

ИСКАНДАР РАҲМОН

ИЖОД ГУЛШАНИ

НАСР

I

**ТОШКЕНТ
«ISTIQLOL»
2012**

УДК: 821.512.133-3

КБК: 84(5У)7

Р33

84(5У)7

Р33

Раҳмон, Искандар

Наср: Жилд I / И.Раҳмон. — Тошкент: Истиқлол, 2012. — 360 б.

УДК: 821.512.133-3

КБК 84(5У)7

Маслаҳатчилар:

Абдукарим Усмонхўжаев, тиббиёт фанлари номзоди, доцент,
«Мадади Сино» соғломлаштириш академияси раиси.
Алижон Зоҳидий, тиббиёт фанлари номзоди, доцент,
Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси аъзоси.

Бадий муҳаррирлар:

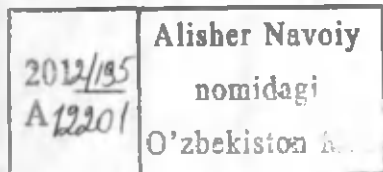
Илҳом Зойир, Солиҳ Ёқубов.

Тақризчилар:

Носир Фозилов, Ўзбекистон Республикаси санъат арбоби,
Давлат мукофоти лауреати.

Абдуғафур Расулов, Ўзбекистон Республикаси фан арбоби, Ўзбекистон Миллий
университети профессори

«Мозийга қайтиб иш қўриш хайрлик», дейдилар. Шу маънода мазкур тўпلام Ўзбекистон Ёзувчилар ва Журналистлар ижодий уюшмалари аъзоси, Қуролли Кучлар фахрийси, Соғлиқни сақлаш аълочиси Искандар Раҳмоннинг турли йилларда ёзган насрий асарларидан ташкил топган бўлиб, кенг ўқувчилар оммаси, айниқса, баркамол авлод, ёшларимизни ватанпарварлик, элсеварлик, бурчга садоқат руҳида тарбиялашда доимий ҳамроҳ ва мададкор бўлади, деган умиддамиз.

Ю 40547/1
2

**ХОТИРА ХУРШИДИ АБАДИЙ ЎЧМАС,
ҚАДР ҲИКМАТ ЭРУР ЭЗГУ, МУҚАДДАС!**

ХОТИРА – МУҚАДДАС, ҚАДР – АЗИЗ

Хотира деганда биз бу фоний дунёдан ўтган аجدодларимизни эслаш, уларнинг чироғини ёқиб, эзгу ишларини давом эттиришни тушунамиз. Бу халқимизга хос азалий фазилатдир...

Қадрлаш дегани — бу асрлар давомида она диёримизни, халқимизнинг озодлик ва фаровон ҳаётини мардлик ва шижоат билан ҳимоя қилган фидойи ватандошларимизни ёдга олоқ, уларга муносиб ҳурмат ва эҳтиром кўрсатмоқдир.

**Ислом КАРИМОВ,
Ўзбекистон Республикаси Президенти**

*Хотира туйғуси энг ширин ғазал,
Қадр мерос эрур бизларга азал*

АЖДОДЛАРИМ – АВЛОДЛАРИМ

Хотира дунёда азиз, мўътабар,
У она, у устоз, у суюк падар.
Ва лекин қиммати қолмасди унинг,
Эслайдиган зурриёт бўлмаса агар.

Абдулла ОРИПОВ,
*Ўзбекистон Қаҳрамони,
халқ шоири*

ЖИГАРБАНДЛАР – МЕҲРИПАЙВАНДЛАР, ЖИГАРДАГИ ЧАНДИҚ ВА ДАРДЛАР

Ривоят қилишларича, қадим замонларда, Турон замин томонларда ўзига тўқ, бадавлат, серфарзанд бир одам бўлган экан. Кўчада тасодифан, фалокат содир бўлиб, ўша одамнинг навқирон, чиройли ўғли оламдан ўтибди. Бундан эс-ҳушини йўқотаётган ота тақдирига тан бериб, ортиқча дод-вой қилмай, қонли кўз ёшини, дардини ичига ютибди. Фарзанд доғига чидай олмаган онаизор фарёд чекиб, оғир хасталикка чалинибди, кўп ўтмай у ҳам бандаликни бажо келтирибди. Уйбоши бу сафар ҳам сабр-тоқат қилиб, дард-аламини ичига ютибди, овозини чиқармабди. Яратгандан барҳаёт бола-чақалари, оға-инилари, дўсту ёронларига омонлик, тинчлик, хотиржамлик тилабди.

Лекин аста-секин ич-ичидан пинҳона эзилиб, ўзи адо бўла бошлабди. Бу ҳам етмагандек, вақти-соати етиб, бир ота-онадан туғилган азиз ва меҳрибон жигарбанди, кенжатой укаси вафот этганида у дард-аламини ичига юта олмабди, юз-кўзи, кўкрагини юлиб тимдалабди, ўзини қайга қўйиш, бошини қайга уришни билмабди, овозининг борича қаттиқ ҳўнграб, оҳу фарёд чекибди.

Дафн маросими, фотиҳагарчиликлар ўтгач, бир қўшниси ундан сўрабди:

— Тақсир, кейинги йилларда бошингизга кетма-кет ташвишлар тушди, жуда оғир жудоликлар бўлди. Аллоҳ Сизга сабр-тоқат берсин, тақдир тақозосига кўникмай иложимиз қанча. Иродангиз кучли экан. Лекин бир нарса кўпчиликни ажаблантиради, сўрасам майлими?

— Нима экан, марҳамат!

— Севимли ўғлингиз тўсатдан вафот этди. Кўзингиздаги ёшни бировга кўрсатмай, барча дард-аламингизни ичингизга ютдингиз. Худди шундай ҳолат рафиқангиз, бир этак болаларингизнинг онасидан айрилганингизда ҳам такрорланди. Бардош билан бу йўқотиш дардини мардонавор енгдингиз. Ва ниҳоят, куни-кеча азиз жигарпорангиз, кенжатой укангиз узоқ давом этган оғир хасталикдан сўнг, рози-ризалик билан бу оламдан кўз юмганида ўзингизни идора қила олмай қолдингиз. Тинимсиз дод-фарёд чекдингиз. Нима, Сизда сабр-бардош тугадими? Ёки бунинг бошқа сабаби борми?

Бу жумбоқли саволдан чуқур изтиробга тушиб, сукунатга чўккан ўша киши айтган экан:

— Э, биродар, менинг дилимдан ўтган ва ўтаётган руҳий ҳолатимни синчковлик билан зимдан кузатиб, шундай савол беришга жазм қилибсиз, раҳмат! Саволингизга жавобим шуки, энг аввало барчамиз бу оламда бир-биримизга меҳмон, ғаниматмиз.

Ҳеч ким бу дунёга устун бўлиб қолмайди. Вақти-соати келиб ҳамма бирин-кетин ўтиб кета беради. Тақдирга тан бермай иложимиз йўқ. Севимли фарзандим тасодифан ўлганида ич-ичимдан қанча эзилмай, кўз ёшимни бировга кўрсатмадим, овозимни чиқармадим. Фарзанд доғи ҳеч бир банданинг бошига тушмасин. «Ўзи берган эди, ўзи олди. Ҳали ёшман, бақувватман, белим тўла бола. Худо умр берса, йўқотганимнинг ўрни тўлади», деб ўзимга тасалли бердим. Хотиним ўлганида ҳам тахминан шундай фикр, мулоҳазаларга бордим, Худодан сабр тиладим. Лекин Сиз айтгандай, бир она қорнидан талашиб-тортишиб туғилган азиз жигарпорамдан айрилганимда тоқатим тоқ бўлди, бундай тенгсиз мусибатга чидай олмадим. Нафақат юз-кўзим, кўкрагимни тимдаладим, балки сочларимни ҳам битталаб юлдим! Бундай азиз жигарпорамни менга туғиб, тарбиялаб, вояга етказиб берадиган ота-онам аллақачон ўлиб кетишган. Шундай экан, йўқотган жигаримнинг ўрни энди тўлмайди, — дебди-ю, яна ўқиб йиғлай бошлабди.

— Вой, жигарим, энди сени қайдин топаман? Жигаримни узиб кетдинг-ку!

Бошқа бир ривоятда айтилишича, саҳрода яшайдиган бир одамнинг туяси йўқолиб қолибди. У туясини қанча қидирмасин, ҳеч қаердан тополмабди. Лекин хокисор ва беозор туясини бир куни албатта топишидан умидини узмабди. Орадан бир неча йил ўтгач, у мол бозорига борибди. Айланиб, сотувга қўйилган бир

туя қаршисида тўхтаб, унинг олдидан кета олмай қолибди. Негадир юраги гуп-гуп уриб, туянинг кўзларига узоқ тикилибди. Буни сезган туя ҳам безовталаниб, бошини эгиб, лабларини осилтириб, кўзларидан дув-дув ёш тўка бошлабди. «Худди менинг йўқолган туямга ўхшайди-я», дебди ҳовлиқиб ўзига ўзи. «Худди ўзи!» деган садо келибди ич-ичидан. Шундан сўнг бояги киши туянинг у ёғ бу ёғидан айланиб ўтибди-да, суюниб кетганидан бўйнига осилибди. «Ниҳоят, сени топдим бўталоғим, овунчоғим!», дебди туянинг қулоғига. Кейин тизгинни қўлига олиб, уни етаклашга киришибди. Бу аҳволдан ҳайрон бўлган туя эгаси дебди:

— Нима қилаяпсиз, биродар? Савдо-сотиқ қилмасдан нега туямнинг тизгинини қўлингизга олиб, уни етаклаяпсиз?

— Бу менинг туям! Бир неча йил аввал уни чўлда йўқотиб қўйган эдим. Мана, энди ўша туямни топдим! Туя меники!

— Буни нима билан исботлайсиз?

— Кўзи айтиб турибди-ку!

— Ҳамма туянинг кўзи бир-бирига ўхшайди-да. Бу далилингиз етарли эмас!

— Э, биродар, бу туя меники! Буни дилим сезиб турибди!

— Дилингиздан ўргилай! Аввал савдолашайлик, келишайлик. Туянинг пулини тўланг, кейин сизники бўлади. Ҳозирча, туя меники!

— Йўқ, бу туя меники деяпманми, меники! Сизга фақат суюнчи бераман холос.

— Суюнчингизни пишириб ейманми? Менга туянинг тўлиқ ҳақини тўланг!

— Хўп, майли. Туяни сиз айтган нархга сотиб оламан. Лекин битта шартим бор.

— Қанақа шарт?

— Гаров ўйнаймиз! Туяни бир чеккага олиб чиқиб сўямиз. Агар унинг жигаридан иккита чандиқ топилса, туя меники, сизга суюнчи бераман. Мабодо топилмаса, туя сизники. Пулимни менга икки баравар қилиб қайтарасиз. Туянинг гўшти, суяги, жуни ҳам сизга қолади.

— Келишдик!

Ўртада бир неча гувоҳлар иштирокида туяни сўйишса, ҳақиқатан ҳам унинг жигаридан иккита чандиқ топилибди! Келишувга мувофиқ, адолат тантана қилибди.

Кейин бу воқеанинг сири, боиси нима эканлигини туя эгасидан сўрашганида у чуқур уҳ тортиб деган экан:

— Эй, биродарлар! Бу туянинг асли-насли, зоти тоза бўлгани учун мен уни бўталоқлик пайтидан астойдил сениб, асраб-

авайлаб парвариш қилганман. У катта бўлганида не азоб-уқубат билан икки марта туғди, лекин иккала боласи ҳам узоқ яшамеди. Фарзанд доғи туягинамнинг қалдини букди, кайфиятини бузди. Кўз ёшини оқизиб, ўзини доим тўдадан четга олиб, узоқ-узоқларга кетиб қоладиган одат чиқарди. Мен ҳам унинг раъйига қараб, ортиқча қаршилик кўрсатмадим. Шундай кунларнинг бирида у йўқолиб қолди. Ўзига қаердандир таскин, мадад излади шекилли.

Бу ёғи менга номаълум. Билганим, юрагимдан ҳис этганим шуки, фарзанд доғи унинг бутун вужуди, жигарида бир умрга нафақат оғриқ, балки чандиқ ҳам қолдиргани шак-шубҳасиз.

У-ку, туя, биродарлар! Биз эса Аллоҳ берган энг олий, онгли, тил-забонли неъмат, одаммиз! Одам зотининг жигарида қанча чандиқ борлигини фақат Яратганнинг ўзи билади холос!

Шундай экан, бир ота-онадан туғилган жигарбандларнинг борлиги, барҳаётлиги бизнинг тенгсиз бахтимиз, бойлигимиз, куч-қувватимиз. Уларнинг йўқлиги эса, жигаримиздаги оғриқ, чандиқларимиздир!

Шу ривоятдан хулоса чиқарар эканман, шоирнинг:

— Ўксима жигарим, ўз уйингдасан! Доимо ёдимиздасан! — дея нортундек наъра тортиб бўзлашида олам-олам маъно, мазмун борлигига иймоним комил.

БОБОКАЛОНИМ

Бобокалоним Абдурахмонхўжа Абдураззоқхўжа ўғли яшаб ўтган манзилда, яъни ҳозирги Учтепа тумани ҳудудида «Қизил Шарқ» жамоа хўжалиги тузилди. Яқин-яқингача маҳалла шу ном билан аталиб келинар эди. Республикамиз мустақиллиги шарофати билан миллий қадриятларимизнинг тикланаётганлиги боис кенг жамоатчиликнинг хоҳишига кўра, шу даҳада яшаб ўтган, эл дуосини олган, таниқли маърифатпарвар олим ва уламо Абдурахмон қози хотирасига маҳалланинг номини «Қозигузар» деб ўзгартириш ҳақидаги Тошкент шаҳар ҳокимиятининг 1997 йил 2 майдаги қарори эл дилидаги айни муддао бўлди.

Болалик хотираларим осмонида ялт-ялт ёниб, хаёлимни узоқ-узоқларга олиб қочадиган бир унутилмас воқеа кечагидек ёдимда. 1945 йилнинг боши, тизза бўйи қалин қор ёққан қаҳратон қиш эди ўшанда. Бизнинг оиламиз Эски шаҳарнинг Лаклакхона маҳалласида яшарди. Отам зотилжам билан оғриб ҳароратлари юқори кўтарилган, алангаю оташда алаҳлаб ётар эдилар. Биз тепаларида юрак ҳовучлаб у кишига ҳамдардлик билдириб турардик.

Кечки пайт эди. Бир маҳал кутилмаганда кўча эшик томондан дала қўшнимиз Муҳаммадали амаки ҳўнграб йиғлаганча кириб келдилар.

— Абдурахмон эшон қози бувамларни бериб қўйдик! Эртага пешинда жаноза ўқилади!

Уйда қий-чув, йиғи-сиғи бошланди. Ҳамма ҳанг-манг. Ниҳоят, эс-ҳушимизни бир оз йиғиб йўлга отландик. Отам бетоб бўлганликлари сабабли ёш бўлишимга қарамай, жанозага мен борадиган бўлдим. Кўчага чиққанимизда эшигимиз олдида кишнаб, оғзидан буғ чиқариб турган отга қўшилган, устига кигиз, қалин кўрпача, кўрпа тўшалган кўқон арава турарди. Эгнига пўстин, бошига қозоқи телпак кийиб олган басавлат аравакаш — Муллатош амаки йўғон гавдасига ярашмаган ҳолда ёш боладай пиқ-пиқ йиғлаб, елкаси оша силкиниб қўярди.

Биз йўл-йўлакай Эшонгузар маҳалласидан бобокалонимизнинг кадрдон дўстлари Мулла Алижон домла, Муҳиддинхон домла, Чорсудан Фуломқори Ғаниев, Себзордан яна бир уламони олиб, аравада Самарқанд дарвоза, Оқтепа, Чопонота орқали не азоблар билан ярим кечада Катта Қанғли яқинидаги Миржумон даҳасидаги дала ҳовлимизга етиб келдик. Қаҳратон қиш бўлишига қарамай, бобомиз яшайдиган кўча, ҳовли атрофида одамлар тўпланишиб, бир неча жойда гулхан ёқиб исинишар, ҳеч ким бирор ёққа кетишни хаёлига ҳам келтирмасди. Эртасига кун ёришиб, вақт пешинга оққан сари одамлар дарёдай оқиб кела бошлашди. Улар катта ҳовли, кенг кўчага сиғмай кетишди. Ҳовли, кўчадаги қор куралгани сабабли ён-атрофда тоғ-тоғ қор уюмлари пайдо бўлганди. Жанозани ҳовлимизнинг ўзида Муҳиддинхон домла ўқиб, бобомиз ҳақида қисқача маъруза қилдилар. «Ҳеч ким овозини чиқариб йиғламасин, Худонинг қаҳр-ғазаби келади» деганлари ёдимда. Шунга қарамай ҳамма, айниқса хотин-халажлар оғир йўқотиш аламига чидолмай, дод-фарёд кўтаришди. Жанозада бобомизнинг севимли қизлари Тўрапошшахон аммамиз Оққўрғонда, кичик амаким Абдувоҳидхон жанггоҳда бўлганликлари сабабли қатнаша олмадилар. Бу ҳам дард устига дард, алам устига алам эди. Ўша пайтларда ёшлари 10–13 атрофида бўлган Онахон, Марғубахон, Абирахон, Муяссархон аммаларим сочларини ёйиб, бийрон-бийрон айтиб йиғлашар, мен ҳам белимни боғлаб, қўлимга ёғоч хасса тутиб, уларнинг айтганларини оқизмай-томизмай қайтарардим:

— Сув деганда шарбат берган отам!

Нон деганда новвот берган отам!..

Ниҳоят, жанозадан сўнг одамлар атрофи оқ сурп билан ўралган тобутни қўлма-қўл олиб, елкаларида кўтарганча Чопон-ота қабристони томон юришди.

Тобут ортидан кетаётган одамлар оқими Миржумондан пастдаги Абдуллажон аканинг тегирмони олдида ўтиб, тепаликка кўтарилганида орқамга қараб ҳайратландим. Биздан бир, бир ярим чақирим нарида, қўшнимиз Мўмин тоғанинг уйлари олдида турна қатор бўлиб келаётган одамларнинг қораси кўринар, уларнинг кети узилмасди! Мен ўшанда бобом билан видолашиш учун нега бунча кўп одам йиғилганига ҳайрон бўлган эдим. Кейин билсам, бобокалонимиз нафақат биз — ҳали эс-ҳушини яхши танимаган бола-бақралар, балки ён-атрофдаги қўни-қўшни, қариндош-уруғ, таниш-билишлар қалбига одамийлик, камтарлик, поклик, ҳалоллик, меҳр-шафқат, саховат каби эзгулик хислатлари уруғини сочиб, ундириб, иззат-ҳурмат, катта обрў-эътибор топган табаррук зот эканлар.

Мен қадди-қоматлари келишган, оппоқ салла, банорас тунлари ўзларига ярашиб турадиган, оқ-сарикдан келган, кўкракларини тўлдириб турган оппоқ соқолли, кўкиш кўзли, юзларидан нур, меҳр ёғилиб турган бобокалонимнинг чехраларини яхши эслайман. У киши бошқа фарзандлари, неvara-чеваралари қатори мени ҳам суғуб эркалар, беозор қилиқларим, шўхликларим, қизиқ-қизиқ гап-сўзларимдан ҳузур қилиб, бош силкитиб қикир-қикир кулар эдилар.

Мунавварахон катта бувимизнинг айтишларига кўра, бобомиз XIX асрнинг охирида Бухорои Шарифдаги Мирараб мадрасасида таълим олган, исломий ва дунёвий илмлардан мукаммал хабардор, ўта билимдон, доно ва зукко киши бўлган эканлар. Узоқ йиллар Чақарариқ ва Қўшмозор даҳалари оралигида жойлашган Баландмасжид ёнидаги мадрасада мударрислик (ўқитувчилик) қилганлар, кўплаб шогирдлар етиштирганлар. Йигирманчи асрнинг бошларида эса, қадрдон дўстлари Ризамат ота билан муқаддас ҳаж сафарига борганлар.

1917–1922 йилларда улар Тошкент шахрининг тўрт даҳасидан бири Бешёғочда шарият қозиси бўлиб қизғин фаолият кўрсатганлар. У кишининг бу юксак лавозимда юритган ишлари, тугган сиёсатлари, чиқарган адолатли ҳукмлари, халқ билан қилган муомалаларини ҳали-ҳануз одамлар чуқур самимият ва фахрифтихор билан эслашади ҳамда ёш авлодга намуна қилиб кўрсатишади. Бундай фикр-мулоҳазаларни табаррук оқсоқолларимиздан: Асқархўжа Ҳасанов, Саидазимхўжа Ҳошимов, Абдуво-сиқхожи домла Ваҳобов, Мулла Ҳикмат ота, Мавлонбек Пўлат-

беков, Баҳромбек Дўстметов, Усмонхожи Дўстметов, Тешабой Ёқубов, Қутбиллаҳон Иноятхўжаев, Абдуваҳоб Азизов, профессор Карим Назаров, доцент Қобилжон Қодиров, ёзувчи ва журналистлардан Муроджон Мансуров, Абдуғаффор Маннопов, зиёкор онаҳонларимиздан: Марҳабохон Муҳаммадаминхўжа қизи, Муаттархон Афандихон қизи, Фаридахон Зухриддинхон қизи, Онаҳонпошша Илёсқори қизи ва бошқаларнинг дил сўзлари, хотираларидан ҳам билиш мумкин. Уларнинг ҳикоя қилишларига қараганда, Абдурахмонхўжа қози бобомизнинг эл-юрт ичида обрўлари шунчалик катта эканки, ҳатто уларнинг шарпаларини узоқдан кўрган одамлар, дарров от-уловдан пастга тушиб, икки қўлларини кўксиларига қўйиб, бошларини эгиб таъзим билан салом бериб ўтар эканлар.

Шуниси алоҳида диққатга сазоворки, бобокалонимиз Абдурахмонхўжа Абдураззоқхўжа ўғли (1863–1945) Робияхон ва Мунаварахон исмли рафиқалари билан умргузаронлик қилганларида уларнинг ўғиллари (Абдуҳакимхўжа, Абдурафиқ қори, Абдуваҳидхон, Ҳабибуллаҳон, Ҳамидуллаҳон) ва қизлари (Насимахон, Тўрапошшахон, Азизахон, Марғубахон, Муяссархонлар) дан тарқалган авлодлар шахримизда яшаб, илм-фан, техника, тиббиёт, адабиёт ва санъат, ҳулас барча жабҳада фойдали касб-ҳунар, меҳнат билан шуғулланиб, жамиятимизга фойда келтирмоқдалар, азиз бобокалонимизнинг васиятларига содиқ қолмоқдалар.

АВЛОДЛАР ДОВОНИ

Болалигим Тошкент шахрининг Бешёғоч даҳасига қарашли Эшонгузар, Лаклакхона маҳаллаларида ўтган. Баъзан кўнглим отабуваларим, ёшлигимни кўмсаб қолади-да, ўша маҳаллага, танишларим олдига бораман. Шунда нималарнидир йўқотганимни ҳис этаман ва нималарнидир қайтадан топгандек бўламан. Биринчи ҳолатимда юрагимни битмас дард, алам, армон чулғаса, иккинчисида чексиз фахр, ифтихор, шукроналик ҳис-туйғулари қоплайди.

Мана, собиқ Лаклакхона маҳалласидаги кўпчиликка таниш икки қаватли ғиштин бино пештоқига ўрнатилган ёдгорлик тахтасидаги ёзувга кўз югуртираман. Унда:

«САИДКАМОЛХОН ДОМЛА ҚАҲҲОРОВ (1876–1941) — ўзбек маърифатпарвари, элшунос, шарқшунос, адлия ходими, XX асрнинг бошларида Тошкентда янги услубдаги мактаблар очган. Санкт-Петербург ва Ўрта Осиё Давлат университетларида дарс берган биринчи ўзбек зиёлиларидан», деган ёзувлар бор.

Дарҳақиқат, «Туркестанские ведомости» газетасининг 1914 йилда чоп этилган 81-сониди бу ҳақда қўшимча маълумотлар берилган: «Саидкамолхон домла Қаҳҳоров 1896—1912 йилларда Тошкент мактабларида ўзбек ва форс тилларидан дарс берган. 1912 йилдан Петербург университетининг шарқ факультетида араб, форс ва шарқ халқлари этнографияси ўқитувчиси, 1914—1921 йилларда Тошкентдаги 2-босқич мактаби ўқитувчиси, 4-боқувчисиз қолган болалар уйида мудир, ўзбек эркаклар билим юртида муаллим бўлиб ишлади. 1921—1924 йилларда Тошкент уезди Пўлат волостида декрет қозиси (халқ ҳаками), 1925 йилдан Ўрта Осиё Давлат университети шарқ факультети ўқитувчиси бўлиб ишлаган, 1931 йилдан бери нафақада».

Хаёлан Абдулла Қодирийнинг ўғли Ҳабибулло Қодирийнинг 1974 йили Фафур Фулом номидаги адабиёт ва санъат нашриётида чоп этилган «Отам ҳақида» деган хотираларини варақлайман:

«1932 йилнинг баҳорида мен бел-оёқ оғриғи бўлиб қолдим. Дўхтир, табибларнинг дори-дармони наф беравермагач, пишиқчилик кезларида дадам мени «ҳаво ўзгартирсин, қимиз ичсин», деб Тошкент чеккасидаги Қонқус қишлоғига (Зангиота яқинида), Камолхон домла исми дўстининг дала ҳовлисига олиб бориб, ташлаб кетди.

Камолхон домла бизнинг шаҳар ҳовлимизга ҳаммаҳалла, дадамдан ўн беш ёшлар чамаси катта, баланд бўйли, чўзиқ очиқ юзли, хийла ўқимишли, заъкийтаъб, тadbиркор, салобат-шижоатли, нуфузли, араб, рус тилларини яхши билувчи киши эди. Шунинг учун ҳам САГУ янги ташкил этилган кезларда Шарқ факультетида бир неча йил дарс ҳам берган. Камолхон домланинг иккита шаҳар ҳовлиси (иккаласи ҳам Эшонгузар маҳалласида) ва иккита дала ҳовлиси (бири Қатортол мавзесида) бўлар, унда болалари, келин-кеват, неваралари яшар эди.

Домланинг Қонқусдаги ери катта бўлса ҳам, кўп қисми деҳқончиликка яроқсиз, сувсиз эди. Фақат озгинаси обод қилинган бўлиб, унда баҳаво бир кўрғон, ташқарисида эса теварагига тол экилган катта ҳовуз, бир нечта ишком узум, анжир, олма каби мевалар, қовун-тарвуз, сабзавотлар, соғин сигир ва беш—ўнта қўйи бор эди. Унинг бир хизматкори бўлиб, ўзи ҳам доим боғда ғимирсиб ишлаб юрар эди.

Камолхон домла жуда майин сўзли бўлиб, дадамни «сен»лаб гапирар эди. Дадам суҳбат чоғида домлага кўпинча ҳазил-мutoйиба қилиб сўзларди. Домланинг «касби» ва «хислат»лари ҳам кўп эди: намозда имомликка ҳам ўтаверар, боғбонлик ва диний илмлардан маъруза ўқир, қишлоқ аҳолисига томир кўриб табиблик қилар, меҳмондўст, саҳоватпеша, дилкаш суҳбатдош, яхши улфат эди.

Мен домланинг уйида «эрка ўғил» бўлиб яшардим. У менга табиблик қилиб, ҳар куни қандайдир ўсимлик илдизини (томир дори) дамлаб ичирар, кув пишиб, куни билан қимиз ичишга қистар ва профессор Фитратнинг араб алифбосидаги «Ўзбек адабиёти намуналари» китобидан ҳар куни оз-моз ўқитиб, дарс берар эди.

Дадам ҳар жума куни эрталаб (кун қизиб кетмасдан) мени кўргани келар, кечгача домла билан суҳбатлашиб, кечки пайт баъзан мен билан Қонқусда янги ташкил этилган давлат хўжалигини айланар, шанба куни эрталаб уйга қайтар эди.

Шу чоқларда дадам «Ўтган кунлар»ни қайта нашрга тайёрлар эди. У бир-икки гал мени кўргани келганида ҳовуз лабидаги супада дам олиб ётиб, рюкзагида олиб чиққан романни ўзича ўқир, баъзи жойларини тузатар ва ўринларини ўзгартириш-ўзгартирмаслик тўғрисида домла билан маслаҳатлашиб ҳам олар эди. Мен домланинг даласида бир ярим ой чамаси туриб, тузалиб уйга қайтдим. Домланинг тadbиркорлик, ҳаммабоплик ҳолатлари «Обид кетмон» қиссасидаги Хатиб домла образига қисман ўхшаб кетади назаримда».

Кейинчалик мен Камолхон домланинг шажараси билан қизиқиб, бу ҳақда тўплаган маълумотларни умумлаштирганимда катта бир кашфиёт очгандек теримга сиғмай севиндим, ҳайратга тушдим. Унинг отаси Абдуқаҳҳорхўжанинг 7 ўғил: Фазлиддинхўжа (муфти), Тиллахўжа, Фиёсиддинхўжа, Асомиддинхўжа, Шамсиддин қори (мударрис), Саидкамолхон, Жўрахўжа ва икки қизлари (Робияхон ва Каттахонлар) дан тарқалган авлодлари ҳозирги пайтда фан, адабиёт, санъат, маданият, тиббиёт, умуман халқ хўжалигининг турли соҳаларида самарали хизмат қилишаётгани гувоҳи бўлдим. Масалан, шахсан менга тааллуқли, ибратли ва фахрли бўлган жойи шундаки, катта бобом Абдурахмонхўжа қозининг опалари Олияхон Абдуқаҳҳорхўжанинг иккинчи ўғиллари Тиллахўжага турмушга чиқиб, ўзидан катта бир авлод, бой мерос қолдирган. Абдуқаҳҳорхўжанинг яна бир ўғли Шамсиддинқори узоқ йиллар Бухорои шариф мадрасаларида мударрислик қилган, унинг ўғли Порсохон Шамсиев етук навоийшунос олим, филология фанлари доктори, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган фан арбоби даражасигача кўтарилган.

Абдуқаҳҳорхўжанинг яна бошқа фарзандлари Афандихон, Аббосхон домлалардан тарқалган авлодлар ичида элга таниқли зиёкор Муаттархон Афандиева, ака-ука санъаткорлар Собит ва Обид Асомовлар етишиб чиққани ҳам қувонарлидир. Бундан ташқари, Абдурахмонхўжа қозига турмушга чиққан қизлари

Робияхон бизнинг улкан бир авлодимиз Раҳмоновлар сулоласига асос бўлганлиги алоҳида мавзудир ва биз бунга қайтамиз, албатта.

Энди лавҳамиз қаҳрамони, катта тоғамиз — Саидкамолхон домланинг шахсий ҳаётларига оид маълумотларга назар ташлайдиган бўлсак, уларнинг Султонхон ва Умрихонлар билан умргузaronлик қилиб Муҳиддинхон, Садриддинхон, Хайриддинхон, Фасиҳиддинхон исмли мўмин-қобил фарзандлар, зурриётлар — улкан бир домлазодалар сулоласини қолдирганликларига гувоҳ бўламиз. Зеро, уларнинг ҳар бири ҳақида кўп ва ҳўп гапириш, ёзиш мумкин. Бу лавҳада фақат уларнинг айримлари исмини тилга олиш кифоядир. Булар тиббиёт фанлари номзоди, доцент Имотиддин Муҳиддинов, техника фанлари номзоди, доцент Шарофиддин Муҳиддинов, Ўзбекистон Фанлар Академиясининг академиги, техника фанлари доктори, профессор, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган механизатор Азмиддин Садриддинов, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган тиббиёт ходими Масловиддин Садриддинов, раҳбар ходимлардан Бадриддин Камолов, адабиётшунос Раънохон Камолова, Ҳуснияхон Шамсиева ва бошқалардир. Энг асосийси, ўтган аждод-авлодларимизнинг исмлари ва жисмлари ҳамиша барҳаёт бўлиб, руҳлари шод этилмоқда, уларнинг анъаналари, иймони бутун, эътиқоди мустаҳкам фарзандлар қалбида, ишида давом этмоқда.

ШАМС МИСОЛ ЯШАДИ

Мустақил диёримизда ғазал мулкининг султони Мир Алишер Навоий ҳамда буюк саркарда ва давлат арбоби, шоир Заҳириддин Муҳаммад Бобурнинг муборак номлари тез-тез ёд этилиб, ноёб асарлари ташна дилларга янада ҳузур бахш этаётган қутлуғ дaмларда уларнинг асарларини пухта ўрганиб, тарихни бизга таништирган бир фидойи инсонни ёд этмок фарздир.

Порсо Шамсиев... Агар «Бобурнома»нинг 1948—1949 йиллардаги ўзбек тилида нашр этилган икки қисмдан иборат матнига назар ташласак, уни дастлаб нашрга тайёрлаган инсон Порсо Шамсиев эканлигининг гувоҳи бўламиз. Шарқшунос олимлардан Сабоҳат Азимжoнoвa, Азиз Қaюмoв, Суйимa Ғaниевa, Абдуқодир Ҳайитметoв, Абдуфaттоҳ Рaсулoв вa бошқaлaр ҳам ўз мақoлa вa маърузaлaридa бу ҳaқиқaтни эътирoф этгaнлaр. Ўшa дaврдa бу асар янги ўзбек алифбосидa, кишилар вa жўғрoфий нoмлaр кўрсaткичи, тўлиқ лугaт, бaъзибир қисқa изoҳ вa тaржимaлaр илoвaси билaн чoп этилгaн. Порсо Шaмcиeвнинг ўзи «Бoбурнoмa»

нашри ҳақида ёзганидек, унинг кейинги нашрларини тайёрлаш давомида айрим сўз ва атамалар транскрипциясини аниқлашда «Бобурнома» нинг Анқара (Туркия)да турк тилига қилинган таржимаси ҳамда филология фанлари номзоди, зукко арабшунос ва туркийшунос Михаил Сальенинг русчага қилган тўлиқ таржимаси ҳам кўздан кечирилгани ва шулар билан мослаштиришга уринилгани қайд этилган.

«Китобнинг охирига илова қилинган кўрсаткичлар қайта тузилиб, таржималар ҳам қайтадан қараб чиқилди, изоҳлар бирмунча тўлдирилди. Аммо илгари айтганимиздек, қилинган барча ишларимизга қарамасдан, ишда ҳали ҳам бирмунча нуқсонлар мавжудлиги аниқ... «Бобурнома»нинг пухта тайёрланган танқидий матни майдонга чиқмагунча ва «Бобурнома»да қўлланган Ўрта Осиё, Афғонистон ҳамда Ҳиндистонга оид барча тарихий номларнинг транскрипцияси аниқ ишланмагунча бу асарнинг нашрларида ноаниқликлар ва нуқсонлар юз бериши табиийдир», дейилади сўзбоши охирида.

Айтиш жоизки, мен бу табаррук инсонни яқиндан билганим туфайли, у киши ҳақида баҳоли қудрат ёзмоққа жазм қилдим. Унинг Мерганча (ҳозирги «Пахтакор» стадиони ўрни) маҳалласидаги баҳаво ва сўлим ҳовлисида раҳматли бобом, отам ва амакиларим билан бир неча бор бўлганман. Қолаверса, кейинчалик у яшаб ижод этган, ҳозир эса ёдгорлик лавҳаси ўрнатилган Тошкент шаҳар, Юнусобод тумани, Собир Муҳамедов кўчасидаги уйлари менга азиз ва қадрдон эди.

Домланинг 1930 йиллари нашр этилиб, бир қанча вақт мактабларда дарслик бўлиб келган «Адабиётдан иш китоби», «Адабиёт дарслиги», «Ўзбек тили дарслиги», «Ўқиш китоби» сингари асарлари унинг қанчалик билимдон, зиёкор инсон бўлганлигини кўрсатади. Маълумки, 30-йилларнинг охиридан бошлаб Алишер Навоийнинг 500 йиллик юбилейини ўтказиш борасида шоир ижоди ва ҳаётини ўрганиш, уни халқ оммасига етказиш мақсадида оммавий нашр ишлари авж олиб кетди. Мумтоз адабиёт сирларидан яхши хабардор бўлган Порсоҳон ота бу хайрли ишга жалб қилинди. У «Муҳокамат ул-луғатайн», кейинроқ «Маҳбуб-ул-қулуб», «Мажолис ун-нафоис», «Садди Искандарий» каби асарларининг нашр этилиши, кенг китобхонлар оммасига етиб боришида ҳамкасблари билан бирга самарали ишлар қилди.

Унинг ноёб истеъдоди ва ўзбек мумтоз адабиётининг ўзига хос нозик хусусиятларини яхши билиши, форс-тожик адабиётидан хабардорлиги, араб ва форс тилларини мукаммал билиши матншуносликда жуда асқотди.

У 1952 йилда Алишер Навоий «Сабъаи сайёр» достонининг илмий-танқидий матнини тайёрлаб, номзодлик диссертациясини ҳимоя қилди. 1955 йилда эса достонни алоҳида нашр эттирди. Матншунос олим Навоийнинг улкан «Хамса»си таркибидаги достонлар устида олиб борган кўп йиллик изланишларини яқунлаб, 1970 йилда «Алишер Навоий «Хамса»сининг илмий-танқидий тексти ва уни тайёрлаш қоидалари» деган мавзуда докторлик диссертациясини ҳимоя қилди.

Порсо Шамсиев ҳазрат Навоийнинг 525 йиллик юбилейи муносабати билан чоп этилган шоир асарларининг 15 жилдлиги учун ҳам унинг ўндан ортиқ асарларини тайёрлаб берди. Шунингдек, унинг матншуносликдаги фаолияти фақат Алишер Навоий асарлари билан чегараланиб қолмасдан, олти жилдли «Ўзбек поэзияси» антологиясининг нашрларида ҳам кўринди. Бундан ташқари, у «Бобурнома»нинг тўлиқ нашрини тайёрлашга ҳам катта ҳисса қўшди.

Ажойиб олимнинг таржима, адабий таъсир ва алоқаларга оид бир қанча ишлари адабиётимиз тарихини ўрганишда муҳим аҳамият касб этади. Унинг Хондамир қаламига мансуб «Мақорим ул-ахлоқ» асарини форсчадан ўзбек тилига моҳирона таржима қилгани, Жомий ва Навоий ижоди, ижтимоий ва ўзаро муносабатларига доир лавҳаларни жамлаган «Жомий ва Навоий» тўпламини тузганлиги фикримизнинг исботидир. Айниқса, олимнинг «Тухват ус-салотин» асарини аниқлаши катта нўқа. Домла мазкур асар Алишер Навоий шеъриятидан саралаб олинган байтлар мажмуаси эканлигини илмий асослаб берган. Унинг луғатшуносликдаги ишлари ҳам таҳсинга сазовордир.

Хуллас, республикамызда матншунослик илмининг равнақига улкан ҳисса қўшган, забардаст тадқиқотчи ва заҳматкаш олим, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган фан арбоби Порсо Шамсиевнинг илмий мероси, унинг одабийлик фазилатлари ҳақида ҳар қанча ғурур ва ифтихор билан гапирсак арзийди.

Яхшидан боғ қолади, дейди халқимиз. Ҳаётда Порсо Шамсиевдан қутлуғ из қолди. Унинг оқила рафиқаси Баҳрихон ая билан узоқ йиллар умргузаронлик қилиб, тарбиялаган ажойиб фарзандлари Муҳаммадияхон, Субҳияхон, Нусхияхон, Ҳуснияхон ва Маъмурахонлар ўзларидан тиниб-тинчиган, оилали, серфарзанд инсонлардир. Улар ўз падари бузрукворларининг ҳаётда қолдирган қутлуғ изларидан фақат ғурурланибгина қолмай, баҳоли қудрат уни давом ҳам эттиришгани айниқса диққатга сазовор ва ибратлидир.

ОҒАЛАРИМИЗ ВА ТОҒАЛАРИМИЗ

Аждод-авлодларимиз ичида ҳар томонлама етук, билимдон, зукко, фидойи, қатъиятли, адолатли Инсонлар жуда кўп бўлишганки, уларнинг ҳар бири ҳақида қанча гапирсак, шунча оз. Шунинг учун ҳам алоҳида меҳр-муҳаббат, диққат-эътиборга сазовор бўлган бу азиз ва табарруқ зотларни катта-кичик астойдил севиб, ўз оғамиз, тоғамиз деб эъзозлаган, чин маънода уларга эргашган. Халқимизда: «Яхши жиян тоғасига ўхшайди», деган қанотли ибора бежиз айтилмагани шу бўлса керак.

Ана шундай суюкли инсонлар сирасига шубҳасиз Зухриддинхон тоғамиз ҳам кирар эдилар.

Силсиламиз тарихига кўра, улар бобокалонимиз Абдураззоқ эшоннинг қизлари, яъни Абдурахмон эшон отамизнинг катта опалари бўлмиш Олияхон пошша Тиллахўжа Абдуқаҳҳорхўжа ўғли билан қўшилишидан тарқалган авлод вакили ҳисобланадилар. Маълумки, бу оилада: Сирожиддинхон, Соҳибахон, Ҳабибахон, Нодирахон, Собирахон, Баҳрихон исмли, бир-биридан гўзал ва доно ўғил-қизлар дунёга келишган. Кейинчалик қизлар вояга етиб навбати билан ўз тенглари Саидакбарқори, Саидқосимхўжа, Ойхўжа эшон, Афандихўжа, Порсохон Шамсиевларга турмушга чиқиб, ўзларидан кўпайишган.

Зухриддинхон Сирожиддинхон Тиллахўжа ўғлининг Қундузхон билан жуфтлигидан 1903 йилда туғилган яккаю ёлғиз зурёд эди. У ёшлигидан ақлли, меҳнаткаш бўлиб ўсган. Дастлабки таълим-тарбияни ота-онаси, кейинчалик Тошкентдаги рус-тузем мактабида олган, диний ва дунёвий илмлар, айниқса ҳуқуқшунослик билан қизиққан. Ўзининг ўтқир зеҳни, тиришқоқлиги, ёзув-чизувга чечанлиги, ҳуснихатда бежирим ва бетакрорлиги боис бирор махсус билим юртида ўқимаган бўлса ҳам, адлия соҳаси бўйича пухта-пишиқ мутахассис бўлиб етишган. Турли йилларда Яккабоғ, Зирабулоқ, Каттакўрғон туманлари, Самарқанд вилояти ҳамда Тошкент шаҳридаги юқори нуфузли ҳуқуқ муҳофазаси идора, маҳкамаларида масъул лавозимда ишлаган, эл-юрт назарига тушган. Лекин эгаллаган мавқеи, касби-ҳунарини тасдиқловчи гувоҳномаси бўлмагани сабабли нафақага чиқарилган. Бундан асло тушқунликка тушмаган Зухриддинхон узоқ йиллар Ўрта Осиё темир йўллари бошқармаси тасарруфида назоратчи сифатида меҳнат қилганлар. Мазкур маҳкамада жорий этилган имтиёзларга кўра, у киши ҳар йили меҳнат таътили вақтида оила аъзолари, невараларини олиб, собиқ Иттифоқ бўйлаб, жумладан: Москва, Санкт-Петербург, Рига, Каунас, Киев ва бошқа шаҳар-

ларга сайру саёҳатга чиққанлар, эсдаликлар ёзиш, аждодларимиз тарихи, шажарасини тузиш билан шуғулланиб, оила аъзолари, яқин қариндош-уруғлар ардоғида бўлганлар.

Унинг Фотимахон Усмон қори қизи (1905—1988) билан қилган умргузаронлиги боис Фаридахон (1923) ва Эркинхон (1930) исмли фарзандлари туғилиб, вояга етишади, оилали бўлиб, ўзларидан кўпайишади.

Ёлғиз ўғил Эркинхон оила, мактабда бошланғич таълим олгач, қолганини ўрта тиббиёт билим юрти, Тошкент тиббиёт олийгоҳи, Куйбишев (ҳозирги Самара) шаҳридаги ҳарбий-тиббий академияда давом эттирган, олий тоифали мутахассис-рентгенолог бўлиб етишган. Рафиқаси доришунос Мавлудaxon билан икки ўғил, уч қиз кўрган, узоқ йиллар Оҳангарон тумани ва Тошкент шаҳридаги нуфузли тиббий муассасаларда ишлаган, минглаб дардмандлар дардини қалб қўри, кўз нури билан астойдил даволаган.

Опалари Фаридахон 1943 йили бизнинг хонадонимиз келини бўлгач, Эркинхон акамиз билан оға-инилик муносабатларимиз янада кучайди, мустақкамланди. Ҳеч муболағасиз шуни айтишим жоизки, биз бир кўрпа остида тепкилашиб катта бўлганмиз. Узоқ-яқиндаги қариндош-уруғларимизнинг уйларида бўладиган тўй-ҳашам, маъракалар, шаҳримиздаги кино-театр, цирклардаги томошалар, оромгоҳлардаги сайлларга бирга борардик. Буёғини айтсам, 1945 йилнинг 1 сентябрида мени илк бор қўлимдан етаклаб, ҳозирги Эшонгузар маҳалласидаги 45-ўрта мактабга олиб борган ҳам Эркинхон акам эдилар. У киши ҳарбий-тиббий академияда ўқиган пайтлари деярли ҳар йили қиш ва ёз фаслларида таътилга чиқиб, Тошкентга келардилар. Эгниларига қуйиб қўйгандек ярашган ҳарбий либосларини кўрганларнинг ҳаваси келарди.

Очиғи, менинг кейинчалик Эркинхон акамга ўхшаб тиббиёт институтига ўқишга киришим, ҳаётимни ҳарбий тиббиётга бахшида этишимга ўша оловли ёшлик чоғимдаги орзу-ҳавас, нурли таассуротлар туртки бўлган десам, янглишмайман.

Минг афсуски, ҳаётда энди рўшнолик кўриб, қўли сеvimли ишга, оғзи ошга етганида 1985 йилнинг ёзида, қирчиллама ёшида Эркинхон акам бевақт оламдан ўтдилар. Бу оғир йўқотиш, фарзандлар-дилбандлар жамоли, камолини кўриб, диллари яйраб, кўзлари қувнаётган Зухриддинхон тоғамиз ва Фотимахон аямизнинг қадди-қоматларини дол, ўзларини беҳол қилди. Уларга қуда-анда, қариндош-уруғ, фарзанди аржумандлар ҳар қанча мадад ва таянч бўлиб, таскин беришмасин, аянчли тақдир даҳшатида дош бериш, уни сабр-тоқат билан енгиш кекса чол-кампири номидagi

Кўп ўтмай, улар ҳам вақти-соатлари битиб, катта обрў, эътибор, иззат-икром билан олдинма-кетин дорилфанодан дорилбақога рихлат этишди, ўзларидан яхши ном, яхши из қолдирди. Аллоҳ уларни ўз раҳматига олиб, қоронғу гўрларини ёруғ, охирагларини обод қилган бўлсин, омин!

Шу ўринда, кези келганда Зухриддинхон тоғамизнинг садоқатли рафиқалари Фотимахон аямиз тақдири билан боғлиқ баъзи маълумотларни қисқача баён қилишга журъат этдим.

Юқорида таъкидлаганимдек, ёшлигимдан Эркинхон акам билан ҳамроҳликда Самарқанд дарвоза даҳасида яшовчи Саиджалолхўжа, Саидкомилхон, шунингдек, Сузукота маҳалласидаги Ҳабибулла қори тоғамизнинг уйларига тез-тез бориб турардик. Бу ерлардаги Бўзсув, Заҳарик бўйлари, Абдулла Қодирий боғидаги соя-салқин жойларда тенгқур ўртоқларимиз: Билолхон, Марҳаматхон, Маҳаматхон, Анвархон, Омонхон, Суръатхон, Ғайратхон, Талъатхонлар билан бирга ўйнаб, дўстона суҳбатлар қурардик.

Тўғри, ўша пайтларда биз ташриф буюрган бу файзли, баракотли, меҳмоннавоз, дилкаш хонадон соҳиблари — тоғаларимиз, уларнинг оила аъзолари шахсан менга ким ва қандай қариндош эканлиги ҳақида ҳозиргидек аниқ ва ёрқин тушунча, тасаввурга эга эмас эдим. Шунга қарамай, орадан қанча йиллар, сувлар оқиб ўтса ҳам, бу ссруруғ ажлод-авлод вакиллари билан қариндош-уруғчилик ришталаримиз асло узилмади, балки тобора мустаҳкамланди.

Кейин билсам, авлодимиз занжиридаги бу оға-тоғаларимизнинг тақдири ҳам ўзига хос, ниҳоятда мураккаб ва ибратли бўлган экан.

Фаридахонхожи онамизнинг ҳикоя қилишларича, ҳозирги Кўкча, Шофайзи даҳаси, Қизил гунча кўчаси, Бўзсув ёқаси, жарлик атрофидаги паст-баландликларда бувалари Усмонқорига қарашли катта ер майдонлари, боғ-роғлар бўлган. Унинг Саломатхон билан қилган умргузаронликлари туфайли Жамилахон ва Фотимахон исмли қизлар дунёга келишган. Оталари Усмонқори ёш вафот этгач, оналари Саломатхон икки норасида билан бева қолган. Шундай оғир ва мураккаб вазиятда Усмонқорининг туғишган укалари Нўъмонқори барча масъулиятни зиммасига олиб, етимча қизларни бағрига босиб, келинойиси Саломатхонни Самарқанд дарвоза даҳасида яшовчи Асқархўжа деган кишига узатиб юборган. Бу даврда Асқархўжанинг хотини ўлиб, ёш ўғли Саиджалолхўжа билан ёлғиз яшаётган экан.

Тақдир тақозоси билан янги оила барпо этилгач, бирин-кетин Муҳаббатхон, Саидкомилхонлар туғилишади, Саиджалолхўжанинг бағри тўлади, кўнгли ўсади, ука-сингил, опаларига бор меҳри, сеҳрини беради ва бундай меҳр-оқибатдан ўзи ҳам тўлатўкис баҳраманд бўлади.

Асқархўжа бобонинг барча фарзандлари, шу жумладан, ўз отасидан етим қолса-да, меҳрибон амакиси ва ўғай отасининг беғараз ва беминнат меҳр-шафқат, мурувватида вояга етган Жамолхон (Абдуҳадхон), Фотимахон (Зухриддинхон), Саиджалолхўжа (Маҳбубахон)лар, шунингдек, Муҳаббатхон (Маҳмудхўжа), Саидкомилхон (Каримахон)лар оилали, бола-чақали, пири бадавлат бўлишади.

Бу авлод, хонадон аъзоларининг ҳали ҳануз бир-бирларига меҳр-муҳаббатли, оқибатли, садоқатли, саховатли бўлиб ҳаёт кечиришаётганининг жонли гувоҳиман. Қолаверса, кейинчалик бу авлоддан: эл-юртга таниқли, фидойи, мустақкам иймон, эътиқодли инсонлар: Саидкомилхон Саидахмедов, Саидумархон Жалолов, Билалхон, Марҳаматхон, Анвархон Аминовлар, кўплаб зиёкор, шифокор, тадбиркор, косиб-ҳунармандлар, тижоратчилар етишиб чиқишгани қувонарлидир.

Демак, Фотимахон аямиз Саидкомилхон тоғамиз билан она бир, ота бошқа жигарбандлар бўлишган, аммо бу ҳақда ўлаўлгуларича ўртада бирор гап-сўз, тушунмовчилик бўлмаган.

Бундан ташқари, таниқли адиб Ҳабиб Нўмон тоғамиз эса, Фотимахон аямизнинг амакилари Нўмонқорининг ўғли бўлганлар. Уларнинг ҳам бир-бирларига ниҳоятда меҳрибон, иззат-икромли бўлишгани ҳар қанча таҳсинга сазовордир.

Мана, Сизга авлодимизнинг фаҳри ва ифтихорига айланган, туғишгандан ҳам аъло, қалби қуёш, бағри дарё, меҳр-оқибатли оғажон, тоғажонларимиз ҳақида тўқилмаган ҳикоят, ҳақиқатлардан бир шингил. Аллоҳ бу зоти бобаракотларнинг ҳам охиратларини обод қилган бўлсин!

Оққан дарё оқаверар, ҳаёт чархпалаги ўз маромида гир-гир айланаверар экан. Эндиликда от босмаган жойларни тойчоқлар босиб, бу аждодлардан тарқалган минглаб авлодлар ота-бобо, она-момолари, оға-инилари, тоғалари изидан мардона, далил боришмоқда, уларнинг руҳларини шод этишмоқда.

ЖОНИНГИЗГА ЖОН БЎЛАЙ, ЖОНГА ДАРМОНИМ ОТАМ...

Йиллар ўтиб кетди тепангдан ғир-ғир,
Отанг мазорига бордингми бир дам?
Отанг хотирига нима эзгулик —
Қилдингки, ўғлингдан кутарсан сен ҳам?
Саъдий Шерозий

Аждодларимизнинг кекса вакилларидан Зухриддинхон Сирождиддинхон ўғли (1903—1986)нинг 1983 йил 27 февраль куни ёзган эсдаликларида шундай жумлалар битилган: «Бу авлод вакиллари аксариятининг фамилиялари Раҳмонов эканлиги кўпчиликка маълум. Хўш, бу ном қасрдан келиб чиқди? У кимга тааллуқли?» — деган савол туғилиши табиийдир.

Ўз замонасининг маърифатпарвар зотларидан бўлмиш Абдураҳмонхўжа Абдураззоқхўжа ўғли эл-юртда шуҳрат қозонган мударрис эдилар. Бу зот ёшлик даврларида Бухоро шаҳрига бориб, Мирараб мадрасасида таълим-тарбия олиб, Тошкентга қайтганлар. Узоқ йиллар Бешёғоч даҳасидаги «Ҳонақо» мадрасасида мударрислик, яъни ўқитувчилик қилганлар, юзлаб муллаваччаларни ўқитганлар. Кейинчалик, икки муддат Бешёғоч даҳаси шариат қозиси бўлиб қизгин фаолият кўрсатганлар, халқ назарига тушганлар. Кўпчилик у кишини Қози Домла дейишининг сабаби шундан.

У зоти бобаракотнинг Робияхон аммамиз билан турмуш қуришганидан сўнг туғилган тўнғич фарзанд Абдуҳакимхўжа ҳам шу мадрасада ўқиб, кўп йиллар эл-юрт хизматида бўлганлар. Кейинги фарзандлари Насимахон, Тўрапошшахонлар Чақарариқ маҳалласидаги Турсунхўжа хонадони келинлари, ака-ука Илёсқори ва Аббосхонларнинг рафиқалари бўлишган. Насимахондан икки қиз, яъни Иноятхон ва Онахон (Наимахон)лар туғилишган. Лекин улар оналари эрта вафот этишгач, Тўрапошшахон тарбиясида қолишган. Оиладаги учинчи қиз Азизахон эса Зиёвиддинқори Мўминхўжа ўғлига турмушга чиқиб, оғир хасталик туфайли оламдан ёш ўтган, фарзанд кўрмаган.

Абдурафиқхўжа Қози Домланинг иккинчи ўғиллари бўлиб, ёшлигида қорихонада ўқиган, ширали, ёқимли овоз соҳиби эди. Кейинчалик умрининг охиригача доришунослик билан шуғулланган. Абдувоҳидхўжа туғилгач, оналари вафот этган. У меҳрибон опалари, яқинлари тарбиясини олиб, не-не қийинчиликлар билан ўсиб-улғайган. Ҳамма уни эркалаб, суйиб Кенжахўжа,

Кенжа эшон деб атай бошлаган. У ўрта, олий тиббиёт билим юртларида ўқиб, шифокор бўлиб етишган, Иккинчи жаҳон урушида қатнашган. Узоқ йиллар эл-юрт сиҳат-саломатлигини сақлаш ва уни мустаҳкамлашга салмоқли ҳисса қўшган.

Абдурахмонхўжа тоғамизнинг Мунавварахон аямиз билан қилган иккинчи турмушларидан: Ҳабибуллахон, Ҳамидуллахон, Марғубахон, Муяссархонлар дунёга келишган. Улар ҳам оилали, бола-чақали бўлиб, ўзларидан кўпайишган.

Бу ерда асосий гап Абдурафиқхўжа ҳақида кетар экан, шуни айтишим жоизки, у ёшлигидан ниҳоятда зийрак, ақлли, доно, хушёр, қариндош-уруғ, ёру биродарларга меҳрибон, ҳазилкаш, хушчақчақ, ҳимматли, саховатли эди. Моддий, маънавий ёрдамга муҳтожларга ҳамиша ёрдамга тайёр, қўли очиқ, бағри кенг бўлиб, тўй-ҳашам, маъракаларда фаол иштирок этарди. Жисмонан бироз заифроқ бўлишига қарамай, ниҳоятда ҳаракатчан, ғайратли инсон эди. Оилада ҳам қаттиққўл, талабчан, фарзандларини одоб-ахлоқли, меҳнатсевар, илмли қилиб тарбиялаш, эл-юртга муносиб инсонлар бўлиб етишишларига катта эътибор берарди, уларнинг қамолини кўриш орзусида яшарди.

Афсуски, 1958 йилнинг 20 декабрида қутилмаган ажал қирчиллама қирқ тўрт ёшида Абдурафиқхўжани орамиздан юлиб кетди. Отадан етим қолган етти нафар фарзанд — тўрт ўғил ва уч қиз қирқ бир ёшли Қамарияхон бағрида бўзлаб, чирқиллашиб қолишди.

Болаларнинг тўнғичи Искандархон 21 ёшда, кенжатоё қизлари Маъфурахон атиги 14 ойлик гўдак эдилар.

Бундан ташқари бу оила ўша йилнинг баҳорида Оҳангарон туманидан Тошкентга кўчиб келиб, Чопонота даҳасидан ер олиб, ёз бўйи иморат қуриб, бир уй-даҳлиз устини аранг ёпиб, сомон сувоқдан чиқариб, девор ҳали қуримай, энди ичига киришган эди. Хуллас, ўша тизза бўйи қалин қор ёққан қаҳратон қишда бу оила лой, тупроқ ичида, вайронада изиллаб қолишди.

Лекин орадан анча йиллар ўтиб, Аллоҳнинг марҳамати, яқин қариндош-уруғ, ёру дўстларнинг беғараз ва беминнат меҳр-шафқати, оқибати, саховати, қолаверса, оила аъзоларидан ҳар бирининг букилмас иродаси, куч-ғайрати туфайли уларнинг орқасига офтоб тегди, эгилган, аммо букилмаган ва синмаган қадди-қоматларини тиклаб, эл-юрт ичида ўз бўй-бастларини яққол кўрсата бошлашди. Бунинг ўзи бўлмади, албатта».

Мен бу эсдаликларни кўзда ёш билан ўқир эканман, раҳматли отамнинг сиймолари, беозор қаҳқаҳа ва кулгилари, жарангдор овозлари, ҳазил-хузил гап-сўзлари худди кино тасмаларига ёзилган ранг-баранг лавҳалардек, бирма-бир нигоҳимдан ўта бошлади.

Эшитишимга қараганда, отам ёшликларидан касалманд бўлиб ўсанлар. Иккала буйракларидаги тош вақти-вақти билан ўзининг борлигини билдириб, хуруж қилиб турган. Бундай дамларда қаттиқ оғриқ азобидан бағрилари ерга бериб, икки-уч кунлаб тўшакка ётиб қолар эканлар. Ўрта тиббиёт билим юртида ўқиб юрган талабалик вақтларида ҳам бундай ҳолат тез-тез такрорланар экан. Маҳалладош, касбдош ўртоқлари Боситхон Кабирхўжа ўғли дарров уларнинг бағрига кирар, қўлларидан етаклар, ҳатто елкаларига опичиб, уйга олиб келар эканлар. Шунинг учун бўлса керак, отам қишин-ёзин эгниларига иссиқ усти-бош кийиб, белларига туя жунидан қилинган қалин белбоғ ўраб, ўзларини асраб-авайлаб юрардилар.

1940 йилнинг бошларида буйракларидаги тошни олдириб ташлаш учун ТошМИдаги шифохонага ётганларини элас-элас эслайман. Эртага операция қиладиган куни онам билан уларни кўргани шифохонага борганимиз, бизни ташқи дарвоза олдиғача кузатиб қўйганлари, мени бағриларига босиб кўзда ёш билан хайрлашганлари ёдимда. Ўшанда даволовчи шифокорлар: «Операция оғир кечади. Бемор ё у ёғлик, ё бу ёғлик бўлиши мумкин», деб аввалдан огоҳлантиришган экан. Бу гапни эшитган бобом: «Ўлса, ўз ажали билан ўлсин», деб, операция қилишга розилик бермаганлар, отамни касалхона кийимида уйга олиб келишган экан. Орадан кўп ўтмай, Иккинчи жаҳон уруши бошлангач, отамнинг бетобликлари иккинчи-учинчи даражали ғам-ташвиш, дардга айлангани ҳақиқат.

Урушдан сўнгги 1948–1958 йилларда биз оиламиз билан Тошкент вилояти Оҳангарон туманидаги соф ҳаволи, тиниқ сувли, сўлим Облиқ қишлоғида яшаган пайтларимизда ҳам ўқтин-ўқтин отамнинг буйраклари шамоллаб, бир неча кунлаб оғир аҳволда ётганлари эсимда. Шундай ҳолатларда уларга раҳмим келиб сўрардим:

— Адажон, шунча қийналмай буйрагингиздаги тошни олдириб ташласангиз бўлмайдими? Ёки қаттиқ оғриқ азобига дош бера олмайман, деб қўрқасизми?

У киши менинг гапимни тинглаб, узоқ хаёлга ботиб, чуқур хўрсиниб қўярдилар:

— Йўқ, болам. Мени оғриқ азоби эмас, бошқа нарса қўрқитади. Худо кўрсатмасин, операция вақтида ўлиб қолсам, сенларга жуда қийин бўлади.

— Э, нафасингизни иссиқроқ қилинг, ҳали узоқ яшайсиз, — дердим уларнинг кўнгилларини кўтариб. Ўша пайтда менинг қўлимдан ҳеч вақо келмасди. Балки у кишининг ўйлаганлари тўғридир, дердим ўзимга-ўзим ноилоҳлиқдан.

— Сен бироз катта бўлиб, оёққа турсанг, ўйлашиб кўрамиз, болам, — дердилар майин жилмайиб. Лекин кўнгилларидан ўша дақиқаларда нималар ўтаётганини аввало Худо, қолаверса, ўзлари билардилар, холос. Баъзан тушкунликка тушиб, менга васият қилардилар:

— Мабодо, аҳволим оғирлашиб, нариги дунёга кетишим аломатлари сезилиб қолса, ҳеч иккиланмай, шаҳардан амакиларингни чақир. Мени бир амаллаб, гиламгами, наматга ўраб, Тошкентга олиб кетинглар, отамнинг ёнларига кўминглар!

1953 йилнинг март ойида қалин қор ёққан. Халқлар доҳийси Иосиф Сталин жон талвасасида ётган, таҳликали кунлар, соатлар, дақиқаларда отам ҳам оғир бетобланиб қолдилар. Биздан шошилинчнома олган амакиларим оёқларини қўлларига олиб, отамнинг тепаларига учиб келишди, уларга ҳамлард, мадаккор бўлишди. Чамамда, отамнинг менга қилган васиятларини амалга ошириш фурсати тобора яқинлашмоқда эди. Лекин Аллоҳнинг марҳамати билан отам бери қарадилар. Ҳаммамизнинг ичимизга бироз чироқ ёнди. Фурсат топиб, Кенжаҳон амаким менинг ўқишим, қандай касб эгаси бўлмоқчи эканлигим билан қизиқдилар. Мен дилимдагини ўйламай-нетмай тилимга чиқардим:

— Худо хоҳласа, Олим Хўжаевга ўхшаган актёр ёки ёзувчи, журналист бўламан!

Бу гапни эшитган амаким ҳайрон бўлиб, дарров отамга юзландилар:

— Қори ака, ўғлингизнинг гапини эшитдингизми? У артист ёки ёзувчи, журналист бўлармиш! Ўзи ҳеч қачон бизнинг авлодмиздан артист чиққанми? Ё тавба! Бу нима деяпти? Ёзувчи бўлиб, Жулқунбойнинг куни бошингга тушиб, авахтада отилиб кетмоқчимисан? Ёки баъзи кунгабоқар шоир, қаламкашларга ўхшаб, об-ҳавога, куёшга қараб, шеър ёзиб кун кўрмоқчимисан! Бунақада қандай қилиб ота-онангнинг ёнига кирасану, уларнинг оғирини қачон енгил қиласан? Шунча ука-сингилларингни ким тарбиялаб ўқитади, узатади, уйлантиради? Яхшилаб ўйлаб кўр, ука. Холва деган билан оғиз чучимади. Сенинг ниятинг хаёлий, осмондаги бўлмаган иш. Ота-бувангнинг касбини қил! — дедилар азбаройи куйиб-пишиб, жаҳллари чиқиб.

— Майли, кўябер, ўзи билади. Ким бўлишини вақт кўрсатади, — дедилар отам секин овоз билан. — Унинг келажаги билан қизиққанинг учун раҳмат!

Бу жиддий гап-сўздан кейин эртаю кеч: «Ким бўлсам экан?» деган жумбоқли савол, хаёл менга тинчлик бермай қўйди. Лекин барибир аввалги фикримдан қайтмасликка ҳаракат қилардим.

Ўзимча театр-рассомчилик институти ёки университетнинг филология, журналистика факультетларига киришни режалаштириб, бунга ўзимни руҳан, маънан, жисмонан тайёрлардим.

1955 йили ўрта мактабни тугатиб, Тошкент шахрига, олий ўқув юртига кириш ҳаракатига тушдим. Шундай кунларнинг бирида яна отам бетобланиб кўрпа-тўшакка ётиб қолдилар. Бутун олам кўзимга тор кўриниб, барча орзуларим чипакка чиқадиганга ўхшаб қолди. Онам, ука-сингилларимнинг юз-кўзларидаги ғам-ташвиш юрак-бағримни эзарди. Аммо кўнглим тубининг аллақасеридадир умид учқунлари чақнарди. Орадан икки-уч кун ўтгач, отамнинг аҳволлари аста-секин енгиллашди, ўринларидан туриб, ўзларини эплаб олдилар. Руҳиятим пастлигини кўриб, кўнглимни кўтардилар:

— Искан, мен анча яхши бўлиб қолдим. Бу гал ҳам сизларнинг бахтингизга Худо мени асради, қайтариб берди. Энди бемалол сафар анжомларингни йиғиштиравер. Худо хоҳласа, душанба кuni Тошкентга кетасан, хоҳлаган жойингга ўқишга кириш учун хужжат топширасан.

Ўша кuni шанбами, якшанбами эди, аниқ ёдимда йўқ. Кеч-қурун ҳовлимиздаги ариқ бўйига, супачага жой қилинди. Оила аъзоларимиз билан кечки овқатни бирга тановул қилдик. Дастурхонга фотиҳа ўқилгач, отам мени ёнларига ўтқазиб, аста гап бошладилар:

— Ўтган замонларда, Тошкент томонларда Абдусафихон деган бир бой бўлган экан. Унинг биттаю битта ўғли бор экан. Бой ўғлини Бухорои шарифга ўқишга юборибди. Ким Тошкентдан Бухорога борадиган бўлса, ўғлига оз-моз пул, майда-чуйда бериб юборар экан. Орадан бир йил ўтиб, ёзги таътилга чиқиб, ўғли Тошкентга бир келиб кетибди. Кейинги уч-тўрт йил ичида умуман қорасини кўрсатмабди. Ўқишимиз оғир, ортиқча вақтим йўқ, деган турли важ-карсон, баҳоналарни пеш қилибди. Хуллас, беш йилдан сўнг ўғли Бухородан Тошкентга қайтиб келибди. Буни эшитган бойнинг дўст-қадрдонлари, маҳалладаги катта-кичик, қариндош-уруғлар муборакбод этиш учун унинг хонадонига ёпирилиб кела бошлашибди. Хурсанд бўлиб, терисига сиғмаган бой дарров сўқимга боқилган буқа, бўрдоқи қўйини сўйдириб, катта зиёфат берибди. Ниҳоят, зиёфат якунида маҳалла оқсоқолларидан бири бойга мурожаат қилибди:

— Раҳмат тақсир, едик, ичдик, рози бўлинг. Энди муллаболани ҳузуримизга чақирсангиз. Бизга озгина ҳисобот берсалар: Қасрга бордилар? У ерда нима билан машғул бўлдилар? Қандай касб-ҳунар ўрганиб келдилар?

Бой овозини баланд чиқариб, кўкрагини мағрур кўтариб, ўғлини ёнига чақириб, оқсоқолнинг илтимосини унга етказибди.

— Хўп бўлади, бажонидил! — дебди ўғил тавозе билан ўнг кўлини кўксига қўйиб.

Кейин орқаси билан тисарилиб катта айвон остидаги ертўлага кириб кетибди. Ҳали чиқмасмиш, ҳали чиқмасмиш. Бундан отасининг хуноби ошиб, сабри чидамай, овозининг борича бақирибди:

— Қаерда қолиб кетдинг, ўғлим? Тезроқ келмайсанми? Оқсоқолларимиз сени кутиб қолишди-ку!

Бунга жавобан ертўладан ўғлининг майингина, нозиккина овози эшитилибди:

— Вой ўлай, намуноча одамни шоширасиз. Кийимларимни алмаштириб олай!

Бир маҳал ертўладан оёғига қизил этик, устига ҳаворанг ялтироқ шаровар иштон, оқ шоҳи ятак кийиб, хипчагина белига яшил белбоғ боғлаган йигит икки кўлида қайроқ тош ўйнатиб, югуриб ўртага чиқибди. Ҳамма йиғилган меҳмонларга олдинмакетин ўгирилиб, эгилиб таъзим қилибди. Кейин ижро этадиган рақсига монанд куйни оғзида айтиб, нозик муқом, нозу ишва-карашма билан, қошларию елкаларини учириб, қайроқ тошларини шақиллатиб, ўйинга тушиб кетибди!

— Най-нум, на-нум, най, най,

— Най-нум, на-нум, най най...

Кутилмаганда бундай бемаънилик, майнавозчиликдан анграйиб, хангу манг бўлиб қолган меҳмонлар, фотиҳа ўқишни ҳам унутиб, аста-секин ўринларидан туриб, ташқарига чиқа бошлашибди. Отаси бечора бошини куйи эганича, ўлтирган жойидан қимир этолмай қолибди, ер ёрилмабдию, ерга кирмабди. Мана шунақа гап, ўғлим! Энди Сиз хоҳлаган жойингизга ўқишга киришингиз мумкин! — дедилар негадир мени сизлаб, сўзларини яқунлаб.

Мен бу ҳикоятни аввал диққат билан тинглаб, роса мириқиб қулдим. Кейин эса, биров устимдан совуқ сув қуйиб юборгандек, қаттиқ сескандим, вужудимни титроқ босди, йиғлашимни ҳам, кулишимни ҳам билмай, эсанкираб қолдим. Бу ҳолат ўша кечаси ҳам, эртаси кунини ҳам мени асло тарк этмади. Поездга чиқиб Тошкент сари кетар эканман, йўл бўйи фикру зикрим ўша ибратли ҳикоят таассуроти билан банд эди. Ниҳоят, қатъий қарорга келдим. Ҳеч иккиланмай, ҳужжатларимни Тошкент Давлат тиббиёт институти қабул ҳайъатига топширдим, имтиҳонлардан муваффақиятли ўтиб, ота-бобо касбини эгалладим. Бироқ ҳалигача нафис адабиёт ва санъат шайдосиман, гадосиман, адосиман, тақдиримдан асло нолимайман.

Институтнинг иккинчи босқич талабаси эканман, бизга Иван Пантелеймонович Погорелко деган, сарғишдан келган, узун бўйли, озғингина киши урология фанидан ниҳоятда қизиқарли маъруза ўқиди. У буйрак, сийдик йўлларида учрайдиган барча касалликлар ҳақида шундай жонли, илмий, ҳаётий далиллар келтирдик, кўз олдимда отамнинг умри бўйи чеккан азоб-укубатлари гавдалана бошлади. Хаёлимда унинг халоскорини топгандай суюниб кетдим. Маърузадан сўнг, домланинг олдига бориб, дардимни тўкиб солдим, ёрдам беришини илтимос қилдим.

— Жоним билан! Фақат отангизни менинг олдимга иккала буйракнинг рентген тасвири билан олиб келинг, — деди.

Орадан икки-уч ҳафта ўтгач, отам билан бу мутахассиснинг қабулида бўлдик. У бизга аниқ ва лўнда жавоб, маслаҳат берди:

— Иккала буйрагингизда ёнғоқдек тош бор. Уни фақат жарроҳлик йўли билан олиб ташлаш мумкин. Хоҳласангиз шу бутуноқ бўлимимизга ётинг. Бунинг иложи бўлмаса, ўзингизга қулай фурсатда келинг. Мен сизга албатта ёрдам бераман. Операция жуда осон ва енгил ўтади, хавотирланманг.

Шифокорнинг бундай самимий ва дўстона қабули, маслаҳатидан руҳланган отам ўша куниёқ, Ўзбекистон дорихоналар Бош бошқармаси бошлиғи номига ариза ёзиб, ўринларига вақтинча одам топиб, дорихонани расмий ҳужжатлар асосида эгасига топширгунларича яна икки-уч ҳафта ўтди. Ниҳоят, орзиқиб кутилган ҳаяжонли дақиқалар ортда қолди. Кўли енгил жарроҳ-уролог Иван Пантелеймонович Погорелко операцияни замонавий, янгича усулда амалга оширди, бор-йўғи йигирма дақиқада иккала буйракдаги тошни хамирдан қил суғургандай тош олиб, уни эсдалик учун отамнинг қўлларига тутқазди.

— Э, офарин, қўлингиз дард кўрмасин, Домла! — дедик унга миннатдорчилик билдириб.

Кейинчалик, аниқроғи, 1963 йили И.П. Погорелконинг «Буйрак ва сийдик йўлларидаги тошларни жарроҳлик усулида физиологик ҳамда тўқималарни асраб-авайлаш йўли билан даволаш» мавзусидаги докторлик диссертациясини муваффақиятли ёқлагани, профессор унвони олганидан қанчалик қувонганимиз, 1964 йили эса, унинг бевақт вафот этганидан қаттиқ изтиробга тушганимиз ҳам ҳақиқат. Яхши одам, бағри кенг олим, саховатли Устоз, мураббий эди.

Операциядан сўнг отам бир куни Чорсудаги трамвай йўли айланаси ёнидаги сартарошхонада сўзамол ва дилкаш ўртоқлари Саидгаффорқори уста ҳузурида суҳбатлашиб ўлтирсалар, бу ерга

ёшлик қадрдонлари Маман раис келиб қолибди. Улар анчадан бери кўришмагани сабабли қучоқлашиб, йиғлашиб ҳам олишибди. Кейин бир-бирларидан ҳол-аҳвол сўрашибди.

— Қаерларда юрибсан Абдурафиқ, ҳеч кўринмайсан ўртоқ?

— Ҳа, энди тупроқдан ташқари дегандай, ўн йилдан бери Оҳангарон туманида яшаб, ишлаб турибман. Бола-чақалар кўп, уларни бир амаллаб оёққа турғизиш ҳаракатидаман.

— Нима, шаҳарда сенга жой қуриб қолибдими? Тошкентга кўчиб кел, истаган жойингдан қуруқ ер ажратиб беришга қурбим етади.

— Яхши бўларди, — дебдилар отам бундай таклиф, илтифотдан хурсанд бўлиб, — тахминан бизга қаердан жой беришингиз мумкин?

— Чопонота, Катта Қанғли ҳудудидаги хоҳлаган жойингдан!

— Чопонота атрофида бўлса, яхши бўларди-да, ўртоқ. Нега десангиз, бу ерда қайнонам, қайним Тўлаганхўжа яшашади. Бундан ташқари...

— Нима, бундан ташқари? Тортинмай, кўнглингдагини айтавер, оғайни.

— Мозорга яқинроқ жойдан берсангиз яна ҳам дуруст бўларди, демоқчиман.

— Эсинг жойидами? Келиб-келиб сендай жонажон ўртоғимга қабристон ёнидан жой бераманми?

— Беравернинг ўртоқ. Нега десангиз, болаларим ҳали ёш. Худо кўрсатмасин, тўсатдан ўлиб-нетиб қолсам, уларга оғирлигим тушмасин дейман-да! Мени бир амаллаб, мазор деворидан нариги томонга ошириб юборишса бўлди, у ёғига ўзим йўл топиб кетаман! — дебдилар денг ҳазиллашиб.

Бу қалтис ҳазилдан бир сесканиб тушган Маман раис гапни жиддий томонга бурибди:

— Яхши гапга ҳам, ёмон гапга ҳам фаришталар омин дер экан. Ниятингни яхши қил. Майли, сазанг ўлмасин ўртоқ. Қозоқ мазор яқинидаги катта соя-салқин майдон сенга бўла қолсин. Ёнидан серсув ариқ ҳам ўтади. Ўша жойда бола-чақанг билан яйраб, яшнаб яшагин, яхши тўйлар қилгин! Айт, ўша қайнинг Тўлаганхўжа менга тезроқ учрашсин! — дебди раис хайрлашар экан.

Яхшининг шарофати билан дегандай, шу баҳона 1958 йилнинг эрта баҳорида оиламиз Тошкентга кўчиб келди. Бизга ажратилган азиз ва табаррук жойда узундан узун иморат қуриб, ҳовлини боғу-роғга айлантирдик, кетма-кет тўйлар қилдик.

Минг афсус ва надоматлар бўлсинки, бу жойда узоқ яшаш, қўша-қўша фарзандлари камоли, иқболини кўриш отамга насиб

этмади. Ўзлари ярми ҳазил, ярми чин маънода айтиб, орзу қилганларидек, Чопонота қабристонидаги хилхонамиз, оталари Абдурахмон эшон Қози Домла ёнларидан мангуликка макон топдилар. Аллоҳ уларни ва барча умидворларни ўз раҳматига олган бўлсин, омин.

ОНАЖОН, КАЪБАМ ЎЗИНГ, СЕНСИЗ ЖАҲОННИ НА ҚИЛАЙ?..

Она деганимда, оқ соч, жафокаш,
Мунис ва меҳрибон чеҳранг намоён.
Сен, ахир бағрингда қилиб парвариш,
Кўзимга бахш этдинг кўзгудек жаҳон.

Фафур Фулом

Яна Зухриддинхон тоғамизнинг эсдаликларига мурожаат этамиз: «Қамарияхон асли тошкентлик, Сузукота маҳаллалик оддий уста, дурадгор Саидахмадхўжа ва уй бекаси Камолхон жуфтлигидан 1917 йилда дунёга келган тўнғич фарзанди қобил эдилар. Юқорида айтганимиздек, Қамарияхон турмуш ўртоқлари Абдурафиққори вафотидан сўнг, бир этак, етти нафар етим, сағир болаларни бағрига босиб, шафқатсиз тақдир даҳшатидан довдираб, эсанкираб қолмади. Абдурафиқ қорининг орзу-умидларини рўёбга чиқаришни ўзининг инсонийлик бурчи, қатъий васияти деб ҳисоблади, жасорат камарини белига маҳкам боғлади. Уйига яқин тапшилот, муассасалардан бирига қора ишчи бўлиб ёлланди. Бу жойдан ҳар ойда оладиган 60—70 сўм миқдоридаги маош билан чекланиб қолмасдан, ҳовли саҳнига укроп, кашнич, петрушка, сабзи, пиёз, редиска ва бошқа кўкат уруғларини сепиб, ўт-алафлардан тозаллади. Бўш вақтларида шом қоронғусигача бозорда бўлди, ҳатто укропнинг қуруқ чўпи, бошқа кўкатларнинг илдизигача рўзғорнинг бир чеккасига яратиш, ҳаражатга муҳтожлик сезмаслик чораларини кўрди. Бўшаб қолган ер ўрнига яна турли кўкатлар уруғларини сепиб, тинимсиз меҳнатдан асло тинмади.

Мана шу арзимас, кўзга кўринмас, аммо ниҳоятда машаққатли ва ҳалол даромад ҳисобидан етим болани оч-яланғоч қўймасдан, не ҳасратда вояга етказди, кам бўлмади.

Шуниси алоҳида диққатга сазоворки, Қамарияхон туфайли бу аҳил, тотув, меҳнаткаш, жафокаш оила аъзоларининг барчаси ақлли-хушли, одобли, олий маълумотли, уй-жойли, бола-чақали бўлиб азиз ва меҳрибон волидаи муҳтарамалари боши-қошида

эрта-кеч парвонадирлар. Уни ҳар йили икки-уч маротаба турли шифохона, дам олиш масканларига жойлаштириб, саломатлигини мунтазам кузагиб, мустаҳкамлаб турадилар. Бундан ташқари уларга шунчалик яхшиликлар қилиб, ажойиб мўъжизалар яратган оналарини бир манзилда узоқ қолдириб, зериктириб қўймаслик учун навбати билан ўз уйларига олиб кетадилар, меҳр-саховат кўрсатадилар, унинг кўнгли истаган орзу-ҳавасини муҳайё қиладилар.

Қарабсизки, Қамарияхон эндиликда ҳаётда ҳеч қандай қийинчилик кўрмагандай, шоҳона иззат-ҳурматда шукроналик билан фаровон, осуда ҳаёт айшини сурмоқдалар. Бунга астойдил қойил қолиб, ҳавас қилмасликнинг иложи йўқ. Илоҳо, барчамизга ҳам шундай кетмас давлат, бахт-саодат ёр бўлсин, насиб этсин!

— Унинг кўз қорачигидек асраб-авайлаб вояга етказган фарзандлари-дилбандлари, меҳри пайвандлари ким? — деган саволга ҳам жавобимиз тайёр.

Тўнғич фарзандлари **Искандархон** ҳарбий шифокор, ижодкор. Унинг рафиқаси **Шарофатхон** Саидвалихон қизи шифокор, қайнонаси ва турмуш ўртоғига чинакам мададкор, ҳамкор, оиладаги барча катта-кичик қайнилари, қайнисингиллари ва овсинларига она ёнида онадай меҳрибон, оқила, юксак фаҳм-фаросатли, садоқатли жанговар сафдош, сирдош, суҳбатдош аёл. Келиб чиқишлари менинг онам Қундузхон, оталари томонидан эса Юнус Хожа Эшон, Шайх Зиёвиддинхон ибн Эшон Бобохон ҳазратлари авлодларига бориб тақалади.

Шавкатхон тиббиёт фанлари номзоди, қўли енгил, таниқли ва тажрибали шифокор, тиниб-тинчимас меҳнаткаш, ниҳоятда самимий, камтар ва дилкаш йигит. Рафиқалари Саидахон менинг суюкли неварам, олий тоифали болалар шифокори, соғлиқни сақлаш аълочиси, моҳир ташкилотчи, талабчан раҳбар, меҳрибон она, бувидир.

Муҳаммадин Абдурашодхон (Шухратхон) Мавжудахон билан институтда бирга ўқиётган вақтларида турмуш қуришган, икковлари моҳир меъмор. Улар узоқ йиллар Ангрен шаҳри, Жиззах вилояти, Тошкент шаҳридаги бир қатор нуфузли илмий-тадқиқот муассасалари, ташкилотларида фидокорона меҳнат қилиб, қишлоқ ва шаҳарларимизнинг замонавий руҳда қурилиши, гуллаб-яшнашига улкан ҳисса қўшаётган ҳақиқий зиёкор, бунёдкорлардан.

Марвияхон Тошкент тўқимачилик институтини тугатиб, ўрта мактаб ўқувчиларига тикувчилик ҳунар-қасбини меҳр-муҳаббат, сабр-тоқат билан астойдил ўргатган, ниҳоятда жонкуяр, саҳо-

ватли, меҳрибон устоз, мураббийдир. Турмуш ўртоқлари таниқли олим, фан арбоби, архитектор, профессор Ҳамидулла Салоҳидиновнинг ота-боболари ўзимизнинг Эшонгузар маҳалласида яшашган. Оналари Муҳаббатхон исми жисмига монанд ажойиб, бебаҳо аёллар сирасига кирардилар.

Мавлудахон моҳир шифокор, фидокор, нафодор қатъий сўзли, меҳр-оқибатли, солиҳа аёл. Турмуш ўртоқлари тиббиёт фанлари доктори, профессор, таниқли эпидемиолог олим, талабчан ва моҳир ташкилотчи, Мумтозхон Ҳакимов бизга яқин Камолон маҳалласидан бўлиб, бир-бирларига ниҳоятда меҳр-муҳаббатли, мурувватли, ширинсўзли Муинхон ва Атияхон оилаларида туғилиб, камолга етганлар.

Абдусафихон — Ўзбекистон Давлат мукофоти соҳиби, Халқаро меъморлар академиси мухбир аъзоси. Тошкент, Самарқанд, Бухоро, Хива, Термиз ва бошқа шаҳарлардаги қадимий ёдгорлик ва обидаларни тиклаш ва қайта таъмирлашдек хайрли ва савобли ишларга бош-қош, масъул ходим, иқтидорли, талабчан, раҳбар, ташкилотчи. Рафиқаси Вазирахон моҳир, қўли енгил шифокор-стоматолог, удабаурон тadbиркор, меҳр-оқибатли, меҳрибон дўст, дугона бўлиб, Садриддинхон тоғамизнинг неваралари, Назруллахон ва Ғўзалхонларнинг қизлари ҳисобланади.

Ва ниҳоят, оиланинг энг эркатой ва ширинтой, кенжатой аъзоси бўлмиш **Маъфурахон** университетнинг биология факультетини тугатгач, тиббиёт муассасалари ва ўрта мактабда ўз соҳаси бўйича ишлаб, Саидаъзамхондек мўмин, қобил, қўли очик, устоз кўрган моҳир тadbиркор йигит билан турмуш қуриб, баракали катта хонадон бекаси бўлиб бахтли ҳаёт кечирмоқда. Фотимахон аямизнинг укалари бўлмиш Саидкомилхон ва уларнинг меҳри дарё рафиқалари Каримахон аянинг энг суюкли келинларидан биридир.

Назаримизда Абдурафиқхўжа ва Қамарияхон барча фарзандларининг феъли-атворида ота-боболари, она-момолари, аммалари қон-қони ва жон-жонида бўлган энг яхши, ноёб хислат, фазилатлар озми-кўп ўз иникосини топган, уларнинг исми-жисми, юз-кўзи, гап-сўзи, имо-ишораси, ҳатто овози шираси, ҳатти-ҳаракати, юриш-туришларида акс-садо бераётгандек, ўтган авлодлар изи йўқолмагандек туюлади. Бу аввал-охири ўтган аждод-авлодларимизнинг барҳаётлиги эмасми? Бундан қувонмай, тўлқинланмай бўладими?

Шу маънода бу аҳил ва иттифоқ оилада дунёга келган зурриётлар, фарзанди аржумандлар, дилбандлар ҳақида гап кетадиган бўлса, уларни таърифлашга тилимиз ожиз, сўз, қоғоз-қалам

хазинамиз етишмайди. Аллоҳ уларни ўз ҳибзу ҳимоясида асрасин, бир-бирларидан кам қилмасин! Оталари Абдурафиққорини Худо раҳматий ва жаннатий қилган бўлсин! Оналари Қамарияхон меҳнатларининг роҳатини кўриб, узоқ йиллар соғу саломат бўлиб, баракали, бахтли ҳаёт кечирсинлар, омин!»

Бу самимий дил изҳорларидан сўнг ҳаёлимда бир воқеа жонланди. 1966 йилги Тошкент зилзиласидан кейин ҳаммамиз уяси бузилган ари, чумолидай ҳар томонга тўзғиб, оммавий равишда қурилиш ишларига шўнғиб кетган пайтларимиз. Ишонасизми, ўша даврда бошқаларни билмадиму, шахсан менинг кўзимга негадир ҳамма нарса лой, тупроқ, цемент, гишт, тахта, ёғоч, мих-сих бўлиб кўринарди. Эҳтимол отасиз, катта хонадон тўнғич фарзанди сифатида асосий масъулият зиммамда бўлганлиги, ёш ука-сингилларимнинг тинчлиги, фароғатини ўйлаб, ўзимни ўтга-чўққа уриб, тиним билмаслигим оқибатидир. Чунки қурилиш материаллари етишмасди, уларни бозор-ўчардан сотиб олишга қўлимиз калталиқ қиларди, очиги.

Бир куни ишхонамдан аввал ишлатилган 5-6 метрли, узун ва йўғон тўсинларни атиги 50 сўмга харид қилиб, уни не қийинчилик, машаққат билан улкан тиркама юк машинасига ортиб, ҳалқа йўли орқали Зангиота туманидаги Эшонгузар даҳаси марказидаги пилорама, ёғоч аралаш дастгоҳи ўрнатилган даргоҳга келтириб туширдим. Кейин укаларим билан икки-уч марта ўша ерга бориб, тўсинларни михлардан аранг тозаладик. Энди навбат уларни аралаш, тенг иккига бўлишга қолганда қор, ёмғир ёғиб ишимиз ортга сурилди. Тўсинлар анча вақтгача қаровсиз қолди.

Бир куни уйқусиз ва оғир ўтган навбатчиликдан сўнг ёғочларимдан хабар олай деб ўша даргоҳга келсам, унинг атрофида бир одам айланиб юрибди. У мени кўрди-ю, дарров олдимга келди. Биз яқин қариндош бўлганимиз учун кучоқ очиб кўришдик, ҳолаҳвол сўрашдик. Менинг ҳасратимдан чанг чиқди. Иморат қуриш ташвиши билан чарчаганим, қарз-қурзга ботганимни айтдим. Дарҳақиқат, ўша пайтларда ука-сингилларим ёш, ҳаммалари ўқийди. Онамнинг эрта-кеч бозорда кўк сотиб топганлари-ю, биз эр-хотиннинг ойлигимиз кунимизга учма-уч яраб турибди. Ҳали уста, ҳали ҳашарчи, ҳали бошқа қурилиш анжомларига пул зарур. Қора қозон қайнаши, катта-кичик ўз вақтида еб, ичиши керак. Хуллас, нима қилишимни билмай, асабим таранб бўлиб юрган кезларим. Иложи бўлса, шу ёғочларни сотиб, пулини бирор коримга яратиш ниятим ҳам йўқ эмас эди. Кайфиятим бузуқ, аҳволим мушкуллигини сезган қариндошимиз мени яхши гап билан лўлидай авраш, кўнглимни овлашга жон-дили билан киришди:

— Жон укам, азиз жигаргушам Искандархон! Бу кунлар тез ўтиб кетади, унут бўлади. Лекин биздан бир-биримизга яхшилиқ қилганимиз қолади. Худо сенга куч-қувват берсин, пиру устозлар мадаккор бўлсин. Тупроқ олсанг олтин бўлсин. Йигит кишининг мол-мулки, рискунасибаси кўчада, ерда. Худо сени кам қилмасин. Буёғини айтсам кимсан, барчага меҳр-саховатли Абдурафиққори акамнинг ўғлисан, Абдурахмон эшон Қози тоғамизнинг невараларисан, асли-насли тоза, покиза йигитсан. Ҳозир ота-боболаримизнинг барҳаёт руҳи шу атрофларда, тепамизда кезиб юрибди. Уларнинг руҳи шод! Бизни бугун бу ерда аввало Худо учраштирди. Сенинг ҳам, менинг ҳам мушкулумиз осон бўлади, иншоллоҳ! Илоҳо, Рафиқ акамни, Ҳожи тоғамизни Худо раҳматий ва жаннатий қилган бўлсин, ётган жойлари нурларга тўлиб, ҳур қизларга, фаришталарга ҳамнишин бўлишсин, омин. Энди қўлингни менга бер, укам. Яхшилигинг, мурувватингга мендан қайтмаса, Аллоҳдан қайтсин. Ҳаммасини ўзи кўриб, билиб турибди. Бир эмас, тўққизга болам бор. Ҳаммаси ёш, қўлидан бир чақалик иш келмайди. Мен ҳам сенга ўхшаб, иморатнинг ташвиши билан адои тамом бўлдим, пичоқ келиб, бўғзимга қадалди! Иморатимга ёғоч қидириб юрган эдим, бахтимга Худо сени менга етказди. Шу ёғочларингни менга бер, укам.

— Йўқ, ёғоч ўзимизга ҳам керак. Мен сизга фақат дардимни айтган эдим холос, — дедим азбаройи кўзимга ёш олиб.

— Йўқ, йўқ, укажон! Мени умидсиз қилма. Кўнглингни сезиб, билиб турибман. Ёғочни бегонага сотма, менга бер, укам, Сени ўлгунимча дуо қиламан. Бундан Рафиқ акам, Ҳожи тоғамизнинг руҳлари шод бўлади, жигарим. Отанг мард эди, сен ҳам бир мардлик қил. Қани қўлингни бер, бор барака!

Бу узундан узун дуо, илтижо дийдиёми ёки ҳақиқатан ҳам менга, марҳум ота-боболарим шаъни, шарафига айтилган самимий дил изҳори эдими, нималигига тушуна олмай, кўнглим бўшашиб, ич-ичимдан хўрсиниб, бор-ей деб, қўлимни силтаб юборганимни ўзим ҳам билмай қолдим:

— Ола қолинг, Сизга ёғоч керак бўлса, Эшон ака!

— Пули қанча бўлади, укам?

— Ўзингиз инсоф билан билиб берарсиз.

— Албатта, албатта!

Кейин менга орқа ўгириб, пул санадилар-да:

— Майли оз бўлса ҳам, кўп кўрарсан, барака топ! — дедилар қўлимга бир нарса қистириб, — рози бўл, жигар!

— Розиман! — деб нарига кетдим. Худди елкамдан тоғ ағдарилгандай, ўзимни жуда енгил ҳис қилдим. Сал чеккароққа бориб,

қўлимдаги пулга қарасам, ғижим-ғижим майда қоғозлардан иборат 50 сўм! Мен қачондан бери шунча овораю сарсон-саргардон бўлиб қилган меҳнатим баҳоси шу қадар қадрсизлигидан хўрлигим келди, ўкириб йиғлаб юборай дейишимга оз қолди. Беихтиёр орқамга ўгирилиб, яна бояги жойга қайтдим, қариндошимизга рўпара келдим.

— Берган пулингизнинг чўғи жуда паст-ку, Эшон ака! — дедим томоғимга бир нарса тиқилгандек паст овоз билан.

— Ҳозирча бори шу. Энди мени ишдан қолдирма, ука! — дедилар бепарвогина гапни калта қилиб. У ғирт текинга сотиб олган ёғочларининг тепасида ўзи билан ўзи овора, маҳлиё. Ҳамма иши бирдан битадигандек хурсанд, қулоғига менинг гапим кирмасди ҳам, ёқмасди ҳам.

Йўлда кетар эканман, қўлимга оз бўлса ҳам, ҳалол ва беминнат пул тушгани, уни куп-қуруқ рўзғоримнинг бир чеккасига ўйнаб-ўйнаб ишлатишимдан ўзимда йўқ қувониб, тўппа-тўғри Фарҳод бозорига келдим. Бу ерда кун бўйи тикка туриб, сувга қотган нон ботириб, кўкат сотиб ўлтирган муштипар ва ҳоқисор, сабр-тоқатли онаизорим билан кўришиб, саломлашдим. Бўлиб ўтган воқеани оқизмай-томизмай уларга айтиб, қўлларига 25 сўм узатдим.

— Вой Искандар, эссизгина, нега унақа қилдинг? — дедилар онам юраклари ачишиб.

— Ҳа майли, бош-кўзимдан садақа. Ёғоч топилади, инсон топилмайди, яхшилигига яратсин, буюрсин! — дедим хайрлашиб. Кейин қолган пулимга майда-чуйда харид қилиб, уйимга бордим. Дастурхоннинг тўкинлиги, рўзғорнинг бутлигидан бола-чақаларим хурсанд. Тинч, хотиржам ётиб, ором олдим.

Эшитишимча, мен бозордан кетганимдан сўнг чамаси икки-уч соат ўтгач, нима иш биландир айланиб, Тўлаган тоғам онамнинг олдиларига келибдилар. Онам дарров уларга мен билан яқин қариндошимиз ўртасида бўлиб ўтган ёғоч олди-сотдисидан жуда ачинганларини кўзда ёш билан айтибдилар.

Бу гапни эшитган тоғам ўша заҳотиёқ машиналарига ўтириб, бир пастда Эшонгузарга учиб борибдилар. У ерда Эшон ака 20 та тўсинни қоқ ўртасидан арралатиб, қулинг ўргулсин 40 та бўлакни юк машинасига ортаётган экан. Тоғамнинг авзойини кўриб, унинг рангида ранг қолмабди.

— Бу нима қилганинг, номард! Етимлар ҳақини ейишга уялмайсанми? Нега ота-боболарнинг арвоҳларини ўртага солиб, жиянимни авраб, алдаб, арзон гаровга шунча ёғочини сотиб олдинг? Қолаверса, уч йил олдин мендан ялиниб-ялпоғланиб

юз сўм қарз олиб, ҳалигача думингни хода қилиб юрганинг эсингдан чиқдими, ёлғончи!? Энди қўлга тушдингми, муттаҳам?! — дебдилар тоғам вазоҳат билан унинг ҳиқилдоғидан олиб.

— Ҳа, эсимда, кечирасиз, — дебди қариндошимиз кўрқап-писа. — Худо хоҳласа, олган қарзимни қайтараман.

— Бўлди, энди қайтармасанг ҳам майли. Ҳозирдан бошлаб сен билан орамиз очиқ. Қарзингдан бутунлай қутулдинг! Бу ёғочлар меники!

Шундан кейин тоғам машинага ортилган ҳамма ёғочларни уйимизга келтирибдилар. «Югурганники эмас, буюрганники» дейишгани шу бўлса керак-да! Мен бuni қаёқдан билай.

Яна бир ачинарли, унутилмас, аммо ибратли воқеа ёдимга тушди. 1994 йилнинг бошларида онамнинг товлари қочди. Бемалол овқат ютаолмаётганликлари, кўкраклари орти ачишиб, огриётганидан шикоят қила бошладилар. Биз дарров уларни тегишли шифокор-мутахассисларга кўрсатиб, шошилишч муолажа чораларини амалга оширдик. Аммо улардан заррача наф бўлмади, аҳволлари борган сари оғирлашарди. Шунга қарамай, улар тушкунликка тушмай, Яратганга шукрона айтиб, сабр-тоқат билан дардни енгишга ҳаракат қилардилар. Биз кеча-кундуз олдиларида навбатчилик қилиб, дуоларини олардик.

Наврўз байрами арафасида ўтган йилнинг якунига кўра, «Тошкент оқшоми» газетаси саҳифаларида ҳарбий-ватанпарварлик мавзусида эълон қилинган туркум мақолаларим кўрик-танлов ғолиби деб топилди. Мен 50 минг сўм пул мукофоти билан тақдирландим! Ҳаммаёқда дув-дув гап! Бу пул купонда бўлгани учунми, ўша куниёқ бир гуруҳ ижодкор ўртоқларимни меҳмон қилишимга аранг етди. Лекин фурсатдан фойдаланиб, катта танлов совриндори бўлганимни онамга жўшиб-тошиб гапирар эканман, Худонинг ўзи кечирсин, озгина шумлик ишлатдим:

— Онажон! Бу отнинг калласидек катта мукофот, менга эмас, сизга берилган. Шунинг учун мукофотингиз муборак бўлсин! Бугун-эрта иккаламизни қутлаб, бу ерга яқин ёр-дўстлар, қариндош-уруғлар гала-гала бўлиб келишади. Одамнинг бори бор, йўғи бор, шошилиб, қийналиб қолмайлик, тўғрими? Розилик берсангиз, Наврўз байрами муносабати билан қуда-анда, яқин қариндош-уруғ, ака-ука, опа-сингилларимизни бола-чақалари билан уйимизга чақирамиз. Баҳонада улар бағрингизда бир яйрашсин.

— Мукофотга олган пулинг шунча меҳмонларни кутишга етармикин? — дедилар маъноли жилмайиб.

— Етади, ҳали ортиб ҳам қолади, онажон!

— Майли, топганингга Худо барака берсин. Укаларинг, сингилларинг ҳам қараб туришмас. Дийдор ғанимат, болам, ҳаракатингни қилақол.

Шундай қилиб, байрамга икки кун қолганида оила аъзоларимиз кенгашида маслаҳатни бир жойга қўйдик. Ҳовли, уй хоналарини тезликда тартибга келтириш, меҳмонларни кутиш, дастурхонга энг зарур тансиқ таом, пишириқларни қўйиш, таъминлаш чоралари, режасини туздик. Ўтказажак тадбиримизга видеотасвирчи, шунингдек, хушовоз хонанда Шомурод Фармоновни ҳам таклиф қилдик. Онам унинг ижросидаги «Онажонинг рози қил» қўшиғини жуда яхши кўрардилар. Йиғинимиз биз ўйлагандан ҳам аъло даражада, чиройли ўтди.

Онамиз куда-андалари, азиз ва мўътабар меҳмонларни кўриб, улар билан суҳбатлашиб хурсанд бўлдилар. Шу лаҳзаларда кўнгилларидан нималар ўтганию, ўзларини қандай сезганликлари, турли таомларнинг ёқимли ҳидидан беҳузур бўлганлари, аммо уларни татиб кўриш имконияти йўқлигини ҳеч кимга сездирмас эдилар. Бу фақат Худога аён эди, холос. Биз фарзандлар эса, шу аҳволни кўра, била туриб, юз-кўзимиз кулиб турса-да, ичимиздан қиринди ўтар, онамизнинг тобора хиралашиб бораётган кўзларидаги мунг, сўлғинлик, мадорсиз дилларидаги афсус-надомат, армонни чуқур ҳис қилиб, қалбимиз ярага туз сепгандек ачишар, борлиғимиз билан ёниб-куйиб, йиғлашимизни ҳам, кулишимизни ҳам билмасдик.

«Э, воҳ, бизни эрта-индин қандай оғир кўрғилик, мусибат кутмоқда», дердик ичимизда ўзимизга ўзимиз.

Ўша куни видеотасвирга туширилган лавҳаларни кўриб, оҳанрабо тасмасига ёзиб олинган онамнинг майин ва ёқимли овозларини эшитар эканман, руҳлари ҳамиша тирик ва биз билан бирга эканликларига ўзимни ишонтиргандай бўламан:

«Мен ўзимнинг қадди-қоматимни кўзимнинг нури, юзимнинг қизили, белимнинг куч-қуввати бўлмиш Искандархон туфайли кўтариб олдим. Худога беадад шукур, отасидан етим қолган болаларимни уринтирмайман, суринтирмайман, дилларини оғритмайман, ўксинтирмайман, кўз ёшларини тўқдирмайман деб, ўзимни не-не қийинчилик, азоб-уқубатларга дучор қилдим. Уларни ўзим емай едирдим, киймай кийдирдим, кўнглимдагидай асраб-авайлаб, тарбиялаб, вояга етказдим. илмли, маърифатли, уй-жойли қилдим. Бунинг учун бизни ўз вақтида қўллаб-қувватлаб, меҳр-шафқатлари, муруватлариларини дариғ тутмаган барча қариндош-уруғларимиз, яхши одамларга мингдан минг раҳмат! Уларнинг барча яхшиликларига биздан қайтмаса, Худодан

қайтсин. Бундан буёғига ҳам соғ-саломат, аҳил, тотув бўлайлик. Ўғил-қизларимиз қўшганлари билан қўша қаришсин. Невара-чевараларимиз ақли, одобли, соғлом, баркамол инсонлар бўлиб вояга етишсин, яхши касб-хунарларни эгаллаб, гўшангаларга келин-куёвлар бўлишсин, ўзларидан кўпайишсин. Уларнинг фақат роҳатларини кўрайлик, ғам-ташвишларини кўрмайлик. Сафардагилар эсон-омон бағримизга келсин, дардмандларнинг дардига Худо шифо берсин, қаторимиздан хато бўлмасин! Илоҳо, барчамизни Аллоҳ ўз паноҳида асрасин. Ўтганларимизни Худо раҳматий, жаннатий қилган бўлсин. Узр, бироз кўпроқ гапириб юбордим. Яхши, ёмон гапирган бўлсам, мендан рози бўлинглар. Мен Сизлардан мингдан минг розиман. Эътиборингиз учун раҳмат!»

Орадан бироз вақт ўтиб, Шавкатхон укамиз ўзига тегишли ҳовлининг икки чеккасидаги иморатларни бир-бири билан боғлаш, яшаш учун қулайлик яратиш мақсадида қурилиш ишларини бошлаб юборди. Ҳа демай, иморатнинг деворлари ҳам кўтарилиб, навбат лўмбоз босишга келди. Бу ҳашарда мен ҳовлининг ўртасидаги чуқурга тўкилган тупроқни кетмон ёрдамида сув билар қориштириб, гўраша ҳолида челақларга солиб, томга узатадиган бўлдим.

Талъатхон кўча томондан икки челақда тупроқ ташиб, мени шошириб турибди. Қарасам, кайфияти пастроқ, бир нимадан норози бўлгандек, қовоқларини солиб, хўмрайиб юрибди. «Тинчликми? Саломатлигинг яхшими?» десам, тузукроқ жавоб қайтармади. Негадир чуқур ух тортиб, хўрсиниб қўйди. Билдимки, кўнгли нималандир ғаш, ичига чироқ ёқса, ёнмай турибди. Шу пайт унинг кайфиятини кўтариш учун бир шумлик ишлатгим келди.

У қўлидаги икки челақ тупроқни бўшатиб, ташқарига чиқиб кетганида дарров бир энлик қоғозга бир-икки жумлани тез қоралаб, уни липпамга қистирдим. Талъатхон навбатдаги тупроқни келтириб, энди чуқурга тўкмоқчи бўлганида, уни тўхтатиб, гапга солдим:

— Нега, ичимдагини топ деб, қовоғингни уюб, хўмрайиб юрибсан, бўтам? Мен сенга нима ёмонлик қилдим? Муҳаббат домига илиниб қолдинг, шекилли? Бирорта қизни ёқтириб, ошиқу беқарор бўлиб қолган бўлсанг, исмини айт, манзилини менга бер. Ўзим дарров бориб, масалани ижобий ҳал қилиб келаман.

Бу гапдан кейин бола пақирнинг икки кўзи чарақлаб, йиғлаб юборишига оз қолди чамамда. Бошини аста кўтариб, менга маъноли қаради:

— Катта ойим бу аҳволда ётган бўлсалар. Ҳозир бунақа гап кимнинг қулоғига ёқади, — деди тили аранг калимага келиб.

— Бўлди, сени тушундим, — дедим жиддий оҳангда. — Биринчи муҳаббат дарди, аламини биз тортганмиз, бўтам. Сен бундай ғам-ташвишдан озодсан. Менга эркалик қилиб, дардингни айтганинг учун раҳмат! Энди бошингни кўтар, ташвиш қилма.

Буёғини менга қўйиб бер, — дедим унинг кўнглини кўтариб. У ташқарига чиқиб кетгач, липпамга қистирилган бояги хатни олиб, гўё уни тупроқ ичидан топиб олгандай оёғимдаги лой билан югуриб, онам ётган хона эшиги олдида пайдо бўлдим.

— Онажон! Талъатхон болангиз бир қизни яхши кўриб, ошиқи беқарор бўлиб қолибди! Рухсат берсангиз, бугунми, эртагами ўзим совчиликка борсам. Мана, Сиздан уялиб, менга ёзган хати. Челақдаги тупроқ ичидан чиқди: *«Отажон! бир қизни севиб, Севинчим ичимга сиғмаяпти! Катта ойим розилик берармикинлар?»* дебди.

— Она рози — Худо рози! Уйимизда тўй бўлсин, ўлим бўлмасин! — дедилар онам майин жилмайиб.

Кейин хат қўлма-қўл ўтиб, бўлажак куёв йигитнинг ота-онасига етди. Улар бу воқеадан ҳайрон бўлиб қолишди. Аслида «Шамол бўлмаса, дарахтнинг учи қимирламайди», деганлари рост. Мен ҳам анойи эмасман. Талъатхоннинг юз-кўзидаги яширин маъно, сирни унинг юриш-туришидан пайқаган эдим. Ориятли, андишали йигит эмасми, уйдаги вазиятни тўғри тушуниб, дардини ичига солиб юрганидан озми-кўпми хабардор эдим. Бахтим шуки, барча ука-сингилларим, ҳатто жиянларим мени ўзларига яқин тутиб, нозик ички сир-асрорлари билан ўртоқлашишади, мен ҳам уларга тўғри ва самимий маслаҳат, йўл-йўриқ кўрсатаман. Бу сафар ҳам шундай бўлди.

Орадан кўп ўтмай, янги қудаларимиз билан келишиб, бирикки ҳафта ичида тўй қилиб, неvara келинимиз Севинчхонни ҳам эсон-омон тушириб олдик. Мақсад — онажонимиз бизга ганиматлар, тўй қанча тез ўтса, шунча яхши. Шу сабабли онамизни ортиқча шовқин-суронлардан асраш учун асосий тўй тантаналарини Чилонзор савдо марказидаги тўйхонада ўтказдик. Лекин келин салом албатта ўз уйимиз, кошонамизда бўлди.

Эрталабдан маҳалламиздаги Бахтиёр сурнайчи ёнидаги карнайчи, чилдирмакаш дўстлари билан беминнат хизматга келиб қолди. Бироқ, ориятли, андишали қудаларимиз қўшни хонада оғир аҳволда ётган онаизоримизни безовта қилмаслик учун истиҳола қилиб, карнай-сурнай чалдирмасликка қарор қилишди.

Аммо бу тўйни, карнай-сурнай садосини, айникса неvara келиннинг саломини интизорлик билан кутиб ётган ҳушёр ва сезгир онамиз нега шу пайтгача карнай-сурнай, чилдирмаю, ногора овози чиқмаётганидан хавотирда, тапвишда эдилар.

— Ҳой, болам, ҳой қизлар! Ҳали ҳам карнайчи, сурнайчилар келишмадими? Акангга айтинглар, ўнинчи Гулистон кўчасида яшайдиган Бахтиёр сурнайчини дарров олиб келсин! Тўй тўйдек бўлсин! Келин саломга карнай-сурнай ярашади! — дердилар илтижоли оҳангда кўзларига ёш олиб.

...Тўйдан кейин, август ойининг ўрталарида кун бўйи онамнинг тепаларида мижжа қоқмай ўтириб чарчабманми, кўзим бироз илиниб, ширин уйқуга кетибман, туш кўрибман денг!

Катта мовий кўлда оққушлар жуфт-жуфт бўлиб, ғақ-ғақ деб, бир-бирларини қувлаб сузиб юришганмиш. Бир маҳал нима бўлдию, улар безовталаниб, олдинма-кетин париллаб осмонга кўтарилишди. Чўчиб уйғондиму, ҳеч нарсага тушуна олмай, ўзимдан ўзим бақриб юбордим:

— Оққуш! Оққуш учди!

— Қанақа Оққуш? Бу ерда ҳеч қанақа Оққуш йўқ-ку! Нима деяпсиз ўзи? Алаҳсираяпсизми? — дейишди ёнимдагилар гапимга ҳайрон бўлиб.

Ҳа, ўшанда чиндан ҳам нафақат тушимдаги мовий кўлдан, балки дилим уммонидан, юрак-бағрим қат-қатларидаги қону жонимдан онажоним, оққушим осмони фалакка учган, мангулик қаърини қучган эдилар! Буни Аллоҳ менинг дилимга солган, бир лаҳзалик уйқумда ўз ҳикмати, куч-қудратини аён қилган эди. Бунисига ҳам беадад шукур! Шу тариқа тушимда кўрган-кечирганларимни оқ қоғозга туширдим:

ОҚҚУШ

*Муҳтарама волидаи меҳрибоним
Қамарияхон Саидахмадхўжа қизининг
ёрқин хотирасига*

Учди кўлдан Оққушим,
Чиқди кўлдан оҳ, қушим!
Сийнаси пок, мусаффо,
Момиқдай юмшоқ қушим!
Келасан деб, кутаман,
Келмасанг оҳ, нетаман?

Оққуш, Оққуш, Оққушим,
Олиб кетдинг эс-ҳушим!
Келолмайман ўзимга,
Бу ўнгимми, ё тушим?
Келасан деб, кутаман,
Келмасанг оҳ, нетаман?

Оққуш, Оққуш, Оққушим,
Қанотлари кумушим!
Ўтар сенсиз наҳотки,
Энди баҳор, ёз, қишим?
Келасан деб, кутаман,
Келмасанг оҳ, нетаман?

Оққуш, Оққуш, Оққушим,
Эсласам оғрир тўшим!
Хаёлимда ҳамиша
Сен-ла кечган ўтмишим!
Келасан деб, кутаман,
Келмасанг оҳ, нетаман?

Оққуш, Оққуш, Оққушим,
Ёруғ бўлсин маконинг!
Йўлларингга интизор
Искандаринг, Раҳмонинг.
Келасан деб, кутаман,
Келмасанг оҳ, нетаман?

РАҲМАТ БУВАМ, БУВИМ, ТОҒАМГА!

Қушнинг қўш қаноти бўлганидек, менинг ҳам она томондан бувам, бувим ва тоғам бўлишган, албатта. Саидахмадхўжа бувам Сузукота маҳалласидаги дурадгор Саидолимуҳжа оиласида XIX асрнинг сўнгги чорагида таваллуд топганлар. У зоти шарифнинг Сорахон, Тожихон исмли опалари, Саидвалихон, Саидумархўжа деган оға-инилари бўлишган. Бу оиладаги эркаклар «Дил ба ёру даст ба қор» (Дилинг Аллоҳда, қўлинг меҳнатда бўлсин) шиориға қатъий амал қилиб, диний билимларни ўқиб, уқиш билан баробар ота касблари — устачилик, дурадгорчилик билан ҳам шуғулланишгани маълум.

Қувонарлиси шуки, бизнинг давримизда ҳам Тошкент шаҳрининг Чорсу, Чуқуркўприк даҳалари оралиғида жойлашган қадим

мий Сузукота маҳалласининг бошидан охиригача аксарият маҳаллий аҳоли дурадгорчилик билан машғул. Бундан ташқари Сузукоталикларнинг дала ҳовлилари асосан Бўзсув бўйлари, Чопонота томонларда бўлгани ҳақиқат.

Баъзан беозор ёшлигим, шу маҳаллада яшовчи қариндош-уруғларимни кўмсаб, Сузукота кўчаси орқали Самарқанд дарвоза томон юганимда димоғимга тез-тез ёғоч, қипиқ, пайраха ҳидлари урилади. Касби-ҳунари боис хонадонларда бири олиб, бири қўйиб ишлатилаётган электр арра, тахта тилгич, бурама носиталарининг тинмай дариллаётгани, олдинма-кетин теша, болға, болта урилаётганидаги тарақа-туруқ овозлари элас-элас қулоғимга чалинади. Кўпчилик хонадонлар остонаси олдида дид билан тахланиб, усти юпқа елим парда ёпгич билан ўраб қўйилган, ёки юк машинаси, аравадан туширилаётган катта-кичик ҳажмдаги сип-силлиқ ёғоч маҳсулотлари, тахта, рейкаларга кўзим тушади. Шундан биламанки, бу ерларда ҳали-ҳануз ота-боболар анъаналари изчил давом эттирилмоқда. Бу ниҳоятда ибратли ҳолат, албатта.

Нафсиламбирини айтганда, «Бир йигитга қирқ ҳунар оз», дейишгани бежиз эмас. Бувамиз ёшликларидан жуда кўп касб-ҳунарларга чинакам меҳр-ихлос қўйиб, уларни маромига етказган қўли гул инсон бўлганларига шак-шубҳам йўқ.

Эсимни танибманки, бувам баланд бўйли, қадди-қомати тикка, йўғон гавдали, истараси иссиқ, оппоқ соқоли кўксига тушган, басавлат, бардам, бақувват киши эдилар. Уларнинг Чопонотадаги пастаккина, томсувоқли уйлари деворига қўшоғиз милтиқ осиглиқ, ертўла ва болахоналарда, турли-туман асбоб-ускуна: теша, болта, болға, пойтеша, арранинг бир неча хили, омбур, қайчи, чарх, мих-сих, қўйинг-чи, жондан бошқа ҳамма нарса тиқилиб ётарди.

Бундан ташқари, бувамнинг яхтак, чакмон ёки чопон усти, белларида доим бир эмас, бир неча қават-қават белбоғ, йўғон камар боғланган бўларди. Уларда: носқовоқ, кирки, пичоқ, қайчи, устара, қамиш қисгич, қайроқ тош, кўзгу, тиш суғургич омбур ва бошқа турли зарур воситалар махсус ғилоф, мосламаларда тартиб билан, ўзларига қулай жойлардан ўрин олган бўларди. Энди ўзингиз фараз қилинг: Бувам кўчада қаёққадир кетаётганларида ёки чойхонада тенгқурлари билан гап-гаштак еб, чой ичиб, ҳузур қилаётган пайтларида кимдир уларга кутилмаганда мурожаат қилади:

— Саидахмад ака, илтимос, битта чектирсангиз.

— Марҳамат! — Ёнларида ихчамгина носқовоқ ва қулинг ўргулсин офатижон нос тайёр.

— Саидахмад ака, бу соч-соқол қургур ўсиб, одам ажинага ўхшаб қолди-ку, барака топкур, хизматингизни аямасангиз.

— Жоним билан. Қани бир чеккага ўтайлик.

Қарабсизки, бувам дарров олдиларига оқ фартуқ тутиб, қўларини ювиб, мижознинг елкаси, бўйнига сочиқ ташлаб, унинг боши, юзига илиқ сув югуртириб, совун кўпиртириб, ўткир устара, қайроқ, қайчиларни ишга соладилар. Кўп ўтмай, соч-соқоли сип-силлиқ, яшариб, яшнаб кетган мижознинг қўлига мўъжазгина кўзгуча, ойна тутқазардилар. Унга қараб, азбаройи ёшариб, ранги-рўйи бутунлай очилиб, куёшдек чарақлаб кетган мижоз ўзини танимай қолганидан икки қўлини очиб дуо қиларди:

— Қўлингиз асло дард кўрмасин, баракалла!

— Устажон, шу десангиз, кенжатой ўғилчамиз, бовулга борганида... ачишаяпти, деб шикоят қилаяпти. Чамамда, ...пишиб қолганга ўхшайди. Унинг қўлини ҳалоллаб, чил-чил хасса қилиб қўйсангиз.

— Жоним билан! Қани, кетдик бўлмаса.

Ёки:

— Саидахмад ака! Менинг қўлимдаги беданам туллакка ўхшайди. Сайрашидан дарак йўқ. Қўйворсам, макиёнлар билан дон олишаяпти! Нима қилсам экан?

— Бунингиз қўлга ўрганиб қолибди. Ҳадеб силайвериб, қитиқ патини ўлдириб қўйибсиз. Шунинг учун энди уни тўрқовоққа солиб, осиб қўйинг, — дердилар ҳазиллашиб. Икки ўртада роса кулгу, қаҳ-қаҳа бўларди.

Ёшлик хотирамда бир воқеа сақланиб қолган. У ҳам бўлса, бувам ҳар йили баҳордан кеч кузгача жамоа хўжалигининг бедапоясида қоровулчилик қилардилар. Табиийки, бедапоянинг энг баҳаво, кўзга яққол кўринарли жойига ёғоч сўри қўйилиб, чайла тикиларди. Унинг атрофига тўрқовоқларга солинган сайроқи беданалар осиб қўйиларди. Ана манзараю, мана манзара, ана мазаю, мана маза! Ям-яшил бедазор, очиқ ҳаво, ғир-ғир шабада. Кун бўйи, ҳатто тунда ҳам чигирткалар тинмай чирқиллайди, тўрғайлар, беданалар бир-бирига навбат бермайди, юракда завқ-шавқ уйғотади, дала бағрига, овга чорлайди.

Демоқчиманки, бувам ўта кетган бедана шайдоси эдилар. У киши бедана овига ниҳоятда ишқибозликлари сабабли ҳовлиларининг бир чеккасида Кимсан исмли шалпангқулоқ искович ит боқардилар. Ўзлари эринмасдан неча ҳафта, ойлаб махсус ёйма тўр, матраб тўқирдилар. Баъзан бизни саҳар чоғи, шабнам дурдай тўкилган бедазорга, бедана овлашга олиб чиқардилар. Бундай пайтларда бувамнинг жисми жонлари қулоққа айланар,

қаерда сайраётган бедана овози эшитилса, ўша ёққа, жимсиз тикилиб қолар, ёнларидаги киркини қўлларига олиб, унга жўровоз бўлар, искович итларини ўша овоз чиққан томонга йўналтирар эдилар.

Исковичнинг жон-жаҳди билан яйраб, сайраб турган беозор бедана қаршисида тасодифан пайдо бўлиши, унга икки кўзини лўқ қилиб, сеҳрлаб, тикилиб туриши айна пайтда қувонарли ва таҳликали дамлар бўлар эди. «Эчкига жон қайғу, қассобга гўшт, ёғ», дейишганидек, бундай қисқа дақиқаларда биз искович ўрнидан қимирламай, қулоғини динг қилиб турган жойга тез югуриб борар, жон ҳолатда унинг устига тўр ташлардик. Ит ўрнидан жилгач, бечора бедана пар этиб тепага кўтарилар, аммо аёвсиз тўр ичида қоларди. Энди уни қўлга олиш қийин бўлмасди. Бундай ҳолатлар ов давомида ўн-ўн беш, ҳатто ундан кўп марта қайтариларди. Бундан ташқари, ризқ излаб, нафс балосига йўлиққан яна қанчадан қанча беданалар тузоққа ҳам тушишарди.

Қандай бўлса ҳам, ов ов-да! Одам боласи азал азалдан паррандаю даррандага кушанда, ёв-да! Наилож, ҳаёт тақозоси шу. Яшаш учун барча тирик жонзот интилиши, курашиши зарур-ку!

Энг асосийси, бувам бедана овидан ниҳоятда кучли завқ-шавқ, куч-қудрат олардилар, мириқиб ҳордиқ чиқарардилар. Кейин тутган беданаларини битта-битта саралаб, айримларини қўлларида авайлаб кўтариб, вақти-вақти билан оғизларига сув олиб, унинг қанотлари, юмшоқ патлари орасига пуркар, махсус смишлар бериб, тўрқовоқларга солиб, қачон ва неча дапқир сайрашини интизорлик билан кутар эдилар. Қолган беданаларни истеъмол қилиш учун яқин дўст-биродарларига улашардилар. Бу ҳам ҳаётнинг ўзига хос лаззатини тотиш, ўзгалар билан баҳам кўриш эди, холос.

Ёдимда. Шундай унутилмас, фарахли кунларнинг бирида бувамнинг олдиларига лаби-даҳани шишган, қош-қовоғи тушган, энгагидан боши узра рўмол танғиб олган ўрта ёшлардаги бир йигит келиб, йиғламсираб деди:

— Саидахмад амаки, уч кундан бери тишим қаттиқ оғриб, сира тинчлик бермапти. Ёрдам беринг, барака топкур!

Бувам ортиқча гап-сўзсиз, дарров беморнинг оғиз бўшлиғига бир назар ташлаб, уни оёқлари остидаги ўқариқ ичига ётқиздилар. Тиззаларини беморнинг кўкрагига аста тираб, оғзига омбур солдилар. Бир зарб билан унинг уч илдизли тишини суғуриб, қўлига бердилар. Бемор бечора «Оҳ!» дейишга ҳам улгурмай, оғзидаги қонни четга туфлаб, ўзича бирнима деб фўлдираб миннатдорчилик билдирди.

— Энди икки-уч соат овқат емайсиз, — дедилар унга бувам — Жароҳат ўрнига шўрпахта бостириб қўйдим, бир пас туриб олиб ташлайсиз. Оғзингизни кунига беш—ўн марта намोकб билан чайиб турасиз. Худо хоҳласа, яхши бўлиб кетасиз.

Ўшанда менинг ҳайратланганимдан ташқари, азбаройи қўрқиб кетганимдан кўнглим озиб, йиқилиб қолишимга оз қолган. Бунақа қатъий, дадил ҳатти-ҳаракатлар қилиш учун одам зотида озмунча куч, журъат бўлиши керакми?

Тошкент Давлат тиббиёт институтига ўқишга кирганимдан сўнг бувамнинг не чоғли ҳозиржавоб, ҳожатбарор, кучли ва сабр-тоқатли, иродали инсон эканликларига яна бир бор гувоҳ бўлганман. У ҳам бўлса, 1957 йилнинг баҳорида навбатдаги бедана овидан сўнг бувам қаттиқ шамоллаб ётиб қолдилар. Аниқроғи, зотилжам касалига чалиндилар. Шу пайтгача гурзидек бақувват мушти билан тоғни урса талқон қиладиган девсифат одамнинг бирдан бўшашиб, куч-қувватдан қолиши жуда ачинарли ҳол эди. У ҳаво етишмаслиги сабабли оғзини очиб, тез-тез нафас олар, ҳансираб эди. Лекин икки кўзини уйнинг тўрт чеккасига қатор қилиб осиб қўйилган тўрқовоқлардаги беданаларидан узмасди, уларга умидворлик билан тикиларди. Аксига олиб, совуқ ва қоронғу уйдаги беданалар ўз эгаларининг оғир дардига шерик, ҳамдард бўлишгандек, одоб сақлаб, миқ этишмасди. Мен бу ҳолатни сезгирлик билан кузатиб, дарров бувим ва тоғамни ишга солдим. Биз аввало хонани иситиш, ёритиш, қолаверса, беданаларнинг сув, донидан вақтида хабар олиш чораларини кўрдик. Қўлимга бувамнинг тоқчада ётган киркиларини олиб, унинг устига бармоғимни аста босиб, овоз чиқардим:

— Ва-вағ, ва-вағ, битбилдиқ... Биз сизга нима ёмонлиғ қилдик. Тезроқ сайранг, қоқиндиқ!

Бунни эшитган тўрқовоқлардаги беданаларга жон кирди. Улар бири олиб, бири қўйиб, сайрашга тушиб кетишди. Бувамнинг кайфиятлари ҳам бироз кўтарилди, юз-кўзларида нур балқиди, жилмайиш пайдо бўлди, нафас олишлари анча осонлашди. Бошларини, қуриган лабларини аста қимирлатиб, менга миннатдорчилик билдирдилар. Орадан кўп ўтмай, рози ризолик билан бандаликни бажо қилдилар.

Биласизми, бувамни сўнгги йўлга кузатиш учун ҳовлига, жанозага тумонат одам йиғилди. Аёлларнинг уввос солиб дод-фарёд чеккани ёнига занжирдаги искович итнинг бағрини ерга бериб, бошини қуйи эгиб, увиллаши, кўзидан дув-дув ёш тўкиши қўшилди. Тўрқовоқлардаги беданалар эса, оғир йўқотиш, мусибат-

кетганидек, бувим ҳам битта майизни қирққа бўлиб, ҳамма билан баҳам кўрадиган саҳий инсон эдилар. Ҳали қарасангиз, бир тоғора унга сут солиб, қориб, ҳамир оширган, тандирга гур-гур олов ёқиб, нон ёпган. Бир қарасангиз, мол-ҳолларга ўт, товуқларга дон-дун, сув берган. Бир қарасангиз, сигир соғиб, сут пишириб, қатиқ ивитган. Ҳали қарасангиз, уй кўтариб, тоғ-тоғ кир-чир ювган, йиртиқ-ямоқ тиккан ва ҳоказо.

Уйга меҳмон келиб қолса, уни қаерга ўтказишни билмай, шошилиб қолар, остига кўрпача солиб, дастурхон ёзар, олдига бир пиёла қаймоқ, дурда, мева-чева, нон, иссиқ чой қўядилар. Мабодо, уйга биров келмай қолса, бундан ташвишланиб, ўзлари ҳам тинчимасдилар, биз болаларни ҳам ўз ҳолимизга қўймасдилар. Дарров бирор тоза, бўш шиша идишга сутми, қатиқ солиб, оғзини сабзи билан маҳкам беркитиб, қўлимизга тутқизар, қаёққадир, кимгадир бериб келишимизни букюар эдилар.

— Фалончиникига учиб бориб, учиб келасан. Шуни қўлига бериб, тинч, эсон-омон ўтирганлигини билиб келасан.

Шундай ҳолат бувим бирор тансиқ таом, масалан, қовоқ, ўт-ғиёҳли сомсами пиширганларида ҳам қайтариларди, уларни ҳеч бўлмаса қўни-қўшниларнинг уйига чиқарардилар.

Қараб турсангиз, бувижоним бир пасда оппоқ дока рўмолларини бошларига ўраб, нимча ёки паранжиларини бошларига қия ташлаб, қаёққадир отланиб қолардилар.

— Фалончининг келини куни кеча кўзи ёрган эди. Кечаси тушимга кирибди. Ишқилиб, тушим яхшиликка кўринсин. Шундоқ бораману, изимга қайтаман.

Кечагидек ёдимда. 1966 йилдаги Тошкент зилзиласидан сўнг Чопонота даҳасидаги соя-салқин, мева-ченали уй-жойларимиз ўрнига янги лойиҳа асосида кўпқаватли иморатлар тушадиган бўлиб, ҳаловатимиз бузилди. Биз Катта Қанғли даҳасидаги жамоа хўжалиги, ҳозирги Гулистон, Қозигузар маҳалласидан қуруқ ер олиб, кўчларимизни кўтариб келганмиз. Ҳамма нарса ҳовлида. Офтоб аямай қиздиради. Тангадек соя анқонинг уруғи. Қимирлаган жон борки, «Ўзинг учун ўл етим», дегандек, қоп-қорайиб, кумурсқадек тиним билмайди. Ҳали белигача тупроқ ичида қора терга ботиб, инқиллаб-синқиллаб лой қоради, уни тепкилайди, пиштади, гишт, гувала қуяди. Яхши ҳам ҳашарчилар бор, кўпчиликдан қуён қочиб қутула олмайди. Асосий мақсад — совуқ тушиб, қор-ёмғир ёққунга қадар, иморатнинг устини бир амаллаб ёпиш, қора сувоқдан чиқариш ва ичига кириб олиш. Шу боисдан на ҳашарчи, на устанинг қўли қўлига тегмайди, бош қашишга вақти йўқ. Бу ишларнинг барчасига пешонамизга битган яккаю ягона

тадбиркор, ишбилармон Тўлаганхўжа тоғамиз бош-қош. У кишининг айтганлари айтган, деганлари деган. Шу сабабли ҳеч ким уларнинг сўзларини икки қила олмайди, қўл қовуштириб ўтира олмайди.

Бир кун қурилажак иморатнинг пойдевори битиб, устига пахса девор урилаётганида, шу атрофни ўзларича айланиб, ишларнинг қандай кетаётганлигини кузатаётган бувим тоғамни ёнларига чақирадилар, ётиги билан, аста-секин гап бошлайдилар:

— Болам, шу қилаётган ишинг бироз хомроқми, дейман-да.

— Нега унақа дейсиз, ойи? Лойни роса пишитганмиз-ку!

— «Етти ўлчаб, бир кессанг» бўлармиди, болам.

— Бу нима деганингиз?

— Озгина шошқалоқлик қилибсан-да. Ҳеч бўлмаса, мен билан маслаҳатлашсанг бўлармиди?

— Сизга алоҳида жой, хона ажратдим-ку!

— Сен мени эмас, болаларингни ўйла.

— Уларга ҳам алоҳида, кенг, ёруғ хоналар қуришни мўлжаллаганман.

— Хўп, яхши, ниятингга ет, болам. Лекин дарвозахонага жой қолдирмабсан-ку, онанг ўргулсин! Бунақада уйга қаердан кириб-чиқамиз?

Тоғам бирдан ток ургандек каловланиб, бўшашиб қолдилар, бурунларининг учини майда тер қоплади. Ўйлаб кўрсалар, бувимнинг гапларида жон бор.

Иморат қурилиши бошланганидан бери лойиҳаси қайта-қайта тузилиб, неча бор ўзгартиришлар киритилганига қарамай, кейинчалик бу ерда яшовчиларнинг кенг ва ёруғ хоналарга эга бўлишлари орзусида шундай жузъий камчилик, чалкашликка ҳам билиб-билмай йўл қўйилгани аниқ.

Лекин мард, танти ва чапани тоғам бувимнинг бу сабоқларидан кўзлари катта очилиб, ичларидан қанча зил кетмасинлар, сир бой бермай, гапни ҳазилга буриб юбордилар:

— Қизиқсиз-а, ойи! Шунинг ҳам ташвишини қилиб юрибсизми? Мен хоналаримиз кенг, қулай бўлишини ўйлаган эдим. Қолаверса, уйнинг ичига қуш бўлиб, ё деразанинг туйнугидан, ёки итга ўхшаб, бир амаллаб тешикдан кирамиз-да! Бошқа иложимиз йўқ!

Бу гапдан ҳаммамиз қорнимизни ушлаб, қотиб-қотиб кулганмиз. Бувим эса, худди ҳеч нарса бўлмагандек, ўз йўлларига равона бўлган эдилар. Тоғам иморат лойиҳасига жиддий ўгартириш киритдилар, дарвозага кенг жой ажратдилар.

Кейинчалик, иморат битгач, бу обод, фаровон хонадонда Камолхон бувим бошчиликларида кетма-кет тўйлар бўлди, ҳовли, дарвозахона, кўчага ҳам одам сиғмай кетди. Аммо бу тўйларда на карнай-сурнай садоси, на туғилган невараларнинг қувноқ кулгуси, беозор йиғи-сиғисини эшитиш тоғамизга насиб этмади. Тоғам раҳматлик кутилмаганда, 1983 йилнинг ёзида тенгсиз фалокат, фожеа қурбони бўлдилар.

Кексайган чоғларида фарзанд доғида куйиб, адои тамом бўлган бувим, ёшлари тўқсондан ошиб, ўз ажаллари билан кўз юмгунларича, Яратганга шукур қилиб, тоатда, ибодатда, дуода бўлдилар.

Менинг шахсий архивимда бувимнинг турли йилларда оиламизда ўтказилган тadbирларда оҳанрабо тасмасига ёзилган овозлари сақланади. Гоҳо бувижонимни соғинганимда, уларнинг хонадонимиз тўридаги оппоқ рўмолли нурли тасвир — сиймоларига қараб, қулоғимга яқин, ёқимли, меҳр-сеҳрли овозларини кўзда ёш билан қайта-қайта эшитаман: *«Дунё ниёладаги сувдай қалқиб, тебраниб турибди, болам. Ҳаммамизни Яратганнинг ўзи турли бало-қазо, ўт балоси, сув балоси, қуруқ тухматлардан асрасин. Сафардагилар бағримизга эсон-омон келсин. Дардмандларнинг дардига Худо шифо берсин. Илоҳо, қўшганларинг билан қўшақариб, ўзларингдан кўнайинглар, уларнинг роҳатини, тўйларини кўринглар, ғамташвишини кўрманглар, бир-бирингизга меҳрибон, аҳил, иттифоқ бўлинглар, болам. Мендан кейин ҳам қариндош-уруғлар билан бордикелдини асло узманглар. Айрилганни бўри ер, болам».*

— Сизни байрам билан табриклаб, олдингизга ҳеч ким келдими, катта ойижон?

Ҳа, келувчиларнинг кети узилмайди, Худога шукур. Кеча, тоғаннинг жонажон ўртоқлари Олим, Зоит, Мирпўлат, ҳаҳ, оти нимайди?.. Ҳа, эсимга тушди, Кўчқор, бир қоғоз халтага майда-чуйда совға-саломлар солиб, мени кўргани келишди. Ҳақларига дуо қилдим. Бунақа катта сарф-ҳаражат билан мени қарздор қилманглар, болам. Тўғри келиб, кетаверинглар, дедим.

Эрталаб маҳалламиздаги Маҳмуд сўфининг невара келини ҳам совға олиб чиқиб, бир пас ўтириб кетди, барака топкур. Умидахон қизим куёв эшон билан келиб, кетишди. Оталари Булбулқори отани Худо раҳматий, жаннатий қилган бўлсин. Оналари жуда бамаъни, ҳушёр хотин-да.

Ҳа, бу дунёга кимлар келиб, кимлар кетмади, кимлар етди, кимлар етмади, Ўлмасанг, ҳаммасини кўраверар экансан. Бунисига ҳам шукур. Дунёда меҳр-оқибат қолар экан. Айтмоқчи, катта қизинг Диёрахон болалари билан келиб кетди. Невараларинг бир ширин

бўлишибдики, кўз тегмасин, кўзмунчоқ тақиб, исириқ солиб юборинглар, дедим. Диёрахоннинг қайнонаси менга бир жуфт янги заифона калиш бериб юборибди. Ҳамма байрамларда мени йўқлаб туради.

Кеча тугилган бола-бақралар ҳадемай катта йигит-қизлар бўлишади. Тўйга тўйлар уланиб кетади. Илоҳо, ўша кунларда тўкис-туғаллик, ёруғ юз билан, эсон-омон дийдорлашайлик. Худо ўтган ота-боболаримиз, аданг, тоғанг, ҳамма умидворларни раҳматий, жаннатий қилсин, болам. Мендан рози бўлинглар, пишиб турган ошман. Менга кеча-кундуз қараб, атрофимда гирдикапалак бўлиб, парвариш қилиб турган Қамарияхон, келиним Мўтабархон, ҳамма қизларимга мингдан минг раҳмат! Уларнинг бу яхшиликларига мендан қайтмаса, Худодан қайтсин, омин».

Қараб турсам, «Олма пишганида ўзи униб-ўсган дарахти тагидан нарига тушмас» экан. Қамарияхон, Мўтабархондан тортиб, сингилларим: Марвияхон, Мавлудахон, Маъфурахон, келинларимиз: Саидахон, Мавжудахон, Вазирахонлар, қиз неваралар: Умидахон, Ақидахон, невара келинлар: Шоҳидахон, Саодатхон, Мусаввархонлар катта бувилари Камолхоннинг феъли атворларидаги барча ажойиб фазилатларни ўзларининг кундалик ҳаёт фаолиятларига тўлиқ мужассамлантириб, фарзандларига оқизмай-томизмай стказишмоқда. Авлодлар давомийлиги шу бўлса керак-да, барака топишсин.

**ТўЛАГАН ТОҒАМИЗ ЭДИЛАР БИТТА,
ЎНТАГА ТАТИРЛИК ТАНТИ, ЧАПАНИ.
ҚАНИЙДИ ЎХИНАСА УЛАРГА ЭНДИ
БИРОР ЗУРРИЁТИ ЁКИ ЖИЯНИ!**

Ҳозир ҳам тоғам ўз қўллари, куч-ғайратлари билан қурган ўша орзу-ҳавасли уй-жой, хонадоннинг чироғи ёруғ, катта ва кенг дарвозаси қўни-қўшни, қуда-анда, меҳмонлар учун кеча-кундуз ланг очиқ, саҳий ва тўкин дастурхон ёзуғлик.

Бу дарвозадан замонавий енгил авто-уловлардан бир нечтаси, ҳатто баҳайбат «КАМАЗ» юк машинаси ҳам бемалол кириб чиқади.

Демоқчиманки, ҳамма нарса ниятга боғлиқ экан. Нафақат дарвозаси, балки қўнгли кенг ва очиқ, бағри дарё, уммондай бўлган бу хонадон соҳиблари муҳтарама Мўтабархон ҳожи оналари раҳнамолигида бир тану жон бўлиб, аҳил ва тотув яшашмоқда, улар эрта-кеч аввали-охир ўтган жамики ажод-

авлодларимиз, хусусан бобо-момолари, оталари Тўлаганхўжа, барча умидворлар дуосида бўлиб, иймонда, эътиқолда барқарор, мустаҳкамдирлар.

Шундан келиб чиқиб, мазкур аجدод-авлоднинг миннатдор вакили сифатида қуйидаги дил розим-изҳорим, алёримни эътиборингизга ҳавола қилсам:

Ота дуосин олган,
Она дуосин олган,
Дилга зиёсин солган,
Бувамизга минг раҳмат,
Бувимизга минг раҳмат,
Тоғамизга минг раҳмат!

Ёд қиламиз руҳларин,
Шод қиламиз руҳларин,
Обод ётган жойларин,
Аллоҳ қилсин раҳматий,
Хур қизлар-ла жаннатий,
Дилдан ўчмас ҳурмати,
Бувамизга минг раҳмат,
Бувимизга минг раҳмат,
Тоғамизга минг раҳмат!

ҲАЗРАТИ ИНСОН

Одатда одамлар қабристон ёнидан ўтаётганларида қўлларини очиб, юзларига фотиҳа тортишади: «Шу ерда ётганларнинг жойи жаннатда бўлсин, омин!» Мен ҳам ҳар сафар Самарқанд дарвоза кўчаси бўйлаб, Заҳариқ қабристони ёнидан ўтаётганимда шундай қиламан. Чунки бу ерга мен учун ниҳоятда азиз ва мўътабар инсон — устозим, атоқли адиб Ҳабиб Нўъмон (1912—1975) дафн этилган. Йўлим тушса унинг қабри тепасига бориб, билганимча Қуръон тиловат қиламан. Шунда мени беихтиёр хаёл узоқ-узоқларга олиб қочади.

Болалигимдан қулоғимга кўп эшитилган Ҳабиб Нўъмон деган ном кейинчалик ўз мазмун ва эътибори билан қалбим китобига кириб қолди. У киши аслида бизга яқин қариндош бўлиб, Сузукота маҳалласида яшар эдилар. Яқинларимиз уни «тоға» дейишгани учун мен ҳам уларга шундай деб мурожаат қилардим. Маълум бўлишича, Ҳабиб аканинг отаси ва бобоси замонасининг ўқимишли кишилари бўлиб, оналари маҳаллада отинойи деб

ном чиқарган мунис аёл бўлганлар. Отасидан эрта ажралган Ҳабибулла етти яшарлигида Қуръони Каримни бошдан оёқ ёд олган, уни қироат билан ўқиганда жарангалаган овози етти маҳаллага эшитилар экан.

Ҳабиб Нўмон 1941—1945 йилларда Ўрта Осиё ҳарбий округи (ҳозирги «Ватанпарвар») газетасида ишлаган. Урушдан кейинги йилларда эса бутун ҳаёти, ижодий фаолиятини қишлоқ хўжалиги соҳасини ривожлантиришга бахшида этиб, умрининг охиригача «Совет Ўзбекистони» (ҳозирги «Ўзбекистон овози») газетасида ишлаб, элга етук журналист, адиб бўлиб танилган.

Мен ёшлигимда Ҳабиб Нўмон имзоси билан эълон қилинган мақола, очеркларни зимдан кузатиб юрардим. Эсимда, 1955 йили унинг «Фасллар», 1959 йилда эса «Ёшлиқда берган кўнгил» қиссалари босилиб чиқди. Иккинчи қисса ёшларнинг соф севги, муҳаббат йўлидаги курашлари, турмушга, оилага янгича муносабатда бўлиш ҳақида ёзилган эди.

Отам раҳматли бир кунги хизмат юзасидан Оҳангарондан Тошкентга келсалар Навоий театри ёнида тасодифан Ҳабиб Нўмонни учратиб қолибдилар. Эски қадрдонлар анчагача у ёқ-бу ёқдан гаплашиб қолишибди. Шунда отам мендан сўз очиб: «Бир олдингизга юборсам, гаплашиб кўрсангиз. Ёнида доим қоғоз-қалам юради. Ярим кечагача нималарнидир қитир-қитир қилиб ёзгани-ёзган», дебдилар.

Шу баҳона бўлдию, мен 1955 йилнинг ёзида ўрта мактабни тугатиб, олий ўқув юртига кириш учун Тошкентга келдим. Ўша кезлари вақтли матбуотда бир-иккита хабарим босилган, мактабдош бир ўртоғимнинг тақдири ҳақида «Орифнинг бахти» деган воқеий ҳикояни қоралаган эдим. Уни ўн икки варақли дафтарга ихлос билан кўчириб, тўппа-тўғри Ҳабиб Нўмонга олиб бордим. У киши мени жуда илиқ кутиб олдилар. Бир оз гаплашганимиздан сўнг, кўлимдаги дафтарга ёзилган ҳикояни эринмай бошдан-оёқ ўқиб чиқдилар-да, менга қараб:

— Ёмон эмас, озроқ таҳрир қилиш керак. Аввал икки-уч нусха қилиб машинкада кўчиртиринг. Кейин менга бир нусхасини қолдириб кетасиз, — дедилар. Ишим осон битиши учун ўша ердаги Гулсум опа деган машинисткани мен билан таништириб қўйдилар.

Ёзган нарсамнинг нусхасини тоғамга топшириб, ўзим тиббиёт институтига кириш учун имтиҳонларга тайёрлана бошладим. Ўқишга киргач, Ҳабиб Нўмон билан қайта кўришишга, ёзган нарсамни суриштиришга вақтим бўлмади.

Шу орада Оҳангарондан Тошкентга кўчиб келиб, Чопонота даҳасидан ер олиб, иморат қуришга киришиб кетдик. 1958 йилнинг ёз ойлари бўлса керак, янги қурилаётган уйимизга катта амаким келиб қолдилар. Гапдан-гап чиқиб менга:

— Кеча Чорсуда Ҳабибулло қорини кўриб қолганлари, «Гулхан» журналида ҳикоям босилгани, уларга бир учрашиб келишим кераклигини айтдилар.

— Оёғимни қўлимга олиб, «Гулхан»га югурдим. Бош муҳаррир Эркин Жабборов:

— Ие, «Меҳрибонлар» ҳикоясининг муаллифи сиз бўласизми? Нега шу пайтгача бизга учрашмадингиз? Журналимизнинг икки сонида ҳикоянгизни босиб чиқардик. Ҳозир тез бориб кассада қалам ҳақингизни олинг. Кейин бир маслаҳатли гап бор, деб қўлимга ҳикоям чиққан иккита журнални тутқаздилар.

Бешёғочдаги алоқа бўлимидан бели букилмаган йигирма беш сўмликнинг йигирматасини олиб, чўнтагимга солдим-да, йўл-йўлакай ҳикоямни ўқиганча уйга бордим. Пул ва журналларни отамнинг қўлларига тутқаздим. У киши ўзларида йўқ хурсанд эдилар, узундан-узоқ дуо қилдилар.

— Ҳабиб Нўъмонга раҳмат дедингми?

— Уларни кўрганим йўқ.

— Дарров бориб миннатдорчилик билдир, жим бўлиб кетганинг учун узр сўра, — деб танбеҳ бердилар.

Мен журналнинг бир эмас, икки сонида илк ҳикоям босилиб чиққанидан хурсанд эдим. Отамнинг гапларидан сўнг миннатдорчилик билдиргани Ҳабиб Нўъмоннинг уйларига бордим.

— Э, келганингиз яхши бўлди, юринг бирга «Гулхан»га борамиз. Ўзим ҳозир ўша ёққа кетаётган эдим, — дедилар. Мен ҳам индамай у кишига эргашдим.

Йўлда уйимиздагиларнинг ҳол-аҳволи, ўқишим қандай кетаётганлиги ҳақида сўраб-суриштирдилар. Гап орасида уларга миннатдорчилик билдирган эдим, у киши гапимни бўлиб:

— Менга эмас, сизга раҳмат! Сизни шу даражага етказган ота-онангизга раҳмат! Энди ижодни бўшаштирманг, қаламингизни қайраб туринг, — дедилар.

Элга машҳур ёзувчи билан ёнма-ён кетар эканман, борлигимни аллақандай, ҳали ўзим тўла англаб етмаган ажиб ҳис-туйғулар чулғаб олган эди. Ўртага тушган жимликни у киши бўлдилар:

— Шундай қилиб шифокор бўламан денг?

— Худо хоҳласа.

— Шифокорлар кўпайган сари касаллар ҳам кўпайиб кетяптику-а, бу ёғи қандоқ бўлди?

— Бўлса бордир. Ҳали биз касал кўрмаяпмиз.

— Нима дейсиз, Искандархон? — дедилар бир дақиқа юришдан тўхтаб, худди бир муҳим гапни сўрамоқчидай менга тикилиб. Кейин жиддий оҳангда давом этдилар.

— Шу... касал бўлгандан бўлмаган яхши-а?

Мен бирор жиддийроқ савол берсалар керак, деб бутун диққат-эътиборимни бир жойга жамлаб турган эдим. У кишининг қизиқ гапларидан кулишимни ҳам, кулмаслигимни ҳам билмай, бир пас довдираб қолдим. Кейин билсам, домланинг афоризмга айланиб қолган бунақа гаплари анча-мунча экан. Жумладан: «Оч юргандан — тўқ юрган яхши», «Бошнинг оғриши унинг борлигидан далолатдир», «Ёмон келин яхши қайнона бўлолмайди», «Дўстга хиёнат қилган киши Ватани, халқига хиёнат қилмайди, деб ҳеч ким кафолат бера олмайди», «Ўз дардини унутиб, фарзандини ўйлаш фақат оналарга хос фазилатдир», «Шахмат — бу фақат доналарнинг тахта устида ўйнаши эмас, рақиблар ўртасидаги рухий жанг ҳамдир», «Устозга фарзандидан кўра кўпроқ шогирдидан буюради», «Журналист учун аввал далил керак, сўнг мушоҳада» ва ҳоказо.

Ниҳоят, биз «Гулхан» журнали бош муҳаррири хонасига кириб бордик. Салом-алиқдан сўнг гап мавзуи менга кўчди.

— Гап бундай, — дедилар Эркин ака муддаога кўчиб, — ҳикоянгиз кўпчиликка маъқул бўлди. Ҳабиб ака, Шухрат домла, Носир Фозиловлар уни кенгайтириб, ихчамгина қисса қилиш мумкин дейишяпти. Сизга узоғи билан 3-4 ой муҳлат. Қиссани ёзиб, бизга топширасиз. Гап тамом, вассалом!

— Ие, устоз, ҳали мен бунақа асар ёза олмайман, тажрибам йўқ, — дедим ҳайрон бўлиб.

— Шундай ҳикояни ёзган одам, бемалол қисса ёзса ҳам бўлаверади. Энди сабр-тоқат билан астойдил ишласангиз бўлди. Мана, оқ фотиҳани Ҳабиб акам берадилар.

Хуллас, икковлари мени руҳлантириб, катта йўлга кузатишди. Айтилган муддатда қиссани ёзиб тугатиб, Ҳабиб Нўъмонга кўрсатдим. Кейин у кишининг тавсияси билан Эркин Жабборовга олиб бордим. Қиссадан айрим парчалар «Гулхан» журналининг 1962 йилги 5 та сонида кетма-кет босилди. Тўлалигича эса, ўша йили ёш ёзувчиларнинг республика семинар-кенгашида муҳокама қилиниб, атоқли адибларимиздан Шухрат, Саида Зуннунова, Пиримқул Қодиров, Шомил Алядинлар назаридан ўтди. Умуман яхши баҳо олди, айрим тузатиш, қайта ишлашлар билан нашрга топширишга тавсия этилди. Бироқ, тиббиёт институтини

тугатишим биланоқ, мени узоқ муддатли ҳарбий хизматга юборишди. Шу сабабли бадий ижод билан узлуксиз шуғулланишга имконим бўлмади.

Гарчи бошқа соҳада ишласам-да, адабиёт ва санъат шайдоси эдим. Баҳоли қудрат қалам тебратиб, машқларимни Ҳабиб Нўмонга кўрсатиб турар, унинг қимматли маслаҳатларини олиб турар эдим.

Биз бу киши билан ҳаётининг сўнгги дамларигача ота-боладек сирдош бўлиб қолгандик. Мен бу аҳил оиланинг ишончли шифокори, нажоткори сифатида уларнинг меҳри, ҳурмат-иззатига сазовор бўлгандим.

1973-1974 йилларда Ленинграддаги ҳарбий-тиббий академияда таҳсил олар эканман, Ҳабиб Нўмондан хат келиб қолди. Хатни бағримга босиб, қайта-қайта ўқиганим ҳали-ҳали эсимда. Ушбу хатни ҳозиргача ноёб хазина каби асраб-авайлаб келаман. Унинг қисқача матнини келтираман:

«Ҳурматли жияним ва укам Искандархонга

Аввало, кўндан-кўп салом. Ишингиз ва ўқишларингизда катта муваффақиятлар тилайман. Сиҳат-саломатлик, яхши кайфиятлар билан дийдор кўришайлик. 29 декабрь. Ҳозир Тошкент вақти билан соат 10... Эрталабки чойни ичиб бўлгач, кечқурун ёқилган печкада қолган чўғни танчага солиб, пақирда кўмир олиб келдим-да, печкага қаладим. Ҳўл кўмир ҳадеганда ёнавермади. Озгина ўтин ёриб келиб ёқдим. Ишимни қўлга олган эдим, кўнгилга сигмади, қалам тихирлик қилди. Бошқа қоғоз олиб, курсига ярим ёнбошлаб, сизга хат ёзаяпман. Янги йил табригингизни олиб, хурсанд бўлдим. Ҳамидулла, Дилёра сизга жавоб табриги юборибди. У вақтда мен касалхонада эдим. Касалхонаки, мен эмас, қизим Озода ётарди. Мен эса етти кеча-кундуз Тахтапулдаги юқумли касалликлар шифохонасининг эшигида бўлдим. Ундан кейин то ҳозиргача ҳар куни, хотиржамроқ бўлсам, кун ора участкадан тушиб касалхонага бориб келаяпман.

Салом хатда яхши гап ўрнига шунақа дард-ҳасратимни айтганимдан ранжиманг, киши ҳар кимга ҳам дардини айтма-вермайди...

Бошқа ҳаммаси жойида, барча соғ-саломат. Қариндош-уруғларда ҳам осойишталик. Индинга одамлар Янги йилни кутиб олишади. Сиз ҳам шу бахтиёр кечада дўстларингиз, ҳамкасбларингиз билан яхши хурсандчилик қилишингизни, бахт-саодат ҳамма вақт йўлдошингиз бўлишини чин кўнгилдан истаб,

Тоға-акангиз Ҳабиб Нўмон. 1973 йил, 29 декабрь.

Илова: *опоқингиз хат ёзсангиз мендан алоҳида салом айтинг, деган эдилар. Бечора «Искандархон шу ерда бўлганларида, деб қўяди хўрсиниб».*

Шу хатнинг ўзидан яққол кўриниб турибдики, муҳтарам зот нафақат мен, балки авваламбор Худо, қолаверса шифокорларнинг астойдил ҳатти-ҳаракатлари билан соғайиб, қуда-анда, неваралари билан ҳаёт гаптини сураётган Озодахон ва бошқа ажойиб фарзандлари, неваралари-чеваралари, ҳамкасблари, маҳалладошлари, ноёб асарлари билан минглаб китобхонлар қалбидан чуқур жой олган камтарин, заҳматкаш, ҳожатбарор Ҳазрати Инсон эдилар.

Деярли бутун умрини ҳозирги «Ўзбекистон овози» газетаси билан боғлаган, ўзининг бой тажрибасини доим ҳамкасб дўст-биродарлари билан ўртоқлашиб, меҳр-муҳаббатини қозонган, уларни сабр-тоқат, қунт билан тарбиялаган адиб руҳи доимо барҳаётдир.

ОТА КАДРОНИМ

Мен ҳамон уни сафимизда юргандек ҳис қиламан. Ҳар сафар машинадами ёки пиёда Самарқанд дарвоза кўчаси бўйлаб Зангиота маҳалласидан ўтар эканман, юрагим беихтиёр жиз этади-ю, болалигимдан дилимга ғойибона яқин бўлиб қолган ўша таниш ном, ўша ёп-ёруғ, ҳузурбахш кеча ҳаёлимда жонланаверади.

Уруш йиллари эди. Мен бетоблиги туфайли ҳарбий хизматга чақирилмаган отам билан қўл ушлашиб, Чопонота ва Катта Қанғли даҳаларида истиқомат қилувчи буви, буваларимни кўриб келиш учун шу йўл орқали тез-тез ўтиб турардим. Эсимда, ҳар сафар кетишда ҳам, келишда ҳам катта йўл ичкарисисидаги бир хонадондан албатта хабар олиб ўтардик.

— Анвардан хат-хабар келдими, ойи? — сўрарди отам салом-алиқдан сўнг тўладан келган, баланд бўйли кампирдан.

— Ҳозирча ҳеч гап йўқ. Негадир хат-хабар келмаяпти. Тиқ этса, кўзим тўрт бўлиб ўтирибман, онанг қоқиндиқ. Ишқилиб, эл-юрт қатори болагинамнинг тани-жони соғ бўлсин. Эсон-омон бағримизга келиб, бола-чақасига ўзи бош бўлсин.

— Айтганингиз келсин!

Биз қўлимиздан келганча кампирнинг қўлига у — бу нарса бериб, изимизга қайтардик. Мен йўл-йўлакай отамни саволга кўмиб ташлардим:

— Анвар деганингиз ким?

— Ўртоғим.

– Қанақа ўртоғингиз?
– Энг жонажон, меҳрибон ўртоғим.
– Энг жонажон, меҳрибон ўртоқ қанақа бўлади?
– Ўртоғи учун ҳеч нарсасини аямайди. Уни борида ҳам, йўғида ҳам уйдагиларидан хабар олиб, қўлидан келганча ёрдам бериб туради.

– Ҳозир ўртоғингиз урушда бўлгани учун уни соғинаяписизми?
– Жуда ҳам.
– Мен ҳам уларни жуда кўргим келаяпти. Ойиларининг йиғлаганларини кўриб хўрлигим келиб кетди. Сизнинг ҳам йиғлагингиз келдими?

– Эркак одам йиғлоқи бўлмайди, Ҳар қанча оғир бўлса ҳам, ўзини тута билиши керак.

Отам шундай дерди-ю, менинг бошимни аста силаб қўярди. Унинг кўзларига қараб, бироз нам ва овозининг ғалатироқ бўлганини сезиб индамай қолардим. Кейин уни яна гапга тутардим:

- Ўртоғингиз менга ким бўлади ўзи?
- Тоғанг-да, тоғанг.
- Тоғам урушдан менга нима олиб келадилар?
- Тинчлик, хотиржамлик, бахт-саодат...

Ҳа, орадан кўп вақт ўтмай, айни пишиқчилик пайтида отам хурсанд бўлиб, мени бағриларига босдилар:

– Анвар тоғанг урушдан келибди! Тез юз-кўлингни ювиб, тоза кийим-бошингни кий. Бирга уни кўргани борамиз.

Биз ота-бола ўша таниш хонадонга борганимизда эшик остонасига ҳаммаёққа сув сепилиб, ҳовлидаги катта бобоёнғоқ тагига жой қилинган, тумонат одам чақ-чақлашиб ўтирарди. Отам озгингина, ўрта бўйли киши билан қучоқ очиб, қайта-қайта кўришди, яхшигина кўз ёши ҳам қилиб олди. Мен бунни кўриб, унга далда бергандай бўлдим:

- Ўзингизни ушланг, эркак одам йиғлоқи бўлмайди.

Бу гапимни эшитган бояги киши ҳоҳолаб кулди-да, мени бағрига босди, юз-кўзларимдан кетма-кет ўпди.

- Катта йигит бўлиб қолибсан-ку, жиян. Баракалла!

Шунда мен билдимки, бу одам ўша урушдан қайтган Анвар тоғам эканлар. Негадир, мен уларни оналарига ўхшаган баланд бўйли, йўғон, басавлат киши бўлсалар керак, деб ўйлагандим. Шунақа кичкинагина одам ҳам урушга бориб, кўкраги орден, медалларга тўлиб келганидан роса ҳайратланганман. Ўша куни кечкурун ҳовлининг икки чеккасига йўғон сим тортиб, эски пахталик чопон, кўрпачаларга қорамой сепиб, катта машъала ёқилди. Ҳовли саҳни ёришиб, роса парвона, чигирткалар ёғилди. Ёнғоқ

остидаги жой торлик қилиб, у тобора бўйига ва энига кенгайиб борарди. Ҳаммаёқни ёру дўст, ошна-оғайни, қариндош-уруғларнинг бсозор қаҳ-қаҳасию ўйин-кулгиси тутиб кетди.

Кейинчалик Анвар тоғамни Бешёғочдаги трамвай йўли айланаси ўртасидаги дорихонада тез-тез кўралиган бўлдим. Сабаби, тушлик вақтида онам билан бирга ўша ерда ишлайдиган отамга кунда, кун ора овқат олиб борардик. Тоғамиз у ерда мудир, отам эса дорихат қабул қилувчи бўлиб, икки ўртоқ бирга ишлашарди. Тақдир тақозоси билан отам 1948 йилдан 1958 йилгача Оҳангарон туманининг Облиқ қишлоғидаги 158-дорихонада мудир бўлиб ишладилар. Шу вақт давомида мен уларнинг бир-бирларига бўлган меҳр-муҳаббати, садоқати асло сусаймаганлиги, ўзаро дўстлик алоқалари тобора мустаҳкам бўлганлигининг бир неча бор шоҳиди бўлганман. Биз ўртадаги муқаддас дўстлик туфайли отамиз ҳаётдан эрта кўз юмиб кетганида ҳам жўжабирдек оиламиз билан ёлғизланиб қолмадик, доим яхши инсонлар меҳри, ардоғида бўлдик.

Муборак Ҳадису шарифда айтилган экан: *«Отангиз вафотидан сўнг унинг дўстлари билан алоқани давом эттиринг. Улар билан алоқани узсангиз, Тангри сизнинг нурингизни ўчиради (обрў-эътиборингизни пасайтиради)»*. Биз оиламиз аъзолари билан ушбу муборак кўрсатмага бир умр содиқ бўлиб келмоқдамиз. Ота қадрдонимиз Анвар Қосимхўжа ўғли оиласи, унинг зурриётлари билан ҳалигача меҳр-оқибат риштасини узганимиз йўқ. Қолаверса, Анвар Қосимхўжа ўғли босиб ўтган ҳаёт йўли, унинг феъли-атворидаги қатъийлик, меҳнатсеварлик, ҳалоллик, ўз касбига, ёру дўстларига меҳр-оқибатлилик, камтарлик, юксак олабийлик хислатлари ўсиб келаётган авлодлар учун сув ва ҳаводек зарур, ибрат олишга арзирлик жавоҳир ҳазинадир.

Шунинг учун ҳам у билан боғлиқ баъзи икир-чикир воқеаларни қидириб топиш, эслашга ҳаракат қилдим. Ҳозирги кунда қариндош-уруғлари, насл-насабини етти пуштигача ҳаммадан кўра мукамал ва яхши биладиган, ниҳоятда теран ва доно, ноёб ҳазинабон, жонли тарихимиз, куйди-пишди аммажонимиз Муаттархон Афандихон қизининг ҳикоя қилишларига қараганда, Анвар тоғамизнинг боболари Тиллахўжа, момолари Олияхон деган табарруқ зотлар бўлишган.

Мен муҳтарам Анвар тоғамизнинг шахсий архивларида қолган ҳужжатлар билан танишганимда шу нарсага амин бўлдимки, у жуда катта жанговар ва шарафли йўлни босиб ўтган экан. Унинг ўз чиройли дастхати билан ёзган эсдаликларида ёзиши бўйича, 1929–1931 йилларда менинг отам билан бирга Тошкентдаги

Охунбобоев номли тиббиёт билим юртининг доришунослик бўлимини тугатгач, бир неча йил Бухоро вилоятининг Кармана шаҳри, Сирдарё вилоятининг Мирзачўл (ҳозирги Гулистон) шаҳри, Боёвут пахтачилик совхозидаги дорихоналарда фаолият кўрсатган. Бу орада албатта у 1941–1946 йиллари эл-юрт қатори Ватан ҳимоясида ҳам бўлган. Унинг жанговар йўли асосан Волхов, Ленинград ва 1-Украина фронтлари билан боғлиқ бўлган. Аёвсиз жангларда қон тўкиб, сув кечиб, ҳаракатдаги армиянинг энг оғир, энг масъулиятли нуқтаси, яъни ҳарбий-дала даволаш муассасаларини узлуксиз равишда зарур дори-дармонлар билан таъминловчи бўлинмаларда астойдил хизмат қилган.

Ҳаёт қийинчиликлари, жанг машаққатларини мардонавор енгиб, юртига ғолиб қайтган Анвар Қосимхўжа ўғли умрининг асосий қисми Тошкент шаҳрининг Бешёғоч даҳасидаги ўнинчи ва Чилонзор тумани марказидаги биринчи даражали 362-дорихоналарда ўтди. У деярли 40 йиллик мудирлик фаолиятини тинимсиз меҳнат, изланиш, яратиш, одамлар мушкулини осон қилиш, беморлар дардига малҳам бўлишдек ўта савобли ишлар билан ўтказди. У бошчилик қилган ҳар икки жамоа халққа хизмат қилиш сифати ва маданиятини йилдан-йилга ошириб, ўзига бириктирилган тиббий муассасалар билан яқиндан алоқа боғлади ва доим пешқадамликни қўлдан бермай келди. Натижада бу жамоа ва унинг жонкуяр бошлиғи Анвар Қосимхўжа ўғли эл назарига тушди, унинг ҳурмат-эътиборини қозонди. Анвар ака ёши катта бўлишига қарамай, 1955–1960 йилларда Тошкент доришунослик олий билимгоҳида сиртдан ўқиди, олий тоифали мутахассис даражасини олди ва ниҳоят, 1969 йили «Ўзбекистонда хизмат кўрсатган доришунос» деган юксак фахрий унвонга сазовор бўлди.

Узоқ йиллар Анвар Қосимхўжа ўғли билан елкама-елка ишлаган Болтабой Исамухамедов, Исмоил Аҳмадхўжаев, Жўрабек Лутфуллаев, Мажидхон Мўминов ҳамда унинг кўпгина шогирдлари билан қилган суҳбатларимиздан шу нарса аён бўлдики, лавҳамиз қаҳрамони ҳаётда ўзидан фақат яхши ном, яхши хотира қолдириб кетган экан.

Анвар Қосимхўжа ўғли ортида қолган ажойиб фарзандлари, юзлаб садоқатли жиянлари қатори мен ҳам ота қадрдоним, собиқ жангчи доришунос, уруш ва меҳнат фахрийси, камтарин, заҳматкаш Инсонни билганлигим, унинг озми-кўпми дуосини олган-лигимдан бахтлиман.

КЎКТЕРАК ЛУҚМОНИ

Муртазохон акани Кўктерақда етти ёшдан етмиш ёшгача ҳамма танийди. Кўктерақнинг Луқмони ҳакими деб уни астойдил иззат-икром қилишади. Чунки у киши 1937 йилдан умрининг охиригача Кўктерақда яшаб, илдиэ отиб, одамлар саломатлигининг посбони бўлган, неча юзлаб беморлар унинг қўлидан шифо топишган. Уруш йилларида бир қўлида қурол, бир қўлида жарроҳлик тиғи билан жанг қилган Муртазохон ака қанчадан қанча жангчилар ҳаётини сақлаб қолган. Урушдан кейин у яна севган касбида ишлаб, шогирдлар етиштирган. Қувончлиси шуки, фарзандларининг тўрт нафари унинг изидан бориб, ота касбини улуғлашяпти. Муртазохон ака 1985 йилда пенсияга чиққанига қарамай, тинч туришни ёқтирмасди. Уни тез-тез шогирдлари, ёшлар даврасида кўрардик.

Ҳа, улар бобомиз сингари ниҳоятда сермахсул ва меҳр-муҳаббатли тоғалар бўлганлар. Қолаверса, Муртазохон ака Кўктерақнинг энг обрўли, энг пиру бадавлат отахонларидан эдилар.

У кишининг фаол иштироки, маслаҳатсиз на тўй, на бошқа йиғин ўтарди. Турмуш ўртоқлари Маҳмудияхон ая билан 25 дан ортиқ невара, чеварани тарбиялашда ўғил ва қизларига раҳнамолик қилдилар.

Бир куни ўзаро суҳбатларимиз чоғида у киши қўлигиларида фахр, ифтихор билан менга шундай деганлари ёдимда:

— Сизнинг бобонгиз Абдурахмон эшон менинг катта тоғам эканликларини биласизми?

— Уэр, афсуски, йўқ.

— Бўлмаса, билиб олинг: XVIII-XIX асрларда яшаб ўтган Абдураззоқ эшоннинг Абдурахмон эшондан бошқа яна Абдуқодир эшон исмли ўғиллари, Олияхонпошша, Ойпошшахон деган қизлари ҳам бўлган. Олияхон Абдуқадҳорхўжа ўғли Тиллаҳўжага турмушга чиқиб ўзларидан кўпайганлар. Улардан: Сирождинхон, Соҳибахон, Ҳабибахон, Нодирахон, Собирахон, Баҳрихон исмли фарзандлар туғилган.

Ойпошшахон эса Абдуазизхўжа билан турмуш қуриб, Турсунхўжа, Мухторхўжа, Ҳасанхўжа, Ҳусанхўжа, Набиҳўжа, Мушаррафхон деган фарзандлар кўрганлар.

Энг қизиғи, Мушаррафхон Эшонхон эшонга турмушга чиққач, Эшонбувахон, Музаффархон, Мукамбархон, Муртазохон, яъни мен ва Оқилхонлар туғилиб, яна бир катта авлод тарқалган. Шу билан демоқчиманки, Мушаррафхон менинг туққан онажоним бўлиб, бобонгиз катта тоғам эдилар.

— Бундан чиқди, Сизнинг онангиз менинг катта аммабувим бўлар эканлар-да!

— Худди шундай!

— Мана энди Эшонхоновларнинг бизга яқин аجدод-авлод эканликларини билиб олдим. Раҳмат сизга!

— Бу ҳали ҳаммаси эмас. Аждод-авлодларимиз тарихи, рўйхати жуда узоқ ва узун. Масалан, биргина Сирожиддинхон ва бошқа аммаларимиздан тарқалган Зухриддинхон, Саиданвархон ва бошқалар ҳақида кўп ва ҳўп гапириш мумкин.

— Демак, Зухриддинхон Сирожиддинхон ўғли ва Саиданвар Қосимхўжаевлар бобомизнинг жиянлари бўлишган экан-да!

Муртазохон Эшонхоновдан уруш йилларидаги хизматлари ҳақида сўзлаб беришни илтимос қилганим ёдимда.

— Жанговар йўлим 1942 йилнинг январидан бошланган, — деган эдилар Муртазохон ака, — Фарбий фронтнинг 86-ҳарбий дала госпитали, 1-Белоруссия фронтининг 68-алоҳида танк бригадаси фаолияти билан боғланган. Ҳарбий-дала госпитали ординатори, тиббий-санитария взводи бошлиғи лавозимларида Калугадан Эльбагача бўлган жангларда қатнашганман. — У жанговар йўл машаққатларини ҳаёлан кўз олдига келтириб, бир дам сўзида тўхтаб давом этган эди. — Уруш ўз номи билан уруш. Жанг майдонидан келтирилган 50 дан ортиқ ярадор жангчини қабул қила бошладик. Шулардан жароҳати оғир 20 нафарига шошилишч тиббий ёрдам кўрсатиб, уларни овқатлантириш учун 15—20 қадам наридаги чодирга бошлаб бордим. Чунки улар оч, жуда ҳолдан тойган эдилар. Орқамга қайтиб, қолган ярадорларга ёрдам кўрсата бошладим. Шу пайт ёнимизга бомба тушиб, қаттиқ портлаш бўлди. Ҳовлиқиб ташқарига чиқсам, ҳалиги қўшни чодир ҳам, ярадорлар ҳам йўқ. Ҳамма ёқ ер билан битта яксон бўлибди. Фақат 5-6 ярадорни бомба зарби атрофга улоқтирган, улар тупроққа ярим кўмилган ҳолда ҳушсиз ётишарди. Дарров уларни ҳушига келтириш чорасини кўрдим. Польшанинг Люблин деган шаҳарида ҳам худди шунақа фалокат юз берганди. Жанг майдонига яқин жойда ярадорларга тиббий ёрдам кўрсата туриб, душманнинг ҳаводан қилган ҳужуми туфайли анча қурбонлар берганмиз. Бундай йўқотиш дамларида дардимизни бардош билан ичга ютиб, ўзимизни дадил тутишга ҳаракат қилардик.

Бу лавҳалар уруш ва меҳнат фахрийси, заҳматкаш шифокор, тиниб-тинчимас соғлиқни сақлаш аълочиси Муртазохон Эшонхоновнинг ҳаёт ва жанговар йўли, турмуш тарзидан бир шингил холос. Зотан у босиб ўтган йўл ва кечирган умр ниҳоятда ибратли ва шарафлидир.

ЧАВАНДОЗЛАР ШИФОКОРИ

Аслида Назруллахон ака бобокалонимиз Абдурахмон эшоннинг неваралари, яъни тўнғич ўғиллари Абдуҳакимхўжанинг фарзандлари бўлганлар. У кишининг оналари Мушаррафхон Абдуқаҳҳорхўжанинг Каттахон исмли (эрлари Мақсуд қори) қизлари бўлиб, холалари Робияхоннинг келинлари эдилар. Бир оғиз сўз билан айтганда, икки туғишган опа-сингил куда-анда бўлишган эди.

Афсуски, мураккаб ҳаёт, тақдир тақозоси билан икки ёшнинг турмушлари яхши қовушмай, икки ўртада ёш Назруллахон сарсону ҳайрон қолиб, эр-хотин ажралиб кетишди. Лекин бобомизнинг шахсан ўзлари, бу кўнгилсиз воқеада боланинг айбсиз эканлигини назарга олиб, уни асло ўқситмаслик чора-тадбирларини белгилаганлар, азиз жигарпорамиз сеvimли аммалари, амакилари, яқин қариндош-уруғлари ардоғида, эътиборида бўлганлар. Бунга жавобан Назруллахон рафиқаси Гўзалхон ая билан ўртадаги меҳр-оқибат ришталарини асло узмаган, балки уларни тобора мустаҳкамлаган, мардлик, фидойилик намуналарини намойён этганлар.

Раҳмоновлар сулоласи, айниқса катта амакимиз учун энг оғир, кечирилмас ҳолат, Мушаррафхон аямизнинг бошқа турмуш қуриб, якка-ёлғиз ўғилларининг ўтай отаси номи билан аталиши бўлди. Амаким ўла-ўлгунларича йўл қўйилган бу хато изтироби билан афсус ва надоматда яшадилар. Шунга қарамай, тўнғич фарзандларига бўлган меҳр-муҳаббат, оқибатларини ҳеч кимдан яширмадилар. Назруллахон акам 1947 йили Гўзалхон аямизга уйланганларида амаким ўзлари тўйда шахсан қатнашмасалар ҳам четдан туриб, оталик вазифаларини, бажонидил бажардилар, моддий-маънавий ёрдам кўрсатдилар.

Мен отам билан бу тўйнинг бошидан охиригача иштирок этганман. Қирчиллама совуқ бўлишига қарамай, Садриддинхон тоғамизнинг Эшонгузардаги ҳовлилари бир чеккасидаги қўйилган ёғоч сўри устига қават-қават кўрпача солинган. Унда савлат тўкиб ўтирган домла куёвнавқарга келган йигитлар, гувоҳлар иштирокида келин-куёвни шаръий никоҳлар экан, бир сўз айтгани ёдимда:

— Абдуҳакимхўжа ўғиллари Назруллахон...

Шу бир оғиз сўзнинг ўзиёқ, ўртадаги барча тушунмовчилик, келишмовчиликларга чек қўйган эди гўё. Бу хушхабар амакимнинг қулоқларига етгач, уларнинг хуфтон кўнгиллари ёришиб, кўкракларини нечоғлик тоғдек кўтарилганини ҳис қилиш қийин эмасди.

Шу воқеа сабаб, кейинчалик ота-бола ўртасидаги муносабатлар, маънавий муҳит, иқлим тобора яхшилангани қувонарли

эди. Бундан руҳланган амаким Назруллахон акам икки қизлари Ақидахон, Валидахонларни турмушга узатганларида Садриддинхон тоғамизнинг ёнларида тўйга бош-қош бўлдилар, ёшларга яхши фотиҳа бердилар.

Энг муҳими, 1958 йилнинг 20 декабрида, отам тўсатдан вафот этганларида, 1955—1961 йиллари Тошкент тиббиёт институтида ўқиб, 1961 йили уйланганимда, 1974 йилнинг 5 октябрида узоқ давом этган оғир хасталикдан сўнг Абдуҳакимхўжа амаким бандаликни бажо қилганларида ва бошқа-бошқа кўплаб тўй-ҳашам, маъракаларда Назруллахон акам ўзларининг ҳақиқий инсонийлик, фарзандлик бурчларини тўла-тўкис адо этганликларининг гувоҳи бўлганман.

Мен шундай меҳридарё, бағри кенг, меҳр-саҳоватли жигарпорам борлиги ва бўлганлиги билан умрбод фахрланаман, унга ўхшашга ҳаракат қиламан. Ҳали-ҳануз уни билган, ҳамкасблари, шогирдлари Назрулла аканинг Шофиркон, Мирзачўл, Оҳангарон, Олмаликдаги ҳаёти ва меҳнат фаолиятини роса таърифлашади: «Ажойиб инсон эди Назрулла ака? Одамгарчиликни жуда ўрнига қўярди, отасига минг раҳмат!»

Шу лавҳаларни ёзар эканман, Назрулла аканинг ҳаётлик чоғида унинг Иккинчи жаҳон уруши йилларидаги жанговар фаолияти ҳақидаги самимий суҳбатимиз ҳаёлимда жонлана бошлади.

— ТошМИда ўқиб юрардим, — секин гап бошлаган эдилар суҳбатдошим. — Тўсатдан уруш бошланиб қолди. 1942 йилнинг феввалида ўртоқларим билан Саратов тиббиёт институтининг ҳарбий факультетига кетдим. Бир йилдан кейин у ерни шошилиш тугатиб, фронтга жўнадим. Урушнинг оти ўчсин. Тамом бўлганига мана неча йил бўлаяпти-ку, эсласам ҳали-ҳали юрагим увишади. Тиббий хизмат капитани унвонида 4-Украина фронтининг 4-Кубань кавалерия корпуси, 30-кавалерия дивизияси 127-полкида шифокор бўлиб хизмат қила бошладим. Бизнинг чавандозларимиз доим олдинда боришар, душман ишғол қилган ерларга тасодифан ёриб кириб, уни талвасага солишар, орқамиздаги механизациялашган мотоўқчиларнинг шиддатли юришлари учун замин ҳозирлаб беришарди. Таганрогда бўлган жанг сира ёдимдан чиқмайди. Биз қуршовда қолган эдик. Рақиблар муҳим тепаликларни ишғол қилишган, устимиздан дўлдек ўқ ёғдириб, қимир этгани кўйишмасди. Шунга қарамай, қуршовдан чиқиб, душманга зарба бериш йўлини қидирардик. Ярадорлар кўп, санитарларнинг қўли-қўлига тегмасди. Қарасам, жанг майдонидан ярадорларни четга олиб чиқиш учун одам етишмаяпти. Гарчи бу менинг ишим

бўлмаса ҳам, ёрдамга киришиб кетдим. От қўшилган линейкада ярадорларни четга олиб чиқиб, уларга шошилиш тиббий ёрдам кўрсата бошладим.

Назрулла Мухторов 1944 йилнинг 2 июнида Бобруйск шаҳри учун олиб борилган жангларда қаттиқ яраланиб, мамлакат ичкарасидаги госпиталларнинг бирига эвакуация қилинди. Шундан кейин яна қайтиб жангга кира олмади, заҳирадаги бўлинмаларда хизмат қилди. Орада Москвадаги шифокорлар малакасини ошириш Марказий институтида давлат имтиҳонларини муваффақиятли топшириб, шифокорлик дипломини олди. 1947 йилнинг охирида уни Бухоро вилоятининг Шифиркон туманига ишга юборишди, туман соғлиқни сақлаш бўлимининг мудири бўлди. Аҳолига тиббий хизмат кўрсатиш йўлга қўйилгач, Мирзачўлга отланди. Узоқ йиллар Гулистон тумани, 1958–1971 йилларда эса Олмалиқ шаҳар соғлиқни сақлаш бўлимини бошқарди. Ташкилотчи шифокор 1971–1980 йилларда Оҳангарон шаҳар даволаш-санитария бирлашмасининг бош шифокори бўлиб қизғин фаолият кўрсатди.

Ўзбекистонда хизмат кўрсатган шифокор Назрулла Мухторов кўп йиллар давомида Олмалиқ шаҳар кенгашининг ноиби, Оҳангарон тумани жамоат ташкилотларининг фаол аъзоси сифатида катта жамоатчилик ишларини олиб борди, унинг бевосита раҳбарлиги ва иштирокида Оҳангарон шаҳар марказининг энг баҳаво ва сўлим жойида кўп ўринли замонавий даволаш-муҳофазавий мажмуа қурилиб, ишга туширилди. Айтиш мумкинки, бу билан у тириклигидаёқ ўзига ҳайкал қўйиб, катта ёдгорлик қолдириб кетди.

Собиқ жангчи, чавандозлар шифокори, ажойиб ташкилотчининг ишини фарзандлари, шогирдлари муносиб давом эттираётгани Назруллахон акадек мўмин, солиҳ, аҳли раҳмон инсоннинг барҳаётлигидан нишонадир.

ҒАЛАБА БАҲОРИДА

Болалик хотирамда қизиқ бир воқеа сақланиб қолган. 1943 йилнинг кузида Абдувоҳидхон амаким кутилмаганда эрталаб озиб-тўзиб кетган, ҳорғин аҳволда ҳарбий либосда уйимизга кириб келдилар. Билишимча, улар жанг майдонларида бемор ва ярадор бўлган юзлаб ҳарбийлар билан тўлиб-тошган темир йўлдаги узундан-узун эшелон врач сифатида мамлакат ичкараси — Душанбе шаҳрига хизмат сафарига юборилганлар. Фақат эшелон белгиланган манзилга етиб, барча бемор ва ярадорлар жой-жойига тарқа-

тилгач, амаким сардорлари рухсати билан вақтинча Тошкентга келганлар. Уйимизда уч-тўрт кун келди-кетди давом этгани ёдимда.

Айтишларича, бир куни кечқурун амаким ўзларига онадай меҳрибон, сирдош ва маслаҳатдош бўлган менинг онамга ҳаддилари сигиб, чуқур уҳ тортиб, ички лард-аламларини ёзганлар:

— Мана, яна фронтга қайтиб кетишимга ҳам бир ҳафта қолди. Энди ҳаётдан шундоқ сўққабош, бўйдоқлигимча ўтиб кетавераманми, келинойи?

— Вой, нега бундай деяпсиз, Мулла ака? — деганлар онам бу гапдан ҳангу манг бўлиб. — Эсон-омон уйга қайтсангиз, катта тўй қиламиз, озми-кўп тайёргарчилигимиз бор, умидсиз бўлманг.

— Қайтмасамчи?

— Худо асрасин!

... Ўша куниёқ, бу дўстона, самимий, пинҳона суҳбат мазмуни ва баёни оқизмай-томизмай яшин тезлиги, занжирма-занжир шаклида амакимнинг акалари отам Абдурафиқхон, зукко ва донишманд опалари Тўрапошшахон аммамиз ва ниҳоят, хонадонимиз улуғи Абдурахмон ҳожи бобокалонимизнинг қулоқларига етиб борган. Бобом узоқ ўйлаб ўтирмай, шартта қарор қабул қилганлар:

— Ҳозироқ, Зухриддинхоннинг қизига совчиликка боринглар! Бир-биримизга синашта одамлармиз. Худо хоҳласа, йўқ демаса керак!

Дарров аммам ва отам отланишиб, шундоқ маҳалламиздаги эл-юртда обрў-эътиборли, иззат-ҳурматли Зухриддинхон ва Фотимахонларнинг эшикларини тақиллатиб, муддаоларини изҳор қилишган. Тақдир тақозоси билан осмондаги никоҳ ерга тушган эканми, ўша заҳотиёқ, бунга жавобан хонадон соҳибларининг икки қўллари кўксиларида бўлиб, совчиларга миннатдорчилик билдиришган:

— Қиз боланинг жойи ва тенги чиқса, текинга бер, дейишган экан. Ҳожи тоғамизнинг ҳурматлари учун битта қизимиз эмас, ўнта бўлса ҳам узатишга розимиз!

Шундай қилиб, уйимизда тўй ҳаракати бошланди. Орадан уч-тўрт кун ўтмаёқ никоҳ тўйи бўлди. Ўша пайтларда эл-юртда ном чиқарган Мусавой сурнайчи, Карим Мўминов деган машҳур санъаткорлар қамишдан бел боғлаб, астойдил хизмат қилишди. Эсда қоладигани шуки, тўй ўша пайтларда ҳали унча расм-русум бўлмаган, яъни янгича, замонавий, ёшларга хос тусда ташкил қилинди. Келин-куёв беш-ўнта ўртоқлари, дугоналари билан катта дастурхон атрофида ўтиришди. Мен ўша пайтда олти яшар бўлиб,

оиламизнинг суюкли вакили сифатида келин-куёвнинг ўртасида ўтирдим. Тўйдан кейин бир ҳафта ўтар-ўтмас Абдувоҳидхон амаким яна фронтга жўнаб кетдилар. Келинойимиз Фаридохон аямиз: «Мен ҳам сиз билан фронтга кетаман! Тақдирим нима бўлса, сиз билан бўлсин!», деб туриб олдилар. Хонадонимиз катталарининг маслаҳати билан ҳозирча Абдувоҳидхон амаким, биров кейинроқ орқаларидан келинойим етиб боришадиган бўлишди. Соғлиғи ёмонлиги туфайли ҳарбий хизматга нолойиқ, деб топилган отам бир неча кун поездда йўл юриб, не-не машаққатлар билан келинойимни Украинанинг Ворошиловград вилояти Альчевский шаҳрида хизмат қилаётган амакимнинг олдиларида қолдириб келганлар. Уларнинг эсдалик учун бирга тушган суратлари ҳалигача оиламиз альбомида ноёб топилмадек асраб-авайлаб сақлаб келинади.

— Ўша пайтларда ўзим ҳам айни куч-қувватга тўлган, эл-юртим деб тоғни талқон қиладиган, қўрқув нималигини билмайдиган, ёвуз душманга аёвсиз, жасоратли, қип-қизил олов эдимда, — дея ўтган воқеаларни эсладилар аяжоним бир куни ўзаро суҳбатимиз чоғида. — Ёшман, акангиз эртаю кеч хизматдалар, мен эса бекорчиман. «Бекорчидан Худо безор» дейишганидек, вақтни беҳудага ўтказмайин деб, акангизнинг ёнларида ҳамкор, мададкор бўлганман. Ахир ўзим ҳам аввал тиббиёт институтида бир муддат ўқиб, уруш бошланиши ва бошқа сабаблар туфайли соҳамни ўзгартирганман. Тиббиётдан хабарим бор, етук ҳамшираман-ку! Энди нега жанг майдони бўсағасида туриб, Ватан ҳимоясида шикастланган бемор ва ярадорларга қўлимдан келган ёрдамимни бермаслигим керак? — дедим ўзимга-ўзим. Шунинг учун ҳам акангиз хизмат қиладиган кўчма дала ҳарбий-тиббий бўлинмада ўзимга иш топдим. Шикастланган ярадорларнинг жароҳатларини боғлаш, малҳам қўйиш, ўзгалар ёрдамига муҳтож беморларни парвариш қилиш, уларнинг оила аъзоларига хат-хабар ёзиб бериш ва жўнатиш, газета ва журналлардан қизиқарли мақола, янгиликларни соф рус тилида ўқиб бериш билан шуғулландим, беморларнинг кайфиятини кўтариб, уларни тезроқ соғайтириш, ҳаётга, жанговар сафга қайтаришга ҳаракат қилардим. Бир куни, аниқроғи, 1945 йилнинг март ойи ўрталарида акангиз кечки пайт хизматдан шошиб келдилар-да, менга дедилар:

— Тезроқ нарсаларингни йиғиштир, уйга қайтиб кетишинг керак! Биз яқин кунларда Берлин томон юрар эканмиз!

— Дарров чипта олиб, ярим тунда Сталино-Москва поездига чиқдим. Йўлда кетар эканман, уруш келтирган даҳшат, вайронагарчиликларни кўриб, ич-ичимдан эзилиб, хўрсинардим. Бунинг устига ҳомиладор бўлганим учун кўнглим негадир ҳали ўзим тўла

англаб, моҳиятига тушуниб етмаган, ечими ниҳоятда амри маҳол, мушкул, кулгили ва сеҳрли ички эҳтиёжлар, яъни пойафзалга суртадиган мой ҳидими, нордон, шўр нарса, қуртми, тузланган бодрингми, балиқними-ей тусарди-да. Бунинг иложини тополмай, лолу ҳайрон эдим!

Йўлда ҳамроҳларим поезд тухтаган бекатларда дарров пастга тушиб, қўлларидаги карточкаларини жайдари, қора буғдой ундан пиширилган булка нонга алмаштириб чиқишар, кейин уни юпқа кесиб, устига туз сепиб ҳузур қилиб ейишар, ҳаммаёқни ёқимли нон ҳиди тутиб кўнглимни бадтар оздирарди. Шундай пайтларда уят, андишани йиғиштириб, ҳамроҳларимдан менга бир бурда нон беришларини илтимос қилганимни эсласам, ҳали ҳам ғалати бўлиб кетаман.

Ниҳоят, 1945 йилнинг 27 мартада, дов-дарахтлар куртаклаб, яшил барг ёзган паллада Тошкентга қайтиб келдим. Ёдингизда бўлса Искандархон, қўшнимиз Шукур кўмирчининг ҳовлисида ўсган ўрик дарахтининг бир шохи биз гомонга эгилиб, шифил ҳосилга кирган эди. Катталиги олчадек бўлган кўм-кўк довуччалар кўзимни қувнатар, иштаҳамни кўзгатар, бироқ уларни узиб олишга қўлим етмасди. Шунда минг ҳижолат, андишани унутиб сизга ялинардим:

— Жон Искандархон, менга довучча узиб беринг!

Сиз ҳам илтимосимни рад этмай, узун қамишнинг орасига довучча қистириб, дарров менга узатар ёдингиз. Мен уларни апилтапил оғзимга солиб, қасир-қусур чайнаб, роса маза қилардим, тишларим қамашиб кетса ҳам яна ва яна довуччага талпинардим.

Хуллас, уруш бизнинг ғалаба билан тугади. 1945 йилнинг 30 октябрида Абдувоҳидхон амаким эсон-омон бағримизга қайтдилар. Ўша куни тўй устига тўй бўлди, келинойим бизга жажжи қизалоқ ҳадя қилдилар. Исмини Саидахон қўйдик.

Урушдан сўнг Абдувоҳидхон амаким турли йилларда Тошкент вилоятининг Оҳангарон, Чиноз туманлари касалхоналарида бош шифокор, кейинчалик узоқ вақт Тошкент шаҳридаги 6 ва 9-поликлиникаларда шифокор-рентгенолог бўлиб ишладилар. Бу орада оилада кетма-кет тўрт ўғил дунёга келди. Ҳозир Саидахон эл-юртга таниқли болалар шифокори, Абдугафур етук жарроҳ, тиббиёт фанлари номзоди, «Фидокорона меҳнатлари учун» ордени соҳиби, Абдувалихон устоз, самолётсоз-муҳандис, Абдумаликхон қурувчи-муҳандис, Абдурахимхон тадбиркор бўлиб етишишди, бола-чақали, ували-жували бўлишди. Амаким эса, 1989 йили беморларни нур билан даволаб, ўзлари ҳам шамдек ёниб, эриб кетдилар.

Айни пайтда табаррук 90 ёш арафасида 30 дан зиёд неваравара, чеваралари, меҳрибон яқинлари, қўни-қўшни, қудандалари ардоғида кексалик гаштини суриб, шукроналик билан умр кечираётган Фаридахон хожи онамиз босиб ўтган шарафли ва жасоратли йўлга боқиб ҳавас қиламиз. Орамизда шундай азиз ва табаррук инсонлар борлиги учун ҳам ҳаётимиз янада гузал, завқли, тароватли ва фаровондир, бунинг қадрига етишимиз инсонийлик қарзимиз ва фарзимиздир, албатта.

АММА, ХОЛА, АЯЖОНЛАР — ОНАЖОНЛАР—ЖОНАЖОНЛАР

Эслаганда Онамиз,
Бебаҳо дурдонамиз,
Ёки хола, аммамиз,
Қувонамиз ҳаммамиз!

Бизнинг бу ёруғ оламга келиб, бир парча эт-жишлигимиздан меҳр, сеҳр билан ўсиб-улғайишимиз, вояга етиб, бирор касб-хунарни эгаллашимиз, оилали, бола-чақали бўлишимиз, эл-юрт қорига яраб юришимизга улкан ҳиссасини қўшган дунёда энг камтарин, энг саҳий, беғараз ва беминнат зотлардан бири Момо Ҳаввога жинсдош, издош бўлган азиз ва муътабар оналаримиз, опа-сингил, амма, холаларимиздир.

Бу туғма меҳр-муҳаббатли, оқибатли, юксак дид-фаросатли, шарму ҳаё, андишали, ифбатли, нозу назокатли, сабр-тоқатли, садоқатли, саховатли, саранжом-сариштали, фариштали зоти олиялар таърифига тилимиз ожизлик қилади. Шоир Шукрулло ёзганидек:

Она қимматини таърифлаш учун
Сўзлар хазинасин мулки етмайди.
Ҳаётимни ҳадя этайин дейман,
Бу кичик жонимнинг ўзи етмайди.

Чунки, менинг каби қанча фарзандни
Туғиб, тарбия ҳам қилолган Она!
Кичкина қалбини бўлак-бўлаклаб,
Ҳар бўлакка жон ҳам бўлолган Она!

Ҳар бир тўлғаноғи — ўлим билан жанг,
Ўлимлардан қўрқмай жангга кирар у!

Она қандай улуг, жонин ҳисобига
Ўлимларни ҳайдаб, ҳаёт берар у!

О, азиз Она!
Онанинг фарзандга меҳри беқиёс,
Фарзанд қандай оқлар Она ҳаққини?
Она рози бўлур берган сутига,
Ҳаётим деб билсанг, Ватан, халқингни!

Шунинг учун ҳам муборақ ҳадису шарифларимизда: «Жаннат оналарнинг оёқлари остидадир», дейилгани бежиз эмас. Ҳазрат Мир Алишер Навоий ёзганларидек:

Оналарнинг оёғи остидадир
Равзаи жаннату жинон боғи.
Равза боғи висолин истар эсанг,
Бўл онанинг оёғи туфроғи!

Жаноби Муҳаммад Мустафо саллаллоҳу алайҳи вассалам айтган эканларки: «Эрни бой, рўзғорни барокатли қиладиган, исроф қилмайдиган, ҳою ҳавасга, зебу зийнатга берилмайдиган аёлдир».

Шу маънода энг аввало, аёл — Она, эркак рўзғорбошидир. Бўйин қаёққа бурилса, бош ҳам ўша ёққа ўгирилади. Бу дегани: «Эрни эр қиладиган ҳам хотин, қаро ер қиладиган ҳам хотин»дир.

Демоқчиманки, аждод-авлодларимиз тарихида ва бугунги кунда сафларимизда бундай юксак талаб, таъриф ва эътирофга лойиқ бўлган онахон, аяжон, опа-сингил, амма, холаларимиз беҳисоб. Булар жумласига: Робияхон, Каттахон момоларимиз, Олияхон, Ойпошшахон, Маҳбубахон, Тухфахон амма бувиларимиз, Насимахон, Тўрапошшахон, Азизахон, Ҳадичахон, Ойдинхон, Латофатхон, Соҳибахон, Ҳабибахон, Нодирахон, Собирахон, Баҳрихон, Мушаррафхон, Замирахон, Мунавварахон, Маъсудахон, Мастурахон, Ҳадичахон, Манзурахон, Фотимахон, Мелихон, Сидиқахон, Солиқахон, Тоҳирахон, Ўтиборхон, Камолахон, Атияхон, Қамарияхон, Иноятхон, Муҳаммадияхон, Нусхияхон, Гўзалхон, Хонимпошша... эҳ-ҳе яна қанча онахон, аяжон, аммажон, холаларимизни киритишимиз мумкин!

Энг қувонарлиси, бугунги кунда барҳаёт, хонадонларимиз файзи, кўрки, таянчи ва қувончи, доно ва беминнат маслаҳатчимиз, йўриқчимиз, қўриқчимиз бўлиб, кексалик наъшидасини сураётан, тоат-ибодатли, фариштали дуохон ҳожи она, аяжонларимиз ҳам анчагина. Булар: Фаридахон, Муаттархон, Маъфи-

ратхон, Бакрияхон, Шарифахон, Марғубахон, Онахонпошша, Лолахон, Мўътабархон, Абирахон, Офтобхон, Барияхон, Муяссархон, Инобатхон, Шарофатхон, Самарияхон, Арофатхон, Саидахон, Машхурахон, Марвияхон, Мавлудахон, Мавжудахон, Вазирахон, Маъфурахон ва бошқалардир.

Мен ушбу лавҳамизда аждодларимиз тарихи, сулоласини ипидан игнасиғача пухта-пишиқ биладиган, қувваи ҳофизалари, хотиралари ниҳоятда кенг ва ўткир, билимдон ва зукко, ҳақиқий хазинабон, зиёкор, фидокор аммажонимиз Муаттархон Афанди-хон қизи ҳаёти ва фаолияти ҳақида алоҳида тўхталишни ўзимнинг инсонийлик бурчим деб ҳисоблайман. Зеро, ёшлигидан меҳнаткаш, тиришқоқ, илмга чанқоқ, одампарвар, тўғри сўз, ҳақиқатгўй, куйинчак бу аммажонимиз бошқалар қатори менинг ҳаёт йўлларимда ҳам чароғбон, сарбон бўлганлар. Мен уларнинг оиламиз аъзолари, шахсан менга қилган яхшиликларини асло унутмайман. Бунинг ажри савоби биздан қайтмаса, Аллоҳдан қайтсин. Илоҳо, Худо берган мўмин, маъқул Мақсудхон отамиз билан қўшақариб, эл-юртга қилган меҳнатларининг роҳатини кўрсинлар, узоқ ва баракали умр кўрсинлар, Аллоҳ беран ҳалол ва пок луқма, риск-насибаларини томоқларидан бемалол ўтказиб ютсинлар, замзам сувларини мириқиб сипқорсинлар, яна бироз семирсинлар (Ҳазил).

Айтишганидек, «Қуш уясида кўрганини қилади». Муаттархон аямиз бу дунёга келибдиларки, юқорида номлари зикр этилган меҳр-муҳаббатли, меҳр-шафқатли амма-холалари, айниқса муҳтарама волидалари Собирахон, опалари Васидахонлар тарбиясида бўлиб, гўзал ва мураккаб ҳаёт мактабини ўтаганлар, уларнинг феъл-атворидаги энг ноёб ҳислат, фазилатларини тан-жонлари, қон-қонларига сингдириб олганлар. Деярли ярим асрга яқин фурсат мобайнида Самарқанд дарвоза даҳасидаги 13-сонли ўрта мактабда узлуксиз ишлаб, оддий ўқитувчиликдан ўқув ишлари бўйича мудира, директор лавозимларига кўтарилганлар, минглаб ёшлар шуурига илм-маърифат зиёсини сочганлар, юзлаб шогирдлар етиштирганлар, эл-юрт меҳрини қозонганлар. Бундан ташқари, ота-онасиз қолган етим-есирларни бағриларига босиб, бошларини силаб, уларга оналик меҳри, тафтини аямай берганлар, ҳаётга учирма қилганлар. Булар ўз-ўзидан бўлмаган-ку, ахир? Бунга озмунча меҳнат, сабр-тоқат, чидам, ирода керак бўлганми? Инсон учун энг азиз ва бебаҳо ҳисобланмиш сиҳат-саломатликларидан кечсалар-да, эзгу мақсад йўлида неча йиллаб кеча-кундуз жон фидо қилиш осонми?

Баъзан шуларни ўйлаб, ажабланаман: муштдаккина юрак, жуссага шунчалик одамийлик, филойилик, оламжаҳон ғам-ташвишлар ва қувончлар қандай сизди экан? Балки, ҳақиқатан ҳам аёл зотининг жони битта эмас, қирқтадир?

Ҳеч муболағасиз, фақат Муаттархон аямизгагина хос ва мос бўлган бундай ҳислат, фазилатлар нафақат қирқта, балки мингта жонга ҳам арзигулиқдир!

Ҳамиша авлодларимиз эъзози, ардоғида бўлинг, аммажон! Азиз бошингиз омон, йўлингиз, равон, дилингиз чароғон, меҳрли, сеҳрли бўлсин!

Кўнглимнинг гул боғида асрайман Сизни, Кўзим қароғида асрайман Сизни, Қалбим ардоғида асрайман Сизни, То ҳаётман, азиз онам, аммажон!

Мазкур лавҳамизни сеvimли шоирамиз Марҳабохон Каримованинг қуйидаги шеъри билан мухтасар қилсам:

Азизларим, меҳрибонларим,
Дўсту ёрон, қадрдонларим,
Жонингизга куяр жонларим,
Ўзингизни эҳтиёт қилинг!

Тириклик деб чопган оталар,
Рўзғорим деб шошган оналар,
Жонингизга қўймас болалар,
Ўзингизни эҳтиёт қилинг!

Тортишувда бир сўздан қолиб,
Нохуш гапни ҳазилга олиб,
Дилозорни Худога солиб,
Ўзингизни эҳтиёт қилинг!

Энг аввало ношукур бўлманг,
Жоҳил билан ҳамфикр бўлманг,
Беибодат, безикр бўлманг,
Ўзингизни эҳтиёт қилинг!

Дўст томонга талпининг ҳар дам,
Кўринг қувонч, ташвишини ҳам,
Одам тафтин олади одам,
Ўзингизни эҳтиёт қилинг!

Ғам келганда куюниб кетманг,
Бахт келганда суюниб кетманг,
Сокин яшанг, осуда яшанг,
Ўзингизни эҳтиёт қилинг!

Кўзлар ҳали кўриб турганда,
Юрак ҳали уриб турганда,
Оёғингиз юриб турганда,
Ўзингизни эҳтиёт қилинг!

ҲИКМАТ ИЗЛАНГАНГА ҲИКМАТДИР ДУНЁ

Қолмас жаҳон ичра мангу киши,
Фақат қолгуси яхши ному иши.

Шайх Саъдий

Яқин орада йўлингиз тушиб, пойтахтимизнинг Форобий кўчасидан ўтган бўлсангиз, тепаликда қад ростлаган маҳобатли тасвирий паннодаги асарга кўзингиз тушгандир. Унда оқ тулпорда олис манзилдан қайтаётган Отабекнинг (машҳур «Ўткан кунлар» романи қаҳрамони) қабристон ёнида отдан тушиб, тиз чўкиб, марҳумлар руҳига фотиҳа бағишлаётган ҳолати акс эттирилган. Тасвир остида эса қуйидаги залворли битик дарж этилган:

«Эй, азиз инсон! Аста бос қадам!

Бир кун шу тупроқ қучар сени ҳам!..»

Улкан паннонинг яна бир ерида соҳибқирон бобомиз Амир Темур ҳазратларининг: *«Азиз аълиёлар, саҳобалар мақбараларини-ю, қутлуғ қадамжоларини зиёрат этмоқни ҳам фарз, ҳам қарз билур эдим. Қайда бўлмай, зиёратгоҳлар олдида отдан тушиб, таҳорат олгач, ялангоёқ билан бориб, зиёратни ўринлатдим. Арқони давлат, барча мулозимларим ҳам зиёратгоҳларни ана шундай тавоф этмоқни одат билишди»*, деган тузуги жой олган.

Тасвирдаги Отабекнинг сомеъ ҳолатию, ундаги даъваткор сўзлар сизни бефарқ қолдирмагани, шуурингиздан безовта ўйлар кечгани аниқ. Сир эмас, бугун айримларимиз қабристон одобини унутганмиз. Кўпчилик ҳайдовчилар, хусусан ёшларнинг қабристонлар олдидан ўз машиналарида катта тезликда, бунинг устига радио ва магнитофонлари овозини баралла кўтариб, шовқин-сурон билан ўтиб кетишадиганини кўрамиз... ва бу беписандликдан малоллик туймаймиз. Шунга кўникамиз. Миллатнинг солиҳ фарзанди тимсолига айланган Отабек эса,...

«Халқимиз фақат жисман эмас, руҳан ҳам уйғоқ бўлмоғи даркор. Руҳ бедорлигига унинг раҳбар раҳнамолари, олиму зиёлилари, барча фарзандлари масъулдир».

Юртбошимизнинг ушбу сўзлари мазкур паннонинг бош қисмидан ўрин олган. Дарҳақиқат, мустақилликдек улуғ неъматни асраш, унинг пайдорлигини таъминлаш учун халқ руҳини уйғотиш лозим. Бундай улуғ юмушга миллатнинг ҳар бир пешқадам намояндаси, зиёлиси ўзини сафарбар ва масъул деб билмоғи керак...

Форобий кўчасидаги қабристонга кираверишда қад ростлаган мазкур тасвирий кўргазма билан таниша туриб, сизда уни ғоятда ибратли, юртимиз миқёсида ёйса арзигулик янгилик бўлгани ҳақида фикр туғилган бўлса ва шунинг баробарида бу хайрли ишнинг ташаббускор-муаллифи ким экан, дея қизиққан бўлсангиз ажаб эмас.

Сиз балки «Шарқона бозор фазилатлари», «Ватан юракдаги жавоҳир», «Аждодлар нидоси», «Нон — неъматлар султони», «Шаҳидлар нидоси», «Мангу хотира» каби рисоалар, ёки «Тошкентнинг ўн икки дарвозаси» номли туркум мақолалар билан танишдирсиз. Бзовта қалб, донишмандона нигоҳ маҳсули сифатида дунёга келган бу асарлар муаллифи... Ҳа, ўша сиз билган таниқли элшунос, тарихчи олим, тиниб-тинчимаслиги, жонкуярлиги билан эл-юрт эъзозига сазовор бўлган нуроний Меҳржонбобо — Билол Аминовдир.

«Чин олим ёстигин тошдин яратди, Неки билди, они оламга айтди», дейди Ҳожа Аҳмад Яссавий ҳазратлари. Билол Аминов ана шундай беҳаловат олимлар сирасига киради. Кўпчиликнинг ёдида бўлса керак, Мустақиллигимизнинг дастлабки йиллари-даноқ у вақтли матбуотда, радио ва телевидениеда халқимизнинг «Меҳржон» деб аталгувчи азалий байрами ҳақида чиқишлар қила бошлади. Бу байрамнинг қадимийлигини Абу Райҳон Беруний асарларидаги битиклар билан исботлаб, унинг халқимиз ҳаёти, маънавиятида тутган ўрни жиҳатидан баҳорий байрам Наврўз билан эгизак эканини жон куйдириб тарғиб этди. Билол аканинг чиқишлари эътиборсиз қолмади. «Меҳржон» байрами ҳар йили олтин куз фаслида 23-24 сентябрь кунлари юртимизда кенг нишонлана бошлади. Истироҳат боғларига, маҳаллалар ва кўчаларга «Меҳржон» номи берилди. Мазкур байрам теграсида худди Наврўздаги каби хайр-саҳоват тadbирлари ўтказиш, кексалар, ногиронлар, етим-есирларни йўқлаш одат тусига кирди.

2004 йил — «Меҳр-мурувват йили» давлат дастурида мазкур байрамга алоҳида урғу берилиб, «Шукроналик ва меҳр-муҳаббат

ғояларининг ифодаси бўлган анъанавий Меҳржон сайли ўтказилсин» дея кўрсатилди.

Бундан руҳланган толмас олим яқиндагина оғир хасталикни бошидан ўтказган бўлса-да, оёққа туриб кетди. Шифокорларнинг огоҳлантиришларига қарамасдан қизгин ижодий ишга киришди. Олти ой давомида «Ассалом, Меҳржон!» китобчасини, «Меҳржон халқ сайлини Ўзбекистон вилоятларида ташкил қилиш ва ўтказиш ҳақида» рангли календарь-плакат, «Меҳржон — эзгулик даракчиси» номли расмли рисола чоп эттирди. Булардан ташқари, бу қадимий байрам ҳақида туркум мақолалар ёзиб, республикамиз вақтли матбуотида ўзбек, рус, қozoқ тилларида эълон қилдирди. Дарҳақиқат, ўйлаган ниятинг ижобати, ҳаракатларинг самарасини кўрмоқлик кишига бетимсол куч-ғайрат бағишлайди. Янгидан янги орзу-ниятлар, ғоялар туғилишига сабаб бўлади.

Албатта, ҳамма вақт ўйлаган ниятинг, таклифнинг, ташаббуснинг қўллаб-қувватланавермайди. Баъзи лоқайд, янгиликдан ҳадиксирайдиганлар хайрли ишни орқага суриши мумкин. Аммо, Билол Аминов бундай ҳолларда қўлини совутмайди, эзгулик тантанасига ишонади. Унинг ҳар қандай вазиятда қувват оладиган таянч манбаси бор. Бу халқ донишмандлиги дурдоналари бўлмиш ҳикматлар ҳамда Пайғамбаримиз (с.а.в) нинг ҳадиси шарифларидир.

Нафсиламрини айтганда, Билол аканинг бутун умри, ҳаттиҳаракати ҳадису ҳикмат асосига қурилган, десак янглишмаймиз.

Айтайлик, Билол ака бир қўлида асо, бошқасида озгина бозорликми, китобларми солинган халта билан чорраҳадан ўтиб борапти. Шунда одобли бир ўсмир унинг қўлидаги юкни олиб, машиналар ғужғон кўчадан ўтиб олишга кўмаклашади. Бундай ҳолатда бошқа қария бўлганида: «Умрингдан барака топ, болам», деб дуо қиларди-да, йўлида давом этарди. Аммо Билол ака бу билан кифояланмайди. Вазиятдан унумли фойдаланиб, ўсмирга ҳадису ҳикматлардан сўзлайди. Ўзига хос майинлик, сеҳрли овоз билан йигитчанинг юрагига йўл топади. Ҳеч бир малол келмайдиган йўсинда аждоқлар ўғитини унинг қулоғига қуяди.

Ҳикмат излаганга ҳикматдир дунё, дейишади. Бизнинг Билол афандимиз бутун умр ҳикмат излаб, ўз ҳаётининг ҳар бир дақиқасини ҳикматга йўғириб яшаётган замондошларимиздан. Ёзган асарларининг аксари ҳикмату ҳадис тарғибига бағишланган. У нафақат бобомерос дурдоналарни тўплаш, халққа етказиш билан шуғулланади, балки ўз ҳаёт тажрибаларидан келиб чиқиб, ўқиган-уққанларини қалб қатидан ўтказиб, ўзи ҳам ҳикматлар яратади.

Унинг «Ён дафтардаги битиклар» туркумида яратган «Кутлуг дард», «Бозор одобларидан бир шингил», «Ажаб саодат» номли ҳикматлар тўплами бу инсоннинг маънавий-руҳий олами кенгликлари ҳақида етарлича тасаввур бера олади.

Тарих фанлари номзоди, миллий қадриятларимиз тикланишида фаоллик кўрсатаётган таниқли амалиётчи олим Билол Аминов кўп йиллар давомида Ўзбекистон Республикасининг тарих институтида хизмат қилди. Халқ этнопедагогикаси билан боғлиқ мавзуларда Ўзбекистон Миллий университети, Тошкент фармацевтика институтида маърузалар ўқиди. Вақтли нашрлар, радио, телевиденида, шифокорлар, ўқитувчилар малакасини ошириш институтларида, маҳалла, мактабларда қизиқарли маъруза ва суҳбатлар ўтказди.

Элшунос олим кексалик ва хасталикка йўл бергиси келмайди. У ўзи яшайдиган профессорлар шаҳарчаси, «Мирзо Ғолиб» маҳалласи фаолларидан бири. Ўнлаб мактаб ўқувчиларини ўзининг «Ҳикмат-ибрат» тўрагига жалб этиб, уларни халқ до-нишмандлиги дурдоналаридан воқиф этиб келади. Мазкур йўналишдаги асарлари, ҳадису ҳикматларини ёшлар онгига сингдиришнинг тезкор усуллари борасидаги тавсияномалари олим фаолиятини кенг кўламга олиб чиқмоқда. Унинг ёшларимизни ҳарбий-ватанпарварлик руҳида тарбиялашга бағишланган «Собиқ қадам» номли рисоласи яқинда «Ўқитувчи» нашриётида чоп этилди.

Айни кунларда пойтахтимизнинг Мирзо Улуғбек туманидаги 152-мактаб жамоаси, ўқувчилари билан болаларга ҳарбий машқ ўйинларини ўргатишнинг тезкор усули ҳақида амалий машғулотларга бош-қош бўлмоқда. Ҳазрат Навоий айтганларидек:

Ёшлиқда йиг илм мағзини,
Қариганда сарф қил они.

«Инсонда кўнгил тахти деб аталган бир шоҳона туйғу бор. Бу туйғу ҳар қандай мартабадан юксакроқдир», дейди табаррук ёшдаги элшунос олим. Дарҳақиқат, инсон кўнгли бирламчи. Уни Каъбага менгзайдилар аҳли донишлар. Зеро, кўнгил Каъбасини фоний дунё мартабаларидан афзал кўрадиган Меҳржон бобомиз — Билол Аминовга ҳамиша шундай маънавий юксакликлар ҳамдам, ҳамқадам бўлишини тилаймиз.

АМАКИЛАР, ОҒА-ИНИ, ОПА-СИНГИЛЛАР, СЎНМАС ЗИЁ – ДИЛ ЧИРОҒИ – ҚАНДИЛЛАР

Азиз асримизнинг азиз онлари
Азиз одамлардан сўрайди қадрин.
Фурсат ғаниматдир, шоҳ сатрлар-ла,
Безамоқ чоғидир умр дафтарин.

*Ғафур Ғулом,
Ўзбекистон халқ шоири*

Юқоридаги ҳаётӣй, фалсафӣй чуқур фикр, мулоҳазалардан сўнг ўз-ўзидан савол туғилади:

– Хўш, жигарпора, жигарбандларимиз ким?

Бу – бизнинг жондан азиз, меҳрибон амаки, тоға-жиян, оға-ини, опа-сингилларимиздир, албатта.

Гапнинг индаллоси шуки, маълумотномамизнинг бош бўғинига мансуб бобокалонимиз Абдураззоқ хўжанинг Зокир эшон ва Дамин эшон исмли укалари, яъни Абдурахмонхўжа отамизнинг туғишган амакилари бўлишган. Улар бир-бирларига ниҳоятда қаттиқ ва самимий иззат-ҳурмат, эҳтиром кўрсатишган, бир майизни қирққа бўлиб, аҳил, иттифоқ яшашган. Кейинчалик уларнинг қуда-андачилик ришталарини мустаҳкам боғлаб, бами-соли узилмас арқон даражасига етишгани гувоҳимиз.

Масалан, Зокир эшон амаки Тўраҳон аямиз билан турмуш қурганлар. Уларнинг тўнгич фарзандлари Абдуғафурхўжа (1928–1947) мажбурий ҳарбий хизматга бориб, йигитлик бурчини ўтаётганида Ашхободдаги фожеа, кучли зилзила қурбони бўлган, уйланмаган.

Эркин эшон (1930–1979) эса, Марғубахон аммамизга уйланиб бир ўғил, тўрт қиз, қўша-қўша невара, эвара, чеваралар кўришган.

Отамизнинг Дамин эшон (1880–1957) амакилари Маҳбубахон Маҳамадхўжа қизи (1886–1980) билан умргузаронлик қилиб, 3 қиз ва 1 ўғил кўришган. Булар:

Марҳаматхон (1911–1992) – Саидикромхўжа Валиев (1905–1989), Марҳабохон (1915–2002) – Рустамхўжа Бобоев (1910–1984), Арофатхон (1917–1991) – Иноятжон Ҳидоятлов (1905–1971), Абдусафохон (1925–1998) – Бакрияхон Саидакбарқори қизи (1924) жуфтликларидир.

Гап мазкур аجدодларимиз тақдири ҳақида кетар экан, яна бир ота-бобо қадрдонимиз Бобохўжа – Ҳамронисодан тарқалган Ойтўраҳон ва Иноғомхўжа авлодлари тўғрисида ҳам қисқача маълумот беришни маъқул деб топдик. Ҳозирги кунда барҳаёт, ушбу ибратли, илм-маърифатли улкан хонадон вакиллари бўлмиш

Боқихон Рустамов, Ҳотамхон Иноғомовларнинг бизга берган сўнгги маълумотларига кўра, бу авлодларда ҳам эл-юрт эъзози ва ардоғидаги кўплаб турли касб-ҳунар эгалари, зиёкор, шифокор, доришунос, тадбиркор, таниқли давлат ва жамоат арбоблари етишиб чиққан. Булар: Саъдуллаҳўжа, Хотамхўжа, Ҳикматхўжа, Фозилахон, Мавжудахон ва уларнинг оила аъзоларидир.

Худди шундай илиқ фикр, самимий мулоҳазаларни кўтаринки кайфиятда, фахр ва ифтихор билан Абдурахмон эшон отамизнинг кичик опалари Ойпошшахон — Абдуазизхўжадан тарқалган авлодлар хусусида ҳам тўлиб-тошиб сўзлашимиз мумкин. Булар: Турсунхўжа — Фотимахон, Ҳасанхўжа — Хосиятхон, Хусанхўжа — Фароғатхон, Набиҳўжа — Назирахон, Мушаррафхон — Эшонхон эшон ва уларнинг зурриётларидир.

Истисно сифатида биргина Мушаррафхон ва Эшонхон эшон жуфтлигидан дунёга келган ва тарқалган Эшонхоновлар сулоласи ҳақида сўз юритадиган бўлсак, Аллоҳнинг берган улугъ неъматини ва марҳаматига беадад ҳамду санолар айтиб, қойил қоласан киши. Булар: Эшонбувахон — Мунавварахон, Музаффархон — Ҳадиҷахон, Мукамбархон — Шаҳобиддинхўжа, Муртазохон — Маҳмудияхон, Оқилхон — Жўрахонлар. Кейинчалик бу авлоднинг: Боситхон — Ойшахон, Шоҳидхон — Манфаатхон, Мақсудхон — Муаттархон, Муродхон — Муҳаббатхон, Маъруфхон — Маърифатхон, Маъмурахон — Абдуғафурхонлардан тарқалган зурриётларнинг сон-саногига етиш осон эмаслигига амин бўлдик.

Бу баракали, серуруғ авлод вакилларида ҳам эл-юртга муносиб инсонлар етишиб, айни пайтда бир маҳалла бўлиб, Тошкент шаҳрининг Чилонзор тумани 20 даҳасидаги обод ва фаровон хонадонларда тинч, хотиржам яшамоқда, ота-бобо, она-момалари анъаналарини шараф билан давом эттиришмоқда. Бу ажлод-авлод вакилларида ҳарқанча ҳавас қилсангиз арзийди. Аллоҳ уларни ҳам ўз паноҳида асрасин, бир-бирларидан кам қилмасин!

Яратганимизга беҳисоб шукурлар бўлсинки, авлодларимиз сон-саногининг бу қадар кўплиги бир дунё хазина — бойлик бўлса, уларнинг бир-бирлари билан чатишиб кетганлиги бунданда улугъ бир олам, мисли аҳли жаҳондир, уларнинг маконлари боғу бўстон, озод, обод Ўзбекистондир! Бундай роҳат, фароғат, бахт-саодат яна қайда бор? Бундан нафақат фахрланишимиз, балки унинг гуллаб-яшнаши, равнақ топиши, юртимиз осмонининг ҳамиша соф, мусаффо бўлмоғи, халқимиз тинч, осуда, фаровон яшамоғи учун сафларимиз, иймонимиз, эътиқодимизни янада мустаҳкам қилмоғимиз Инсонийлик бурчимиздир.

Минг афсуски, бундай катта авлод вакилларининг барчасини бир китобга жамлаш ва сиғдириш ниҳоятда мушкул вазифа. Шунинг учун кимдир ушбу маълумотномаларни тўпловчи-муаллифнинг бироз лоқайдлиги ёки бирор беғараз сабаблар туфайли назаридан четда, эътиборсиз қолган бўлса маъzur тутасиз, минг бора узр сўраймиз. Сиз ҳам бошқалар каби ўтган аждод-авлодларимиздек, яхши анъаналаримизни улуғлаш, уларнинг қутлуғ изларини имкониятингиз даражасида изчил давом эттиришга тўла ҳақлисиз. Бу машаққатли, хайрли ва савобли ишда фидойилик кўрсатасиз, эл-юрт назарида бўласиз, деб астойдил умид қиламиз, азиз жигарпорамиз. Нима дедингиз?

Биласизми, аждодлар ёди... Ўтганларни ёд олиш, эслаш, эъзозлаш улуғ савоб иш. Аждодларимиз ҳақидаги тарихий ҳақиқатни келажак авлодларга етказиш, улар онгига сингдириш эса, ундан-да савоблидир. Зеро, хотира ва қадрлаш деганда биз бу фоний дунёдан ўтган аждодларимизнинг чироқларини ёқиб, эзгу ишларини давом эттириш, ҳозирги кунда ҳаёт бўлганларни эса эъзозлаб, иззат-ҳурматларини жойига қўйишни тушунамиз. Акс ҳолда шоира Зулфия Мўминова ёзганидек:

Биз Сизни унутсак, ким бўлажакмиз?
Биз Сизсиз ким эмас, нима бўламиз?
Саҳрода саргардон қум бўлажакмиз,
Қумга чўкиб кетган кема бўламиз!

Биз Сизни унутсак, ким бўлажакмиз?
Биз Сизни унутсак, ҳеч ким эмасмиз!
Биз Сизни унутсак, бир хазон япроқ,
Саратонда сарғайган чим бўлажакмиз!

*Хотира чироғи порлагай мудом,
Мангудир дилларда қадр деган ном!*

ҲАЁТ СЎҚМОҚЛАРИ

НИЯТИМ ЙЎЛДОШИМ БЎЛДИ

Инсоннинг нияти ўзига ҳамроҳ, ҳамма нарса ниятга яраша. «Яхши ният — ярим давлат», деганлари шундан. Ҳар ишни бошлаганда ният холис бўлса, саъй-ҳаракат рисоладагидек кетаверади.

Ҳар қандай ниятнинг ҳам ўз сабаби бор, албатта. Мен Иккинчи жаҳон уруши йилларида тугилиб, вояга етганим учун ёшлигимдан қонимда, вужудимда жанговарлик, жасурлик, қатъиятлилиқ хислатлари шаклланган, десам муболаға бўлмас. Уруш бошланган йиллари эл-юрт қатори фақат бизнинг оиламиздан бир эмас, тўрт киши, яъни Абдувоҳидхон, Назруллахон, Забиҳуллохон ва Ҳамидуллохон амакиларим ҳаёт-мамот жангига сафарбар этилган. 1942 йилнинг бошларида ҳали ўн гулидан бир гули очилмаган, на илк муҳаббат, на биринчи бўса лаззатини татиб кўрмаган навқирон ёшида Забиҳуллохон амаким машъум урушда бедарак кетганликлари ҳақида «қора хат» олганмиз. Лекин «Қирқ йил қирғин бўлса, ажали етган ўлади», деган ақидага амал қилган оиламиз аъзолари амакимга аза очишмаган, унинг бир куни бағримизга эсон-омон қайтиб келишига қаттиқ ишонишган. Афсуски, шафқатсиз тақдир ўз ишини қилди. Бошқа амакиларим ёвуз душман устидан ғалаба қучиб, кўкраклари шода-шода жанговар нишонларга тўлиб, юртимизга қайтиб келишди. Кейинчалик ўз касб-корлари билан машғул бўлиб, уй-жой, бола-чақа орттиришди, ҳаёт нашидасини тотиб, азиз жонларини Ҳаққа топширишди. Уларнинг феъл-атворидаги одамийлик, самимийлик, меҳнатсеварлик, мардлик ва фидойилик фазилатлари мени доим ўзига мафтун қилиб келган. Бундан ташқари, яқин қариндош, ёру биродарларимиздан Эркинхон Зухриддинов, Учқунжон Олтибоев деган навқирон йигитлар 1950 йилнинг бошларида Тошкент тиббиёт институтининг 4-босқичидан ҳозирги Самара шаҳридаги ҳарбий-тиббий академияга ўқишга кетишди. Улар қиш ва ёз фаслларида Тошкентга, қисқа муддатли таътилга келишарди. Қадди-қоматларига ярашган, чиройли ва ихчам ҳарбий либосларини кўрган кишининг ҳаваси келса, менинг-да уларга ўхшагим келарди.

1955 йили тиббиёт институтига киришим арафасида отамнинг ёшликдаги дўст-қадрдонлари, ўша пайтда тиббий хизмат майори Зикрилла Эгамбердиев билан тасодифан учрашиб, танишиб қолдим. Унинг ҳам эғнидаги ҳарбий либоси ўзига ниҳоятда ярашган, сўзамол, хушчақчақ, самимийлиги мени ўзига оҳанрабодек тортди. Кейин билсам, Зикрилла ака ўзбеклардан чиққан биринчи зиёкор-рентгенолог, ўз касбининг устаси, зукко, моҳир қаламкаш ҳам экан.

Тақдирни қарангки, 1961 йили институтни битириб, собиқ иттифоқ Мудофаа вазирининг буйруғига биноан узоқ муддатли ҳарбий хизматга сафарбар этилдим ва ҳаёгимнинг чорак асрдан зиёд вақти ҳарбий шифокор сифатида она юртдан олисда, турли иқлим, жўгрофий, ўзга минтақаларда, яъни мусофирчиликда, не-не машаққатлар ичра кечди. Она юрт, маҳалла-кўй, қариндош-уруғ, яқин дўст-қадрдонлар, ўзбекона тўй-ҳашамлар, миллий урф-одатларимиз соғинчи билан яшадим. Чунки у даврларда Шўро ҳукуматининг зўравонлик сиёсати боис одамлар онги, тафаккурида Ватан тушунчаси ниҳоятда кенг, айти пайтда мавҳум эди. Ўша Ватан деб аталмиш ҳудуднинг чегаралари, Шимолий муз океани, Курилл ороллари, Узоқ Шарқ, Сибир кенгликлари, Россия, Қозоғистон, Ўрта Осиё республикалари, ҳуллас, жанубий нуқта Термиз, Кушка, Мари, ундан наригача чўзилиб кетган эди. Шунинг учун ҳар йили икки марта ҳарбий хизматга чақирилган минг-минглаб йигитлар тиббий кўрикдан ўтганларида сира «чиқит»га чиқмас, икки-уч, ҳатто тўрт-беш йиллаб ерда, ер остида, сувда, сув остида, осмонда хизмат қилишга мажбур эдилар.

Уларнинг ётиб-туриши, яшаш шароитлари ночор, ҳаминқадар эди. Энг ачинарлиси, давлат, армия миқёсида ўтказилаётган пинҳоний, яширин сиёсат, тенгсизлик, адолатсизлик оқибатида ўрта осиелик аскарлар, ҳарбий ходимларга бошқача муносабатда бўлишар, улар асосан қурилиш батальонларида оғир жисмоний меҳнат билан шуғулланишар, раҳбарлик лавозимларида бармоқ билан санарли ходимлар ишлашарди. Бунинг устига армиядаги бошбошдоқлик, носоғлом ички муҳит ҳаёлни паришон, дилларни вайрон қилар, буларнинг барчаси юракларда қат-қат алам, изтироб, нохуш кайфияту хотиралар қолдиргани рост. Шунинг учун яқин ўтмишимизни аччиқ алам ила эслар эканмиз, ҳеч иккиланмасдан Ўзбекистоннинг мустақилликка эришиши, ўзимизнинг миллий армиямизнинг ташкил этилишидек тарихий жараёнлар бир-бири билан узвий боғлиқ ва муштарак эканлиги дилда завқ-шавқ, фахр, ифтихор ҳис-туйғуларини уйғотади.

Не бахтки, озор ва обод мамлакатимиз мустақиллигининг йигирма йиллик байрами тантаналари шуқуҳи дилларимизни тарқ этмай туриб, яна бир ажиб сана — Ўзбекистон Республикаси Қуролли Кучлари ташкил этилганлигининг йигирма йиллигини умумхалқ байрами сифатида катта тантана билан ўтказдик. Шу муносабат билан аввало оддий бир фуқаро, қолаверса, собиқ ҳарбий ходим, Қуролли Кучлар фахрийси, ижодкор сифатида бениҳоя мамнун эканлигимни чин қалбимдан изҳор қиламан.

Табиийки, ўтган давр ниҳоятда сермашаққат ва серзаҳмат йиллар ва йўللари ўз ичига олган, ўзидан бир умр унутилмас ғам-ташвиш, сабоқли хотиралар қолдирган. Ҳозиргача баҳоли қудрат ишлаб, ёшларга ҳаётӣ тажрибам ва билимимни ўргатиш, қўлимга қалам олиб, ҳарбий-ватанпарварлик мавзусида «Кўрганларим — кечирганларим» номли хотираларим, шунингдек, «Ўзбекистон посбонларимиз!», «Ассалом, она юрт, қутлуг Армиям», «Ватанга қасамёд» деб аталмиш сафларда жўровозликда ижро этиладиган жанговар қўшиқ, маршларим тўпламини нашрга тайёрлаб, мустақиллигимизни мустаҳкамлаш, Ватанимиз мудофаа қобилияти ва салоҳиятини янада ошириш, ёшларимизни элсеварлик, мардлик, жасурлик, бурчга садоқат, фидойилик руҳида тарбиялашга камтарона ҳисса қўшиш ниятидаман, ўзимни ҳамон жанговар сафдагидек ҳис қиламан ҳамда бурчли санайман. Шунинг учун кейинги йигирма йил ичида Қуролли Кучларимизда изчиллик билан ўтказилаётган ислоҳотлар, оламшумул ўзгаришларга бефарқ ёҳуд лоқайд эмасман. Чунки бу менинг ўз миллий армиям, мустақиллигимиз меваси, унинг мард, фидойи, баҳодир посбони ва қалқони! У энди мустақил Ўзбекистоннинг кўп миллатли аҳолиси, ҳудуди ва сарҳадларини турли бало-қазо, офат, фалокат, ёвуз кучлар тажовузидан ишончли қўриқлайди. Шу маънода ҳозирги кунда буюк истиқлол шарофати билан ҳар бир ҳарбий хизматчи ўзи туғилиб ўсган Ватанида, миллий армиясида яйраб-яшнаб хизмат қилаётганидан бениҳоя фахрланаман. Қани энди, мен ҳам қайта туғилсам-у, йигитлик бурчимни ўз Ватанимда адо этсам, халқимиз тинчлиги, осойишталиги, чегараларимиз дахлсизлигини кўз қорачиғидек асрасам, дейман.

Очиғини айтсам, бугунги кунда Қуролли Кучларимиз сафида мардонавор хизмат қилаётган фарзандларимга ҳавасим келади. Сабаби, авваллари ота-оналар ўз фарзандларини қандай қилиб армияга жўнатмаслик чора-тадбирларини излашган бўлса, энди бунинг тамоман аксини кўриш мумкин. Бугун қайси ота-она билан сўзлашманг, қандай қилиб бўлса-да, фарзанди армияга боришини астойдил истаяпти. Сабаби, улар Қуролли Кучларимизда хизмат

қилаётган аскарнинг қандай қулай шарт-шароитларда яшаётгани, кунига уч маҳал тановул қилаётган овқатларнинг тўйимли, сифатли, дармондориларга бой ва юқори калорияли эканлиги, ички, устки ва ташқи кийим-бошларининг ихчам, чиройли ва бежиримлиги, ҳатто дала машқ майдонларига чиқишганида, техник воситалар, шунингдек, жисмоний тарбия ва спорт билан шуғулланишганида ҳам алоҳида либос кийишларини яхши билишади. Бундан ташқари, аскарларнинг ҳарбийда юксак жисмоний, ақлий, интеллектуал салоҳиятни эгаллашаётгани, ҳарбий хизматни намунали ўтаган фарзандларининг ўқиш ёки ишга киришида кўплаб имтиёзларга эга бўлишаётгани, ҳарбийларга имтиёзли кредитлар берилаётгани, юртимизнинг турли минтақаларида уларнинг оилалари учун қулай ва шинам уй-жойлар, маданий-маиший, спорт ва тиббий иншоотлар қурилиб, фойдаланишга топширилаётгани, умуман, Юртбошимиз раҳнамолигида қилинаётган оталарча ғамхўрлигу эътибордан хабардор ҳамда миннатдордирлар.

Демоқчиманки, ўтган йигирма йил мобайнида ҳаётга татбиқ этилган кенг қўламли изчил ислохотлар, ҳарбийларга оид бир қатор қонунларнинг такомиллашуви туфайли мамлакатимиз хавфсизлиги ва барқарорлиги, сарҳадларимиз дахлсизлигини ишончли ҳимоя қилиш, халқимизнинг тинч-осойишта ҳаётига қарши қаратилган ҳар қандай тажовуз ҳамда ғаразли уринишларнинг олдини олишга қодир ихчам, тезкор, замонавий қурол-яроғ, техника билан таъминланган, жанговар қобилият, юксак тайёргарликка эга профессионал миллий армиямиз шаклланди. Қуролли Кучларимизни ташкил этиш ва бошқаришнинг мутлақо янги тизими вужудга келди, улар сафини тўлдириш такомиллаштирилди. Натижада армиямизнинг салоҳияти, қиёфаси тубдан ўзгарди. Ёшлар ўртасида ҳарбий хизматнинг обрў-эътибори, нуфузи ошди, армияда хизмат қилиш том маънода шон-шараф ишига айланди. Бундан қувонмай, фахрланмай бўладими?

Шундай экан, ҳаётимизга янгича маъно, мазмун бахш этган бу бебаҳо неъматнинг қадрига етиш, уни асраб-авайлаш ҳар биримизнинг инсонийлик бурчимиз, қарзимиз ва фарзимиздир. Дунёнинг турли минтақаларида давом этаётган нохушликлар, ҳарбий қарама-қаршилик, можаролар, терроризм, экстремизм, наркотрафик каби иллатлар биздан доимо хушёр ва огоҳ бўлишни талаб этади. Гапнинг сирасини айтганда, ҳарбий ходимларга бундай оталарча ғамхўрлик, эътибор кўрсатилиб, юксак ишонч билдирилаётган ва улар миллий армиянинг мустақил таянчлари экан, Ватанимиз тинч ва осойишта, осмонимиз мусаффо

бўлишига иймонимиз комил. Зеро, миллий армиямиз мустақил
юртимиз ёрқин келажаги, халқимиз фаровонлигининг ишончли
кафолатидир!

Ўзбекистон ишончи,
Ифтихори, қувончи,
Пойдевори, таянчи,
Камарбаста, юпанчи,

Армиямиз бор бўлсин,
Унга омад ёр бўлсин!
Ёвуз ният ғанимлар,
Шармисору хор бўлсин!

Чегарамиз посбони,
Тинчлигимиз қалқони,
Элнинг марди майдони,
Ор-номуси, виждони,

Армиямиз бор бўлсин,
Унга омад ёр бўлсин!
Ёвуз ният ғанимлар,
Шармисору хор бўлсин!

Эл, Армия бир бўлса,
Кафолатда яшаймиз!
Осмонимиз мусаффо,
Фароғатда яшаймиз!

ДАСТЛАБКИ СИНОВ

Институтнинг бешинчи босқичида ўқир эканмиз, 1960 йил-
нинг июнь-июль ойларида беш юздан зиёд йигит талабалар юк
ташийдиган узундан-узоқ эшелонда икки кеча-кундуз йўл босиб,
ҳарбий кафедрамиз режасига мувофиқ, ҳарбий-дала машғулот-
лари ўтказиш учун қўшни Туркменистон Республикаси жануби-
даги чегара шаҳар — Кушкага келдик.

Айни жазирама. Кундузлари одам иссиқдан энтикиб, ўзини
қаерга қўйишни билмайди. Кийим-бошимиз жиққа ҳўл, кийим-
ларимиз терда шўралаган, дам-бадам янтоқ қўшиб қайнатилган
сув ичиб, чанқоғимизни босамиз. Кўпинча шаҳарнинг энг кўзга

кўринадиган жойи, тепаликда қурилган хоч шаклидаги «Романовлар» ҳайкали пойидаги кенгликда эсаётган ғир-ғир шабадада дам оламиз, эсдалик учун расмга тушамиз. Яхши ҳам қатъий кун тартиби бўйича яшаймиз. Эрталаб соат олтидан кундузи ўн иккигача дала машғулотларида, соат ўн еттига қадар темир-бетон пол устига похол танилаб, матрац тўшалган ўринларда ёнма-ён сиқилиб ётамиз. Кечки машғулотлар асосан сафда юриш, жанговар низомларни ўқиш, ўрганиш, спорт мусобақалари, маданий тадбирлар билан кечади. Энг муҳими, беихтиёр йўталиш, аксиршдан ташқари, барча хатти-ҳаракатлар, яъни ётиш-туриш, югуриш, ҳатто зарурат туфайли четга чиқиш ҳам фақат бўлим ёки бўлинма сардорининг рухсати билангина амалга оширилади. Биздан анча ёш, лекин муддатли хизмат давомида ўзининг ниҳоятда тиришқоқлиги, уддабуролиги, талабчанлиги, қаттиққўллиги, тажрибаси билан бошқалардан ажралиб турадиган, жиккаккина, паст бўйли, шоп мўйловли сардор-старшинанинг айтгани айтган, дегани деган. Икки гапнинг бирида бизга дўқ, дағдаға қилиб, жигимизга тегеди, сўз хазинасидаги «Посажу, арестую, объявляю наряд внеочереди» деган нохуш ибораларни ишлатиб, юрагимизни ғаш, хаёлимизни паришон қилади.

Очиғи, ўша пайтларда беш дақиқаси кам бўлажак шифокор бўлишимга қарамай, бошқалардан фарқи ўлароқ, ҳарбий унвонлар, уларнинг даражалари ўртасидаги фарқ, тафовутларни яхши билмас, англамас эдим. Масалан, лейтенант билан капитан, майор ва бошқа унвонларга сазовор ҳарбийларнинг елкаларидаги погонларида нечта юлдузча бор, уларнинг катта-кичиклиги қанақа эканлигига аҳамият бермаган эканман. Бир куни пешиндан кейин ётоқхонамизга кириш олдидаги тумбочка ёнида навбатчиликда турсам, ўрта бўйли, салобатли бир ҳарбий ходим шахдам қадам ташлаб, қаршимга келди. Мен уни штабдан келган назоратчи бўлса керак, деган хаёлда ўта хушёрлик билан кутиб олдим. Дарров ғоз туриб, ўнг қўлимни чаккамга қўйиб, овозимнинг борича хўроз қичқиргандек кекирдагимни чўздим:

— Рота, подъём! Смирно! Ўртоқ капитан! Ҳарбий таркиб, кун тартиби бўйича дам олмоқда! Сизнинг бу ерда йўқлигингизда ҳеч қандай хавотирли ҳодиса рўй бергани йўқ!

— Докладингизда ҳеч қанақа маъно, мазмун, мантиқ йўқ, ўртоқ навбатчи! — деди у қўлини шартта пастга тушириб: Отставить! Устав қоидаларини яхши билмаганингиз учун сизга навбатдан ташқари уч наряд эълон қиламан!

Тинч дам олиш соатида мириқиб ҳордиқ чиқараётган ҳамкасб дўст-ўртоқларим кутилмаганда ширин уйқунинг белига тепиб,

куппа-кундузи қовун туширганимдан ҳайрон бўлишди, роса устимдан кулишди, баъзилари болохонадор қилиб сўкишди ҳам. Бунақа унутилмас, кулгили ҳолатлар бир марта рўй берган бўлса, кошкийди.

Якшанба кунларининг бири, тантанали равишда «Ҳарбий қасамёд» қабул қилганимиздан сўнг кечқурун шаҳар марказидаги офицерлар уйи, маданият ва истироҳат боғидаги концертга отландик. Рота-рота, саф-саф бўлиб, анча юқориликда, тоғ бағрида жойлашган яшаш манзилимиздан шаҳар томон, пастликка туша бошладик. Сафнинг олдинги қаторида турганим, қолаверса, взвод сардори эканим учун старшина жўровозликда жанговар кўшиқ айтиб, ҳаммани ортимдан эргаштиришни менга ишониб топширди. Мен эса, ўз навбатида бу ишончни жон-дилим билан бажаришга киришдим, албатта. Бир маҳал қарасам, пастликдан бизга қарама-қарши чап томондан йўл ёқалаб, елкасидаги погонига иккитами, учтами катта юлдуз тақилган бир ҳарбий киши аста-секин келарди. Мен ҳушёрликни қўлдан бермай, унинг бизга яқинлашишини зимдан кузата бошладим.

Ниҳоят, у олдимизга келганида баланд овоз билан ҳаммага қатъий хитоб қилдим:

— Рота! Равнение направо!

Бундан сўнг бояги катта ҳарбий ходимга нисбатан ҳурмат белгиси сифатида ҳаммамиз унинг олдидан қадди-қоматимизни қўндоқда турган даканг хўроздек тиклаб, шахдам қадамлар билан мардонавор ўтдик. Аммо бошимизни чап томонга эмас, ўнгга бурдик, холос! Бундан ҳамма бирдан кулиб юборди, шу жумладан, бизнинг ҳурмат-эҳтиромимиз соҳиби, сабабчиси ҳам! «Нима бўлган буларга ўзи? Сардорининг тани-жони соғми? Эс-ҳуши жойидами?» деган бўлиши аниқ. «Шошилганда лаббай топилмас», дейишгани шу бўлса керак-да?! Ўзингдан ёши, унвони катталар олдидан салом бермай, хода ютгандек ёки оғзингга талқон солгандек безрайиб ўтиш номаъқул иш-ку!

Ўша кунни концертдан сўнг уч-тўрт киши одамгарчилик юзасидан бу ерга келганимиздан бери бетоб бўлиб, гарнизон госпиталининг юкумли касалликлар бўлимига тушиб қолган бир ҳамкурсимизни кўргани бордик. Ҳозир унинг кимлиги ва исмини тилга олишга одам хижолат қилади. Лекин институтда бирга ўқиган пайтимиздан бери уни ҳамма мақтанчоқ, айёр, устомон ва муғомбир сифатида яхши биларди. Айниқса, кузда, пахта теримига чиққан вақтимизда унинг ишёқмаслиги, хирмон бошида тарозибон кўзини шамғалат қилиб, ҳозиргина тортилган пахта тўла этакни қайта-қайта айлантириши ёхуд атайин бирор

сургидори ичиб, теримга чиқмаслиги одатий ҳол эди. «Бетимнинг қалини — жонимнинг ҳузури» дейишганидек, бу кимса кўпчилик қатори биз билан йигитлик бурчини ўташ учун қисқа муддатли ҳарбий-дала машғулотларига келганида ҳам эски одатини тарк этмади. Ҳарбий лагерга келган кунимизнинг эртасигаёқ, тўғрими-нотўғрими йўл билан ўзини касалликка солиб госпиталга ётиб олди. Ҳамма ҳамкасблари хизматда, у «даволанишда». Биз унинг олдида борганимизда ранг-рўйининг тип-тиник, ўзи соппа-соғ эканлигига амин эдик. Лекин у ношукурчилик қилиб, бизнинг устимиздан мазах қилиб кулгандек, муғомбирона илжайди, кўзига ёш олгандек бўлди:

— Бугун мен ҳам сизларга ўхшаб «Ҳарбий қасамёд» қабул қилдим. Уйга кетгунимга қадар бутунлай тузалиб қолсам керак. Ҳозирча ичимдан қон, йиринг аралаш қиринди ўтаяпти. Сизлар ҳам менга ўхшаб касал бўлиб қолмаслик учун ўзингизга эҳтиёт бўлинг. Бу ерга келишимиз кўпчиликнинг бошига тушган тўй, синов, — деди у уялмай-нетмай икки кўзини лўқ қилиб.

Бу гапдан менинг жаҳлим чиқди-да, ўзимни тутта олмадим:

— Ҳа, кимга тўй, кимга синов! Сендақа муғомбир бемазаларга маза! Бу синов тегирмонидан ҳам бутун чиқиб олдинг, олчоқ, омон бўл! — дедим у билан хайрлашиб.

Ўша куни кўтаринки кайфият билан ётоқхонага қайтганимизда бирдан жанговар тревога бўлиб, ҳамма бирдек оёққа қалқди. Яқинимиздаги чегарадош ҳудуд, чўлу биёбонда тўсатдан катта ёнғин чиқиб, юлдузлар чарақлаган осмони фалакни қипқизил, лоларанг тусга киритган эди.

Биз тезкорлик билан гуруҳ-гуруҳ бўлиб, машина, танкларга жойлашиб, фалокат ўчоғи яқинига етиб бордик. Тун қоронғусида улкан майдон, қир-адирдаги жазирамада қуриб, қовжираган ўт-ғиёҳлар чарс-чурс этиб ёнар, тобора кенгайиб бораётган ўт-аланга узун оловли тилларини илондек олдинга чиқариб, ялмоғиздек оғзини катта очар, ён-атрофни ўз домига тортарди. Вазият ниҳоятда жиддий, хавф-хатарли. Бундай улкан, бепоен ҳудуддаги ёнғинни ўчириш учун сув етказиш амримаҳол. Техник воситалар ёрдамида кўрилган барча чора-тадбирлар қатори биз кўлимиздаги белкурак билан ҳар томонга елиб-югуришимиз, ўт-оловнинг устига қум-тупроқ ташлашимиз ёки оёғимиз билан тепкилаб ўчиришимиз, унинг тарқалиши олдини олишимиз зарур эди. Айни пайтда бундай таҳликали, нафасни бўғувчи аччиқ тутун ичида ҳаракат қилишимиз осон эмас. Ниҳоят, бизнинг тинч, осойишта ҳаётимиз, чегараларимиз дахлсизлигига раҳна солган табиий

офат, ўт балосининг йўлини тўсиш, оқибатларини бартараф этишда қатнашганимиздан кўнглимиз тоғдек кўтарилди. Дастлабки синовдан мардонавор ўтдик. Кўрсатилган жасоратимиз эвазига барчамиз қўмондонликнинг раҳматномаси билан тақдирландик.

РЕЖАЛИ ИШЛАР

1961 йилнинг бошларида ҳарбий кафедрамиз режасига мувофиқ, бу йил институтни битирувчи йигитлар «Госпитал» (ҳозирги Миробод) деҳқон бозори яқинидаги гарнизон поликлиникасида ҳарбий-тиббий кўрикдан ўтказилди. Бу тадбирни амалга ошириш ҳам осон кечмади. Баъзилар турли баҳонаю сабаблар билан тиббий кўрикдан ўтмаслик йўлларини излашди. Тиббий кўрикка борганларнинг айримлари шу пайтгача тўрт мучаси соғ бўлишига қарамай, «Кўзим яхши кўрмайди, шапкўрман, қулоғим яхши эшитмайди, юрагим, буйрагим, жигарим оғрийди, ёшлигимда эшакдан йиқилганман, ўшандан бери ўхтин-ўхтин бошим қаттиқ оғрийди, хотирамнинг мазаси йўқ, уйқусизлик безовта қилади, баъзан тунлари беихтиёр пешоб келганини билмаганимдан тагимни ҳўл қилиб қўяман» қабiliдаги куракда турмайдиган шикоятларни кўндаланг қилиб ташлашди. Мен эса, таним соғ, кайфиятим чоғ, соғлиғимдан ҳеч қандай шикоятим йўқ, дея ёруғ юз билан тиббий кўрикдан ўтдим, ўзимни қушдек енгил сездим.

Ўша йилнинг март ойида бўлса керак, битирувчиларни ишга тақсимлаш жараёни бошланди. Институт ректори хонасида масъул ҳайъат аъзолари иштирокида қатъий режа ва тартиб асосида тақсимот ўтказилди. Навбат бизнинг даволаш факультети ва гуруҳимизга келганда ректор қабулхонасининг кўзга кўринарли жойига осиб қўйилган эълонга эътибор бердик. Мазкур эълон бу йил институтнинг турли факультетларини битирувчиларидан йигирма нафарини Мудофаа вазирлиги ихтиёрига қолдирилиши, ҳарбий хизматга чақирилиши мумкинлиги ҳақида бўлиб, уларнинг исм-фамилиялари ёзилган эди. Бу рўйхатда менинг номим қайд этилмагани учун тақсимот ҳайъати қабулига кириб, суҳбатдан ўтдим. Тошкент вилояти соғлиқни сақлаш бўлимининг Оҳангарон тумани марказий касалхонаси шифокори лавозимига йўланма оладиган бўлдим. Қувончим ичимга сиғмай, ташқарига учиб чиқдим. Атрофимни ҳамкасб дўстларим ўрашди, савол-жавобга тутишди. Лекин алоҳида рўйхагга тушганларнинг ичига қил сиғмас, патакларига қурт тушган эди.

Энг қизиғи, уларни бу кутилмаган янгилик билан қутлаш ҳам ёки муносабат билдирмаслик ҳам ниҳоятда оғир, хижолатли эди. Чунки уларнинг аксарияти бу хабардан норози, додини кимга айтишни билмас, жон талвасасида ўзини ўтга-чўққа урар, юқори мартабали бирор раҳбар, таниш-билиш қидирар, қандай қилиб бўлса-да, бу мушкул вазиятдан ҳамирдан қил суғургандек силлиқ-қина чиқиш чорасини изларди.

«Ҳаракатда баракат» деган нақл ҳақиқат эканлиги бизнинг давлат имтиҳонларини сўнгги топширган кунимиз, яъни 1961 йилнинг 25 июнь куни маълум бўлди. Битирувчи йигитларни ҳарбий кафедрага бориб, гувоҳномаларини олишга таклиф этишди. Кўпчилик қатори навбати билан махфийхонага кирганимда менинг гувоҳномам Тошкент шаҳрининг ҳозирги Мирзо Улуғбек тумани ҳарбий ишлар комиссариатида, ўзим эса, Мудофаа вазирлиги ихтиёрида эканлигимдан хабардор бўлдим. Буни қарангки, бу янги рўйхатга тушганлар қаторида бизнинг Кушка шаҳрида ўтган ҳарбий-дала машғулотида даврида ичбуруққа чалинган эски танишимиз ҳам бор эди. Бизни эртаси куни соат ўнда Олой бозори яқинида жойлашган туман ҳарбий ишлар комиссариатига боришимизни айтишди. Белгиланган манзилга келганимизда барча масала аёнлашди. Аввал рўйхатга тушганларнинг деярли ярми ўз вақтида елиб-югуриб, турли йўллар билан бу соҳага алоқадор масъул ходимлар ёрдамида ўз номзодларини чиқариб, бўшаб қолган ўринларни тўлдиришга аллақачон улгуришган экан.

Ўша куни ҳарбий ишлар комиссариатининг масъул ходимлари бизни бир сафга тизиб, Мудофаа вазирининг буйруғини эълон қилишди. Мазкур буйруққа кўра, биз 1961 йилнинг 1 июлидан узоқ муддатли ҳарбий хизматга чақирилиб, тиббий хизмат лейтенанти унвони олган эдик. Шу муносабат билан бизга бир ой хизмат таътили берилиши, таътил маошини олишимиз, хоҳишимизга кўра, бепоян мамлакатимизнинг хоҳлаган нуқтасига хоҳлаган транспорт воситасида бориб-келишимиз учун бепул чипта берилиши, бундан ташқари, истагимизга қараб, Қора денгиз бўйидаги сиҳатгоҳларда дам олишимиз учун бепул йўлланма берилиши мумкинлигини тушунтиришди. Фақат бу ҳақда маъмуриятга бугунми, эртага аниқ фикр, қатъий қароримизни ёзма равишда билдиришимиз алоҳида уқдирилди. Бугун эса, Мудофаа вазирининг буйруғи билан танишганимиз тўғрисидаги махсус ҳужжатга имзо чекишимиз, ундан кейин ҳарбий омборхонага бориб, бўйбастимизга муносиб тегишли либослар олишимиз зарур эди. Лекин ким таътил давомида қаерда бўлишидан қатъи назар, 1961 йил-

нинг 5 сентябрда буйруқда белгиланган манзилда ҳарбий врачлар малакасини ошириш курсида бўлиши шартлиги айтилди.

Подшонинг амри вожиб. Ҳарбий қасамёд, ҳарбий хизматнинг қонун-қоидаси, шарт-шароити шуни тақозо этади. «Ҳарбий хизмат бурчимдир, унга ёшлик кучимдир», дея ўз-ўзимга тасалли бердим.

ВАТАН — МЕҲР ҚҶРҒОНИ

Эр кишининг кўнглида,
Эгарланган от бўлар.
Она-Ватан севгиси,
Дилига жо, ёд бўлар.

Ватан — меҳр қўрғони,
Иймон унинг қалқони.
Эр йигитлар Ватаннинг
Марду майдон посбони.

Она-Ватан кўркидир,
Ифтихори йигитлар!
Эл бошига иш тушса,
Халоскори йигитлар!

Ёниб яшаш ёлқини,
Куйдирсин хас-ёвларни!
Ёниб яшаш тўлқини,
Бузсин тўсиқ, ғовларни!

Омон бўлсин ҳамиша,
Жасур ўғлон, йигитлар!
Қаламидан ўт чақнар,
Кўкси қалқон йигитлар!

ОНАЖОНИМ — ДУОГҶЙИМ

Бу янгиликни менинг оғзимдан эшитган оила аъзоларим ҳангу манг бўлиб қолишди. Мени не ҳасратда неча йил тарбиялаб ўқитган, ўзи емай едириб, ўзи киймай кийдириб, етти етим болани ёлғиз ўстирган, энди оғзим ошга етди, деган онаизоримнинг тарвузи қўлтигидан тушди. Бирдан бўшашиб, ерга ўтириб,

уввос солиб ййглашга тушди. Онамни аранг овутдим. Икки гапининг бирида уларга тушунтиришга ҳаракат қиламан:

— Онажон, қандайдир борса-келмас жойга эмас, ҳарбий хизматга кетаяпман-ку! Йигитлик бурчини адо этиш, ҳар бир фуқаронинг конституциявий бурчи. Мен ҳарбий қасамёд, онт ичганман, эл-юртга йигитлик сўзимни берганман. Ўз ичган қасамим, аҳдимдан қайтсам, нима деган одам бўламан? Қандай қилиб, эл-юрт ичида бош кўтариб юраман? Йўқ, мен йигит эканман, ҳарбий хизматга боришим шарт ва мажбурий! Акс ҳолда бевурд бўламан! Мен армияга бориб, ҳарбийларнинг соғлиғини сақлашим, мустаҳкамлашим зарур! Сиз бу билан ҳар қанча фахрлансангиз арзийди, онажон! Ахир, она-Ватан ҳамманинг ўғлига бундай шарафли вазифани топширмапти-ку! Мен қаерда бўлма-йин Сизнинг менга берган оқ сутингизни оқлайман, яқин ҳамкорингиз, мадаккорингиз бўламан. Ҳарбий хизматчиларнинг ойлик маошлари, таъминоти яхши бўлар экан. Ҳар ойда, Сизга, ука-сингилларимга тузуккина моддий ёрдам бериб тураман. Сиз билан биргаликда ука-сингилларимизни ўқитиб, турмушга тайёрлаймиз, тўйлар қиламиз. Шунда Сиздан, мендан эл-юрт хурсанд бўлади, онажон!

— Э, она-Ватан, она-Ватан деяверасан, она-Ватанингдан ҳам ўргилдим! Отанг ёш ўлиб, етти сағир бола бағримда чумчуқдай чирқиллаб қолганида она-Ватанинг қаерда эди? Ўша она-Ватанинг сенларга бир тишлам нон келтириб, оғзингга солдимми? Ё осмондан чалпак ташладими? Отанг оғир бетоблигига қарамай, не ҳасратда лой, тупроқ чангаллаб, сенларга бошпана қураётганида, чала қолдириб кетган томининг устини оқ тунука билан ёпиб бердимми? Ё гувалак ўрнига бир дона пишиқ гишт юбордимми? Эски-туски, йиртиқ-ямоқ, юпун кийим-бошлар ичида қалтираб, дийдираб юрганингда мана буни кийиб юргин, болам, деб бир парча дока ёки бўзни елкангга ташладими? Устингни иссиқ пўстин билан ўраб-чирмаб қўйдими? Худога шукур, яхши ҳам ҳамиятли қўни-қўшни, яқин қариндош-уруғлар бор экан, ҳеч кимга хору зор бўлмадик. Мен ҳам сизларни ўкситмайман, кўзингиз ёшини оқизмайман, деб ўзимни ўтга-чўққа урдим. Бўлмаса отанг ўлгандан кейин боқувчисини йўқотган етим болаларга бериладиган арзимас нафақа пули урвоқ ҳам бўлмас эди-ку!

— Гапингиз тўғри, онажон! Яхши ҳам бахтимизга Сиз борсиз! Лекин Сиз бизнинг назаримизда барибир буюк Ватансиз, ҳеч бузилмас қўрғонсиз! Бошимизда порлаб турган Ойсиз, Куёшсиз, онажон! Биз фарзандлар доим Сизнинг пойингизга бош эгиб, таъзимдамиз, хизматингиздамиз!

— Бўпти! Она-Ватанингни рози қилавер, — дедилар онажоним кўзларида ёш билан мени бағриларига босиб. Кейин ўзларини бироз ўнглаб, менга юзландилар. — Шуни икки қулоғинг билан эшитиб, дилингга қаттиқ тугиб қўй: она-Ватанинг битта, фақат Ўзбекистон, Тошкент! Киндик қонинг тўкилган, ота-она маконинг: Каттабоғ, Катта қанғли, Чўлпон ота маҳалланг! Олдимиздан шарқираб оқаётган Бўзсув, анҳор! Ҳовлимиздаги ранг-баранг гуллар, садарайҳон, гултожихўроз, мева-чевали дов-дарахтлар, ҳатто ариқлар бўйида ўсаётган ёввойи ялпиз! Ҳеч кимга кераксиздек бўлиб ётган чағир тош, бир сиқим тупроқ! Лекин бизга етти ёт бегона, бепоён ҳудуд, мамлакат эмас! Сенинг икки онанг йўқ! Онанг битта, Ватанинг битта!

— Тушундим, онажон.

— Тушунган бўлсанг, ўша она-Ватанингга бизни ташлаб, ёлғиз ўзинг сўппайиб кетмоқчимисан?

— Нега ёлғиз ўзим кетар эканман? Сизлар ҳам менинг олдимга бориб турасизлар-ку.

— Биз ҳеч қаёққа бормаймиз! Ўлгунимизча шу замин, муқаддас маконда қоламиз. Мен сендан армияга кетишингдан олдин уйланасанми, деяпман?

Тўсатдан берилган бу савол мени гангитиб қўйди, ўйланиб қолдим.

— Нимага уйланаман, онажон? Ўқишимни энди тугатган бўлсам. Ўзимиз жўжабирдай жон бўлсак. Ука-сингилларим ҳали ёш, ўқишса, оёққа туришмаган, қўлларида бирор иш келмаса. Катта рўзғорни аранг тебратиб турган бир ўзингиз. Устимда фақат икки йил аввал, ёзда амалий машғулотларга борганимда икки ой ишлаб топганимга сотиб олган битта костюм-шимим бор. Бир-икки йил ишлаб, сандиғингизни тўлдирай, ундан кейин уйланиш бир гапи бўлар, онажон.

— Сандиғим ҳали-бери тўлмайди. Қолаверса, кори-хайрга Худонинг ўзи етказди. Армияга боргач, бирор нотаниш, бегона билан илакишиб, тузоғига тушсанг, сув бўйида ғақиллаб, қанот қоққан ўрдакка ўхшаб, чапак чалиб қолмайин! Кетишингдан олдин албатта ўйланиб кетасан, тамом вассалом! — дедилар тиззаларига бир шапати уриб, ўринларидан турар эканлар. Кейин кўшиб қўйдилар: — Бирор тағи-тахтли, асли-насли тайинли қизни кўзинг остига олиб қўйган бўлсанг айт, эмаса ўзимиз топамиз.

— Менга уч-тўрт кун муҳлат берсангиз, ўйлаб кўрай-чи.

— Майли! Менинг айтганим бўлмаса, сендан рози эмасман!

ҲАРБИЙГА БОРМАГАН ЙИГИТ, ЙИГИТМИ?

Мен нечун ҳарбийга бормас эканман,
Ё таним носоғми, юзим шувутми?
Борми бирор камим тенгдошларимдан,
Хизматга бормаган йигит, йигитми?

Йўқ, йигит эканман, ўзбек фарзанди,
Ҳақиқий хизматга бормоқлигим шарт!
То қўлин ниқталаб бир қиз демасин:
«Бу хизмат қилмаган, қочоқ ё номард!»

Инсоний ғурурим сиғмас танамга,
Эл учун хизматга мудом тайёрман!
Бу менинг қасамим, чин йигит сўзим,
Гар қайтсам аҳдимдан бебурд, беорман!

Оталар-боболар панди дилимда,
Сув келса кечаман, ёнаман ўтда!
Бир сафда туну кун дўстларим билан
Тик, ҳушёр тураман жанговар постда!

Қўлимга берилган қудратли қурол,
Сирини эгаллаб, асрайман кўздай!
Ватаним тинчлиги, даҳлсизлигин,
Сақлайман табаррук ош-нону туздай!

Хизматга отландим, ҳуш қолинг, дўстлар,
Хизматга бормаган йигит, йигитми?
Нечун мен ҳарбийга бормас эканман?
Ё таним носоғми, юзим шувутми?

Йўқ, йигит эканман, бошда дўппим бор,
Жанговар сафларда чиниқмоғим шарт!
То қўлин ниқталаб бир қиз демасин:
«Бу хизмат қилмаган, қочоқ, ё номард!»

ИНТИЛГАНГА ТОЛЕ ЁР

Ўта ҳаётий масала олдимда кўндаланг турганидан сўнг мен
ҳам унга жиддий қарашим зарур эди, албатта. Ўйлаб кўрсам,

дидимга мос гўзал ва барно қизлар жуда кўп эди. Улардан ҳар бирининг ўзига хос фазилатлари, дунёқарашлари, юриш-туришлари, кийиниш маданияти, гап-сўзлари, одоб-ахлоқларини ҳаёлан бирма-бир кўз ўнгимдан ўтказиб, қатъий тўхтаб ва бир қарорга келдим. Доноларнинг: «Тенг-тенги билан...» деган ўғитларига амал қилишга ҳаракат қилдим.

Бундан олдин озгина лирик чекиниш зарурати бордек, назаримда. Гап шундаки, онамнинг айтишларига қараганда, уч-тўрт яшарлик пайтимда кўчада тўсатдан олдимдан кўппак чиқиб, менга ириллаб, ҳамла қилган. Ўшанда қаттиқ қўрқиб кетганимдан кейинчалик дудуқланиб гапирадиган бўлганман. Ёдимда, онам бирор кўшними, қариндошимизнинг уйига бориб, қандайдир вазифани бажариб келишни топширсалар, ёнимда доим укам Абдуҳафиз бўларди. То мен тутилиб-тутилиб, бир гапни айтгунимча, укам бир оғиз лўнда сўз билан муаммони ҳал қиларди-қўярди. Ота-онам мени бу дарддан фориғ бўлишим учун ҳамма зарур чора-тадбирларни кўришди, эскичаси ҳам, янгичаси ҳам қолмади ҳисоб. Шунинг учун бўлса керак, соғайиб, нутқим равон, ўзим анчайин гапдонга айландим. Лекин бирор нарсадан қаттиқ ҳаяжонлансам, дарсларимга тузукроқ тайёрлана олмасам, айтадиган гапимни аввал ўйлаб, сўнг сўйламасам, бироз тутилиб, дудуқланиб қолиш одатим борлигини доим ич-ичимдан сезиб, ҳадиксираб юардим.

Мактабда ўқиб юрган кезларим, аниқроғи, 7-8-синфларда адабиёт, санъатга қизиқиб, ўзимча шеърлар ёзадиган, айрим спектакль, пьесалардаги қаҳрамонларнинг монологларини ёдлаб, ифодали ўқийдиган бўлдим. Масалан, «Алишер Навоий» спектаклидаги бетакрор актёр Олим Хўжаев ижросидаги «Куй, ғазал...» монологи ёки Гоголнинг «Ревизор» комедиясидаги Хлестаковнинг машҳур актёр Наби Раҳимов ижросидаги моҳирона ижроси: «Пушкин билан орамиздан қил ҳам ўтмайди. Петербургдаги қаҳвахоналарда у билан тез-тез учрашиб, ярим кечагача қарта ўйнаймиз. «Александр Сергеевич, аҳволлар қалай?» десам: «Ёмон эмас, оғайни», деб қўяди. Жуда ажойиб инсон. Баъзан ўзим ҳам унга ўхшаб шеърлар ёзиб тураман, газета, журналларда чиқиб туради. Азбаройи чарчаганимдан аранг лифтда тўртинчи қаватга кўтариламану, кийимимни ечишга ҳам ҳолим келмайди. «Ма, Маврушка, шинелимни ол!» дейишга зўрға кучим етади. О, нимасини айтасиз, азизим, Петербург, Петербург!.. Кечирасиз, менга икки-уч ҳафтага уч юз сўм бериб туролмайсизми?»

Бу монолог менга жуда ёқарди, уни ўзимча қайта-қайта такрорлаб, ўртоқларимга мароқ билан айтиб берардим. Хуллас,

адабиёт ва санъат шайдоси бўлиб, аниқ фанлар, жумладан, математика, алгебра, геометрия, физикага эътиборим бироз сусайди, буни синфдошларим, муаллимларим ҳам сезиб қолишди. Бир кун синфда, охириги партада ўтириб, математика дарсида илҳомим жўш уриб, дафтаримга аллақандай тенглама ёки мисол эмас, балки «Изтироб» деган сўзни ёзаётганимда тепамда мени кузатиб турган синчков ўқитувчимизнинг жаҳли чиқди, ўнг қўлининг ўрта бармоғини букиб, унинг қирраси билан чаккамга қаттиқ туртди. Кейин қулоғимга аста шипшиди:

— Математикани билмаган одамдан ҳеч қачон яхшилик чиқмайди! Бунинг учун изтироб чекишнинг ўзи кифоя қилмайди, шоир!

Шу-шу азбаройи қўрқиб, ҳаяжонланиб кетганимдан яна эски дардим, ярам янгиланди, дудуқланадиган бўлдим! Нафақат математика, балки бошқа фан ўқитувчилари мени йўқлаб, ўрнимдан турғазиб, бирор савол беришадиган бўлса ёки доскага чиқаришса тамом, фикримни аниқ ва лўнда ифодалаш ўрнига «т. т. т. ёки п. п. п...» деб автоматдек тариллаганча дудуқланиб қолардим. Синфда кулги кўтариларди. Баъзи енгил табиат синфдошларим мени калака қилишарди, бунга сари яна ҳаяжонланардим. Ота-онамнинг таклифи, хатти-ҳаракати, мактаб педагогика кенгашининг келишувига мувофиқ, ўқитувчилар дарс пайтида менга умуман савол бермайдиган, доскага чиқармайдиган бўлишди. Бу орада баъзи мутахассислардан тегишли руҳий муолажа, маслаҳатлар олдим, аста-секин асли ҳолимга қайта бошладим. Бундан ўзимга чиқарган асосий хулосам шу бўлдики, бўлар-бўлмас нарсаларга ортиқча ҳаяжонланмаслигим, аввал ўйлаб, кейин сўзлашим, энг муҳими, ҳамма дарсларга пухта тайёрланишим, менга берилиши мумкин бўлган турли саволларга аниқ жавоб беришга доим шай туришим керак.

1955 йили Тошкент давлат тиббиёт институтига ўқишга кирганимдан сўнг дастлабки пайтларда физика, кимё фанлари қатори латин тили, одам анатомияси, гистология каби тиббиётга оид соҳалар ўқитила бошлади, ўқув юкнамалари кундан-кун ортиб, оғирлашаварди, уларга етарли ҳозирлик кўра олмадим. Оқибатда, менда яна ҳаяжонланиш, дудуқланиш аломатлари пайдо бўлди. Мен бунинг олдини олиш мақсадида ўзимча қулоқ-томоқ-бурун (лор) мутахассисига мурожаат қилдим. Унинг маслаҳати шу бўлдики, менда ҳеч қандай қўрқинчли касаллик йўқ. Баъзан дудуқланишим сабаби вақтинчалик, ўтиб кетадиган, функционал ҳолат, холос. Бунинг учун ўзимни ўзим қаттиқ идора қилишим, иложи борица бу ҳақда умуман ўйламаслигим, дарс-

ларга пухта тайёрланишим даркор. Бундан ташқари, аввало ўзимнинг соғ-саломатлигим, ҳеч кимдан кам эмаслигим, шахсий фикр-мулоҳазамни ҳамма ерда аниқ ва дадил айтишга қодирлигимни нафақат сўзла, амалда ҳам исботлашимга тўлиқ ишонишим, бунга эришишим фақат ўзимгагина боғлиқ экан. Қолаверса, бўлмағур ҳаёл ва қўрқувлардан ўзимни чалғитиш учун чекка жойлар, тоғу боғларга чиқиб, баланд овозда ҳайқариб шеърлар ўқишим, иложи борица драма тўғарагига қатнашиб, турли роллар ўйнашим зарур эди. Менга ҳаммасидан ҳам охирги фикр, тавсия маъқул тушди. Ўша кезларда институтимизда Ўзбекистон халқ артисти, академик Юнус Ражабийнинг тўнгич ўғли Аҳмаджон Юнусов раҳбарлигида драма тўғараги фаолият кўрсатаётганидан хабарим бор эди. Янглишмасам, 1955 йилнинг охирида мазкур тўғарак жамоаси ҳозирги Ўзбек миллий академик драма театри саҳнасида драматург Баҳром Раҳмонов қаламига мансуб «Юрак сирлари» комедиясини муваффақиятли намойиш этган эди. Унда мен оддий томошабин сифатида қатнашган эдим.

Мен сира иккиланмай, драма тўғарагига ёзилдим ва унинг фаол иштирокчисига айландим. Институтда олти йил ўқиган бўлсам, драма тўғараги жамоаси катта саҳнага олиб чиққан: «Оғриқ тишлар», «Айтсам тилим куяди, айтмасам дилим», «Чин муҳаббат», «Макр ва муҳаббат», «Иймон» спектакларида бош ролларни ижро этиб, нафақат томошабинлар, балки Олим Хўжаев, Амин Турдиев, Наби Раҳимовдек улуғ санъат дарғалари назарига тушдим, уларнинг олқишу эътирофларига сазовор бўлдим.

Энг асосийси, нутқ, саҳна маданиятини яхши эгалладим, мени доим таъқиб этиб келаётган дардимдан бутунлай фориғ бўлдим! Албатта, ҳар бир спектаклни академик театр саҳнасига олиб чиқиш, талабчан, зукко томошабинлар эътиборига ҳавола қилиш, манзур қилишда устозимиз Аҳмаджон Юнусов, қолаверса, барча тўғарак аъзоларининг ҳиссаси бекиёс эди. Шу тўғаракда деярли барча факультет ва босқичларда аъло баҳолар билан ўқиётган иқтидорли йигит-қизлар иштирок этишарди. Ўқишни ҳам, ўзларига топширилган ролларни ҳам қойилмақом қилиб ўрнига қўйишарди. Кейинчалик тўғарагимиз аъзоларидан таниқли олимлар, катта мутахассислар, ажойиб инсонлар етишиб чиқишди. Биз бир-биримиз билан ниҳоятда аҳил, самимий дўст-қадрдонлар эдик.

Шулар ичида ўзининг юриш-туриши, камтарлиги, одамийлиги, ибратли одоб-ахлоқи билан бошқалардан бутунлай ажралиб турадиган, истараси иссиққина Шарофат исми бир

қиз бўларди. Йигитлар ўртасидаги ўзаро суҳбатларимиз чоғида устозимиз Аҳмаджон ака кўпинча бир гапни фахрланиб, Шарофатнинг исмини тез-тез тилга олардилар.

— Мана шу қиздан жуда яхши рафиқа чиқади. Уйим-жойим дейдиган, ниҳоятда садоқатли, фидойи аёл мана шунақа бўлади!

Балки шу сабабли мен уни зимдан пинҳона кузатиб, кўз остимга олиб қўйган эдим. Узун гапнинг қисқаси, онажоним билан бўлиб ўтган суҳбатдан сўнг, шу қизга нисбатан хаёлан меҳру ихлосим ошди. Институтдан уни қидириб топиб, учрашишга аҳд қилдим. Чунки Шарофатхон биздан бир босқич қуйида ўқир, орамиздаги ўзаро муносабатларимиз фақат самимий, дўстона эди. Тўгаракдошлигимиз учун бир-биримизнинг феъл-атворимиз, оилавий шароитларимиздан озми-кўп хабардор, маслакдош эдик. Шунақа яхши хаёллар, эзгу ниятлар билан эртасига институтга борсам, бир гуруҳ қизлар ичида очилиб-сочилиб келаётган Шарофатхонга кўзим тушиб қолса бўладими! У бу сафар кўзимга жуда бошқача кўриниб кетди. Биз йўлимиздан тўхтаб, саломлашдик, ҳол-аҳвол сўрашдик. Мен унга тақсимот бўйича Мудофаа вазирлиги ихтиёрига ўтганлигимни негадир ҳаликсираб айтдим.

— Вой, қандай яхши, табриклайман! — деди у менинг тақдиримдан астойдил хурсанд бўлиб, нозиккина қўлларини менга узатаркан.

Фурсатдан фойдаланиб, қўлини дарров қўйиб юбормасдан, уни бироз четга тортдим.

— Сизни атайин излаб келувдим, яхши бўлди, ўзингиз йўлимдан чиқиб қолдингиз. Сизга айтадиган жиддий гапим бор эди. Илтимос, эртага соат ўн тўртда, кашшофлар саройи олдида учрашсак.

— Қандай бўларкин? — деди у иккилангандек кўзини ерга тикиб.

— Яхши бўлади. Афсус қилмайсиз, — дедим сўзимда қатъий туриб.

КЎЗИМ ТУШДИ – МЕҲРИМ ТУШДИ

Аҳдлашувга мувофиқ, ваъдалашган жойга ўн-ўн беш дақиқа олдинроқ келиб, бир чеккада турдим. Шарофатхон ҳам белгиланган вақтдан сал илгарироқ келиб, дам-бадам соатига қараб, у ёқдан-бу ёққа юра бошлади. Мен аста юриб, унинг ортидан келдим-да, кутилмаганда елкасига бармоғим учини теккиздим. У чўчиб, шартта орқасига ўгирилди. Ялт этиб менга қаради:

— Вой, бу қанақаси? — деди устимдаги ҳарбий либосга ҳайрон бўлиб тикиларкан.

— Шунақа! Қалай, ярашибдими?

— Жуда ҳам! Муборак бўлсин!

— Раҳмат! — дедим ҳарбийларга хос виқор ва салобат билан қадди-қоматимни ғоздек тиклаб. Аслида янги ва кенг либос ичида ўзимни қопга тушгандек ноқулай сезардим. Сабаби, ўша пайтларда озғингина, хипчагина йигитча эдим. Ҳарбий омборхонада бизга берилган кийим-бошлар эса, оммабоп шаклда тикилган, ўлчами бироз каттароқ эди. Масалан, кўйлагим тугмачалари охиригача қадалиб, бўйинбоғ остидан ингичга бўйнимнинг ярми очилиб, ёғоч сўридек қилтиллаб турарди. Енгим учи шимарилган. Бошимдаги шапкам аэродромга ўхшаб, кенг ва салмоқли бўлганидан қағза қозон атрофи гувала билан ўраб, суваб чиқилгандек, ичига доира шаклида икки-уч варақ газета ўрами тиқилган. Ялтираб турган хром этигим, охириги бичимда эканлиги туфайли қават-қават пахмоқ пайтава ўралганига қарамай, ҳар қадам ташлаганимда шалоп-шалоп қилиб, бўзчининг моксидек нари бориб, бери келарди. Албатта, бу вақтинчалик ҳолат эканлигини кўпчилик билмаса ҳам ўзим билардим.

Ўртадаги оний сукунатдан сўнг Шарофатхон билан хисбондаги бўш ўриндиққа ўтириб, ҳаётий муаммолар ҳақида самимий суҳбатлашдик.

— Шундай қилиб десангиз, узоқ муддатли ҳарбий хизматга кетадиганман, — аста-секин гап бошладим ташаббусни қўлга олиб. — Уйдагилар тўй ҳаракатига тушиб қолишди.

— Вой, муборак бўлсин, қандай яхши!

— Лекин...

— Нима, лекин?

— Шу десангиз, келин топилмай турибди.

— ...

— Ўйлаб-ўйлаб, сизнинг номзодингизда тўхтадим.

— Вой, жуда қизиқ бўпти-ку!

— Ҳа, жуда қизиқ. Шунинг учун бугун сиз билан рўй-рост гаплашиб олишимиз керак. Чунки бу ниҳоятда жиддий, ҳаётий масала.

— Биламан.

— Ҳарбий хизмат деганим тахминан йигирма беш йилга чўзилади. У қаерда, Тошкентдами, Камчаткадами, Кушка, Маридами, қандай қутилмаган шарт-шароитларда ўтади, у ерларда қанча вақт бўлишим менга номаълум. Чунки мамлакатимиз ҳудуди ниҳоятда бепоеъ. Шунинг учун мени қаерга юборишса, лаббай деб,

ўша ерда боришим керак. Ҳар йили бир марта бир — бир ярим ойга таътилга келаман. Ўшандагина ота-онам, қариндош-уруғ, ёру дўстларим дийдорини кўраман. Унгача узоқ, нотаниш, мусофир жойларда кимгадир, нимагадир суяниб, юрт соғинчи билан яшайман. Бу осон эмас. Бунга мустаҳкам ирода, сабр-тоқат, бардош керак.

— Тушунаман.

— Менинг оилавий аҳволим сизга маълум. Уч йил бурун отам вафот этдилар. Етти бола онамиз бағрида қолганмиз. Энг кичик синглим ҳозир тўрт ёшда. Ука-сингилларимни ўқитиб, тарбиялаб, оёққа турғизишим зарур. Демак, бўлажак келин нафақат менинг рафиқам, балки муштипар онам ёнида иккинчи она, тарбиячи, мураббий ҳам бўлиши даркор.

— Тушунаман.

— Очиғини айтганда, ҳозир уйланишим учун оиламизда ҳеч қандай тайёргарчилик йўқ. На тайинли кийим-бош, на бошқа нарсас. Лекин қариндош-уруғларимиз беминнат ёрдамга шай туришибди. Ўйлайманки, сиз томонда ҳам шундай вазият.

— Тўғри.

— Шундай бўлгач, ҳозир борита барака қилиб, ота-онамиз розилиги билан турмуш қурсак, кейинчалик камчиликларимизнинг ўрни тўлиб кетар. Бошимиз омон, ўзимиз аҳил, тотув бўлсак бас! Нима дедингиз?

— Албатта! Мен сиз айтгандек, рафиқа, онамизга ҳамкор, мададкор, ёш ука-сингилларимизга меҳрибон ая, опа, кеннойи, мураббия бўлишга розиман! Сизнинг шинелингиз остида яшасам ҳам, дунёнинг нариги чеккасига борсам ҳам, ёнингизда бўлишга ҳамиша тайёрман! Пешонамизга шундай қисмат, тақдир ёзилган экан, унга асло қарши чиқа олмаймиз! Буёғини келажак кўрсатади! Мен ота-онамни шунга кўндираман. Улар менинг қатъий қароримга сира монелик кўрсатишмайди, мен бунга ишонаман!

— Бўлмаса, эрта-индин уйингизга совчилар боришади. Фақат менга аниқ яшаш манзилингизни берсангиз, ёзиб олсам. Уйингиздагиларга мендан салом айтинг, Шарофатхон! — дедим.

ТҶЙЛАР МУБОРАК!..

Сўраб-суриштирсак, Шарофатхонлар оиласи Ишчилар шаҳарчаси, Уста Ширин кўчаси яқинидаги янги қурилган маҳаллада яшар экан. Бу манзилдан бизнинг қариндошимиз, таниқли навоийшунос олим Порсохон Шамсиев ҳам макон топган эдилар. Уларнинг ораси бор-йўғи битта кўча, холос. Шу сабабли мўлжал-

ланган ишимиз ва режамиз осонроқ амалга ошди. Катта бувим, онам ва холамизга қўшилиб, кўзлари ожиз Порсохон отанинг рафиқалари Бахрихон аммамиз совчиликка боришди. Уларни саранжом-саришта уй соҳиблари иззат-икром билан илиқ кутиб олишди. Асли-насли насаблари эл-юртга маълум ва машҳур диний уламолар, муфтийлар Эшон Бобохон ибн Абдулмажидхон ва Зиёвиддинхон ибн Эшон Бобохонлар авлодидан бўлган Саидвалихон ота кекса ёшда бўлишига қарамай, йўл қурилишида оддий ишчи эдилар, Маъсудахон она эса, тикунчилик билан шуғулланар, етти қиз ва бир ўғилни тарбиялаб, камтарона, турмуш кечирар экан. Улар шу кунгача икки қизларини узатишган, маҳаллакўйда обрў-эътиборли, диёнатли оила бошлиқлари. Оиланинг учинчи фарзанди Шарофатхон совчи бўлиб борган аёлларга биринчи кўринишиданоқ, яхши рўй-хуш бериб, уларнинг кўзини қувнатибди, дилларини яйратибди. Бўлажак қайнонаси билан илк бор кучоқ очиб кўришаркан, уни худди ўз онасидек бағрига маҳкам босиб, анчагача қўйиб юбормабди, унинг вужудига дилидаги ногаҳоний ва пинҳоний меҳри, сеҳри, иссиқ тафтини ўтказибди. Бундай эътибордан юраги гуп-гуп уриб, жиз этган онаизор ҳаяжонланиб, аъзойи-бадани қизиб, беихтиёр кўзларига ёш олибди. Қисқача суҳбат, мулозаматдан сўнг аёллар ўринларидан туришган.

— Қизимиз билан гаплашиб, унинг кўнглини билайлик-чи, нима деркин? Унгача яна кўришармиз, — дейишган уй соҳиблари совчиларни илтифот ва тавозе билан кузатишади. — Қадамингизга минг-минг ҳасанот! Куллуқ!

Орадан икки-уч кун ўтгач, эрталаб азонда кўча эшигимиз тақиллаб қолди. Ташқарига чиқсам, эшик олдида қўлига асо тутган, ўрта бўйли, оппоқ соқоли кўксига тушган, рангпаргина отахон менга илтижо билан тикилиб турибди. Саломлашдик.

— Қўли енгил, ёш дўхтир Искандархоннинг уйлари шуми?

— Ҳа. Қани ичкарига марҳамат қилсинлар.

Олдинма-кетин ҳовлига, шинамгина қабулхонамга кирдик.

— Хизмат, отахон?

— Овозангизни эшитиб, атайин Юнусободдан келдим. Чопон-оталик Ақромқори деган эски қадрдонимиз орқали сизни сўроқлаб, уйингизни топдим. Озгина дардим бор эди. Шояд шунга даво топсам. Сизга жуда ихлосим баланд. Ихлос ҳам ярим шифо, дейишади. Дардимни ҳаммага ҳам айтолмайман, болам.

— Ишончингиз учун раҳмат! Сизга қўлимдан келганича ёрдам бераман.

— Шу десангиз...

...Отахон билан узоқ ва самимий суҳбатлашиб, уни зарур тиббий кўриқдан ўтказдим. «Бу одам саратон касаллигига чалинган. Рангида ранг йўқ. Бунинг устига бавосил (геморрой) безовта қила-япти. Кечаю кундуз йўғон ичакдан яширин қон кетиш оқибатида камқонликка мубтало бўлган, куч-қувватдан қолган. Уни тезлик билан онкология, радиология илмий-текшириш институтига ёт-қизиш, шошилиш даволаш муолажасини бошлаш керак», деган қатъий хулосага келдим.

Беморнинг эътирозига қарамай, ўша заҳотиёқ отланиб, кўчадан машина ёллаб, белгиланган манзилга етказдим, тегишли мутахассисга кўрсатдим. Менинг тахминий ташхисим тасдиқланди. Отахон уйга бориб, бола-чақалари билан маслаҳатлашиб, шифохонага ётадиган бўлдилар, ҳаққимга дуо қилдилар. Қолаверса, бунақа хайрли ва савобли ишларни авваллари ҳам кўп қилган эдим. Институтнинг талабаси бўла туриб, икки-уч йилдан бери маҳалламиздаги бемор кўни-қўшни, кекса-ёшларга беминнат тиббий маслаҳат, ёрдамлар бериб келардим. Охирги уч йил мобайнида, ёз ойларида уйимиз ёнидаги «Гагарин» номли болалар оромгоҳида аввал мавсумий ўрта тиббий ходим, кейин эса, шифокор лавозимида ишладим, анчагина ҳаётий, амалий кўникмалар орттирган эдим. Отахоннинг менга мурожаат қилиши сабаби ҳам чамаси шундан эди, назаримда.

Уч-тўрт кундан сўнг совчилар яна Шарофатхонларнинг хонадонига ташриф буюришиб, оқлик ўраб келишди.

— «Сизларнинг кимлигингизни сўраб-суриштиришимизга сира ҳожат йўқ. Асли-насли тоза, покиза эпонзолар авлодидан экансизлар. «Қиз боланинг тенги чиқса, текинга бер», дейишган экан, машойихлар. Қизимиз тақдирини Искандархон билан боғлашга рози. Осмон никоҳи ерга тушиб, тақдир шуни тақозо қилган бўлса, иложимиз қанча. Илоҳо, ёшлар қўшгани билан қўша қарисин, бахтли-тахтли бўлсин, ўзидан ўзи кўпайишсин, омин», дейишибди уй эгалари.

Шундай қилиб, икки томонда тўй ҳаракати бошланиб кетди. Энди навбат келин-куёвга ажратилган бир уй ва дахлизни бироз эпаккага келтириш, енгилгина таъмирлаш эди. Чунки уй қурилганига уч йил бўлганига қарамай, унинг фақат томи ёпилган, ичи қора сомон сувоқдан чиққан, эшик-деразалари омонатгина ўрнатилган эди, холос. Кўни-қўшни, ошна-оғайниларнинг ҳашари билан уй ичидан пахса деворга лой олинган чуқур тупроқ билан тўлдирилди, текисланди, устига эски-туски бўйра, наMAT, полос тўшалди. Шифти эса гулдор қоғоз билан беркитилди. Уйнинг олди девори оппоқ алебастр билан силлиқ қилиб сувалди. Икки

томондан кўтариладиган зинали супача, соябон қурилди. Қараб-сизки, қисқа муддат ичида шу пайтгача ҳувиллаб ётган, ҳайҳотдек бўм-бўш уйнинг ичи, тахмон, токчалар тўй арафасида жиҳозланди, тўлдирилди.

Тўйимиз 1961 йилнинг 20 августига белгиланиб, фуқаролик ҳолатини қайл этиш, яъни ЗАГС дан ўтишимиз 15 августда бўлди. Мен томондан ўртоқларим Адувоҳид ва Жалолиддин, келин томондан ёши каттароқ қўшни аёл ва дугонаси Ўлмасхон гувоҳлигида Себзор даҳасидаги махсус муассасада ўтказилди. Абдувоҳид биздан беш-олти йил аввал, эртароқ уйлангани боис, бу борада анча ҳаётий тажриба, кўникмага эга эди. Шунинг учун бизни никоҳдан ўтказиш жараёни ортиқча дабдабасиз, тез ва ихчам ўтди. Ўша хонанинг ўзидаёқ, бир шиша шампан виноси очилиб, газигага шоколад еб, бир-биримизни янги ҳаёт билан табрикладик. Ташқарига чиқсак, аёллар типирчилаб туришибди. Каттаси «Уйга қудаларимиз келиши керак, тез бормасам бўлмайди», ёшроғи «Уйда эмизикли боламни қайнонамга қолдириб келганман, роса йиғлаётгандир, тезроқ олдига боришим керак», дейишарди. Ноиложликдан уларга озгина суюнчи бериб, троллейбусга ўтказиб, уйларига кузатдик. Ўртоқларимиз ҳам зарур ишлари борлигини баҳона қилиб, ўз хизматларига равона бўлишди. Шарофатхон иккимиз янги шаҳардаги модалар уйига бордик. Бу ердаги бир танишимизни топиб, ундан Шарофатхонга икки-уч кун ичида жигарранг матодан костюм-юбка тикиб беришини илтимос қилиб, тўйимизга таклиф этдик. Шу билан биз ҳам уй-уйимизга тарқалдик.

Тўйимиз кутилганидан ҳам аъло даражада, янгича, намунали, тартибли ўтди. «Пиёзнинг пўсти, менинг ўртоқ, дўст»ларим кўп-лигидан никоҳ куни келиннинг уйига карнай-сурнай, чилдирмаю ноғора садолари остида бақириб-чақириб, ўйнаб-кулиб, салкам етти юк машинага жойлашган йигитлар, ёш-яланглар борибмиз, денг! Шошиб қолган тўй эгалари ёнларидаги икки қўшинининг ҳовлисига қўшимча жой ҳозирлатиб, меҳмонларни паловдан ташқари чучвара билан ҳам сийлашди. Жўраларим қуршовида куёвлик сарпоси — бошимга оқ салла, устимга зар тўн кийиб, илжайиб ташқарига чиқаётганимда, не кўз билан кўрайки, кўча эшиги олдидаги дастурхон атрофида «Хуш келиб-сизлар!» деб турган таниш чехра, мени излаб, қабулимга борган оппоқ соқолли отахоннинг икки қўли кўксига эди.

Кейин билсам, шу авлудга мансуб бу барака топкур, ўзининг оғир аҳволига қарамай, эски урф-одатимиз бўйича йўлини қилиб, менинг кимлигим, насл-насабимни сўраб-суриштириш учун

атайин Юнусободдан Чўпонотага борган эканлар. Умрим бўйи бу кишининг менга билдирган ишончлари, ихлосларини оқлашга жон-дилим билан киришдим. Отахон бизнинг тўйимиздан кейин узоқ яшамадилар, Аллоҳ уларни ўз раҳматига олган бўлсин!

СОМСА МОЖАРОСИ

Тўйимизнинг эртаси, яъни 21 август куни пешинда ҳозирги Миллий боғ, ҳаммом яқинидаги ҳовузли шинам чойхонада улфатларимга куёв оши қилиб берадиган бўлдим. Ҳамма ишга ёнимдаги куёвжўрам, ҳамкасбим Ҳусниддин бош-қош, у аллақачон болачақали, ҳаётий тажрибага эга, гапдон, ҳазилкаш йигит эди.

Ўндан ортиқ улфатларим жам бўлишиб, тўкин дастурхон атрофида роса чақчақлашдик. Мен ва куёвжўрадан бошқа барча йигитлар мени уйланганим билан қутлаб, «оз-оздан Суннатилло-нинг миносидан тотинишди». Энди ошни дамлаш пайти келганда куёвжўра қулоғимга аста шипшиди:

— Искандар, яна озгина харажатли иш бор. Бемалол бўлса, бироз кўмаклашиб юборасиз.

— Нима экан?

— Келин, янгаларининг олдида қуруқ борсангиз уят бўлади. Қолаверса, эрта-индин келин чорлар. Ўшанда келин кўрарга келган хотин-қиз, аёлларга озми-кўпми совға-саломлар тарқатилади.

— Хўш-хўш, нима экан улар? Биздан нима хизмат?

— Э, от билан туя бўлармиди, оғайни. Арзимаган нарсалар: йигирма-ўттизтадан атир совун, упа-элик-да. Яна уч-тўртта патир, ширинлик, дегандай.

— Осон экан-ку. Марҳамат, мана бу пулни ишлатинг, мабодо етмаса яна бераман, — дедим.

Куёвжўра пулни олиб, ёнига солди-да, зингиллаб Бешёғочга чиқиб кетди. Кўп ўтмай, икки қўлида катта қоғоз халта кўтариб келди, харидларини бир чеккага қўйди.

— Ана энди кўнгил хотиржам, бемалол гурунглашсак бўлади.

Катта лаганга сузилган паловхонтўрани талашиб-тортишиб, яхши ният билан бир-биримизга ошатиб, еб тугатдик. Аҳамият берсам, назаримда бировнинг гапини биров эшитмас, ҳамма ўзи билан ўзи гаплашар, хохолаб қуларди. Биргина ҳушёр ва тadbиркор куёвжўра негадир безовта, хаёли паришон эди, у дамба-дам иккита қоғоз халтани титкиларди. Ниҳоят, нимадандир кўнгли тўлмади, шекилли, яна аста қулоғимга деди:

— Битта хатолик ўтибди, узр. Хаёлимдан кўтарилибди.

— Нима экан?

— Бояги нарсаларга қўшимча қилиб, ўнта иссиқ гўштли сомса олишимиз керак эди. Ўша эсимдан чиқибди, аттанг.

— Бешёғоч бозори олдида бордир?

— Бор бўлса қанийди!

— Сомса бўлиши шартми?

— Ҳар ҳолда келин, янгаларининг ҳурмати-да. Куёв жуда қурумсоқ экан, дейишмасин.

Бизнинг суҳбатимизни эшитган бошқа улфатларимиз ҳам бу фикрни маъқуллашди.

— Бўлмаса турдик. Кун оғиб қолди. Соат ҳам олтидан ошди, — деди куёвжўра апил-тапил нарсаларимни йиғиштириб.

Дастурхонга фотиҳа ўқилгач, улфатлар билан хохлашиб, Бешёғочдаги деҳқон бозори олдида келдик. **Ҳеч** қаерда сомсадан дарак йўқ. Кимдир Алишер Навоий номли театр майдони олдида сомса сотилиши мумкинлигини айтди. Шу пайт бекатга трамвай келиб тўхтаган эди, ҳаммамиз қовоқаридек ёпирилиб, ўзимизни вагон ичига урдик. Театр майдонида ҳам сомса топилмади. Куёвжўра соатига қаради:

— Соат еттига яқинлашди. Қоронғига қолмай уйга боришимиз керак. Майли, сомса бўлмаса бўлмас, бизни кечиришар.

Лекин яна кимдир таклиф киритди.

— Жуда ноқулай-да. Марказий универмаг олдида борайлик, ажаб эмас, ўша ерда сомса сотилса. Қани кетдик!

Яна ҳаммамиз ипга бир қатор тизилган турналардек узун-қисқа бўлишиб, янги манзил томон йўл олдик. Қоғоз халтанинг бири менда, иккинчиси куёвжўрада. Унинг мендан қаттиқ хижолат чекаётгани юзи, гап-сўзидан билиниб турарди.

— Боя бозорга борганимда негадир сомса сотиб олиш эсимдан чиқибди-да! Ҳозир бунақа овориш сарсон бўлмас эдик.

— Қўяверинг, хижолат бўлманг. Сомсани кейинроқ олиб борарман. Шунча қидираяпмиз-ку, улар бизни тушунишар.

— Йўқ, темирни қизигида босиш керак, оғайни, бўлмаса совиб қолади.

Хуллас, одамлар анча сийраклашиб қолган Марказий кўчага, универмаг олдида яқинлашганимизда соат миллари чоракам етти-ни кўрсатарди. Бу ерда аксига олиб, сомса тугул, ҳатто унинг ҳиди ҳам йўқ.

Шу пайт гапга чечан, соч-қошлари қуюқроқ, ўзи бир оз суюқроқ улфатларимиздан бири оғзидаги тилла тишини ялтира-тиб, ўзини эшиги ёпилаётган универмаг ичкарисига урди, чап томонга ўгирилди. Агторлик бўлимидаги кўҳликкина аёлга муло-йим жилмайиб, ундан сўради:

— Опажон, сизларда сомса сотилмайдими?
— Сомса? Қанақа сомса?
— Сомсадақа сомса-да! Бизга иссиқ, гўштли сомса керак.
— Вой ўлай, эсингиз жойидами? Бу ерда сомса сотилмайдикун!

— Мана, сенга сомса!

Шу яқин атрофда бўлаётган машмашани кузатиб турган, гавдаси келишган барваста бир йигит бояги сархуш улфатимизнинг қулоқ чаккасига тўсатдан тарсаки тушириб қолди. Икковлари олишиб, коптокдек думалаб ташқарига чиқишди. Тўполонга улфатларимиз ҳам қўшилишди, ур-йиқит бошланди, миршабларнинг ҳуштаклари тўхтовсиз чуриллади. Йигитларни бир-биридан ажратаман, деб қўлимдаги қоғоз халта билан мен ҳам ўртага тушдим, ўзимча масалага ойдинлик киритмоқчи бўлдим, афсуски...

— Мана сенга сомса! — деган сўздан эс-ҳушимни йўқотаёздим. Чунки юз-кўзим аралаш оғир мушт тушиб, кўзимдан ўт чиққандай бўлди, бошим чир-чир айлана бошлади. Бир маҳал биз аранг тарқалишиб, уйимизга етиб олдик. Лаб-лунжимнинг шишгани, қош-қовоғимнинг кўкарганидан билсам, ўша куни ейилмаган сомсага пул тўлаган эканман. Ҳар сафар сомсага қарасам, ўша воқеа кўз олдимга келаверади.

ХОТИН ЁНГА ҚОЛДИ

Яна бир умр эсдан чиқмайдиган, дилим тубидан чуқур жой олган воқеа. У ҳам бўлса, келин чорлардан сўнг, онамиз бизни дастурхон атрофига чорлаб, дуо қилиб, минг хижолату афсус билан биздан узр сўраб, муддаога кўчдилар. Тўйда, кўпчилик орасида кўнглимиз ўксимасин, деб хонамизга тўшаб қўйилган катта, қип-қизил гилам шу атрофдаги ўзига тўқ, бадавлат бир оиланинг шахсий мулки, уч-тўрт кунга ижарага олинган, шуни супириб-сидириб, эгасига қайтаришимиз шарт экан. Кейингиси, келин саломда келинпошшага ҳадя қилинган, қўшалоқ тилла сирға, билакузук, бир шода марнарид ҳам кимдандир омонатга олингани маълум бўлди. Уларни ҳам ҳеч иккиланмасдан миннатдорчилик билан эгаларига қайтардик.

Мен бу гапларни ҳазилга буриб, роса кулдим.

— Онажон, ишқилиб, келинингиз омонат эмасми?

— Йўқ, болам, — дедилар негадир чуқур уф тортиб. — Камбағаллик айб эмас. Лекин жуда ёмон, оғир дард. Қўлимиз калталиқ қилиб, кимдандир кафолатга қарз-ҳавола олишга мажбур бўлдик.

Худога беадад шукур, тўйимиз эсон-омон, яхши ўтди, қарз-қурзимиздан ҳам қутилдик ҳисоб. «Қарз узилар, хотин ёнга қолар», дейишган экан доноларимиз. Буюғига пешонангизга ҳалолидан берсин, икковингиз қўша қариб, узоқ йиллар аҳил, иттифок яшанглар, ўзингиздан кўпайинглар. Мол-дунё вақтинчалик, ўткинчи нарса. Ҳамма нарса топилади, лекин одамнинг бири-бирига бўлган самимий меҳру муҳаббати, садоқати, саховати, меҳр-шафқати ҳеч қачон унутилмайди. Мана шу энг катта, бебаҳо бойлик ҳисобланади, энди бундан буюғига янада меҳр-оқибатли, эътиборли бўлайлик, болаларим.

Шундан кейин хонамиз келин томондан келтирилган палак, дорпеч, шоҳи дарпардалар, кигиз, наMAT, сим кароват, сандиқ, тош ойна, чинни асбоблар, кўрпа-тўшак, кўрпачалар билан тўлдирилди, қайта жиҳозланди. Тўй баҳонасида бизга совға қилинган янги либос, кийим-бошларимиз ҳам ихчамгина шкафдан жой олди. Шунинг ўзи бизга етиб ортарди.

ҚўЛИ ШИРИН КЕЛИН

Уйимизга келин тушиши муносабати билан хонадонимизга файзу барака, қут кирди, у янада ёришиб, саранжому саришта, фариштали бўлди. Эрта саҳардан кўча эшик олди, катта ҳовли чинчиरोқ ёққандек озода, ёғ суртса ялағудай супириб-сидирилган, сувлар сепилган. Ошхонада ўзиқайнар шақиллаб турибди. Оиламиз аъзолари бирин-кетин салом бериб, дастурхон атрофида тўпланишади, келиннинг ўрнидан туриб, ярим эгилиб, тавозе билан узатган пиёласидан иссиқ чой ичишади, «Раҳмат, кам бўлманг!», дейишади.

Тўйдан кейин бир ҳафта-ўн кун чамаси хонадонимиз азиз меҳмони бўлган табаррук Мунавварохон, Камолахон катта бувиларимиз келинпошшанинг қўлини кўриш ҳақида истакларини билдиришди.

— Вой, нима қилибди кеннойимизнинг қўлларига? Нима учун уларнинг қўлларини кўриш керак экан? — ҳайрон бўлишди ёшлар, бир-бирларига маъноли қараб.

— Таомили шунақа, болаларим, — дейишди бувиларимиз, масалага аниқлик киритиб, — келинпошшанинг қанақа пазанда эканлигини синовдан ўтказамиз, қўлларини кўрамиз. — Кейин келинга юзланишди: — Қандай тансиқ таомлар тайёрлашни биласиз, болам?

— Ҳаммасини! — деди Шарофатхон ўрнидан дик тураркан, икки қўлини кўксига қўйди.

- Жуда, ошириб юбормадингизми?
- Йўқ, катта бувижон!
- Унақа бўлса, бугун кечқурунга қулинг ўргилсин мастава тайёрланг!
- Жоним билан!

Шарофатхон куни билан кечқурунги буюртма таомни вақтида, сифатли тайёрлаш учун бор маҳоратини ишга солди. Астойдил қилинган ният, ҳаракат ўз ижобатини топди. Кечки пайт оиламиз аъзолари дастурхон атрофига жамланишганда, Шарофатхон илк бор моҳир пазандалик маҳорати, қобилиятини намойиш этди. Чинни коса чизигигача сузилган таом навбати билан даставвал бувиларимиз, онамиз ва бошқаларга узатилди. Косанинг юзасида қиздирилган ёғ товланиб турар, устига қатиқ, бир чимдим каш-нич, райхон солинган, ҳаммаёққа ёқимли ҳид таралиб, бусиз ҳам очилиб турган иштаҳани баттар кўзғатарди. Таомдан бир қошиқ олиб, оғизларига солган катта бувим «Оҳ-оҳ, хўп мазали овқат бўлибди-да!» деб уни охиригача мақтаб-мақтаб тановул қилдилар, ҳатто коса тагини қўллари билан ялаб, «Қўлларингиз дард кўрмасин, болам!» дея дуо қилдилар.

Эртасига яна катта бувимнинг илтимосларига мувофиқ, чучвара пиширилди. «Сичқоннинг қулоғи»дек ихчам ва чиройли, бир текис, бежирим тугилган чучвара ҳам таҳсинга сазовор бўлди.

Кўпчиликнинг хоҳишига биноан кейинги кун паловга буюртма берилди. Сергўшт, серсабзи, зира ҳиди анқиб турган олов тусидаги паловхонтўра катта чинни лаганга сузилиб, ўртага қўйилганида у ўз-ўзидан ўрмалаб кетгудек ҳолатда товланиб, буғланиб турарди. Уни ҳам талашиб-тортишиб, бир дона гуруч қолдирмай пок-покиза туширдик. «Савоб бўлади, дунёнинг тагига етайлик», деган ниятда лаганга чой солиб, чиппа-чин қилдик, пазандага тасаннолар айтдик.

Шу тариқа янги келиннинг баракали, сеҳрли қўлини кўриш синови ҳам муваффақиятли ўтди. Жаннатий катта бувиларимиз ўла-ўлгунларича Шарофатхоннинг илк бор тайёрлаган ширин ва тансиқ таомлари мазаси ҳали-ҳали оғизларида қолганлигини фахр ва ифтихор билан эслашарди. Бунга жавобан мен ҳазиллашиб: «Эҳ, барака топкур, бувижонларим, меҳрибонларим, янгамнинг таомини ширин, мазали қилган акажонимнинг масаллиғи!» дедим. Бу гапдан кейин роса қулишдик.

ТҶЙЛИНИНГ ТҶЙИ ҶТАР

«Ҳа-ҳув» демай, менинг таътилим тугаб, ҳарбий шифокорлар малакасини ошириш курсига борадиган вақтим етиб келди. Ҷқиш манзилимиз Шимолий темир йўл шоҳ бекати, аниқроғи, ҳозирги Миробод деҳқон бозори яқинидаги Туркистон ҳарбий округи 340-ҳарбий госпитали ҳудудида жойлашган эди. Бу ерга нафақат Ўзбекистон, балки Қозоғистон, Тожикистон, Туркманистон, Озарбайжон, Доғистондан ҳам менга ўхшаб ҳарбий хизматга сафарбар этилган элликдан зиёд йигитлар келишган. Сафимизда бизга Кушқадан таниш ҳамкасбимиз ҳам бор, кайфияти бузуқ, қош-қовоғи уюлган, оёғи куйган товукдай безовта эди.

Тингловчилар ётоқхонага жойлашиб, бир-биримиз билан танишдик. Машғулотлар қатъий кун тартиби бўйича эрталаб соат тўққиздан кечки ўн саккизгача давом этади. Ҷртада бир соат тушлик, кейин мустақил тайёргарлик учун вақт ажратилган. Тошкент шаҳридан ўқишга келган тингловчиларнинг истисно сифатида машғулотлардан сўнг уйларида ётиб-туришларига рухсат берилди. Фақат уларнинг кундузги машғулотларда фаол қатнашиб, тузилган жадвалга мувофиқ навбатчилик қилишлари ва ўша кунги ётоқхонада ётишлари алоҳида таъкидланганди.

Биз институтда ўқиб юрган пайтимизда ҳарбий кафедрамиз ўқув дастури бўйича уч йил мобайнида махсус тайёргарликдан ўтган эдик. Бироқ, ҳозирги шароитда аввалги билим-кўникмаларимиз озлик қиларди. Шунинг учун қисқа фурсатда ҳарбий тиббиётнинг ўзига хос хусусиятлари, унинг ажралмас қисми — санитария-гигиена, эпидемиология, юқумли касалликлар, ҳарбий-дала терапияси ва хирургияси, токсикология, неврология, психиатрия, шунингдек, ҳарбий стратегия ва тактика, замонавий ялпи қирғин воситаларининг шикастловчи омиллари, улардан ҳимояланиш чора-тадбирлари ҳақида тегишли мутахассисларнинг илмий-назарий, амалий, ҳаётий маърузаларидан баҳраманд бўлардик. Айниқса, ҳарбий Низом талабларига кўра сафда юриштириш, саломлашиш тартиб-қоидалари, ўқ отиш воситаларидан оқилана фойдаланиш бўйича кўникмалар олдик.

Асосий эътибор Қуролли Кучларда даволаш-профилактика ишларининг таъминоти асослари, шахсий таркиб жисмоний ҳолатини узлуксиз тиббий назорат қилиш, ҳарбий қисм-бўлинмаларда фаолият кўрсатаётган қуйи, ўрта ва олий босқичдаги тиббиёт ходимлари малакаси, амалий кўникмалари сифати, маданиятини янада ошириш учун қатъий режа асосида мунтазам равишда нуфузли ҳарбий-тиббий муассасаларда ўқитиш, ҳарбий-

тиббий ҳисоб-китоб ҳужжатларига ўз вақтида, давлат қонун ва талаблари даражасида чуқур билимдонлик, масъулият билан ёндашишга алоҳида эътибор қаратилади. Фақат бугина эмас, нотинч халқаро вазият, қутилмаганда оммавий шикастлаш воситаларининг қўлланиши мумкинлиги, доимий жанговар шайлик, огоҳлик, ҳушёрлик, қўшинларда тиббиёт ходимларининг шарафли бурчи, ўрни борлигига катта аҳамият берилди. Хуллас, бир ярим ой ичида жиддий ҳарбий-тиббий тайёргарликдан ўтиб, руҳиятимиз, феъл-атворимиздаги ёшлик-бебошлик, енгилтаклик каби хусусиятлардан бир оз холи бўлиб, анча вазминлашдик, оғир масъулиятни зимманизга олдик, тақсимот бўйича турли ҳудудларга тарқала бошладик.

1961 йилнинг 17 октябрида мени махфийхонага таклиф этган масъул ходим қўлимга тегишли ҳужжатларни топширар экан, диққатимни йўлланманинг бир четига қора қалам билан алоҳида белгилаб қўйилган «Т.Т» деган ёзувга қаратди.

— Бу нима дегани? — сўрадим ундан.

— «Тахиятош», — деди у бепарвогина, шуни ҳам билмайсанми дегандек. Кейин қўшиб қўйди: — Йигирманчи октябрь куни белгиланган манзилда бўлишингиз шарт!

— Ие! Йигирманчи октябрь менинг туғилган куним-ку! Манзилга бир-икки кун кечикиб борсам бўлмайdimи?

— Афсуски, йўқ! Қўлингиздаги буйруққа Қўмондон имзо чекиб, муҳрини босган. Армияда олинган буйруқ муҳокама этилмайди, ўз вақтида, тез ва сўзсиз бажарилади!

Ташқарига шошилиб чиқдим, ётоқхонадаги буюмларимни апил-тапил йиғиштириб, яқинроқдаги авиакассага бордим. Йигирманчи октябрь куни пешиндан кейин Тошкентдан Нукус шаҳрига учадиган самолётга чипта олдим. Уйга келиб, оила аъзоларимни янгилекдан хабардор қилдим. Улар бундан қувонишларини ҳам, хафа бўлишларини ҳам билмай, ҳайрон қолишди. Фурсатни бой бермай, яқин қариндош-уруғ, ёру биродарларим билан хайрлашишни режалаштирдим.

Ўша кунлари аксига олиб, Тошкент политехникуми талабалари укам Рашодхон ва синглим Марвияхон пахта теримига кетиб, Сирдарё вилоятининг Гулистон туманидаги далаларда жавлон уришарди. Ҳарбий-дала либосимни кийиб, эрталабдан улар билан хайрлашиб келгани ошиқдим. Қайтишимда ўша атрофдаги ҳозирги Гулистон туманидаги санитария-эпидемиология станциясида ишлаётган ёш келин-куёв Яшинжон ва Наимахонларни зиёрат қилиб, бир кеча азиз меҳмонлари бўлдим. Эртаси куни Эски шаҳарнинг Каттабоғ маҳалласида яшовчи катта

амаким, уларнинг оила аъзолари билан хайрлашиб, оқ фотиҳаларини олдим. Гапдан гап чиқиб, Нукус шаҳрида қариндошимиз Мажидхон Мўминов дорихоналар Бош бошқармаси мудири бўлиб ишлаши ва яшашини айтишди. Ўша куниеъ, у кишининг яшаш манзилларига: «Йигирманчи октябрдаги кечки рейс билан лейтенант Искандархонни кутиб олишингизни илтимос қиламиз», деган мазмунда шошилиночнома йўлладим.

Рафиқам иккимиз совға-салом олиб, биринчи марта қайнотам, қайнонам, опа-сингил, укамизни кўриб, хайрлашиб келгани Тахтапулга бордик.

Йигирманчи октябр кuni эрталабдан уйимизда келди-кетди бошланди. Пешинда хайрлашув ошини еб, жомадонимга керакли буюмларимни жойлаб, йўлга отландим. Онам, бувиларим, тоғам, кеннойим, Шавкат, Абдусафихонлар қимматли нарсаларини йўқотаётгандек ҳар чеккада пиқ-пиқ йиғлаб, юрагимни эзишарди. «Мен ҳам акам билан бирга кетаман!» деб бўйнимга ёпишиб, қўлимдан тушмаётган кенжатой синглим Маъфурахонни овутиш амримаҳол эди. «Биз кейин бирга борамиз», деган Шарофатхон, Мавлудахонлар: «Йиғлама!» деб унга қўшилиб, ўзлари йиғлашарди. Мен эса, бир неча кун-тун давомида ич-ичимдан қуйилиб, ошиб-тошиб, жўшиб келаётган ҳис-туйғуларимни қоғозга туширган эдим, ўшани ўқий бошладим:

ДЎСТЛАР, БУГУН УЧГУМДИР...

Дўстлар, бугун учгумдир,
Сиздан анча узоққа.
Ўз йигитлик бурчимни,
Ўтаб хизмат қилмоққа.
Чунки хизмат — олий бурч,
Шуни этар тақозо.
Буйруқ олдим, Қўмондон,
Чеккан муҳр ва имзо.
Тайёр сафар анжомим,
Самолётга чиқаман.
Ҳаммангизни кучоқлаб,
Қўлингизни сиқаман.

Мен боражак қисмимнинг,
Кўзи бўлиб бораман.
Ота-онам, ёр-дўстим,
Юзи бўлиб бораман.

Буюк ҳазрат Алишер,
Сўзи бўлиб бораман.
Ҳамюртларим издоши,
Изи бўлиб бораман.

Дилда эзгу ҳаяжон,
Ўтдай қизиб бораман.
Юракка не қуйилса,
Ёзиб, чизиб бораман!
Онт ичаман, мен унда,
Ишончингиз оқлайман.
Меҳрингизни кўз каби
Асрайман, ардоқлайман!

Азиз Она-Ватаним,
Улуғ, кўкдай чексиздир.
Денгизи, ер-осмони,
Беқиёсдир, тенгсиздир.
— Қайда бўлсанг, соғ бўлиб,
Эл-юртим, де, эй ўғлон!
Элга хизмат қилмоқни,
Дил бурчим, де, эй, ўғлон!
Ҳар нуқтаси Ватаннинг
Бизга азиз, дурдона!
Уни сақла, севгин! — деб,
Ўғит берар юрт — Она!

Дўстлар бугун учгумдир,
Сиздан анча узоққа.
Ўз йигитлик бурчимни,
Ўтаб хизмат қилмоққа.
Чунки хизмат — олий бурч,
Шуни этар тақозо.
Буйруқ олдим, Қўмондон,
Чеккан муҳр ва имзо.
Тайёр сафар анжомим,
Самолётга чиқаман.
Ҳаммангизни қучоқлаб,
Қўлингизни сиқаман.

Гард юқтирмай номимга.
Шон қўшиб унвонимга,

Қайтгум юрт, маконимга,
Хайр, соғ кўришгунча!
Вақти чоғ кўришгунча!

Аэропортга бориб, самолёт зинасидан юқорига кўтарилар эканман, орқамга қарасам, мени сафарга кузатиб чиққан қариндош-уруғ, яқинларимизнинг сон-саногига етиш қийин. Мен уларнинг ичидан қўлидаги қизил дуррачасини аста ҳилпиратиб, менга оқ йўл тилаётган рафиқамга қараб, беихтиёр кўнглим бўшашиб, томоғимга бир нарса тиқилгандек бўлди. Лекин дарров ўзимни қўлга олдим.

Шу ёшга кириб, самолётда биринчи бор учишимга қарамай, унга тезда мослашдим. Дераза олдига ўтириб, юксакликдан қўйига назар ташладим. Пастликда ҳаёт қайнайди. Баҳайбат уй-жойлар гугурт қўтичасидек кўринади. Кўзга чалинаётган одамлар, машиналар қумурсқадек аста-секин ҳаракат қилади. Бир-бирини кесиб ўтувчи катта-кичик йўллар худди дарёга ўхшаб, кун нурида жиллланади. «Ҳа, мени кутаётган нотаниш, қинғир-қийшиқ, нотекис, огир ва машаққатли йўллар!» дея ўзимга-ўзим таскин бераман, уларни мардонавор босиб, енгиб ўтишга азму қарор, ният қиламан. Кўз остимда чархпалакдек тез айланиб ўтаётган катта-катта қарталарга бўлинган, бир томчи сувга зор, поёнсиз ерлар, қир-адирлар вақти келиб инсон ақл-заковати, меҳнати билан гуллаб-яшнаши керак, албатта, дейман келажакка зўр умид, ишонч билан қараб.

Орадан уч соат ўтиб, самолётимиз енгил силкиниб эсон-омон ерга қўнганидан сўнг, трап олдида мени бир даста гул билан кутиб турган Мажидхон акам ва уларнинг бир-биридан ширин икки ўғилларига кўзим тушиб, суюниб кетдим. Улар билан қучоқ очиб кўришдик.

Уйга келишимиз биланоқ, Мажидхон акам Тахиатош ҳарбий гарнизони комендатурасига қўнғироқ қилиб, менинг Тошкентдан фалончи бўлинма ихтиёрига келганлигим, у ерга эртага боражам ҳақида хабар бердилар. Бунга жавобан:

— Майли, ҳеч шошилмасдан эртага келинглар, бугун кеч бўлиб қолди. Лекин Сиз айтган ҳарбий қисм бизнинг гарнизонда йўқ! — дейишди қатъий оҳангда.

— Ие, буёғи қизиқ бўлди-ку! — дедим ҳайрон бўлиб. — Бугун менинг туғилган куним бўлишига қарамай, бу ёққа шошилиб, атайин самолётда учиб келсаму, улар мени қабул қилишмаса!

— Биз Сизни орзиқиб, интиқлик билан кутаётган эдик! Бугун Сизни шоҳона қабул қиламиз, ўз уйингиздасиз, ўксиманг, Искан-

дархон! — дедилар Мажидхон акам кўнглимни кўтариб. — Улар Сизни бугун қабул қилишганида ҳам биз рухсат бермас эдик! Оиламизнинг азиз меҳмони бўласиз, гап тамом, вассалом!.. Қани онаси, топган-тутганингни келтир, ўртага қўй! Менинг қиёматли ота-бобо қадрдоним, жигарпорам лейтенант Искандархон хонадонимизга ташриф буюрди. Унинг таваллуд кунини биргалликда нишонлаймиз!

Бир пасда тўкин дастурхон ёзилди. Ўша пайтларда Нукус шаҳридаги тиббиёт муассасаларида ишлаётган ҳамкасб дўст-биродарларим Алихон Мўминов, Асадулла Ҳожиматов, Фарид Исмоиловлар ҳам дастурхон атрофида ҳозир у нозир бўлишди. Кеннойим менга бир шода дастурмол совға қилдилар. Анчагача у ёқ-бу ёқдан гаплашиб, яхшигина ўтириб, ярим тунда тарқалишдик.

Бир маҳал кимдир эшикни қаттиқ тақиллатиб, ҳаммамизни уйғотиб юборди. Кеннойим эшикни очса, кўшни аёл икки қўлини лаб-лунжига тираб, астойдил йиғлапти.

— Вой-вой, тишим қаттиқ оғрипти! Ўзимни қаерга қўйишни билмаяпман. Дори ичсам ҳам оғриғи босилмаяпти! Ёрдам беринглар, барака топкурлар, бўлмаса ўзимни бир нарсга қилиб қўяман! Вой, тишим...

Мен дарров ўрнимдан туриб, ўша аёлнинг олдига бордим. Қўлини пастга тушириб, қайси тиши оғриётганини сўрадим. У пастки, чап жағидаги охириги ақл тишини кўрсатди. Кеннойимдан уйда шприц, новокаин эритмаси, йод, спирт, пахта борми-йўқлигини суриштирдим. Бахтимизга ҳаммаси бор экан. Бемордан бўлажак муолажага розилигини олдим, унинг танасида новокаинга нисбатан акс-таъсир қанақа эканлигини сўрадим. Саволларимга ижобий жавоб олгач, ишга киришдим. Оғриқ тишининг илдизи остига эпчиллик билан новокаин эритмасидан юбориб, беморнинг аҳволини зимдан кузатдим. Натижа мен кутгандан ҳам аъло, ҳамманинг кўз олдида тез содир бўлди. Беморнинг тиш оғриғи тақа-тақ тўхтаганидан хурсанд бўлиб, уйига чиқиб кетди.

«Т.Т.» — ТАХИАТОШ ЭМАС ЭКАН-КУ!

Нукус шаҳридаги маҳаллий вақт Тошкент билан бир соат тафовут қилар экан. Мен уйқудан эрта туришга, радиодан субҳидам концертини эшитишга одатланганман. Бу ерда тонгги соат бешда уйғониб, ёнимдаги мўъжазгина радиоприёмник «қулоғи»ни бурайвериб «қизартириб» юбордим. Бир пайт Тошкентдан Ўзбекистон булбули Ҳалима Носирова ижросида «Эй, ёри хуш келиб-

сиз!», «Галдир» қўшиқлари баралла янгради. Уйдалигимда бу хушовоз хонанданинг жарангли овозини кўп эшитган бўлсам-да, унинг сеҳрли оҳанги ва таъсир кучига унчалик аҳамият бермаган эканман. У қулоғимга шунчалик ёқимли туюлдики, азбаройи кўзимдан ёш чиқиб кетди. «Олдиндан оққан сувнинг қадри йўқ», дейишгани шу эмасмикан? «Бу ҳали холва», дейман ўзимга-ўзим нимадандир хижолат чеккандай, аччиқ афсус ва надомат билан.

Ҳадемай бизни Тахиатошга олиб борадиган катта юк машинаси ҳам келди. Ҳайдовчи қайтишида юк олиб келар экан. Манзилимизга боришда кўприк бўлмагани учун Амударёдан паромда ўтишимиз керак. Дарё суви лойқа ва тез оқарди. Лекин кучли катер сув оқимиغا қарши сузиб, тўлқинни пичоқдек кесиб ўтарди. Машинанинг тумшугига ўтириб нортуюдек пишқириб, жўшиб-тошиб оқаётган дарёга ҳавас билан разм солдим. Ҳаво салқин, тоза, тўйиб-тўйиб нафас олдим.

Хўжайлига борганимизда чап томонга бурилиш, одамлар кенг далага ёйилиб, пахта теришарди. Бу йил пахта ҳосилининг унуми, баракаси йўқ. Ўша кунларда Қорақалпоғистон пахта терими бўйича республикада охириги ўринда, давлат режасини аранг ярмига бажарган. Биз Тахиатошда 16-дорихона мудирини ҳузурда бўлдик. У бизни шаҳар гарнизони штабига бошлади. Қурулланган навбатчининг рухсати билан штаб бошлиғи қабулига кирдик. У менинг ҳужжатларим, йўлланмани кўриб, бу ерда бундай ҳарбий қисм мавжуд эмаслигини айтди. «Тошкентга, Бош штабга сўровнома юборамиз. Жавоб келиши билан сизларга хабар берамиз», деб Нукусдаги турар жойимиз манзили, телефон рақамларимизни ёзиб олди.

Ўша куни кечга яқин телефон узундан-узоқ жиринглади. Унинг гўшагини кўтарган Мажидхон акам менга деди:

— Тахиатошдан хабар беришди. Сизнинг бошқа ерга, 23 октябрдан кечикмай боришингиз керак экан. Янги йўлланма олиб кетинглар, дейишди.

Эртасига яна Тахиатошга бориб, қайтар эканман, китоб дўконига кириб, сиёсий харита харид қилдим. Ундан янги борар манзилим «Т.Т.»ни аранг излаб топдим. Бор-йўғи шовуллаб оқаётган Амударё бўйидан нариги томондаги Сирдарё соҳилига аввал самолётда, кейин поездда боришим даркор экан. 22 октябрь куни эрталаб Мажидхон ака авиакассадан «Нукус-Мўйноқ-Орол денгизи» йўналишида учадиган самолётга чипта олиб, қўлимга йўл ҳаражатлари, деб яна пул ҳам тутқаздилар.

Самолёт Орол денгизи устидан тахминан 3-4 километр баландликда учди. Иллюминатордан пастга қарасам, узоқдан кўзимга оппоқ қорли тоғга ўхшаш улкан қоялар кўринарди. Улар

бизнинг остимиздаги паға-паға булутлар подаси экан. Феруза рангдаги денгиз қуёш нурида майин жилваланарди. Булутлар худди уммонда сузиб юрган баҳайбат муз тўдаларига ўхшаб кетарди. Мен гўё бепоеън муз уммонида беозоргина ҳаракат қилаётган, яхмалак учаётгандек, қушдек енгил сезардим ўзимни. Назаримда булутли осмон тўнқарилган, унинг денгиз рангидан фарқи йўқ. Фақат булутлар кўланкаси денгиз устида аста-секин ўрмалар, ортимиздан эргашарди. Беихтиёр бу паға-паға булутларни болакайлар суйиб тановул қиладиган қордай оппоқ ва юмшоқ ширинлик — «пахтача»ларга ўхшатдим, хаёлан уни оғзимга тутиб, маза қилиб яладим. Баъзан эса, болаликда катталардан ҳайратланиб эшитганим, яъни булутлар ҳақидаги афсона, эртақлар ёдимга тушди. Эмишки, «Булутлар дарёлар, денгизлар бўйига келиб, мириқиб сув ичади. Уларнинг бир парчасини шиша идишларга солиб, асраб қўйилса, кейин уни оёқ кийим, этик, махсилар устига мойдек сурилса, бир ярақлайдики, кўзингизни қамаштиради, асти қўяверасиз».

Самолёт бир маромда ғувиллаб, аста-секин Мўйноқдаги қўниш майдонида қисқа муддатга тўхтади. Кун совуқ, изғирин. Ён-атрофга қарасам, ҳаммаёқ зангори тусда, димоқларга балиқ ҳиди урилади. Ўнлаб пароходлар, катта-кичик қайиқлар сузиб юрибди, минглаб кумушранг чағалайлар чақ-чақлашиб, мовий денгиз устида чарх уришади. Ким сувга қармоқ, тўр ташлаб, типирчилаётган лаққа балиқларни шошиб ўзига тортаяпти, ким уларни саралаб, махсус идишларга солаяпти... Ажойиб манзара!

Оёқ остидаги ялтир-юлтир қилаётган қум шу қадар майинки, уни қўлингга олиб, томоша қилгинг келади. «Қани энди, унинг бир машинасини Тошкентга олиб бориб, уйнинг деворларини сип-силлиқ қилиб суvasанг».

Шундай ширин хаёллар билан аввал самолёт, кейин автобусда Орол денгизи бўйидаги темир йўл бекатига етиб келганимни билмай қолдим. Ортимга қарасам, темир йўл бекатидан атиги икки қақиримча нарида гижинглаган тойчоқдек эркаланиб, соҳилни бузгудек пишқираётган Орол денгизининг шовуллаши қўлоғимга хуш ёқар, кайфиятимни чоғ қилиб, кўнглимни тоғдек кўтарарди.

Орадан бир неча йиллардан сўнг бу темир йўл бекати орқали у ёқ-бу ёққа қайта-қайта ўтганимда Орол денгизининг кўз олдимизда қуригани, тенгсиз фалокатга йўлиққанидан ниҳоятда афсусланиб, қаттиқ изтироб чекардим. «Қайт ортингга Онажоним, Оролим, менинг бахтим, иқболим!» дердим астойдил ич-ичимдан оғир хўрсиниш билан ҳайқириб!

Ҳали-ҳали ўша аччиқ дард, алам, афсус-надомат, армон, эзгу орзу-ният қалбимни тарк этмайди. Хаёлимда Орол денгизи қайта тирилгандек, унинг мовий кенгликларида минг-минглаб оқ қушлар, чағалайлар ҳаёт қўшиғини айтиб, чарх ураётгандек туюлади. Илоҳо, ўша хушнуд кунларга етиб борайлик!

КЕЛГАН ЖОЙИМ ЧЎЛ, АДир, НОМИН БИЛСАМ, БОЙҚҰНҒИР...

Дунёга машҳур Бойқўнғир космодромининг довруғини эшитмаган одам бўлмаса керак. Унга XX асрнинг эллигинчи йиллари бошида асос солинган. Дастлаб чўлдаги синов полигони сифатида қурилган бу полигонда ҳарбий мақсадда яратилган турли янги ракетаalar синовдан ўтказилган. Синов жараёнида жуда кўп кўнгилсизликлар юз берган. Ракетаalar осмонга бир неча километр кўтарилганидан кейин портлаб кетиши ҳоллари кўп бўлган. Оқибатда кўплаб ҳарбийлар — маршал, генерал, зобит, оддий аскарлар, шунингдек, илмий ходимлар — академик, профессор, инженер-конструктор, техник, лойиҳачи, тиббиёт ходимлари, лаборантлар нобуд бўлишган. Бу ерда ана шу синов жараёнларида ҳалок бўлган одамларнинг номлари ёзилган Хотира қабристони бор, уларнинг орасида ўзбекча исм-фамилиялар алоҳида кўзга ташланади. Бу қабристон Бойқўнғирнинг бош штаби ёнидаги 10-майдон деб аталадиган чўлдаги замонавий шаҳарчада жойлашган. Билмадим, ҳозир бу ёдгорлик сақланиб қолганми, йўқми?

1959 йилда бирин-кетин турли номдаги спутниклар — Ернинг сунъий йўлдошлари учирилгани маълум. Ниҳоят, 1961 йил 12 апрель куни Юрий Гагарин космосга учирилди. Унинг космик кемаси коинотга Бойқўнғирдан старт олди. Бу тарихий воқеа космодромнинг 1001-майдошида содир бўлди.

Шундан сўнг Бойқўнғирнинг довруғи оламга ёйилди. Унинг шундан кейинги ҳарбий, илмий, сиёсий аҳамиятини таърифлаб ўтишга ҳожат йўқ. Собиқ империя унинг ҳарбий-стратегик аҳамиятига ҳаддан ортиқ баҳо бериб, Америкадек қудратли давлатга сиёсий таъсир ўтказиш воситаси сифатида фойдаланишга ҳаракат қилди. Бироқ, америкаликлар ҳам анойи эмасди. Улар Ойга одам учуриш, коинотдаги планеталар устида илмий тажрибалар ўтказиш, космосга ҳарбий спутниклар ҳамда станцияларни жойлаштириш, ҳатто космосдан туриб қилинадиган ҳужумларни ўша жойнинг ўзида даф қиладиган мураккаб қурилмаларни кўзга кўринмайдиган тарзда жойлаштириш ва бошқа шу каби беқиёс илмий изланишлар ҳамда жаҳоншумил ютуқлар бўйича советлар-

ни анча ортида қолдириб кетдилар. Шунга қарамасдан Бойқўнғир собиқ империянинг фахри бўлиб қолаверди. Кремль унинг аҳамиятини собиқ империядаги ҳеч бир ҳарбий-стратегик иншоотга тенглаштирмас эди. Бойқўнғир халқаро космодром номини олди.

Аллоҳнинг иродаси ва озодликка интилган халқларнинг хоҳиш-иродаси билан империя парчаланиб кетди. Ўшанда «Бойқўнғир кимники бўлади?» деган масала кўндаланг бўлиб қолди. Собиқ империянинг меросхўри сифатида Россия биринчи даъвогар эди. Ҳудудий жиҳатдан Қозоғистонга қарашли бўлгани учун қозоқ демократлари Бойқўнғирни ҳеч кимга бермаймиз, деб намойишлар ўтказишди. Шунингдек, космодром Туркистон ҳарбий округи ҳудудида жойлашганлиги учун ҳам кўп мунозараларга сабабчи бўлди. Маълумки, бу округ Қозоғистоннинг жанубий вилоятларидан ташқари, Ўзбекистон, Қирғизистон, Тожикистон, Туркменистон республикаларининг ҳудудларини ҳам тўлиқ қамраб оларди. Бунинг устига Туркистон ҳарбий округининг маркази Тошкентда жойлашган эди. Асосий илмий потенциал Москвага тегишли бўлгани ҳолда бевосита қурилиш-бунёдкорлик ишларини тўлиқ ўрта осиеликлар бажаришган. Шунга қарамасдан Россия билан Қозоғистон асосий даъвогарлар бўлиб қолишди. Тортишув узоқ давом этди. Мунозара ва баҳслар нафақат расмий доираларда, балки матбуот, радио ва телевидениеда ҳам кенг давом эттирилди.

Бир куни Россия телеканалларидан бирида машҳур кинорежиссёр Станислав Говорухин чиқиб, важоҳат билан ваҳима кўтариб тахминан шундай деди: «Россияликлар, ватандошларим, бизда ўзи нима бўлаётганлигини тушуниб етолмаяпсизлар?! Биз қурган Бойқўнғир космодромини ўрта осиелик мусулмонлар тортиб олишмоқчи бўлишяпти. Ахир уларга бундай ҳарбий объектни ишониб бўладими? Эртага улар шу ердан туриб бизга қарши ядро қуролидан фойдаланмасликларига ким кафолат бера олади?! Ахир бу даҳшат-ку!..» Кейинчалик Говорухин худди шунга ўхшаш ваҳимани давлат думасида ҳам кўтарди.

Ниҳоят, Россия билан Қозоғистон ўртасидаги тортишув барҳам топди. Ҳарбийлар ҳамда илмий ходимлар иштирокида ҳукуматлар даражасида олиб борилган расмий музокаралар ўз натижасини берди. Бойқўнғир Қозоғистон ихтиёрида қолгани ҳолда Россия ундан ижара ҳақи ҳисобига фойдаланадиган бўлди. Турли ракета, спутниклар, космик кемалар, космонавтлар, ҳатто халқаро экипажлар ҳам космосга Қозоғистоннинг розилиги билан шу ердан учуриладиган бўлди.

Бойқўнғирни қуришда ўзбекларнинг ҳам муносиб ҳиссалари бор. Мен даъвогарлик ниятида эмас, балки фахр-ифтихор ҳиссиётларидан келиб чиқиб юз минглаб ўзбек ҳарбий қурувчиларининг машаққатли меҳнатларини эслаш, эъозлаш, ҳурматлаш инсонийлик бурчимиз, қарзимиз ва фарзимиз деб ҳисоблайман, холос.

1961 йил 23 октябрь кечаси кўпчиликка номи ҳали нотаниш Бойқўнғир заминига илк бор қадам қўйишим биланок, қулоғимга космос, Гагарин, Комаров, Шубников деган номлар тез-тез чалина бошлади. Кейин билсам, генерал Шубников ихтиёридаги қурилиш қисмларидан бирига хизмат қилиш учун келган эканман. Ушанда Бойқўнғирнинг Бош штаби жойлашган 10-майдон деб аталмиш замонавий ёпиқ шаҳарча марказидаги биродарлар қабристонидан илк бор ҳарбий синовдан ўтдим. Истироҳат боғи ўртасида кўкка ханжардек санчилган баланд ёдгорлик атрофи қўлида гулдастлар тутган, боши эгик, кўзи ёнли, ғамгин одамлар билан тўла эди.

Кузнинг аччиқ изғирини эсар, ҳавони қора булут қоплаб, майдалаб ёмғир ёғар, ҳарбий оркестр чалаётган мотамсаро, мунгли куй, маршлар ҳар қандай бағритошнинг ҳам дилини чок-чок қиларди. Ниҳоят, ёдгорлик пойига ўрнатилган чети қизил ва қора ҳошияли мато билан ўралган минбарга олдинма-кетин таниқли давлат ва жамоат арбоблари, қўмондонлар кўтарилишди. Не кўз билан кўрайки, олдинги қаторда ўша даврнинг энг машҳур ва обрўли раҳбарларидан ҳисобланган Леонид Брежнев бошини куйи эгиб, бароқ қошларини чимириб, хомуш турарди.

Шу пайт бошига қора рўмол ўраган ўрта ёшдаги бир аёл сафдан олдинга чиқиб, кўрсаткич бармоғини Брежневга ниқтаб деди:

— Ты убил моего сына!

Бунга жавобан Брежневнинг боши яна-да куйи эгилди, қошлари бадтарроқ чимирилди. У дам-бадам пастки жағини қимирлатиб, томоғига тиқилган бир нарсани қийинчилик билан ютгандай бўлди, кўзларидан оқаётган ёш ёмғир суви билан қўшилиб, сергўшт ва серажин юзларини юва бошлади.

Билсам, 1960 йил 24 октябрда навбатдаги фазовий синовлар пайтида ракетанинг тўсатдан портлаб кетиши оқибатида бирдан нига мингга яқин одам тутдай тўкилиб, уларнинг қолдиқлари битта умумий жойга кўмилган экан. Бугун ўша ҳаётдан бевақт кўз юмганларнинг хотиралари учун қад кўтарган ёдгорликни очиш маросими ўтказилаётган эди. Ҳалок бўлганларнинг номларини оқ мрамар тахтадан ўқиб, хангу-манг бўлиб қолдим. Уларнинг кўпчилигини асосан ўрта осийлик, кавказлик, ўзбекистонликлар ташкил этарди.

Беихтиёр қаерга келиб қолдим, деб юрагимни кўрқув, ваҳима босди.

ЎЗБЕКЛАРНИНГ ФАЗОГА ДАХЛДОРЛИГИ

Шу ўринда масалага янада аниқлик киритиш мақсадида мустақиллигимиз шарофати билан ҳаётимизда ошкоралик ва адолат тантана қилган давримизда оммавий ахборот воситаларида эълон қилинган баъзи ҳужжатли, тарихий мақолалар, ҳақиқатларни эътиборингизга ҳавола қилсак. Зеро, сеvimли шоиримиз Абдулла Орипов ёзганидек:

Адолат сўзи билан,
Ёндошдир қонун сўзи.
Шамширига буларни,
Ёзганди Темур ўзи.

Тутун чиқмас ҳеч қачон,
Бир нарса ёнмаганда.
Қонун асли бузилгай,
Эҳтиёж қонмаганда.

Четлаб ўтолмас ҳеч ким,
Замон билан давронни.
Ўғлон элни кўтарса,
Эл кўтаргай ўғлонши.

Гап шундаки, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган журналист Иброҳим Норматов «Мустақил газета»нинг 2003 йил июнь ойи 15-сонида эълон қилинган «Бойқўнғир космодромининг сирлари» номли мақоласида шундай ёзади: «1964 йилнинг кеч кузида Гулистон шаҳридан жўнаган ҳарбий эшелон икки кеча-кундуздан кейин Тюретам темир йўл бекатига етиб келди. Ўн саккиз вагондан иборат составни станциядан чап томонга ажраб чиққан ва узунлиги уч-тўрт километрдан ошмайдиган боши берк темир йўл изига киритиб қуйишди. Тун ярмидан оққан бўлишига қарамасдан ҳар бир вагоннинг қаршисида беш-олтитадан ҳарбий машина турарди. Вагондан чиқишимиз биланоқ, ҳар биримизнинг исм-фамилиямизни айтиб чақириб, бир соатдаёқ, ҳаммамизни машиналарга жойлаштиришди. Кейинчалик билдик, бу ерни 9-майдон дейишар экан. Ҳар бири камида 30—40 нафардан йигитларни олган ўнлаб машиналар бир зумдаёқ қозоқ даштининг тун қоронғусида турли томонга ғойиб бўлишди. Мен минган машина чамаси икки ярим-уч соат йўл юргач, кимсасиз даштда беш марта машинани тўхтатиб, ҳужжатимизни текширишди. Ҳали

тонг ёришмасдан ёғочдан қурилган ва жуда эскириб кетган узун казармалардан бири олдида тўхтадик. Бизни ичкарига олиб киришди. Вақт эрталабки соат олти бўлмаган эди. Шунга қарамасдан «подъём» деб команда берилди.

Бу ерда бир-икки йилдан бери хизмат қилаётган чамаси икки юз чоғли йигит бор экан. Улар билан дарҳол танишиб олдик. Деярли 90 фоиизи қашқадарёлик, сурхондарёлик, жиззахлик, сирдарёлик, самарқандлик, андижонлик, тожикистонлик йигитлар. Бойқўнғир космодромига ракетани олиб келувчи темир йўлга хизмат кўрсатамиз, бу ерни 1-майдон дейишади, космонавтлар учадиган жой 1001-майдон, сал нарида ракетани заправка қиладиган 2-майдон бор, яна уйга хат ёзганда буни айтиб юрманглар. Биринчидан, хатингиз йўлда ушлаб қолинади, иккинчидан, жазо оласиз. Шунинг учун «соғ-саломатман»дан нарига ўтманглар, деб маслаҳат беришди.

Икки ойлик карантиндан кейин мени қисм командири подполковник Лазук чақиртирди.

— Сиз фельдшер экансиз, бу касб биз учун жуда зарур. Темир йўл Бойқўнғирнинг барча старт майдонида бор. Шунинг учун ҳар бир майдонга бизнинг темир йўлга хизмат кўрсатадиган рота ёки взвод жойлаштирилган. Иштиёрингизга битта санитар машина берамиз. Ҳар куни объектларни айланиб беморларни аниқлайсиз, тиббий ёрдам кўрсатасиз, зарур бўлса уларни санчастьга ёки гарнизоннинг госпиталига ётқизасиз, — деди ва штаб бошлиғи майор Сухнони чақириб топшириқ берди:

— Ҳозир Норматовга сержант унвони бериш тўғрисида буйруқ тайёрла ва унинг 2, 9, 10, 43, 47, 95, 118, 1001-майдонларга ўтишига рухсатнома олиш учун махсус қисмга зарур ҳужжатларни топшир!

Сайёр ҳарбий фельдшерлик фаолиятимни бошлаб юбордим. Мен Бойқўнғирдаги қайси ҳарбий қисмда, старт майдони ёки синов полигомида, бинолар ёки ҳарбий-техник иншоотлар қурилишида бўлмайин, ҳамма жойда ўзбекистонлик йигитларни кўрдим. Улар кўпчилик ва асосан оғир жисмоний ишларга жалб этилган эди. Мен бунинг сабабини ўз ҳарбий қисмимиз командири Лазук, штаб бошлиғи Сухно ва бошқа, ҳарбий хизмат давомида танишган офицерларимдан бир неча марта сўрадим.

— Ўзбек йигитлари интизомли, топшириқни айтганингдай бажаришади, камтарин ва яхши ижрочи, қийинчиликдан қочишмайди, жанжал чиқариб бузғунчилик қилишмайди, — дейишди улар.

— Бу тўғри, албатта. Бироқ шундай ажойиб йигитлар нега асосан ҳарбий курувчиликка, оғир жисмоний ишларга муносиб деб топилади? Ахир чинакам жанговар ҳарбий қисмлар учун шундай интизомли йигитлар керак эмасми? Ёки космодромнинг ўзини олайлик: 2-майдонда ракетачилар хизмат қилади — ўзбеклар атиги бир нечта. 47-майдонда ҳарбий мақсаддаги синов ракеталари стартга тайёрланади — ўзбеклар саноқли. 95-майдонда эса, икки хил манзара: қурилишдагиларнинг 80 фоизи ўрта осиеликлар, яъни асосан ўзбеклар билан тожиклар. Қурилишлар билан ёнма-ён жойлашган полигонларда эса, улар деярли кўзга ташланмайди. 118-майдонда қурилиш кўлами жуда кенг. Казармаларнинг сон-саногии йўқ. Ўзбек йигитлари кўплигидан ўзингизни худди Ўзбекистонда юргандек ҳис этасиз. Бу ҳудуд Туркистон ҳарбий округига қарашли бўлгани учун ёзда бутун ҳарбий дўконларни Тошкентдан олиб келинган мева-чева босиб кетади. Худди шу 118-майдонга яқин бўлган жойда космик кемалар ҳамда синов ракеталарини йиғадиган МИК (Мощный испытательный корпус) деб аталувчи катта цех-корхона бор. Ер сунъий йўлдошлари, космик кемалар, турли ҳарбий-техник мақсаддаги ракеталарнинг барча деталлари Россиядаги турли корхоналардан алоҳида-алоҳида олиб келинади-да, шу ерда йиғилади.

Мен МИКда ўрта осиелик мутахассисларни деярли кўрмадим. Бироқ, қурилишларда улар бригада бошлиғи, участка ва бошқарма бошлиғи, бош инженер, ҳатто қисм командири лавозимларида ҳам ишлашарди.

Мен Бойкўнғирда бўлганимда бир неча фожеаларнинг гувоҳи бўлганман. Космонавтни коинотга учуришдан олдин 1001-майдоннинг 30-40 километрлик атрофида қаттиқ режим тартиби жорий этилади. Яъни космик кема старт олишидан бир соат олдин шу ҳудуддаги барча ҳарбийлар, шу жумладан, аскарлар, мутахассислар, хизматчилар олиб чиқиб кетилади. Фақат ҳарбий ошхона, тиббий-санитария қисмларида биттадан навбатчи қолади. Космик кемани учуришга бевосита раҳбарлик қилувчи ҳарбийлар, инженер-конструктор олимлар, мутахассислар эса, бутун мураккаб жараёни старт майдонининг ўзидаги ўта чуқур, қалин ҳамда мустаҳкам қилиб бетонлаштирилган ер ости уйи, бошқарув марказида туришади. Ракета кўтарилиш жараёнида мабодо портлаб кетгудек бўлса, атрофга зарар етказадиган, лекин ер ости уйи сақланиб қолади. Мен медсанчастанда навбатчи бўлганим учун барча режим ҳолатларида хизмат жойимни тарк этмаган ҳолда хавфли бўлса-да, космик кемаларнинг старт жараёнини икки-уч километр масофадан туриб кузатганман. Космонавт Комаров иккинчи

марта космосга чиққанида 1963 йилнинг 16-19 июнь кунлари унинг ёнига бошқа кемада Валентина Терешкова чиқиши керак эди. Бироқ, Валентина Терешкова старт майдонига келганида Комаров қандайдир носозлик туфайли осмонда йўқолганлиги ҳақида хабар келди. Пацаев ва унинг шериклари ҳам бизнинг кўз олдимизда космос томон йўл олишди, бироқ, тирик қайтишмади. Шундай мураккаб ва таҳликали шароитда жаҳонда илк бор аёл киши — Валентина Терешкованинг «Восток-6» кемасида космосга чиқиши, Ер курраси атрофини 48 марта айланиб ўтиши, жами 70 соату 41 дақиқа мобайнида парвоз қилиши чинакам қаҳрамонлик, тенгсиз жасорат намунаси эди. Шунинг учун ҳам бу парвоз тарихий ва ниҳоятда аҳамиятлидир.

Номи ҳали матбуотда эълон қилинмаган «Геркулес» деган ракетани старт майдонига олиб келиб ўрнатишди. Бироқ, икки кун давомида учиришолмади ва қайтадан олиб кетишди. Бир неча номлари номаълум ракеталар ҳамда илмий лабораториялар портлаб кетганлигининг гувоҳи бўлдик. Лекин Бойқўнғир бу билан ўз аҳамияти, обрў-этибори, илмий қиммати, машҳурлигини йўқотгани йўқ.

Ўзбекистон ва ўзбек халқи халқаро аҳамиятга эга ва дунё миқёсида тан олинган ана шундай улкан иншоот қурилишига ўзининг салмоқли улушини қўшганлиги билан фахрланади. Бойқўнғир Ўрта Осиё халқлари қардошлиги ҳамда дўстона ҳамкорлигининг тимсолидир».

Шу ўринда яна бир тарихий далилга эътиборингизни қаратсак. Бу шунчаки оддий чўпчак эмас. Отажон Меҳмонович Баҳромов деган юртдошимизнинг умр дафтаридagi айрим саҳифалар унинг фан-техника тараққиёти, хусусан, инсоният тарихидаги илк космонавтнинг фазога парвозидан тортиб, ерга бехатар қўнишигача бўлган жараёнга масъул бўлганлиги ҳақидадирки, буни ҳаяжонсиз ўқиш, тинглаш мумкин эмас.

Бу ҳақда «Ватанпарвар» газетасининг 2008 йил 11 апрель 15-сонидagi «Коинотни илк бор забт этганлар орасидаги ўзбек» номли мақола муаллифи Алижон Сафаров шундай хикоя қилади: «Тақдир тақозоси билан 12–13 ёшлардаги хоразмлик етим ўсмир Москвага келиб қолади, ҳаётини авиация ва космонавтика билан боғлайди. Бора-бора у ҳарбий учувчи бўлиб, полковник унвони даражасига етади. Иккинчи жаҳон урушидан сўнг Бош конструктор Сергей Королёв бошчилигида олиб борилаётган илмий-тадқиқот ишларига жалб қилинади. Яъни космосга учирилиши режалаштирилаётган итлар учун махсус кабина лойиҳасини чизиб, уни яратишда фаол иштирок этади. Бу кабиналарда

кейинчалик Лайка, Белка, Стрелка лақабли итлар космосга чиқиб келишганини дунё аҳли билади. Лекин инсоният тарихидаги бу оламшумул воқеаликни амалга оширишда ҳамюртимиз, миллатдошимиз Отажон Баҳромовнинг иштирок этгани ҳеч қаерда тилга олинмагани ачинарлидир. Кейинчалик Отажон ака кабина ва парвоздаги космонавтнинг хавфсизлигини ишончли таъминлайдиган махсус қурилма — скафандр устида жиддий бош қотиради. Ниҳоят, мазкур қурилма яратилгач, унда биринчи бор, 1961 йилнинг 12 апрелида Юрий Гагарин коинотга парвоз қилди! Айтишларича, Гагарин ерга эсон-омон қўнганида унинг олдида бориш учун фақат Отажон Баҳромов ва бир шифокорга рухсат берилган экан. Ахир, Отажон ака скафандрнинг конструктори эди! Агар конструкция пухта-пишиқ, мустаҳкам бўлмаса, космонавтнинг ҳаётига сўнгги нуқта қўйилиши ҳам мумкин эди-ку!

Демак, ватандошимиз Отажон Баҳромов Юрий Гагарин билан ижодий, маънавий, руҳий ва жисмоний ҳамкорликда коинотни забт этган дейишимизга том маънода тўлиқ асосимиз бор. Афсуски, бу ихтиро, кашфиёт ҳам давр қурбони бўлган, сир тутилган. Буни тасдиқловчи яна бир далил. У ҳам бўлса Гагариннинг Бойқўнғирдан Москвага, ТУ-104 самолётида учиб келаётган пайтида олинган тарихий сурат, расм. Унинг ўнг ёнидаги биринчи инсон Отажон Баҳромов эдилар. Аммо бу сурат ҳам махфийлигича қолган, унда Отажон аканинг номи ҳеч қаерда қайд этилмаган!

Очиғи, мен бу тарихий, ҳужжатли маълумотлар билан яқиндан танишиб, узоқ ўйланиб, ажабланиб қолдим. Нафсиламрини айтганда, ҳеч кимни камситмаган ҳолда очиқ-ойдин эътироф этишим керакки, «Биз ҳеч кимдан кам эмасмиз, ҳеч кимдан кам бўлмаймиз ҳам». Гагариннинг фазога парвози жисмоний жасорат эди, холос. Орадан бир оз вақт ўтиб, фазогирлар сафидан юртдошларимиздан Владимир Жонибеков ва Солижон Шариповларнинг ўрин олиши қалбимизни фахр ва ифтихор ҳис-туйғуларига тўлдиради, ўсиб келаётган ёш авлодни янги-янги космик марралар, парвозларга чорлайди, руҳлантиради».

Энг муҳими, инсонни фазога учишга тайёрлаш ва амалга ошириш, фазо сирлари, сайёралардаги ҳаётни илмий-назарий ва амалий ўрганишда юзлаб, минглаб ватандошларимиз, олимларимизнинг ҳиссалари беқиёсдир. Булар жумласига фазо тиббиёти билан шуғулланган тиббий хизмат подполковниги, тиббиёт фанлари доктори, профессор Абдухалил Ражабович Мансуров, ҳарбий ходимлардан: Шодмон Файзиев, Темур Жумаев, Абдувоҳид Ғаффоров, Талъат Исамухамедов, Ботир Тошмухамедов ва бошқаларни киритиш мумкин.

Гап юртдошларимизнинг фазога дахлдорлиги ҳақида кетар экан, яна бир ажойиб олим, тадқиқотчи, устоз ва мураббий хусусида тўхталмоқчимиз. У 1969 йилдан Тошкент Машинасозлик корхонаси раҳбари ва бош конструктори, тиниб-тинчимас инсон — академик Шавкат Аҳадович Воҳидов эди.

Эндиликда жаҳонга маълум ва машҳур бу илмий-тадқиқот корхонаси жамоаси ўзга сайёралар, хусусан, Ой, Венера ва Марсдаги ҳаётӣ муаммоларни ўрганиш учун ноёб асбоб-ускуна, қурилмалар ясаб, амалий натижаларга эришганлиги билан эътиборлидир.

Мана неча йилдирки, мазкур жамоа фазодаги вазнсизлик ҳолатида турли илмий тажрибалар ўтказиш, хусусан, ўта юқори ҳарорат (+400 даражадан 1090 Цельсий даражасигача) таъсирида металлларни пайвандлаш ва мустаҳкам қоринмалар яратиш, шунингдек, мудофаага оид кўплаб муҳофазавий тадбирларни белгилашда катта фаоллик кўрсатмоқда. Фақатгина фазовий йўналишлар бўйича шу пайтгача элликдан зиёд илмий мақолалар эълон қилингани ва юзга яқин ихтиролар ҳаётга жорий этилгани фикримизнинг исботидир. Энг қувонарлиси, мазкур илмий-тадқиқот корхонаси ишлаб чиққан ва ҳаётга татбиқ этган кўплаб асбоб-ускуна, қурилма, тавсия ҳамда қўлланмалар ҳалигача жаҳондаги кўплаб космик тадқиқот ва кузатувларда муваффақият билан фойдаланилмоқда.

Биз тилга олган бу айрим ҳаётӣ далил, воқеа, ҳодисаларнинг ўзиёқ, марказий осийлик, айниқса, ўзбек фарзандларининг фазовий илмий-тадқиқот, кузатув ва синовларга ҳеч муболағасиз дахлдорлигини кўрсатади. Буни жаҳонда биринчи фазогир Юрий Алексеевич Гагариннинг қўйидаги сўзлари ҳам тўла-тўқис тасдиқлаб турибди:

«Фазога учишни тайёрлаш ва амалга оширишда бевосита турли миллат вакиллари қатнашдилар. Инсоннинг бепоён коинотга учиш шароитини ўрганаётган ва бу парвознинг беҳатарлигини таъминлаётган олимлар ва врачлар орасида ўзбек халқининг ажойиб фарзандлари ҳам бор».

ИККИНЧИ СИНОВ

Ўша куни, яъни 1961 йилнинг 24 октябридаги бир умрга унутилмас, тарихий тадбирдан сўнг, ёдгорлик яқинидаги генерал Шубников хўжалиги деб аталмиш ҳарбий маҳкама томон йўл олдим. Мени ходимлар бўлимига таклиф этишиб, ҳужжатларимни кўздан кечиришди ва шу атрофдаги қурилиш батальони тиббий

нуқтаси врачл лавозимига ишга тайинлашди. Ходимлардан бири мени орқасидан эргаштириб, ўша тахта ёғочлик маъмурий бинонинг биринчи қаватига бошлади. Аччиқ ва кўм-кўк тутунга тўлган, диққинафас тор хона тўрида подполковник унвонидаги бурни қулупнайдек қизариб-кўкарган, узун бўйли, озғин, овози дўриллаган киши, папирос тутатиб, ниманидир қоралаб ўлтирарди. У соҳам бўйича бошқарма бошлиғи бўлиб, мен билан танишди ва бир-икки савол берди:

— Чекасизми?

— Йўқ.

— Ичкиликка қалайсиз?

— Уни ҳам жиним ёқтирмайди.

— Яхши. Лекин бу борада сиздан аввал ишлаган ҳамкасбингиз олдида тушадигани йўқ эди. У ўз вазифасига ниҳоятда лоқайд, масъулиятсизлик билан қарагани боис, офицерлар суди қарорига мувофиқ, партия сафидан ўчирилиб, ҳарбий хизматдан имтиёзсиз бўшатишди. Батальондаги ҳарбий ходимлар, уларнинг оила аъзолари орасида тиббий-даволаш, муҳофаза чора-тадбирларини ташкил этиш ва ўтказиш савияси, маданияти жуда пастлашиб кетди. Тиббий нуқтага тегишли дорихонада палапартишлик, хўжасизликлар мавжуд. Тиббий нуқта штатидаги фельдшер ўрни бошқармамиз ҳарбий оркестрида хизмат қилаётган ходим билан банд. У фақат маош олади, бир чақалик фойдаси йўқ. Ҳозирча старли тиббий маълумоти бўлмаган, аммо тиришқоқ ва фидойи бир санитар-инструктор — йўриқчи ўз билганича беморларнинг яра-чақаларини боғлаб юрибди. Демак, сиз бораётган бўлинмада вазият анча оғир ва жиддий. Кўриб турибман, ёш, уқувли йигит экансиз. Энди барча билим, тажриба, кўникмаларингизни аямай ишга соласиз, ҳарбий ходимларга зарур тиббий хизмат кўрсатишда кескин ўзгаришлар қиласиз, деб умид қиламан. Сизга қандай ёрдам керак, марҳамат, тортинмасдан ўзимга мурожаат қилаверинг. Астойдил ишлайман десангиз, бўш вақтингиз умуман бўлмайди. Лекин фурсатни бой бермай, вақт топиб, гарнизонимиздаги мавжуд олий даражали ҳарбий госпитал, поликлиниканинг барча имкониятлари, тажрибали врач-мутахассислар билан яқин алоқада, ҳамкорликда бўлинг, ўз устингизда кўпроқ ишланг, ўзингиз танлаган бирор соҳа бўйича малака оширишга ҳаракат қилинг, турли адабиётлар тўпланг, ўқинг, ўрганинг.

Бошлиқ менга шундай дўстона маслаҳат, йўл-йўриқлар кўрсатар экан, столи устидаги телефон дастагини кўтариб, бир неча рақамларни териб, коммутатордаги навбатчи билан боғланди. Кейин бўғиқ овоз билан қайта-қайта йўталди.

— Сизларга янги врач келди. Тез менинг олдимга бир чопар юборинглар! — деди.

Орадан ўн-ўн беш дақиқа ўтар-ўтмас хона эшиги тақиллаб, ичкарига паст бўйли, думалоққина, оёғига чанг босган керза этик, азбаройи кир босиб, ялтиллаб кетган пахталиги устидан қалин камар боғлаган, сап-сариқ, жингалак сочлари ўсиб, елкасига тушган ўсмир йигит кирди-да, фоз туриб ўнг қўлини чаккасига қўйди:

— Ўртоқ подполковник! Оддий аскар-ҳарбий қурувчи Сергей Мешеряков топшириғингизга биноан ҳузурингизга келди!

Биз олдинма-кетин ташқарига чиқдик. Хаёлимдан бир фикр кетмасди: «Бу исқирт йигит ким бўлди экан? Наҳотки, шундай турки совуқ аскарлар билан бирга хизмат қиламан?» Чунки, менинг армия, унинг аскар, офицерлари ташқи кўриниши, кийиниши, юриш-туришлари ҳақидаги тасаввурим бутунлай бошқача эди-да.

Янги танишим билан ёнма-ён кетар эканман, бу сўзамол, чаққон ва чайир йигит мени гапга солиб, кўпроқ ўзи гапириб, сира зериктирмасди.

— Чекасизми, ўртоқ лейтенант?

— Йўқ.

— Ие, умуман чекмайсизми?

— Ҳа.

— Тамакини бирор марта ҳам оғзингизга олмаганмисиз?

— Ёшлигимда бир марта чекиб, роса таъзириمنى еганман. Ўшандан бери...

— Иродангиз мустаҳкам экан. Ичкиликка муносабатингиз қалай?

— Салбий.

— Бунақада сизга анча қийин бўлар экан. Рухсат берсангиз, мен бир чекиб, озгина хумордан чиқсам.

— Марҳамат!

Шундан кейин ҳамроҳим ён чўнтагидан халтача, узун муштук чиқарди-да, бир чимдим тамакини сархонага солди. Чўнтагидан бир дона гугурт чўпи олиб, уни эпчиллик билан эғнидаги тирсиллаб турган тор шимининг сонига бир зарб билан қаттиқ ишқалаб ёндирди. Чарс этиб ёнган оловни оғзидаги муштуғига яқинлаштириб, найча орқали ичига тортди. Агрофга аччиқ, қўланса ҳид — тутун тарқалди.

Суҳбатдошим йўл-йўлакай ичига тамаки тутунини тортиб, уни мўридан чиққандай бурқситиб чиқараркан, бир нафас ҳам

чакаги тинмасди. — Сизнинг ҳамюртларингиз асосан нос, наша чекишади. Қолганлар менга ўхшаб тамаки, арзон папирос тортишади.

— Уларни қаердан олишади?

— Ие, шуни ҳам билмайсизми, ўртоқ лейтенант? Ўғрига мол қаҳат эмас. Улар уйларида тез-тез совға-салом олиб туришади. Шуларнинг ичида бу отинг ўчкурлар ҳам келади-да.

— Уларни йўлда ҳеч ким текширмайдими?

— Текширади. Лекин юзаки, шунчаки йўлига.

— Бу нима деганингиз?

— Ўзаро келишишади-да.

— Ичкилик масаласи қандай?

— Бу ҳам анча жиддий муаммо. Чунки биз яшайдиган шаҳар ёпиқ, махфий ҳисобланади. Бу ерда қатъий тартиб-интизом, қоида жорий қилинган. Дўконларда умуман ичкилик сотилмайди, ҳаммаёқда сухой закон. Бу борада бизнинг ён қўшнилариимиз, яъни буюртмачиларга Худо берган. Уларга ракета таркибига кирадиган қисмларни ювиб-тозалаш учун тоза спирт беришади. Шунинг учун улар ичи спирт билан тўлдирилган ҳовузчадаги олтин балиқдай доим яйраб, сархуш юришади. Ёнларидаги фляшка — сувдонларида доим бир-икки қултум тоза ичимлик, спирт бўлади. Лекин бунинг бошқа пинҳона йўли ҳам бор. Йўлингиз тушиб, темир йўл бекати томон борсангиз, маҳаллий аҳоли яшайдиган хоҳлаган ўтовнинг эшиги-тешиги, тирқишини кечасими-кундузи ёлғондан тақиллатиб, беш рубль узатсангиз, ичкаридан ростдан бир шиша «Казахская особая водка» бўйин чўзиб турибди-да! Аммо бу ароғи қурмағурни, янтоқдан олишадими дейман, ютуми оғир, жуда тахир, аччиқ.

— Сиз уни ичиб кўрганмисиз?

— Ҳа, бултур шайтон васвасасига учиб, бир кружка ичган эдим. Бемаҳал оёғимни чўзиб, нариги дунёга кетишимга оз қолди.

— Шунчалик аччиқ ва тахир, заҳарли ичимликни ичиш шартми?

— Ким билади, дейсиз? Ёшлиқ қилибми, бошқаларга тақлид, ҳавас қилибми, билиб-билмай ичиб қўясиз-да. Кейин бир умр азоб чекиб, афсус чекасиз.

— Оддий аскарлар, ҳарбий қурувчилар-чи? Улар нима ичишади?

— Бунақа спиртли ичимликлар ичишга астойдил ҳаракат қилганлар барибир бир йўлини топишади.

— Қандай қилиб?

— Масалан, баъзилар машина, техниканинг мотори совиб қолмаслиги учун ишлатиладиган тормоз суюқлигини ичиб, ўзларича кайф қилишади.

— Бу ўта заҳарли модда-ку! Уни ичган одам ўлиб қолишлари мумкин-ку!

— Ҳа, мумкин! Лекин ўша нафси бузуқнинг ақли кетиб, ўзига жабр қилади. Ўтган йили шу фалокат туфайли икки нафар йигитимиз нобуд бўлишди.

— Эссизгина! Хўш, бошқалар яна нима ичишади?

— Уларнинг ҳам ўз кирар-чиқар эшиклари бор. Масалан, ҳарбий дўконларимизда соч-соқолни олгач, юз-қўлни артиш, дезинфекция қилиш, хушбўй ҳиддан баҳраманд бўлиш мақсадида «Тройной одеколон» сотилади. Баъзилар ўшандан бир-икки шишасини олиб, оч қоринга ичишади, кайф қилишади. Ёки оёқ кийимни тозалаб, ялтиратиш учун қора, сариқ рангли бўёқ, суртмалар бор. Уларни ҳам бўлка нон устига сариёғдек суртиб, таркибидаги спиртни шимдириб ёйишади, маст бўлишади. Ёки дейлик, оғиз бўшлиғи, тишларимизни ювиб-тозалаш учун тиш пастаси, кукуни ишлатилади. Булардан ҳам шундай аҳмоқона мақсадларда фойдаланишади. Хуллас, беодоб сўзим учун минг бор узр, ўртоқ лейтенант, бунақа беъманиликлар қилишни ўзига эп кўрган ақли калта, иродасиз кимсалар таркибидан оз-моз спирт, ачитқи ҳиди келиб турган бўлса, энг ифлос нарса, ҳатто пешобни ҳам ичишдан ҳазар қилишмайди!

— Наҳотки?

— Ҳа, менинг сўзимга ишонаверинг!

— Бу даҳшат-ку! Фожеа-ку!

— Ҳа, гапингиз тўғри! Ҳали бунақа ҳолатларни кўравериб, кўзингиз ҳам пишиб кетади, ўртоқ лейтенант!

— Бу беъмани иллатнинг илдизини қуритишнинг иложи йўқми?

— Бор, албатта! Бу сизнинг шахсий ибратингиз, фаолиятингизга боғлиқ.

Биз ўта муҳим, ҳаётий муаммолар ҳақида қизғин суҳбатлашиб, манзилимизга етиб келганимизни ҳам билмай қолдик. Кейин билсам, суҳбатдошим ўрта техник маълумотли, айти пайтда батальон штаби ходимлар билан ишлаш бўлими иш юритувчиси муовини, ҳуснихат котиби бўлиб, бугун навбатчиликда экан. У ўша кун ишнинг оддий, самимийлиги, камтарлиги, тўғриси бўлиб билан кўзимни мошдек очган эди.

Бу суҳбатимиз асносида мен ҳали ўз бўлинмам остонасига қадам қўймасимданоқ, иккинчи синовдан ўтиб, келгусида қила-жак ишларим режаси, дастурини ҳаёлимда аниқ чизиб, белгилаб олган, уни оғишмай амалга ошириш учун ўзимни руҳан, маънан ва жисмонан тайёрлаган эдим.

БИРИНЧИ ТААССУРОТ

Атрофи тахта девор билан ўралган, тиканак симлар билан мустаҳкамланган темир дарвозадан ичкарига киришимиз билан ўнг қўлдаги узунасига тушган бир қаватли, ёғоч каркасли бино кўзга ташланди. Унинг олдинги қисмида кичкина айвончали тиббиёт нуқтаси жойлашган экан. Ҳамроҳим мени тўппа-тўғри ўша бино ўртасидаги эшикдан кириладиган штабга бошлади. Кейин қўмондон ўрнида бўлмагани боис унинг сиёсий ишлар бўйича муовини ҳузурига олиб кирди. Баланд бўйли, қалин сочлари оқарган, бурни узунчоқ, озғингина бу киши ўзини Николай Григорьевич Агриянц деб таништирди. У менинг тошкентлик эканлигимни билгач, ўзининг Самарқанд давлат университети тарих факультети сиртқи бўлими учинчи босқичида ўқиши, самарқандлик аёлга уйланиши, бир қизи борлиги ҳақида мағрурланиб гапирди.

Унинг ижтимоий келиб чиқишим, оилавий аҳволим, партия-вийлигим, давлат сиёсатига муносабатим ҳақидаги саволларига қисқа ва лўнда жавоблар бердим. Майор менинг ҳарбий-қурилиш батальонига ишга келганлигим, шахсий таркиб билан ишлаш ниҳоятда оғир ва мураккаблиги, меҳнат ва яшаш шароитлари, айниқса, тиббий хизмат соҳаси анча жиддийлиги, лекин белгиланган қонун ва низомлар талабларига мувофиқ, барча муаммоларни биргаликда ҳал қилишимиз мумкинлиги, энг муҳими, ўз бурчимизга садоқат, масъулият билан ёндошишимиз зарурлиги хусусида яхши фикр, ниятларини билдирди.

Шундан сўнг, мени штаб хоналарида ишлаётган ходимлар билан бирма-бир таништирди. Қўлимдаги ҳужжатларимни тегишли бўлим ходимларига топширар эканман, уларга берган баъзи саволларимни эсласам, ҳалигача кулгим қистайди. Масалан, улардан: «Комсомол ёки касаба уюшмаси аъзолиги ҳақидаги ҳужжатларимни кимга, қаерга топширишим керак? Ойлик бадалларни кимга ва қачон тўлашим зарур?» деб сўраганим кечагидек ёдимда. Бу саволимни эшитганлар менинг нақадар содда ва тўғрилигимдан ўзларича кулиб қуйидагича жавоб беришган эди: «Батальонимизда комсомол, ёшлар билан ишлайдиган махсус ташкилот бор, ўша ерда ҳисобга олинасиз. Иккинчидан, энди сиз ҳарбий ходим, офицер бўлганингиз учун касаба уюшмаси ҳисобида умуман турмайсиз. Унга доир ҳужжатларни жомадонингизга солиб, эсдалик учун сақлаб қўясиз. Табиийки, касаба уюшмаларига ҳар ойда тўланадиган бадаллардан ҳам бутунлай озодсиз! Агар хоҳласангиз, бўлинмаимиздаги ўзаро ёрдам кўрсатиш

жамғармасы (КВП — касса взаимопомощи)га аъзо бўлишингиз, маълум бир миқдордаги маблағни олиб, эҳтиёжингизга яраша бемалол ишлатишингиз, аста-секин қарзингиздан узулишингиз мумкин. Бу ишлар жамғарманинг қатъий низоми талаблари асосида амалга оширилади. Бу жамғарма сиз учун ниҳоятда қулай, фойдали ва ишончлидир».

Шундай қилиб, ўша куниеъ, бу жамғармага аъзо бўлиш ва унинг имкониятларидан фойдаланишга қарор қилдим ва эртасига бўлинма хазинасидан 170 сўм подъёмний, яъни янги жойда оёққа дадил туриб, қад ростлаб олиш пули, орадан икки-уч кун ўтгач, 183 сўм ойлик маош, Нукус шаҳридан «Т.Т» нуқтасигача етиб келгунимча қилган сарф-харажатларим учун 23 сўм қўлимга тегди, ҳаммаёғимни пул босиб кетди, тинчлигим, оромим бузилди, ўзимни қаерга қўйишга жой топа олмай, ҳовлиқиб қолдим. «Ҳисобли дўст айрилмас», деган нақлга амал қилиб, ўша куниеъ почтага бориб, Нукусга, Мажидхон акамга 35 сўм, оила аъзоларимга харид қилган совға-саломдан ташқари 100 сўм, келаси ҳафтада қизларини турмушга узатаётган катта амакимга 50 сўм тўёна жўнатдим. Қолган пулларимни жамғарма дафтарчамга солиб, тежаб-тергаб ишлата бошладим, ойига 25 сўм тўлаб, қисм ошхонасида овқатланадиган бўлдим.

Энди амалий иш ҳақида гапирсам. Ҳарбий қурилиш батальонига ишга келганимнинг биринчи куни майор Агриянц, штабдаги баъзи ходимлар биров гаплашишди демаса, бошқа кунлар ҳеч кимнинг мен билан иши бўлмади ҳисоб. Қўмондонимиз ўрнини вақтинча бажариб турган штаб бошлиғи капитан Грибин ҳам юзаки кўришиб, эрталабки умумий йиғилишда, саф олдида шахсий таркибга мени таништирди, холос.

Бу ердаги аҳволнинг жиддий ва мураккаблиги шу эдики, тиббий нуқта штатидаги фельдшернинг ўз ўрнида бўлмагани, шу пайтгача баҳоли қудрат ишлаб келаётган тажрибали санитар-йўриқчининг бетоблиги туфайли хизматдан бўшаб кетиши, унинг ўрнига тайинланган хизматчининг ҳали келмаганлиги боис биринчи кунданоқ ҳамма иш, ташвиш ўзимга қолди. Дезинфектор лавозимида ишлаётган ёш ва тажрибасиз оддий аскар-ҳарбий қурувчи фақат супириш-сидиришни биларди.

Менинг ишга келганимни билган, эшитган беморлар асосан кечки овқатдан сўнг, то уйқуга ётгунларича бирин-кетин санчаства келишарди. Булар асосан биров шамоллаган, тиши ёки меъдаси оғриётганидан шикоят қилувчилар, кундузги оғир жисмоний меҳнатдан бели оғриган ёхуд бирор ери, қўлими-оёғи лат еган, баданида яра-чақаси бор беморлар бўлиб, уларга зарур тиббий

ёрдам кўрсатиларди. Дори-дармон, боғловчи воситалар таъминоти ҳаминқадар. Шошилишч тиббий ёрдам кўрсатиш, госпиталда ётиб даволанишга муҳтожлар деярли кам, режа асосида амалга ошириларди. Бироқ, кечки соат тўққиз-ўнлардан кейин, кечқурунги умумий йўқлама-текширув олдидан баъзи нафси бузуқ кимсаларнинг хурмача қилиқлари, одатлари ошкор бўлиб қоларди. Шу сабабли кеча-кундуз иш жойимда бўлиб, тиббий нуқтанинг бир хонасида яшаб турардим.

Дейлик, кимдир тамакими, нос, наша чекиб ўтирган ёки ётган жойида қаттиқ «учиб» қоларди, қулоғини кесиб кетса ҳам ҳеч нарсани сезмас, пинагини бузмасди. Ёки кимдир атирми ёки бошқа нарса ичиб, қайта-қайта қайт қилар, гандираклаб, маст-аласт бақириб-чақириб, сўкиниб, тўс-тўпалон кўтарарди. Кимдир бундай аҳволда ўз-ўзидан ҳўнг-ҳўнг йиғласа, кимдир қаҳ-қаҳ отиб, хохолаб кулар, яна кимдир жимгина ётиб ухларди. Буларнинг нима сабабдан шундай аянчли, ташвишли, кулгили ҳолатга тушиб қолганлигини аниқлаш, тегишли зарур чоралар кўриш, ўзига келтириш осон кечмас ва узоқ вақтни талаб қиларди, албатта. Бундан кейин турли босқичдаги фирқа, ёшлар ташкилотлари, уларнинг раҳбарлари, рота, взвод, бўлинма фаолларига қўшимча иш, ташвиш топиларди. Майор Агриянц бу тартиббузарларни бирма-бир хонасига чақириб, соатлаб суҳбатлашар, танбеҳ берарди, «Сендақалар касрига қолиб, буюк коммунизм касрига етиб боришимиз беш минутга кечикяпти! Ҳар бир тартиббузар, ишёқмас, кашанда ва ичкиликка ружу қўйган кимса бизнинг дадил қадам билан олға юришимизга қаршилиқ кўрсатса, карвонимиз орқасидан тортса, ўзи тонбақадай имиллаб юрса, коммунизмга қачон борамиз? Бунинг маъно, мазмуни, моҳияти, аҳамиятини тушунаяпсизми, йўқми?» дея жон куйдириб, шахсий таркиб ичида тарбиявий ишлар олиб борарди.

Кўнглим бўшлиғи қурсин

Менинг ҳарбий шифокорлик, ташкилотчилик фаолиятим фақат юқорида тилга олинган нохуш икир-чикир, майда-чуйда нарсалар, кундалик, ҳаётий муаммолар билангина чекланиб қолмасди. Ҳарбий хизмат ички Низомининг 13-боби ҳамда қўшинларда даволаш-муҳофаза ишларини ташкил қилиш тўғрисидаги махсус қўлланма талабларига мувофиқ, тиббий нуқтанинг ҳар ойлик қатъий режаси тузиларди. Унда даволаш-муҳофаза, санитария-гигиена, эпидемияга қарши кураш чора-тадбирларини узлуксиз ўтказиш, бўлинма ҳудуди, шунингдек, ҳарбийларнинг

яшаш ва ишлаш, овқатланиш, ҳордиқ чиқариш жойлари, озиқ-овқатларни сақлаш омборлари, маданий-маиший хизмат кўрсатиш шахобчаларининг тозалиги, қурилиш майдонлари, объектларида техника хавфсизлиги устидан қаттиқ тиббий назорат ўрнатиш, маърифий, тарғибот-ташвиқот ишларини мунтазам ўтказиш каби улкан вазифаларни ҳам бажариш зарур эди.

Мен бу ишни шахсий таркибнинг жисмоний ҳолатини ўз кўзим билан яқиндан кўриш, ўрганиш, кузатишдан бошладим. Ҳафтанинг шанба куни пешиндан кейин шахсий таркиб гарнизон ҳаммомига борар эди. Мен санитар-йўриқчи билан албатта ўша ерда бўлиб, ҳар бир бўлинмадан қанча одам чўмилишга келгани-келмаганини қаттиқ назорат остига олдим. Кейин сира эринмасдан ҳар бир аскар ечинганидан сўнг, кийим-бошининг аҳволи, бўй-баста, гавда тузилиши, баданида бирор яра-чақа, тошма, жароҳатлар борми-йўқлигини текширар, баъзи аскарларни алоҳида рўйхатга олардим. Бундай ҳолатларда эсда қоладигани шуки, аксарият аскарлар мендан икки-уч кўйлакни кўпроқ йиртган, қолаверса катта ҳаётий тажрибага эга, куч-қуввати бор, тўпори, дангал, сўқағон, баъзилари муқаддам бир муддат мажбурий хизматни ўтаган, бадан териларида катта-кичик жароҳат излари, чандиқлари бор, қўли-бармоғи, елкаси, кўкрак қафасининг олди-орқаси, қорни, бели, иккала оёғининг сонидан тирноғи учигача турли татуировкалар билан тўлиб-тошган эди. Баъзи ёзув, тасвирларга кўзим тушиб, қулишимни ҳам, қулмаслигимни ҳам билмай, ҳайрон қолардим. Кўпчиликнинг баданида «Не забуду мать родную, а также дядю Ваню», «Живу только для тебя!», «Привет от Дважды Краснознаменного Дальне Восточного военно-морского флота!» деган ёзувлар бўларди. Бошқаларининг кўкрагида баҳайбат шер билан олишаётган паҳлавон ёки елкасида узун тилини чиқариб, заҳар сочаётган йўғон, чипор илон тасвирини кўриш мумкин эди. Бадандаги бундай беъмани ёзув ва тасвирлардан энг аввало уларнинг соҳиблари, муаллифлари қанчалик изтироб чекишади, роҳат қилишади билмадим, аммо шахсан мен жуда қаттиқ хижолат азоби, афеус-надомат гирдобини тўлғоғида минг бора ўлиб, минг бора тирилардим. Чунки бу тамғалар уларнинг тили, дилидан ўчса, танаси, вужудидан бир умрга ўчмас қилиб, абадий муҳрланган бемехрлик, жоҳиллик, тартибсизлик тимсоли эди.

Иккинчиси, менинг хизматдошларимга бўлган самимий муносабатим, кўнгилчанлигим ўлароқ, кечки пайтларда қабулимга бўлар-бўлмас шикоятлар билан келувчилар сони тобора кўпая бошлади. Улар аслида Ҳарбий низомда белгиланганидек, ҳар бир

бўлинмада жорий қилинган қатъий тартиб, қоида бўйича олдиндан «Тиббий ёрдам кўрсатиш» дафтарига ёзилишлари, сўнгра тиббиёт нуқтасига қадам босишлари зарурлигига қарамай, биринкетин кела бошлашарди. Улардан ҳар бирининг шикоятини тингламай, қабул қилмай, орқасига қайтариб юбориш адолатсизлик ҳисобланар, ноодамийликдан бошқа нарса бўлмас эди. Улар билан айрим-айрим гаплашиб, бир қарор, хулосага келгунимча анча вақт ўтар, бу ҳақида тегишли тиббий дафтарга қайд қилишим талаб этиларди.

Шуни сездимки, баъзи ҳарбий қурувчилар оғир жисмоний меҳнат туфайли жуда ҳориб, оёқ-қўл, беллари оғриб, баданларида пайдо бўлган яра-чақага эътибор бермай, тиббий ёрдамга ўз вақтида мурожаат қилмас, ўзларига жабр қилишарди. Аммо баъзи муғомбирлар менинг кўнгилчанлигимни суиистеъмол қилишарди, ҳар куни, кун ора қабулимга келавериб, жонимни ҳиқилдоғимга келтиришарди. Уларни на уриб, на сўкиб, на ҳайдаб бўлмасди. Ноиложликдан уларга раҳмим келиб, аввал уч, кейин олти, баъзан тўққиз кунгача меҳнатдан озод қилиш ҳақида справка ёзиб берардим. Улар менинг справкамни рўкач қилиб, оддий, енгил юмушларни бажаришдан ҳам бош тортиб, безорилик қилишар экан.

Оқибатда кўнгилчанлигим бошимга бало бўлди. Бир куни кечқурун соат тахминан ўнлардан ошганда, қабулимга келган беморларнинг ярми ҳам тугамай, югуриб келган штаб навбатчиси мени штаб бошлиғи ҳузурига чақираётганлигини айтди. Устимдаги оқ халатимни ечмасдан, шошилиб, сардоримиз хонасига кирдим:

— Ўртоқ капитан!..

— Ҳе, ўша ўртоқ капитан деган... Бор, халатингни ечиб, олдимга ҳарбий либосда кел! — деди менга ўшқириб, кўзи шоко-сасидан чиққудай бўлиб.

Бунга жавобан нима дейишимни билмай, шартта орқамга ўгирилиб, бир оздан сўнг, ҳарбий кийимда бошқатдан кирдим. Ичимни қалтироқ босиб, дир-дир титрардим. У яна боягидақа дўқ-дағдағасини бошлади.

— Бу нима қилганинг! — деди у ўрнидан туриб, мени урадиган вазоҳат билан оғзидан тупук сачратиб.

— Нима қилибман?

— Келганингга бир ҳафта-ўн кун бўлмай, ҳаммаёқни меҳнатга лаёқатсизлик ҳақидаги справка билан тўлдириб юборибсан-ку! Бунақада бутун бошли батальонни хонавайрон қиласан, ёндириб, куйдирасан!

— Қайси бири нотўғри экан? Менга аниқроқ тушунтиринг! Мен ҳарбий хизматга ноўрин танбеҳ, ҳақорат эшитиш учун келмаганман! Бу ерга келганимдан бери, қабулхонангиз орқасидаги девор ёнидаги хонада ётиб турибман. Эртадан кечгача эшитганим фақат дўқ, дағдаға, сўкиниш, ҳақорат! Бу қанақаси? Шу ҳам армия, тарбия бўлди! Бу аҳволда мен ариза ёзиб, шартта қўлимни қўйиб, армиядан бутунлай бўшаб кетаман! Менинг оёғим кўчада қолгани йўқ! — дедим жон-жаҳдим билан қалтираб-титраб. Бўйнимдаги бўйинбоғимни шартта ечиб, унинг олдида ташлар эканман.

Шу пайтгача бизнинг биринчи учрашувимиз ва жиддий тўқнашувимиз гувоҳи бўлиб ўтирган майор Агриянц ўртамиздаги совуқ вазиятни юмшатишга ҳаракат қилди.

— Э, қўйинглار, бунақа оҳангда гаплашишни бас қилинглар, барака топкурлар! Биласизми, дўхтир, бизда гапни бири-бирига қовуштириш учун баъзан шундай беозор, халқона иборалардан фойдаланилади. Руслар айтишганидек: «Что за солдат без автомата, что за военный без мата!» Сиз ҳали ёш, янгисиз. Кейинчалик бунақа гап-сўзларга аста-секин ўрганиб, қулоғингиз пишиб кетади, — деди ҳазил аралаш кулимсираб.

— Ие, ҳали сиз шунақа деганингиздан кейин... додимизни кимга айтамиз? — дедим фурсатдан фойдаланиб.

Ўртага жимлик чўкди. Ҳамма бир-биридан хижолатда эди.

— Узр, мени кечиринг, дўхтир — деди капитан Грибин шахидан тушиб. — Лекин бир ҳафта-ўн кун ичида ўттиз-қирқта одамга меҳнатга лаёқатсизлик ҳақида справка берганингиз нотўғри. Мана қаранг, биргина Ивановга икки марта, Сидоров, Петровларга уч марта тавсиянома берибсиз. Булар учига чиққан муғом-бир, ишёқмас, ғирт муттаҳам кимсалар-ку! Энди мен сизнинг тавсиянгиз бўйича уларга иш ҳақи ҳам беришим керак. Бундан буёғига биров қаттиққўлроқ, талабчанроқ бўлинг. Қолаверса, тиббиётда «Тиббий саралаш» деган атама ҳали ҳам бор, шекилли? Бундан буён рота, взводларда тез-тез бўлиб, аскарлар ҳаёти, руҳиятини чуқурроқ ўрганишга ҳаракат қилинг, биз сизни доим қўллаб-қувватлаймиз. Келишдикми?

— Келишдик!

Бу суҳбатдан сўнг мен батальондаги санитар-эпидемик ҳолат, озиқ-овқат таъминотидаги камчиликлар, шахсий таркибни режа асосида тиббий кўрикдан ўтказиш зарурлиги ҳақида баённома ёздим.

БҮЛСА АСКАР ЭГНИ БУТ

Штаб бошлиғи билан бўлиб ўтган юзма-юз тўқнашувдан сўнг кўпчилик менинг фикр-мулоҳазаларим тўғрилигига тан берди. Айниқса, батальондаги санитар-эпидемик ҳолат, шахсий таркибнинг озиқ-овқат, кийим-бош таъминотидаги камчиликлар борасида ёзган танқидий баённома катта баҳс, тортишувларга сабаб бўлди. Бунинг устига ноябрь ойи бошларида ўтказилган очик фирқа мажлисида иштирок этганим ва у ерда кун тартибига қўйилган масала муҳокамаси бўйича нутқ сўзлаганим кўпчиликка маъқул келди.

Мен ўз сўзимда: «Нима учун қишга тайёргарлик масаласи бунчалик кеч муҳокама қилинаётганидан ҳайронман. Нима бу ерда қиш мавсуми шунақа кеч бошланадими? Ёки қор, ёмғир ёғиб, совуқ бўлмайдами? Билишимча, бу ерда ҳам албатта қаҳратон қиш бўлади. Шундай экан, унга аллақачон тайёргарлик кўриш керак эди-ку, яна билмадим», деганим одамларга ёқиб тушди шекилли, ғала-ғовур бошланди. Кейин қисқа фурсатда кўрган-кечирганларим ҳақида ҳолисона ўртоқлашдим. «Казармаларни айланаб чиқсам, иситгичлар илиқ-милиқ, трубалардан чакиллаб сув оқиб ётибди. Анчагина деразаларнинг ойналари синган, ҳалигача бутланмаган, уларни латта-путта, пахта, қоғоз билан елимлаб, беркитиш даркор. Қурувчи аскарларимизнинг иш пайтида ҳўл бўлган кийимлари, пойабзалларини қуришти хоналари яхши жиҳозланмаган, қишга тайёр эмас. Шахсий таркибга шу вақтгача қишки ички кийим берилмаган. Мен бунга куни кеча уларнинг ҳаммомда бўлишларини кузатганимда амин бўлдим. Қоровулчилик, навбатчилик ёки бошқа ишларда банд бўлган аскарлар ўша куни умуман чўмилишмади, ифлос кийим-бошларини алмаштиришмади. Айримларининг кийимларидан бит ҳам топилди. Оддий кир совун, тоза сочиқ таъминоти муаммо. Ёстиқ жилди, чойшаблар яхши қуритилмаган, дазмолланмаган, кўплари увада ҳолатида. Бунақа ҳўжасизлик, бефарқчилик аскарлар ошхонасида ҳам ҳукм сурмоқда.

Энг аввало, навбатчининг вазифаси ошхонага ҳаммадан олдин келиб, қорнини қаппайтириб, тўйиб овқат ейиш, назорат дафтарига расмиятчилик учун қўл қўйиб кетиш эмас! Бу ерда ҳақиқий тартиб ўрнатиш керак! Ошпазлару ёрдамчи хизматчиларнинг сочсоқоллари, тирноқлари ўсган, эгниларидаги ишчи кийимлари кир-чир. На қозон-ўчоқ, на идиш-товоқ, на гўшт, балиқ кесадиган, тозалайдиган, сабзавот маҳсулотлари сақланадиган, уларга ишлов берадиган махсус хоналарда тартиб бор, ҳаммаёқ

ипириски! Иш қуроллари: болта, чопқи, пичоқ, капкир, чўмич, сабзавот тўғраладиган тахтачалар аралаш-қуралаш ишлатилмоқда! Нон сақланадиган ва тарқатиладиган хона аҳволига маймун йиғлайди! Бу ишга масъул ходим устига халат киймасдан, оғзида папирос тутатиб, нон, сариёғ кесадиған битта ўтмас пичоқ билан ишламоқда. Энг ачинарлиси, нон сақланадиган тахта жавонларини сувараклар босиб кетган, нон ушоқлари оёқости бўлиб ётипти. Ахир, нонга ҳам шунчалик ҳурматсизлик бўладими? Бу жиноят, увол-ку! Умуман умумий овқатланиш блоки антисанитария ҳолатида. Очиғини айтсак, ошхона ҳаммамизнинг муқаддас жойимиз, у доимо озода, саранжом-саришта ҳолатида бўлиши керак. Бу жой бедарвоза эмас!

Овқатланиш зали тиқилинч. Столлар тўлиқ сараланмаган. Идиш-товоқ, қошиқ, санчқи, крушкалар етишмайди. Тайёрланган таомлар бемаза. «Таомнома» таркибида хилма-хиллик йўқ. Тушлик вақтида қурилиш майдонларига олиб борилаётган овқатлар занг босган, эски термосларда дуч келган транспорт воситаларида келтирилаяпти. Аскарлар ўзларига қулай бўлган жойда, бирлари ерга ўтириб, бошқалари тикка туриб овқатланишаяпти. Наҳотки, уларнинг дала шароитида нормал овқатланишлари, дам олишлари учун оддий стол, ўтиргичлар ташкил қилиш шунчалик қийин бўлса? Бундай ишларга аслида ким жавобгар? Нега кўпчилик бунақа тепса-тебранмас, лоқайд аҳволга келиб қолган, тушун-майман.

Умуман олганда ҳар бир аскар, ҳар бир қурувчининг усти бутун, қорни тўқ, ётиб-туриш шароити яхши бўлсагина, ундан кўпроқ фойда, манфаат келишини асло унутмаслик зарур.

Битта таклиф киритмоқчиман. У ҳам бўлса, батальонимизда ихчамгина иссиқхона қуришни режалаштирсак. У ерда помидор, бодринг, турли кўкатлар етиштириб, аскарлар ошхонаси дастурхонини қишин-ёзин янада тўкин, чиройли қилишимиз мумкин бўларди. Балки баҳорга чиқиб, Сирдарё бўйидан озми-кўп ер олиб, деҳқончилик қилармиз. Қараб турсам, ичимизда эти меҳнатда, деҳқончиликда қотган йигитларимиз кўп экан.

Яна бир жиддий масала ҳаёлимдан кўтарилибди. Бу умумий ҳожатхонага тегишли гап. Бу жойга фақат аскарлар эмас, баъзи раҳбарлар ҳам вақти-вақти билан кириб туриши фойдалан холи эмас. Ҳожатхонага кириб чиққан одам албатта қўлини ювиши шарт ва мажбурий. Чунки юқумли касалликлар айнан ифлосланган қўллар орқали тарқалиши барчага аён. Бу аҳволда кун иссиғида бу жой қурт-қумурсқа, ғужғон ўйнайдиган пашшалар макони, инфекция ўчоғига айланиши турган гап! Хуллас, гап кўп, кўмир оз...

Эртасига сардоримизнинг моддий-техник таъминоти бўйича муовини, баланд бўйли майор Власенко иштирокида аскарлар ошхонаси залида соҳага оид хизматчиларнинг кенгайтирилган йиғилиши ўтказилди. Мен мажлисда айтган танқидий фикр-мулоҳазалар тўғри қабул қилинди, камчиликларни тўлиқ бартараф этиш чора-тадбирлари белгиланди.

Орадан икки-уч кун ўтгач, штаб бошлиғи мени ҳузурига чорлаб, партия сафига ўтишим масаласини кўтарди. «Мен ҳали ёшман, партия аъзоси бўлишга муносиб эмасман», деб рад жавобини бердим. Лекин у ўз сўзида қаттиқ туриб олди:

— Бўлмаган гап! Сизнинг кимлигингиз ва нималарга қодир эканлигингизни биринчи учрашганимдаёқ ич-ичимдан ҳис қилган эдим. Сиз партия аъзоси бўлишга лойиқсиз. Яқинда, маош олганингиздан кейин уч-тўрт кунга уйингизга бориб келишингиз мумкин. Ўшанда сизни яхши билган одамлардан тавсиянома олиб келсангиз яхши бўларди, — деди-да, столи остидаги қўнғироқ тугмасини босди. Хонага шошилиб, майор Власенко кирди.

— Эшитаман ўртоқ капитан!

— Эртага дўхтирни ҳарбий модалар ательесига олиб бориб, унга байрамларда кийиладиган шоҳона, янги либос тикдилинг! Либос тайёр бўлгач, оиласини кўриб келиш учун Тошкентга бориб келади. Дўхтиримиз яқинда уйланган куёв экан-ку, билмабмиз!

ФАЛОКАТ ОЁҚ ОСТИДА

1961 йилнинг 12 ноябрь якшанба куни эди ўшанда. Кечаси узоқ ўтириб ишлаганим учун яхши ухлаёлмадим. Энди чой қайнатиб, нонушта қилай деб турганимда навбатчи келиб, мени штаб бошлиғи чақиртираётганини айтди. Шошилиб, унинг хонасига устимдаги енгил спорт кийимида бордим. «Тез ҳарбий формада кел», деб ортимга қайтарди. Борсам, шумхабар! Анчадан бери госпиталда ётган, бизнинг батальонда хизмат қиладиган оддий аскар-ҳарбий қурувчи, қозоқ йигити С.Д. оғир касалликдан сўнг бугун эрталаб соат олтидан ошганда оламдан ўтибди. У мен келмасимдан анча олдин қурилиш майдонида юқори қаватдан йиқилиб, бош мияси оғир шикастланган, чап оёғи суяклари синган, бунинг оқибатида ўтқир қон касаллигага чалинган экан.

Кейин билишимча, госпитал маъмурияти маслаҳат олиш, даволаш жараёнига бирор янги муолажани қўшиш мақсадида Тошкентдан гематолог чақиришган. Бироқ, бу мутахассис етиб келгунча беморнинг жони узилган. Энди унинг жасадини ёриб,

суд-тиббий текширувдан ўтказиш, сўнгги аниқ хулоса бериш учун Тошкентдан паталогоанатом келиши кутилмоқда эди.

Менга алам қиладиган жойи шуки, бу ерга келганимга йигирма кундан ошса ҳам, ёшликми, тажрибасизликми қилиб батальондан ким касал бўлиб госпиталда ётгани билан умуман қизиқмабман. Бу нарса хаёлимга ҳам келмабди. Бу ҳақда менга ҳеч ким бирор туртки ҳам бермабди.

...Ваҳоланки, ҳарбий Низомнинг тиббиётга оид маълум бир бобида «Ҳарбий шифокорнинг госпиталларда даволанаётган беморлар ҳолидан вақти-вақти билан хабар олиб туриши шартлиги» алоҳида белгилаб қўйилган. Мен хом сут эмган банда бунга сира эътибор бермабман. Балки, бундан эртaroқ хабардор бўлганимда, унинг олдига бориб, дардига малҳам бўлармидим?! Энди нима бўлганда ҳам, «Сўнгги пушаймон ўзингга душман». Бу кутилмаган фожеа менга унутилмас сабоқ бўлди.

Ўша заҳотиёқ, биз, яъни майор Агриянц билан марҳумнинг яқин ўртоғи, дурадгор йигит госпиталга бордик. Марҳумнинг жасадини аллақачон ўликхонага топшириб юборишган. Ўша кунни якшанба бўлганидан биз керакли ходимларни топа олмадик. Лекин марҳумнинг бўйини ўлчаб, унга ёғоч тобут ясашимиз зарур эди. Афсуски, марҳумнинг ўзини шахсан кўрмай, унинг тиббий дафтарчаси, касаллик тарихидаги баъзи тайёр антропологик маълумотларни расман кўчириб, оптимизга қайтдик.

Энг оғир вазифа — марҳумнинг уйига, муштипар онасига бу машғум хабарни қандай етказиш. Майор иккимиз деярли бир соатдан зиёд онаизорига юбориладиган шошилишчинома матнини муҳокама қилдик. Ниҳоят, «Дафн маросимига келувчиларни Жусали темир йўл бекати вокзалида кутиб оламиз. Марҳумни ўша ердаги қабристонга дафн этишни режалаштираёпмиз. Қачон келишингиз ҳақида бизга хабар беринглар», деган мазмунда шошилишчинома юбордик. Мабоодо, майит эгалари уни ўзимизнинг овулга олиб кетамиз, дейишса, ҳар эҳтимолга қарши темир тобут ҳам тайёрлаб қўйишга киришдик.

Марҳумни дафн этиш ҳайъати аъзоларининг келишувига мувофиқ, эртага мен, биздан анча узоқ масофада жойлашган Жусали темир йўл бекатидаги ҳарбий комендатура ходимлари билан боғланиб, гулчамбарга букортма бериб келишим керак. Шунингдек, марҳумнинг оила аъзоларидан келадиган қатъий жавобни комендатура ходимларига қандай етказиш ҳақида ҳам аниқ бир қарорга келишимиз шарт. Афсуски, ҳа деганда жавоб келавермади. Асабларимиз ниҳоятда таранглаша борди. Орадан бир кун ўтиб, яъни 13 ноябрда марҳумнинг ўртоғи билан юк машинасида гарни-

зон жасадхонасига бордик. Кун совуқ. Эсаётган қуруқ шамол қулоқ-бурунни учириб кетай дейди. Бироз қор ёққан. Яхши ҳам кеча омборхонадан қалпоқ ва пахмоқ пайтава олганим, анча жоним кирди. Зах ва қоронғу ертўлага тушдик. Электр чироғи ўчган. Ерга тахта ташлаб қўйилган. Ёзда сув чиқиб кетса керак, ердаги лой қотиб қолган. Чанг, ис босиб кетган деразадан ғира-шира ёруғлик тушиб турибди. Тўрдаги оқ тунука билан қопланган катта за кенг ёғоч стол устида барзангидек чўзилиб жасад ётарди. Оғзидан оқ кўпик чиқиб, қулоғигача оқиб тушган. Нурсиз кўзлари сал очилиб турибди. Сочлари ўсган, юзи ялпоқ, бурни пучуқроқ, қисик кўзли йигит. Мен ҳамроҳимдан: «Уни танияпсанми?» деб сўрадим. У бунга жавобан, лиқ-пиқ йиғлаб, «ҳа» дегандек бошини кимиради.

Атрофга қарасам, қўли ва пастки жағи катта, даҳани узун, оғзи доим очик юрадиган, барвастагина жасадхона қоровули печкага ўт қалаяпти. У вақти-вақти билан оғзидаги чўғи ўчган папирусини шимиб, майит тепасида жиддий ишлаётган патанатомга ёрдам ҳам бераяпти. Унинг илтимосига кўра, майитни у ёқ-бу ёққа ағдаради, ўтмас пичоқларни бир-бирига ишқалаб чархлаб беради. Хуллас, не ҳасратда майит танаси ёрилди, аъзоларининг барчасидан махсус текширув учун намуналар олиниб, спиртли идишга солинди. Қолган ишларни жасадхона қоровули охирига етказди.

Хулса шу бўлдики, майитнинг ўпкасига суюқлик йиғилган. Юрак, сиқозон ва ичакларида майда-майда қонталашлар мавжуд. Жигариоқиш, рангсиз, қонсиз. Калла қопқоғи очилганида бош миянин чап қисмига қон қуйилгани, тўртинчи меъдача қон билан тўлганлиги маълум бўлди, касалликнинг ўтқир лейкоз эканлиги тўлиқ тасдиқланди.

Шу ғайт миямга ярқ этиб, бир фикр келди. Беодобчилик бўлса-да, ёнимдаги ўлчагич, яъни сантиметр тасмасини олиб, ҳамроҳим ёрдамида марҳумнинг ҳозирги ҳолатдаги бўйи, танаси кенглигини ўлчадик. Олдинги маълумотлар билан таққослаб кўрсам, ачагина фарқи бор. Демокчиманки, жасад бу ҳолатда биз аввалгайёрлаб қўйган ёғоч тобутга сиғмасди. Шунинг учун кўпчилик элдида ноқулай аҳволда қолмаслик чораларини кўрдик, янги, кенгроқ тобут ясаддик.

Минг аъсуки, 14 ноябрда ҳам марҳумнинг оила аъзоларидан бирор хабр келмади. Энди биз бир неча киши, жасадхона қоровули ёрдамида майитнинг устига янги уст-бошлар кийдириб, тобут ичига жоладик-да, оптимизга қайтдик. Хайрият, 15 ноябрь куни пешиндан кейин марҳумнинг икки нафар қариндоши Жуса-

лига етиб келишибди. Бироқ улар онаизорнинг илтимосига кура, тақдирга тан бериб, марҳум жасадини қандай йўл билан бўлса-да, унинг киндик қони тўкилган муқаддас ерга етказишда ёрдам беришимизни илтимос қилишибди. Биз алоҳида вагонга махсус буюртма бердик. Бу вагон белгиланган манзилга етиб келиши учун яна бир кеча-кундуз вақт кетди. Ниҳоят, 16 ноябрь куни пешиндан кейин бир гуруҳ йигитлар яна жасадхонага бориб, тобутни юк машинасида батальонимиз клубининг фойсига келтирдик. Майит деярли беш кун мобайнида бироз урингани табиий эди. Унинг устига атир сочиш зарурати туғилди, ҳеч кимда хушбўй атир топилмади. Менда «Фиалка» деган атир бор эди, ўшани ишлатдик. Ҳаммаёқни гуркираган бинафша ҳиди тутаб кетди. Тобут пойига гулчамбар қўйдик. Ҳарбий оркестр ихросида мотамсаро куй, маршлар янгради, фахрий қоровуллар саф тортди.

Эндиги вазифа — ёғоч тобут устига рух, темир тобут қоплаш, кийдириш эди. Пайвандлаш ишларини амалга ошириш учун шу фурсатда қалай топилмагани учун ҳам марҳум билан видолашиш жараёни яна бироз ортга сурилди.

Шундай қилиб, ўз она-Ватанида йигитлик бурчини ўташ даврида тасодифий фалокат гуфайли ҳаётдан бевақт кўз юмган сафдошимиз шундай катта иззат-ҳурмат, эҳтиром, айни пайтда не-не машаққат, қийинчилик билан ўзи туғилиб ўсган маконга кузатилди. Охирати обод бўлсин сафдошимизнинг!

Ният қилдикки, Яратгanning ўзи барчамизни турли бало-қазо, ўт балоси, сув балоси, қуруқ тухмат, фалокат, оратлардан асрасин! Ҳеч бир ота-онанинг бошига фарзанд доғинисолмасин! Узоқ сафардагилар эсон-омон бағримизга келсин, лардмандларнинг дардига шифо берсин, қаторимиздан хато бўлмайлик. Бошимиз тўйдан, яхшиликдан чиқмасин! Осмонимиздоим соф, мусаффо бўлсин, эллар, элатлар, турли миллатлараро дўстлик, тотувлик, тинчлик, осойишталик бўлсин!

ЭР ЙИГИТГА ҲАРБИЙ ЛИБОС ЯРАША

Ўтган ҳафтада рўй берган кўнгилсиз воқеа, жур-югурлар билан куну тун банд бўлиб, ичимга қил ҳам сиғиadi, ҳарбий ательега боришни унутдим. Бугун пешиндан кейин узрдан штабимизга кўнғироқ қилиб, буюртма тайёрлиги, фақат бир келиб кетишим кераклигини айтишди. Суюнганимдан дарров оёғимни қўлимга олиб, ательега учиб бордим.

Кўли гул, чаққон тикувчи қизлар мени очиқ чеҳра билан кутиб олишди. Эғнимга ҳаворанг мундир, кулранг шинел кийдириб, қўлларига тўғноғич ва бўр олиб, тошойна олдида у ёқ-бу ёғимни қайта-қайта ўлчаб, зимдан кузатишди.

Янги либосим ўзимга жуда мос, қадди-қоматимни янада кўркам қилиб юборди. Қизлар минг бор узр сўраб, мундир ва шинелимга тақиш учун тиббиёт ходимларига хос махсус петлица ва погонлар йўқлиги боис вақтинчалик муҳандисларга оид нишонлардан фойдаланишганини айтишди.

— Ҳечқиси йўқ, Тошкентга борганимда ҳарбий универмагдан ўзимга керакли нарсаларни захираси билан харид қиламан, — деб уларни хижолатдан қутқардим.

— Вой, Тошкентга борасизми? — дейишди улар ажабланиб, бир-бирларига маъноли қарашиб.

— Ҳа, — дедим ўзимни мағрур тутиб.

— Ундай бўлса, Сизга малол келмаса, бизга бир-икки шиша яхши вино олиб келсангиз.

— Жоним билан!

Кейин қизлар ўзаро шивирлашиб, кўярда-қўймай, қўлимга пул беришди. «Сизга ҳам хизмат, ҳам миннат бўлмасин». Шу тариқа улар иш вақти аллақачон тугаб, кўпчилик уй-уйига кетган бўлишига қарамай, буюртмамнинг кам-кўстларини тўғрилаб, қоғозга ўраб, қўлимга тутқазишди, барака топгурлар.

Хонамга келиб, мундир ва шинелим, фуражкам қакардаси, камарим устидаги мис қопламаларни ацидол билан тозалаб, ялтиратдим. Кўйлак, шим, оппоқ шарф ва бўйинбоғимни дазмоллаб, илгакка осиб қўйдим.

Эртасига, янги либосларимни кийиб, белимга олтинранг камаримни тақиб фахр ва виқор билан штаб бошлиғи ҳузурига кирдим.

— Ўртоқ капитан! Лейтенант Раҳмонов топширигингизни бажарди. Ваъдангизга биноан хизмат сафарига тайёр!

Капитан Грибин дарров ўрнидан туриб, мени янгилик балан табриклади-да, тегишли ходимларни олдида чорлади. Уларга бориш-келишимдан ташқари уч кунга сафарнома тайёрлаш, зарур дори-дармонлар харид қилиш учун нақд пул бериш ҳақида буйруқ берди. Бухгалтерияга кирсам, ҳали умумий пул тарқатиш рўйхати тузилмагани учун алоҳида ҳужжат тайёрлаб, қўлимга бўнак беришди.

Ўша куни елиб-югуриб, оила аъзоларимга совға-саломлар олиб, жомадонимни тўлдирдим. Ярим кечада темир йўл бекатига чиқиб, кассадан чипта олиб, Москва-Тошкент тезюрар поездига

ўтирдим. Йўлда ҳамроҳларим билан чақ-чақлашиб, дам олиб тобора манзилимизга яқинлашардим. Бироқ, поезд ўз йўлида тез кетишга қарамай, вақт жуда секин, имиллаб ўтарди.

Шоирона хаёллар, орзу-ниятлар билан учқур поездда кетар эканман, назаримда ўн саккиз минг оламини Яратган Парвардигор еру замин, сув, тоғу тошлар тақсимоотида кимгадир кўпроқ, кимгадир озроқ, кимгадир умуман ҳеч нарса ажаратмагандек туюлди. Ер юзида шундай ўлкалар борки, ҳар қайси фаслни кўриш у ёқда турсин, бир неча ойлаб, қуёш нурини кўрмайдилар, фақат қоронғуликда яшайдилар. Хизр буванинг назари тушган бизнинг жаннатмакон Ўзбекистонимизда Аллоҳнинг марҳамати билан барча ноз-неъматлар бекаму кўст, муҳайё. Ҳатто бепоён осмондаги қуёш, ой, миллионлаб юлдузлар ҳам бизга бошқача меҳр билан зиё сочади, йилнинг тўрт фаслини алоҳида-алоҳида қандай ривож топдириш, еру кўкнинг гуллаб яшнашини кўришни фақат бизларга насиб этган. Бунинг учун Яратганга беадад шукур, ҳамду санолар айтамиз. Қозоғистон ҳудудида сувсизликдан қаҳраган чўл, саҳро, қумликлар, саксовулзорларга боқавериб, зерикиб, юрагим эзилди.

Поездимиз сертармоқ Арис темир йўли бекатидан ўтиб, Ўзбекистон ҳудудига киргани сайин ўз-ўзимдан дилим яйраб, кўзим қувнай бошлади. Вагон деразасидан ён атрофга суқланиб қарардим. Қиш бўлишига қарамай, яшиллигини бутунлай йўқотмаган, юпқа қор билан қопланган даладар, барглари тўкилган яланғоч дарахтлар кўзимга бошқача кўринарди.

Бунинг устига радио тўлқинларидан таралаётган ўзбек тилидаги куй, ёқимли наволар юрагимни ўйнатар, илҳомимни жўштирарди.

Поезд Тошкентга кечки соат ўнга яқин келиб тўхтади. Мен ҳеч кимга хабар бермаганим учун жомадонимни кўтариб, вокзал майдонига чиқсам, такси топилмайди, навбатда турганлар ниҳоятда кўп. Иккита трамвайга ўтириб, аранг Бешёғоч, ундан кейин кичик автобусда Чўпонотага етиб олдим. Уйимдагилар энди ухлашга ҳозирлик кўришаётган экан. Менинг янги либосда, айниқса, уйдан кетганимга роса бир ой бўлганида кечаси эшик тақиллатиб келишим, оила аъзоларим учун кутилмаган совға бўлди. Алламаҳалгача дастурхон атрофида бир-биримизнинг дийдоримизга тўйдик, ухламадик ҳисоби. Эрталабдан уйимизга катта бувим, тоғам, Мўътабархон кеннойим, кўни-кўшнилар олдинмакетин кела бошлашди. Қарасам, ҳамманинг кўзи менда, қадди-қоматимга ярашган ҳарбий либосда. Буни зимдан кузатиб турган бувим негадир ичларига гулгула тушиб, дарров онамга буюрдилар:

— Камар, тур ўрнингдан! Боламга кўз тегмасин, исириқ тутатиб юбор!

Бир пасда ҳаммаёқни жонга ҳузур бағишловчи исириқ ҳиди тутиб кетди. Пешинга яқин хушхабар келди: бизнинг уйимиздан чиққач, туғруқхонага кетган кеннойим қўчқордек ўғил туғипти! Энди ҳамманинг оғзи қулоғида, «Искандархоннинг қадами қутлуг келди. Унга ҳам Худо ўғил берсин!» дерди.

Эртасига Шарофатхон билан Шимолий темир йўл шоҳ бекати яқинидаги ҳарбий универмагга бориб, янги ҳарбий либосим учун зарур погон, петлица, юлдузчалар харид қилдик, уларни жой-жойига мослаштирдик.

Шу тариқа ҳар куни азиз жигарпораларим, ёру дўстларим бағрида, ардоғида бўлиб, сафарим қариб қолганини ҳам сезмай қолибман. Бу гал онам мени узоқ йўлга кузатар экан, бағри бутун, кайфияти чоғ, кўнгли тўқ бўлганидан кўзларига ёш олмай, очик чеҳра билан оқ фотиҳа бердилар:

— Ой бориб, омон кел, болам! Либосинг ўзингга узукка кўз қўйгандек, жуда ярашибди. Энди уни қадрла, авайла, доғ туширма! Унга ҳамманинг ҳаваси келганидан бениҳоя хурсандман!

Бунга жавобан мен илҳомим жўшиб, дарров шеър тўқидим:

Либосимга ҳамманинг,
Келган экан ҳаваси.
Тушди унга менинг ҳам,
Чиндан меҳру ихлосим.

Либосимни, Онажон,
Ечмайман ҳеч эғнимдан!
Сизга берган ваъдамни,
Чиқармайман кўнглимдан!

ВАЗИФАМГА КИРМАЙДИГАН БУЙРУҚЛАР

Тошкентга бориб, оила аъзоларим, ёру дўстларим билан дийдорлашиб келганимдан кейин кучимга куч, ғайратимга ғайрат қўшилди. Энди руҳиятимда аввалгидек иккиланиш, тушкунлик, беқарорлик йўқ. Қисқа муддат ичида барча сафдошларим билан ўзаро тил толиб, зиммамга юклатилган вазифани сидқидилдан бажаришга ҳаракат қила бошладим. Янги ҳарбий жамоада ўз ўрним, мавқеимни топдим. Аҳамият берсам, энди ортиқча зерикишга вақтим йўқ, кун бўйи аввалдан режалаштирилган зарур

чора-тадбирлар ижроси ҳаракатидаман. Ҳали бирор рота ётоқхонаси, ҳали аскарлар ошхонасига бориб у ердаги санитар-гигиеник ҳолат, тозалик, озодаликни кўздан кечиранман, ҳали кутубхонага кириб, эртага бўладиган сиёсий ахборот машғулотига тайёргарлик қилман. Бундан ташқари, яқинда сафимизга қўшилган ёш аскарларни тиббий кўрикдан ўтказаман, уларга соҳам бўйича сабоқлар бераман.

Шу туфайли деярли ҳар куни, кунора келаётган ўнлаб хатларга жавоб ёзишни пайсалга солишимга тўғри келди.

Ҳа, айтмоқчи, деярли ҳар ҳафтада батальонда навбатчилик ҳам қилман. Бу ёқда йил якуни бўйича ҳисобот тайёрлашим, уни ўз вақтида бошқарманинг тиббий бўлимига топширишим зарур. Бу ёқда янги йил, янги ўқув йили яқинлашмоқда. Жанговар тайёргарлик борасида ҳам режалар бир талай.

Менинг ёшлигим, тажрибасизлигим, қолаверса, ҳозирча бир ўзим ёлғиз яшаётганим учун бўлса керак, қўмондонлик қаерда озгина бўшлиқ бўлса, мени ўша ерга суқиш, номзодимни кўрсатишга ҳаракат қилаётганлигини сезиб турибман. Бу бир томондан яхши бўлса, иккинчи томондан иззат-нафсимга тега бошлади, очиги. Жумладан, сўнгги пайтларда батальонда офицерлар етишмаслиги сабабли мени икки марта гарнизон бўйича патруль хизматига юборишди. Лекин ўтказилган инструктажда бу хизматта врачлар жалб қилинмаслиги ҳақида Қўмондоннинг қатъий буйруғи борлиги учун мени ортимга қайтаришди. Шунга қарамай, учинчи марта бир гуруҳ сафдошларим билан патрулликка юборишди. Инструктаж ўтказган ниҳоятда талабчан полковникнинг астойдил жаҳли чиқиб: «Бу сафар охириги марта қаттиқ огоҳлантиранман. Врачларни патрулликка юбориш қатъиян ман этилганлигини била туриб, буйруқни қўпол равишда бузган шахсларни жазолайман!» деди. Бунинг ёнига яна бир жиддий муаммо, норозилик хати қўшилди. У ҳам бўлса, бир неча кун аввал, тушки овқатланишдан сўнг ошхонанинг ошпази ўткир кўричак касаллиги хуружи билан қабулимга келди. Уни шошилиш равишда госпиталга олиб бориш зарур эди. Бизга тегишли енгил санитар машина штаб бошлиғи ихтиёрида бўлгани сабабли, беморни юк машинасида, ҳайдовчи ёнига ўтказиб, госпитал қабулхонасига етказдим. Бироқ, навбатчи шифокор, шундай оғир ўткир жарроҳлик хасталиги билан бемор замбилга ётқизиб эмас, ўтирган ҳолда, юк машинасида нотўғри транспортировка қилинган, деган айбнома ёзиб, тиббий бўлим бошлиғига йўллабди. Ишимиздаги бу қўпол хато, камчилик кагта бир йиғилишда муҳокама этилди, шовшувга сабаб бўлди. Оқибатда штаб бошлиғи ва менга огоҳлан-

тириш эълон қилинди. Чунки ўжар ва баджаҳл штаб бошлиғимиз мен келмасимдан аввал мавқеидан фойдаланиб, тиббий нуқта-мизга қарашли санитар машинанинг икки биқинидаги «Қўшув» аломати, яъни тиббий белги устига бўёқ суртиб, эртаю кеч қурилиш майдонларида айланиб юрар эди. Бу билан табиийки, катта хатога йўл қўйган, аниқроғи, тиббий соҳани менсимаган, оёқости қилган эди.

Бундан қаттиқ аччиқланган штаб бошлиғимиз худди бу можарони атайин мен уюштирган фаҳмлаб, ёвқараш қила бошлади. Шу сабабли деярли ҳар йиғилишда ишимдан хато, камчиликлар топиб, тирноқ ичидан кир излаб, нафсониятимга тега бошлади. Мен бундан қаттиқ ранжисам-да, ўртамизга тушган совуқ муносабатни яхшилашга ҳаракат қилдим, дардимни ичимга ютдим.

Бир куни батальон бўйича навбатчилигимда эрталаб қатъий тартиб-қоидаларга асосан штаб бошлиғи ўзига бириктирилган юк машинасида дарвоза олдига келиб, кабинадан пастга тушиши биланоқ, ҳузурига ошиқдим, овозим борича хитоб қилдим:

— Батальон, смирно! Ўртоқ кап... кап... кап... кап... деганимча тутилиб, дудуқланиб қолдим. Яна эски дардим қўзғалди, ярам янгиланди.

Бу аҳволни кўрган капитаннинг авзойи ўзгарди, қўлини пастга туширди-да, ёнидаги муовинига одати бўйича сўкиниб буюрди:

— Ну его... Снять срочно с наряда!

Шу баҳона энди ўз соҳамга алоқаси бўлмаган барча навбатчиликлардан бутунлай қутилдим. Лекин асло жанговар шайликни заррача сусайтирмадим, бўш вақтимда госпиталга бориб, ҳамкасбларимдан ҳарбий тиббиётнинг сир-асрорларини ўрганиш, кўникмалар ҳосил қилишга астойдил киришдим. Бу менинг ўз соҳам бўйича касбий маҳоратимни ошириш, жанговар шайлик, тайёргарлигимни мустаҳкамлашга ёрдам берарди, албатта. Бу ҳақида ҳатто бир шеър ҳам ёзганим эсимда.

Эл тинчлиги — гарови —
Жанговар шайлик.
Кун-тун заҳмат синови —
Жанговар шайлик.

Армиямиз қудрати —
Жанговар шайлик.
Юртимиз шон-шухрати —
Жанговар шайлик.

Шайлик борки, эл-юртда,
Тинчлик барқарор!
Сафларимиз бузилмас,
Омад бизга ёр!

Шайлик борки, ҳамиша
Осмон бегубор!
Ғаламислар албатта,
Бўлур хору зор!

ЮРТ ВА ЁР СОҒИНЧИ

Мени она юртимдан орадаги бор-йўғи ўн беш соатлик масофа ажратиб турса-да, кундалик ишлар билан қанчалик банд бўлмайин, туғилиб ўсган маконим, маҳаллам, оила аъзоларим, яқин ёру биродарларим соғинчи, дилрабо миллий куй, қўшиқларимиз оҳанги бир нафас ҳам ҳаёлимдан нари кетмасди... Деярли ҳар куни ўнлаб хат-хабарлар олиб, жавоб қайтариш жараёнида юртдошларим билан ҳаёлан боғланиб турсам-да, кўнглим жойига тушмас, уларнинг очиқ чеҳраси, майин таббасуми, дийдорини кўргим, ўзларига хос ширин гап-сўзларини эшитгим келарди. Шундай пайтларда дилга яқин бирор оромижон куй, мусиқа тинглай десам, бунинг ҳеч бир иложи йўқ эди.

Янги йил арафасида фурсат топиб, ёнимиздаги дўконга кирсам, «Урал» русумидаги пластинкали радиоприёмник бор экан. Узоқ ўйлаб ўтирмай, батальонга келдим-да, икки ёрдамчи олиб, ўшани харид қилдим. Шу пайт билагимдан кимдир туртгандек бўлди. Ёнимга ўгирилсам, бир полковник мени имлаб, четга чақирди. «Нега хизмат вақтида дўконда юрибсиз? Қолаверса, белингизда портупей — камарингиз йўқ, шинелингизнинг тугмалари тозаланмаган. Кечки соат ўн еттида комендатурага боринг», деб қўлимга бир парча қоғоз-эслатма тутқазди. У билан баҳслашиб ўтирмадим, руҳимни туширмадим.

Радиоприёмникни хонамга келтириб, мурувватини бурадим, тезда Тошкент ҳаво тўлкинини топдим. Не ажабки, Таваккал Қодиров ижросида «Бизни ташлаб» ашуласи баралла янграрди:

«Бизни ташлаб қайга кетди ул қаро қошим менинг?
Термулиб йўлига кўздин оқадир ёшим менинг.

Чорасиз қолдим нетай, ҳижрон ўтига ўртаниб,
Тўлди ҳасрат бирла куйган бу ичу тошим менинг.

Ёр кетар вақтида менга қайрилиб бир боқмади,
Йиғласам айб айламанг қавму қариндошим менинг!»

Бундан кейин навбат сеvimли ҳофизимиз Маъмуржон Узоқовга келди. Унинг ёқимли, жарангдор овози ижросида қалбни жунбушга келтирадиган «Эй сабо» қўшиғи янгради:

«Эй сабо, ҳолим бориб, сарви хиромонимга айт,
Йиғларимнинг шиддатин гулбарги хандонимга айт.

Буки, онинг аҳду паймонида мен ўлсам доғи,
Яхши фурсат топсанг, ул бадахду паймонимга айт.

Даҳр боғи гуллари ҳуснин вафосиз эрканинг
Юзи гул, жисми суман, куйи гулистонимга айт...»

Бу куй-қўшиқлар менинг айнан ўша дақиқалардаги ўй-хаёлларим, ҳаяжонли орзу, армонимга уйқаш, уйғун бўлганлиги учун ҳам беихтиёр кўзларимга ёш келди, роса алашим, хуморимдан чиқдим. Шунинг таъсирида қўлимга қалам олиб, дилим розимни қоғозга туширдим:

Салом эркам, юлдузим,
Салом қоши қундузим!
Кеча олиб хатингни,
Кулди кундай гул юзим.

Ҳимматингга ташаккур,
Ҳурматингга ташуккур!
Мен ғарибни эслаган,
Файратингга ташаккур!

Кунора хат оламан,
Сен сеvimли ёримдан.
Ҳаётим гулгунчаси,
Гул фасли баҳоримсан.

Гул фасли баҳор учун,
Булбул янглиғ дил даркор.
Ўртаниб гул ишқида,
Куйлагувчи тил даркор.

Булбулингман эй, гулим,
Қўшиғимга қулоқ сол.

Ҳижронингда сарғайган,
Ошиғингда қулоқ сол.

Булбул келар баҳорда,
Қўнгил яйрар баҳорда.
Гул ишқида ўртаниб,
Булбул сайрар наҳорда.

Наҳор, ажиб палладир,
Эсар сарин, шўҳ еллар.
Гулзор ичра сен билан,
Очилиб юргим келар.

Ёшлигимиз ҳам баҳор,
Булбули мен, сен гули.
Ёрқин, порлоқ эртаминз,
Бўлмасин ҳеч қайғули.

Ҳаётимиз баҳордай,
Гулласину сўлмасин.
Булбул мадҳин эшитган,
Ошиқ зоти ўлмасин!

Шундай кўтаринки кайфият билан белгиланган муддатда комендатурага бордим. Ҳаво очиқ бўлса-да, аччиқ изғирин қулоқ-бурунни аямай чимчиларди. Менга ўхшаган беш-ўнта «тартиб-бузар»лар қулоқчинларимизни тушириб, қўлқопларимизни тақиб, комендатура ҳовлисига чиқдик. Кейин теп-текис майдонда ярим соат мобайнида умумий «Раз, два, три!» хитоби остида сафда юриш машқларини мардонавор бажардик, ўзимизни ҳам, оёғимизни ҳам қизитдик. Бу ҳам менга ўзига хос яхши сабоқ, ибрат, янги куч-қувват, илҳом манбаи бўлди. Лекин барибир қалбимда ўзгача бир енгиллик, илиқлик, самимий ҳис-туйғум жўшиб-тошарди. Беихтиёр ҳаёлимни янги йил байрамида олдимга келишини интизорлик билан кутаётганим ёр соғинчи, висоли чулғади. Ўзимча пичирлай бошладим:

Йўлларингда кўзим интизор, ёр келасанми?
Бўйларингда жонгинам нисор, ёр келасанми?
Висолинга ўзгинам хумор, ёр келасанми?
Келасан деб, кутаман зор-зор, ёр келасанми?

Оппоқ тонглар ҳавосидирсан, моҳитобоним,
Булбулларнинг навосидирсан, қоши камоним,
Кўнглим ҳуши, давосидирсан, оромижоним,
Келасан деб, кутаман зор-зор, ёр келасанми?

Ҳижрон они мунчалар узоқ, оҳ билсанг эди,
Қилмай ортиқ васлингга муштоқ, оҳ келсанг эди,
Искандарга айлаб ноз-финоқ, гоҳ кулсанг эди,
Келасан деб, кутаман зор-зор, ёр келасанми?

БИРИНЧИ ҚҶМОНДОНИМ

Ҳаётда шундай воқеалар бўладики, баъзан етти уҳлаб тушингга кирмаган одамлар билан учрашасан, воқеа-ҳодисаларнинг гувоҳига айланасан.

Сирдарё бўйидаги биз турган замонавий шаҳар ўрни бундан беш-олти йил бурун бийдай дашту биебон, унинг бунёдкорлари даставвал ёзнинг жазирама иссиғи, қишнинг аёзли кунларида кўчма вагону чодирларда яшашганини эшитганимда кўзларимга ишонмадим. Сабаби, юксак дид билан қатъий режа асосида қурилган замонавий кўп қаватли уй-жойлар, ҳашаматли маданий-маиший, маъмурий бинолар, каттагина истироҳат боғи, икки четига дарахтлар экилган кафтдек текис йўллар қисқа вақт ичида қуриб битказилганига ақл бовар қилмасди.

Шаҳарнинг асосий эгалари «буюртмачилар», биз генерал Шубников хўжалигига қарашлилар — «қурувчилар» деб юритиларди. Бизнинг асосий вазифамиз бунёдкорлик бўлгани учун кўп вақтимиз шаҳардан ташқарида, турли-туман янги қурилиш нуқталари, иншоотларида, чанг-тўзонлар ичида ўтарди. Гарчи мен шифокор эсам-да, ўз бўлинмам хизматчиларининг саломатлиги, меҳнат шароити, хавфсизлик техникасига риоя қилишларини қатъий назорат қилиб, тез-тез қурилиш майдонларида бўлиб турардим. Майор, кейинчалик подполковник Грибин Николай Фёдорович командирлик қилган бизнинг бўлинмамиз қурилиш бўйича ойлик ва йиллик режаларини ошириб, сифатли бажарарди. Шунинг учун доим илғорлар сафида турар, номимиз ҳурмат тахтасидан тушмас, бирор-бир каттароқ йиғилишми, тантанами бўлса, илғор қисм шифокори сифатида мен ҳам кўпинча катта қўмондон, раҳбарлар қатори мажлис ҳайъати таркибида савлат тўкиб ўтирардим. Баъзан ишдаги хато-камчиликлар ҳақидаги танқидий фикр-мулоҳазаларим билан сўзга ҳам чиқардим.

Бир куни Бош конструктор Сергей Павлович Королёв нуфузли анжуманда иштирок этди. Анжуманга раислик қилиб, уни ортиқча шовқин-суронсиз ўтказган генерал Шубников Георгий Максимович танаффус вақтида С.П.Королёв билан ёнма-ён гаплашиб келар экан, менинг рўпарамда тўхтади. Биз қўл бериб кўришдик. У ўзига хос самимий жилмайиб, мени гапга тутди.

- Қаердан бўласиз, ўртоқ катта лейтенант?
- Тошкентдан, ўртоқ генерал.
- Ие, ҳамюрт эканмиз-ку! Тошкентнинг қаеридан?
- Чилонзор тумани, Чўпонота даҳасидан.
- Хизматлар қандай кетяпти?
- Яхши, ўртоқ генерал.

— Тошкентликларнинг палови билан кабоби зўр бўлади-да, еб кўрганмисиз, Сергей Павлович? — деди у ҳамроҳига юзланиб. У бошини сарак-сарак қилиб «йўқ» ишорасини қилгач, Георгий Максимович сўзида давом этди: — О, ўзбекнинг қўлбола палови билан кабобини емабсиз, дунёга келмабсиз! Ошнинг сабзиси билан пиёзини тўғрашларида қанчалик санъат борлигини билсангиз эди! Иштаҳани қитиқлайдиган зирасини айтмайсизми?

— Хоҳласангиз шу ерда ҳам ош дамлаб беришим мумкин, — дедим вазиятни қўлдан бой бермай.

— Раҳмат, раҳмат! Насиб этса, Тошкентга борганимизда, — дейишди улар миннатдорчилик билдириб.

Мен ўша пайтда киндик қоним тўкилган она диёримдан анча олисда генерал Шубниковдек ҳамюртим борлигидан бошим осмонга етди. Мен унинг ҳаёти, жанговар фаолияти билан яқиндан танишдим.

Георгий Максимович 1903 йилнинг 1 майида дурадгор оила-сида дунёга келган, ўн етти ёшидан қурилиш техникумида ўқиш билан бирга мустақил ишлай бошлаган экан. Мажбурий ҳарбий хизматни чавандозлар қисмида ўтаган, хизматдан бўшагач, Пятигорскдаги қурилиш идорасида прораб бўлиб ишлаган. Илмга чанқоқ, тиришқоқ Георгий Максимович 1932 йилда Санкт-Петербургдаги саноат қурилиш институтини имтиёзли диплом билан тугатгач, аспирантурада қолдиришларига қарамай, ўз ихтиёри билан Байкал ортидаги қурилишларга жўнаб кетган.

Иккинчи жаҳон уруши бошланганда Георгий Максимович ўз соҳаси бўйича катта ҳаётий ва амалий тажриба орттирган етук мутахассис эди. Шунинг учун ҳам 1941 йилнинг октябрь ойидан жангга отланган. Георгий Максимович Шубников алоҳида сапёрлар батальонининг командир ўринбосари, ундан сўнг муҳандислик ишлари бошқармасининг бошлиги лавозимларида ишлаган, жанговар йўлни мардона босиб ўтган.

Урушдан кейинги тинч қурилиш, тикланиш йилларида у Вена, Братислава, Берлиндаги вайрон бўлган кўприкларни қайта тиклаш, дунёга машҳур Трептов истироҳат боғидаги тарихий, меъморий обидаларни қуришга бошчилик қилган. Кейинчалик Тошкентнинг собиқ Герман Лопатин (ҳозирги Наврўз) кўчасидаги камтарона ёғочли уйда яшаб, муҳандислик ишлари бошқармасига раҳбарлик қилган. Марказий Осиё республикалари иқлими шароитида қурилишлар бўйича улкан ҳаётий ва амалий тажрибалар тўплаган. Булар унинг 1955 йилдан бошлаб Бойқўнғирда давлат аҳамиятига молик улкан қурилишда ишлаш, фазога дахлдорликка сабаб бўлган, ўз атрофига ишчан, ҳалол, қобилиятли ҳарбий ходимларни тўплаб, бир қанча муҳим қурилиш ишларини бошлаб юборган. У чарчаш нималигини билмас, кунига соатлаб ишлар, эртасига яна вақтли туриб ишини давом эттириб кетаверар эди. Ҳар куни эрталабки бадантарбия машқларини бажариш, муздек сувда душ қабул қилиш, соқолини қиртишлаб олиш, иштаҳа билан нонушта қилиш ва кийим-бошларини тозалашга ҳам улгурарди. У бундай ишларни бировга, ҳатто рафиқасига ҳам буюрмай, ўзи бажарар эди.

Георгий Максимович қурилиш майдонларида бўлганида ёки йиғилишлар ўтказганида сира қизишмас, ўзгаларнинг фикр-мулоҳазаларини эътибор билан тинглар, масаланинг асл моҳиятини сабр-тоқат билан лўнда қилиб тушунтирар, қатъий кўрсатма, топшириқлар бериб, ижросини шахсан текширарди. Шунинг учун ҳам унинг бирор қурилиш майдонида кутилмаганда келиб қолиши, ҳамма билан апоқ-чапоқ бўлиб кетиши одатдаги ҳоллардан, қувончли ҳодиса, воқеага айланиб кетарди.

1957 йилнинг май ойида тайёр бўлган биринчи иншоотни қабул қилиш учун Ҳукумат ҳайъати келади. Бу иншоотни назорат қилишга шахсан масъул бўлган артиллерия Бош Маршали Митрофан Иванович Неделин бундай деган эди: «Бизнинг бахтимиз шуки, бундай мураккаб иншоотни қуришга тажрибали ташкилотчи — муҳандис Георгий Максимович Шубников бошчилик қилди». Бу — Маршалнинг ортиқча тақаллуфсиз шахсий ва самимий фикри эди.

Генерал Шубниковнинг ўта ҳалол ва меҳнатсеварлиги, оддий ҳамда камтарлиги ниҳоятда қаттиққўл, талабчан Бош конструктор Сергей Королёв билан танишиб, бир умрга яқин дўст, биродар, маслакдошлигига сабаб бўлди. Улар Ернинг дастлабки сунъий йўлдоши самога учирилганда, шунингдек, Юрий Гагарин фазога парвоз қилганда старт майдончасида ёнма-ён туриб, ўз ишларининг натижасини имтиҳон топшираётган талабадек ҳаяжон билан кузатишган эди.

Тақдирни қарангки, 1963 йилнинг август ойида хизмат сафари билан Москва-Тошкент тезюрар поездиди кетардим. Устимга янги йўл-йўл, ҳаворанг пижама ва халат кийиб, вагонлар оралаб ресторанга ўта бошладим. Қарасам, махсус вагон йўлагиди дераза олдида оддий кийинган генерал Шубников ким биландир суҳбатлашиб ўтирарди. Улар билан саломлашдим.

Саломимга алик олган генерал нимагадир мийиғиди кулиб, мендан сўради:

— Йўл бўлсин, дўхтир?

— Тошкентга!

— Шу аҳволда-я?

— Нима қипти аҳволимга? — ҳайратланиб сўрадим, у ёқ-бу ёғимга қараб.

— Бу кийимни қаердан олдинг?

— Хотиним таътилга кетаяпсиз, енгилгина кийиб юрасиз деб, тикувчига атай буюртма берувди. Янги шоҳи матодан!

— Яхши. Лекин сени бу либосда кўриб, бир воқеа эсимга тушди, — дея ҳикоясини бошлади генерал жилмайиб. — Уруш йиллари Венгрияни душмандан озод этганимизда кўча-кўйларда сенга ўхшаб йўл-йўл, ҳаворанг кийимда юрган гала-гала одамларга кўзимиз тушди. Ўйибор берсак, бу кимсалардан негалир кўпчилик ҳадиксираб, ўзини четга оларди. Бунинг сабабини суриштирдик. Билсак, тери-таносил касалликлари шифохонасида даволанаётган юқумли беморлар бошқалардан ажралиб туришлари учун уларга атайин мана шунақа кийим кийдиришар экан.

Бу гапдан кейин ҳаммамиз қотиб-қотиб кулдик. Мен нима қилишимни билмай, ғалати аҳволда қолдим. Мени хижолатдан генералнинг ўзи қутқарди.

— Бир гап келиб қолди-да, узр, дўхтир. Яхшиликка буюрсин. Сира уялмасдан кийиб юравер!

— Раҳмат!

Мен фурсатдан фойдаланиб, генералнинг менга берган ваъдасини ёдига солдим.

— Сиз ҳам Тошкентга кетаётган экансиз. Бизнинг хонадонимизга марҳамат қилинг, азиз меҳмонимиз бўлинг.

— Яхши. Фақат қўлбола кабоб қилиб берсанг бўлди.

— Жоним билан!

— Кабоб қанақа гўштдан тайёрланади?

— Хоҳласангиз мол гўшти, хоҳласангиз барра гўшtidан. Хоҳласангиз жиз, хоҳласангиз қийма ҳолатида!

— Келишдик!

Орадан бир-икки кун ўтгач, Георгий Максимович ваъдасига биноан оила аъзолари билан бизнинг хонадонимизга ташриф буюрди. Биз уларни ўзимизнинг миллий таомларимиз билан сийладик.

Оғир, тинимсиз ақлий ва жисмоний меҳнат, давлат, халқ олдидаги бурч, масъулият Георгий Максимовичнинг соғлиғига салбий таъсир кўрсата бошлади. 1965 йилнинг ёзида тўсатдан кўриш қобилиятини йўқотди, шошилишча равишда Москвага олиб кетишди. Айтишларича, бундан хабар топган қадрдони Сергей Павлович ҳол-аҳвол сўрагани унинг олдида борганида Георгий Максимович дўстининг қадам ташлашидан таниган экан. Улар сўзсиз кучоқ очиб кўришиштипти, шундай забардаст дўстини ночор аҳволда кўрган Бош конструкторнинг кўзларидан ёш оқипти.

Ажойиб ташкилотчи ва моҳир мураббий, жасур қўмондон Георгий Максимович Шубников оғир касалликдан сўнг, 1965 йилнинг 31 июлида ҳаётдан кўз юмди, ўзи туғилиб ўсган Ессен-туки шаҳрига дафн этилди.

Инсоннинг фазога дадил қадам қўйишига муҳим ҳисса қўшган ҳамюртим, жанговар ва жасур Қўмондон Георгий Максимович Шубников билан бирга хизмат қилганим, замондош бўлганимдан бениҳоя фахрланаман.

ЖАНГОВАР ДЎСТЛИК

Баъзан ўтган умримга назар солиб, ўз-ўзимга савол бераман: «Қаерларда ва кимлар билан бирга хизмат қилмадим-а? Не-не саргузаштларни бошимдан кечирмадим-а?»

Табиийки, ҳарбий хизматим туғилиб ўсган, киндик қоним тўкилган муқаддас она заминдан анча олисда, ҳар сафар нота-ниш, асосан янги ташкил этилаётган жойлар, манзилларда ўтди. Ёзда тандирдан ўт пуркагандек иссиқ ҳаво одамни энтиктирса, қишда аёзли кунлар аъзойи баданни жунбушга келтирарди. Яшаш ва ишлаш шароитимиз қанчалик оғир бўлмасин, юракдаги ўт-ғайрат, юртга бўлган меҳр-муҳаббат, бурчга садоқат ҳисси барча қийинчиликларни мардонавор енгишга ундарди. Бўлинмамиз унча катта бўлмаса-да, турли миллат вакилларидан иборат, ҳаммамиз бир ота-она фарзандларидек аҳил яшар, хизмат қилардик. Албатта, хизмат юзасидан бир-биримизни дўстона, беғараз танқид ҳам қилардик. Аммо бу ўртадаги дўстлик муносабатларимизга заррача салбий таъсир қилмас, аксинча, бизни тобора жипслаштиради.

Мусофирчиликда, меҳр-шафқат уммонида излаб топган энг катта бойлигим — ноёб дуру гавҳарларимдан бири, садоқатли жанговар дўстим Владимир Михайлович Носарев бўлди.

Тақдир бизни 1962 йил май ойида кутилмаганда учраштирди. Бу жуда қизиқ бўлган эди. Мен яқинда уйланган, бироқ рафиқам Тошкентда, институтнинг сўнгги босқичида ўқиётгани боис, бир ўзим зобитлар ётоқхонасида яшардим. Май ойидаги кетма-кет байрамлар, дам олиш кунлари муносабати билан рафиқам бирор ҳафтага менинг олдимга келадиган бўлди. Аммо биз учун алоҳида жой бўлмаганидан бошим қота бошлади. Бахтимизга қадрдон ҳамкасбим, сурхондарёлик Темур Жумаев рафиқаси билан бир ойга дам олиш учун Қора денгиз соҳилларига йўлланма олди. Мен уларнинг икки хонали уйида вақтинча турадиган бўлдим. Улар уйларига қоровул топилгани, мен эса, алоҳида бошпана топганимга хурсанд эдим. Ниҳоят, хона эшигининг битта калити қўлимга тегди. Эр-хотин эртага дам олишга кетишади, мен рафиқамни олиб келиш учун Тошкентга жўнайман. Уч-тўрт кундан сўнг жамодонларни аранг кўтариб, Темур аканинг эшиги қулфини очаман десам, очиқ экан. Ҳайрон бўлиб турган эдик, ичкаридан ўтгиз ёшлар чамасидаги, истараси иссиқ, сочлари калта қирқилган рус аёли кулимсираб олдимизга чиқди.

— Келаверинглар, келаверинглар, — деди у танишлардек самимий илтифот қилиб, — ичкарига марҳамат!

Мен эшикни янглиштирмадимми, деган хаёлда бир оз орқага тисарилиб, унинг рақамига қарадим. Йўқ, янглишмаган эканман. Нотаниш аёл бизни кўярда-қўймай ичкарига таклиф қилди.

— Ҳозир Володя ҳам келиб қолади, — деди у хижолат бўлиб, — бирорта жой топиш учун кетган эди. Кираверинглар, сизларга бугуноқ хонани бўшатиб берамиз.

Бу орада бурчакдаги каровотда ширингина бўлиб ухлаб ётган уч-тўрт ёшлардаги малла сочлари жингалак қизалоқ уйғониб кетди, у бизни кўриб хархаша қила бошлади.

— Йиғлама, Ира, — тинчлантирди онаси, — ухлайвер, қизим. Ҳозир даданг келиб қолади, кейин бу ердан кетамиз.

— Йўқ, ҳеч қаёққа кетмаймиз! — бадтар йиғлай бошлади қизалоқ.

Шу пайт юklarимизни бир чеккага қўйиб, уст-бошимизни ечмасимизданоқ, ҳарбий кийимдаги ўрта яшар киши хонага кирди.

— Ие, келдингларми? Хуш келибсизлар! — деди у бизга. Кейин Носарев Владимир Михайлович, деб ўзини гаништирди. — Бу менинг рафиқам Лидия Владимировна. Буниси, қизим Ирина.

— Жуда яхши, — дедик биз ҳам ўзимизни таништириб.

Кейин билсак, мен Тошкентга кетгач, қутилмаганда Владимир Михайловичнинг оиласи Ўролдан келиб қолибди. У ҳам менга ўхшаб бу ерга яқинда келиб, қўшни қисмда хизмат қилар экан. Тасодифан темир йўл бекатида Темир акага рўпара келиб, дардини айтган экан, кўнгли очиқ ва бағри кенг Темир ака уларга:

— Биз дам олиш учун курортга кетяпмиз, икки хонали уйимиз бўш. Бироқ, Раҳмонов деган бир ҳамюртимга ваъда берган эдим. У ҳам эрта-индин оиласини олиб келади. У келгунча марҳамат, хонамизда яшаб туринглар. Мана қалит депти.

— Мен ўзим хизмат қиладиган қисмдаги тиббий пунктнинг бир хонасида вақтинча яшаб туриш учун командиримдан рухсат олдим, — деди у тез-тез гапириб, худди менинг олдимда бир айб қилиб қўйгандек, ўзини оқлашга уриниб. Кейин хотинига юзланди: — Нарсаларни йиғиштир, Лида, Ирани ҳам уйғот. Ҳозир ўша ерга кетамиз.

Биз эр-хотин бир-биримизга маъноли қарадик.

— Йўқ, ҳеч қаёққа кетмайсизлар, — дедик бараварига аввалдан келишиб олгандек.

— Шу ерда ҳаммамиз бирга яшаймиз. Марҳамат, сизлар уч киши бўлганингиз учун каттароқ хонани олинглар, бизга буниси ҳам бўлаверади.

Биз Жумаевлар хонадонида бирга яшай бошладик. Янги танишларимиз очиқ кўнгил, самимий, меҳмондўст бўлиштани учун улар билан тезда тил топишдик, қозон-товоғимиз ҳам бир бўлиб кетди. Бир кун биз дўстларимизни ўзбек таомлари билан сийласак, иккинчи кун қўли гул пазанда Лидия Владимировна думбадек юмшоқ ва лаззатли пирог билан меҳмон қиларди.

Бир ҳафтадан сўнг рафиқамни Тошкентга кузатдим, Носаревлар оиласи бошқа жойдан бошпана топиб, кўчиб кетишди. Ўзаро суҳбатларимиз чоғида Лидия Владимировнанинг кўз дўхтири эканлиги, ота-онасининг Ўролда яшаши, Владимир Михайловичнинг отаси 1942 йили фронтда ҳалок бўлганлиги, яқинларининг Узоқ Шарқда яшашлари, ўзининг Иккинчи жаҳон уруши қатнашчиси эканлигидан хабардор бўлдик.

Ўшанда Ғалаба байрами муносабати билан Владимир Михайловичнинг эғнида фақат байрам шодиёналарида кийиладиган ҳаворанг китель ва шим, кўксидаги шода-шода орден-медалларини кўриб, оғзим очилиб қолди. Мендан бор-йўғи ўн беш ёш катта бўлган Владимир Михайлович ўша пайтларда армияда йигирма йилга яқин хизмат қилиб, жангу жадал кўрган, машаққатли ҳаёт мактабини ўтаб, катта тажриба тўплаган эди. Хизмат муддатини бошлаганига эндигина етти-саккиз ой бўлган мендек

бир офицер учун бундай одам билан ҳамхона бўлиб яшаш катта бахт эди. Мен унинг даражасига етишиш учун қанча заҳмат чекишим, меҳнат қилишим кераклигини ўйлаб ҳайрон бўлардим.

«Йигирма йил-а? Қачон ўтади шунча вақт? У хизмат муддатини тугатай деб қолибди. Мен-чи, энди бошляяпман», дердим ўзимга-ўзим.

Биз Носаревлар оиласи билан дўстланиб олдик. Уларнинг оналарини кўриб келиш учун бир неча бор Ўролга бордик, улар эса, Тошкентга келиб, бизникида меҳмон бўлиб кетишди. Фарзандларимиз Александр ва Ирина, Бахтиёр ва Диёрахонлар бир оила фарзандларидек аҳил ва тотув ўсиб, вояга етишди. Ҳозир уларнинг ҳаммаси улғайиб, бола-чақали бўлиб кетишган, албатта.

Биз 1966 йилнинг октябрида Бойқўнғирдан Тошкентга кўчиб келдик. Владимир Михайлович у ерда 1976 йилгача хизмат қилиб, тиббий хизмат майори унвонида истеъфога чиқди. У ўттиз тўрт йил давомида қаерда ва қандай лавозимда хизмат қилмасин, ишчанлик, ҳалоллик, ташаббускорлик ва талабчанлик унинг доимий ҳамроҳи бўлди, ўз касбига садоқатли, дўстларга меҳроқибатли эканлигини амалда исботлади. Эр-хотин Носаревлар Москва яқинидаги Владимир вилоятининг Петушки шаҳридан абадий макон топишди. Ўртамиздаги масофа узоқлашиб, ўзаро борди-келди қилишимиз қанчалик моддий ва иқтисодий қийинчиликлар туғдирмасин, узоқ йиллар давомида шакланган жанговар дўстлигимиз, биродарлигимиз риштаси сира ҳам узилмади.

ДЎХТИРЖОН, БИР ИЛОЖИНИ ҚИЛИНГ...

1963 йилнинг ёз ойларида батальонимизга хизматга янги қақирилган ўзбекистонлик йигитларнинг бир гуруҳи келиб қўшилди. Улар асосан Тошкент шаҳри, Бухоро, Сирдарё, Жиззах вилоятларидан эди. Ёш аскарлар бир ойлик карантин мобайнида ҳарбий-қурилиш ишларига оид қисқа дастур бўйича ўқув машғулотларини ўташлари ҳамда тиббий кўрикдан ўтишлари зарур эди.

Улар кундалик ҳаётда сафда юриш-туриш қоидалари, шунингдек, замонавий қурол-яроғ, техника, оммавий ялпи қирғин воситалари ҳақида шунчаки, юзаки маълумотга эга бўлишса, шунинг ўзи етарли ҳисобланарди. Чунки уларнинг асосий вазифаси қурилишда оғир жисмоний меҳнат билан шуғулланиш, бошқа қўшинлардаги аскарлар каби кеча-кундуз автомат таркибий қисмларини синчковлик билан ўрганиш, ечиб, сочиб, қайтадан

мойлаб, ўрнига жойлаб, мўлжални аниқ нишонга олиш ёки қудратли самолёт, танк, замбараклар сири-синоатлари билан яқиндан «тиллашиш» эмас, балки қўлларига ишониб топширилган оғир дўм, чўқмор, кирка, белкурак, болта, болға, андава, омбур, тахта-ёғоч, тонна-тонна қум, цемент, тупроқ, алебастрлардан оқилона, тежамли фойдаланиш эди.

Бундан ташқари, иш жараёнида техника хавфсизлиги қоидаларига қатъий риоя қилиш, кимдир баъзи сабабларга кўра шикастланиб, жароҳат олгудек бўлса, бир-бирига ва ўзи-ўзига шошилиш тез тиббий ёрдам кўрсата билиш кўникмаларига маънан, руҳан ва жисмонан тайёр бўлиши шарт, мажбурий эди. Бундай талаб шу пайтгача озми-кўп жисмоний меҳнат билан шуғулланиб, қўли қадок бўлган меҳнаткаш йигит учун айтиш муддао бўлса, уйда ошини йиғлаб ичадиган, қўлини совуқ сувга урмаган, оёғи остидаги гиштнинг хом ёки пишиқлиги фарқига бормаган баъзи эркатой, нозиклар назарида жаҳаннамнинг ўзидек қўрқинчли туйиларди.

Вазият шундай ўта жиддий ва мураккаб бўлишига қарамай, аксарият ёш аскарлар янги шарт-шароитга аста-секин мослашиб, жамоада ўз ўринларини топа бошлашди. Лекин уларнинг айримлари, хусусан, бухоролик узун бўйли, озғингина, тилла тишли йигит ялиниб-ёлвориб олдимга йиғламсираб келаверди.

— Бир иложини қилинг, дўхтиржон! Мен бу ерда ўзимни сира тола олмаяпман. Ўлиб қолишим мумкин, онамга жуда қийин бўлади.

— Ие, қизиқ экансиз-ку! Қандай қилиб, иложини топаман? Сиз ахир ҳақиқий ҳарбий хизматга, йигитлик бурчингизни адо этишга келгансиз-ку! Энди «Кемага тушганнынг жони бир», ўзингизни қўлга олинг. Ҳадемай, кўникиб кетасиз.

— Йўқ, дўхтиржон! Мен бу ерда хор-зор бўлиб юрганимдан ўлганим яхши. Мени бир амаллаб уйимга, онамнинг олдига қайтариб юборсангиз, илтимос.

— Бунинг сира иложи йўқ!

— Соз ушлаган қўлим, сеҳрли бармоқларим, ишқ-муҳаббат таронасини авж пардада куйловчи овозим хароб бўлади, севган касби-коримдан бир умрга айриламан-ку!

— Бу ерга келмасингиздан аввал қаерда ишлар эдингиз?

— Вилоят мусиқали драма ва комедия театри оркестрида чолғувчи, вокал артисти бўлиб ишлардим.

— Қандай мусиқа асбобларини чалишни биласиз?

— Тор, дугор, рубоб, гижжак, най, доира... деярли барчаси, ҳатто фортепьяно чалишни ҳам уддалайман.

— Қани ўша мусиқа асбобларингиздан бирортаси ёнингизда борми?

— Йўқ, ҳаммаси уйда қолди. Улар менсиз ғариб бўлиб, сўппайиб қолишди, дўхтиржон.

— Эссизгина. Асбобларингиздан бирортасини ўзингиз билан бирга олиб келмабсиз-да.

— Бунинг сира иложи бўлмади, дўхтиржон.

— Афсус! Унақа бўлса, қўлингизга мана бу ликопчани олиб, хиргойи қилинг-чи! Овозингизни эшитиб кўрайлик, — дедим унинг кўнглига қўл солиб.

Бу кутилмаган таклифдан сўнг суҳбатдошим анча сергакланиб, ўзини саҳнага чиқаётгандек ҳис қилди, томоғини бирикки марта қириб, ютиниб олди-да, ликопчани аста чертиб, хиргойи қила бошлади:

Кўнглим кошонасин бўлиб меҳмони,
Боғимда бу оқшом жонон ўйнасин!
Гулдай чиройига бўлай садаға,
Очилиб, сочилиб чунон ўйнасин!

Хипча белга боғлаб яшилранг камар,
Гуллар-чечаклардан тақсин гулчамбар.
Тенги кам ўйинчи, тенги кам дилбар,
Тамонага келиб, осмон ўйнасин!

Товусдай товлансин ул қоши камон,
Висол чаманида бўлайлик омон.
Дилларга завқ берди бу хуррам замон,
Қолмайин заррача армон ўйнасин!

Кўшиқ сўзларини дона-дона, эҳтирос билан куйлаб, дил торларимни қитиқлаган ҳофизнинг ширали, жарангли овозига махлиё бўлиб, беихтиёр ўрнимдан туриб, ўйинга тушиб кетганимни билмай қолибман. Ашула тугагач, завқу шавқимни яшира олмай, «жуфт бўлсин», дедим қарсак чалиб. Илтимосимга биноан ҳофиз ўз-ўзидан руҳланиб, яна жўшиб-тошиб куйлай бошлади:

Майли, жоним, ишқ йўлида айла фармон, розиман,
Сен билан умрим бўйи сурмоққа даврон, розиман.

Мен гўзалмасман дема, сенсан менинг-чун энг гўзал,
Сенга қалбимни мудом этмоққа эҳсон, розиман.

Бир тиконнинг заҳри деб, гулдан кечувчи мен эмас,
Чин муҳаббат боғига бўлмакка боғбон, розиман.

Ногоҳон ҳижрон ҳужум этса висол бўстониға,
Кўкрагим қалқон қилиб турмакка посбон, розиман.

Бир ширин ошён қуриб, тотсак бу ёшлик завқини,
Санъатинг булбул мисол куйлашга жонон, розиман.

Икки кўнгил тенглигин аҳду вафо дер-ку Мўмин,
Кел дилимнинг тўрига бўлмакка мезбон, розиман.

Қўшиқ ниҳоясига етгач, иккимизнинг кўзимиздан қувонч ёшлари чиқиб кетди. Назаримда менинг ва ижрочининг дилидаги гаплар ўз ифодасини, икки орадаги муаммо ўз ечимини осонгина топгандек эди.

— Қойил, баракалла! — дедим суҳбатдошимнинг қўлини маҳкам сиқиб, унинг ижоди, истеъдодига омад ва бахт тилар эканман. — Мана, дилингиз ва тилингиз билан ўзингизнинг ички қиёфангизни яққол намоён этдингиз. Раҳмат! Йигит кишининг сўзи билан иши, нияти яқдил бўлиши керак! Шундайми?

— Шундай, дўхтиржон!

— Шундай экан, бояги куракда турмайдиган, бўлмағур фикр, хаёлларингизни каллангиздан чиқариб, амалий ишга чоғланинг!

— Бу нима деганингиз?

— Сизнинг раҳбарлигингизда батальонимизда ўзбек миллий ашула ва рақс тўғараги ташкил қиламиз, маъқулми?

— Маъқул!

— Аҳамият берган бўлсангиз, турли бўлинмаларда хизмат қилаётган қозоқ, гуржи, арман, озарбайжон йигитларининг айримларида ўз миллий чолғу асбоблари бор. Улар ишдан кейин, кечки дам олиш соатларида шийпончада тўпланишиб, маданий ҳордиқ чиқаришади, ўйнашади, кулишади, оғир жисмоний меҳнат машаққатини унутишади, эртанги кунга қуч-қувват олишади. Бизнинг ўзбек йигитлари-чи? Улар фақат тамошабин холос! Уларни ҳам миллий мусиқамиз, куйимизга ошно қилсак, кўнгилларини кўтарсак, ниҳоятда хайрли, савобли ишга қўл урган бўлардик. Нима дейсиз?

— Жуда яхши бўлади. Қани энди ниятимиз амалга ошса, дўхтиржон.

— Албатта амалга оширамыз! Бунга менинг иймоним комил! Бу ҳақда мен қўмондонлик билан гаплашиб, қатъий бир қарорга

келамиз. Кейин қарабсизки, қурилиш майдонлари бўйлаб гастролларга чиқамиз, ҳарбий ходимларга концертлар берамиз!

— Мусиқа асбобларимиз масаласи нима бўлади?

— Уларни ҳам ташкил қиламиз. Сиз фақат тушкунликка тушмай, янги ижодий режалар, дастурлар тузинг. Кечқурунлари аскарлар ишдан қайтгач, уларнинг ичидан санъатсевар, ашула айтиш, ўйинга тушишга мойил йигитларни излаб топинг, клубга йиғиб, астойдил шуғулланинг. Бу ёғига мен ёрдам бераман. Рози бўлсангиз, сизни вақтинчалик ўрни бўш турган санитар-йўриқчи лавозимига қабул қилиш ҳақида таклиф киритаман. Келишдикми?

— Келишдик, дўхтиржон!

У пайтларда мен бошланғич фирқа ташкилотининг котиби сифатида, қўмондонликнинг ҳурмати ва эътиборига сазовор бўлиб, бирор таклиф, мулоҳаза эътиборсиз қолмасди. Шундай бўлди ҳам.

— Оббо, дўхтир-ей, янги-янги ташаббусларинг билан бизни сира тинч қўймас экансан-да! — деди кулиб батальон қўмондони лавозимини эгаллаган майор Грибин. Бу вақтга келиб, бизнинг ўртамиздаги гиналар унутилган, жуда апоқ-чапоқ бўлиб кетган эдик. — Хўш, буёғи қанақа бўлади?

— Нима бўларди? Биз сиздан от билан туя сўрамаймиз, озгина маблағ ажратсангиз бўлгани.

— Бу маблағни қандай мақсадларга ишлатамиз?

— Бизга ҳозирча иккита рубоб, чилдирма, най, бир жуфт ноғора керак.

— Карнай-сурнай-чи? — ҳазил аралаш сўради гапга қўшилган майор Агриянц.

— Ҳозирча бунга заруратимиз йўқ. Балки, кейинчалик керак бўлиб қолар, — дедим тўлиқ ишонч билан.

— Хўш, сен айтган мусиқа асбобларини қаердан оламиз?

— Тошкентдан!

— Уларни ким олиб келади?

— Албатта, ўзимиз!

— Ие, ҳали шу баҳона яна уйингга, Тошкентга бориб келар экансан-да?

— Нима десангиз шу. Лекин...

— Нима лекин?

— Мен ўзбек миллий мусиқа асбобларининг фақат номини биламан, холос. Уни танлашни ҳам, чалишни ҳам билмайман.

— Унда нима қиламиз?

— Мен билан бирга албатта бу соҳанинг устаси, билимдони санитар-йўриқчимиз Ш.М. бориши керак!

— Ана холос! Яна қўшимча харажат.
— Бошқа иложимиз йўқ!
— Оббо, дўхтир-ей, қўймадинг-қўймадинг-да. Майли йигит-нинг сўзи ерда қолгунча, ҳукизнинг шохи синсин. Айтилган сўз — отилган ўқ. Сафарга отланинглар!

Биз, Ш.М. иккимиз уч кунлик Тошкент сафарига бориб, мўлжалдаги мусиқа асбобларини келтириб, амалий ишларни бошлаб юбордик. Кечки пайтлар клубимиздаги алоҳида хонада машғулотларимиз қизиб кетди. Тўғарагимиз аъзолари сони кундан-кунга ортиб, қўшни қисмлардан ҳам ҳаваскор юртдош-аскарларимиз қўшила бошлашди. Машғулотларда мусиқа асбобларини маромига етказиб чаладиган ва ашула айтадиган фақат Ш.М. эди. Бошқалар йўли учун қўлларига бирор соз олиб, уни билганларича тингиллатиб, ашулага жўровозлик қилишарди. Мен қўлимга доира олиб, ўзимча бирор усул берардим. Бахтимизга бирор шўхроқ қўшиқ, лапарга дадил қўл кўтариб, мардона рақсга тушадиган, ўзбекча, тожикча, озарбайжонча ҳазил қўшиқларни ижро этадиган йигитлар ҳам топилди.

Алқисса, орадан бир ҳафта-ўн кун ўтгач, ярим соатли концерт дастуримиз тайёр бўлди ва уни якшанба куни клубимиз саҳнасида намойиш этдик. Бундан ҳамма хурсанд бўлганидан янада руҳланиб, ўз устимизда қаттиқроқ ишлашга киришдик. Тез орада доврагимиз қўшни қисм, бўлинмаларга тарқалди. Менинг ташаббусим билан тўғарагимизнинг йигирма чоғли аъзоларига оқ сурпдан яхтак тиктирилди, белларига ҳаворанг матодан белбоғ боғлаб, бошларига Тошкентдан келтирилган арзон-гаров гармдори нусха дўппилар кийдирилди. Бу ансамблимиз аъзолари ва томошабинларнинг руҳиятини кўтарди.

Юқоридаги Бош қўмондонлик сиёсий ишлар бўйича раҳбариятининг тавсиясига мувофиқ, режа бўйича яқин атрофдаги қурилиш майдонларига бориб, юртдошларимизга концертлар бериш одат тусига кирди.

Бир куни Бош штабимиз ёнидаги қурувчилар клуби саҳнасида навбатдаги концертимиз пайтида ҳар сафардагидек ўртани олиб борар эканман, зални тўлдириб ўтирганларнинг деярли барчаси ўрта осиелик йигитлар бўлгани учун Жалолиддин деган бир андижонлик йигит билан «Гулмисиз, сунбулмисиз?» пайровли аскияни ижро этишга киришдик.

ГУЛМИСИЗ, СУНБУЛМИСИЗ...

Искандар: Боғда гуллар очилибди, ҳиди ҳар ён сочилибди. Сиз шуларнинг қайси бирисиз?

Жалолиддин: Айтганингизман. Ўзингиз-чи, сиз шу гулларга келган булбулмисиз?

Искандар: Айтганингизман. Гулмисиз, сунбулмисиз, райҳонмисиз, жамбилмисиз? Ўша гуллардан яхши кўрган қизингизга берганмисиз?

Жалолиддин: Гулмисиз, сунбулмисиз, райҳонмисиз, жамбилмисиз? Гул баҳона каллаи саҳарлаб кўчага чиқиб, ўзингизни бозорга солганмисиз?

Искандар: Ҳа, кўпчилик қад-қомати келишган, барваста йигитларимиз ўзларини гул сотишга, мўмай пул топишга уриб кетишди. Бунақада юртимизни ким қўриқлайди, ўйлаганмисиз?

Жалолиддин: Гулмисиз, сунбулмисиз, райҳонмисиз, жамбилмисиз? Ҳарбийдан чақирув қоғози келганда «Бу уйда эркаклар йўқ», деганмисиз?

Искандар: Гулмисиз, сунбулмисиз, райҳонмисиз, жамбилмисиз? Очиғини айтинг, юрт иши учун ўғил бола бўлиб уйдан кўчага чиққанмисиз?

Жалолиддин: Гулмисиз, сунбулмисиз, райҳонмисиз, жамбилмисиз? Унақа инкубатордан чиққан жўжани қилиғини қилмапг! Ўзингиз тўртта йигит билан чойхонада улфатчилик қилганмисиз?

Искандар: Гулмисиз, сунбулмисиз, райҳонмисиз, жамбилмисиз? Ҳарбий хизматга кетгунча бирор марта этик билан сув кечганмисиз?

Жалолиддин: Гулмисиз, сунбулмисиз, райҳонмисиз, жамбилмисиз? Кўрмаган экансиз-да, нечта этикнинг жағини йиртганмиз. Биз чойхонага чиққанда, сиз тухум илтиб ютганмисиз?

Искандар: Нима қилай, чумчуқ отай десам, рогаткамни олиб қўярдингиз. Сиз ҳеч бўлмаса «ТИР»га бориб, бирорта қушнинг кўзини нишонга олганмисиз?

Жалолиддин: Гулмисиз, сунбулмисиз, райҳонмисиз, жамбилмисиз? Хизматга бориб, қўлингизга милтиқми, автоматми ушлаганмисиз? Ёки қурувчи бўлиб, белкурак, лом кўтариб юрганмисиз?

Искандар: Гулмисиз, сунбулмисиз, райҳонмисиз, жамбилмисиз? Қурилишда том тепасига чиқишни хоҳламай: «Ичим оғрияпти», деб жўрттага сурги дори ичганмисиз?

Жалолиддин: Гулмисиз, сунбулмисиз, райҳонмисиз, жамбилмисиз? Навбатчиликка турганингизда, старшина хабар олгани борганда, лалайиб оғзингиздан гапингизни туширганмисиз?

Искандар: Гулмисиз, сунбулмисиз, райҳонмисиз, жамбилмисиз? Командирнинг: «Аскар доим эгарланган отдек бўлиши керак!» деган гапини эшитганмисиз?

Жалолиддин: Гулмисиз, сунбулмисиз, райҳонмисиз, жамбилмисиз? Ҳа, эртасига зарядка пайтида: «Ўртоқ командир, камаримни тополмадим, картошка тозалашга борсам, майлими?» деганмисиз?

Искандар: Гулмисиз, сунбулмисиз, райҳонмисиз, жамбилмисиз? Онам ёғлиқ патирни тишлатиб «Ой бориб, омон кел, тўйингни кўрай», деб кузатганларида, «Бир гап бўлар» деганимни эшитганмисиз?

Жалолиддин: Гулмисиз, сунбулмисиз, райҳонмисиз, жамбилмисиз? Ҳозир қизлар совчи келганда: «Армияга борган эканми?» деб суриштиришади. Умуман, бирор тайинли хунарнинг думидан ушлаганмисиз?

Искандар: Гулмисиз, сунбулмисиз, райҳонмисиз, жамбилмисиз? Бизни хизматга кузатишаётганида: «Қайтиб келсак, ҳамма ишни ўз қўлимизга оламиз!» деб ваъда берганимизни эшитганмисиз?..

Бизнинг сўз ўйинимиз давомида залда самимий кулги, қаҳқаҳа кўтарилди, қарсақлар чалинди.

Бир маҳал сахна ортидан қарасам, залнинг олдинги қаторида генерал-майор Шубников рафиқаси билан ўтирганига кўзим тушди. Ҳаяжонланганимдан асосий ижрочига имо-ишора қилдим: «Энди нима қиламиз? Истеъдодингизни ишга солинг», дедим. Менинг илтимосим, фикримни яхши англаган йигит ўша заҳотиёқ, ташаббусни қўлига олди, рубобда машҳур композитор Бизенинг «Кармен» операсига кириш увертюрасини маҳорат билан ижро эта бошлади. Залда узоқ давом этган олқишлар янгради.

Генералнинг рафиқаси ўрнидан туриб, сахна томон юрди. Унинг қаттиқ ҳаяжонда эканлиги ёниб, яйраб-яшнаб кетган юз-кўзидан яққол сезилиб турарди. У сахна ўртасига келиб тўхтади-да, кучоғини кенг очиб, созандани бағрига босди, юзидан ўпди. Кейин сахна бурчагидаги фортепьянога яқинлашиб, қопқоғини кўтарди, ўриндиққа ўтириб бармоқлари билан пардаларини аста-секин босди. Бунга жавобан Ш.М. қўлидаги созини созлаб, бояги ёқимли мусиқа куйини биргаликда ижро этишди. Бўлди қарсак, бўлди қарсак!

Концертимиз якунида сахнага кўтарилган генерал Шубников ансамблимиз аъзоларига ташаккур билдириб, омад тилади. Моҳир

хонанда ва созанда оддий аскар-ҳарбий қурувчи Ш.М.га ўз шахсий мулки ва ҳисобидан махсус ҳарбий либос тиктириши, уни хром этик билан тақдирлашини расман эълон қилди.

Шу-шу Ш.М.нинг обрў-эътибори ошгандан ошди. У ҳафтанинг шанба, якшанба кунлари Марказий офицерлар уйида бўладиган катта концертларда интирок этиб, генералнинг рафиқаси билан ижодий ҳамкорликда «Кармен» операсидан увертюра ижро этадиган бўлди. Йигит кишига омад қуёши кулиб боқса, қўша келади, дейишганидек, Ш.М. 1965-1966 йилларда умумармия ҳарбий ансамбллар ижрочилари кўрик-танловида қатнашиб, унинг совриндорига айланди.

Айтишганидек, бу ҳаётда иложи бўлмаган нарсанинг ўзи йўқ. Фақат унга астойдил интилиш керак. «Интилганга толе ёр», деб бежиз айтишмагани шу бўлса керак-да!

АСКАР РУҲИ

Хизматим мобайнида шунга амин бўлдимки, ҳар қандай одам, хусусан ҳарбий ходим катта лавозимдаги офицерми, оддий аскарми қатъи назар, озгина самимий эътибор, ғамхўрлик, бир оғиз ширин сўзга доим зор, интизор бўлар экан. Фақат бу яхшиликни ўз вақтида, ҳеч қандай таъмагирликсиз, сунъий обрў орттириш, умумий ошкоралик, дабдабазликка йўл қўймасдан, одамнинг иззат-нафсига тегмасдан, пинҳона амалга ошириш зарур, холос.

Шу маънода қадим-қадим замонларда ҳам ҳарбий ходимлар кайфияти, руҳиятини унга заррача одамийлик кўрсатиш, эътибор бериш, ширин калом, тўйимли, ҳалол таом, моддий-маънавий рағбатлантиришгани бежиз эмас. Шундан кейингина аскарлар тоғни талқон, кўкракларини қалқон қилишга ҳозир у нозир бўлишган. Акс ҳолда бунинг тамомила тескариси, аянчли натижалар гувоҳи бўлишган.

Нафсиламрини айтганда, туғилиб ўсган жонажон макон, ота-онаси, яқинлари, севган ёру дўстларидан олисда, мусофирчиликда, нотаниш одамлар орасида, мушук сичқон пойлаганидек, икки кўзи тўрт, бир парча хаг-хабарга, ширин сўзга зор яшаш киши кайфиятини туширади, ўз бурчи, вазифаси, қолаверса, ҳаётга бўлган муносабатини бутунлай ўзгартиради. Бунда унинг атрофидаги сафдошлари, тарбиячи, сардорларининг ўтқир кўзи, огоҳлиги, ҳушёрлиги катта аҳамият касб этади. Бефарқлик, лоқайдлик оқибати кўнгилсиз ҳолатларга олиб келиши турган гап. Ўзимдай одам ҳам бир-икки ҳафта мобайнида яқин одамларимдан хат-хабар олмаганим туфайли, хавотир олиб, не хаёл-

ларга бормадим, дейсиз. Тошкент билан ўн дақиқа телефонда сўзлашиш учун халқаро алоқа бўлимида уч кун олдин буюртма бериб, кутилган дақиқаларни соатлаб пойлаб тоқатим-тоқ бўлганини айтмайсизми?

Афсуски, ҳамма ўз иши, ташвиши билан, шунчаки расмий-чилик юзасидан овора бўлиб, узоқ вақт дардини ичига ютиб, ўзи билан ўзи гаплашиб, юраги сиқилиб, уйқуси қочиб юрган баъзи одамлар кутилмаганда ножўя хатти-ҳаракатлар қилиб, ўзларига ҳам, бошқаларга ҳам ташвиш орттиришлари мумкин. Шундан кейин югур-югур, чоп-чоп бошланади. «Нега унақа? Нега бунақа?» деган савол-жавоблар, айбдорларни қидириш, уларни жазолаш чоралари кўрилади. Оқибатда ғишт қолипдан кўчгани, бўлар иш бўлганига гувоҳи бўламиз.

Бир куни пешиндан кейин мени тўсатдан шаҳар четида қури-лаётган улкан қурилиш иншооти ТЭЦ — иссиқ электр энергияси бериш марказига чақиришди. Баландлиги юз метр, радиуси 200-300 метрдан зиёд бу баҳайбат доира шаклидаги иншоот устига пайвандланган узун темир нарвон орқали том тепасига чиқиб олган Т. исмли татар аскар- қурувчи «Бунақа бемаъни ҳаётдан тўйдим! Ўзимни паства ташлайман!» деб бақирар-чақирар, олдига ҳеч кимни йўлатмасди. Унинг бу қилмиши, хатти-ҳаракатини пастанд юзлаб одамлар тамошабин сифатида кузатишарди.

Мен жонимни ҳовучлаб, аста-секин зинадан тепага кўтарилдим. Осмони фалакдаги том устига чиққанимда бошим, кўз олдим чир-чир айлана бошлади. Соф татар тилида сўйлаб, уни алдаб-сулдаб гапга солдим, бисотимдаги татарча шеър, латифа, қўшиқларимни айтиб, кўнглини бироз кўтариб, овутдим, ҳовуридан туширдим.

«Эдил дарё бўйларинда ёлғиз юрасим кела,
Суясинми, сўймисанми, шуни биласим кела», —

деган машҳур қўшиқни жирлаганимда йигитнинг кўзидан ёш чиқиб кетди. Кейин унга Ҳоди Тоқтошнинг икки қатор шеърини ўқидим.

«Муҳаббат ул иски нарса, лакин ҳар бир юрак они ёнғорта» («Муҳаббат эски нарса, уни ҳар бир юрак янгилар») деганининг маъно-мазмунини айтиб беришини илтимос қилдим. У ўзининг она тилида самимий мулоқотда бўлганим учун ишончимга кириб, дардини тўкиб солди:

— Нишлаб мени старшина-хоҳол постоянно обижают, уни-жать ита? Ни за что минга наряд бериб, картофиль чистить

итарға или туалет убирать итарға посылать, ита, сволоч! Материть ита! Мен уни яратмим, задушить итам, загубить итам, паразит! Яратган қизим Афифадан келган конвертни менга бермай, порвать идти, менинг человечески достоинствомни оскорбить идти! Шулай булғач, надоело мне жить на этом свете! За то, на том свете мне будет спокойно — деган гапларни менга йиғлаб айтди.

— Биз старшинани обязательно строго наказать итамиз, у ҳали сендан извинение сўрайди. Мана, пастда сени қанча ўртоқларинг кутиб туришибди. Мен сени уйингга, атийинг, анийинг олдига юборам. Уларни, севган қизингни кўриб қайтасан.

— Ростданми? — деди у гапимга ишонқирамай.

— Рост! Честное, мужское слово! — дедим унга қўлимни узатиб.

У олдинда, мен унинг ортидан аста-секин баландликдан тушдик. Ҳамма бизни фазодан тушган фазогирлар сингари қарсақлар билан кутиб олди. Мен уни бизни кутиб турган санитар машинасига ўтқизиб, тиббий нуқтамизга олиб келиб, алоҳида ўриндиққа ётқиздим. Иссиқ чой, овқат, тегишли дори-дармон бериб тинчитдим, ухлатдим. Бу орада зарур расмий ҳужжатларни тўғрилаб, икки киши назоратида Тошкентдаги 340-ҳарбий госпитал руҳий хасталиклар бўлимига юбордим. Кейин Т.нинг руҳий касаллик туфайли ҳарбий хизматдан бўшатилагани ҳақида ҳарбий-тиббий ҳайъатининг қарори келди, уни яна икки киши назоратида уйига жўнатдик.

Афсуски, ҳарбий бўлинмадаги носоғлом ички вазият, ўзаро келишмовчиликлар сабабли бундай кўнгилсиз воқеалар онда-сонда учраб турарди. Бундай ҳолатларни ўз вақтида аниқлаш ва уларни оқилона, ҳолисона бартараф этиш биз шифокорларнинг энг асосий вазифамиз эди.

Яна бир куни 4-рота сардори, уруш қатнашчиси капитан Гузь олдимга ҳаяжонланиб кириб келди:

— Бу қанақаси бўлди, дўхтир? Менинг қўл остимда Қирғизистоннинг Ўш вилоятидан, бир оиладан бир эмас, уч туғишган ака-ука Авхунбоевлар хизмат қилишади. Уларнинг каттаси 27 ёшда, уйланган, битта боласи бор. Ўртанчаси 25 ёшда, кенжаси 23 ёшда. Уйида ёлғиз онаси бор экан. Бу бечоралар ниҳоятда меҳнаткаш, беозор, итоаткор йигитлар. Каттасининг негадир кайфияти жуда паст, камгап. Мана бугун уни ҳожатхона атрофида ахлат титкилаб юрганини ўз кўзим билан кўриб, олдингизга келдим. Наҳотки, шу йигитни уйига, онаизори, бола-чақаси олдига қайтариб юборишнинг иложи бўлмаса?

— Бор, албатта! Мана шу кўзингиз билан кўрган воқеа ва айтган гапингизни оқизмай-томизмай менга расмийлаштириб берсангиз бўлди. Буёғини ўзим ҳал қиламан. Қани ўша йигит? — дея шартта ўрнимдан турдим.

Бир маҳал ҳузуримга соч-соқоли ўсган, озиб-тўзиб кетган, афтодаҳол йигитни укалари ҳамроҳлигида олиб келишди. У билан суҳбатлашсам, ҳақиқатан ҳам кайфияти паст, руҳиятида сезиларли ўзгаришлар бор. Бу йигитнинг ҳам ҳужжатларини расмийлаштириб, махсус шифохонага жойлаштирдик. Кўп ўтмай, ҳарбий-тиббий ҳайъат қарорига асосан, хизматдан озод этиб, икки укаси назоратида уйига, онаси, оиласи бағрига жўнатдик.

Бу ҳодиса, воқеадан кейин ортиқча гап-сўзга ўрин йўқ десак, муболаға бўлмайди. Хулоса шуки, нафақат ҳарбий ходимлар, балки оддий одамларнинг ҳам ҳаётда руҳи тетик, мустаҳкам бўлса, улардан тегишли наф, манфаат кутиш мумкин. Шунинг учун бир-биримиздан меҳр-шафқатимиз, саховатимиз, мурувватимизни аямайлик, азизлар. Бир ғариб, кўнгли ўксик кимсага вақтида меҳр-оқибат кўрсатиб, ширин сўз билан дилини шод этмоқ, унга бир ҳовуч олтин бергандан минг карра афзалдир. Ширин сўз жон озиғи, одамга эътибор, оламга эътибордир. Одам руҳи кўтаринки, кайфияти чоғ, хотиржам бўлса, олам мунаввар, эл-юрт тинч, осойишта, осуда яшайди, гуллаб-яшнайд.

ТИЛИДАН ИЛИНДИ

Махсус топшириқ бўйича руҳий хасталикка чалинган бир беморни икки назоратчи ҳамроҳлигида Тошкент ҳарбий госпиталига келтирдик. Қабулхонада уни аранг ювинтириб, кийинтирдик. Энди уни руҳий касалликлар бўлимига кузатиб қўйишимиз керак. Бемор тушмагур бу ерда ҳам йўл бўйи қилган хархашасини қилаверди. «Овқатингизни емайман. Поезддан ўзимни пастга ташлаб, онамнинг олдига бораман», деб-ку, жонимизни ҳиқилдоғимизга келтирди. Энди юрақолса-чи, гапимизга кира қолса-чи! Бундай оғир асабий-руҳий беморларга вазиятга қараб, яхши гапириб, оз-моз жисмоний куч ҳам ишлатилади, албатта. Фақат бу билан унинг шахсиятига тегмаслик, жисмоний зарар етказмаслик даркор, холос. Акс ҳолда у нафақат ўзи, балки ён-атрофидаги одамлар ҳаётига ҳам қутилмаган хавф-хатар тугдириши эҳтимолдан ҳоли эмас. Буни аввалдан яхши билган тиббиёт ходимлари касбий хавфсизлик чора-тадбирларини кўриб, унга қатъий амал қилишади.

Руҳий касалликлар бўлими остонасига келганимизда темир дарвоза ёнидаги кўнгиноқ тугмасини босдик. Кўп ўтмай, шарақ-

шуруқ қилиб эшик очилди. Оқ халатли аёл бизни ичкарига бошлади. Шу пайт беморнинг кайфияти яна бузилиб, ҳамшира ва бизга хўмрайиб, бақувват қўлларини муштга айлантирди. «Эҳтиёт бўлмасак, ҳозир кимгадир мушт тушириб қолиши мумкин! Узи ҳам тушган жойини ўпиради-да! Девдай кучи бор!» деб, ҳадиксираб турдик. Мен беморни юпатишга ҳаракат қилдим:

— Онангни олдига борасанми, юрақол, барака тошкур! Онанг бечора сени кутиб қолдилар, — дедим кенг елкасига аста қўлимни қўйиб.

Навбатчи ҳамшира темир йўлдаги йўриқчилар ишлатадиган «Г» ҳарфига ўхшаш узун калити билан йўлакдаги эшикни очиб, бизни ичкарига киритди-да, яна шарақлатиб маҳкамлади. Энди бу ердан одам тугул қуш ҳам учиб чиқиб кетолмасди. Мен ўзимни бир умр шу темир панжара ичида қолиб кетадигандай оғир ҳис қилиб, ён-атрофга синчковлик билан назар ташладим. Оқ ғилоф кийдирилган диван, думалоқ стол, бир неча стул, тувакка ўтказилган гул билан безагилган йўлакдан ўтиб, бир эшикка дуч келдик. Бу сафар ҳам бояги сирли калит ишга тушди, шарақ-шуруқ. Юрагим бадтар увиша бошлади. Ёп-ёруғ, узун ва кенг йўлакнинг бошидан охиригача энлик тўқ қизил поёндоз тўшалган. Эгниларига жигарранг паҳмоқдан пижама ва халат кийиб олган беморларнинг баъзилари бир ерда ғамгин хаёл суриб тикка туришар, бўлар-бўлмасга иржайиб-тиржайишар, кулгидан ўзларини тутолмай, оғриб кетган жағларини ушлаб, чакагим тушиб кетмасин деганнинг эҳтиётини қилишарди. Бошқаси қўлига қалам, қоғоз олиб, буюк кашфиёт очаётган олим, шоир, даҳоларга тақлид қилиб, ўйчан кўзларини бир нуқтага тикиб у ёқдан-бу ёққа юради. Бири эшик очилиши биланоқ, ўша томонга юурса, иккинчиси ўзини четга олади.

— Қодиржон!

Нотаниш ва нозик жойда исмимни эшитиб, сесканиб кетдим. Қулоғимга чалинган товуш: «Жарга қулаб кетаяпман. Мени қутқариб қол!» деган чақириқдай таҳликали, майин ва илтижоли оҳангда эди. «Жиннилардан танишим йўқ эди-ку!» дедим ўзимга-ўзим. Кейин ён-веримга қарадим.

— Қодиржон, бу мен!

Мендан беш-ўн қадам нарида бошини сочиқ билан ўраган, бурун ости ва даҳанидаги сийрак соқоли кўндан бери қирилмагани учун ёши ҳийла катта кўринган, эскидан бизга таниш ҳамкасбим Махсум хўмрайиб келарди. Хабарингиз бор, биз у билан институтда олти йил бирга ўқиган, ўзининг хурмача қилиқлари билан отнинг қашқасидай маълум кимса эди. У билан

икки йилдан бери кўришмаган эдик. Энди бу ерга тушиб қолибди, ҳайрон бўлдим. Одамгарчилик юзасидан ҳол-аҳвол сўрадим.

— Саломатмисан, Махсум? Нима қилиб юрибсан бу ерда?

У кечирилмас гуноҳ қилиб қўйган боладек, сўзсиз бош эгиб, қаршимда турар, кўзларини мендан яширар, оғзи қуриб, томоғи қақраганиданми, дам-бадам лабини ялаб, тупик ютарди.

— Дўхтирдан рухсат сўра, оғайни, ташқарига чиқиб бироз гаплашайлик, — деди ниҳоят тили аста-секин калимага келиб.

Мен бу ерга олиб келган беморим билан хайрлашиб, бўлим бошлиғидан рухсат сўрадим, йўқ демади. Яна шарақ-шуруқ қилиб, эшик очилди. Ичкаридаги гала-говурдан тинчроқ, ташқарига, очиқ ҳавога чиққанимиз учун иккаламиз чуқур нафас олдик.

— Оббо, Махсум-ей, нима гап? Нима бўлди ўзи? Бу ердалигингни билмабман, қуруқдан қуруқ келган эдим.

— Ҳечқиси йўқ, — деди у диван томон юриб. Унинг рангирўйини кўриб, ачиниб кетдим. Кўпдан бери куёш нури кўрмаган, тоза ҳаводан баҳра олмаган юзлари синиққан, заҳил эди. У кўм-кўк томирлари бўртиб чиққан озғин қўлини бир-бирига ишқалаб, секин диванга ўтирди. Кўз қарашлари, юзидаги ифодаларда кўпдан бери кўрмаган танишини тасодифан учратиб қолганда бўладиган севинчли ҳолат негадир жуда суст, назаримда зўрмазўраки ясама туюларди менга.

Шунинг учун бўлса керак, Махсумнинг ҳозирги ҳолатдаги афти-ангорига тикилиб, ич-ичимдан эзилсам ҳам, юрагим бир кўнгилсиз нарсани сезгандек ғаш. «Бекорга эзилма, ўзингга ҳам кераксан. Мени авайлаб, ақл ва идрок билан иш тут», деган садо келарди ичкаридан.

— Хўш, гапир, қайси шамол учирди сени бу ерга? Қаерда хизмат қилаяпсан! Қачондан бери бу ердасан?

Махсум қуриб-қаҳраган лабини ялаб, қўлини тиззасига қўйиб, секин гап бошлади:

— Тошкентга яқин жойда, Чирчиқда хизмат қилардим.

— Уйингга яқин, яхши жойда экансан.

— Биласан-ку, институтни битиришимиз арафасида трамвайдан йиқилиб, миям бироз чайқалиб, шикастланган эдим.

— Хабарим бор. Бу атайин уюштирилган, буюртма ҳодиса эди, шекилли?

— Нега ундай дейсан? Бунга тасдиқловчи расмий ҳужжатларим бор. Хуллас, ўшандан бери, ўхтин-ўхтин, бошим оғриб, айланадиган, кўнглим беҳузур, оёқ-қўлларим учи увишадиган бўлиб қолди, хотирам сусайди, уйқум бузилди. Мени армияга олишгач,

аҳволим ёмонлашди. Бир-икки марта асаб касалликлари бўлимида даволандим, тайинли бир хасталик топишмади, яна келган жойимга қайтариб юборишди. Командирим: «Соппа-соғ экансан-ку! Энди хизматни тузукроқ қилмасанг, ишингни офицерлар судига топшираман», деди. Командиримнинг гапидан жаҳлим чиқиб, хизматдан қайтаётиб йўлдаги буфетдан оч қоринга ярим-тани урдим. Уйимга қандоқ етиб келганимни билмайман. Кайф устида ота-онамни ҳафа қилибман, хотинимга қўл кўтарибман, ўзимни томдан ташлайман, деб нарвондан чердакка чиқаётганим-да аранг ушлаб қолишибди. Кўшнимизнинг уйидаги телефонидан хабар қилишган экан, тез тиббий ёрдам машинасида мени шу ерга олиб келишибди.

У бир дам жим қолди-да, чуқур нафас олиб, узундан-узоқ зерикарли тўқима латифасини келган жойидан давом эттирди. Мен тоқатсизлик билан уни эшита бошладим.

— Эртасига кўзимни очсам, биров устимга чиқиб тепгандек, ҳаммаёғим зирқирраб оғрийди, бошимни кўтара олмайман, ғалати-ғалати одамлар ичида ётибман. Бир ҳафтадан кейин аранг ўзимга келдим. Мана, икки ойдан бери олдимга ҳеч кимни кири-тишмайди, ҳамма эшиклар қулф, деразаларга темир панжаралар қўйилган. Докторлар менинг соғлиғимни роса текширишди. Ўзлари аниқ бир қарорга келиша олмани учун бўлса керак, бир таниқли профессорни маслаҳатга чақирди. Биласан-ку, ўзимизга психиатриядан маъруза ўқиган кекса ёшдаги профессор. У мен билан анча гаплашиб, кўзларимга тикилди-да:

— Мени танийсизми? — деди майин жилмайиб. Мен нима дейишимни билмай, ҳайрон бўлиб қолдим. Илинжим, қандай қилиб бўлса-да, ҳарбий хизматдан бўшаш. Шуни назарда тутиб:

— Йўқ! Мен сизни танимайман! Умуман кўрмаганман! — дедим дангал.

— Бўлмаган гап! — деди профессор жиғи-бийрони чиқиб, ўрнидан туриб хонада тез-тез у ёқдан-бу ёққа юраркан. — Биласизми, яхши йигит, бекорга менинг бошимни қотириб, қимматли вақтимни олманг, ўзингизни гўрликка солманг. Устозини танимаган шогирд нонкўр бўлади. Мен сизни аввалдан яхши биламан. Ёдингиздами, психиатриядан имтиҳон топшираётган пайтингизда кўзимни шамғалат қилиб, иккита билет олганингиз? Бирини бошқаларга ошириш учун чўнтакка уриб, сирингиз фош бўлгани? Кейин имтиҳонни қайта топшириш учун орқамдан неча вақт ялиниб, ёлвориб юрганингиз? Наҳотки, ўша дамларни унутган бўлсангиз? Мен аслида ҳамкасб сифатида сизга қандайдир ёрдам бериш ниятида эдим. Энди бу ниятимдан тамомила қайт-

дим. Ўзингиз аҳмоқ бўлсангиз, бошқаларни ҳам шунақа деб ўйламанг! Сиз отдек, соппа-соғ фуқаросиз. Фақат фирт ёлғончи, учига чиққан муғомбирсиз! Суф сизга! — деса бўладими? Профессорнинг қабулидан лой бўлиб чиқдим. «Э, хомкалла!» дейман ўзимга-ўзим пешонамга уриб. Аҳмоқ бўлмасам, устозимни ҳам танимайман, дейманми? Устозимни-я? Ҳа, танийман, десам-ку, олам гулистон экан. Менинг касалимда уни танишим керак экан. Шундай қилиб, ҳамма хатти-ҳаракатларим чиппакка чиқди. Энди ҳолим нима бўлади, деб қўрқяпман.

— Ўз тилимдан илиндим, дегин? — дедим гижиниб.

Юрагим далда бергандай, безовта типирчиларди: «Мен сенга нима деган эдим?» Шу вақт ҳазрат Навоийнинг элга машҳур ва маъқул қуйидаги ўлмас байтлари ёдимга тушди:

Нокасу ножинс авлодин киши бўлсун дебон,
Чекма меҳнат, яхши бўлмас ҳеч касофат олами.

Ким кучук бирлан ҳўтукка қанча қилса тарбият,
Ит бўлур, эшшак бўлур, бўлмас асло одами.

Кўзим чиқсун сени кўргунча бундоқ,
Кесилсин тил, сени сўргунча бундоқ!

Кейин вазиятга мослаб, ўзимдан ҳам икки сатр қўшимча қилдим:

Ўз тилингдан илингдинг, олчоқ,
Фирт муғомбир, симулянт, қўрқоқ!

Биз ўрнимиздан турдик. Мен эшик қўнғироғини босдим. Эшикни бўлим бошлиғининг ўзи очди. Махсум бошини эгиб, ичкари кирди.

— Дўхтир! — дедим унга қатъий қараб. — Бунинг касаллигига ишонманглар!

— Биз буни давно яхши биламиз! — деди у кулиб.

САЁҚ ЮРГАН — ТАЁҚ ЕР

1963 йилнинг кузидан бизнинг гарнизонга, аниқроғи, сафимизга яна икки ҳамкасб юртдошимиз келиб қўшилди. Улар ҳам менга ўхшаб, Тошкент Давлат тиббиёт институтини тугатиб, армия хизматига чақирилган. Фақат биздан анча олисдаги бўлин-

мада хизмат қилишарди. Мабодо, навбатчиликда бўлишмаса, деярли ҳар икки-уч ҳафтада, шанба, якшанба кунлари уйимизга келиб, азиз меҳмонимиз бўлишарди. У пайтда менинг бир ўғил, бир қизим бўлиб, ҳаммамизга овунчоқ эдилар.

Ҳамкасбларимиздан бири Аҳмаджон, иккинчиси Раҳматжон эди. Уларнинг бир-биридан тубдан фарқланадиган жиҳати шу эдики, Аҳмаджон паст бўйли, тиқмачоққина, Раҳматжон узун бўйли, озғингина. Аҳмаджон анча сергап, болажон, самимий, Раҳматжон унинг акси. Аҳмаджон умуман чекмайдиган, ичмайдиган, тиришқоқ, ҳаракатчан, тежамкор бўлса, Раҳматжоннинг оғзидан папирос тушмас, уни бир-бирига улаб чекар, ичимликни ҳам тўйгунича бўкиб ичар, кейин оғзидан боди кириб — шоди чиқадиган, урушқоқлар тоифасидан эди.

Шунинг учун юртдошларимиздан бирини орзиқиб кутсам, иккинчисини иложи борича кўрмасликка ҳаракат қилардим. Лекин, барибир этни тирноқдан айириб бўлмаганидек, оилали, улардан бир-икки кўйлакни ортиқроқ йиртганим боис мусофир юртдаги бу икки бўйдоқ йигитларнинг кўнглини оғритмаслик, имкониятим даражасида асраб-авайлаш, тезроқ уй-жойли қилиш, олаётган маошларини тежаб-тергаб ишлатишлари ҳақида тегишли маслаҳатлар, йўл-йўриқлар берардим. Бу бирига ёқса, иккинчисига ёқмасди.

Аҳмаджон менинг маслаҳатимни жон-дили билан қабул қилиб, топган-тутганини жамғарар, баъзан рафиқам билан уни-вермагга бориб, яхши ниятлар билан ота-онаси, опа-укалари, бўлажак қайлиғига атаб турли совға-саломлар олар, жомадонига жойларди. Раҳматжон топганига еб-ичар, чекар, баъзида пули тугаб, ойлик олганимда қайтараман, деб уялмай-нетмай биздан қарз ҳам сўрарди. «Оларда олар жоним, берарда чиқар жоним». Хуллас, биз улардан бирини кўриб шукур қилсак, иккинчисининг юриш-туриши, феъли-атворидан фикр қилардик. «Яхши отга бир қамчи, ёмон отга минг қамчи», деганларидек, икковига ҳам мустаҳкам сиҳат-саломатлик, бахт-саодат, инсоф-товфик тилардик, холос. Ниятимиз холис, беминнат эди.

Аҳмаджон 1965 йилнинг бошларида кўз касалликлари бўйича Тошкентда, врачлар малакасини ошириш институтида ўқиб келиб, бўш вақтларида гарнизон госпиталининг офтальмология бўлими бошлиғи билан яқин ҳамкорликда касбий, амалий тажрибасини ошира бошлади. Раҳматжон эса, ўша йилнинг ёзида Тошкентга кетиб, уйланди. Лекин қайлиғини олиб келмади, ёлғиз ўзи офицерлар ётоқхонасида яшаб, боши борганча, оёғи етганча маст-аласт юришини давом этдирди.

Ҳали-ҳали кечагидек ёдимда, 1966 йили «Жамоат жойларида тартиббузарлик қиладиган фуқароларга қарши кураш чора-тадбирларини янада кучайтириш тўғрисида» Ҳукумат қарори эълон қилинди. «Қилмин-қидирмиш» дейишганидек, Раҳматжон ўзининг бетайин феъли-атвориға кўра, мазкур қарорнинг биринчи илмоғига лаққа балиқдек илинди. 12 август куни Сирдарё бўйида чўмилиб, дам олаётган одамлар орасида қаттиқ кайф устида ким биландир уришиб, оғзи-бурни қонаб, ашаддий тартиббузар сифатида ҳарбий комендатурага келтирилди, иши терговга оширилди. Мен бу ҳақда уч-тўрт кун ўтгач, шаҳар марказидаги Марказий офицерлар уйи олдидаги «Тасвирий ойна» тахтасига осиб қўйилган эълон-билдиришга тасодифан кўзим тушиб, хабардор бўлдим. Ҳамкасб, ҳамшаҳаримнинг ноҳўя хатти-ҳаракатидан ер ёрилмадию, ерга кирмадим. Минг хижолат, истиҳола билан комендатурага бориб, гауптвахтада ётган юртдошимнинг ҳолидан хабар олдим. Унинг жиноий иши терговга оширилгани боис Тошкентга, таътилга кетган, Аҳмаджонга шошилиночнома йўллаб, бу маъшум хабардан Раҳматжоннинг оила аъзоларини воқиф этиш, огоҳлантиришни илтимос қилдим.

Эртасигаёқ, шошилиночномамга жавоб келди. Унда фалон куни Тошкент-Москва тезюар поездиди Раҳматжоннинг отаси ва рафиқасини кутиб олишим ҳақида ёзилган эди. Белгиланган муддат ва жойда тошкентлик меҳмонлар қош-қовоқларини уқиб, поезд вагонидан пастга тушишди. Мени кўриши биланок, Раҳматжоннинг рафиқаси бошини эгиб, пиқ-пиқ йиғлади. Лекин бир кўзи шишали, шоп мўйловли, баджаҳл отаси мен билан қўл учида кўришди-да, оғзидан кўпиги сачраб, дағдаға қила бошлади:

— Нега бизнинг ўғилга яхши қарамадингиз? Нега унинг шундай аҳволга тушиб қолиши олдини олмадингиз? Биз сизга ишонган эдик-ку! Одам дегани ҳам шунчалик масъулиятсиз бўладими?

Бунга жавобан мен ўз вақтида тегишли сўзимни айтмасам бўлмасди.

— Ахир, ўғлингиз ёш бола эмас, кап-катта, ўзига мустақил одам-ку! Унга тарбия берган мен эмас, Сиз-ку! Нега ҳамма айбни менга тўнкайсиз? Бу ерда менинг ҳеч қанақа айбим йўқ! Оғзингизга қараб, ўйлаб гапирсангиз яхши бўларди, — дедим астойдил қизишиб.

— Тўғри-тўғри. Лекин яхши иш бўлмабди, — деди ота бироз ҳовуридан тушиб. Кейин қўшиб қўйди. — У ҳозир қаерда?

— Ҳарбий комендатурада, ҳибсхонада.

— Бошланг, бизни ўшаёққа! Қани, улар билан бир гаплашиб кўй! Айб биздами, улардами?

Биз не-не қийинчиликлар билан йўлдаги қайта-қайта текширув, чиғириқлардан ўтиб, манзилимизга етиб келдик. Йўл-йўлакай менинг хаёлимни ташвишли бир ҳолат тарк этмасди. «Ота ўзининг бу важоҳати билан унга шунча ғам-ташвиш келтирган нобакор ўғлининг юз-кўзи аралаш муштми, тарсакими тушириб, роса адабини берса керак», деган фикрда эдим. Айни пайтда унинг кекса ёшида бундай нохуш кўргиликни юраги кўтара олмай, бир ташвиши икки бўлишидан хавотирда ҳам эдим.

Ниҳоят, биз ҳарбий комендатура бошлиғи рухсати билан темир эшик ва панжара орқали ичкарига кирдик. Бир маҳал соч-соқоли ўсиб, қош-қовоғи шишиб, моматалоқ бўлган Раҳматжон қаршимизда пайдо бўлди. У бизни кўрдию, бошини қуйи эгди: «Бу ерда нима қилиб юрибсизлар?» дегандек, миқ этмай, ўзини овсарликками, кар-соқовликками солди. На кўздан бир томчи ёш, на дили, на тилидан бир оғиз салом, калом чиқди. Аввал отаси, кейин хотини у билан кучоқлашиб кўришишди, кўзларига ёш олишди. Мен унга қўлимни узатдим. Ҳол-аҳвол сўрашдик.

Фишт аллақачон қолипдан кўчган, шикоятга ўрин йўқ. Орага жимлик чўкди. Сукунатни бузган ота туриб-туриб нима дедилар, денг?

— Бўлар иш бўлибди, ўғлим. Йигит кишининг бошида бунақа ташвишлар, машмашалар бўлиб туради. Бошинг омон бўлса, бу кўргилигинг тезда унут бўлади. Аҳамият берсанг, халқ доҳийлари ҳам то юқори даражага етгунларича, неча марта қамалишган, сургунларда бўлишган. Лекин, ўзларини йўқотишмаган! Сен ҳам бардам бўл, ўғлим!

Отанинг бу бемаъни, тутуруқсиз гапини ўз қулоғим билан эшитиб, мени қалтироқ босди, ўзимни тутта олмадим.

— Балиқ асли бошидан сасиган экан! Ўғлингиз нима учун эл-юрт тузини ичиб, тузлуғига тупираяпти? Қуш уясида кўрганини қилар экан-да! Мана оқибати!

Алқисса, узлуксиз ичкиликбозлик, кашандалик қули, қурбонига айланган Раҳматжон қилмишига яраша жазосини олиб, уч йилга озодликдан маҳрум этилди. Ўшанда унинг елкасидаги погонларини шартта юлиб, қўлига кишан солиб, очиқ суд залидан шармандаларча олиб чиқиб кетилганини эсласам, ҳалигача вужудим ларзага келади. «Саёқ юрган — таёқ ер». Ёдимга Заҳриддин Муҳаммад Бобурнинг қон-қоним, жон-жонимга сингиб кетган икки сатри қуйилиб келди:

Ҳар кимки, вафо қилса, вафо топгусидир,
Ҳар кимки, жафо қилса, жафо топгусидир.

«ҚОРАҚҶЛ ПЎСТИН»

Қўшни Қозоғистоннинг Қизил Ўрда шаҳри яқинида ҳарбий хизматдаман. 1964 йилнинг август ойида навбатдаги таътилга чиқдим. Оилам билан Тошкентга отландик. Бизни хизмат машинасида темир йўл бекатигача келтириб қўйган командирим Николай Фёдорович Грибин илтимос қилди:

— Дўхтир, агар сенга малол келмаса, Тошкентга боргач, дўконларни бир айлансанг. Хотинимга мос қорақўл пўстин учраса, хабар берсанг, дарров етиб бораман. Шу баҳонада юртингни ҳам кўриб келардим.

Тошкентга келганимнинг эртаси куни Николай Фёдоровичнинг илтимосини бажаришга киришдим. «Тополмасам керак», деган ҳадик билан чиққан эдим, буни қарангки, қайси дўконга кирмай, барида қорақўл пўстин деганлари ўз харидорини кутиб ётибди-да. Нархи ҳам ўзига яраша. Дарров Николай Фёдоровичга телеграмма жўнатдим. Эртасигаёқ ундан: «Шанба куни «Москва-Тошкент» поездининг 5-вағонида бораман, кутиб ол», деган мазмунда жавоб келди.

Айтилган фурсатда уни «Тошкент» бош темир йўл бекатида кутиб олдим. Кўришиб бўлганимиздаёқ, у мендан биринчи навбатда пўстин сотиладиган дўконга олиб боришимни сўради. Мақсади — пўстинни сотиб олиб, кечки поезд билан манзилига қайтиш. Мен унинг мақсадига қарши чиқдим:

— Озиб-ёзиб бир Тошкентга келибсиз, бир-икки кун азиз меҳмонимиз бўлиб кетинг, — дедим. — Ўзим кузатиб қўяман.

— Эртага албатта ҳарбий қисмда бўлишим керак, — дея баҳона қилди.

— Борасиз-да, ўша ҳарбий қисмингизга, бир ўйнаб кетинг, осмон узилиб ерга тушмас!

Николай Фёдорович ноилож таклифимга кўнди. Шу ердан дўконга бориб, сотувчи аёллар билан обдан маслаҳатлашиб, унга ёққан, кулранг тусли қорақўл пўстинни харид қилдик. Пўстинни сотиб олганидан кейин ҳам унинг кўнгли ҳадеганда жойига тушавермади.

— Хотинимга тўғри келармикан, ранги ёқармикан? — деди ҳавотирланиб. — Унга ёқмай қолса-я!

— Нега ёқмас экан? — дедим унинг кўнглини кўтариб. — Энг зўрини олдингиз, хотинингиз сиздан миннатдор бўлади. Бичими ҳам мос келади, жуссаларини кўрганман-ку! Пўстинмисан пўстин, кўрганида эс-хушидан айрилиб қолмаса эди ҳали.

— Жуда инжиқ-да у. Бичими тўғри келмаса, ранги ёқмаса, бетимга отиб юбориш ҳам ҳеч гап эмас!

— Унақа деманг, албатта ёқади. Ана, кўрасиз.

— Хўп, майли, — деди Николай Фёдорович энсасини қашиб. — Энди нима қиламиз? Бирор тинчроқ жойга бориб, пўстинни ювамизми?

— Йўқ! — дедим мен. — Тўйга борамиз!

— Қанақа тўйга? — ажабланди Николай Фёдорович.

— Бугун амаким қизини турмушга беряпти. Кечқурун базм, ўша ерга борамиз.

— Қандоқ бўларкин? Айтилмаган жойга-я?

— Мен сизни таклиф қилаяпман-ку! Шунинг ўзи егарли эмасми? Ахир мен ҳам тўйбошиман. Гап тамом, тўйга борамиз!

— У-бу совға олмаймизми бўлмаса?

— Ўзингиз совғасиз-ку. Ҳеч нарса керак эмас, борсангиз бўлди, амаким хурсанд бўладилар.

— Йўқ-йўқ, тўйга қуруқ бориб бўлмайди!

— Сазангиз ўлмасин, бизда бир одат бор, ўшани амалга оширамиз.

— Қанақа одат экан?

— Тўйбошига совға ўрнига пулини берасиз тамом!

— Қанақа қилиб?

— У билан қўл олишиб кўришаётганда қўлига қистирасиз.

— Келишдик, мени кўндирдинг! — деди Николай Фёдорович. — Қани, бошла!

Шундай қилиб, қоғозга ўралган пўстинни қўлтиққа қистириб, тўй бўлаётган Лаклакхона маҳалласига етиб келдик. Биз борганда, орқамиздан куёвнавкарлар ҳам етиб келишди. Тўй қизиб бормоқда, карнай-сурнай садолари қулоқни қоматга келтиряпти, ногораю чилдирманинг «така-тум»ини айтмаса ҳам бўлади.

Йигитларнинг саф тортиб, ўйнаб-кулиб, қарсак чалиб, аста-секин юришлари, олдинда йигит оғасининг қўлига белбоғдан дарра ясаб, кутилмаганда югуриб келиб, йигитларнинг устига ўзини отиши, сал бўшашиброқ келаётган йигитнинг боши, елкаси аралаш «дарра» тушириши, сўнг овозининг борица маст туядай бўкириши, унга бошқа йигитларнинг жўровоз бўлиб қўшилишларини кўрган Николай Фёдоровичнинг оғзи ланг очилиб қолди.

Бизни узоқдан кўрган жиянлардан бири югуриб олдимга келди-да, қоғозга ўралган пўстинни қўярда-қўймай қўлимдан олиб, ичкарига кириб кетди. Бундан антрайиб қолган Николай Фёдоровични амаким билан таништирдим. Меҳмон жилмайганча чўнтак ковлашга тушди. Бунга жавобан амаким икки қўлини кўксига қўйиб, тайсалланди:

— Ни нада, керак эмас! Ахир сиз меҳмонсиз!

Бу удумни қатъий деб билган Николай Фёдорович «атагани»ни қўярда-қўймай амакимнинг қўлига қистирди. Бизни ичкарига олиб кириб махсус жойга ўтқазишди. Менинг хаёлим жиян олиб кетган пўстинда: «Ишқилиб, бировнинг омонати йўқолмасин-да!» Ўша жиянни чақириб, суриштирдим. «Хавотир олманг, тоға, ҳаммаси жойида», деб мени хотиржам қилди. Бу орада сурнайчи юракни эзиб «Муножат» солди. Куёвжўралар кузатилди, аёллар нарсаларни апил-тапил йиғиштириб келинни узатиб кетишди. Жиян кўнглимни хотиржам қилган бўлса-да, ичимни ит тата-лайди. Ўрнимдан турдим-да, ўзимни тавонхонага уриб, «омонат»нинг суриштирдим. Қани энди, топилса!

Кейин билсам, жиян тушмагур, қўлимдан олган тугунни «тўёна» билиб, ҳожатборар аёллар қўлига топширган экан. Қоғозга ўралган қимматбаҳо пўстинни кўрган аёллар ҳангу-манг бўлиб, дарров имо-ишора билан сирли пичирлашишга тушишган: «Вой барака топкур, Искандархон, олдиндан тўёна берган бўлса-да, кўнгли тўлмай, синглисига қорақўл пўстин ҳам совға қилибди! Нима қиларди овора бўлиб? Бизда пўстин киядиган киш бўлмаса. Қолаверса, келинпошша ўзидан катта бунақа пўстинни киярми-кан? Мабодо кийган тақдирда ҳам бунинг ичида йўқ бўлиб кетади-ку! Майли, бўлар иш бўлибди. Астойдил совға қилинган отнинг тишига қарамайдилар. Қимматбаҳо совға экан, асраб қўяйлик. Тўйдан кейин сотиб, пулини майда-чуйдага яратармиз», дея дарров қаёққадир гумдон қилишибди.

«Омонат»ни аёллар келин саломдан қайтгач, қидириб топадиган бўлдик. Буни эшитган амаким: «Бу гап қўчага чиқмасин», деб жавради. «Яхши ҳамки, бу гаплардан меҳмоннинг хабари йўқ. Ишқилиб, яхши ният билан сотиб олинган пўстин ўз эгасига буюрсин-да! Агар уни келиннинг сепига қўшиб юборишган бўлса, уни қайтариш янада оғирлашиб кетадими», дейман ўзимга-ўзим хавотирга тушиб.

Хуласа, аёллар эртаси кун ичига келишди, пўстинни яшириб қўйган сирли сандиқдан олиб, ўзимизга қайтаришди. Шундан кейин менинг кўнглим жойига тушди. Бироқ, бу билан «Қорақўл пўстин

ҳангомаси» ҳали ўз ниҳоясига етмаган эди. Энди азиз меҳмонни ҳурмати билан ўз юртига эсон-омон кузатиш вазифаси турарди.

Нонуштадан сўнг маслаҳатлашиб пўстинни шаҳар марказидаги бир танишимизнинг уйида вақтинча қолдирдик. Ўзимиз темир йўл бекатига бориб, Тошкент-Москва тезюрар поездига чипта олдик. Поезд тунги соат ўн икки атрофида ўрнидан силжир экан. Орада анча вақтимиз бор. Меҳмонни нима биландир банд қилишим керак. Кўп ўйлаб ўтирмай, Бешёғочдаги деҳқон бозоридан бир чимдим ош харажатини қилиб, майда-чуйда олиб, Ёшлар кўлининг оролчасига бордик. Қўлимиздаги масаллиқларни чойхоначига топшириб, бизга кўлинг ўргилсин паловхонтўра тайёрлаб беришини илтимос қилдик. Ўзимиз салқин кўл бўйида мириқиб дам олдик, ечиниб чўмилдик.

Бир маҳал қарасак, ҳозиргина ечиб қўйган қўйлакларимиз жойида-ку, шимларимиз аллақаяққа гумдон бўлибди. Шу атрофда чўмилиб юрган «шум бола»ларнинг иши эди бу! Энг ачинарлиси, шимларимиз чўнтакларида озми-кўп пулимиз, чиптадан ташқари зарур ҳужжатларимиз ҳам бор эди. Ҳар қанча елиб-югурмайлик, шимларимизни тополмадик, сувдан чиққан мушукдек, ҳўл иштонларимизда сўппайиб қолдик. Жуда хижолатли иш бўлди.

Бир амаллаб, ўша атрофдаги ҳожатбарор одамлар ёрдамида эски-туски шимлар топиб, яна кечаги тўйхонага бордик. Эғнимиздаги яп-янги қўйлакларимизга умуман мос тушмаган шимимизнинг тизза ва орқа томонларига катта-катта ямоқ, қуроқлар тушган эди. Бизни бу аҳволда кўрган амаким ҳайрон бўлиб, қотиб-қотиб кулдилар. Уларга қўшилиб биз ҳам кулдик. Бўлиб ўтган воқеани тушунтирдик. Мен меҳмоннинг йўл харажати учун пул бериб туришларини илтимос қилдим. Кейин кийимларимизни алмаштириб, йўлдан пўстинимизни олиб, темир йўл бекатига келдик. Яна ўша поездга чипта олиб, меҳмонни манзилига кузатиб қўйдим. Эртаси пешиндан сўнг, Ёшлар кўлига кириш олдидаги миршабхонада йўқолган чипта, ҳужжатларимизни қўлимга топширишди. Мен ўша куниеъ, қадрдонимга шошилишчанома юбордим. Эртасига: «Мени шанба куни 6-поездда кутиб ол» деган жавобнома келди. Уни кутиб олгач, яна кечки поездга чипта харид қилдик. Кечгача вақтимиз кўп эди. Мен қадрдонимга ҳазиллишиб: «Нима қиламиз? Ёшлар кўлига бориб бироз дам оламизми?» дедим. У бунга эътироз билдириб, одати бўйича беозор сўкинди. Гапи бўйича, пўстин хотинига катта келгани учун уни бир чеккага улоқтириб юборган эмиш!

АЖДОДЛАРИМ-АВЛОДЛАРИМ

Абдурахмонхўжа
эшон бобом
(1863 – 1945)

Саидкамолхон
Домла Қаҳҳоров
(1876 – 1941)

Абдуҳақимхўжа амаким
(1897 – 1974)

Порсоҳон Шамсиев
(1897 – 1972)

Насимахон, Онахон,
Тўрапошшахон
аммаларим, 1932 й.

Отам Абдурафиқхўжа,
Тўрапошшахон ва
Онахон аммаларим, 1933 й.

Атияхон
Иброҳимхўжа қизи
(1901 – 1993)

Амаким Абдувоҳидхон
ва келинойимиз Фаридахон,
1943 й.

Амаким Назруллохон
Абдуҳакимхўжа ўғли
(1920 – 1980)

Амаким Ҳабибуллохон
(1921 – 1942)

Отам-онам ва мен, 1938 й.

Қамарияхон, Фаридахон, Эркинхон,
Искандархон, Шавкатхон, 1943 й.

Отам, амаким Ҳамидуллахон, мен,
Шавкатхон, Рашодхон, 1945 й.

Оила аъзоларимиз, 1953-1958 й.

Висол оқшомида, 20 август, 1961 й.

Камолахон Мусахўжа қизи
(1898 – 1991)

Отам Абдурафиқхўжа
(1914 – 1958)

Тўлаганхўжа тоғамиз
(1935 – 1983)

Қайинотам Саидвалихон
Муҳаммадалихон ўғли
(1901 – 1972)

Шукроналик кунларимиз, 1961 й.

Қайинонам Маъсудахон оиламиз меҳмони, 1965 й.

Назруллохон ва Гўзалхон ая оила аъзолари билан, 1967 й.

Ҳамидуллохон ва Шарифахон ая қизлари билан, 1987 й.

Таниқли адиб
Ҳабиб Нўъмон
(1912 – 1975)

Амақимиз
Абдувоҳидхон–Кенжаҳўжа
(1917 – 1989)

Фаридаҳон ҳожи она оила аъзолари билан, 2011 й.

Оиламиз аъзолари, 1973 йил.

Онамиз Қамарияхон
Искандархон оила аъзолари билан, 1992 й.

Шавкатхон оила аъзолари билан, 1992 й.

Рашодхон оила аъзолари билан, 1992 й.

Марвияхон оила аъзолари билан, 1992 й.

Мавлудахон оила аъзолари билан, 1992 й.

Абдусафихон оила аъзолари билан, 1992 й.

Маъфурахон оила аъзолари билан, 1992 й.

Онамиз бағрида, 1980 й.

Насруллохон ҳожи оға-инилари, невараси билан, 2010 й.

Мўътабархон ҳожи она ҳузурида, 2010 й.

Баҳодирхон ва Ботирхон дўстлари билан, 2010 й.

Эрталабки тўй ошидан сўнг, 2007 й.

Хотира кунида, 2010 й.

ТИЛ БИЛГАН — ЭЛ БИЛАДИ

«Худо берса қулига, омад қуши келиб қўнар қўлига», дейишгани рост экан. 1963 йилнинг кузида менинг қўл остимда ишлаётган ҳарбий фельдшернинг хизмат муддати тугаб, уйига кетди. Лекин унинг ўрнига муносиб номзод тополмай, ёлғизланиб қолдим. Бахтимга Қозоғистондан чақирилган ёш аскарлар ичида Абай Беристенов деган зоотехник йигит бор экан. Ўшани дарров кўз остимга олдим. У жуда хушмулойим, хушбичим, камтар, покиза, ўқимишли, тиришқоқ, одобли, маданиятли йигит экан. Очиғи, у билан биринчи марта қозоқ ва рус тилларида суҳбатлашганимдан сўнг, меҳрим товланиб, туғишган инимдек ёқтириб қолдим.

— Энди бирга ишлаймиз, чироғим, — дедим унга янги лавозимни таклиф этиб.

— Вай-бўй бу неси бўлди? Мен зоотехникман-ғой! — деди у ўзига хос майин жилмайиб, менинг тўсатдан қилган таклифимдан ҳайрон бўлиб.

— Ҳечқиси йўқ! Энг муҳими, сенинг тиббиётдан хабаринг бор. Одам билан ҳайвонот оламидаги тафовутнинг айрим хусусиятларини ўзим сенга аста-секин тушунтириб қўяман. Ажаб эмас, кейинчалик одам дўхтири бўлиб кетсанг! — дедим унинг кўнглини кўтариб.

— Жақси! — деди у менинг гапимни маъқуллаб. — Ишончингиз учун раҳмат!

Шу-шу Абай билан оға-инидек бўлиб кетдик. Мен у билан фақат қозоқ тилида сўзлашардим. У бунга сира эътироз билдирмасди. Шу баҳонада қозоқ адабиёти, маданияти билан яқиндан танишдим. Фақат бугина эмас. Батальонимизда турли миллат вакиллари, жумладан: рус, украин, қозоқ, тожик, озар, татар йигитлари хизмат қилишарди. Ўрта Осиё, Кавказортдан келган йигитларнинг аксарияти рус тилини яхши билишмасди. Шунинг учун ўзаро муносабатларимиз вақтида билганимча, уларнинг она тилларида сўзлашишга ҳаракат қилардим. Бунга баъзи воситачи, таржимонлар ёрдам беришарди. Тиббий кўрик вақтида айрим зарур сўз, ибораларни уларнинг тилларида талаффуз қилсам, азбаройи хурсанд бўлганларидан менга ялт этиб қарашар, кўзлари ёниб, диллари яйраб кетарди. Шу туфайли бир-биримизга ишончимиз, ҳурматимиз тобора ошиб, мустаҳкамланарди. Шуни ҳеч қандай муболағасиз, очиқ-ойдин алоҳида таъкидлашим жоизки, доноларимиз: «Тил билган — эл билади. Тилга эътиборсиз — элга эътиборсиз» деб, бежиз айтишмаган. Дарҳақиқат, тил — миллатлараро ўзаро воситачи, мустаҳкам кўприк эди.

Хизматим давомида қаерда бўлмайин, ўша ерда тилга ҳурмат, эътибор туфайли турли миллат вакиллари билан яқиндан танишдим, дўстлашдим.

Бундай чуқур ҳурмат, эҳтиром рафиқам хизмат қилган турли меҳнат жамоаларидаги инсонлар билан ҳам аҳил ва иттифоқ япашимизда анъана тусига кирганлиги айниқса эътиборлидир. Бунда рус тилининг аҳамияти беқиёс бўлди, албатта.

Демоқчиманки, ҳар бир тилдаги нозик сўз, ибораларни ишлатишнинг ўз ўрни, мавриди, маъно-мазмун, аҳамияти, таъсир кучи бор. Фақат бундан оқилона, ҳолисона фойдаланиш зарур, ҳолос.

Мана шундай кўпмиллатли, самимий, очиқкўнгил одамлар даврасида катта-кичик билан имкониятим даражасида ўзаро тил топишим натижаси ўлароқ, иззат-ҳурмат, эътиборга сазовор бўлдим. Тилим анча равон, бийрон бўлди. Ҳар хил гап-сўзларни ўрганиб, эшитиб, қулоғим пишди, сўз луғатим бойиди, ҳар томонлама чиниқдим.

Қувонарлиси, гарнизонимиздаги энг замонавий илм-фан ютуқлари, янгиликлари, техника воситалари билан жиҳозланган, кўп соҳали ҳарбий госпиталда яратилган қулай ва соз имкониятлар, ўз соҳасининг етук ва моҳир устаси бўлган кўплаб врач-мутахассисларнинг бой тажриба, маслаҳатларидан баҳраманд бўлдим, уларга эргашиб, кам бўлмадим. Натижада, 1965 йилнинг баҳорида Тошкентдаги 340-ҳарбий госпиталда уч ой мобайнида неврология, психиатрия бўйича дастлабки малака ошириш курсида ўқидим, бўлажак касби-коримга илмий-назарий, амалий пойдевор ҳозирладим. Кейинчалик врач-мутахассис сифатида Бойкўнгирнинг турли қурилиш майдонларида хизмат қилаётган минглаб ҳарбий қурувчиларни тиббий кўрикдан ўтказиш, шунингдек, 1965 йилнинг ёзида Қорақалпоғистон Республикасида тарқалган ўта юқумли касаллик вабо эпидемиясининг олдини олиш ва унинг оқибатларини бартараф этишда фаол иштирок этдим. Камтарона хизматларим эвазига Қўмондонлик томонидан муносиб тақдирландим.

Ниҳоят, 1966 йилнинг 26 апрели ва ундан кейин деярли олти ой мобайнидаги зилзила туфайли моддий, маънавий зарар кўрган оилавий аҳволимни назарга олиб, Қўмондонлик хизмат жойимни Тошкент шаҳрига кўчириш, Чилонзор туманида икки хонали уй-жой билан таъминлашга катта ёрдам берди, мени ҳар томонлама қўллаб-қувватлади.

Мен бундай ғамхўрлик, эътибордан ниҳоятда мамнун эдим. Бундай иззат-ҳурмат, эътибор ҳаммага ҳам қилинмаслигини яхши биламан, юксак қадрлайман. Бу яхшиликлар сира ёдимдан чиқмайди.

ТУЗ ИЧГАН ЕРИМ

Ҳарбий хизматим туфайли ҳаёт йўлларим ўз-ўзидан Тошкентдаги 340-ҳарбий госпитал билан боғланди. Маълумки, бу ерда 1961 йили ҳарбий-тиббий офицерлар малакасини ошириш курсида таълим олдим. 1965 йили эса, неврология, психиатрия соҳаси бўйича уч ой мобайнида махсус тайёргарликдан ўтдим.

Ўша пайтларда госпиталнинг бошқарув маъмурияти гарчи битта бўлса-да, негадир унинг етакчи бўлимлари бир-биридан узоқ ҳудудда, айри ҳолатда жойлашганидан ажабланардим. Унинг асосий қисми Мирзо Улуғбек туманидаги Бўз даҳасида бўлса, филиали Шимолий темир йўл шоҳ бекати ва ҳозирги Миробод деҳқон бозори оралиғи, Салор анҳори бўйида эди. Хизматга оид баъзи зарур гап-сўзлар, муаммолар телефон орқали ҳал қилинарди. Аммо, кундалик расмий ҳужжатларни ўз вақтида тегишли бўлимларга етказиш, тасдиқлатиш, муҳр бостириш учун ажратилган махсус транспорт воситаси ичи доим одамлар, баъзан замбилга ётқизилган беморлар билан тўлиб, икки оралиқда кун бўйи бир неча бор бўзчининг моксидек у ёқдан-бу ёққа қатнарди. Бу ортиқча ҳаракат, сарф-харажатдан ташқари кўпчиликка ноқулайлик туғдирар эди. Бунинг ўз сабаблари, тарихи бор эди, албатта.

Бу воқеанинг шахсан гувоҳи ҳамда фаол иштирокчиси бўлган одамларнинг айтишича, 1950-йилларнинг охирида Туркистон ҳарбий округининг ўша пайтлардаги Қўмондони рафиқаси бетоб бўлиб, госпиталнинг икки қаватли терапия бўлимига ётқизилади. Эртасими-индини рафиқаси ҳолидан хабар олгани эри келади. Шунда бемор қисқача салом-алиқдан сўнг, турмуш ўртоғига ичидаги дард-аламини тўкиб солади:

— Бу қанақаси бўлди? Бу ер ҳарбий ходимлар ва уларнинг оила аъзолари келиб, тинч, хотиржам дам олиб, даволаниб, соғайиб кетадиган жойми ёки жиннихонами, тушуна олмай қолдим? Эрталабдан кечгача паровозлар тинимсиз чинқиради, пишқиради, ҳаммаёқни ларзага солиб, у ёқдан-бу ёққа ўтади! Тонг сахардан ярим тунгача аэропортда самолётлар гувиллади, шовқин солади, қулоқларни батанг қилади, бир лаҳза мижжа қоқишга қўймайди! Илтимос, Ваня, агар ҳақиқий Қўмондон бўлсанг, бу госпитални тезроқ бошқа тинчроқ жойга кўчир! Шу бугуноқ, ҳозироқ мени бу ердан уйга олиб кет! Бўлмаса, ўзимни бир нарса қилиб қўйишимга тўғри келади!

Бу нохуш гапдан хавотирга тушган Қўмондон дарров Округ ҳарбий-тиббий бошқармаси бошлиғи генерал-майор Дадаловни ҳузурига чақиради, жиддий вазиятдан уни огоҳлантиради.

— Тезроқ ҳаракатингни қил, Иван Михайлович! Акс ҳолда кеннойингдан балога қоламиз!

— Хўп бўлади, ўртоқ Қўмондон! — дейди бунга жавобан генерал Дадалов, ўз-ўзидан хурсанд бўлиб. Чунки, ўта билимдон, тиришқоқ, сезгир, ҳозиржавоб ва моҳир ташкилотчи бўлган генерал ўша заҳотиёқ, кўпдан бери дилига тугиб юрган, аммо сира иложини топа олмаётган эзгу армони чигалининг учини тасодифан топган эди-да! У бу қулай фурсатни қўлдан бермай, дилидагини дарров тилига чиқаради, темирни қизигида босади:

— Яланғочга яқин Бўз даҳасида яхши бир жой бор, ўртоқ Қўмондон! Шаҳар четида, ниҳоятда тинч, баҳаво. Тахминан йигирма гектар атрофидаги бу ҳудуддаги бир қаватли бинолар пухта-пишиқ қилиб қурилган. Кейинчалик бир муддат бу маконда сиёсий бошпана сўраган греклар яшашган. Ҳозир эса, захирадаги ҳарбий хизматга сафарбар қилинадиган фуқароларнинг машғулот ўтказиш маскани. Хайҳотдай жой бекордан-бекорга ҳувиллаб ётибди. Шунини бизга берсангиз, гуллашиб-яшнашиб, обод қилардик.

— Айни муддао! Бўпти! Буйруқ лойиҳасини тайёрла!

— Хўп бўлади, ўртоқ Қўмондон!

Шундай қилиб, яхшининг шарофати — элу юртнинг бахти-саодати, дейишгандек, деярли бир асрдан бери тор, диққинафас жойда фаолият кўрсатаётган 340-ҳарбий госпитал кенг, баҳаво манзилга кўчирилади. Эски ҳудуд эса, унинг филиали сифатида қолдирилади.

1969 йили ташкил этилганлигининг юз йиллиги туфайли Госпитал тарихи билан қизиқиб, шунга амин бўлдимки, аслида бу даргоҳ 1869 йилнинг 19 июлида Туркистон губернаторлиги ҳарбий маҳкамасининг 260-сонли буйруғига мувофиқ, Ўрта Осиёда илк бор ташкил этилган тўнғич ҳарбий-тиббий муассасалардан ҳисобланар экан. Турли йилларда бу шифохонада эл-юртга машҳур бўлган П.Ф.Боровский, К.Я.Шульгин, П.Н.Данилов, А.В.Трапезников, А.М.Зубов, А.Д.Греков, Д.А.Введенский, В.И.Чиликин, Н.Н.Кузнецов, В.П.Петров, В.М.Диваев, А.И.Гутерц, К.Е.Никишин, Г.И.Самохин, П.И.Эмдин, А.Г.Кейзер, М.Д.Бельтюков, Л.П.Поливник сингари иқтидорли олим, юқори малакали ҳарбий шифокор ва ташкилотчилар қизгин фаолият кўрсатишган.

Кейинчалик мазкур шифохона бўлимлари замирида Тошкент шаҳри ва Ўзбекистоннинг турли ҳудудларида даволаш-профилактика муассасалари ташкил этилди. Эндиликда бу илмий-тадқиқот, даволаш муассасаларининг ҳар бири мустақил бўлиб,

ўзининг сермахсул илмий йўналиши ва кашфиётлари билан нафақат Ўзбекистон, балки бутун жаҳонда маълум ва машҳурдир.

Табиийки, ўтган давр мобайнида Тошкент ҳарбий госпиталининг имкониятлари ниҳоятда кенгайди, эл-юрт ичида обрў-эътибори беқиёс ошди. Госпитал ходимлари, айниқса, Иккинчи жаҳон уруши йилларида тенгсиз мардлик, жасорат, фидойилик, ўз касбларига садоқат, қаҳрамонлик намуналарини кўрсатдилар, жанг майдонларида оғир ярадор бўлиб, Тошкентга эвакуация қилинган минглаб жангчилар бу ерда даволаниб, жанговар сафга, ҳаёт кучоғига қайтдилар. Бундан ташқари, ўша оғир уруш йилларида диёримизда ташкил этилган ва кўчириб келтирилган ўнлаб ва юзлаб эвакуацион госпиталлар, даволаш масканларининг ҳам ўрни беқиёс бўлганлигини айтиб ўтиш жоиз. Зеро, диёримиз ўша йилларда ҳақиқий шифо ва даволаш масканига, фронтнинг энг таянчли ва ишончли нуқталаридан бирига айланган эди.

Госпитал ходимларининг урушдан сўнгги йиллардаги фаолияти ҳам алоҳида таҳсинга лойиқ. Улар 1948 йилги Ашхобод ва 1966 йилги Тошкент зилзилаларидан азият чеккан аҳолига, Афғонистондаги эълон қилинмаган уруш жабрдийдаларига малакали тиббий ёрдам кўрсатиш, шунингдек, 1965 йили Қорақалпоғистон Республикаси ҳудудида тарқалган ўта юқумли касаллик эпидемиясини тугатишда, кейинчалик эса, қўшни Тожикистонда рўй берган зилзила оқибатларини бартараф этишда катта жонбозлик кўрсатдилар.

Бу тарихий далилларни келтирар эканман, қалбимни ажиб бир фахр ва ифтихор туйғуси чулғайди. Сабаби, ўтган давр сиёсати туфайли бундай нуфузли, мўтабар даргоҳда ўз фуқаролик бурчини ўташ маҳаллий миллат вакилларининг кўпчилигига на-сиб этмаган. Госпитал босиб ўтган йўлга синчковлик билан назар ташланса, бундай бахтга сазоворлар бармоқ билан санарли эканлигига гувоҳ бўламиз.

Турли йилларда госпиталда озми-кўпми хизмат қилган маҳаллий миллатга мансуб ҳарбий шифокорлар жумласига: Фани Раҳмонбердиев, Султон Исомбеков, Зикрилла Эгамбердиев, Асом Муҳитдинов, Фахриддин Бобожонов, Исмоил Аҳмадхўжаев, Мухтор Содиқов, Собир Муҳамедов, Мусахон Хўжаев, Маҳмуджон Жўраев, Муҳаммаджон Собиров, Қажумжон Ғозиев, Тўхтабек Одилбеков, Талъат Исамуҳамедов, Баҳодир Ҳошимов, Обиджон Тошмуҳамедов, Абдумалик Мавлонов, Баҳром Миржаъфаров, Болтабой Оқилов ва бошқаларни киритиш мумкин, холос.

Мен ҳам юқорида номлари зикр этилган ҳамкасбларим, ҳамюртларим қатори мазкур ҳарбий госпиталда 1967–1974 йил-

ларда хизмат қилиб, амалий ва назарий тажриба ортирганим, ҳарбийлар сиҳат-саломатлигини сақлаш ва мустаҳкамлашга баҳоли қудрат ҳисса қўшганим билан фахрланаман. Бу даргоҳнинг ҳар бир дов-дарахти кўзимга таниш, бир сиқим тупроғи кўзимга тўтиёдек кўринади.

Бир куни госпиталда навбатчилик қилаётган эдим, ёши элликлардан ошган, соч-соқоллари оппоқ, ниҳоятда вазмин ва камтарин инсон — ички касалликлар бўлими бошлиғи, тиббий хизмат полковниги Асом Муҳамедович Муҳитдинов билан ҳам-суҳбат бўлиб қолдим. Ўшанда у кишининг менга айтган гаплари ҳали ҳам қулогимда:

— Сиз жуда бахтли йигит экансиз! Чунки бундай катта жамоада ишлаш ҳар кимга ҳам насиб этавермайди. Биласизми, мен бу ерга келгунимча не-не қийинчиликларни кўрмадим. Аввало тил ва дил билганим, қолаверса, ўз юртимда хизмат қилиш ниятим борлиги учун ушбу масканга келдим. Бу жой ниҳоятда табаррук ва мўътабар. Бу ерга нажот излаб кимлар келмаган дейсиз?

Эндиликда республикамиз мустақиллиги шарофати билан Мудофаа вазиримиздан тортиб, Бош штабимиз, миллий армиямиз таркибида, қолаверса, ҳарбий-тиббий бошқарма ҳамда госпиталлар, кафедраларда чинакам ватанпарвар, фидойи, ўзбек миллатига мансуб инсонлар хизмат қилиб, оталаримизнинг жанговар анъаналарини шараф билан давом эттираётганликлари қувонарлидир.

Бундан ташқари, госпиталнинг номи ўзгарди, яъни Ўзбекистон Республикаси Мудофаа вазирлигининг Марказий ҳарбий клиник госпитали мақомини олди ҳамда ташкил этилган куни муносабати билан жанговар байроқ топширилган тарихий санага эга бўлди. Бу тарих саҳифасига 1992 йил 13 июнь деб ёзиб қўйилди.

Ҳозирги пайтда мазкур шифохонада бир неча тиббиёт фанлари докторлари, ўнга яқин фан номзодлари, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган тиббиёт ходимлари, давлатимиз юксак орден ва медаллари соҳиблари, олий тоифали шифокорлар, қўплаб етук ва малакали ҳамширалар фаолият кўрсатишмоқда. Умуман олганда, сўнгги йилларда шифохонанинг ички ва ташқи қиёфаси таниб бўлмас даражада тубдан ўзгарди.

Бу ерда шифохонанинг моддий-техник асосини мустаҳкамлаш, бўлимларни замонавий даволаш, касалликларни аниқлаш асбоб-ускуна, жиҳозлари билан етарли таъминлаш, Россия, Америка, Германия, Франция каби давлатларнинг етакчи тиббий марказларида ўнлаб ходимларни ўқитиш, касбий маҳорат ва малакаларини ошириш, компьютер, интернет воситасида мутахассис-

ларнинг дунё миқёсидаги илмий-тиббий янгиликлар, илғор ғоялардан хабардорликларини таъминлаш, турли нуфузли илмий анжуманларда иштирок этишларига эришиш, қолаверса, долзарб мавзуларда илмий ишлар олиб бориш, янгича замонавий диагностика ва даволаш усулларини қўллаш савияси ва самарадорлигини ошириш, жойлардаги ҳарбий бўлинмалар билан яқин ҳамкорликда ишлаш, жамоада ҳарбий ва меҳнат интизомини мустаҳкамлаш, маънавий, руҳий, ижодий муҳит яратиш, хизмат маданияти савиясини ошириш, экологик маданият ва соғлом турмуш тарғиботини янада кучайтириш борасида жуда кўп хайрли ва савобли ишлар амалга оширилмоқда.

Зеро, ўтказилаётган барча тадбирлардан кузатилган асосий мақсад — Ўзбекистон Республикаси Қуролли Кучларини ислоҳ қилишнинг асл моҳиятига кўра, Ватанимиз посбонларининг сиҳат-саломатлигини кўз қорачиғидек асраш, касбий маҳоратни ошириш, профессионализм, аъло даражадаги жанговар тайёргарликни таъминлаш, огоҳлик ва ҳушёрликни, ҳарбий куч-қудратимиз салоҳиятини янада ошириш, эл-юрт тинчлиги, осойишталигини сақлашга қаратилгани бежиз эмас, албатта.

Шундай экан, мен аynи замонда Ўзбекистон посбонларининг мустаҳкам қалқони ва кўрғонига айланган мазкур жамоанинг барча аъзоларига бахт-омад тилаган ҳолда дил изҳорларимни қуйидагича баён қилишни маъқул кўрдим:

Мен бир ҳарбий шифокор,
Шоир, адиб эмасман.
Устозлардан ўтказиб,
Ортиқча сўз демасман.

Лекин оддий фуқаро
Қатори ўз сўзим бор.
Мазкур қутлуғ даргоҳдан
Бир умрлик қарзим бор.

Каминанинг бу ерда
Ўтган ёшлик онлари.
Кеча-кундуз хизматда
Жўшиб тошган қонлари.

Қора сочим тўкилиб,
Оқ тушган бош, қошимга.
Ўзим билиб-билмасдан
Оғу тушган ошимга.

«Бир кун туз ичган жойга,
Қирқ кун салом», дейдилар.
«Устоз улуғ отадек,
Қил эҳтиром», дейдилар.

Энг аввало, ассалом,
Азиз ҳамкасб, Устозлар!
Қалби дарё, қўли гул,
Суҳбатлари хуш, созлар!

Давраларнинг ҳамиша
Файзи бўлиб юрингиз!
Меҳнатингиз роҳатин
Кўриб, гаштин сурингиз!

Бунда ўтган аждодлар,
Авлодларнинг изи бор.
Ҳар бирининг эларо
Қолдирган иш, сўзи бор.

Бу шундай кенг даргоҳки,
Кимлар келиб кетмаган.
Не-не зотлар соғайиб,
Муродига етмаган.
Ҳамиша бу Инсонлар
Эл посбони бўлишган.
Тинчлик, саломатликнинг
Чароғбони бўлишган.

ОНА-ЮРТ ҚУЧОҒИДА

1966 йилги Тошкент zilзиласи муносабати билан хизмат жойим ўзгарди. Энди мен Дўмбирободдаги автомобиль батальонида хизмат қила бошладим. Лекин озгина имконият бўлди дегунча, ўзим кўз очиб кўрган мўътабар даргоҳ — 340-ҳарбий госпиталдаги ҳамкасб дўст, устозларим билан кўришиб, маслаҳатлашиб турардим.

1967 йилга келиб, госпиталь штати анча кенгайиб, ўринлар сони янада ортди. Билишимча, госпиталь бошлиғи лавозими генерал унвонини олиши учун атайин мослаштирилмоқда эди. «Болта тушгунича, кунда дам олади», дейишганидек, шу баҳонада анча-мунча одамлар, шу жумладан, каминага ҳам омад кулиб боқди. Янги ўринлар тўлдирила бошланди. Неврология бўлимидаги

ҳамкасбларим, Николай Дмитриевич Кузнецов ва Николай Николаевич Кудряшовлар ўзаро маслаҳатлашиб, ординатор лавозимига менинг номзодимни кўрсатишибди. Бу мен учун қутилмаганда катта бахт, буюк ишонч ва масъулият эди. Чунки ўша даврда бундай олий ҳарбий-тиббий жамоада кўпчилик қатори дадил от суриш, хизмат қилиш камдан-кам одамларгагина насиб этарди.

Ўша йилнинг октябрь ойида янги иш жойига ўтиб, қисқа фурсатда муддатидан илгари капитан унвони олдим. Устозларим ишончини оқлаш учун кеча-кундуз тиришиб, астойдил хизматга киришдим. Ишга эрта келиб, кеч қайтардим. Кўпинча шанба, якшанба кунлари ҳам бўлимга бориб, хўжалик ишлари, беморларим аҳволидан хабар олиб келардим. Бундан ташқари, ҳафтада икки марта, бири асосий ҳудудда, иккинчиси, госпитал филиалида навбатчилик қилардим. Навбатчиликдан чиққач, пешингача бўлимда ишлаб, бурнимдан тортса, йиқиладиган ҳолатда аранг уйимга етиб келардим. Тошкентда, ўз она юртимда яшаб туриб, яқин қариндош-уруғларимизнинг хонадонларида бўлаётган тўймаъракаларга бориш, кўнгил сўрашга вақтим, имкониятим бўлмасди. Шунисига ҳам шукр қилардим. Чунки бўлим бошлиғи ўзига хос оғир табиатли, камгап, билимдон, ичимдагини топ дейдиган, аммо талабчан раҳбар эди. У бу даргоҳга 1945 йили Тошкент Давлат тиббиёт институтини тугатиши биланоқ келган, аста-секин ординатор, катта ординатор лавозимларида ишлаган, тиббий хизмат полковниги, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган врач, ниҳоятда зукко ва доно, тажрибали шифокор Августа Владимировна Левицкая таълимини олган, ниҳоят, мана бир неча йилдирки, бўлим бошлиғи эди. Унинг рафиқаси Ўзбекистон соғлиқни сақлаш вазирлигининг етакчи масъул ходими бўлгани учун ҳаммаёққа бемалол қўли стар, тили керагидан зиёд узун ва аччиқ эди. Бу қирғий бурунли, катта, кўм-кўк кўзлари уккиникидай чақчайиб турадиган, қош-қовоқлари солинган, думалоқ, паст бўйли, доим арчилган тухумдай сип-силлиқ бошини ялтиратиб, такаббуруна хўмрайиб юарди. У маслаҳатга биринчи марта келган ҳар бир беморни, эркакми, аёллигидан қатъи назар, хонасида тир яланғоч ечинтирар, бошдан-оёқ зимдан кузатар, ётқизиб, турғизиб, ўтқизиб, қўлидаги иш қуроли — болғача, фонарию камертонини ишга солиб, обдон тиббий кўрикдан ўтказарди. Кейин вазиятга қараб, тегишли қарор, хулосага келарди. Ўз фикрини алоҳида дафтарча ёки касаллик тарихига бор-йўғи бир-икки жумлада ифода этарди, холос.

Энг қизиғи, унинг товуқ оёғи билан чизгандек сирли ёзувини ҳеч ким ўқий олмас, тушунмасди. Баъзан бу ёзувларда нима

дейилганини сўраб-суриштириб келишганида, уни ўзи ҳам ўқий олмаганидан, бурнини жийириб, менга рўпара қиларди:

— Ана, Искандар Рафиқовичга кўрсатинглар, у менинг хатимни яхши ўқийди.

Мен дарров масалага аниқлик киритардим. «Осмотр невропатолога. Органических заболеваний нервной системы нет. На рентенограммах черепа и позвоночника КИНО: костных изменений не обнаружено. Подпись. — Яъни, невропатолог кўриги, асаб тизимида органик касалликлар йўқ, Калла, умуртқа поғонасининг рентген тасвирида суяк ўзгаришлари топилмаган. КИНО. Имзо».

Биз кўпинча иккимиз турли бўлимларда ётиб қолган, оғир беморларни кўриш, маслаҳат беришга бирга борардик. Бундай вазиятларда Николай Дмитриевичнинг авзойи янада жиддий-лашарди. У беморнинг ётиб-туриши, гап-сўзи, ранги-рўйини кўриши биланоқ, қатъий фикрга келарди-қўярди. Ташқарига чиққанимизда қулогимга аста шивирларди: «Бояги беморда шиш ёки саратон касаллигининг дастлабки белгилари, аломати бор. Сиз унинг рангига аҳамият бердингизми? Ниҳоятда паст. Худди тупроқ рангига ўхшайди. Унинг бош мияси, умуртқа поғоналари, ўпкасида метастаз борлиги аниқ. Фақат бунга чуқурроқ текшириш, тасдиқлаш лозим. Бу ёғини вақт кўрсатади». Дарҳақиқат, орадан биров фурсат ўтгач, унинг тахмини тўғри чиқарди. Мен унинг синчковлиги, сезгирлиги, қатъиятли эканлигига қойил қолардим.

Баъзан у оғир беморларни кўрганидан сўнг, ўзаро қизиқ бир жумбоқли иборани ҳам дадил айтарди: «Больной ещё не созрел для окончательного диагноза, — яъни, бемор ҳали тўлиқ, якуний ташхис қўйиш учун пишиб етилмаган». Кейинчалик унинг бу башаромуз сўзи ҳам тасдиқланарди. «Ё тавба!» дердим бундай ҳолатларда ўз-ўзимдан ажабланиб. Бу менингдек ёш мутахассис учун катта сабоқ мактаби эди-да.

Полковник Кузнецовнинг тамомила акси ўлароқ, катта ординатор, уруш қатнашчиси, подполковник Николай Николаевич Кудряшов асли санкт-петербурглик, ўта зиёли бўлгани учун ҳам ниҳоятда маданиятли, сўзамол, ҳазилкаш, тўғрисиўз, қатъиятли, камтар, камсуқум одам эди. У ўзининг бой ҳаётий тажрибаси, билими, салоҳияти билан аллақачон полковник бўлишга лойиқ эди. Бироқ, омади юришмасди. Хотинининг қадимий Питердан кетгиси, Тошкентга келгиси йўқлиги учун ҳам ёлғиз ўзи ётоқхонада яшар, кўп ўқир, ўз ишига пишиқ-пuxта, тежамкор, сезгир, ҳушёр киши эди.

Николай Николаевич асосан бемор офицерлар билан шуғулланар, госпиталь филиалидаги бўлимларга бориб, мутахассис сифатида беморларни текширувдан ўтказар, ёзув-чизувларни қойилмақом қилиб, ўрнига қўярди. У кўпинча илтимосимга кўра, менинг қаламимга мансуб касаллик тарихи ёки ҳарбий-тиббий ҳайъат эътиборига ҳавола қилинадиган касаллик ҳақидаги гувоҳномаларим матнини назардан ўтказиб, чуқур таҳлил қиларди. Кейин ўзига ярашган оппоқ, қалин сочларини силаб, бурни учига қўндирилган чиройли, тилларанг кўзойнагини бармоғи билан сал кўтариб қўярди-да, майин жилмайиб, аста-секин гап бошларди:

— Искандар Рафиқович, шуни асло унутмангки, касаллик тарихи энг аввало, расмий ҳужжат сифатида прокурор учун ёзилади. Шунинг учун бунга энг зарур, энг қимматли, мазкур касалликка хос ва мос аломатлар, белгиларни топиб, ўхшатиб, қоғозга туширинг. Руслар айганидек: «Қалам билан ёзилган жумлани болта билан ҳам кесиб, чопиб бўлмайди». Кейингиси, рус тили ниҳоятда бой. Иложи борича, баъзи сўз, ибора, атамаларни жуда жимжимадор, ингичка ичакдек узун қилиб чўзмасдан, оддийроқ ёзинг. Ҳалеб бир хил шаклда, тўтиқушдек қайтара-бермасдан хилма-хил ёзишга ҳаракат қилинг. Бири иккинчисига ўхшамасин, янгича шакл, жумлалар тузингки, у худди бадиий асар сингари силлиқ, равон ўқишли бўлсин. Учинчиси, касаллик гувоҳномасининг, айниқса, 14-банди, яъни объектив маълумотлар қисмига жиддий эътибор беринг. Чунки бу гувоҳноманинг ўзаги, юраги ҳисобланади. Шундай экан, буни тасдиқловчи, тўлдирувчи лаборатор, рентгенологик ва бошқа ялт этган далиллар билан бамисоли тўнкага пона қоққандек, мустаҳкам қилиб киритинг. Ва ниҳоят, юқоридаги бир-бирини тўлдирувчи, тасдиқловчи далиллар асосида аниқ ва лўнда, қисқа ва равон ташхис қўйинг, тамом-вассалом! Шундай қилингки, Сизнинг бу гувоҳномангизни қўлига олиб ўқиган, юқори лавозимдаги ҳар қандай раҳбар, беихтиёр кўзига ёш олиб, имзо чекканию, муҳрини босганини ўзи ҳам билмай қолсин, тушунарлими?

— Тушунарли.

— Шуни яна бир карра ёдда тутингки, Сиз тайёрлаган ҳужжатдаги барча далиллар, маълумотлар ҳолисона, оқилона эканлиги ҳеч кимда, ҳеч қачон шубҳа туғдирмасин! Буларни беморнинг манфаатларидан келиб чиқиб, унинг бугунги аҳволи яна йигирма-ўттиз йилдан кейин қандай бўлишлигини бир лаҳза ҳаёлан кўз олдингизга келтириб ёзинг, бир жойини сал кучайтиринг,

бир жойини қисқартиринг. Чунки бу ҳужжат бир умр минглаб одамларнинг тақдирини ҳал қилади, белгилайди. Бунга ниҳоятда жиддий, ҳалол ёндошинг!

Устозимнинг мана шундай жон куйдириб, астойдил берган ўғитлари ҳали-ҳали кўз олдимда, қулогим остида кечагидек жаранглаб, ҳаёт йўлларимни чароғбондек ёритиб туради. Бундан мен умрбод миннатдорман.

Николай Николаевич Кудряшов 1969 йили Узоқ Шарқ, яъни Даманскдаги ҳарбий можаролар туфайли, чегараларни янада мустаҳкамлаш мақсадида янгидан ташкил этилган Ўрта Осиё Ҳарбий Округи тасарруфидаги Марказий ҳарбий госпиталнинг неврология бўлими бошлиги лавозимига тайинланди, ўзи орзу қилган полковник унвонига сазовор бўлди, ўша ердан истеъфога чиқди.

Яна мен учун ниҳоятда азиз ва қадрли устозим, руҳий хасталиклар бўлими бошлиги, Бош ҳарбий руҳшунос, Тожикистонда хизмат кўрсатган шифокор, уруш ва меҳнат фахрийси, тиббий хизмат полковниги Ефим Борисович Каган эди.

У ниҳоятда ҳалол, покиза, серғайрат ва заҳматкаш инсон эди. Уни нафақат ҳарбий суд ва прокуратура ходимлари, балки юксак одамийлиги, маданиятчилиги, босиқ ва донолиги туфайли барча одамлар ўзаро суҳбатларда номини ҳурмат билан тилга олишарди. Чунки Ефим Борисович ўта нозик ва мураккаб вазиятларда ҳам сира шошилмай, бутун диққат-эътиборини қаршисидаги ҳаёти, келажаги ҳал бўлаётган инсонга қаратар эди. У беморнинг келиб чиқишидан тортиб, ҳозирги кунги ҳолатигача барча икир-чикир тафсилотларни яккама-якка суҳбатда эринмасдан сўраб-суриштирар, унинг руҳиятига кирар, чуқур мулоҳаза юритар ва фақат шундан кейин қатъий бир қарорга келарди. У доим ҳақ бўлиб чиқарди.

Адолатнинг тантана қилиши кўпинча шахсий адоват, расмийатчилик устун келиб, раҳбарлик лавозими суиистеъмол қилиниши оқибатида турли хиёнат, жиноятлар содир бўлганида янада яққолроқ кўзга ташланарди. Ефим Борисович бундай ҳолатларда нафақат етук шифокор-мутахассис, балки пешонасига ноҳақ равишда тўқиб чиқарилган руҳий хасталик тамғаси босилиб, қаттиқ жазо берилишини кутаётган шахс ҳимоясида пўлат қалқон бўлиб тура оларди. У инсон шахсиятининг топталиб, қадрсизликка, унга нисбатан қилинган ҳар қандай ноҳақлик, адолатсизликка сира тап тортмай курашиш зарурлигини шогирдлари қатори менга ҳам уқдириб, ўзининг кўп йиллик ҳаётий тажрибалари билан ўртоқлашарди.

— «Инсон номи буюқдир ва мағрур жаранглайди!» деб бекорга айтилмаган, — деган эди у суҳбатларимизнинг бирида. — Инсон шундай қудратли кучга эгаки, уни тўғри тарбиялаб, йўналтирилса, тоғни ҳам талқон қилиб, ҳар қандай тўсиқларни йиқитади. Унга нисбатан озгина ноҳақлик, бефарқлик, хиёнат қилинса борми, руҳий ҳолатидаги кескин ўзгаришлар туфайли ундан ҳар қандай кўнгилсиз воқеаларни кутиш мумкин. Инсонга ёшлиқдан яхши тарбия бериш, ишониш, уни чинакам севиш, қадрлаш лозим. Мен бунга айниқса уруш йилларида, бутун ҳаётим давомида қаттиқ ишонч ҳосил қилганман.

Бундан деярли йигирма беш йил илгари унинг эсдалик учун менга тақдим этган жонсиз тасвирига тикилар эканман, у билан боғлиқ барча воқеа-ҳодисалар ҳаёлимдан бирма-бир ўтиб, қайта жонлангандек бўлади.

Узоқ йиллик ҳарбий ҳаётим давомида менга чинакам устозлик, мураббийлик қилган Ефим Борисович Кагандек инсонлар хотирасини чуқур ҳурмат билан ёдга оламан. Ҳаёт йўлларимда шундай устоз, мураббий танлашда янглишмаганимдан бениҳоя фахрланаман.

САФАРБАРЛИК САЁҲАТ ЭМАС

1967–1969 йилларда госпиталдаги кундалик фаолиятимиздан ташқари, Санкт-Петербург шаҳридаги ҳарбий-тиббий академия режаси, лойиҳаси бўйича катта миқёсда илмий-назарий ишлар билан ҳам машғул бўлардик. Беш-олти киши, турли касб эгаларидан ташкил топган махсус гуруҳ ҳар йили икки-уч ҳафта, баъзан бир ой мобайнида хизмат сафарига чиқардик. Сафаримизнинг йўналиши ва жўғрофияси ниҳоятда кенг бўлиб, Ўрта Осиё республикалари, яъни Ўзбекистон, Тожикистон, Қирғизистон, Туркменистон, шунингдек, Қозоғистон, аниқроғи, Узоқ Помир тоғ тизмаларидан Туркменистоннинг энг чеккасидаги Кушка, Небиттоғ, Красноводск шаҳарларигача бўлган бепоён ҳудудни ўз ичига оларди. Биз неча кунлаб поезд, катта-кичик машиналарда, об-ҳавонинг ноқулай шароитларида узоқ ва машаққатли йўл босиб, не ҳасратда тегишли манзилга етиб борардик. Ётиб-туришимиз, еб-ичишимиз ҳаминқадар эди.

Асосий вазифамиз — ўлкамизга хос иссиқ иқлим шароитида, турли иқлим, жўғрофий кенгликларда ўзларига ишониб топширилган замонавий ҳимоя воситалари билан ишлаётган посбонларимиз сўхат-саломатлигини динамик равишда тиббий текширувдан ўтказиш, тўпланган материалларни умумлаштириш, юқо-

рига узатиш, жўнатиш эди. Табиийки, бу тайёр материаллар асосида ўнлаб, юзлаб олимлар долзарб мавзуларда ўзларининг номзодлик, докторлик ишларини амалга оширишар, мақолалар ёзишар, илм-фан ривожига улкан ҳисса қўшишар эди. Не машаққат, заҳматлар билан ҳамма ишни илpidан-игнасигача ниҳоясига етказган бизга ўхшаган текин ишчи кучлари оғзимиздаги ошимизни оддириб, чапагимизни чалиб қолаверардик. Чунки бу давлат миқёсидаги катта ишлар махфий ҳисобланарди.

Ниҳоят, сафаримиз қаригач, чарчаб-ҳориб, озиб-тўзиб оптимизга қайтардик. Шундай узоқ давом этган сафаримиз 1968 йилнинг июнь-июль ойларида бўлди. Шанба куни пешиндан кейин поездда Тошкент темир йўл шоҳ бекатига келдик. Гуруҳимиз раҳбари бизга миннатдорчилик билдириб, деди:

— Мен ҳозир госпиталга бориб, қўлимдаги ҳужжатларни махфийхонага топшираман. Кўмондонликка сафардан эсон-омон қайтганимиз ҳақида ахборот бераман. Сизларга жавоб. Бугун-эрта оилангиз даврасида дам олиб, душанба куни одатдагидек ўз хизмат жойингизда ҳозир у нозир бўласиз, маъқулми?

— Маъқул!

Душанба куни янги куч-ғайрат, яхши кайфият билан ишга келсам, қўлимга бир энлик хат топширишди. Уни очиб ўқидиму, нима қилишим, ўзимни қаерга қўйишимни билмай, лолу ҳайрон бўлиб қолдим. Қўлимдаги хатда шундай жумлалар ёзилган эди: *«Биз учун ниҳоятда азиз ва ҳурматли капитан Раҳмоновга! Сизнинг узоқ давом этган оғир ва машаққатли хизмат сафаридан шанба куни келганлигингизни тасодифан эшитдим. Бўлимга бир келиб кетарсиз, деб Сизни умидворлик билан кутдим. Афсуски, қаттиқ чарчаган экансиз шекилли, оилангиз бағрида ҳордиқ чиқаришга жазм этибсиз, балли Сизга! Мен бугундан меҳнат таътилига чиқиб, Қора денгиз бўйига, дам олишга кетаяпман, вақтинча ўрнимга қолаяпсиз. Сиз асосан бўлимдаги тартиб-интизом, ҳўжалик ишлари билан шуғулланинг. Мен келгунимча бўлимни бошидан-охиригача яхшилаб косметик таъмирлашдан чиқаринг. Даволаш ишлари масаласида Ирина Ивановна Лозенко билан маслаҳатлашиб, ҳамкорликда ишланг. Ўзингизни ортиқча уринтирманг, чарчаб қолманг. Сизга чексиз ҳурмат, эҳтиром ила полковник Кузнецов».*

Бунақа аччиқ кесатик, ўринсиз зарда, кинояларга чидаб бўладими? Шундан кейин дилим қанчалик вайрон, кайфиятим хуфтон бўлгани, неча кунгача, ўнгимда ҳам, тушимда ҳам бу хатдаги заҳар-заққум сўзлар жон-жонимдан ўтиб, қўлим бирор ишга бормаганини изоҳлашга тилим лол эди. Аранг ўзимни қўлга

олдим. «Майли, нима бўлганда ҳам чидай, ҳамма оғирликни бўйнимга олай. Ҳар ҳолда ўз Ватаним, юртимда хизмат қиляпман-ку! Агар у билан ўчакишиб қолсам, мени узоқ жойларга бадарға қилиши мумкин-ку!» дея ўз-ўзимга тасалли бердим.

Бошлиғимиз йўқлигида ҳамма ишлар рисоладагидек тинч, сип-силлиқ ўтди. У таътилдан қайтгач, очиқ чеҳра, ёруғ юз билан кутиб олдик. Гўё ўртамизда ҳеч қандай тушунмовчилик, гинахонлик бўлмагандай. Лекин кўнглимдаги ғашлик, дил оғриғи бир лаҳза ҳам мени тарк этмасди.

Орадан анча вақт ўтгач, бир куни иш вақтимиз тугаб қолишига озгина қолганида яқин бир қариндошимиз тўсатдан вафот этганлиги ҳақида кўнғироқ бўлиб қолди. Жаноза ўз уйларида бўлиб, майитни намози асрга чиқаришар экан. Ноилож бошлиқдан рухсат сўрашга мажбур бўлдим. Бу илтимосим маъқул бўлмади шекилли, бироз оғринибми, ижирғанибми, шунга ўхшаш нохуш оҳангда жавоб берди. Эртаси куни ишга келсам, бошлиқ тўсатдан мендан сўради:

— Тинчликми? Бугун ҳеч ким ўлмади, ишқилиб?

— Ҳозирча тинчлик! — дедим нима дейишимни билмай, довдираб. Яна тишимни тишимга қўйдим. Юрагим ачишгандек, томоғимга бир нарсa тикилгандек бўлди.

— Бир гап бўлса айтарсиз, — деди у негадир истехзоли, майин жилмайиб.

— Хўп бўлади! — дедиму миямга гуп этиб урилган қон аъзойи баданимни қиздириб юборди. Аранг ўзимни босиб, ташқарига чиқдим, кундалик ишларим билан машғул бўлдим. Ўша-ўша орамизга яна совуқчилик тушди, ўртадаги ишонч, меҳр-муҳаббат, садоқат бора-бора кўтарила бошлади. Иш юзасидан бир-биримизни кўрмаслик, гаплашмасликнинг сира иложи йўқ эди.

Мен асосий ёзув-чизувларимни битиргач, меҳнатга лаёқатли бемор-аскарларимиз билан бизга бириктирилган катта ҳудуддаги гулзорда ободончилик, саранжом-саришталик ишларига бошқошлик қилардим. Шунга қарамай, бир куни бошлиқ менга янги топшириқ берди:

— Эртадан бошлаб, психиатрия бўлимига бориб ишлайсиз. Лекин бу ердаги ташкилий, хўжалик ишлари аввалгидек зиммангизда қолади. Зарурат туфайли бирор ерга борадиган бўлсангиз, албатта мендан рухсат сўранг.

— Хўп бўлади.

Деярли олти ой мобайнида кундузи психиатрия бўлимида малака ошираман, кечки пайтларда ўз хўжалигимиздаги ишлар билан машғул бўламан. Шу тариқа, икки бошлиқнинг қошқовоғига қарайман, бирини кўрганимда қувониб, яйраб-яшнаб

кетаман, иккинчисига кўзим тушса, ич-ичимдан эзиламан, асабим бузилади, гашим келади.

Менинг ўз ишим, эгаллаган соҳамга бўлган меҳр-муҳаббатим, садоқатим, муносабатимни юксак қадрлаган госпитал сардори полковник Александр Фёдорович Гусаков мени 1970 йилда Санкт-Петербургдаги ҳарбий-тиббий академиянинг икки йиллик факультети режасига киритди, тегишли ҳужжатларим у ерга юборилди. Бу борада психиатрия бўлими бошлиғи полковник Ефим Борисович Каганнинг ташаббуси, тавсияси борлигини кейинроқ билдим. Лекин менга берилган хизмат тавсифномасини албатта неврология бўлими бошлиғи полковник Кузнецов ёзганлиги ҳақиқат эди.

Мен ўқишга кетиш тараддудига тушиб, аввалгидан ҳам яхшироқ хизмат қилишга ўзимни сафарбар қилдим. Лекин минг афсуски, йил ўртасига келиб, халқаро вазият, госпиталимиздаги одатий, йиллар давомида шаклланган тартиб-интизом, тинчлик, хотиржамлик ўзгарди. Қўмондонлик таркиби янгиланди. «Янги супурги янгича супура», дейишганидек, бу ҳолат ходимларнинг ўзаро муносабатларида ҳам яққол сезила бошлади.

Юқори лавозимни эгаллаган Оқбоев шу пайтгача нозик дилини ўртаб, гап қилиб келаётган оғир дард, изтироб аламидан қутулиш пайига тушди. У биринчи кунданоқ, йўл четидаги деворчалару дов-дарахтларни ярим белигача оқлашни бекор қилди, уларни бутунлай ўчириш, қириб, ювиб ташлашга киришди. Недурки, бу ҳолат унинг иззат-нафсига қаттиқ тегар, ҳар қадамда Оқбоев эканлигини эслатар, уни ҳақорат қилгандек туюлар, жароҳатини янгилар, тирнар экан.

Иккинчиси, янги сардоримиз навбатдаги офицерлар йиғилишини ўтказар экан, ҳамманинг диққат-эътиборини бир муҳим нарса, яъни юқори, нуфузли ташкилот, идораларга расмий ҳужжат тайёрлаш одоби, маданияти, масъулиятига қаратди. Мисол тариқасида яқинда Санкт-Петербургдаги ҳарбий-тиббий академиядан қайтариб юборилган менинг ҳужжатларимдан бир парчани ўқиб эшитдирди. Менга ёзилган хизмат тавсифномасида таҳминан шундай жумла бор экан: *«Капитан Раҳмонов одобли, зеҳнли, маданиятли, итоаткор, изланувчан, шм-фанга тиришқоқ, ҳушёр, сезгир. Лекин унинг бир камчилиги борки, аксарият йиғилишларда ухлаб, мудраб ўлтиради»*. Мана, бунинг тагига қизил чизик тортиб қўйилган! Бу қанақа бемаънилик? Ким бу ҳужжатни тайёрладию, ким уни бутунлай ўқимай, шартга имзо чекиб, муҳрини босди? Шунақа ҳам шармандалик, масъулиятсизлик бўладими? Шуми бизнинг ёш, иқтидорли мутахассисларга муносабатимиз? Фақат мана шу бир оғиз, арзимас камчилик учун капитан Раҳмонов

академияга қабул қилинмади, афсус! Энди унинг ҳужжатларини келаси йилга яхшилаб тайёрлаш, жўнатиш керак!»

Бундай жиддий танқидий гап-сўздан кейин ким нима хулоса чиқарди-ю, ким қон қақшаб, йиғлади, бағрини тиглади, ёлғиз Аллоҳга маълум эди. Аммо, ҳаёт ўз йўлида тинимсиз давом этарди. Одамларни эса, кутилмаган воқеа-ҳодиса, тасодифлар кутарди. Шундай бўлди ҳам. 1970 йилнинг декабрь ойи бошларида узоқ давом этган оғир хасталикдан сўнг азиз ва меҳрибон қайнонам вафот этдилар. Бу машъум хабар менинг ишдалигимда маълум бўлди. Кичик божам мени олиб кетиш учун атайин ишхонамга машинада келибди. Яна бошимни эгиб, менга бир кунга жавоб беришларини сўраб, полковник Кузнецов ҳузурига бордим, вазиятни тушунтирдим. У яна истехзоли жилмайиб, менга чуқур ҳамдардлик билдиргандек бўлди:

— Сизга жуда қийин бўлди-да, Искандар Рафиқович! Негадир кейинги пайтларда кўп қариндошларингиз ҳаётдан кўз юмишмоқда. Бунақада яқин орада уларнинг кўпчилигидан айрилиб қолмасангиз, деган ташвишдаман. Шунинг учун улардан бироз узоқроқда яшасангиз яхши бўлармиди?

— Масалан, қаерда?

— Дейлик, Марида!

— Э, менга деса, ундан ҳам нарига юборишларига мингдан-минг розиман!

— Шунақами?

— Шунақа!

Мен жаҳл билан бошлиқ хонасидан чиқдим, шу кетганимча бўлимга бошқа қадам босмадим. Лекин бу манзилда ичган туз-нон, сув ҳурмати уни юрагимдан сира чиқармасликка аҳд қилдим.

Билишимча, ўша куни мени Туркменистон Республикасининг қадимий ва тарихий Мари шаҳридаги гарнизон госпитали неврология бўлими бошлиғи лавозимга тайинлаш ҳақида Туркистон ҳарбий округи Қўмондони буйруғи лойиҳаси тайёрланган экан.

«Ўз туғилиб ўсган она маконимда яшаб, хизмат қила туриб, яқин қариндош-уруғларим дардига малҳам, ҳамдард, ҳамдам бўла олмасам, ким бўлдим? Бу ёғини пешонамдан кўрдим», деб узоқ юртга бош олиб кетдим.

Хайр, дўстлар, эрта кетгум Марида,

Эл буюрса, балки ундан нарига!

Фақат мендан рози бўлгин эй, Ватан,

Қайда бўлмай сенга фидо жону тан!

КАТТАХОНОВНИНГ «КАТТА»ЛИГИ, ЎЗГАЛАРНИНГ «ЛАТТА»ЛИГИ

1968 йилнинг иккинчи ярмида қаторимизга ёш, янги мутахассислар келиб қўшилди. Улардан бири, эндигина Саратов тиббий-ҳарбий академиясини тугатган лейтенант Каттахонов эди. Унинг бахтини қаранг, ҳарбий хизматнинг энг оғир ва машаққатли ўчоғи — бошланғич поғонаси тузини яламай, сувини ичмай, томдан тушган тарашадек, етти ухлаб тушига ҳам кирмаган осмону фалакка, жаннатмаконга тушиб қолса-я!

Ахир, унда на ҳаётий тажриба, на бирор аниқ соҳа бўйича етарли тайёргарлик, кўникма йўқ эди-да. Унда фақат куни кеча олган ҳарбий-тиббий академия гувоҳномаси бор эди, холос.

Очигини айтганда, не-не ҳарбий шифокорлар бу ерда ишлаш учун неча йиллар орзу қилишган, лекин мақсадларига эриша олмай, бир умр афсус, армонда ўтишган. Эндигина йигирма бешга кирган, ўрта бўйли, озгингина, қош-кўзлари қоп-қора, жингалак соч бу йигитнинг 340-ҳарбий госпиталь руҳий касалликлар бўлими ординатори лавозимига тайинланиши кўпчиликни ажаблантирди. Сабаби, унинг саводи, савияси, ички ва ташқи маданияти, юриш-туриши, гап-сўзи негадир ғалатироқ, юзакироқ эдими-ей. У ўзидан ёши, унвони катталар билан гаплашганида ҳеч тортинмай кўзларини олайтириб, икки қўлини дам-бадам пахса қилиб, худди рингда олишаётган боксёрлардек, суҳбатдошининг даҳани, бурни остига яқинлаштирарди. Бунинг устига қаттиқ-қаттиқ, икки гап орасида сўкиниб ҳам гапирарди. Бу кўпчиликка ёқмасди, албатта.

Шунинг учун бўлса керак, бўлим бошлиғи атрофидаги етук мутахассислар унинг руҳий хасталикка чалинган беморлар билан яқиндан шуғулланишига норози эдилар. Ундан фақат ҳозирча, госпиталь бўйича навбатчи офицер сифатида фойдаланиб туришни маъқул кўришди. Бундай имкониятни қўлдан бой бермаган лейтенант Каттахонов ишга хоҳлаган пайтида келиб-кетарди. Кунда, кунора «Эрталаб ёш чақалоқларимга сут олиш учун навбатда турдим», деган баҳона билан ишга кечикиб келарди, ёки соат ўн икки атрофларида ҳаммадан олдин отланиб, «Болаларимни овқатлантириш вақти бўлди, хотинимга ёрдамлашимиз зарур», деб шу кетганича қуённинг расмини чизарди. Унинг қўли бироз ишга, ёзув-чизувга ўргансин, ҳеч бўлмаса, янги келган беморлар билан яқиндан танишиб, суҳбатлашиб, уларнинг касаллик тарихини аввал алоҳида бир қоғозга ёзсин, унинг кам-кўсти тўлдирилгач, нусхасини оққа кўчириб ёзар, деган мақсадда

берилган топшириқларни ҳам юзаки бажарарди. Унинг пала-партиш ёзувидаги оддий ва қўпол хатоликлар, фикрлаш доирасидаги саёзликни кўрган бўлим бошлиғининг асаби бузилиб, тепа сочи тикка бўларди. У ёрдамчи келди, деб бир сўйинса, қайтанга иш, ташвиши ортганидан жиғибийрон бўларди. «Қип-қизил ғалва, ортиқча юклама бўлди, бу барака топкур, лейтенант Каттахонов», дейишарди бўлимдагилар. Чунки унинг ўзи узлуксиз назорат, ёрдам, маслаҳатга муҳтож эди-да.

Ўзаро суҳбатларимиз чоғида Каттахоновнинг ўз оғзидан эшитганим шуки, академияни тугатгач, тақсимоат бўйича уни Қозоғистон ҳудудидаги Отар деган манзилдаги ҳарбий қисмга юборишган. Белгиланган манзилга ҳомиладор аёли билан келган Каттахонов қарайдики, бу ернинг об-ҳавоси ниҳоятда иссиқ ва қуруқ, сув таъминоти чатоқ, янаш шароити ноқулай. Шунинг учун унинг чапақай жаҳли чиқиб, ҳеч кимдан маслаҳат, рухсат олмай, шартта нарсаларини йиғиштириб, поездга ўлтириб, тўппа-тўғри Тошкентга келади, узундан-узоқ ариза билан Марказқўмга мурожаат қилади. Унинг хати Туркистон ҳарбий округи Қўмондонлигига юборилади. Орадан уч-тўрт кун ўтгач, аризадаги масала билан Округ ҳарбий-тиббий бошқармасининг бошлиғи шахсан ўзи шуғулланади. Ўзаро суҳбат пайтида лейтенант Каттахонов ўз сўзи, қарорида қатъий туриб олади:

«Мен фақат Тошкент шаҳрида хизмат қиламан. Хотиним ҳомиладор. Агар унга ёки тугилажак зурриёдимга бирор кор-ҳол бўладиган бўлса, устингиздан Москвага ёзаман. Буёғининг нима билан тугаши ўзингизга маълум», дейди. Бундан чуқур ўйланиб, саросимага тушган бошлиқ муомаласини бироз ўзгартиради.

— Ўзи қаерда ишламоқчисан? Бирор аниқ танлаган соҳанг борми?

— Менга барибир, Тошкентда қолсам бўлди, — дейди Каттахонов.

— Унда психиатр бўлиб ишлашга розимисан? — деб сўрайди бошлиқ маъноли қараб.

— Одамлар нима деркин? «Каттахонов келиб-келиб, жинни-хонада ишляптими? — дейишмайдими?»

— Э, кимнинг ким билан иши бор! Сенга тинчроқ жой бўлса бўлди-да! Бунинг ўзига яраша имтиёзли томонлари бор. Кейин бу соҳада миллий кадрлар етишмайди. Қарабсанки, қисқа фурсат етук мутахассис бўласан. Балки бирор илмий иш билан ҳам шуғулланарсан?

Ўйлаб кўрса, бошлиқнинг гапида жон бор. Жим бўлиб қолади.

— Сукут — розилик аломати! Бўлмаса, Сизни шу бугундан бошлаб, Округ ҳарбий госпитали руҳий хасталиклар бўлими ординатори лавозимига тайинлайман. Фақат яхши ишланг, мени уялтириб қўйманг! — дейди бошлиқ негадир уни сизлаб, елкасига қўлини қўйиб, хонасидан кузатаркан.

Буни қарангки, омади чопган Каттахоновнинг хотини бир эмас, эгизак — икки нафар кўчқордек ўғил туғиб беради. Худо бандасига қўш қўллаб берар экан-да.

Бундан кейин лейтенант Каттахоновнинг иши, ташвиши яна кўпаяди. У ўзидан катта, қориндор портфели ичини бўшаб қолган сут, қатиқ идишлари, рўзгорга керакли нарсалар билан тўлдириб, виқор билан у ёқдан-бу ёққа юра бошлайди, бошини қашлайди. Отнинг калласидек ариза ёзиб, ёнига икки чақалоқнинг туғилиш гувоҳномасидан нусха илова қилиб, яна Марказқўмга боради. Бу сафар унинг хатини Округ уй-жой билан таъминлаш бошқармасига юборишади. Бу ерда ҳам унинг ошиғи олчи туриб, шаҳар марказидаги юқори мартабали офицерлар яшайдиган махсус жойдан икки хонали уй беришади. Аслида бу жойда икки хонадон яшаши лозимлиги туфайли ҳозирча бўш турган қўшни хона эшиги вақтинча қулфланиб, тирқишига қоғоз ёпиштирилиб, устига сурғуч суртилади, муҳр босилади. Умумий ошхона, ваннахона ва ҳожатхона Каттахоновлар оиласига етарли бўлгани билан икки хонада тўрт киши сиқилиб қолишади. Шу сабабли лейтенант Каттахонов ҳеч иккиланмасдан қўшни эшик қулфини очиб, кечки пайтларда болалари билан бемалол тўп тепа бошлайди. Бундан хабар топган уй-жой бошқармаси ходимлари қўшни хона эшигини аввалгидай муҳрлашади. Аммо кечки пайтлари яна эшик очилади, тўп ўйини бошланади. Хуллас, бу машманша анчагача давом этади.

Бир куни Марказдан Тошкентга ишга келган мансабдор шахсни қулай уй-жой билан таъминлаш муаммоси кўндаланг бўлади. Шунда лейтенант Каттахонов оиласини бошқа манзилга кўчириш зарурати туғилади. Лекин уй эгаси бунга ҳадеганда рози бўлавермайди. «Менга тўрт хонали уй берсанглар, шу бугуноқ кўчиб кетаман», деб айтган гапида қаттиқ туриб олади. Ноиложликдан бунга рози бўлишади. Неча йиллардан бери уй-жой масаласида навбат кутиб ётган минглаб одамлар қолиб, икки болали, ёш мутахассис кенг ва қулай уй-жой билан таъминланади. Маза-маза лейтенант Каттахоновга бўлади. Энди Каттахонов тинчгина хизмат қилиб, эл-юрт олдидаги бурчини тузукроқ оқлайди, деб ўйларсиз? Йўқ, албатта!

Лейтенант Каттахонов навбатчилик қилаётганида унинг хонасига кирган полковник унвонидаги госпитал сардори муовини топшириқ беради:

— Ўртоқ лейтенант!

— Эшитаман, ўртоқ полковник! — дейди Каттахонов кўзини берилиб ўқиётган китоб саҳифасидан узмай.

— Аввало, мен билан гаплашаётганингизда ҳурмат юзасидан ўрнингиздан туринг, ўртоқ лейтенант!

— Узр, ўртоқ полковник! Бошқа қайтарилмайди.

— Иккинчиси, ярим соат ичида бу ерга Бош штабдан бир генерал келиши кутилмоқда. Уни дарвоза олдида кутиб олинг-да, бу ҳақда менга дарров хабар беринг. Тушунарлими?

— Есть, ўртоқ полковник!

Шундан кейин Сардор муовини хотиржам бўлиб, ўз хонаси томон йўл олади, навбатчи Каттахонов эса, яна китобини очиб, унинг қизиқ жойини ўқишда давом этади. Бу орада госпиталга иш юзасидан ташриф буюрган генерал ўзи келади-ю, ўзи кетади. Уни кўнгил учун ҳеч ким кутиб олмайди, кузатиб ҳам қўймайди. Бундан хабар топган Сардор муовини жаҳл билан югуриб навбатчи хонасига кирса, яна бояги аҳвол!

— Ўртоқ лейтенант!

— Лаббай, ўртоқ полковник!

— Боя мен сизга қандай топшириқ берган эдим?

— Топшириқ? Қанақа топшириқ! Ўлай агар, буни биринчи марта эшитишим, ўртоқ полковник!

— Ҳе, ўша, ўртоқ полковник деган... Кир олдимга, сен билан бир гаплашиб қўяй! — дейди ўшқириб Сардор муовини шаҳдам қадамлар билан ўз хонаси томон юраркан.

Унинг ортидан югуриб борган лейтенант Каттахонов Сардор муовини оғзидан оқ ит кириб, қора ит чиқаётганига чидай олмайди. Қўлини аста ёнидаги чарм ғилоф ичидаги совуқ тўппончага узатади.

— Нима дедингиз, ўртоқ полковник! — дейди у бутун вужуди қалтираб. — Илтимос, бояги сўзингизни яна бир марта қайтарсангиз!

Кейин қўлидаги тўппончаси оғзини Сардор муовини пешонасига тўғрилайди. Бундан қўрқиб, ранги-рўйи оқариб, кўкариб кетган Сардор муовини лейтенант Каттахоновдан ўтиниб узр сўрайди, уни шу заҳотиёқ навбатчиликдан озод қилади. Бу нохуш воқеа ҳақида Округ ҳарбий-тиббий бошқармаси бошлиғига шошилинч хабар беради.

— Бизга ўзи кимни юборган эдингиз? Бу қип-қизил...

— Мен ҳам унинг шунақалигини аввалдан сезган эдим. Энди булар иш бўлибди. Хайрият, азиз жонингизга шикаст етмабди, қўрқув билан қутулибсиз! Бундан бадтари ҳам бўлиши мумкин эди, Худо бир асрабди. Энди гап бундай: Ёпиғлиқ қозон ёпиғлиқ. Туя кўрдингми, йўқ! Тезда зарурий ҳужжатларни тўғрилаб, уни ўзи ишлаётган бўлимга ётқизинглар, ҳарбий-тиббий ҳайъат қарорига мувофиқ, руҳий бемор сифатида армиядан бўшатиб юборинглар!

Кейин Каттахоновни тиббий текширув жараёнида шу нарса маълум бўлдики, у бўлимда ётган пайтида кечаси қаравот устига чиқиб, хўроз бўлиб қичқирар, ҳеч кимга тинчлик бермас экан. Бундан ташқари, калла суяги рентген текширувидан ўтказилганда, боши пўла қовундай эканлиги, унда туғма етишмовчилик борлиги аниқланибди. Мана, Сизга Каттахоновнинг саргузаштлари ва унинг оқибатлари!

Менинг фикри ожизимча: «Жиннини жинни деса, арпа бўйи ўсади», деган доно мақол бор. Шунга кўра, дунёдаги бирор одам ҳеч бир замонда, ҳеч қачон ўзини аҳмоқ, ақлдан озган, телба, савдойи деб ҳисобламайди, буни ўзига нисбатан ҳақоратдай оғир қабул қилади. Шунинг учун ҳар бир одамнинг, кўнгли нозик, феъл-атвори ўзига хос, ўзига мосдир. Гарчи у учига чиққан аҳмоқ, эсини еган галварс бўлса-да, ҳеч ким унинг афти-башарасига ҳақиқий исми, қиёфасини рўй-рост айтмайди, сенсирамай, «сиз-сиз»лайди, пешонасини силайди, астойдил иззат-ҳурмат қилади.

Зеро, у ҳам Яратганнинг бир севимли бандаси. Дунёга умид билан келган, пешонасига ёзилган тақдирига тан бериб, сочилган ризку насибасини териб, бола-чақа орттиради, ҳаётда ўрнини топишга баҳоли қудрат ҳаракат қилади.

Шунга ўхшаб, бизнинг лавҳамиз қаҳрамони Каттахонов ҳам аслида туғма ногирон, боши пўла бўлишига қарамай, мураккаб ҳаёт кемасида мослашиб, кўникмалар олиб, улғайиб, катта бўлган. Ўрта мактабни тугатгач, олий ҳарбий-тиббий академияда таълим олган, ўзига муносиб иш, жой излаган. Бунинг нимаси ёмон! Ахир балиқ ҳам ўзига серсув макон, одам эса, яшаши учун ҳар томонлама қулай, тинч, хотиржам жой излайди-ку! Қолаверса, қурбақани босса ҳам вақ этади.

Энг муҳими, ҳаётда, ўз шахсий манфаати йўлида ҳеч ким ва ҳеч нарсадан тап тортмайдиган, инсоний ғурури, ҳақ-ҳуқуқини яхши билган, тушунган, ор-номусини оёқ ости қилмай, юксак қадрлай оладиган бу «содда муғомбир» ўз қилмиши, хатти-

ҳаракатлари билан ўша зўравонлик, адолатсизлик даври сиёсати қули, қурбони бўлган юзлаб, минглаб одамлар кўзини ярқ этиб очган жасоратли зот ҳам эди, дейишга тўлиқ асосимиз бор. Ўша таҳликали лаҳзаларда унинг вужуди бирдан «портлаб» кетса борми, ўзининг ҳам, бошқаларнинг ҳам бошига катта ташвиш, кулфат келтириши аниқ эди-ку! Ўшанда уни ҳам, бошқаларни ҳам Аллоҳ асрагани ҳақиқат.

Афсуски, Каттахоновнинг исми жисмига мослиги, унинг «Кичкина деманг бизни, кўтариб урамиз сизни» қабилидаги «катта»лиги олдида тўрт мучаси соғ бошқа одамларнинг бундай ҳолатларга умуман бефарқлиги, лоқайдлиги, аниқроғи, ланжлиги, «латта»лиги асло кечтирилмас айб; гуноҳ эди, назаримда. Яна билмадим. Бу менинг шахсий фикрим, мулоҳазам. Янглишган бўлсам, Аллоҳнинг ўзи кечирсин, «Беайб — Парвардигор», дейди машойихларимиз.

САЛОМ МАРИ!

Ҳарбийлар орасида ярим ҳазил, ярим чин маънода бир гап юради: «В ТуркВО есть три дыры: Кушка, Термез и Мары. — Яъни Туркистон ҳарбий округининг учта ёпилмаган эшигитиши бордир. Бу Кушка, Термиз, Маридир». Бошқача айтганда, кимки ҳарбий ходим бўла туриб, ўзига хос бу жойларнинг шўр тузини яламабди, тахир сувларини ичмабди, қум-тўзонли бўронлари, шамоллари ичида юрмабди, жазирама иссиқларида пишмабди, ёнмабди, оламга келмабди, у ҳақиқий ҳарбий, ҳарбийлар тоифасидан эмасдир. Бу халқона, ҳаётий иборада жон бор, албатта. Шу муносабат билан бир вақтлар илҳомим жўшиб, «Туркманистонга» деган шеър ёзганим ёдимга тушди:

Салом сенга, эй, қардош диёр,
Сени севиб, кўргали келдим.
Қучоғингда азиз дўсту ёр
Бирла яшаб, тургали келдим.

Қўшиқларим тошиб дилимдан,
Олиб салом ўзбек элимдан,
Боғимдаги олмам, гулимдан,
Сен қардошга бергали келдим.

Дўст тутиниб ўғил-қизинг-ла,
Қуёш каби иссиқ юзинг-ла,

Менга тутган ош-нон, тузинг-ла,
Суҳбати соз қурғали келдим.

Бош эгаман Маҳтумқулига,
Назм боғин асил гулига,
Раҳмат айтиб сен ҳур элига,
Тўйиб шарбат сўрғали келдим.

Қилиб фидо, жоним, кучимни,
Ўтай дея сенда бурчимни,
Метин сафда турғали келдим,
Ёлар келса, урғали келдим!

Дарҳақиқат, мен бу қадимий ва тарихий шаҳар, жанубий чегарамиз қалқони ва посбони Марв қалъасига дил амрим билан ёниб, жўшиб-тошиб, учиб келдим. Чунки бу ерда кўпдан бери таниш бўлган дўст-қадрдон, ҳамкасб, ҳамюртларим: Марат Ёрмуҳамедов, Мирисмат Мираҳмедов, Абдужаббор Абдурашидов, Ота Расулов, Ражаб Оғаев, Анатолий Пискунов, Николай Амбарцумов ва бошқалар оилалари билан яшаб, хизмат қилишарди. Бу ердаги гарнизон госпиталида бир неча йиллар ишлаган тажрибали невропатолог Николай Жигунов бетоблиги туфайли ҳарбий хизматдан бўшаб кетганлиги боис, унинг ўрнига мен келган эдим. Маридек катта ҳарбий гарнизон госпиталининг бундай энг зарур мутахассис, шифокорсиз қолиши мумкин эмас эди.

1971 йилнинг бошида мени ҳамкасб дўст-биродарларим қучоқларини кенг очиб, бағриларига олишди, улар билан бир оила аъзоларидек, аҳил, тотув ишлай бошладик. Неврология бўлими янги қурилган фиштин бинонинг иккинчи қаватида кўз ҳамда қулоқ-бурун-томоқ (ЛОР) касалликлари бўлимлари билан ёнма-ён жойлашган экан. Бу ердаги катта-кичик ҳамкасбларим мени биринчи кунданоқ, бўлимга ажратилган хоналар, даволаётган беморлар билан бирма-бир таништиришди. Дикқатимни офицерлар хонасидаги бир беморнинг ўзига хос ётиб-туриши дарров ўзига тортди. У каравотини хонанинг ўртасига сурдириб, кўндалангига узала тушиб ётарди. Унинг гапи бўйича, ўн беш кеча-кундуздан бери, кўпинча тиз чўкиб, каравотга суяниб ўлтирса ёки кўндаланг ётса, бел оғриғи камаяр экан. Ҳожатга бориши анча қийинлашибди. Шунинг учун юзи, қовоқлари салқиб, оёқ-қўллари шишган, умумий аҳволи ўртача, аммо жиддий эди. Мен уни обдон тиббий текширувдан ўтказдим, касаллик

тариhi, умуртқа поғонасининг рентген тасвирлари билан танишдим. Бемор бундан икки йил аввал парашютдан сакраётганида ерга қаттиқ зарб билан урилгани, думғазаси, бели шикастланганлигини айтди. Шу маълумот менга етарли эди. Умуртқа поғонаси оралиғида юмшоқ ёстиқча вазифасини бажаридаган тоғай-диск пластинкалар ўрнидан силжиб, асаб толалари эзилган, қон, лимфа суюқлиги айланиши бузилган. Белидаги қаттиқ оғриқ, тос аъзолари меърий фаолиятининг бузилиши, бемалол пешоб келмаслиги, оёқ мушакларининг таранглиги бўшашиб, озиб кетиши сабаби айнан шу сабабли эди. Лекин ўша тоғай-дискларнинг қай даражада, олдингами, орқага силжиганини аниқлаш зарур. Агар у олд томонга силжиган бўлса, орқа мияни эзиб, организмда модда алмашинувининг бузилиши туфайли кўнгилсиз ҳолатлар, ҳатто фалажликка ҳам олиб келиши муқаррар, шошилинч жарроҳлик усулини қўллашга тўғри келарди. Бунинг учун беморни махсус тиббий текширувдан ўтказиш, яъни умуртқа поғонасининг бел қисмида, орқа мия бўшлиғидан суюқлик чиқариб, у ерга маълум миқдорда тўйинган ҳаво, кислород юбориш, сўнгра унинг қайси босқичда юқорига кўтарила олмай, тўхтаб қолгани блок, тўсиқ ҳосил қилганини аниқлаш зарур эди. Бу тиббий тилда «Пневмомиелография», яъни орқа мия бўшлиғига ҳаво юбориб, контрастлангандан сўнг ўша соҳанинг рентген тасвирини олишдир. Бу жуда нозик, мураккаб, ноёб текшириш, айти пайтда даволаш усули ҳам бўлиб, уни амалга ошириш ҳамма мутахассисларнинг қўлидан келмас эди. Мен бу усулни 340-ҳарбий госпиталда қилавериб, қўлим ҳам, кўзим ҳам пишиб кетгани учун ҳеч иккиланмасдан ишга дадил киришдим. Вақт ғанимат, темирни қизигида босиш шарт эди. Текширув мен кутганимдан ҳам яхши, ижобий натижа берди. Беморнинг умуртқа поғонаси бел қисмида тоғай дискнинг олд томонга силжигани, ШМОРЛЬ (бел) чурраси борлиги тўлиқ исботланди. Энди беморни комплекс усулда даволаш, аста-секин оёққа турғизиш қийин эмасди. Шундай қилдик ҳам.

Бу воқеадан сўнг жамоа ўртасида менга бўлган ишонч, иззат-ҳурмат, эътибор яна ошди. Госпиталь яқинидаги гиштли бионинг биринчи қаватидан тўрт хонали, кенг уй беришди. Лекин бу уйда электр таъминотидан бошқа бирор қулайлик йўқ. Ичимлик суви катта ҳовли ўртасидаги яккаю ягона водопровод жўмрагидан олинар, ҳожатхона бу уйда яшовчи барча оилалар учун умумий, ташқарида. Бундай турмуш тарзига бу ерда яшовчилар ўрганиб, кўникиб кетишган. Лекин мендек катта пойтахтдан келган янги одам учун бу ҳолат негадир эриш туюлди. «Тоққа чиқмасанг дўлона

қайда, жон койитмасанг жонона қайда», деганларидек, ишни уйни қайтадан жиддий таъмирлаш, у ерда яшаш учун озми-кўп қулайликлар яратишдан бошладим. Энг аввало, ўз шахсий ҳисобимдан тегишли уста, мутахассислар ёллаб, битта катта хонани ошхона учун алоҳида ажратдим. Унинг бурчагига қўлювгич, душ, ванна, қурилмалари ўрнатдим. Уй ташқарисидан оқава сув йиғилиб, ерга сингиб кетадиган чуқур ўра қазитдим. Кейин ҳовлидаги водопровод тармоғидан темир найчалар ётқизиш, уйга сув киргазиш ҳаракатига тушдим. Хонамизга телефон симлари торттирдим. Бундан ташқари, Тошкентдаги оила аъзоларим, ўғил-қизим шу пайтгача деворлари қайси рангга бўялган алоҳида хоналарда ётиб-туриб, яшашган бўлишса, бу ерда ҳам худди ўзларини эмин-эркин ҳис қилишларини ният қилиб, ўшанақа қулай ҳолатга келтирдим. Хуллас, ўзимни оилам билан бу ерда узоқ йил яшаб хизмат қилишга маънан, руҳан, жисмонан тайёрладим. Бу ишларни амалга оширишим учун чамаси икки ой вақтим, кучим кетди.

Энди мўлжалдаги ҳамма ишлар битиб, оиламни кўчириб келиш пайида юрсам, рафиқам сариқ касаллигига чалиниб, шифохонага тушиб қолганлиги ҳақида хабар келди. Ноилож меҳнат таътилига чиқиб, Тошкентга келдим, болаларим бағрида бўлдим. Рафиқам эсон-омон тузалиб, бироз ўзига келгач, енгил-елпи кўч-кўронларимизни йиғиштириб, Марига кўчиб келдик. Болаларимиз ўқув йилининг учинчи чорагидан янги мактабда ўқий бошлашди. Ҳаммамиз янги уй, шароитга аста-секин ўрганиб, мослаша бошладик.

Кези келганда, сал эртароқ ва нокамтаринлик бўлмаса-да, минг бор узр сўраб, шуни алоҳида таъкидламоқчиманки, узлуксиз ҳарбий хизматим, кўчманчилик ҳаётимизда қаерда бўлмайин, энг аввало, бизга ажратилган уй-жойни тоза, покиза тутиш, у ерда ўзига хос қулайликлар яратиш мақсадида яхшилаб таъмирдан чиқардим, лекин бу жойларда узоқ яшамадим, унинг роҳати, фароғатини бошқалар, мендан кейинги хонадон эгалари кўришди.

Иккинчиси, хизмат тақозоси билан яшаш манзилларимизнинг тез-тез ўзгариб туриши туфайли фарзандларимиз мавсумий, саёҳатчи қушлардек, дам у ерда, дам бу ерда янги-янги, нотаниш одамлар даврасида ўқиб, вояга етишди. Улар қаерда бўлишмасин, ўз она тиллари, ўзбекона миллий урф-одатларимизга содиқ қолишди, маҳаллий халқ тили, адабиёти, маданиятини ўрганиш, ҳурмат қилишга бажонидил ҳаракат қилишди. Шунинг учун ҳам улар нафақат ўзбек, рус, балки туркман, қозоқ, инглиз, немис тилларини ҳам астойдил ўрганиб, полиглот, яъни кўп тили байналминал, ҳақиқий

элсевар, фидойи инсонлар бўлиб вояга етишди, ҳаётда ўз муносиб ўринларини топишда асло янглишишмади, тўғри қилишди.

Рафиқам сариқ касаллигининг оғир турини бошидан ўтказганлиги боис шифокор бўла туриб, вақтинча ишламас, аммо уйда баҳоли қудрат енгил парҳез таомлар тайёрлаш, болаларнинг ўқиши, тарбияси билан шуғулланарди. «Кемага тушганнинг жони бир», дейишганидек, эртаю кеч еб-ичишимиз асосан ёғсиз гўшт, сут-қатиқ, сузма, творог, пишлоқ, турли кўкатлар, қизил сабзи, ошқовоқдан иборат эди.

Шуни алоҳида таъкидлашим жоизки, Туркменистон, биз истиқомат қилаётган Мари шаҳри, айниқса, унинг оламга машҳур Текин бозорида нафақат туркмени отлар, гиламлар, қимматбаҳо тақинчоқлар, балки жондан бошқа ҳамма майда-чуйдалар, шириндан-шакар мева-чевалар, тилни ёрадиган қовун-тарвузлар, қовоқнинг турли хиллари тўлиб-тошиб ётарди. Масалан, қовоқ ҳақида гапирсам, қозонсочиқ, мочалка ўрнида ишлатиладиган дастмол қовоқ. Ёки қучоққа сиғмайдиган, узун, япалоқ, олтинранг, юмшоқ, майин ойимқовоқ, томоша қовоқ. Кўрсангиз ҳавасингиз келиб, беихтиёр қўлингизга оладиган ноксимон носқовоқ. Ёки масхарабозлар ниқоб сифатида юзига тугадиган бува қовоқ, қовоқ калла, қовоқ бош. Қолаверса, қовоқ қобиғидан ясалган махсус сув қовоқ, коса қовоқ ва бошқалар. Хуллас, уйда ҳар куни эртаю кеч, қовоқли таом еябериб, кўнглимиз озиб, оғзимиз сув очиб, кучимиз қочиб, қовоқ-тумшуғимиз осиладиган ҳолатга келиб қолдик. Лекин уй бекасининг ҳурмати учун қош-қовоғимизни очиб юришга ҳаракат қилардик, бу кўрғиликка мажбуран чидардик.

Шундай кунларнинг бирида, Тошкентдан шошилиночма келиб қолди. Унда менинг «Кўрсам қулоғим, кўрмасам ҳаммаёғим қизийдиган», қиёматли божаларим: Ҳамидулла ва Абдурахмон-хўжа акаларимнинг фалон куни, фалон самолётда Марига келишаётгани ҳақида хабар келган эди. Қаранг, меҳру оқибатнинг кучлилигини! Божаларим, қимматли вақтларини аямай, соғлиқларининг яхши эмаслигига қарамай, севимли қайнсингилнинг оғир бетобликдан тузалар-тузалмас, уйим-жойим деб, Марига кўчиб келгани, қолаверса, биз ғариб, мусофирлар ҳолидан хабар олишга келишаётганидан бошимиз осмонга етди, кўнглимиз тоғдек кўтарилди, кайфиятимиз янада чоғ бўлди. Худо хоҳласа, энди улар билан қулинг ўргилсин паловхонтўра еб, ўзимизга келиб қоламиз, деб роса севиндик.

Мен белгиланган муддатда меҳмонларни кутиб олиш учун аэропортга чиқдим. Самолёт эсон-омон ерга қўнғач, кўзим тўрт бўлиб, таниқарига чиқаётган одамлар ичидан божаларимни

изладим. Бир маҳал қарасам, икки қўлларидаги тўрхалталарда бир эмас, бир неча катта-катта ош қовоқларни аранг кўтариб, узун-қисқа бўлиб, лапанглаб божаларим келишарди. Уларни кўрдиму, негадир энсам қотгандек бўлди, кулишимни ҳам, йиғлашимни ҳам билмай, жим туриб қолдим. Биз қучоқлашиб кўришдик. Лекин азалдан қаттиқ ҳазилкаш бўлганимиз туфайли дилимдаги ёниб турган ҳис-ҳаяжонимни улардан яшира олмадим:

— Эй, барака топкур, қовоқ бошлар, нима учун бошқа нарса қуриб қолгандек шундан шунга қовоқ кўтариб юрибсизлар?

Улар худди шу гапни кутиб туришгандек, бир-бирларига маъноли қарашдию, бирдан хохолаб кулиб юборишди. Бунга мен ҳам қўшилдим.

— Мен сенга нима деган эдим, ҳожим? — деди кагта божам ташаббусни қўлига олиб, ҳамма айбни иккинчи божам зиммасига юклаб. — Шунинг ўрнига беш-олтита лочира, патир, бир-икки кило писта, бодом, майиз, туршак, бир-иккита қазии-қарта олайлик демаганмидим?

— Деган эдингиз.

— Нега менинг гапимга кирмай, фақат қовоқ оламиз, деб икки оёғингни бир этикка тиқиб, ўжарлик қилдинг?

— Ахир, хотинлар қўйишмади-да!

— Нега?

— Улар Шарофатхон бетоб бўлгани учун тансиқ парҳез таомлар, айниқса, қовоққа муҳтож. У ерларда бунақа ноёб нарса топиладими, йўқми, — деб айтганларида туриб олишди-да!

— Э, хотинларнинг гапига кирмай, ҳар нарса бўлганинг яхши! Шу гавданг билан ҳалигача хотинингни чизган чизигидан чиқмай, қандай қилиб кўча-кўйда бош кўтариб юрибсан?

— Унинг гапига кирмай бўларканми?

— Мана, оқибатини кўриб турибсан! Искандарнинг қош-қовоғидан қор ёғилаяпти. Кўлимиздаги қовоқларга қараб, бизни калака қилаяпти-ку! Шунинг учун хотин кишининг гапига кирган эркак, ғирт аҳмоқ, деб бир пас сукут сақлаб, ўйланиб қолдилар.

— Бўлмайди! — деди бунга жавобан қатъий оҳангда иккинчи божам, ўзида йўқ хурсанд бўлиб, эркаланиб, мағрурланиб.

— Нега бунақа деяпсан, ҳожим?

— Чунки биз бу ерга синглимизга атаб энг керакли нарса олиб келдик десам, сира янглишмайман!

— Вой, гапингни шамол учирсин! Самолёт Марига яқинлашиб, тезлигини пасайтириб, аэропорт устида айланаётганида пастдаги қизиқ манзарани кўрдингми ўзи?

— Йўқ! Бошим айланиб, кўзимни чирт юмиб олган эдим.

— Мен деразадан пастга қарасам, ичи қовоқ билан лиқ-лиқ тўлдирилган қатор-қатор юк машиналари, тиркамаларга кўзим тушди, ичимдан зил кетдим, дарров сени туртдим. Қара, бу ерда ҳаммаёқни қовоқ босиб ётибди-ку, биз Тошкентдан овора бўлиб, шунча қовоқ кўтариб юрибмиз аҳмоқ бўлиб, дедимми?

— Лекин мен ҳам ўша заҳоти бизнинг қовоқ бошқача, дедимми?

— Дединг!

— Бўпти-да! Унда менинг сира айбим йўқ!

Қараб турсам, икки божа ўртасидаги баҳс, тортишув тобора жиддийлашиб, хижолатбозликка айланиб кетяпти. Мен уларнинг бизга нисбатан кўрсатган меҳр-муҳаббати, шафқати, саховатига минг-минг тасаннолар айтиб, ҳазил аралаш гапга аралашдим.

— Тўғри! Аҳмоқнинг катта-кичиги бўлмаганидек, қовоқнинг ҳам бир-биридан фарқи йўқ, акалар. Бири ойим қовоқ бўлса, бири нос қовоқ! Лекин уларни яхши ният билан шунча жойдан атайин кўтариб келган икки божа, икки бош қовоқ, аҳмоқ... деб, сўзимда қисқа вақт пауза қилдим-да, — эмас, — деган иборани баланд овоз билан қўшиб қўйдим.

Бу гапдан кейин енгил машинамиз ичида тўсатдан бомба портлагандек беозор кулги, қаҳқаҳа, қийқириқ кўтарилди. Унинг акс-садоси божаларим уч кун мобайнида азиз меҳмонларимиз бўлишган бўлса, мавжланиб оқаётган Мурғоб дарёси бўйида, дастурхон даврасида қовоқ сомса, манти еяётган пайтимизда, қолаверса, кейинчалик узоқ йиллар давомида «ҚО» ҳарфли қариндошларнинг тўй-ҳашамларида ҳам тез-тез янграб, жаранглаб турди. Мана, Сизга Марида амалга оширилган унутилмас «қовоқ» операцияси тарихи!

ЖАЗИРАДА ЖИЗҒАНОҚ БЎЛИБ...

1971-1972 йилнинг баҳор ойларида гарнизонимизда катта миқёсда ўтказилган ҳарбий-дала машқларида ҳамкасбларим қатори фаол иштирок этганим эвазига муддатидан илгари тиббий хизмат майори унвонига сазовор бўлдим, катта офицерлар сафига ўтдим.

Очиғи, Марига кела солиб, ҳали ўз қобилиятим, салоҳиятимни жамоага кўрсатмасдан ҳужжатларимни Санкт-Петербург ҳарбий-тиббий академиясига юборишларини илтимос қилишга уялдим, виждоним йўл қўймади. Бунга тўлиқ асосим, ҳаққим бор эди. Чунки ўттиз беш ёшга қадам қўйиб, академияга

қабул қилиш талаби, муддати ниҳоясига етмоқда эди. Балки, аввал хизмат тавсифномамда ёзилганидек, «офицерлар йиғилишларида мудраб, ухлаб» ўлтирмаганимда аллақачон академия тингловчисига айланиб, уни тугатиш шарафига муяссар бўлармидим? Нима бўлганида ҳам тақдиримдан асло нолимадим, шукр қилдим, зиммамдаги бурчимни садоқат билан ўташга астойдил киришдим. Энг муҳими, жамоа, ён-атрофимиздаги ҳарбий-тиббий муассасалар, ҳамкасбларим иззат-ҳурмати, эъзози, ардоғида бўлдим.

1972 йилнинг бошидан уйимиз яқинидаги анчадан бери қаровсиз ётган уч қаватли офицерлар ётоқхонаси шошилишчи равишда яхшигина таъмирланди, атрофи темир-бетон девор билан мустаҳкам қилиб ўралди. Билишимизча, бу ерда собиқ иттифоқнинг ўша даврда ўтказаетган халқаро сиёсатида социалистик йўналишга хайрихоҳ бўлган Миср, Сурия, Ироқ, Афғонистондан олти ой муддатга амалий тажриба орттириш учун келадиган ҳарбий ходимлар, маслаҳатчилар яшаши керак эди. Бу мақсадда тез орада Мурғоб дарёси бўйида жойлашган ҳаво ҳужумларига қарши махсус қисм намунали ўқув марказига айлантирилди. Кўп ўтмай, қатъий режа бўйича бу ерга Тошкент Давлат университетининг шарқшунослик куллийтини тугатган, араб тили билимдонлари таржимон сифатида икки йиллик ҳарбий хизматга қақирилган бир гуруҳ юртдошларимиз етиб келишди. Булар ичида: Мақсудали Ҳакимжонов, Баҳодир Қурбонов, Абдуллажон Исмоилов, Баҳром Худойбергенов, Тошмуҳаммад Ниёзов ва бошқалар бор эди. Биз уларнинг ёрдамида биринчи бўлиб тажриба орттиришга келган мисрлик ҳарбий мутахассисларни тиббий кўрикдан ўтказишга киришдик, ўзаро мулоқотларимиз учун зарур бўлган айрим сўз, ибора, атамаларни ён дафтарчамизга ёзиб олдик, иш жараёнимизда унумли фойдаландик. Аҳамият берсам, кўпгина араб-ўзбек сўзларида умумий яқинлик, ўхшашлик бор экан.

Ёдимда, 1972 йилнинг ёзи одатлагидан иссиқ келди. Шунга кўра, бизнинг иш тартибимиз ҳам ўзгартирилди. Яъни, расмий иш вақтимиз эрталаб соат еттидан кундузги ўн иккигача. Кечки соат бешга қадар уйимизда, соя-салқин жойда дам оламиз. Кечки соат еттигача хизмат жойимизда бўламиз. Ўша йили рўза айни ёзнинг жазирама кунларига тўғри келди. Ёруғ вақтнинг узунлиги, туннинг қисқалиги рўздорлар учун анча қийинчилик туғдирарди. Лекин бу борада шаръий томондан айрим кекса ёшдаги одамлар, беморлар ва бошқаларга енгиллик, имтиёзлар берилишига қарамай, иймони бутун, эътиқоди мустаҳкам рўздорлар барча қийинчиликларни мардонавор енгишар, сабр-тоқат қилишарди.

Бир куни пешиндан кейин уйимизда телефон жиринглаб қолди. Гўшакни кўтарсам, госпиталь қабулхонаси навбатчи ҳамшираси ёрдамга чақираяпти:

— Дўхтир! Ҳозир Текин бозоридан тез тиббий ёрдам машинасида бир ҳарбий арабни оғир аҳволда келтиришди. У ҳушидан кетган. Тез-тез тутқаноқ тутаяпти!

Югуриб борсам, дарҳақиқат, тажриба орттиришга келган мисрлик ҳарбийлардан бири, баланд бўйли, бардам, бақувват, барваста йигит қоп-қора терга тушиб, беҳуш ётибди. Қон босими юқори. Кўз қорачиғи кенгайиб, юқорига қадалган, ёруғликка ҳеч қандай акс-таъсир бермайди. Боши орқага ташланган, оғзи-бурни қон аралаш оқ кўпикка беланган. Жағини маҳкам беркитиб, дамбада тишларини қаттиқ ғичирлатади, тили, лабини тишлайди, инграйди, безовта бўлади. Юз, бадани, оёқ-қўлларидagi мушаклари тиришиб, тортишади, бутун вужудини безгак тутгандек қалтироқ босади. Бундай ҳолатда нафас олиши қийинлашиб, юзлари, лаблари кўкариб, қорайиб кетади. Тутқаноқ беш дақиқа атрофида давом этгач, нафас олиши бироз тикланади, беихтиёр ости ҳўл бўлади, булғанади.

Шу кузатишим, бу бемор эпилептик статус, яъни дамбада, қайта-қайта хуруж қилган тутқаноқ ҳолатига тушиб қолган дейишимга асос бўлди. Беморнинг ён атрофидаги ҳамроҳларидан сўраб-суриштираман, у кун иссиғида Текин бозорига бориб, айланиб юрганида тўсатдан овозининг бориचा қаттиқ бақириб, орқаси билан ерга гурс этиб йиқилгани, ҳушини йўқотгани, оғзидан қон аралаш оқ кўпик чиқаргани, бутун вужуди тиришиб, тортишиб, қалтираганини айтишди. Уларнинг айтишларича, бемор бугун рўздор экан. Менинг: «Бемор бирор дори-дармон ичармиди, йўқми?» деган саволимга аниқ жавоб беришмади. Лекин уларнинг гувоҳлигида беморнинг чўнтаклари, ҳамёни титкилаб текширилганида «Бензонал», яъни одатда тутқаноқ касаллигига қарши фойдаланиладиган, тинчлантирувчи, уйқу дорининг қолдиқлари ўрами топилди. Бу ашёний далил менинг тахминий ташхисимни тўлиқ тасдиқлади.

Жаҳон тиббиёт оламидаги илмий-назарий маълумотлар, ҳаётий, амалий кузатувлардан шу нарса яхши маълумки, тутқаноқ касаллигига чалинган беморлар шифокор тавсиясига мувофиқ, ҳар куни бир-икки, баъзан уч маҳал, эрталаб, пешинда ёки кечқурун, уйқуга ётиш олдида албатта мазкур дори ёки шунга ўхшаш дориларни узлуксиз, умрбод қабул қилишлари шарт ва мажбурий! Мабодо, вақт ўтгани сайин организм бу дорига ўрганиб, унинг таъсир кучи камайса ёхуд беморнинг ўзбошимчалиги, бефарқлиги

боис ўз вақтида қабул қилинмаса, дори ичиш вақтидаги оралиқ чўзилиб кетиши оқибатида қон таркибидаги концентрацияси камайиб кетса, шунингдек, ҳар куни бир неча марта қабул қилинадиган дорини қабул қилиш, бирданига тўхтатиб қўйилса, организмда исён, ғалаён кўтарилади, тенгсиз фалокат содир бўлади. Бун тиббий тилда «Синдром отмены», яъни узлуксиз қабул қилиниши лозим бўлган доривор воситанинг бирдан тўхтатиб қўйилишига қарши организмнинг бош кўтариши, қўзғалони, исёни белгиси дейилади.

Бундай таҳликали ҳолатларда беморлар ниҳоятда оғир ва ташвишли, баъзан ўлим билан тугайдиган нохуш оқибатларга дучор бўлишлари мумкин. Мана, бунинг ёрқин бир кўриниши кўз олдимизда ўзининг бутун бўй-бастиди, далили билан намоён бўлиб турибди.

Мазкур бемор, дейлик, Абдулҳамид Ҳасан Сулаймон Марига келмасидан анча олдин тутқаноқ касаллиги туфайли шифокор тавсиясига кўра, ёки бетоблигини яшириб, ўз хоҳишича, бемаслаҳат ҳар куни, маълум бир миқдорда «Бензонал» ичиб юрган. Лекин рўза тутиши муносабати билан қатъий тартиб-қоида бўйича пешинда ичиши зарур бўлган дорини қабул қилмаган. Бу ҳолат бир неча кун давомида қайтарилган, ниҳоят, бугунги аянчли ҳолатга олиб келган. Бундай ҳолатларда беморнинг ҳаёти қил устида туради, ҳар лаҳзада нохуш воқеа содир бўлиши табиий ва қонуний ҳисобланади. Чунки унинг калла қопқоғи ичидаги босим тобора ортиб, бош мияни сиқиб, ҳаётини марказлар фаолиятини ишдан чиқаради, минглаб, миллионлаб ҳужайралар ўла бошлайди.

Қисқаси, бундай ҳаёт-мамот ҳолатида амалиётдаги бошқа шошилиш чора-тадбирлар, хлорал гидратни крахмал билан аралаштириб хўкна қилиш, турли дори-дармонлар қўллашдан ташқари бирдан-бир, энг ишончли тезкор усул — умуртқа поғонасининг бел қисмидан махсус йўғон, мандренли пўлат игна ёрдамида канал-тешикча очиш, орқа мия бўшлиғидан маълум бир миқдорда, бўлиб-бўлиб суюқлик чиқариш, шу тариқа калла қопқоғи ичидаги босимни пасайтириш, бош мияни сиқилиб, эзилиб қолишдан сақлаш, холос. Қолаверса бу канал — тешикча орқали маълум бир зарур, кучли доривор моддаларни орқа мия суюқлиги билан организмга тезроқ киритиш, бош мияни турли асоратлардан асраш-авайлаш, муҳофаза қилиш, беморни асл ҳолатига қайтариш, ҳаётини сақлаб қолиш.

Албатта мен бу мураккаб ва ноёб усулни хорижий беморнинг яқинлари, хусусан, сардорлари руҳсатисиз амалга ошира олмас эдим.

Бу кўнгилсиз воқеадан хабар топган Бригада генерали бир неча ҳамроҳлари, таржимон билан ҳовлиқиб, ҳузуримга келишди. Уларга ҳозирги таҳликали аҳволдан чиқиш чора-тадбирларини ётиғи билан тушунтирдим.

— Худо хоҳласа, бемор яхши бўлиб кетади, — дедим сўзимни якунлаб.

— Худога ишонасизми? — деди генералнинг юзи-кўзи бирдан ёришиб.

— Албатта! Алҳамдулилло, мусулмонман!

— Буни нима билан исботлайсиз?

— Яккаю ягона Аллоҳнинг номи ва каломи билан!

— Қани, ўқинг-чи!

— Ла илаҳа иллаллоҳу Муҳаммадур расулуллоҳ. (Аллоҳдан ўзга бирор маъбуди барҳақ йўқ. Муҳаммад Аллоҳнинг элчисидир.) Ашҳаду алла илаҳа иллаллоҳу ва ашҳаду анна Муҳаммадан абдуҳу ва расулуҳ. (Аллоҳдан ўзга ҳеч бир маъбуди барҳақ йўқ деб (эътироф этаман) ва Муҳаммад унинг бандаси, элчисидир деб гувоҳлик бераман.)

— Баракалла! Куръони карим оятларидан бирор сурани биласизми?

— Биламан, Марҳамат, эшитинг. Бисмиллоҳир раҳмонир раҳийм. Алҳамду лиллаҳи роббил-олабийн. Ар-раҳмонир роҳийм. Малики йавмид дийн. Иййака маъбуду ва иййака настаъййн. Ихдинас сиротал мустақийм. Сиротал лазийна анъамта алайҳим ғайрил мағзуби алайҳим ва лаз золийн. (Меҳрибон ва раҳмли Аллоҳ номи билан: Барча мақтовлар бутун оламнинг парвардигори, Меҳрибон, раҳмли ва жазо кунининг эгаси — Аллоҳга хосдир. Сенгагина сиғинамиз ва Сендангина мадад тилаймиз. Бизларни шундай тўғри йўлга бошлагинки, у Сенинг неъматларингга эришганларнинг йўли бўлсин, Сенинг ғазабингга учраганлар ва адашганларнинг йўли бўлмасин.)

— Э, қойил! Офарин Сизга, табиби асаб! Биз беморимиз тақдирини аввало Худо, қолаверса, Сизга ишониб топширамиз! Аллоҳнинг ўзи сизларни ланоҳида асрасин!

Бу самимий суҳбат, руҳсат, ишончдан руҳланиб, дарров амалий ишга киришдим. Мўлжалланган муолажани амалга оширдим. Ўтказилган бу шошилинич тадбирдан сўнг, беморни безовта қилаётган тутқаноқ хуружи тўхтади, туни билан тўйиб ухлади, эс-ҳуши ўзига келди. Эртаси куни бемор билан ўзаро суҳбатимиз чоғида у ҳақиқатан ҳам бизнинг тахмин, фикр-мулоҳазаларимизни тўлиқ тасдиқлади. У учувчи бўлишига қарамай, таваккал қилиб, касалини яшириб, ўзича дори ичиб юрар экан.

Уни кўргани келган Бригада генералига бу воқеани айтиб, беморни ҳарбий хизмат, айниқса, самолёт бошқаришдан озод этиш зарурлигини уқтирдим. Шундан кейин ҳаммамизнинг кўнглимиз жойига тушди.

Мен фурсатдан фойдаланиб, яна бир мураккаб текширув, даволаш усули ўтказилиши учун унинг розилигини олдим. Бу тиббий тилда «Пневмоэнцефалография», яъни орқа мия бўшлиғига тўйинган ҳаво, кислород юбориш орқали бош мия қоринчалари, цистерналар ва ўргимчак тўрисишон бўшлиқларининг қай ҳолатда, симметрик ёки ассиметрик жойлашганлигини, бирор шишми, ўсимта бор-йўқлигини аниқлаш, қолаверса, контрастланган бош мианинг рентген сувратини олиш, ишончли, қатъий бир қарор ҳулосага келиш, деганидир. Бу усул ҳам муваффақиятли амалга оширилди, ортиқча, тахмин, фикр-мулоҳазаларга тамомила нукта қўйилди.

Бу хорижий фуқаронинг оғир аҳволда госпиталга ётқизилганлиги ҳақида ТуркВОнинг ҳарбий-тиббий бошқармаси бошлиғига юборилган ахборотномага мувофиқ, яқинда Бош невропатолог лавозимига тайинланган (дарвоқе, аввалги Бош мутахассис полковник Николай Дмитриевич Кузнецов тўсатдан оғир юрак инфаркти хуружи туфайли ўз хонасида вафот этган эди) подполковник Дмитрий Иванович Смешной биздан хабар олгани самолётда Марига учиб келди. Беморнинг аҳволи, бўлимдаги шароит билан яқиндан танишиб, хурсанд бўлди.

Мен аввалдан яхши билган бу одам шу пайтгача Ашхоботдаги гарнизон ҳарбий госпитали неврология бўлими бошлиғи лавозимида узоқ йиллар ишлаган, тиббиёт фанлари номзоди Туркистон ҳарбий округи 340-ҳарбий госпитали неврология бўлими катта ординатори лавозимига тайинланиб, энди янги иш жойига стиб келганида, аза устидан чиқиб, автоматик тарзда бўлим бошлиғи вазифасини бажаришга киришган эди.

Яхши ҳам мен собиқ Бош мутахассисимиз оламдан ўтганида фалокат босиб, Тошкентда бўлмаганим, акс ҳолда турли бўлмағур миш-мишлар тарқаларди. Ҳар нима бўлганида ҳам собиқ бошлиғимиз ўз вақтида менга кўп яхшиликлар қилган, тегишли йўл-йўриқлар кўрсатган билимдон, тажрибали мутахассис эди. Лекин уни адойи тамом қилган нарсаси, ниҳоятда оғир феъли-атвори, маҳаллий ходимларни ўстириш, тарбиялашга панжа орасидан қараши, тирноқ ичидан кир қидириши, урф-одатларимизни менсимаслиги бўлди.

Подполковник Смешной билан қилган ўзаро суҳбатимиз чоғида мени яна ортимга қайтариш нияти борлигини очикдан-очик айтди.

— Насиб этса, бирга ишлаймиз. Мен Сиздан кўп нарса ўрганишим керак. Ҳали-ҳали жамоадагилар Сизни тез-тез эслаб туришади, — деди кўнглимни кўтариб, аэропортда хайрлашар эканмиз.

Орадан кўп вақт ўтмай, 1972 йилнинг ноябрь ойи охирида менинг Туркистон ҳарбий округи 340-ҳарбий госпитали неврология бўлими катта ординатори лавозимига тайинланганим тўғрисида Қўмондоннинг буйруғи эълон қилинди. Яшаб турган кенг ва озода, оҳори тўкилмаган уйимиз калитини ён қўшним — жон қўшним, ҳамкасбим Ота Расуловга топшириб, яна кўч-кўч ҳаракатига тушдик. Энди болалар ўқишларини 2-чорак охиридан янги жойда давом эттиришади.

БАҲСЛАРДА ТУФИЛГАН ҲАҚИҚАТ

1972 йилнинг декабрь ойи бошида эсон-омон Тошкентга кўчиб келдик. Мен эртасиданоқ ишга тушиб кетдим. 340-ҳарбий госпиталдаги деярли барча катта-кичик ходимлар мени аввалдан яхши билишгани учун дарров топишиб олдик. Бўлим бошлиғимиз зиммасидаги вазифалари анча камайиб, елкасига офтоб текканидан хурсанд эди. У госпиталь яқинида яшар, ишга вақтида келиб-кетар, тушликни бемалол уйида қиларди. Жума куни пешиндан кейин ишдан кетганича зарурат бўлмаса, душанбагача қорасини кўрсатмасди. Мен катта ординатор бўлганим сабабли бўлимдаги даволаш, маърифий, тарбиявий, хўжалик ишларига бош-қош эдим. Одатим бўйича эрталабдан кечгача кундалик иш, ташвишлар билан шуғулланар, шанба, якшанбада ҳам бирров бўлимга келиб, умумий аҳволдан хабар олиб кетардим.

Янги йил арафасида госпиталь бўйича навбатчилик пайтимда, шанба куни кечқурун 1917 йилда туғилган, истеъфодаги подполковник М.Л.М. деган беморни тез тиббий ёрдам машинасида замбилга солиб, қабулхонага келтиришди. Бемор умуртқа поғонасининг кўкрак, бел қисмларидаги қаттиқ оғриқдан шикоят қиларди. Текширув чоғида бироз қимирласа, ҳатто йўталиб, аксирса ҳам, ўша жойда оғриқ кучайиб, кўзларидан ёш чиқиб кетиши, тунда ухлай олмаётгани, иштаҳаси йўқолиб, озиб кетаётганини айтди.

Сўраб-суриштираман, ўн йилдан ортиқ вақт мобайнида меъда ширасида кислота камайиб кетганлиги боис, асосан терапевт назоратида даволанар экан. Умуртқа поғонасидаги оғриқ бир ой муқаддам бироз шамоллаб, уни оёқ учига ўтказганидан сўнг лайдол бўлибди. Уй шароитида электр токи таъсиридаги иссиқ муолажа,

доривор суртмалар ёрдам бериш ўрнига оғриқни кучайтирибди. Ранги-бошига қарасам, оқариб кетган, лаблари кўкарган, тили караш боғлаган, бадан терилари юмшоқ, тошмалар йўқ. Умуртқа поғонаси ёйсимон букилгани, букрилиги яққол кўзга ташланиб турарди. Беморнинг кўкрак, бел соҳаларини бармоғим билан аста сийпалаб, пайпасласам, кучли оғриқ борлиги, унинг оёққа бериши натижасида менга қаршилиқ кўрсатиши, афти-башарасини бужмайтириши, инграшидан билиниб турарди. Бундан ташқари, икки қўлим билан унинг бўйнини «бўғиб», йўталишини илтимос қилганимда, белидаги оғриқ кучайиши, шунингдек, оёқларини юқорига қўтарганимда унинг тўлиқ ёзилмаслиги, яъни тиббий тилда Нери, Лассег симптомлари, касаллик белгиларининг ижобий эканлигини кўрсатарди.

Афсуски, бемор умуртқа поғонасининг рентген тасвирлари шу пайтгача олинмаган экан. Шунга қарамай, уни асаб касалликлари бўлимига ётқизиш, текшириш, даволашга қарор қилдим. Дастлабки, тахминий ташхисим бошқа мавжуд умумий касалликлардан ташқари шундай бўлди: «Умуртқа поғонасининг кўкрак ва бел соҳаларидаги бўғимлар шаклининг кескин ўзгариши (деформацияси) туфайли кучли оғриқ ҳамда фаолият (функция)нинг ўртача бузилиши. Асосий эътибор умуртқа поғонасида шиш-ўсма касаллиги илдиз отиб, тарқалиб кетганми, йўқлиги (метастаз)ни албатта инкор этиш ёки тасдиқлаш» зарурлигига қаратилди.

Ҳозирча баъзи оғриқ қолдирувчи, тинчлантирувчи доридармонлар қўллаш, тегишли лаборатор, клиник, рентгенологик текширувлар ўтказиш тавсия этилди.

Душанба куни эрталаб бўлимга келган бошлиғимиз янги ётқизилган беморлар касаллик тарихини қўлига олиб, улар билан танишгач, кутилмаганда менга норозилик билдирди:

— Искандар Рафиқович! Ҳали беморни яхши текширмай туриб, биринчи кўришданоқ, нега бирданига бунақа ваҳимали ташхис қўйдингиз? Уни тасдиқлаш осонми? Кейин бизнинг ташхисларимиз ўртасида катта тафовут келиб чиқади, ўзимизга қийин бўлади-ку!

— Йўқ! — дедим ўз фикримда қатъий туриб. — «Темирни кизигида босиш керак!» Менинг ички овозим, ҳис-туйғуларим, интуициям бунни сезиб турибди. Беморнинг ранги-рўйи, ётиш-туриши, озиб кетганлиги, букрилиги, касаллик аломатларининг ўзига хос ва мослиги шиш-ўсманинг метастази борми-йўқлигини албатта инкор этиш ёки тасдиқлаш шартлигини тақозо этади.

Касалликнинг асосий ўчоғи қаерда эканлигини аниқлаш иккинчи масала. Бундан биз ҳеч нарса йўқотмаймиз, аксинча, ўзимизнинг касбий маҳоратимиз, эҳтиёткорлигимизни яна бир қарра исбот қиламиз. Ташхислар ўртасидаги тафовут доим бўлган, бўлади. Бу биз учун асосий муаммо эмас.

— Майли, кўрамиз! Ҳар ҳолда бундан буёғига сал эҳтиёт бўлсангиз, ёмон бўлмасди.

— Эҳтиёткорлик яхши нарса. Лекин «Чумчуқдан қўрққан тариқ экмас» дейишганидек, ҳамма нарса вазиятга қараб, ўз вақтида бўлгани яхши, албатта.

— Бўпти! Билганингиздан қолманг!

Орадан бир ҳафта — ўн кун ўтгач, бемор бошдан-оёқ рентген текширувидан ўтказилганида унинг вужудидаги бирорта суяги соғ қолмагани, худди сочма ўқ тегиб, ҳаммаёғи дўл ургандек илма-тешик бўлиб кетганлиги аниқланди. Бу ҳолат бемор организмидаги шиш-ўсма касаллигининг аллақачон илдиз отиб, суяк тўқимаси — иликларга тарқалганини кўрсатарди. Шунинг учун ҳам бу хавфли ўсма «МИЕЛОМА КАСАЛЛИГИ» дейилади.

Шундан кейин бемор етакчи мутахассис шифокорлар кенгаши, маслаҳатлашуви қарорига мувофиқ, шиш хасталигининг тарқалиши олдини олиш ва рентген нурлари ёрдамида даволаш учун махсус бўлимга ўтказилди.

Афсуски, касалликнинг бошланғич ўчоғи топилмади. Лекин бизнинг дастлабки тахминимиз тўғри чиққанлиги, бемор касаллигининг ўз вақтида аниқланиб, унга тегишли даволаш муолажалари белгилангани ютуғимиз эди. Бундан фақат бемор наф кўрди. Биз эса, ўз инсоний бурчимизни бажардик холос.

Яна шунга ўхшаш унутилмас, ибратли воқеа 1974 йилнинг февраль ойида содир бўлди. У пайтда мен эндигина Санкт-Петербург шаҳридаги ҳарбий-тиббий академиянинг олти ойлик академик курсида ўқиб келган эдим.

Истеъфодаги майор, собиқ учувчи, 1918 йилда туғилган И.М.Х. деган бемор ҳам худди ўчакишгандек, менинг навбатчилигимда, шанба куни оғир аҳволда келтирилди. У кўзини юмиб, иложи борича, ўнг томонга ёнбошлаб ётишга ҳаракат қиларди. Саволларимга паст овозда, истар-истамас жавоб берарди. У гавдаси ёки боши билан ўнгми, чап томонга ўгирилганида бирдан кўз олди тиниб, майда-майда «юлдузча»лар пайдо бўлиши, боши оғриб, айланиши, кўнгли безухур бўлиши, баъзан шундай ҳолларда қусиши, маст одамдек чайқалиб кетиши, гандираклаши, умумий ҳолсизликдан шикоят қилди. Ундаги бу ҳолат тахминан уч-тўрт ой олдин, ҳеч сабабсиз бошланган экан. Кейин-

чалик бош оғриғи, айланиши кучайган, қайт қилганида аҳволи бироз яхшиланган. Лекин тўшақда бошини бир томонга эгиб, қимир этмай жим ётса, бош оғриғи ва айланиши камайишини сезган. Бундай қулай ҳолатда жон сақлашни ўзига маъқул кўрган. Бир-икки марта невропатолог кўргач, қон томирларини кенгайтирувчи дорилар қабул қилган, бироқ фойдасини сезмаган. Аҳволи кундан-кун оғирлашгани боис, иштаҳаси, уйқуси йўқолганда бу ерга олиб келинган.

Тиббий текширувдан ўтказганимда унинг ранги заҳил, тупроққа ўхшашлигига аҳамият бердим. Қон босими 130/80 мм симоб устунига тенг. Кўз қорачиқлари шакли ва ҳажми бир хил. Лекин кўз соққалари четга бурилганида пир-пир учиб турибди, яъни горизонтал нистагм аломати бор. Ромберг ҳолати — оёқ панжаси ва тоvonлари бирлаштирилиб, кўз юмилиб, иккала қўл бармоқлари бирлаштирилиб, олдинга узатилганида беморнинг чайқалиши, қовоқларнинг пириллаши, қўл учларининг қалтираши аниқланди. Бундан ташқари, шундай ҳолатда кўрсаткич бармоқ учини бурун учига аниқ теккиза олмай, у ёқ-бу ёққа ўтиб кетиши кузатилди. Шунингдек, бемор каравот устида орқаси билан ётганида кўзини юмиб, тоvonларини галма-гал тиззалари устига яқинлаштирганида ҳам ноаниқлик, қалтираш қайд этилди.

Маълумки, бундай ҳолат асосан гавда мувозанатини тартибга солиш, аниқ хатти-ҳаракатлар ва мушаклар таранглигини мувофиқлаштиришда иштирок этадиган, бош мияга ўхшаш, икки палладан иборат мияча фаолиятининг бузилишида рўй беради. Бу аъзо калла қопқоғининг орқа чуқурчасида жойлашган. Мазкур аъзода бирор ўзгариш содир бўлса, албатта «БРУНС СИНДРОМИ» аломатлари ўзини яққол намоиш этади. Бу дегани миячада пайдо бўлган шиш-ўсмани оддий қилиб тушунтирганимизда учи ип билан боғланган шарчага қиёсласак, у одам тик турганида ўзининг енгил вазнига кўра, юқорига кўтарилади, у ёқ-бу ёққа ўгирилганида эса, ҳолатини ўзгартиради. Яъни бош мия билан орқа мия оралиғида суюқлик ўтиб турадиган марказий канал — Мажанди деб аталмиш тешикча оғзини беркитиб кўяди. Натижада калла қопқоғида суюқлик тўпланиб, ички босим ортади, окклюзион гидроцефалия ҳолати юзага келади. Бунинг оқибатида бош оғрийди, айланади, кўнгил айнийди, кўз соққаси тубида қон айланиши бузилади, кўрув нерви туби яллиғланади, шишади ва қон томирлари кенгаяди, майда қон томирчалар ёрилади, қон куйилади, кўз кўриши хиралашади.

Агар гавда, бошни тутиш ҳолати ўзгартирилса, «ипга боғланган шарча» яна ликиллаб, ўз турган жойини ўзгартиради, боя

ёпилиб қолган марказий канал — тешик оғзи очилади, суюқликнинг орқа мияга бемалол ўтиши таъминланади, ўз-ўзидан калла қопқоғи ичидаги босим пасаяди, беморнинг умумий аҳволи бироз энгиллашади.

Хуллас, миячадаги бу нотабий ҳолатнинг дастлабки аломатлари тобора авжига чиқаверади.

Мен шундай илмий-назарий, паталогоанатомик маълумотлар, далиллардан келиб чиқиб, бемор касаллик тарихига қуйидагича тахминий ташхис қўйдим: «Брунс синдроми. Калла қопқоғининг орқа чуқурчаси (задняя черепная ямка)да шиш-ўсма борми-йўқлигини инкор этиш ёки тасдиқлаш зарур».

Душанба куні бўлим бошлиғимиз ишга келгач, яна менга аввалги сафарга ўхшаб ноўрин танбеҳ бера бошлади:

— Нега ҳали тугилмаган бузоққа қозиқ қоққандек, ҳаммадан олдин бунақа ваҳимали ташхис қўясиз? Бунақада уялиб қоламиз-ку! — деди астойдил жаҳди чиқиб.

— Бунинг сира уялтирадиган жойи йўқ. Касалликнинг деярли барча аломатлари мана-ман деб ўзини кўрсатиб турибди-ку!

— Масалан?

— Масалан, Брунс синдроми. Шунинг ўзиёқ, бизга кўп нарсани англатади.

— Уни тасдиқловчи энг асосий далил, яъни кўз соққаси тубидаги дўппайиш, вена қон томирининг димланиб қолиш ҳолати, застой йўқ-ку!

— Ҳамма нарса рисолада ёзилганидек бўлмайди-да! Ахир, Москва ҳам бирданига қурилмаган-ку! Ҳали ҳаммаси олдинда.

— Буни қанча кутамиз?

— «Сабрнинг таги олтин, Сабр қилсанг, ғўрадан ҳолва пи-шар», дейишади. Бизни ҳеч ким шошираётгани йўқ. Лекин бугунги ғанимат фурсатни бой бермаслигимиз керак. Эртага кеч бўлиши мумкин.

— Оббо! Яна осмондаги, ҳавойи гапни айтасиз-да.

— Бу осмондаги бўлмағур гап эмас, — дедим ўзимни аранг босиб.

Бир ҳафта турли текширишлар, мутахассислар маслаҳати билан ўтди. Лекин беморнинг аҳволи заррача ўзгармади. Қўшимча равишда электроэнцефалография (ЭЭГ), ангиография ўтказилди. Бу вақтга келиб, кўз тубидаги ўзгаришлар ҳам ўзини намоён этди. Стоматолог текширувида йилнинг бошида беморнинг пастки жағи чап қисмидаги саккизинчи тиши суғуриб ташлангани боис, ҳали яхши битмаган жароҳати ўрнида озгина йирингли оқма борлиги аниқланди.

Бош мутахассисларнинг тавсиясига кўра, бу соҳа бўйича таниқли олимлардан: профессор Яков Яковлевич Гордон, Иосиф Нисонович Димантлар маслаҳатга чақирилди. Улар беморга тааллуқли барча маълумотлар билан чуқур танишиб, бир-бирлари билан ўзаро келишмаган ҳолда бир хил қарор, хулосага келишди. «Пастки жағнинг чап қисмида мавжуд бўлган йирингли жароҳат оқибатида калла қопқоғи орқа чуқурчаси, миячанинг чап палласида шиш, ўсма бор».

Шундан кейин бемор шошилиш равишда нейрожарроҳлик бўлимига ўтказилди. Шу ҳақда Санкт-Петербург ҳарбий-тиббий академиясидаги Бош нейрожарроҳ профессор Борис Александрович Самотокинга ахборот беришди, унинг тавсиясига кўра, калла қопқоғининг орқа чуқурчасида огир ва мураккаб операция амалга оширилди. Афсуски, бемор юраги бунга дош бера олмади, ҳаётдан кўз юмди.

Ўтказилган паталогоанатомик текширув хулосасига кўра, марҳумнинг тириклик чоғида унга қўйилган дастлабки ташхис тўлиқ тасдиқланди.

Шундай қилиб, бу баҳс, тортишувда ҳам менинг фикр-мулоҳазаларим тўғри чиқди. Ўша кунги илмий-амалий анжуманда 340-ҳарбий госпиталь бошлиғининг тиббий ишлар бўйича муовини полковник Георгий Семёнович Измайловнинг якуний сўзи ҳали-ҳали қулоғим остида янграб, жаранглаб туради:

— Нима учун айрим мутахассисларимизнинг, айниқса, онкологик касалликларни ўз вақтида аниқлаш ва тўғри ташхис қўйишдаги тажрибаси, фикрлаш доираси юзаки эканлиги мени қаттиқ ажаблантиради. Бугун биз муҳокама қилаётган бу мураккаб ҳолатда ёш мутахассис майор Раҳмоновнинг не чоғли куйиб-пишганлиги бизга ибрат бўлиши керак. У марҳумни биринчи марта кўрганиданоқ, огоҳлик қўнғироғини чалиб, ҳаммани ёрдамга чақириб, ғафлат уйқусидан уйғотаяпти, лекин ҳеч ким унинг гапига қулоқ солмаяпти. Ёшларнинг фикр-мулоҳазасига бефарқлик бизга панд бермоқда. Мана, оқибати!

Ҳа, ҳақиқат, қизғин баҳс, тортишувда қарор топади. Йўл қўйилган хато-камчиликлар бизга унутилмас сабоқ, албатта. Лекин ҳаётда қандай хатоликлар бўлмайди, дейсиз!

МАҒЛУБЛАР ЮРТИДА

1975–1980 йилларда хизмат тақозоси билан Германия Демократик Республикасида оилам билан яшадим. Ўтган огир урушда енгилиб, биздан бир неча марта тўқ ва фаровон яшаётган мамла-

катда юриб, у ёқда бор-йўғини ғалабага бағишлаб, ҳали ҳам аранг тирикчилик ўтказётган халқимиз, яқинларим кўз олдимга келарди. «Улар нима қилишаётган экан, нима еб, нима ичишаётган экан?» деган хаёл тинч қўймасди.

Бу томонларда қаттиқ қиш бўлмас, қор ўрнига кўпроқ ёмғир ёғар экан. Қиш ойларида ҳам шаҳар кўчалари четидаги ярим ертўлали сабзавот, мева дўконлари расталаридан хоҳлаганча нарса танлаб олиш имконияти бор. Биргина меванинг ўн-йигирма хили бўлиб, қайси давлатдан олиб келинганлиги ёзиб қўйилган. Шунингдек, картошка, сабзи, пиёз, бодринг, помидор, карам, бурак ва бошқалар олиб келинган вақтига қараб нархи ўзгариб, вақт ўтиши билан арзонлашиб боради. Гўшт маҳсулотлари, яъни мол, қўй, парранда гўшtlари хилига қараб, алоҳида-алоҳида дўконларда сифатли қилиб ҳар хил нархда сотилади. Балиқлар аквариумларда, фақат тирикчилигича сотилади. Энг муҳими, ҳар бир харид қилинган маҳсулотга чек берилади. Бу эса, ҳар кунги сарф-харажатларни ҳисоблаш, исрофгарчиликка йўл қўймаслик учун ашёвий далил ҳисобланади. Дўконларнинг рўпарасидаги йўлаклар четида велосипедлар учун махсус жойлар ажратилган, уларга тайинлаб қўйилган қоровул ёки назоратчи йўқ.

Бизни ҳайратда қолдиргани шуки, кўчада кетаётганимизда ҳар икки юз қадамда девор ичига ўрнатилган кичкина қути бўлиб, устига «Топилган буюмлар учун», деб ёзилган. Кимки кўчада эгасиз ётган нарсани топиб олса, шу қутилар ичига ташлаб ўтади. Бу албатта одамларнинг виждонига боғлиқ. Ҳар куни кечқурун бир вақтда шаҳар миршаби навбатчиси фалон кўчадаги қути рақамини, топилган нарсаларнинг номини айтиб, эгалари келиб, олиб кетишини илтимос қилади. Битта топилган нарса учун ҳеч қачон икки-учта одам «меники» деб бормас экан.

Шаҳар атрофидаги ям-яшил ўрмонлар ичида сунъий барпо қилинган катта қўллар бўлиб, уларда фақат икки хил балиқ: сазан ёки карпилар сузар, сув четига нон-ушоқ ташласангиз, бир пасда унинг атрофида балиқлар йиғилиб, гужгон ўйнашларини кўриб, роҳат қиласиз. Суви ўта тиниқ, тоза. Дам олиш кунлари маҳаллий халқ оиласи билан қўл бўйига бориб, қармоқда балиқ тутиб ўтиришади. Фақат тўр ташлаб балиқ тутишга рухсат этилмайди. Ёз пайтларида тез-тез ёмғир ёғиб турганлиги учун қўзи-қоринлар кўпайиб кетади. Уни ҳам хоҳлаганча териб, олиб кетишади. Хуллас, маҳаллий аҳолининг она табиат билан яқинлиги, уни ардоқлашига қойил қолдик. Уларнинг назаридан бир парча ср қаровсиз, эътиборсиз қолмайди. Ҳар қадамда ям-яшил ўт, майса, мсвали дарахтлар, гуллар.

Кези келганда, шуни айтиш жоизки, маҳаллий халқ нафақат она табиат неъматлари ер, сув, ҳавони авайлаб-асрайди, балки ҳайвонот оламига ҳам алоҳида меҳр-муҳаббат билан аҳамият беради. Хонадонларда боқилаётган сигир-бузоқ, қўй, паррандаю даррандалар, айниқса, ит, мушукларнинг ётиш-туришлари, ейдиган озиқ-овқатлари, ўз вақтида ювинишлари учун қишин-ёзин шароит бор. Масалан, майдон, хиёбонларда итларнинг сайр қилишлари учун махсус жойлар ажратилган. Бу ерларда турли насл-насабга тегишли зотли ит кўриклари ўтказилади. Улар байрамлардагидек, кичик, ихчам костюмча, шимча, иштонча, қўйлакча кийиб, ҳатто бўйинларига капалаксимон бўйинбоғ, қўнғироқчалар тақиб, ўзларига хос нозу карашма, виқор билан эркаланиб юришади. Бу катта-кичик итларнинг гашига тегмасангиз, тишининг оқини кўрсатмайди, сизни тишлаб, бирор жароҳат етказа олмайди. Чунки оғзида тумшукбоғи, бўйнида сиртмоғи бор. Қолаверса, эгасининг ёнида бир марта ишлатиладиган юпқа халтача, куракча, супургича борки, мабодо итлигига бориб, кўча-қўйда, ҳамманинг кўз олдида бирор ножўя иш қилгудек бўлса, эгаси дарров ёнидаги ёрдамчи воситаларни ишга солади, ахлатни аста ўраб-чирмаб бир чеккадаги махсус қутига олиб бориб ташлайди. Бундан ташқари, ит эгасида унга тегишли ҳужжат-гувоҳнома сақланади. Бу ҳужжатда мазкур итнинг қачон туғилгани, қайси зотданлиги, исми, қолаверса, қайси юқумли касалликка қарши қачон эмлангани хусусида батафсил маълумотлар ёзилган. Мана сизга хонадонда ит сақлаш одоби, қонун-қоидаси, маданияти!

Сирасини айтганда, Парвардигоримиз яратган жамики тирик жонлар ичида энг олийси одам зоти ҳисобланса, қолганлари итми, мушукми, балиқми, чумоли-қуртми, барибир унинг махлуқи, неъмати. Ҳар бирининг табиатда ўз ўрни, вазифаси бор. Уларни асраб-авайлаш бизнинг инсонийлик бурчимиздир, албатта.

Дам оладиган жойларда турли ичимлик сувлари, музқаймоқ, пиво сотадиган дўконлар ишларди. Шунингдек, кўл, дарё бўйидаги махсус жойда моторли, моторсиз қайиқлар ихлосмандларни кутарди. Шу ернинг ўзида эллик-олтмиш одам сиғадиган, ичида ошхонаси бор чиройли, ҳашаматли кема ўз ишқибозларини елкасига ортиб, дарё тўлқинида чайқалиб, қўшни шаҳарларга сайрга олиб борарди. Биз ҳам ана шу яратилган имкониятлардан баҳраманд бўлиб, яхши кайфиятда иш жойимизга қайтардик.

Кўпинча қарама-қарши ўй-фикр, мулоҳазалар мени тинч қўймасди. Биз ГДРнинг қайси шаҳар, қишлоғига бормайлик, кўча,

хиёбонларида юрмайлик, музей, дўкон, ресторанларига кирмайлик, бирорта маҳаллий миллат вакилининг юз-кўзида бизга нисбатан нафрат, ғазаб, норозилик ҳис-туйғуси аломатларини сезмас эдик. Гўё ўртамизда даҳшатли уруш бўлмагандек, қор ёғиб излар босилгандек. «Кўза синдирган азизу, сув келтирган хору зор» ҳолатида эдик. Урушда мағлуб бўлганлар қандай тўқчилик, фаровонликда яшашмоқда-ку, биз ғолиблар ҳалигача нафасимизни ростлаб ололмай, антикиб яшаямиз. Гарчи маҳаллий аҳоли билан илиқ муносабатда бўлсак-да, руҳан ўртамизда аллақандай ҳадиксираш, хавотир борлиги сир эмасди. Биз ўша давр сиёсатининг фаол ва онгли ижрочиси, қўғирчоғи, ўйинчоғи эдик, холос. Тилимиз кесилгандек соқов, қулоғимиз кар, гунг эдик, афсус.

Барчамиз бир осмон остида ёнма-ён яшасак-да, ўртамизда кўзга кўринар-кўринмас катта-кичик ғовлар, тўсиқлар бор эди. Бу тўсиқларни бузиш, суриш, ағдариш учун вақт зарур эди. Бизни ўша пайтларда кўр-кўрона бурчга садоқат, сохта ватанпарварлик ҳис-туйғуси ўзаро бирлаштириб турарди, чамамда.

Мени яна бошқа бир муаммо кўп қизиқтиради, ўйлантиради. У ҳам бўлса, жума кунлари пешиндан кейин турли транспорт воситалари, поезддами, автобусдами уйларига гурра-гурра қайта-ётган маҳаллий Армия хизматчилари, офицерларига тез-тез кўзимиз тушарди. Буни қарангки, миллий Армияда хизмат қилувчи аксарият ҳарбийлар, айниқса, муддатли хизматга чақирилган аскар йигитлар шанба, якшанба кунлари навбатчиликдан озод бўлишса, бемалол уйларига келиб, ота-оналари, оилалари бағрида дам олиб кетишар экан. Душанба куни эрталаб белгиланган вақтда ўз хизмат жойларига етиб келишса, бас. Албатта бундай имтиёзли хизматдан ота-оналар, хизмат қилувчилар миннатдор, рози эдилар. Шу боис уларнинг Армиясида доимо тинчлик, ҳамма иш режа асосида, рисоладагидек ўтарди. Чунки улар кеча-кундуз қўриқлаши зарур бўлган давлат чегараларини Совет Армияси қўшинлари қўриқларди. Биз эса, тиним билмай, дала машқлари ўтказамиз, ҳарбий маҳоратимизни оширамиз, чунки оптимизда бизни қўллаб-қувватлаб турган Ватан, халқимиз, таянчимиз, ишончимиз бор. Биз бепоён мамлакатнинг ҳар бир нуқтасидан келганмиз. Биримиз Узоқ Шарқдан, иккинчимиз Термиз, Кушка, Мари, Тошкентдан, учинчимиз яна аллақадан бу ерга келиб, бир неча йиллаб мусофирликда хизмат қиламиз, бир йилда бир марта белгиланган муддатга аранг уйимизга борамиз. Булар эса, ўз уйи, ўлан тўшагида ялло қилиб хизмат қилиб юришибди. Улар бамисоли мустаҳкам ҳимоя қилинаётган қалъа ичидаги эркин ва озод ҳимоячилар эди.

Энди битта мантиқий савол туғилади: «Ким кимни кўриқла-япти? Бундан кимга фойда-ю кимга зарар?» Бу жумбоқли мушук ва сичқон ўйинининг якуни нима билан ва қачон тугашини ўйлаб, ўйимга етолмасдим. Кўз олдимда, яна она юртим, халқим, ёру дўстларим гавдаланарди, хаёлан уларга интилардим, аммо етолмасдим.

Кези келганда, ўзим кўрган, билган, эшитганларимга асосланиб, шуни алоҳида таъкидламоқчиманки, аксарият немислар ниҳоятда меҳнаткаш, маданиятли, тадбиркор, тежамкор халқ. Уларда ортиқча сарф-харажатлар йўқ. Аввало, куннинг пайтига қараб, катта-кичик билан эрталабки, пешинги ва кечки салом бериб кўришишади. Кийинишлари оддий, овқатни оз-оздан, тез-тез тановул қилишади. Овқат ейиш вақтида чурқ этмай, қошиқ ёки санчқида оғзига олган таомни шошилмай, чайнаб ютишади. Кейин қўллари, лабларини ёнларидаги рўмолча ёки махсус халтачага солинган ёқимли ҳидли нам салфеткалар билан артишади. Спиртли ичимликларга унчалик ўч эмас. Биздаги баъзи кимсаларга ўхшаб, оч қоринга ёки эрталабдан пиёлани тўлдириб ичишмайди. Ангишвонанинг учидек идишда оз-оз ҳўплаб ичишади, холос. Аммо пивони жуда яхши кўришади.

Дўконга киришганида энг зарур нарсаларни, озиқ-овқат маҳсулотларини фақат керакли миқдордагина харид қилишади, совутгичларини ортиқча нарсалар билан тўлдиришмайди. Мунтазам равишда ҳар куни, ҳар ҳафта, ой давомида харид қилинган нарсалар ҳисоб-китоби олиб борилади, ноўрин сарф-харажатларга чек қўйилади.

Мабодо, бирор оилавий тантанани уйда эмас, ресторанда ўтказмоқчи бўлишса, ҳар ким ўз хоҳишига кўра, буюртма бериб, харажатини ўзи тўлайди. Албатта, бунда эр хотини, ота-она ёнидаги бола-чақаси учун кетган харажатни кўгаради. Биздаги баъзи бир меҳмондорчиликларда катта дастурхонни тўлдириб, улардаги ноз-неъматларнинг бирортасига қўл теккизмай, кимдир харажатларнинг ҳаммасига пул тўлаб бойвуччалик қилиши оқибатида дастурхон устида ейилмай қолган таомлар, мева-чева, ширинликларнинг исроф қилиниши немислар учун ёт, ғайритабиий одат ҳисобланади.

Шунинг учун бизда бундай тежамкор одамларни ярми ҳазил, ярми чин маънода «немислар» дейишади. Тўғри-да, тежамкорликнинг нимаси ёмон? Аммо немисларнинг ҳаддан ташқари боягидек тежамкорлиги бизнинг ўзбекона, шарқона урф-одатларимизга тўғри келмаса-да, бундай хатти-ҳаракат, одатларда жон борлиги ҳақиқат, буни тан олишимиз керак. Зеро, ортиқча исрофгарчилик мусулмончиликда ҳам қораланади..

Биз буни ҳар ерда, ҳар қадамда сезиб, кўриб, ўзимизча хулоса чиқардик. Бу билан ҳеч қанақа муболағасиз демоқчиманки, ҳар бир нарсанинг ўрни, мавриди, меъёри бор. Демак, ҳар бир халқнинг ўзига хос миллий урф-одатлари, ҳатто ўзига хос меҳмон кутишлари бор. Ҳеч қаерда ҳеч қачон бизнинг ўзбекона, шарқона меҳмоннавозликни кўрмадим. Ҳатто чақирилмаган меҳмонларни ҳам иззат-ҳурмат билан кутиб олиш, тўй-ҳашамларда ҳаммага баробар хизмат қилишни бошқа жойларда бўлмагани учун Ўзбекистонда туғилиб ўсганимдан ғурурланиб, ўзимни доимо бахтиёр ҳисоблардим. Хулласи калом, немислар ишлаш, яшаш ва дам олишни ўрнига қўйишарди. Биз уларга ҳавас қилардик.

Бир куни рафиқам билан келишиб, Эрфурт шаҳрида яшаб, халқаро Қизил ярим ой ва Қизил Хоч жамиятидаги немис биродарларимиз Карл Хорстни оиласи билан уйимизга таклиф қилдик. Айтилган фурсатда эр-хотин гул кўтариб келишди. Камтарона дастурхон атрофида суҳбатлашиб ўтирдик. Аёлларимиз болалар билан банд бўлишгани учун асосий хизматни ўзим қилдим. Ниҳоят, ўртага катта лаганда иссиқ буғи чиқиб турган, қўй гўшти, ёғидан тайёрланган, қазичарга солинган қўлбола паловхонтўрани келтирдик. Ҳаммаёқни димоқни қитиқлайдиган ош, зира ҳиди тутиб кетди. Мен ошни жуда соғинган эканманми, меҳмонларга ўзимнинг нечоғлик пазанда эканлигимни кўрсатгим келдими, беодоблик бўлса ҳам таомни қўлим билан ея бошладим. Менинг беш бармоғим билан лагандаги майда гўшт аралаш, гурунчни сиқимлаб, ихчам қилиб оғзимга солишим меҳмонларни ажаблантирди. Буни кузатиб турган Карл мендан сўради:

— Нега овқатни қўлда еяпсиз? Олдингизда қошиқ бор-ку!

Мен ўзимнинг содда, тўпорилигимга бориб, масаланинг бундай жиддий тус олишини ўйламаган эканман, нима дейишни билмай, бирпас ҳайрон бўлиб қолдим. Кейин калламга бир ғалати қитмир фикр келди, дарров ўшани тилимга чиқардим.

— Сиз энг яқин дўстингиз билан қандай кўришасиз?

— Албатта қўл билан.

— Қўлингизга кийиб олган қўлқопда кўришасизми?

— Нега энди? Албатта қўлқопни ечиб кўришаман-да.

— Тўғри! Гап шундаки, бизнинг ўзбекларда палов миллий таомларимизнинг энг ҳурматлиси, подшоши ҳисобланади. Шунинг учун, биз энг яқин ва энг улуғ таомимиз билан фақат очиқ қўлда кўришамиз. Бунда бармоқларнинг учи ҳам лаззат топади, ўзингиз ҳам ниҳоятда мазза қиласиз, — дедим.

Фавқулодда ҳаёлимга келган бу гапдан меҳмонларимиз қойил қолиб, роса мириқиб кулишди. Кейин бошқалар ҳам ошни қўлда

ейишга киришиб кетишди. Ҳали-ҳали бу воқеани эсласам, ўша кунги топқирлигимдан мийиғимда кулиб қўяман.

Она юртдан олисда, мусофирчиликдаги энг биринчи олган сабоғимиз шу бўлдики, у ҳам бўлса, тил билмаслик. Очиғини айтиш керакки, на ўрта мактабда, на олий ўқув юртида бирорта чет тилини жон куйдириб, астойдил ўрганмадик. Рус тилини-ку мажбуран, ҳаёт тақозоси билан озми-кўп ўргандик. Немис тилини умуман билмаганимиз бизга катта панд берди. Кўчага чиққанимизда маҳаллий аҳоли билан гаплашиш зарурати туғилганида, худди соқов одамдек, имо-ишора билан қийналиб гаплашаётганимиздан уялиб кетардик. Шунинг учун бўш вақтимизда русча-немисча сўзлашув луғати орқали кундалик фаолиятимиздаги энг зарур сўз ва ибораларни ўрганишга уринардик.

Айтиш керакки, ҳар кунимиз деярли оғир, лекин сермазмун ўтаётган бўлса ҳам юртимиз, чанг-тупроқли қишлоғимизни, оддий ва самимий одамларимиз, яқинларимизни соғинар, ичимиздаги дардимизни ҳеч кимга айтолмаётганимиздан, баъзан жуда сиқилиб, ўзимизни қаерга қўйишни билмай қолардик.

ТАСКИН

Бир куни кечқурун хизматдан уйга келсам, рафиқам: «Суюнчи беринг, Тошкентдан меҳмон келди», деб қолди.

— Қанақа меҳмон? Ҳазиллашаяпсанми? Тошкент қайда-ю, Германия қайда, — дедим ҳайрон бўлиб.

Рафиқам бир гуруҳ ўзбекистонликлар меҳмонхонага келишгани, бир аёл шу ерда хизмат қилаётган жиянини кўриши кераклиги, иттифоқо бир офицердан бизнинг адресимизни олгани, жиянини топишда ёрдамимиз кераклигини тушунтира кетди.

Эртага кечқурун соат олтида меҳмонхонага бориб, илтимосларининг жавобини берадиган бўлдик. Ваъдага биноан меҳмонхона олдида ҳамшаҳаримиз билан учрашдик. Кеча шошилиб бир пиёла чой ҳам ичмай кетганлари учун бизни ўнғайсиз ҳолга солганлари, бугун беш-олти киши билан уйимизга марҳамат қилишларини илтимос қилдик. Ўзбекистонлик сайёҳлар гуруҳининг раҳбаридан рухсат олдик. Улар билан йўл-йўлакай танишиб, ҳол-аҳвол сўрашдик. Ёши олтмишлардан ошган, миқтигина, юриш-туришлари чаққон, кўзлари тийрак, шоп мўйловли гапдонгина отахон дарров эътиборимни ўзига тортди. Уни қаердадир кўрганман, негадир кўзимга жуда таниш дейману, сира эслай олмайман. Охири сўрашга мажбур бўлдим.

— Қаерликсиз, отахон?

— Чинозлик бўламан. Машҳур қўшиқчи шоир Акмал Пўлат ҳам чинозлик, менинг қадрдоним, — деди у қандайдир ғурур билан.

Мен ҳам ёшлигимда Чинозга кўп борганимни айтдим.

— Айтмоқчи Чинозга кимникита борардингиз? — сўради Ҳамидулла ота.

— Ўша ерда Раҳмонов деган амаким кўп йил шифокор бўлиб ишлаган, у киши ота ўрнида отам эдилар.

— Э, Абдувоҳид аками? Баракалла, отангизга раҳмат! Қани, ундай бўлса, бир қучоқлашиб кўришайлик-чи, биродар.

Мен назаримда фақат юртдошларимни эмас, узоқдаги қариндошларимни ҳам кўргандек бўлдим. Уйга боргунча отахон шифокор Абдувоҳид аканинг таърифини қилиб кетдилар.

— Янглишмасам, Абдувоҳид акам Чинозда урушдан кейин ўн йилдан ортиқ яшадилар. Лекин сизга айтсам, энг қийин пайтда астойдил жон қўйдириб ишлаган. У пайтда денг, касалхона тепаликда, мактаб олдида бўларди. На машинаси бор, на от-улови. Гапнинг қисқаси, Абдувоҳид акам Чинозда ўзларига тирик ҳайкал қўйиб кетган. Халқ ичида иззат-ҳурматлари жуда баланд эди.

Шу вақт ҳаёлим бир лаҳза ҳозир Тошкентда яшаётган, одамларни нур билан даволаб, кўзининг нури кетиб, ногирон бўлиб қолган Абдувоҳид ака билан боғлиқ воқеаларга учди.

Абдувоҳид ака 1941 йилда Тошкент тиббиёт институтини тугатиб, урушга сафарбар бўлганликлари, 1-Украина фронтининг 253-алоҳида ишчи батальонида шифокор бўлиб, Москва, Киев остоналарида ҳаёт-мамонт жангларида қатнашганликлари, ярадор бўлиб, госпиталда даволанганлари, Германиянинг Галле шаҳрида хизмат қилганларини бир неча бор гапириб берган эдилар.

Ҳар йили 9 май куни оила аъзолари, қариндош-уруғлар тўпланишиб, у кишини халоскоримиз сифатида ҳурматларини жойига қўйиб, шарафлашимиз анъанага айланиб қолганини мамнуният билан эсладим. Абдувоҳид акамнинг байрам куни башанг кийиниб, кўкракларига жанговар орден ва медалларини тақиб, дастурхоннинг тўрида болаларча самимий жилмайиб ўтиришлари кўзимга кўриниб кетди...

— Мен ҳам Сизни кўрган заҳотим кимгадир ўхшаяпти, дедим-а, — ҳаёлимни бузди Ҳамидулла ота. — Оббо сиз-ей, чинозлик Абдувоҳид акамнинг укасиман, денг?

Ҳадемай, бизнинг уйга ҳам етиб келдик. Дастурхонда ўзбек юрти неъматлари муҳайё эди. Магнитофондан Юнус Ражабий ижросида «Қаро кўзим» янграй бошлади. Бирпасда ярим коса қатиқ солинган мастава, ортидан зирали палов тортилди...

Бу меҳмондорчиликда мен олисдаги амаким Абдувоҳид Раҳмоновни эслаб, уни қанчалар соғинганимни ҳис қилдим. Энди ҳар йили 9 май — Хотира ва Қадрлаш кунларида бу шодиёнага муносиб ҳисса қўшган табаррук кишининг орамизда йўқлигини ўйлаб чуқур хўрсинаман. Лекин у киши ҳақидаги илиқ ва самимий хотиротлар, одамларнинг миннатдорчилик билан номларини ёд этиши кўнглимга таскин беради.

ЯНГИ ЙИЛ ҲОВҒАСИ

Одатда янги иш жойига келган ҳарбийлар кўпроқ шанба, якшанба, ҳатто умумхалқ байрамлари кунларида ҳам навбатчиликка тайинланишади. Бундан кузатилган мақсад — ўша ходимни жазолаш ёки таҳқирлаш эмас, асло. Балки, унинг ташкилотчилик қобилияти, шунингдек, касбий маҳоратини яхшироқ синаб кўриш, айти пайтда янгича шарт-шароитга кўникишини тезлаштиришдир.

Каминага ҳам шундай юксак ишонч ва синовдан ўтиш дақиқалари насиб этди. Бир неча кун узоқ йўл босиб, Ўзбекистондан бағримга келган оила аъзоларим дийдорига тўймай, 1975 йилнинг 31 декабрида госпиталь бўйича навбатчи бўлдим. Бу куннинг ўзига яраша шуқуҳи, масъулияти бор эди. Навбатчилар ўз измида ҳар қачонгидан сергак, ҳушёр турса, бошқалар тинч, хотиржам дам олишади, байрам байрамдагидек шод-хуррамлик, ўйин-кулги, кайф-сафо билан ўтади. Бу ҳам насиб этганга буюради. Бўлмаса, «Эски ҳаммом, эски тос» дейишганидек, яна ҳаёт ўз маромида аввалгидек тўхтовсиз давом этаверади.

Бўлимларни айланиб келиб, ўз хонамда ўлтирсам, соат ўнлар атрофида ташқарида шовқин-сурон бўлиб қолди. Уч-тўртта аскарлар ҳовлиқиб, замбилга ётқизилган беморни қабулхонага олиб киришди. Бемор беҳуш. Юзида ранг йўқ, бироз кўкарган. Кўзлари юмук, қорачиқлари кенгайган. Оғзидан бадбўй ачитқи ҳид келади. Нафас олиши юзаки, ўхтин-ўхтин, юраги, томирининг уриши суст ва секин. Баданига бир неча бор ўткир игна санчилганини умуман сезмайди. Пахтани ҳўллаб, бурнига яқинлаштирилган новшандил спирти ҳидига ҳам ҳечқандай жавоб йўқ. На аксиради, на бурнини жийиради. Вужуди бутунлай ҳаракатсиз, оёқ-қўллари қимир этмайди. Мушакларининг таранглиги бўшашган, пайларидаги рефлекслар йўқ. Аҳволи ўта оғир, хавф-хатарли, ҳаёт-мамот чегарасида.

Уни кузатиб келган тиббий ходимнинг гапига қараганда, беморнинг бир ўзи шаҳар чеккасидаги лак-бўёқ корхонаси яқини-

даги махсус ҳарбий омборда кунора навбатчилик қилар экан. Деярли ҳар сафар ўз хизмат жойига бир йўналишда, яъни темир йўл бекати орқали ўтиб юрган. Бу сафар навбатчиликдан қайтаётганида темир йўл устида вақтинча тўхтаб турган, икки биқинига катта ҳарфлар билан «МЕТИЛ СПИРТИ» деб ёзиб қўйилган цистерна олдидан узоқ кетолмай қолади. Узоқ ўйлаб ўлтирмайди-да, иш жойига борадию, конистра олиб, ичини спиртга тўлдиради. Кейин уни ҳарбий қисмга келтириб, қаергадир яшириб қўяди. Кўп ўтмай, ўзига яқин ўртоқларини ёнига чақириб, уларнинг сувдонлари — баклашкаларига оз-оздан спирт қуйиб беради, янги йил баҳонасида сийлаб, кўнгилларини кўтаради. «Янги йил олдидан қиттак-қиттак оласизлар, кўнгилни чоғлайсизлар, мени эслаб юрасизлар. Бу кунларга етганлар бор, етмаганлар бор. Энди сизлар билан қачон кўришамиз, қуролдош дўстларим, яна бир қиш, бир ёз ўтказсак, уйимизга, тепа тўйимизга кетамиз. Ўшангача омон бўлайлик!» дейди.

Лекин ўзининг нафси ҳақкалак отиб, томоғи тақиллаб тургани тufайли кечки овқат олдидан оч қоринга бир неча қултум спирт ичади. Орадан бир соат ўтар-ўтмас нафаси сиқиб, ҳаво етишмай кўкариб кетади. Боши ва қорни оғрийди, безовта бўлади. «Кўзим оғрияпти! Кўзим олди қоронғилашиб кетди! Кўзим кўрмай қолаяпти!» деб ваҳима қилади, бақириб-чақиради, бирдан ҳушидан кетиб, гуп этиб ерга йиқилади. Биз уни шу аҳволда шошилинч равишда бу ерга етказиб келдик. Бори гап шу.

Шундан билдимки, бемор МЕТИЛ СПИРТИ билан ўткир заҳарланган. Маълумки, метил спирти ёғочдан олинган суюқ, заҳарли модда бўлиб, мазаси ва ҳиди этил спиртига ўхшайди, эритувчи модда сифатида лак-бўёқ таркибида ишлатилади. Унинг бир қултуми ҳам заҳарли, ҳаёт учун хавфли ҳисобланади. Шунинг учун ғанимат фурсатни қўлдан бой бермай, зудлик билан унинг ошқозонини ювиш, юрак ва нафас олиш фаолиятини яхшилашга қаратилган шошилинч чора-тадбирларни амалга оширишга киришдик. Энг аввало, беморни қайта жонлантириш, реанимация хонасига ётқиздик, оғиз-бурнидан махсус аппаратлар ёрдамида тоза ҳаво, кислород юбориш, сунъий нафас олдириш, вена қон томирлари орқали зарур доривор моддаларни организмга киритишга ҳаракат қилдик. Айни пайтда бу оғир вазият ҳақида госпиталь раҳбарига хабар бердик, тегишли соҳа мутахассисларини ёрдам бериш, маслаҳатга чақирдик. Бироқ, кўрилган барча тезкор чора-тадбирларга қарамай, беморнинг аҳволи яхшиланмади, янги йил киришига озгина фурсат қолганида у ҳаётдан бутунлай кўз юмди. Бу ноҳус воқеадан сўнг ҳамма ларзага келди,

чуқур қайғуга тушди. Бундан кейин орадан кўп ўтмай, марҳумнинг «сахийлик билан қилган марҳаматидан озми-кўпми баҳраманд бўлганлар» оқими бирин-кетин ёғилиб кела бошлади. Чунки бу машғум хабар яшин тезлигида марҳум хизмат қилаётган ҳарбий қисм сардорларига етказилган, улар энди янги йилни кутиб, ширин уйқуда ётган аскарларни уйғотиб, ноҳун воқеадан уларни хабардор қилишган, ким бутун бир қўлтурм бўлса-да спирт ичганию, ичмаганини сўраб-суриштиришган. Кўрқиб кетганидан дами ичига тушиб кетган баъзи нафси бузуқлар бошларини эгиб, саф олдида чиқишган. Хуллас, ярим кечага бориб, спирт ичиб заҳарланганлар сони олтмиш кишига етди.

Бутун госпиталь жамоаси бараварига оёққа қалқди. Ҳамма янги йилни иш жойида, жанговар постида кутиб олди, туни билан мижжа қоқмай, беморлар тепасида парвона бўлиб, жон олиб, жон беришди, уларни тенгсиз фалокат, офат ёқасидан қутқариб олишди.

Бахтимизга бу беморларнинг аксарияти спиртни оғзига олиб, бир-икки ҳўплам ичган ёки кўнгли тортмай охиригача ичмаган, туфлаб ташлаган экан. Лекин шунинг ўзиёқ, уларнинг тиниқ бошларини айлантирган, кўнгилларини айнитган, кимдир қусган, кимдир сир ошкор бўлмаслиги учун дамини ичига ютган. Қандай бўлса-да, улар ўз вақтида бу фалокатдан омон қолишди, уч-тўрт кун мобайнида зарур тиббий текширувдан ўтиб, даволаниб ўз қисмларига қайтишди.

Мен ўша таҳликали кунларда бу беморларнинг ҳар бири билан бир неча бор кўришиб, касаллик тарихларидан ташқари шахсий варақа — анкета ҳам тузиб, соҳамга оид ўзгаришларни тўлиқ қайд этиб, таҳлил қилдим. Кейинчалик шу асосда илмий мақола ёздим, уни илмий-амалий анжуманда, «Ҳарбий-тиббий журнал» саҳифаларида эълон қилдим. Табиийки, бу ҳодиса катта шов-шувларга сабаб бўлди.

Мана, сизга бир қўлтурм заҳри қотилнинг ҳийла найрангию, унинг домига илинган иймони, эътиқоди суст айрим кимсаларнинг қилмиш-қидирмишлари! Шундай қилиб, Янги йилнинг азиз меҳмони, бўлди заҳри қотил қўрбони!

Заҳри қотил азалдан,
Шайтон суви, заҳардир!
Шайтонларнинг қилмиши
Бошдан оёқ зарардир.

ТУНГИ ЙЎҚЛОВ

1976 йилнинг эрта баҳори эди. Ярим кечада эшик кўнғироғи жиринглаб қолди. Эшикни очсам, госпиталь навбатчи ҳайдовчиси. «Сизни бошлиғимиз чақирапти. Ҳозир мен билан бирга борар экансиз». Шошилиб кийиндиму, ташқарига чиқдим. Қабулхонада кетма-кет папирос чекиб, мени бошлиғимиз кутиб турган экан.

— Ҳозир рация орқали хабар келди. Қўшни давлат чегараси яқинида ўтказилаётган танк қўшинлари ҳарбий-дала машқларига бошчилик қилаётган Қўмондон муовини тўсатдан беланги бўлиб қолибди. Дарров ўша ерга бориб, ёрдамингни бермасанг бўлмайди!

Тегишли нарсаларимни олиб, бир соат ичида манзилга етиб бордим. Ҳали қор эриб кетмаган, қоронғу, қуюқ ўрмоннинг катта майдони, ўнқир-чўнқирликларида баҳайбат танкларнинг еру кўкни ларзага солиб, шердек наъра тортиб, чираниб ўкиришлари, занжирларнинг қасир-қусур, шақир-шуқур қилиб жаранглаши қулоқни қоматга келтирарди.

Тепаликдаги кузатув нуқтаси ёнида қад кўтарган қўмондонликнинг ётиш-туриши учун ўрнатилган махсус қурилма ичига кирдим. Ёруғ, озода, ихчам хона. Ўртадаги катта ва кенг столга икки қўлини узатиб, энгашган ҳолатда қимир этмай ётган баланд бўйли, тўладан келган генералга кўзим тушди. У билан саломлашгач, аҳволини сўраб-суриштирдим.

— Машғулот пайтида танк устига сакраб чиқдим. Люк орқали энгашиб, ичига тушдим, ўнқир-чўнқирларда яхшигина силкиндим, чайқалдим. Кейин яна ўша йўл билан пастга сакраб тушдим, белимни чангаллаб қолдим. Қани энди қоматимни кўтара олсам. Шу эгилганимча хода ютгандек, туриб қолдим. Аранг бу ерга чиқиб, столга чўзилганимча нафас олишга ҳам қўрқиб, жон сақдаяпман. Шу ҳолат анча қулай экан. Пешоб қилишим бироз қийинлашди. Бор гап шу,— деди у оғзидаги папиросини қуюқ тутатар экан.

Мен вазиятни тўғри баҳолаб, ишга тез киришдим. Генералнинг устидаги қалин кийим-бошларини ечинтириб, бир амаллаб тиббий текширув ўтказдим. Қон босими яхши. Юрак, томир уриши равон. Лекин белидаги оғриқ умуртқа поғонасининг бел ва думғазга соҳалари оралиқларидаги юмшоқ тоғай-диск пластинкалари ўрнидан силжигани, тегишли асаб толаларининг сиқилиб қолгани аломати эканлигига заррача шубҳам йўқ эди. Ҳозир шошилиш чора-тадбир кўришим шартлигини генералга ётиги билан тушунтирдим.

- Бу хавфли эмасми?
- Йўқ, асло!
- Қаттиқ оғритмайдими?

— Бошида сал чумоли чаққандек бўлади. Кейин оғриқни умуман сезмайсиз. Фақат менинг айтганимни сўзсиз бажарасиз. Бу сизга бироз ноқулай, лекин ҳозирги мушкул ҳолатда бундан бошқа иложимиз йўқ

- Қанақа ҳолат экан?

— Алеваш ҳолати, ўртоқ генерал. Бу дегани. Сизга соддароқ қилиб тушунтирганимда, узр, беодобчилигим учун, росмона тўнқайиб ётасиз. Яъни, бошингизни қуйи эгиб, тиз чўкиб, орқангизни юқорига кўтарасиз. Мен эса, усталик билан думғазангиз соҳасига битта игна санчаман, холос.

- Фақат шуми?

- Ҳа.

- Бўпти! Фақат оғриқни тезроқ олсанг бас!

Мен «Бисмилло» деб, шу пайтгача устозларимдан ўрганган амалий тажрибам, кўникмамни дадил ишга солдим.

Одам танасидаги аъзоларнинг тузилиши, топографик анатомиясидан шу нарса маълумки, умуртқа поғонасининг еттита бўйин-цервикал, ўн иккита кўкрак-торакал, бешта бел-люмбал, бешта думғаза — сакрал ва ниҳоят, бештагача дум-кокситеа бўлимлари бўлади. Улар орқа миянинг ҳар бир сегментида икки жуфтдан илдизча чиқаради, олдинги жуфти ҳаракат илдизчалари, ортдагиси эса, сезувчи илдизчалари ўзига тегишли умуртқалараро тешикдан ташқарига чиқади. Орқа миянинг бўйин сегментлари ўзига тегишли бўйин умуртқалари сатҳида ётади. Кўкрак, бел сегментлари шу бўлимларнинг ўз умуртқаси сатҳида эмас, балки ундан сал юқориқда, пастки кўкрак ва биринчи бел умуртқалари сатҳида жойлашади. Орқа миянинг бел, думғаза ва дум сегментларининг илдизчалари ўзига тегишли умуртқаларо тешиклардан чиқиши учун умуртқа поғонасининг канали бўйлаб, паст томонга йўналади. Оддийроқ қилиб тушунтирганимда бу илдизчалар қизлар сочларини ёйиб, орқаларига ташлаб юрганларидек, қуйига интилади. Бу сегментларнинг илдизчалари «от думи — кауда эквина, конская хвост» деб аталади.

Шундай қилиб, умуртқа поғонаси каналида биринчи бел умуртқаси сатҳигача бўлган қисмида орқа мия, пастки қисмида эса, «от думи» жойлашади. Кези келганда шуни айтишим жоизки, бу соҳадаги касалликларнинг келиб чиқиши ва уларни даволашда қон айланишининг аҳамияти ниҳоятда беқиёс. Кўпчилик мутахас-

сислар бу соҳадаги қон таъминоти фақат Адамкевич артериясига боғлиқ, деб тушунишади ва катта хато қилишади. Афсуски, бел ва думғаза соҳаларини ҳали кўпчиликка таниш бўлмаган, фақат тўрт-беш фоиз беморларда учрайдиган Депрож-Готтерон артерияси ҳам борлигини унутмаслик зарур. Бу соҳанинг қон билан таъминоти ҳам ўзига хос.

Бундан ташқари, бош мия қоринчалари, миянинг ўргимчак тўрсимон пардалари орасидаги субарахноидал бўшлиқни цереброспинал суюқлик (ликвор) тўлдириб туради. Мия атрофидаги бу ноёб суюқлик ёстиқчаси бош мия билан орқа мияни ҳар хил ички ва ташқи таъсиротлардан сақловчи механик тўсиқ вазифасини ўтайди. Ана шу таъсиротларга кўра, унинг таркиби ҳам ўзгаради, у бамисоли кўзгу сингари организмдаги ички муҳитни ўзида ёрқин акс эттиради. Шунинг учун марказий ва периферик асаб тизимидаги касалликларни даволаш, текшириш жараёнида орқа мия каналини пункция қилиш, у ердаги орқа мия қаттиқ пардасиаро эридура бўшлиққа доривор модда юбориш, цереброспинал суюқлик воситасида организмга тарқатиш, мия пардаларини ювиш энг самарали усуллардан биридир.

Бизнинг ҳозирги ўта мураккаб вазиятимизда мен одатий жойдан эмас, балки думғаза билан дум суяги орасидаги чумчуқнинг кўзидек тешикча — сакрал канал (хиатус сакралис) орқали эпидурал блокада қилишга қарор қилдим. Бу усул ўз вақтида Катлен томонидан тавсия этилиб, амалиётда кенг қўлланаётган, лекин ҳамма мутахассислар ҳам буни амалга ошира олмас эдилар. Мен бояги ҳолатда 0,25 фоизли новокаин эритмасидан 20 миллилитр олиб, унга 1000 мкг витамин В12 ва 25 миллиграмм гидрокортизон гемисукцинат суспензияси қўшиб, эпидурал бўшлиққа юбордим.

Бу муолажадан сўнг бемор ярим соат мобайнида қорнига ётиб дам олди, ўзини енгил сизди, аста-секин боши, оёқ-қўлларини қимирлатиб, ўрнidan туришга ҳаракат қила бошлади. Бошида оғриқ сезмагани туфайли ҳайратланиб ўзича пичирлади:

— Наҳотки?

— Ҳа, ҳозирча оғриқдан фориг бўлдингиз, агар бошингиз айланмаётган, ўзингизни яхши ҳис қилаётган бўлсангиз, ўрнингдан туришингиз мумкин.

— Ишонмайман!

— Йўқ-йўқ, ишонаверинг, ўртоқ генерал!

— Э, қойил! Қўлларингиз дард кўрмасин, дўхтир! Биздан нима хизмат?

— Омон бўлсангиз бўлди. Буёғига белингизни эҳтиёт қилинг, оғир жисмоний ҳаракатлар қилманг. Умуртқа поғонангиз оралигидаги дисклар нари-берига силжиб, оғриқ бериши мумкин.

— Раҳмат сизга?

Биз генерал билан яна биров суҳбатлашиб ўлтирдик. У ўзини яхши сезаётгани боис мен хотиржам бўлиб, кетишга отландим. Генерал қўлимни қаттиқ сиқиб, менга астойдил миннатдорчилик билдирди.

Шунга ўхшаш унутилмас воқеа 1977 йилнинг июнь ойида рўй берди. У вақтда меҳнат таътилига чиқиб, ўша атрофдаги маҳаллий сихатгоҳда дам олаётган эдим. Санатория бошлиғи мени ҳузурига чақириб, Армия тиббий бўлими бошлиғи телефон қилганлиги, Қўмондоннинг бетоб бўлиб қолганлиги туфайли ҳозироқ хизмат жойимга етиб келишим зарурлигини буюрди. Мени ташқарида махсус машина кутиб турганини, айтди.

Тез фурсатда манзилга бориб, беморни тиббий текширувдан ўтказдим. Унинг гапи бўйича, кейинги пайтларда ўнг оёғи сони юзасида увишиш, чумоли ўрмалаётгандек ёки совуқ уриб, ачишаётгандек нохуш ҳолат сезиляпти. Бу асосан унинг кундуз кунлари кўпроқ юриб, тикка турганида содир бўлиб, уни бир пас ҳаракатдан тўхташ, ҳатто диванга ёнбошлаб ётишга ҳам мажбур этмоқда. Ёнг қизиги, бу нохуш сезгилар уйга келиб, тўшакка узала тушиб ётганида безовта қилмайди.

Сўраб-суриштираман, унинг ичи икки-уч кунда бир келар, дам-бадам қорни гупчакдек шишиб, ҳаво йиғилиб қолар, қабзиятдан озор чекар экан. Яна у хизмат тақозоси билан эрта-ю кеч ҳарбий либосда, белига қалин камар таққан ҳолатда, ҳаракатда, машинада узоқ юрарди. Бундан кўринадики, юқоридаги сабаблар туфайли унинг белидан пастдаги аъзолар эзилар, айниқса, чов соҳасидаги асаб толалари сиқилиб, қон айланиши бузилар эди.

Қон босимини ўлчасам, меъёрида. Юрак, нафас олиш аъзолари фаолияти яхши. Бироқ, қорнига яхшигина ёғ тўпланган, ортиқча вазни бор, ичига газ йиғилган, метеоризм аломатлари яққол сезилиб турибди. Қадди-қомати тикка, қўл-оёқларидаги куч-қувват жойида, ҳаракатлар чекланмаган. Мушаклари таранг, озиш белгилари йўқ, Вена қон томирлари кенгаймаган, шишмаган. Лекин ўнг сони юзаси, яъни умуртқа поғонасининг бел қисмидаги 2—5 ҳамда думғаза қисмидаги 1-2 сегментларга тегишли соҳаларда сезиш қобилияти сусайгани (гипестезия, парестезия) аниқланди.

Илмий-назарий, амалий тажрибамга суяниб, «Беморда ўнг томондаги сон асаб толаси (нервус феморалис)нинг шохобчаси

бўлган ташқи тери толаси зарарланганлиги (невральгия наружного кожного бедренного нерва), яна аниқроғи, «Рот-Бернгардт касаллиги» деб қатъий ташхис қўйдим.

Беморга турли дори-дармонлар, физиотерапевтик муолажалар, уқалашдан ташқари, узлуксиз жисмоний тарбия билан шуғулланиш, оқилона овқатланиш, тамаки чекмаслик, ичнинг кунда, кунора равон келишига эришиш, қолаверса, ҳар куни белга тақиб юрадиган қалин камарини бироз бўшатиброқ боғлаши, ён чўнтакларни ортиқча темир-терсакли қаттиқ буюмлар, жумладан, портсигар, қалин ҳамён билан тўлдирмаслиги зарурлиги ҳақида жўяли маслаҳатлар бердим.

Ўзаро суҳбатлашув чоғида беморнинг менга ўқрайиброқ қарагани, баъзи саволларимга истар-истамас жавоб берганидан сездимки, текширувим, маслаҳатларим унга негадир ёқмай, энсаси қотгандек туюлди назаримда. Шундай бўлса-да, унинг тиббий дафтарчасига ўз фикр-мулоҳазаларим, тавсияларимни аниқ ва лўнда қилиб ёздим. Бу ҳам етмагандек, рангли қаламда касалликка чалинган соҳанинг расми-чизмасини ҳам илова қилдим.

Орадан ўн-ўн беш кун ўтди. Яна тиббий бўлим бошлиғининг топшириғига кўра, беморда шу срдаги маҳаллий тиббий академия профессори билан маслаҳатлашиш нияти борлиги ҳақидаги истагидан хабардор бўлдим. У ерга бориб, профессор билан учрашувимизнинг аниқ куни ва соатини билиб келдим.

Икки енгил машинага ўлтириб, мен олдинда тиббий бўлим бошлиғи билан беморнинг ўзи белгиланган манзилга етиб бордик. Бизни жуда яхши қабул қилишди. Профессор беморни алоҳида хонасига олиб кириб, синчковлик билан текширувдан ўтказди. Бизга айтган гапи шу бўлди холос: «Мен ҳамкасбим Геноссе Раҳмоновнинг Сизга қўйган ташхиси ва тавсияларига бирор жумла тугул, битта ҳарф ҳам қўша олмайман. Бу жуда асосли, тўғри ташхис. Яна шуни рўй-рост айтишим керакки, агар бу тавсиялар ёрдам бермаса, уни жарроҳлик усули билан даволашга тўғри келиши мумкин. Ўйлайманки, Сиз яқин фурсатларда соғайиб, отдек бўлиб кетасиз!»

Биз ташқарига чиққач, Кўмондон мени ёнига чақирди-да, илтимос оҳангида деди:

— Менинг машинамга чиқ, бирга кетамиз.

Йўлда кетар эканмиз, унинг қулфи-дили очилиб, кўнглимни кўтаргандек бўлди:

— Шунча жойга овора бўлиб, бекорга вақт кетказиб юрибмиз-а! «Олдиндан оққан сувнинг қадри йўқ», дейишгани рост экан. Сенинг ҳақингда фалончи генерал айтганида очиги, ишонмаган эдим. Энди мени ҳам ўзинг давола. Раҳмат сенга, дўхтир!

ҲАР НАРСАНИНГ БОРДИР МЕЪЁРИ

1977 йилнинг куз ойларида ярим кечада уйимизга навбатчи ҳайдовчи келиб, мени госпиталга олиб кетди. Қабулхонада бош-лигимиз кутиб турган экан.

— Ҳозир олдинга қўшни батальондан бир аскарни олиб келишади. Уни кўриб, марказдаги руҳий касалликлар госпиталига йўланма ёзиб берасан. Эрталаб соат олтида иккита назоратчи билан махсус машина келиб, уларни олиб кетади. Тушунарлими?

— Тушунарли!

Кўп ўтмай, икки ҳарбий ходим ҳамроҳлигида ўша аскарни хонамга олиб келишди. Уларнинг қўлларида, алоҳида хатжилд ичида аскарнинг тиббий дафтарчасидан ташқари, икки варақ тавсифнома ҳам бор эди. Уларда фақат ижобий фикр-мулоҳазалар баён қилинган. Ҳайрон бўлдим: «Нима учун бундай яхши, ижобий тавсифнома билан руҳий касалликлар госпиталига юборишим керак экан?» П.Н.С. деган 1956 йилда туғилган рус йигити, оддий аскар билан самимий суҳбатлашдим. У ҳозирги кунда уч йиллик мажбурий хизмати муддатини тугатиш арафасида экан. Айни пайтда батальон ҳудудидаги ёш офицерлар ётоқхонасида эрта-кеч навбатчилик қилар, у ерни йиғиштириб, супуриб-сидириб, намунали тартиб сақлаб турар, ҳамма унинг ўз вазифаси, бурчига садоқатли эканлигидан мамнун экан. У ўз вақтида аскарлар ошхонасига бориб келар, тунлари казармада хизматдош ўртоқлари ёнида ётар, қолган пайтларини асосан иш жойида ўтказар экан.

Қарасам, ранги-рўйи, усти-боши тоза, покиза, гап-сўзлари маъноли, босиқ, камтар, жисмонан бардам, бақувват, итоаткор йигит. Ҳол-аҳволини сўраб-суриштирдим.

— Соғлигингиздан бирон шикоятингиз борми?

— Йўқ, соппа-соғман! — деди у келишган қадди-қоматини тик тутиб мағрурлик билан, майин жилмайиб.

— Хизматингиз қандай кетаяпти!

— Яхши.

— Хизматдош ўртоқларингиз билан ўзаро муносабатларингиз қалай?

— Ёмон эмас. Йигитчиликда баъзан жўжахўрозларга ўхшаб, унда-мунда чўқишиб, ташлашиб ҳам турамиз.

— Ким билан?

— Ротамизда бир-иккита қитмир йигитлар бор. Асосан ўшалар билан муносабатимиз биров келишмайди. Улар ётсам ҳам, турсам ҳам менга тегажақлик қилиб, жигимга тегишади.

— Сабаб?

— Сабаби деярли йўқ, десам ҳам бўлади. Арзимас нарсалар, холос.

— Нима экан улар, билсам бўладими?

— Масалан, менинг офицерлар ётоқхонасида навбатчилик қилишим негадир уларга ёқмайди. Икки гапнинг бирида гўё мен ҳақиқий ҳарбий хизматда эмас, санаторияда дам олаётгандек, бемалол, эркин юрар эмишман. Уларга ўхшаб, турли навбатчиликларга бормас эмишман. Аслини олганда, авваллари мен ҳам навбатчиликларга қўп ва ҳўб борганман, бурчимни аъло даражада бажарганман. Лекин қўмондонлик негадир мени шу жойга муносиб кўриб, ишга тайинлаган.

— Яна қандай келишмовчиликлар бор?

— Яқинда дембелга кетаман деб, анчадан бери йиғиб юрган пулимга бир қора дипломат сотиб олдим. Ўшани бизга берасан деб, туриб олишди. Мен рози бўлмадим. Лекин менга жисмоний таъйиқ ўтказиб, зўравонлик билан тортиб олишди. Ичида уйдагиларга майда-чуйда совға-саломлар, сақич, ёпиштирадиган рангли расмлар солиб қўйган эдим, улар ҳам қулоғини ушлаб кетди. Шу масалада улар билан яхшигина муштлангидик ҳам.

— Бундан рота командири, старшинанинг хабари борми?

— Йўқ. Ҳеч кимга ҳеч нарса демадим.

— Афсус! Албатта айтишингиз керак эди. Балки ўшанда уларнинг танобларини бироз тортиб қўйишармиди?

— Арзимаган нарсага пасткашлик қилиб, шикоятчи деган ном орттираманми?

— Хўш, нима учун Сизни ярим кечада бу ерга, невропатолог-психиатр олдига олиб келишди, биласизми?

— Йўқ!

— Ухлаб ётган жойимдан турғазиб, қўярда-қўймай мени олдиларига солиб, оёғимни ерга теккизмай, бу ерга етказиб келишди. Гап нимада эканлигига ўзим ҳам ҳайронман! — деди елкасини қисиб, муаммонинг сири қаерда эканлигига тушунмай.

Мен «бемор»ни йўлакка чиқариб, соатимга қарасам, тонгги тўрт. Яна икки соатдан сўнг машина келади. Мен эса, нима қилишимни билмай, ҳайрон бўлиб ўлтирибман. Телефон дастагини кўтариб, бошлиғимизни ширин уйқудан уйғотдим, унга бор гапни айтдим:

— Қабулимга келган аскар соппа-соғ. Унда ҳеч қандай руҳий хасталик аломатлари йўқ. Бор-йўғи баъзи хизматдошлари билан ўртада озгина келишмовчилик бўлган экан. Бундан рога сардорларининг умуман хабари йўқ. Унга ёзилган тавсифномалар юксак

унвон, нишонларга тавсия бериладигандек, сип-силлиқ, равон. Бу аҳволда мен уни қандай қилиб, руҳий хасталиклар госпиталига юбораман? У ерда мени яхши билган ҳамкасб-устозларим «Раҳмоновнинг томи кетибдими? Унга нима бўлди?» дейишмайдими? Бу қип-қизил бемаънилик-ку!

Бошлиғимиз менинг мулоҳазаларимни охиригача сабр-тоқат билан тинглаб, бирдан менга ўшқириб кетди:

— Э, менга қара, ўртоқ подполковник! Менга айтган гапларингни бир чеккага йиғиштириб қўйгин-да, ўз фикрингни тиббиёт дафтарига ёзиб, уни тезроқ айтилган жойга юбор! Бу Қўмондоннинг шахсий буйруғи! Унинг буйруғи муҳокама қилинмайди, сўзсиз бажарилади, тушундингми?

— Тушундим!

Ноилож, виждоним амрига қарши ўлароқ, тегишли хужжатларни тўғрилаб, навбатчи, ҳамширанинг қўлига тутқаздим.

Не кўз билан кўрайки, ўша куни кечқурун аскарни яна ҳузуримга олиб келишди. У бечорани махсус машинада икки назоратчи ҳамроҳлигида уч юз километр у ёққа, уч юз километр бу ёққа йўл босиб, сарсон-саргардон қилиб, Бош руҳшунос маслаҳатига олиб бориб келишди! Хулоса, худди мен айтгандек. «Аскарлар ўртасидаги низо туфайли келишмовчилик. Бунинг ўз жойида бартараф этиш зарур. Маслаҳатга юборилган оддий аскар П.Н.С.да ҳеч қандай руҳий хасталик аломатлари йўқ. Ҳарбий хизматга лойиқ!»

Мен бу ҳақда ўша заҳотиёқ, госпиталимиз бошлиғига қўнғироқ қилдим:

— Мен Сизга нима деган эдим? Бугун эрталаб руҳий касалликлар госпиталига юборган аскаримизни соппа-соғ деб, орқасига қайтариб юборишибди!

— Мен ҳам сенинг гапингдан кейин ишнинг шунақа пачағи чиқишини сезган эдим. Лекин буйруқни бажармаслигим мумкин эмас эди. Бу ерда бошқа гап бор экан. Бунинг сенга телефонда айтолмайман. Энди ўртадаги муаммоларни янада чигаллаш-тирмаслик учун ишни охиригача ўзинг етказасан. Аскар ҳозир батальонига қайтиб борса, яна жанжал, тўпалон бошланади. Шунинг учун уни бўлимингга ётқизиб, беш-олти кун ушлаб тур. Бу вақт ичида уни тиббий-кўрик ҳайъатидан ўтказиб, ўз қисмига жўнатиб юборасан. Шунда биз тинч, хотиржам бўламиз. Сих ҳам куймайди, кабоб ҳам.

Кейин билсам, аскар П.Н.С. навбатчилик қилаётган офицерлар ётоқхонасига Москвадан, «Красная звезда» газетаси муҳбири уч-тўрт кунга жойлашган. У бу ерга энг илғор ва намунали ҳарбий

қисм ҳаётидан очерк ёзиш мақсадида Қўмондоннинг шахсий кўрсатмаси бўйича келган экан. Мухбир ётоқхонада хизмат қилаётган П.Н.С. билан узоқ суҳбатлашиб, ундан ўзига зарур бўлган анча маълумотларни олибди. Мухбир ишончига кирган аскар юқорида менга айтиб берган дардларини унга ҳам ёрилиб, «гуллаб» қўйибди. Бундан ҳайратланган мухбир икки ўртада бўлган бу машмашаларни оқизмай-томизмай, Қўмондоннинг шахсан ўзига айтибди:

— Бу қанақаси бўлди? Мени энг илғор, энг намунали қисмга юборган эдингиз-ку! Бу ерда аҳвол бунақа чатоқ бўлса, бошқа жойда қанақа экан? Мен Сизни тушуна олмадим.

Бундан жаҳли чиққан Қўмондоннинг тепа сочи тикка бўлибди-да, тегишли одамга буйруқ берибди:

— Бундай бемаънигарчилик бу ерда бўлиши мумкин эмас! Бу боланинг эси айланибди! Уни дарров жиннихонага юборинглар!

Мана, «Шовла кетса кетсин, обрў кетмасин», деган ғалати сўзнинг ёрқин исботи, намунаси!

Яхши ҳамки, мен аскар П.Н.С. бизнинг бўлимда ётганида у билан бир-икки марта дўстона суҳбатлашиб, икки ўртада бўлиб ўтган можаролар тавсилотини унинг ўз тилидан қайта-қайта эшитиб, унга билдирмай овозини доимий ҳамроҳим, мўъжазгина магнитофоним магнит тасмасига ёзиб олган эдим.

Буни қарангки, орадан бир ҳафта ўтар-ўтмас уни энди икки қуролланган назоратчи ҳамроҳлигида, қўлига кишан солинган ҳолатда ҳузуримга келтиришди.

Унинг айтишича, у госпиталдан қисмига қайтиб боргач, ротанинг сардорлари: «Ҳали сен бизнинг устозимиздан тепадагиларга шикоят қиладиган бўлдингми? Энди бошлаб таъзирингни берамиз!» деб аввалги хизмат жойидан бўшатишибди. Бундан хурсанд бўлган «зўравон» йигитларга жон кирибди, улар яна унинг устидан кулиб, ўтса ўроғини, кетса кетмонини оладиган бўлишибди, имконият бор жойда турткилашибди, жигига тегишибди.

Бундай хўрликка чидай олмаган П.Н.С. рота бўйича навбатчилик пайти, тунда, ҳамма тинч ухлаб ётганида бояги «зўравон»ларнинг энг ашаддийсидан аламини олибди, аввалдан тайёрлаб қўйган сим қаравотнинг чивиги билан бошига уриб, миясининг «қатиғи»ни чиқарибди!

Энди у оғир жиноят содир этгани учун Қонун олдида жавоб беришга мажбур эди.

Кейинчалик ҳарбий жамоаларда бундай нохуш воқеа-ҳодисаларнинг олдини олиш бўйича ҳарбий прокуратура ходимлари

иштирокида ўтказилган катта илмий-амалий анжуманда сўзга чиқиб, оғир жиноят содир этган П.Н.С.нинг магнитофоним тасмасидаги овозини баланд қўйиб, ҳаммага эшиттирдим. Унинг дард тўла, аламли овозини эшитганлар ўзларига зарур хулосалар чиқаришди, албатта.

Зеро, ҳарбий жамоаларда аскарлар ўртасида самимий дўст, биродарлик, ўртоқлик, ҳамкорлик ришталарини янада мустаҳкамлаш, соғлом муҳит яратиш жанговар шайлик, умумий манфаатларнинг энг асосийси, метин пойдевори десак, асло муболаға бўлмайди.

Хулоса қилиб айтганда, ҳар бир нарсанинг ўз меъёри бўлганидек, ҳар бир инсоннинг ҳам қадри-қиммати, ор-номуси оёқости қилинмаслиги шарт ва мажбурийдир. Шундагина сафларимиз янада мустаҳкам, қаддимиз тик, қадримиз баланд бўлади.

ИНСОН РУҲИ

Маълумки, Инсон руҳининг доим тетик, шод, кўтаринкилиги эзгу мақсадга эришиш йўлида улкан муваффақиятлар гаровидир. Бу, айниқса, ҳарбийларга хос ва мос ибора бўлиб, жанговар ҳолатларда катта аҳамият касб этади. Буни ҳарбий тактика ва стратегия илмидан озми-кўп хабардор одамлар яхши билишади.

Бир оғиз сўз билан айтганда, руҳан тетик, маънаи етук, баркамол, жисмонан бардам, бақувват, иймон-этиқоди мустаҳкам, фидойи, элсевар одамлар ҳаётдаги ҳар қандай тўсиқ, қийинчиликларни мардонавор енгиб, асл мақсадларига етишадилар, ўзларини улуғлайдилар. Бунинг акси ўлароқ, руҳан, маъна ва жисмонан заиф, иймон-этиқоди суст кимсалар қийинчиликлар олдида довдираб, эсанкираб, асабий-руҳий ҳолатларга тушиб қоладилар, умумий манфаатларга зид ишлар қилишлари ҳам мумкин.

Лекин бундай вазиятларда уларни кўпчилик ичидан тезроқ илғаб олиш, дардларига дармон бўлиш, тўғри йўлга солиш энг муҳим вазифалардан бири ҳисобланади. Шунинг учун ҳам кўпинча ҳарбий-тиббий давраларда психогигиена, психопрофилактика деган атамаalar тез-тез тилга олинади. Кенг маънода олганда, психогигиена — одам руҳий ҳолатини сақлаш ва мустаҳкамлашга қаратилган чора-тадбирлар мажмуасини ишлаб чиқадиган, руҳий хасталикларнинг келиб чиқиши сабаблари ва ривожланиши олдини оладиган гигиенанинг бир қисмидир (Л.Рохлин. БМЭ. 27-жилд, 31-бет). Таниқли олим В.Мясишевнинг таъкидлашича, психопрофилактика дегани руҳан соғломликни таъминлаш ҳамда

руҳий хасталикларнинг олдини олиш мақсадида ўтказиладиган улкан чора-тадбирлар тизимидир (БМЭ, 27-жилд, 392-бет). Бу ҳар иккала эгизак таърифни бир-биридан айро ҳолатда тушуниш мантиқан нотўғри ва мақсадга мувофиқ эмаслиги ҳақиқат. Шундай экан, улар фақат бир-бирини тўлдиради, қўллаб-қувватлайди, холос.

Шундан келиб чиқиб, Куролли Кучлар сафида хизмат қилаётган (айниқса, жанговар операцияларда иштирок этаётган) ҳарбийларнинг асабий-руҳий ҳолатларини сақлаш ва мустаҳкамлаш, асабий-руҳий хасталикларнинг олдини олиш ва ниҳоят, жанговар ҳаракатлар олиб бориш жараёни театрида ҳарбийларнинг руҳий фаолиятини янада кўтаришда психогигиена ва психопрофилактиканинг аҳамияти ниҳоятда беқийсдир десак, асло янглишмаймиз.

Шу маънода белгиланган психогигиеник ва психопрофилактик тадбирларни ўз вақтида, оқилона амалга ошириш ҳарбийларнинг юксак касбий маҳорати ва жанговар қобилияти, салоҳиятини таъминловчи энг муҳим омиллардан бири ҳисобланиши бежиз эмас. Зеро, дунё миқёсида глобаллашув жараёни тобора кучайиб кетаётган ҳозирги нотинч замонда халқимиз, айниқса, ёшларимизнинг ҳарбий шукуҳини янада юксалтириш муҳим ижтимоий-сиёсий аҳамиятга эгадир.

Сирасини айтганда, ҳар қандай жанговар ҳолатларда ёвуз, тажовузкор кучлар устидан узил-кесил қозонилажак ғалаба, устунликка ишонч, ички, руҳий кўтаринкилик кайфияти аслида тинчлик даврида кенг миқёсда узлуксиз олиб борилган соғломлаштириш ишлари, психогигиеник ва психопрофилактик тадбирларнинг мантиқан давоми деб тушуниш айтиш мумкин, бу ниҳоятда мураккаб ва масъулиятли вазифалардан бири ҳисобланади.

Кези келганда шуни алоҳида таъкидлаш жоизки, жанговар ҳолатларда, замонавий шикастлаш воситалари қўлланилган тақдирда бошқа хасталиклар қатори маълум бир миқдорда турли асабий-руҳий хасталикларнинг ҳам қайд этилиши табиий.

Шундай экан, ҳарбий-дала машқлари ўтказилганида масаланинг бу нозик жиҳатига алоҳида, жиддий эътибор берилиши фойдадан холи эмас. Чунки шу тоифага кирган айрим беморлар феъли-атвори, хатти-ҳаракати, юриш-туриши, гап-сўзидаги салбий ўзгаришларни сезгирлик билан дарров пайқаш, иложи борича уларни алоҳида жойлаштириш, махсус шарт-шароитларда қатъий тартиб-интизом, назорат остида даволаш чора-тадбирларини қўллаш учун ҳаётини тезкор амалий кўникмалар ҳосил қилиш талаб этилади.

Масалан, 1978 йили катта миқёсда ўтказилган ҳарбий-дала машқларида бизнинг жамоамиз зиммасига ҳарбий-дала неврологик госпитал (ВПНГ) фаолиятини кўрсатиш топширилди. Деярли ярим йил мобайнида қизгин тайёргарлик кўрдик. Мен аynи пайтда соҳам бўйича маслаҳатчи ҳамда госпитал таркибий қисми — психоневрология бўлими бошлиғи ролларини бажардим. Бу бўлим бошқалардан умуман фарқли ўлароқ, ўз таркибий тузилиши, жойлашиши, вазифалари жиҳатидан ҳам бутунлай бошқача, мураккаб эди. Битта УСБ-56 ҳажмли чодирда йигирма ўринли психоизолятор ташкил қилишнинг ўзи бутун бошли госпиталнинг ярим иши билан барабар, ҳатто ундан ҳам ортиқ эди, десам, муболага бўлмайди.

Чунки бу бўлимга айнан руҳий хасталикларга чалинган беморларгина ётқизиларди. Булар ўз навбатида шартли равишда: ашаддий безовта (назорати кучайтирилган қабулхона) беморлар, биринчи ва иккинчи госпиталь хоналарида жойлаштириладиган ўртача безовта ҳамда тинч беморлар тоифасига бўлинарди.

Шундай бўлгач, бу умумий бўлим ҳудуди, яъни деворини тиканакли сим-девор билан мустаҳкам қилиб ўраш, бўлимга кириш-чиқиш эшиги-дарвозасини темирдан ясаш, қулф-калитли қилиш, чодирнинг ички ва ташқи қаватлари орасига симтўр, деразаларига синмайдиган ойналар ўрнатиш, ерга катта, қалин тахта қалқон, шитлар ётқизиш, уларни мустаҳкамлаш, пенопластдан ясалган махсус тўшаклардан фойдаланиш зарур эди. Бундан ташқари, чодир ичидаги печка, унинг карнайлари, дори-дармонлар қўйиш ва сақлашга мўлжалланган стол, қутиларни полга қоқиш, хуллас, ашаддий безовта беморларнинг нафақат ўзлари, балки уларга хизмат қилувчиларнинг ҳам ҳаёти хавфсизлигини таъминлаш бўйича барча майда-чуйда, икир-чикир нарсалар аввалдан ипидан игнасигача пухта-пишиқ ўйланган, ишлаб чиқилган эди. Масалан, шишали идишлар, ўткир пичоқ, қайчи, санчқилардан фойдаланмаслик, беморларнинг иссиқ чой ва овқатлардан қуйиб қолмасликлари учун уларнинг иссиқлиги 70—75 даражадан ошмаслигига аҳамият бериш, ҳатто сочиқ, чойшабларни доим қаттиқ назоратда тутиш, ёнгин хавфсизлигини кўриш ҳам талаб этиларди.

Энг қийини, дала шароитида очилиб-ёпиладиган замбилларни пол устидаги йўғон тўсинларга қимирламайдиган қилиб мустаҳкамлаш, безовта беморларни тинчлантириш, оёқ-қўллари, белларини боғлаш учун ўзимиз тайёрлаган махсус тасма, камарчалардан оқилона фойдаланиш зарур эди.

Бундай мураккаб вазифаларни бажариш, руҳий хасталикка чалинган беморлар ҳаётини сақлаш, уларнинг ҳар томонлама

хавфсизлигини таъминлаш учун жамоамиз билан тинимсиз машқлар ўтказиб, ҳаётий кўникмалар ҳосил қилардик.

Бу ўтказилган ҳарбий-дала машқимиздан энг унутилмас, ибратли воқеа шу бўлдики, Марказдан келган юқори мартабали ҳарбийлар, текширувчилар бизнинг бўлимга ташриф буюришганида ўзларини ниҳоятда бошқача сезишди. Мен уларни ташқи дарвоза олдида кутиб олиб, ичкарига бошладим, бўлим ишининг ташкил қилиниши билан батафсил таништирдим. Асосий эътибор, ашаддий безовта руҳий беморлар хонасидаги ўзига хос шарг-шароитларга қаратилди. Фурсатдан фойдаланиб, «сунъий бемор»лар ўз «хунар-хурмача қилиқлари»ни намоиш этишди. Ҳамманинг оғзи очилиб, анграйиб қолишди. Текширувчилар ташқарига чиқишганида ташқи дарвоза қулфланганлиги боис, у ердан осонгина чиқиб кетиш амри маҳол эди. Бундан ўзимиз ҳам саросимага тушиб, хижолатда оёғи куйган товукдай типирчилаб қолдик. Сабаби, темир дарвоза олдида навбатчилик қилаётган аскаримиз тушмагур, калитни чўнтагига солиб, зарурат туфайли четроққа чиқиб кетган экан. То у жойига келиб, дарвозани очгунича бўладиганимиз бўлди. Бу ҳам ўзига хос бир «ўйин» бўлди. Марказдан келган ниҳоятда талабчан, қаттиққўл генерал-лейтенант ишимизни юқори баҳолади, бизга миннатдорчилик билдирди ва мени «Соғлиқни сақлаш аълочиси» кўкрак нишонига тавсия қилди.

Кейинчалик, менинг қўшинларда психогигиена ва психопрофилактика борасидаги намунали ишларим оммалашиб кетди, бу ҳақда «Ҳарбий врачларга ёрдам» рукни остида бир қатор амалий қўлланмалар, эсдаликлар ёздим, илмий-амалий анжуманларда ҳамкасбларим орасида тажрибаларим билан ўртоқлашдим.

Энг муҳими, бу ҳаётий, ибратли воқеа, ҳодиса ҳали ҳам ўз долзарблиги, аҳамиятини йўқотгани йўқ. Чунки сафларда доимий руҳан-маънан тетиклик, уйғоқлик, жисмонан бардам, бақувватлик, огоҳлик ва ҳушёрлик жанговар шайлик асосидир, албатта.

ШУКРИЯ

Кун шомдан оғганда эшик қўнғироғи жиринглаб қолди. Эшикни очсам, қадрдонларим Баҳодиржон ва Зухраҳонлар жилмайиб туришибди.

- Э, келинлар, келинлар, марҳамат!
- Раҳмат, раҳмат! Биз шошиб турибмиз!
- Бунча шошилинич, тинчликми?
- Тинчлик, тўйга айтгани келдик! Шукриянгизни узатяпмиз!

Ўзинглар бош бўласизлар энди.

- Муборак бўлсин! Шукрия ҳам катта қиз бўлиб қолибди-да?

— Нимасини айтасиз, қиз бола бирпасда кўзга ташланиб қоларкан.

— Жуда яхши! Ишқилиб, қўшгани билан қўша қарисин, ўзидан кўпайсин!

— Айтганингиз келсин!..

Улар билан хайр-хўшлашиб, ичкарига кирарканман, бундан қарийб ўн саккиз йиллар чамаси олдин бўлиб ўтган воқеа кўз ўнгимда гавдаланди. Ўшанда оилам билан хорижда, хизмат сафарига эдим. Бир куни госпиталда кечки навбатчиликдаман, туғруқ-хона бўлимидан қўнғироқ бўлиб қолди:

— Дўхтир, бўлимга келсангиз.

— Тинчликми?

— Уч кун бурун кўзи ёриган аёл нуқул йиғлагани-йиғлаган.

— Боласи-чи, боласининг аҳволи яхшими?

— Чақалоқ дуркун, юзи ойдек, кўзи мунчоқдек, фақат онаси...

Тезда туғруқ бўлимига ўтиб, навбатчи ҳамширадан умумий аҳволни суриштирдим-да, «йиғлоқи» аёлнинг ҳужжатлари билан танишдим: «Худойбердиева Зухра, 1946 йилда Тошкент шаҳрида туғилган, ўзбек. Эри ҳарбий хизматчи...»

Бсихтиёр ҳаприқиб, алланечук бўлиб кетдим. Ахир, бегона бир юртда Ватан соғинчи билан тўлиб-тошиб юрганингда, тасодифан ҳамюртинг олдингдан чиқиб қолса, юрагинг қинидан чиқиб, хурсандчиликдан кўзларинг чақнамайдими?

Ҳарқалай, ўзимни қўлга олиб, худди туғишган жигаримни, опам ёки синглимни топгандай севиниб, аёл ётган хонага кирдим. Хонада каравотда, оқ чойшабга ўралиб, бодом қовоқлари салқиган, кўзлари қизарган, зулукдай тим қора сочлари белида ёйилган йигирма беш ёшлар чамасидаги аёл хомуш ўтирарди. Менга кўзи тушиши билан ўрнидан қўзғалди.

— Ассалому алайкум, ҳамшаҳар! — уни қўзғалмасликка ундарканман, қаршисидаги курсига бориб ўтирдим. — Янги меҳмон муборақ!

Ўзбек тилида гапирганимни кўриб, тўғриси, суҳбатдошимнинг юз-кўзлари ёришиб, ҳатто кўзларидан мунчоқ-мунчоқ ёш тўкилди.

— Йиғламанг, синглим. Мен ҳам шу мамлакатда хизмат қиламан, — дедим унинг кўнглини кўтариб. — Нега йиғлаяпсиз? Бирор ерингиз оғрияптими?

— Йўқ, соппа-соғман! Ҳаммаси яхши. Лекин нимагадир нуқул йиғлагим келади.

— Нимага?

— Адасининг айтгани бўлмади-да.
— Адасининг айтгани нима экан?
— «Агар бу сафар ҳам қиз туғсанг, шу ерларда қолиб кетасан, олиб кетгани келмайман», деган эдилар. Мана, уч кундирки дараклари йўқ.

Аёл шундай деб, яна елкаларини силкитиб-силкитиб ҳўнграб юборди. Мен вазиятни дарров илғаб, унинг эри хизмат қилаётган ҳарбий қисм командирига телефон орқали шошилишчанома юбордим. Айтилган сўз — отилган ўқ! Эртаси куни пешинга яқин озғин, офтобда тобланган қорамағиз ўзбек йигити келиб, қаршимда ғоз турибди-да!

— Катта лейтенант Худойбердиев топшириғингизга биноан ҳузурингизга келди!

Биз хизмат юзасидан расмий танишдик. У, хизмат қилаётган бўлинма шу кунларда жанговар дала машқларини ўтаётганини айтди ва шу боис туғруқхонада ётган хотинидан хабар ололмаганидан нолиди.

— Шошилишчанома олишим билан командиримиз мени дала машқларидан озод қилиб, бу ерга юборди, — деди у аллақандай хавотир билан менга боқаркан. — Тинчликми, дўхтир?

— Хотинингизни бориб кўрдингизми?

— Йўқ.

— Ҳали ундан хабар олмадингизми?

— Тўғри сизнинг олдингизга...

— Қойил-э! Боринг, хотинингиздан хабар олинг! Кейин олдимга келасиз!

— Орадан ярим соат ўтиб, йигит оғзи қулоғида, ёш боладай қаршимда бош эгиб турибди. Афтидан, у гап нимада эканлигини англаган, ножўя ҳазили учун афсусланаётган эди. Биз энди расмийатчиликини бир чеккага қўйиб, самимий суҳбатлашардик.

— Келинга далда бериш ўрнига, нега унга пўписа қилдингиз?

— Нима дебман?

— «Яна қиз туғсанг, шу ерда қолиб кетасан, олиб кетгани келмайман», дебсиз-ку!

Йигит кулиб юборди.

— Бу ҳазил эди. Очигини айтсам, туғилажак фарзандимиз ўғил бўлса, исмини Шукуржон қўйишни ният қилган эдим.

— Энди Шукуржон эмас, Шукрияхон қўясиз-да! Шу ҳам муаммоми?

— Тўғри айтасиз, Шукрияхон деб исм қўйсак ҳам бўлади-ку!

Шундан кейин Шукрияхонга эзгу тилаклар билдириб, қўл сиқишиб самимий хайрлашдик.

Мана, ўша қизалоқ бугун балоғатга етиб, гўшангага қадам қўяпти. Мен унга бахт тилайман, «Оила деган гўзал бўстонга ташлаётган илк қадаминг қутлуғ бўлсин», дейман, қизим Шукрия!

БИР СУРАТ ТАРИХИ

Неварам Даврон билан оилавий альбомни кўриб ўтирар эдик, чет элликлар даврасида, қўлимда копток ушлаб тушган суратим неварамнинг эътиборини ўзига тортдим, мендан сўради:

- Кимлар билан суратга тушгансиз, ота?
- Чет элликлар билан.
- Улар билан футбол ўйнаганмисиз?
- Йўқ, бу копток менга эсдалик учун берилган.
- Нима учун?

Кўққисдан берилган бу савол мени ўша кунларга етаклади. Хаёлимда ўтган асрнинг етмишинчи йиллари охирида бўлиб ўтган бир воқеа жонланди. Ўшанда чет элда хизмат сафарида эдим. Маҳаллий аҳоли билан илиқ муносабатда бўлсак-да, руҳан ўрта-мизда ҳадиксираш, хавотир борлиги сир эмас эди. Бу ўша даврнинг таъсири, албатта. Лекин бизни бурчга садоқат ҳис-туйғуси бирлаштирарди, холос.

Бир куни ўғлим Бахтиёр билан тушликдан сўнг ҳарбий шифохонага кетаётган эдик, узоқдан ярқираган ёруғликка кўзимиз тушди. Ўша томонга югурдик ва етиб бориб, бахтсиз ҳодиса гувоҳи бўлдик. Бу томонга келаётган юк кўтарувчи краннинг хартуми юқори қувватли электр симига тегиб кетган, натижада электр токи ҳайдовчини зарб билан улоқтириб ташлаган, унинг оғзи-бурни қон, зўрға нафас олар, ўнг қўли қаттиқ жароҳатланган, ёнида билакдай йўғон электр сими илондай тўлғониб ётарди.

Биз аввалига бироз эсанкирадик, кейин эс-ҳушимизни йиғиб, дадил ҳаракатга киришдик. Мен Бахтиёрни госпиталга бориб, воқеа ҳақида хабар беришини тайинладим. Ўзим эса, маҳаллий аҳолига мансуб жароҳатланган ҳайдовчига шошилишча тиббий ёрдам беришга киришдим. Уни эҳтиёткорлик билан электр симидан нарига тортиб, сунъий нафас бердим, юрагини уқаладим.

Кўп ўтмай, яқин госпиталдан бир неча тиббий ходимлар етиб келишди. Кетма-кет «Тез ёрдам» машинаси ҳам келди ва шифохонага олиб кетди. Мен ҳарбий низомга мувофиқ, бу ҳақда ўз бошлиғимга маълумот бердим.

Орадан бир-икки кун ўтгач, госпиталга мени кимдир сўроқлаб келганини айтишди. Чиксам, сўроқлаб келган киши рус тилида зўрға мақсадини баён этди:

— Сизни округ қурилиш ташкилотининг бошлиғи кўрмоқчи, — деди у илтифот билан. — Яқинда фалокатга учраган бизнинг ходимимизга биринчи тиббий ёрдам кўрсатган экансиз. Сизни бошлиқ олдига олиб бориш менга юклатилди.

— Бу аввало менинг фуқаролик, қолаверса, касбий бурчим! — дедим бунга жавобан. — Кейин бошлиғим рухсатисиз сиз айтган жойга боролмайман. Яна бир гап: жабрланувчига бир ўзим эмас, кўпчилик ёрдам кўрсатди.

— Билмадим, биринчи бўлиб сиз ёрдам кўрсатган экансиз... Мумкин бўлса, бошлиғингиз билан учрашсам.

Хуллас, бошлиқнинг рухсати билан, таржимон ҳамроҳлигида ўша корхонага бордик. Бизни мартабали раҳбарнинг ўзи ҳурмат-эҳтиром билан кутиб олди. Оммавий ахборот вакиллари бизларни суратга олишди. Ўртада самимий суҳбат бошланди. Олтимишдан ошган, хушмуомала раҳбар менга самимий миннатдорчилик билдирди.

— Бўлиб ўтган фалокат бизни янада яқинлаштирди, бир-биримизга бўлган ишончни мустаҳкамлади, — деди раҳбар. — Зеро, сиз биринчи тиббий ёрдам кўрсатган ходимимиз, афсуски, кўрсатилган тиббий муолажаларга қарамай, оламдан ўтди. Ҳаёт кутилмаган тасодифларга тўла экан. Бунга кўникмасликнинг иложи йўқ. Шундай оғир пайтда, унинг ҳаётини сақлаб қолиш учун кўрсатган жасоратингиз, касбингизга бўлган садоқатингизни биз юксак қадрлаймиз. Бунинг учун сизга чин дилдан миннатдорчилик билдирамыз. Арзимаса-да, эсдалик учун ушбу камтарона совғамизни қабул қилсангиз.

Шундай дея, раҳбар кўлимга копток тутқазди ва ҳаммамиз эсдалик учун суратга тушдик. Ана шу суратнинг бир нусхаси менинг оилавий альбомимдан жой олди.

«ТОЛКАТЕЛЬ»

Тақдир тақозоси билан чет элда ишлаб юрганимда томоқдан тийиб, енгил машина сотиб олдим. Энг қизиғи, ҳали машина бошқаришни билмасдим. Ҳавасга машинага ўтириб, рулни у ёқдан-бу ёққа буришни, совун кўлиги билан уни ювишни амаллардим, холос.

Машина ҳайдашни биладиган, унинг икир-чикирига тушунадиган ҳайдовчи ёллаб, уни Тошкентга олиб келадиган бўлдим. Шу мақсадда шошилинч таътил олиб, йўлга чиқдик. Келишувимиз бўйича, ёлланган ҳайдовчи мени ва машинани Тошкентга етказиб келди. Сўнг ўзи самолётда орқасига қайтиб кетди.

Шу келишимизда, мен йўловчи сифатида олдинги ўриндиқда ўтириб олганман. Кўлимда йўл харитаси, ҳайдовчининг хатти-

ҳаракатларига аралашмайман. Эсон-омон Тошкентга етиб келсам бўлди. «Йўл азоби — гўр азоби», дегани тўғри экан. Биз қарийб йигирма минг чақиримли йўлни ортда қолдириб, ўн икки кун деганда манзилга етиб келдик. Ҳайдовчи йигит анча эпчил экан, йўл-йўлакай машинанинг бирор жойи тиқ этса, дарров тўхтатиб, текширади. Ақли етмаганига, ўтган-кетган машиналарни тўхтатиб, ҳамкасбларидан маслаҳат сўрайди, кейин ўзича фикр-мулоҳаза юритади. Бирови ундай, бирови бундай дейди, ҳайдовчи йигитимиз билганидан қолмайди. Машинанинг моторини очиб, поршенга тикилади, унинг йўгон қора қалам шаклидаги «толкатель» (турткич) деган қисмини бураб тузатади. Гапнинг қисқаси, Тошкентгача бу ҳодиса уч-тўрт марта такрорланди. Шундай бўлдики, машина мотори сал тиқ этса, мендек тажрибасиз йўловчи ҳам «Оббо, яна толкатель ишдан чиқди-да!» дейдиган бўлдим...

Орадан уч-тўрт йил ўтиб, Самарқанд шаҳрига хизматга юборишди. Баъзан машинани таъмирлаш, техник текширувдан ўтказиш, мутахассислар билан маслаҳатлашиш учун нуфузли автокорхонага кириб турардим. У ерда Тошпўлат ака, деган ўз касбининг устаси ишларди. Унинг бўш вақти бўлмас, қўли-қўлига тегмас, доим кийимлари мойга беланган, қитир-қитир қилиб, мотор ковлани-ковлани эди. Бир куни борсам, шу Тошпўлат ака яп-янги «Волга»нинг моторига термулиб турибди. Салом берсам, тажангроқ эканми, шунчаки бошини қимирлатиб қўйди. Шундай бўлса-да, унга ҳазиллашдим.

— Поршенга қаранг, уста, толкатель кетгандир!

Бу воқеадан икки-уч кун ўтгач, устанинг шериги Камол ака мендан сўради:

— Жўражон, яқинда бизнинг корхонага борган эдингизми?

— Ҳа!

— Тошпўлат акангизни кўрган эдингизми?

— Ҳа!

— Унга нима деган эдингиз?

— «Поршенга қаранг, уста, толкатель кетгандир», дедим.

— Э, яшанг! — деди Камол ака кулиб.

— Хўш, нима гап? — ҳайрон бўлиб сўрадим мен.

— Ўша куни Тошпўлат ака машинанинг «касал»ини тополмай, хуноби чиқиб, гаранг бўлиб турган экан. Сиз бориб, шу гапни айтгандан кейин, поршенни очиб қараса, толкатель синганини кўрибди. Уста кеча менга: «Бу дўхтир жўрангиз машинанинг камчилигини сўраб-суриштирмай, бир қарашдаёқ касалини аниқлади-қўйди. Бало экан!» деди.

- Сиз нима дедингиз?
- Шуни билмаса, дўхтир бўлиб, нима қилиб юрибди, — дедим.
- У одамни ҳам бир қарашда қаери оғриётганини шундай айтиб беради!
- Тўғри-да, толкателни билмаган ҳайдовчи ҳайдовчими? — дедим мен ҳам Камол акани ҳайратга солиб.

ЗАХИРА ФИЛДИРАК

Ўтган асрнинг саксонинчи йиллари эди. Самарқанд шаҳрида хизмат қиламан, оилам Тошкентда. Ҳафта оралаб Тошкентга келиб-кетаман. Бу орала ҳайдовчилик курсида ўқиб, гувоҳнома олганман. Ҳатто ёнимга тажрибали ҳайдовчини олиб, шаҳар кўчаларида машина бошқаришни ўргандим, лекин ҳар қанча уринмай, машинани орқага тисаришни уддалай олмасдим.

Бир куни зарурат туфайли Тошкентга борадиган бўлдим. Ҳафтанинг охири эди, рухсат олиб, йўлга тушдим. Биринчи бор мустақил равишда машина билан узоқ сафарга отланишим. Гавжум ва серкатнов шаҳар кўчаларини ортда қолдириб, катта йўлга ҳам тушиб олдим. Кун ғира-шира бўлишига қарамай, «тулпор»ни учирдим. Тезликни ошириб, тўрт соат деганда манзилга етиб келдим.

Гарчи гаражимиз бўлса-да, машинани орқага силжита олмаслигим боис, ташқарида қолдирдим. Эрталаб машинани айлан-тириб олмоқчи эдим, олдинги филдирак ариқчага тушиб, чиқаришнинг иложини тополмадим. Чунки орқага юришни билмайман-да. Кўшим Ализода моҳир ҳайдовчи. Ундан мушкулни осон қилишини илтимос қилдим. Йўқ демади. Пешиндан кейин мени Отчопарга олиб бориб, машинани орқага юргизишни ўргатди.

Эртаси тонгда яна Самарқандга қайтадиган бўлдим. «Ёнингда ҳамроҳинг бўлса, йўл яқинлашади» деганларидек, «Тошкент» автобекатида тўхтадим. Бир йигит олдимга келди.

- Қаерга? — деб сўради.
- Самарқандга, — дедим.
- Қанча сўраяпсиз?
- Ҳеч қанча, текин!
- Қизиқ экансиз-ку, амаки!
- Киракаш эмасман, менга ҳамроҳ керак.
- Кетдик бўлмаса, — деди йигит хурсанд бўлиб.

Йигитга бир рус қизи ҳам эргашди. Ҳарбий кийимдаман, суҳбатлашиб кетяпмиз. Чинозга етганимизда, машинанинг тезлиги пасайиб, чап томонга торта бошлади. Машинани тут дарахти

соясида тўхтатдим. Тушиб қарасам, чап олд гилдирак бўшаган. Юкхонадаги захира гилдиракни ҳамроҳ йигит ёрдамида алмаштирдик. Бўшаб қолган гилдиракни эса, бир чеккага улоқтириб, йўлда давом этдик.

Бир оз юрганимиздан кейин яна машинанинг тезлиги пасайди, газ берганда, қурқабага ўхшаб сакрай бошлади. Тўхтаб, копотни очдим, мой билан бензинга қараган бўлдим — ҳаммаси жойида. Ҳамроҳимда тажриба йўқ, миқ этмайди. Шу пайт бир машинани тўхтатиб, ҳайдовчидан маслаҳат сўрадим. У ҳам бир нималар деб, жўнаб қолди. Кейин юк тортгич мосламали трактор келди.

— Ака, очиғини айтсам, машинанинг тилини тушунмайман. Хоҳласангиз, шатакка олиб, шундоғ қишлоғимиздаги таъмирлаш устахонасига олиб бораман, — деди ҳайдовчи.

Устахонадаги йигит мен билан эски танишлардек илиқ сўрашди:

— Бу ерларда нима қилиб юрибсиз, ўртоқ подполковник?

— Шу десангиз... машинамиз...

— Нима бўлди?

— Олдинга тортмаяпти, қурбақага ўхшаб сакраяпти.

У машинани обдон текшириб, шеригини чақирди. Шериги ҳам машинанинг у ёқ-бу ёғига қараб:

— Бензин йўлига қум тиқилган экан, пуфлаш керак, — деди ва насос билан бензин йўлини тозалаган бўлди. — Қани, ўт олдинг-чи!

Калитни бурасам, мотор гуриллаб кетди. Уларга миннатдорчилик билдириб, хизмат ҳақи берсам, йигит қўлимни қайтарди:

— Сиз пулингизни чўнтагингизга солиб қўйинг-да, бир пиёла чойга марҳамат қилинг, — дея манзират қилди у.

— Раҳмат ука, шошиб турибмиз, — дедим. — Ҳамроҳларим бор.

— Уларни ҳам чойга таклиф қилинг.

Қитмирлик қилаверганимдан кейин йигит сирни очди:

— Танимадингиз-а?

— Танимадим!

— Сиз билан Қозоғистондаги қўшни қисмларда хизмат қилганмиз. «Юртошларим», деб бизни сийлардингиз, ўзбек тилидаги газета-журналлардан бериб турардингиз. Ҳатто уйингизга олиб бориб, ош дамлаб бергансиз. Мана, тоғ — тоғ билан эмас, одам — одам билан учрашар экан. Мен шу устахонада ишлайман. Сизга ўхшаб одамларга яхшилик қилиб юрибман.

— Барака топинг, ука!

Йигит кўярда-қўймай мени ва ҳамроҳларимни меҳмон қилиб, кузатди. Манзилга омон-эсон етиб олдик.

Кейин бу воқеани Камол акага айтсам, қотиб-қотиб кулди.

— Одам ҳам шунчалар содда бўладими? Ҳаммаси яхши бўлибди-ю, нега захира филдиракни ташлаб юбордингиз?

Тўғриси, Камол аканинг гапидан кейин соддалигим ўзимга наъша қилди. Орадан бир-икки ой ўтиб, яна Тошкент йўлига чиқдим ва ўша таниш тут дарахти олдида тўхтадим. Не кўз билан кўрайки, улоқтирган захира филдирагим жойида турибди.

ФАРЗАНДИМ — ДИЛБАНДИМ

Буним ким қандай қабул қилади, билмадим, шахсан мен 13 рақамидан жуда кўрқаман. Иложи бўлса, ўша куним уйдан умуман чиқмасликка, ўзим билан ўзим хаёллаб оғушида қолишга ҳаракат қиламан. Чунки бошимга тушган ғам, ташвишлар айнан ўша кундан бошланган эди.

1975 йил бошидан Самарқанд шаҳридаги ҳарбий госпиталда хизмат қила бошладим. Кечагидек ёдимда. Ўн учинчи январь куним эрталаб Тошкентдан хабар келди. Шифохонада ётган устозим, таниқли адиб Ҳабиб Нўъмон оғирлашиб қолибди. Энди янги иш жойига келганман, госпитал бошлиғидан жавоб сўрашга андиша қиламан. Шундай бўлса-да, адибнинг уйига тез-тез кўнғироқ қилиб, ҳол-аҳволидан хабар олиб турдим. Хаёлим жойида эмас. Нонуштага тайёргарлик қилар эканман, куюлтирилган сут консервасини пичоқ билан очаман, деб билагимни жароҳатладим. Анча қон кетди, уни аранг тўхтатдим, ҳатто икки қатим шоҳи ип қўллашга тўғри келди. «Қон ёруғлик», дея ўзимни юпатган бўлдим. Лекин орадан икки кун ўтгач, эрталаб радиодан устознинг оламдан ўтганлиги ҳақида таъзияномани эшитиб, марҳумнинг ҳаққига дуо қилдим, яхши одам эди, раҳматлик. Аммо билагимдаги жароҳат ўрни дам-дам симиллаб, ўзини билдирар, устозимни ёдимга соларди. Кейинчалик бу оғир йўқотиш нафақат қалбим, балки билагимда ҳам бир умрга арзирлик чандиқ қолдирди.

Ўша куним қабулхонага оғир аҳволда олиб келинган бир беморнинг жони узилди. У менингококкцемия касаллигининг тезкор ва сир-синоатли турига чалинган экан. Бир гуруҳ шифокорларнинг қўлидан ҳеч нарса келмади. На рангида ранг бор, на қон босими, на томири уришини аниқлаб бўлмади. Қабулхона остонасига икки ўртоғи қўлтиғидан суяб олиб киришди-ю, шилқ этиб йиқилди-

да, оламдан ўтди. Бундан барчамиз қаттиқ изтироб, аламда эдик.

Ўн учинчи май куни ўғлим Бахтиёрнинг шамоллаб, иссиғи кўтарилгани, бехосдан ҳушини йўқотгани ҳақида қўнғироқ қилишди. Бир ҳафта олдин Тошкентга борганимда озгина тумовга чалингани, тегишли дори-дармонлар ичаётганидан хабарим бор эди. Лекин тўсатдан иссиғи кўтарилиб, ҳушидан кетиши мени ташвишга солди. Бошлиқдан рухсат сўраб, Тошкентга учдим. Унинг аҳволи анча дуруст, тана ҳарорати меъёрида, эс-ҳуши жойида. Бироқ, боши айланаётгани, қуввати йўқлигидан шикоят қилди.

Текшириб кўрсам, бурни бироз битган, томоғида яллиғланиш аломатлари бор. Қон босими паст, томир уриши суст. Бош мия пардаларининг яллиғланиши белгилари йўқ. Мен Самарқандга кетгач, онаси билан синглиси яхшигина шамоллашган экан, уларга қараб ўзига аҳамият бермабди, дориларни вақтида қабул қилмабди. Эрталаб уйқудан уйғонганида боши қаттиқ оғриётгани, қўнгли айниётганлигини айтибди-да, бехосдан ҳушини йўқотибди. Иссиғи баланд. Тез тиббий ёрдам шифокори келиб, тегишли дори-дармон қилган.

Эртасига неврология соҳаси бўйича таниқли мутахассислар, профессор Я.Я.Гордон, И.Н.Димант, Е.Б.Каганларнинг маслаҳатига олиб бордим. Кўз дўхтирига кўрсатдим, калла суягининг рентген тасвирини олдирдим, ЭЭГ (электроэнцефалография) текширувидан ўтказдим. Тайинли бир ташхис қўйишмади, оёқ учида ўтказилган нейроинфекциянинг асоратини даволашга киришилди.

Қўнглим тинчимай, июнь ойида меҳнат таътилига чиқиб, ўғлимни Санкт-Петербург ҳарбий-тиббий академиясидаги устозларим, профессорлар Г.А.Акимов, В.С.Лобзин билан маслаҳатлашдим. Улар ҳам бу ўсмир ёшидаги ўткинчи ҳолат, яхши даволанмаган ўтқир нейроинфекциянинг асорати, деган хулосага келишди, тегишли дори-дармонларни тавсия қилишди.

Бахтиёрнинг соғлиғига бирор шикояти бўлмаса-да, уни доим кузатиб, назорат қилиб турдик. Бу орада хизмат тақозоси билан хорижий мамлакатга отландик. 1975-1980 йилларда оиламиз билан чет элда хизмат сафарида бўлиб, бутун диққат-этиборимиз асосан ўғлимизнинг сиҳат-саломатлигини сақлаш ва мустаҳкамлашга қаратилди. Бу даврда у анча улғайиб, мўйловлари сабза урган, овозлари дўриллаб, мураккаб ўсмирлик жараёнини бошидан кечираётган эди. Ёшига муносиб феъли-атвори, дунёқараши шакллانган. У жаҳон мумтоз адабиёти намуналари, фантастик, детектив асарлар, тарих, география, халқаро миқёсдаги ижтимоий-сиёсий воқеалар билан астойдил қизиқар, кўп ўқирди.

Элсевар, адолатпарвар, сермулоҳаза, меҳр-муҳаббатли, оқибатли, саховатли, юсак маданиятли, ўзбек тилидан ташқари, рус, немис тилларида бемалол гаплаша оладиган, дилкаш дўст, суҳбатдош эди. Фотография, замонавий мусиқа пластинкалари, турли маркалар, эсдалик нишонлари йиғиш билан шуғулланди, уларни эринмай тартибга солди. Хуллас, у билан бир марта суҳбатлашган одам катта маънавий, руҳий, маданий ҳордиқ оларди, дунё хари-тасининг у чеккасидан кириб, бу чеккасидан чиқарди, ҳеч нарсага бефарқ қарамасди, дунё дарди, ташвиши, алами ва қувончлари билан яшарди. Айни пайтда мактабда ҳам яхши ўқиди, ўзини ҳарбий хизматга бориш учун маънан, руҳан, жисмонан тайёрларди. Лекин биз унинг соғлиги кўз олдимида тобора ёмонлашаётганини кўриб, ич-ичимиздан эзилардик, қўлимиздан келганича кўнглини кўтаришга ҳаракат қилардик. Шунинг учун ҳам унинг бетоблиги, ёрдамга муҳтожлиги туфайли ҳарбий-тиббий ҳайъат қарори билан аранг Тошкент шаҳрига кўчиб келдик. Қариндош-уруғларнинг меҳр-муҳаббати, муруввати, дийдори бизга куч-мадал берди, яшашга иштиёқимизни янада оширди.

Мен 1981 йилдан бошлаб, Тошкент врачлар малакасини ошириш институти ҳарбий кафедрасида мураббийлик қила бошладим. Кўпдан бери ўзим орзу қилган таниқли олимлар, ҳамкасб дўст-биродарларим даврасида эмин-эркин ўсдим, улғайдим. Она юртимдаги тинч, ижтимоий, адабий, соғлом муҳит мени ўзига тортди, шу пайтгача усти чанг, ғубор босиб қолган қайнар булоқ кўзлари қайтадан очилди. Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси, телерадиокомпаниясидаги ижодкор дўстларим кўмагида «Ёшлик», «Бурчга садоқат», «Ватанимга хизмат қиламан» дастурлари ҳамда оммавий матбуот саҳифаларида ҳарбий-ватанпарварлик мавзусидаги шеър, очеркларим билан фаол қатнашдим, эл-юрт назарига тушдим, қизгин ижодий ишга шўнғиб кетдим.

1984 йили институтимиз томонидан бизнинг оилавий шароитимизни ҳисобга олиб, Юнусобод туманининг 19-даҳасида қурилган янги бинонинг биринчи қаватидан тўрт хонали кенг, қулай уй-жой беришди. Бу ерга кўчиб келишимиз куз охирларига қолдирилди. Сабаби, катта қизимиз Диёрахонни турмушга узатиш тараддудига тушиб қолгандик. Бу орада ўғлимиз Бахтиёрнинг бироз мазаси қочиб, уни ўзим аввал ишлаган Тошкент ҳарбий госпиталнинг неврология бўлимига ётқизишга мажбур бўлдик. У бу сафар туғилган куни — 23 октябрни шифохонада ўтказди.

Икки тўлғоқ бараварига келиб, бир оёғим уйдаги тўй ҳаракати, бир оёғим госпиталда даволанаётган ўғлим ҳаёлида бўлди. Бахтиёрхон тузалиб қолса, тўйда иштирок этар, деган умидда эдик,

бунинг иложи бўлмади. Яна кўнглимизда гашлик, нотинчлик бошланди.

Қизимизнинг тўйига хорижий мамлакатда бўлганимизда мактабда бирга ўқиган дугоналари Москва, Санкт-Петербург, Украина, Запорожье, Днепропетровск, ҳатто Ўролдан бир-икки кун олдин етиб келишди. Уларнинг ичида Бахтиёрнинг кўз остига олиб қўйган Ирина Хлопик деган нозиккина қиз ҳам бор эди. Тўй куни келин-куёв ЗАГСдан ўтгач, бир гуруҳ қизлар Бахтиёрни кўриб келиш учун госпиталга боришибди. Шунда ўзида йўқ хурсанд Бахтиёр севган қизини бир чеккага тортиб, қулоғига дил изҳорини айтибди:

— Мана, кўраяпсан, Тошкент жуда чиройли шаҳар. Одамлари меҳмондўст, дилкаш, самимий. Уйингга боргач, ота-онангга менинг гапимни айт. Агар рози бўлишса, келаси йил сенга уйланаман. Уйимиз кенг, бирга яшаймиз. Ўқишингни ҳам шу ерда давом эттирасан.

— Бўпти! — дебди қиз унинг кўнглини кўтариб. — Тезроқ соғайиб кетсанг бўлгани! Албатта келаман!

Бу гапни эшитиб, юрагимиз қинидан чиқиб кетай, деди. Онаси ўша куниёқ бўлажак келинига бисотидаги энг яхши нарсаларидан совға қилди. Қизимизнинг тўйи ниҳоятда тўкин-сочинликда ўтди. Аста-секин меҳмонларни кузатиб, келин чорларни ҳам эсон-омон ўтказдик. Энди эс-хушимиз ўғлимизда, кунда, кун ора ундан хабар олиб турибмиз. Аксига олиб, онаси бироз шамоллаб, уч-тўрт кун олдига бора олмади.

Ўчакишгандек, айнан 1984 йилнинг 12-13 ноябрь кунлари собиқ Мудофаа вазирлиги Марказий Ҳарбий-Тиббий Бошқармаси қошидаги Олимлар Кенгашининг урология секцияси ҳамда Туркистон ҳарбий округи врачларининг XV илмий-амалий анжумани Тошкентдаги Марказий офицерлар саройида ўтказилди. Шу муносабат билан турли шаҳарлардан келадиган меҳмонларни аэропортда кутиб олиш, меҳмонхоналарга жойлаштириш, кузатиш бўйича ташкил қилинган махсус гуруҳ таркибида мен ҳам бор эдим. Кеча-кундуз хизматда бўлишимга тўғри келди, ўғлимдан хабар ололмадим.

Ниҳоят, 13 ноябрь кечқурун анжумандан чиқиб, госпиталга борсам, ўша куни ўғлимга мураккаб даволаш-текширув усули пневмоэнцефалография (ПЭГ), яъни орқа мия бўшлиғи орқали ҳаво-кислород юбориб, бош мияси қоринчалари, пардаларининг контрастлашган рентген тасвирини олишган экан. Одатда бундай операциядан сўнг бемор икки-уч кун қимирламай ётиши керак. Хонадаги беморларнинг гапига қараганда, Бахтиёрхон қаравотда

жим ётмасдан, ҳатто бир-икки марта ўрнидан туриб, белгиланган қатъий тўшакда ётиш тартибини бузибди.

— Вой, Бахтиёр нега бунақа қилдинг, ўғлим? — дедим юрагимни ҳовучлаб.

— Ничего! Умирать-то, с музыкой! — деди у бепарволик билан бошини у ёқ-бу ёққа қимирлатиб.

— Бекорларни айтибсан! Тартиб-қоидага итоат этишинг керак! — дедим уни тинчлантириш мақсадида. Кейин навбатчи ҳамширани чақириб, унга танбеҳ бердим: — Мен сизларга шунақа тарбия берган эдимми? Нега бемор тўшакда ётиш тартибини бузаяпти? Унга ҳеч ким қарамаяпти! Бунинг асорати ёмон булиши мумкин-ку!

Хуллас, ўғлим ёнида бир-икки соат ўтирдим, уйқуга кетгач, ҳамхоналарига тайинлаб, уйга қайтдим. Хотиним ухламай, мени кутиб ўтирган экан.

— Бахтиёрнинг олдига бордингизми?

— Ҳа.

— Аҳволи қалай?

— Ўртача.

— Бу нима деганингиз?

— Бугун пневмоэнцефалография қилишибди. Олдида бироз бўлиб қайтдим.

— Бир кеча ёнида қолмабсиз-да!

— Бошқалар нима дейди?

— Нима дерди?

— Бунақа ҳолатларда бошқаларнинг тепасида ўлтирмаган дўх-тир ўғлининг бошида ўтириб чиқди, дейишмайдими?

— Дейишса, нима қилибди, ахир у ўғлингиз-ку!

— Кел, ортиқча гапни кўпайтirma! Ўғлимга муносабатим ҳам ҳамма қатори бўлиши керак! Бошқаларнинг кўнглига нотўғри фикр келмасин, дедим-да!

Хотиним ҳўнграб йиғлашга тушди.

— Юринг кетдик, олдига борамиз.

— Ҳозир ҳеч қаёққа бормаимиз! — дедим қатъий оҳангда.

Эртасига борсак, ўғлимиз ўша ухлаганича кўзини очмай, оламдан ўтибди. Унинг совуқ жасадини қучоқлаганча, зор қақшаб қолдик!

Билишимча, унинг калласига юборилган ҳаво бош мия билан орқа мия оралиғидаги марказий канал — тешикка тиқилган. Яккаю ёлғиз, фариштадай ўғлимиз пешонамизга сигмади. Аллоҳнинг ўзи берган эди, ўзи олди. У бизни доғ-ҳасратда, афсус-надоматда, ғафлатда қолдириб кетди. Эр-хотин бирданига қариб,

сочларимиз оқарди, қаддимиз букилди. Тақдирга тан бермай
иложимиз канча!

Ўғлимиз униб-ўсган хонадонда руҳи чирқираб қолмасин, чирғи ёниб турсин, деб янги олган уйимизга кўчиб бормай, уни давлатга топширдик. Орадан кўп ўтмай, қишнинг бошида Иринадан буюртма хат келди. Уни ўқиб, яна ларзага тушдик: «Дорогой Бахтиярчик! Родители согласны. Я скоро к тебе приеду!» Афсуски, бу сирли мактуб ўз эгасига тегмади. Бизнинг оилавий архивимизда ноёб хазинадай сақланиб қолди.

Балки ўғлимиз ҳаёт бўлганида ҳозир элликка кирган, тенгдошлари қатори уй-жойли, бола-чақали бўлармиди? Севимли сингиллари, жиянлари, оға-инилари дийдорини кўриб, ўзича хурсанд бўлармиди? Бизнинг қариган чоғимизда кўзимизга нур, белимизга қувват, суянчимиз, юпанчимиз бўлармиди? Аллоҳ уни раҳматига олган бўлсин!

Алам қиладигани, кўпчиликнинг дардига малҳам топибману,
ўз ўғлимнинг дардига дармон бўлишга қурбим етмади. Унинг
Чўпонота қабристонидаги қабри устига ўрнатилган совуқ мрамор
тошдаги расми ва қуйидаги сатрлар ўксик дилимизга бироз
таскин беради:

РАХМОНОВ БАХТИЁР ИСКАНДАР ЎЕЛИ

19-23-62 - 19-13-84

X XI

Мусофир эл-юртларда

Үсiб-үнгән гүл-гүнча.

Ўн гулидан бир гули

Очилмаган түгүнча.

Калбимизда яшайсан.

То бу олам тургунча!

ТОЖИК УКАМ – СУЛАЙМОН

...1972 йилнинг декабрь ойи эди. Ҳарбий хизматим Туркманистоннинг Мари шаҳридан Тошкентнинг Марказий ҳарбий госпиталига ўтказилган. Асаб касалликлари бўлимининг катта ординатори лавозимида ишлашга энди киришган пайтим. Бир куни кечга яқин бўлим бошлиғимиз мени ҳузурига чақириб қолди.

— Бугундан бошлаб кундалик иш тартибингиз бир оз ўзгаради. Асосий иш жойингиз шу ер бўлса-да, хизматни вақтинча Госпиталь бозори ёнидаги филиалимизнинг юқумли касалликлар бўлимида ўтайсиз. У ерда ёш бир аскар йирингли эпидемик

менингит билан оғир аҳволда ётибди. Беморнинг орқа миясидан ҳар куни икки маҳал суюқлик чиқариб, дори юбориш зарур. Бу даволашнинг энг замонавий ва самараси тез кўзга кўринадиган бирдан-бир ишончли усули эканлигини биласиз. У ерга ҳозироқ боришингиз мумкин.

Йўл-йўлакай бош мия яллиғланиши — менингит касаллиги ҳақида ўқиган, билганларимни ҳаёлимдан ўтказиб, алоҳида хонада ётган бемор ҳузурига кириб келганимни ҳам билмай қолибман. Дастлаб унинг умумий аҳволини кўздан кечирдим. Каравотда оёқ-қўллари дока билан каравот четига боғланган, озгингина йигит шифтга қараб ётарди. Оғиз-бурнига кислород мосламаси тутилган, ўнг ўмрови яқинидаги йўғон қон томирига штатив орқали ўрнатилган томчи тузилмаси уланган. Шу боисдан унинг нафас олиши равон, қон томири уриши бир меъёрда эди. Фақат кўзлари юмуқ, саволларга жавоб бермас, беҳуш ётарди. Ҳарорати баланд, юзи ва баданига палахса-палахса, гултожихўрозга ўхшаш қизғиш-қўнғир тошма тошган. Ўнг кафтимни беморнинг энсасига қўйиб, бошини кўтаришга ҳаракат қилган эдим, бўйни қотиб, олдинга эгилмади, даҳани ҳам кўкраги томон букилмади.

Мен беморнинг касаллик тарихига кўз югуртирдим: «Ҳамроқулов Сулаймон. 1954 йилда туғилган. 1972 йилнинг ноябрь ойида Фарғона вилояти, Риштон шаҳридан ҳарбий хизматга чақирилган. Маълумоти ўрта, миллати тожик. Уйланган».

Хуллас, Сулаймон 1-1,5 ой деганда аста-секин оёққа туриб, қувватга кира бошлади, аммо на соатнинг чиқиллаши, на бироянинг гап-сўзини эшитарди. Табиатнинг барча неъматларидан бебаҳра бўлиш уни тобора ташвишга соларди. У баъзан ўзини қўйишга жой тополмай, ўксиб-ўксиб йиғларди. «Мен энди кимга керакман? — деб ўйларди у. — Бу аҳволимга Маҳбуба қандай қарар экан?»

Сулаймон ҳарбий хизматга жўнашидан икки ой олдин уйланган экан. Унинг бетоблигидан хабар топган рафиқаси қайнонаси билан бир неча бор уни кўргани Тошкентга, госпиталга келдию, Сулаймоннинг кўнгли бир оз кўтарилгандек бўлди. У аввал Сулаймоннинг қулоғига паст овоз билан тожик тилида нимадир, деб оҳиста пичирлади. Сулаймон рафиқасининг ҳар бир сўзи, имо-ишорасини лабидан уқиб олди шекилли, кўнгли аллақандай ёқимли ҳис-туйғуга тўлди.

Орадан кўп ўтмай, яъни 1973 йилнинг бошларида оғир касаллик қолдирган асоратни даволаш мақсадида уни мен ишлайдиган асаб касалликлари бўлимига ўтказдик. Биз энди ҳар куни икки-уч соатлаб имо-ишора, қоғоз-қалам орқали суҳбатлашардик.

Мен Сулаймонга айтадиган гапларим, маслаҳатларимни катта-катта ҳарфлар билан дафтарга ёзар, у менинг ёзганларимни ўқиб, кўнгли анча таскин топарди. Мен кўпинча унга: «Шунчалик омон қолганингизга шукр қилинг. Қулоғингиз эшитмаса ҳам кўзингиз кўради, оёқ-қўлингиз бут, ақлу ҳушингиз жойида. Энг асосийси, оилангиз бор. Маҳбубахон сизни севади, ҳеч қачон ташлаб кетмайди. Умидсиз бўлманг, укажон», дердим. Бу орада Сулаймоннинг рафиқаси, қариндошлари тез-тез унинг олдига келиб, ўксик кўнглини тоғдек кўтариб туришди. Сулаймон ҳам тақдирга тан бера бошлади, ҳарбий-тиббий ҳайъат қарори билан хизматга нолойиқ деб топилиб, уйига жавоб берилди.

...1983 йилнинг кузи эди. Бирдан эшик тақиллаб қолди. Очсам Сулаймон рафиқаси билан турибди. Биз кучоқлашиб кўришиб кетдик.

Маҳбубахон менга Сулаймон турли бадий ва техник адабиётларни ўқишга қизиқиши, «Ёшлик» журналининг май ойи сониди менинг ҳужжатли асаримни ўқиб, ўзида йўқ хурсанд бўлгани ва журнални бағрига босиб, «Акамни топдим! Энди Тошкентга бораман», деб ҳаракатга тушиб қолганини айтди. У журнал таҳририятига хат ёзиб, менинг яшаш манзилимни билиб олибди.

— Гапиринг энди, акангизга ичингиздаги дардларингизни! Нега жим ўтирибсиз? — деб қўшиб қўйди, жилмайиб жимгина ўтирган ёстиқдошига.

— Нима дейман? Гапим йўқ. Акамни кўзим билан кўрдим, кўнглим тўлди, — деди у ўзига хос майинлик билан бошини қимирлатиб менга тикиларкан. — Сиз менга доим ноумид бўлманг, дер эдингиз. Худо бизга Умиджон, Хуршиджон деган ўғиллар, Ёқутхон исмли қиз берди, ўзимиздан кўпайиб қолдик. Раҳмат сизга!

Шу-шу бўлди-ю, биз оға-ини тугиниб, бир-биримизникига борди-келди қиладиган бўлиб кетдик.

1987 йилнинг декабрь ойи охири, янги йил арафаси эди. Ярим кечада телефон узундан-узоқ жиринглаб қолди.

— Мен Риштондан, амаки, Умиджонман, — деган овоз қулоғимга эшитилди.

— Қалай, тинчмисизлар? Ота-онангиз саломатми? — дедим мен.

— Яхши, амаки, ҳаммамиз соғ-саломатмиз. Онам кеча қиз туғдилар! Дадам Искандар амакингга айт, исм қўйиб берсинлар, деб илтимос қилдилар.

— Жуда яхши бўпти. Исми Муборакхон бўлсин! — дедим узоқ ўйлаб ўтирмай.

Бир неча кундан сўнг биз Маҳбубахонни табриклагани Риш-

тонга бориб келдик. Мана орадан йиллар ўтди. Болалар улғайиб, бола-чақали бўлиб кетишди. Ҳали ҳам борди-келдимиз бор. Ўтган йили Мубораххонни ҳам узатдик, неварали бўлдик.

Бу ўтган гапларни эслашимнинг боиси шуки, яқинда яна бир қизиқ воқеа юз берди. Тобим қочиб, ўзим хизмат қилган бўлимда даволаниб ётган эдим, мени кимдир йўқлаб келганини айтишди. Чиксам, не кўз билан кўрайки, қаршимда ўша қадрдонларим: иним Сулаймон ва унинг рафиқаси Маҳбубахонлар туришарди. Биз қайта-қайта кўришдик.

— Сизларни қайси шамол учирди? Қаердан келяпсизлар? Сизларга менинг бу ердалигимни ким айтди? — деб сўрадим.

— Укангиз уч-тўрт кун аввал Сизни тушларида кўриптилар. Сиз оппоқ кийимда эмишсиз. «Акамга бир нарсa бўлган, юр, бориб, хабар олиб келамиз» деб қўймай олиб келяптилар, — деди Маҳбубахон кўзига астойдил ёш олиб. — Уйингизга борсак, касалхонада экансиз. Худо дардингизга шифо берсин!

Хулоса шуки, ҳақиқий дўст, биродар бўлиш миллат ва масофа танламас экан. Дилингиз пок, кўнглингиз яқин бўлса, бир-бирингизга яхшилик тилайверар экансиз.

ЙИГИТ БОР — ҚАЛЪА БУТ, ҚЎРҒОН САЛОМАТ

Мазкур мақолани ёзиш учун қўлимга қалам-қоғоз олар эканман, бундан анча йил аввал бўлиб ўтган бир-бирига зид воқеа-ҳодисалар худди кино тасмасидек кўз ўнгимдан ўта бошлади.

Биринчи воқеа. Тошкент шаҳрининг ҳозирги Учтепа туманидаги Катта Қанғли, Миржумон даҳаларида девор дармиён кўни-кўшни, эл-юртда ардоқли икки кекса одам янашарди. Булар Азиз Ота ва Абдурахмонхўжа қози бобом.

1941—1945 йиллардаги Иккинчи жаҳон муҳорабасида Азиз Отанинг бир эмас, беш фарзанди — Султонбой, Турсунбой, Абдумажид, Абдуваҳоб ва Тошкентбойлар сафарбар бўлишди. Беш баҳодир ичидан биргина Турсунбой урушдан қайтмади.

Бу оиланинг кенжа вакили Рустам Султонов олий ўқув юртини тугатгач, ўз ўрнини Куролли Кучлар сафида топди, йигирма беш йилдан зиёд чегара қўшинлари таркибида лейтенантликдан полковник, бўлинма бошлиғи лавозимидан Ўзбекистон Республикаси Чегара қўшинлари қўмондони ўринбосари даражасигача кўтарилди. Давлатимиз тинчлиги, сарҳадларимиз дахлсизлигини сақлаш ва мустаҳкамлашга улкан ҳисса қўшди, аждодлари жанговар анъаналарини муносиб давом эттирди.

Худди шундай фахр ва ифтихор билан биз юқорида исмлари тилга олинган Абдурахмонхўжа қози бобом фарзандлари ҳақида ҳам айтишимиз мумкин.

Нафсиламбрини айтганда юртимизда бундай оилалар, улуғ ва азиз инсонлар кўплаб топилади. Афсуски, бундайлар сони йил сайин камайиб кетмоқда. Лекин уларнинг исми ва жисми доимо дилимиз ва тилимизда сақланади. Юртимизда «Хотира азиз, Қадр абадий»лиги ўз тасдиғини топмоқда.

Расмий маълумотларга кўра, Иккинчи жаҳон урушига биргина Ўзбекистондан 1 433 230 киши сафарбар этилган. Шулардан 395.725 киши ҳалок бўлган. 263.055 киши жанг майдонларида бедарак йўқолган («Халқ сўзи» 1994 йил, 23 февраль). Уларнинг аксарияти ҳали ҳаёт лаззатиға тўймаган навқирон йигитлар эди.

Иккинчи воқеа XX асрнинг саксонинчи йиллар охири билан боғлиқ. Ярим кечада кўча эшигимиз қўнғироғи кетма-кет жиринглади. Минг хавотир билан елкамга чопонимни елвагай ташлаб, эшикни очдим. Йўлакда узоқ йиллик бир танишим, хўмрайиб турарди.

— Тинчликми?

— Тинчлик, — деди негадир безовталаниб.

— Ҳа, ярим кечада нима қилиб юрибсан? Ичкарига кир, — десам, кўнмади.

— Йўқ, шу ерда гаплашамиз, зарур гап бор, — деди у ёқ-бу ёққа аланглаб.

— Нима гап экан?

— Бир яқин қариндошимиз, жияним, эл-юртга таниқли, обрўли одамнинг ўғлини армияга чақиритишпти. Унинг эса, ҳарбий хизматга боргиси йўқ. Туман ҳарбий ишлар бўлимидан келган чақирув қоғозини ола солиб, уйига ҳам келмай, аллақерларда қочиб юрибди. Ота-онаси бундан жуда хавотирда. Улар ҳам ўғилларини қандай қилиб бўлса-да, хизматга жўнатмаслик пайида. Қанча сарф-харажат бўлса, рози.

— Бу бўлмағур гап! Қолаверса, жиноят! — дедим унинг гапини шартга кесиби, ич-ичимдан қалтираб.

— Шошма-шошма. Мен уни яширинган жойидан топиб, алдаб-сулдаб, бир амаллаб юқумли касалликлар шифохонасига ётқиздим.

— Қандай касаллик билан?

— Сариқ касаллиги.

— Ҳақиқатан ҳам унда шундай касаллик борми?

— Йўқ! Ҳамма гап шунда, оғайни. Бир ёрдам бермасанг бўлмайти. Бунинг устига ҳарбий комиссариатдаги ходимлар бундан хабар топиб, қуролланган соқчилар билан келиб, уни мажбуран

ҳарбий госпиталга олиб кетишмоқчи. Бунга уларнинг ҳаққи борми? Бунда ҳолимиз нима бўлади?

— Ўл бўлади, дард бўлади! Ҳарбий хизматдан бўйин товлашнинг ўзи жиноят! Бунинг охири вой! Кейин ўша қочоқ жиянинг ёнига сени ҳам қўшиб, оёғингдан осишади!

— Э, нафасингни иссиқроқ қил! Бир амаллаб, бунинг иложини топ, оғайни. Ахир сен узоқ йиллардан бери ҳарбий соҳада ишлайсан-ку!

— Шунинг учун ҳам бу жиноий ишга бутунлай аралашмайман.

— Хизматингга рози қиламиз.

— Бу гапингни катта холангга бориб айт! Мен бунақа ифлос ишларга қўл урганимда аллақачон итимнинг туваги олтиндан бўларди. Энди менга қара, ақл-хушингни йиғиб, ўпкангни бос, маслаҳатимга қулоқ сол. Ҳали ҳам кеч эмас. Ўша боланинг ота-онасига айт, яхшилаб панду насихат қилишсин, тушунтиришсин. Ҳарбий хизмат ҳақиқий йигитнинг бурчи, вазифаси. Бошида дўпписи, белда белбоғи бўлса, кўпчилик қатори армияга бориб, хизматини ўтаб қайтсин. Ҳозир замон тинч. Қолаверса, оддий фуқаро сифатида тўрт мучаси соғ бўла туриб, ҳарбий хизматдан бўйин товлаш Конституция ва Қонунларимизга зид, тегишли жазо олиши мумкин!

Бу гапидан сўнг йўлакдаги зина остидан кимдир ҳовлиқиб, ташқарига отилди, эшикни тарақлатиб ёпди. Билсам, танишим менинг олдимга ўша юқори мартабали қариндоши билан келган экан.

Шу-шу ўша оғайним билан деярли беш-олти йил юз кўрмас бўлиб кетдик. Назаримда, у ўз ножўя қилмиши, хатти-ҳаракатидан ниҳоятда хижолатда эди. Қочқоқ ва кўрқоқ жияни жиноятига яраша озодликдан маҳрум этилибди, ҳали-ҳали кўксидати аламли, қора доғ ўчмасмиш. У бу гапни бир тасодифий учрашувимиз пайтида мендан кечирим сўраб айтди ва қўшиб қўйди:

— Ҳозир катта неварамни ҳарбий хизматга тайёрлаяпман. Зеро, сенга ўхшаган ватанпарвар бўлиб етишса!

Мен ўша эски қадрдонимнинг юрагида ростми-ёлғонми, ҳарбий соҳа ходимларига шунчалик меҳр ва ихлос туйғуси уйғонганидан хурсанд бўлдим.

Демоқчиманки, ўтган йигирма йил мобайнида миллий армиямизда бўлган ва бўлаётган оламшумул ўзгаришлар, ўтказилаётган изчил ислохотлар самараси ўлароқ, ҳарбий хизматнинг обрў-эътибори, нуфузи юксак даражага кўтарилди, ёшларнинг армияда хизмат қилиши том маънода шон-шараф ишига айланди.

Чунки халқимизнинг тинчлиги, хавфсизлиги, сарҳадларимиз дахлсизлигининг мустаҳкам қалқони бўлган, ҳар жиҳатдан қудратли, салоҳиятли профессионал армиямиз вужудга келди. Бу билан ҳар қанча фахрлансак арзийди.

Бу борада Президентимиз Ислоҳ Каримовнинг «Миллий армиямиз — мустақиллигимизнинг, тинч ва осойишта ҳаётимизнинг мустаҳкам кафолатидир» номли асари ёшлар ичида олиб бориладиган маънавий-маърифий ишларимиз учун дастурил-амалдир, албатта.

Сирасини айтганда, ҳозирги пайтда миллий армиямиз сафларида ҳар қандай шароит, вазиятда ҳам иймон, эътиқоди мустаҳкам, сўзи билан иши бир мард, баҳодир, жасур ўғлонларимиз хизмат қилишмоқда. Академик шоиримиз Фафур Фулом айтганидек:

Йигит омон бўлса, хавфу хатар йўқ,
Қалқон бор, қалъа бут, қўрғон саломат.
Қизлар кулгусида авжу даромад,
Чоллар уйқусида жаннат, фароғат.

Дарҳақиқат, биз Она-Ватанимиз посбонларининг оғир, машаққатли, аммо хайрли ва савобли ишларида улкан муваффақиятлар тилаймиз!

ҲУНАРЛИ ФАРЗАНД

«Дунёда Ватан сўзидан азий ва муқаддас, юракка яқин калом топилмагани каби, Ватан ҳимоячиси бўлишдан ортиқ шон-шараф йўқдир», дейди Президентимиз Ислоҳ Каримов Ватан ҳимоячиларига йўллаган табригида. Дарҳақиқат, мазкур тушунчалар бири-бири билан чамбарчас боғланган бўлиб, асрлар оша аجدодларимиз ўғитлари, халқимизнинг бугунги бунёдкорлик ишларида яшаб келмоқда.

Бу ҳаётий ҳақиқат пайғамбаримиз расулуллоҳ саллолоҳу алайҳи васалламнинг муборак калималарида ҳам ўз ифодасини топган, яъни *«Ҳуббул Ватан минал иймон»*, *«Ватанни севмоқ иймондандир»*, дейилган. Бу деган сўз Ватан меҳри, сеҳрини дилига туккан ҳар бир инсон Ватан тинчлиги, осойишталиги йўлида зарур бўлса, жонини фидо қилишга тайёр туриши ҳам фарз ҳам қарздир. Шунга кўра, аجدод-авлодларимиз ўз фарзандларини ёшлиқдан бошлаб, мард, жасур, ватанпарвар, фидойи қилиб тарбиялаш чоратадбирларини кўришган, уларни сузиш, камондан ўқ узиш, отда

чопиш, қиличбозлик билан шуғулланиш, қўл жанги, курашга тушиш каби касб-ҳунар, одатларга баҳоли қудрат ўргатишган. Бу уларни нафақат жисмоний бақувват, бардам, балки маънан, руҳан етук, баркамол, сабр-тоқатли, қаноатли, иймон-этиқоди мустаҳкам, фидоий инсонлар бўлиб етишишларига имконият яратган. Буни улуғ бобокалонларимиз Амир Темур, Заҳириддин Муҳаммад Бобур, Жалолиддин Мангуберди ва бошқалар мисолида кўриш мумкин. Соҳибқирон Амир Темур бобомиз: *«Аскари қувватли мамлакат бой бўлур, бой мамлакатнинг аскари қувватли бўлур»*, деб бежиз айтмаган албатта. Шу фикрни ижодий бойитган Юртбошимиз эса: *«Фарзандлари соғлом юрт қудратли бўлади, қудратли юртнинг фарзандлари соғлом бўлади»*, деб айтдилар. Бу қалб сўзлари шунчаки даъват, оддий чақириқ ёки ўткинчи шиор эмас, балки халқимизни ҳушёрлик, огоҳлик, одамийликка чорловчи, узоқни кўзлаб тузилган пухта-пишиқ дастуриламалдир. Унинг замирида мустақил давлатимиз пойдевори, ўқ илдизини мустаҳкамлаш, Ватанимиз куч-қудратини янада ошириш каби улуғ манфатлар ётади.

Президентимиз таъбири билан айтганда: *«Осуда ҳаётимизга раҳна солишга уриниб кўрган, ғаразли ва мудҳиш мақсадларини амалга оширишга хуруж қилган ёвуз кучлар ўзининг қора ниятига етолмаган, етолмайди ҳам»*. Бу юксак масъулият ҳис-туйғуси республикамиз ҳар бир фуқаросининг жон-жони, қон-қонига сингиши бошланган ҳайрли иш, дадил қадамнинг пировард натижаси, сўз эмас, унинг амалдаги ижроси, исботи билан қадрлидир. Зеро, бу умумҳалқ аҳамиятига молик улуғ вазифаларни бажариш ва амалга оширишда нафақат давлат ташкилотлари, балки кенг жамоатчилик, бутун эл-юрт фаол иштирок этиши лозим. Бу борада давлат дастурида белгиланган катта чора-тадбирларни ҳаётга татбиқ этиш муффақиятлар гаровидир, албатта. Бунга эса заррача шак-шубҳамиз йўқ. Бу улуғ дастур, режалар ҳақида ўйлар эканман, ёдимга бир ривоят тушади:

Эмишки, қадим замонларда икки қавм ўртасида низо бошланиб, бир обрўли оиланинг тўнғич фарзанди жангга отланибди. Унинг бошига оғир синов тушибди. Лашкарбоши ўша одамнинг ўғли билан оддий оиладан чиққан бир йигитни ҳузурига чақириб топшириқ берибди:

— Отангни жуда қаттиқ ҳурмат қиламан. Шу боисдан ҳам бу оғир вазифани сенга топширишни лозим деб топдим. Сенга худди ўзимга ишонгандек ишонаман.

— Айтинг соҳиб, мен хизматингизга тайёрман! — дебди йигит.

— Азон айтилгунга қадар ёғий қароргоҳига ўтиб, менга аниқ маълумот келтирурсан. Мана бу йигит сенга ҳамроҳ бўлади. Илло, оддий косибнинг ўғли бўлган бу йигитдан асло чўчима ва уни сира ўкситма. Яратганнинг олдида барчамиз тенгмиз.

Икки сипоҳ ярим тунда оғир вазифани бажариш учун хавфли йўлга отланибдилар. Душман қароргоҳига ўтиш учун катта дарёдан сузиб ўтиш зарур экан. Қирғоққа борганларида нуфузли оиланинг фарзанди сувнинг совуқлигидан чўчиб, баҳона излабди. Бунга жавобан косибнинг ўғли:

— Ёзнинг саратонида сувдан сескансангиз қандоғ бўлди биродар? — дебди.

Орадан кўп вақт ўтмай, йигит сирини ошкора қилишга мажбур бўлибди:

— Очигини айтсам, сузишни билмайман, Чўкиб кетаман деб, қўрқаман.

— Барибир, муаммонинг чорасини топишимиз керак. Сардоримиз сизга қаттиқ ишонганлар. Сиз бўлса... топшириқни сўзсиз бажаришга мажбурмиз!

— Чораси не бўлур? — йигит бироз дадилашиб, ҳамроҳидан сўрабди.

— Мушкулот чорасиз қолмас!

У шундай деб, чапдастлик билан сувга ўзини ташлаб, нариги соҳилга сузиб кетибди. Йигит эса оддий косибнинг ўғли мендан кўра, қўрқмас, ботир экан, бунинг устига чаққон сузишни ҳам билар экан, деб ҳижолат чекиб, ўз-ўзидан уялибди, оғринибди.

Бироз фурсатдан сўнг, косибнинг уддабурон, тадбиркор, чаққонгина ўғли мўъжазгина, қамишдан ясалган қайиқ билан бу қирғоққа қайтибди.

— Юринг, вақт ўтмасин.

Улар биргаликда душман истеҳкомига яқин, ёғий навкарлари зарурат учун ўтиб қолиши мумкин бўлган ерда пистирма қуриб, пайт пойлашибди. Ниҳоят, улар кутган қулай вақт келибди. Икки ёғий соқчиларининг ўзаро суҳбати уларнинг қулоқларига чалинибди. Шунда косибнинг ўғли дебди:

— Мен далилни тирик асир олмоқ учун қулай жойга ўтурман. Сиз эса шу ерда қолиб, мабодо бирор хавф-хатар туғилса, камондан ўқ узиб, соқчилардан бирини ярадор қилурсиз.

Йигит ҳамроҳининг ботирлиги, тадбиркорлигига қойил қолиб, унинг хатти-ҳаракатини зимдан кузатиб турибди. Камондан усталик билан ўқ отиш фурсати етганда нуфузли кишининг фарзанди бу ишда ҳам нўноқлик қилибди. Қўли қалтираб,

камондан ўқ узолмабди. Косибнинг ўғли эса икки забардаст соқчи билан тенгма-тенг, мардонавор олишиб, уларнинг бирини оғир ярадор қилибди, иккинчисини асир олиб, пистирма қўйилган ерга келибди. Лекин бир оғиз ҳамроҳига таъна қилмабди.

— Илм олмоқликнинг изига тушиб, кўп нарсани йўқотган ғофил эканман, — дебди йигит ҳамроҳига унинг мардлиги, жасоратига қойил қолиб. — Дарё бўйида яшаб, сузишни ўрганмабман. Мерганнинг набираси бўлатуриб, камон ушлаш, аниқ нишонга ўқ узишни билмасам, мен қандай одам бўлдим? Жуда уятлик иш бўлди, мени кечиринг, бундан кўра ўлганим яхши. Узр дўстим, минг бора узр. Мен сардоримиз олдида ҳам, сизнинг олдингизда ҳам ўз йигитлик, фуқаролик бурчимни бажара олмадим.

Қиссадан ҳисса шулки, обрўли оила фарзанди бўлган сипоҳ йигит ўзининг уқувсизлиги, ўз вақтида бирор ҳарбий касб-хунарни ўрганмагани учун ҳамроҳидан узр сўрагани билан, энг катта, асосий айб унда эмас, унга ёшлигидан яхши таълим-тарбия бермаган ота-онасида эди. Донолар айтганидек:

«Хунар-хунардан унар. Касб-хунар ўрганмаган фарзанд, ҳар қадамда берур панд, ота-онасига раҳмат эмас, лаънат келтирур, юзини ерга қаратур».

Шундай экан, фарзандларимизга дунёвий, урфоний илмлар қатори бир аниқ касб-хунур ҳам ўргатиш, айти муддаодир..

ШАРАФ ВА МАСЪУЛИЯТ

Дунёда касблар хилма-хил бўлиб, унинг ичида Ватан ҳимоячиси деган ном шарафлидир. Зеро, Ватан олдидаги йигитлик бурчини ўгаш фуқароларнинг нафақат конституциявий, балки инсонийлик бурчи, буюк шараф, масъулияти ҳамдир. Киндик қонинг тўкилган муқаддас азиз тупроқ — Ватанни кўз қорачигидек асраб-авайлаш — ўз оиласи, шаъни, ор-номусини ҳимоя қилиш демакдир.

Шунинг учун ҳам Ватан унга бўлган сидқидил — меҳр-муҳаббатдан юксалади, эъзозланади. Маълумки, ҳар бир давлат мустақиллигини, аввало, ўша мамлакат армияси, Қуролли Кучлари ҳимоя қилади. Шу боис, истиқдолнинг дастлабки кунлариданоқ, мамлакатимиз мудофааси давлат сиёсатининг энг устувор вазифаларидан бири сифатида белгилаб олинди. 1991 йил 6 сентябрда Ўзбекистон Республикаси Мудофаа ишлари вазириги ташкил этилди. 1992 йил 14 январь куни эса, мустақил давлатимиз тарихида яна бир муҳим тадбирга қўл урилди — республикамиз ҳуду-

дидаги барча ҳарбий қисм ва бўлинмаларни Ўзбекистон тасарруфига ўтказиш тўғрисида қарор қабул қилинди. Юртбошимиз, Ўзбекистон Республикаси Қуролли Кучлари Олий Бош Қўмондони ташаббуси билан эълон қилинган мазкур тарихий ҳужжат мамлакатимиз хавфсизлигига таҳдид солиши мумкин бўлган ва келиб чиқаётган хавф-хатарларни ҳар томонлама чуқур таҳлил этиш асосида армиямизни ислоҳ қилишнинг узоқ муддатли дастури ишлаб чиқилишига йўл очди. 1993 йилдан эътиборан 14 январь — Ватан ҳимоячилари куни деб эълон қилинди. Бу ҳақда Президентимизнинг «Миллий армиямиз — мустақиллигимизнинг, тинч ва осойишта ҳаётимизнинг мустаҳкам кафолатидир», «Юксак маънавият — енгилмас куч», «Ўзбекистон мустақилликка эришиш остонасида» номли асарлари, шунингдек, Тошкент шаҳридаги «Ватанга қасамёд» монументи очилиши маросимидаги нутқларида батафсил сўз юритилгани масаланинг туб моҳияти ва аҳамиятини янада ойдинлаштиради.

— Ватанимизни ҳимоя қилиш ҳар бир фуқаронинг муқаддас бурчидир, — деган эди Президентимиз ўзининг ҳарбийлар билан бўлган бир суҳбатида. Шу билан бирга Ватан ҳимоячиси аниқ бир касб бўлиб, унинг обрў-эътибори кун сайин юксалаётгани бежиз эмас. Бугун ёшларимиз ўртасида бу касбга нисбатан қизиқиш ортиб бормоқда. Чунки ёшларимиз Ватанни севади, уларнинг қалбида элу юртга муҳаббат ва садоқат туйғулари жўш уриб турибди. Шундай экан, ҳарбий хизматчиларимизни ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш масалалари доимо эътиборда бўлиши табиийдир.

Зеро, бугун Ер юзида истиқомат қилаётган барча инсонпарвар, адолатпарвар, тараққийпарвар эл-элат, миллатларнинг ягона орзу-тилаги — тинчлик, барқарорликдир. Шу фикр, мулоҳазалар Ўзбекистон Республикаси Президенти, Қуролли Кучлар Олий Бош Қўмондони Ислом Каримовнинг Ўзбекистон Қуролли Кучларининг 20 йиллиги муносабати билан Ватан ҳимоячиларига йўллаган байрам табригида ҳам ўзининг ёрқин ифодасини топгани айни муддаодир:

«Ҳозирги босқичда Қуролли Кучларимизни ислоҳ этиш ва унинг жанговар тайёргарлигини оширишнинг аҳамияти энг аввало дунё шиддат билан ўзгараётган, Яқин Шарқ ва Форс кўрфази атрофидаги вазият тобора кескинлашаётган бир шароитда қарама-қаршилик, хавфсизликка турли таҳдид ва хатарлар кучайиб бораётганини ҳисобга олганда, минтақада юзага келаётган мураккаб вазият билан белгиланади.

Марказий Осий минтақаси ўзининг геосиёсий ва геостратегик аҳамияти, улкан минерал хомашё ресурсларига эга экани туфайли кейинги йилларда йирик давлатларнинг доимий диққат марказидаги объектга, уларнинг стратегик манфаатлари тўқнашадиган ҳудудга айланмоқда, шу билан бирга, ўттиз йилдан зиёд вақт мобайнида уруш давом этаётган Афғонистондаги кескинлик ва қарама-қаршилиқнинг ҳали бери сақланиб келаётган таъсири остида қолмоқда.

Америка контингенти ва хавфсизликка кўмаклашадиган ҳалқаро кучларнинг 2014 йилда Афғонистондан олиб чиқиб кетилишининг эълон қилиниши ва келгусида бу қарорнинг амалга оширилиши террорчилик ва экстремистик фаолиятнинг кенгайиш хавфининг кучайишига, мазкур улкан минтақада кескинлик ва қарама-қаршилиқнинг ортишига, бу ерда доимий беқарорлик манбаи яратилишига олиб келиши мумкин.

Минтақада жойлашган айрим мамлакатлардаги ижтимоий норозиликнинг кучайиши, экстремистик кучларнинг сафига янги-янги аъзоларни жалб этиш учун қулай замин туғдираётган, ёмонлашиб бораётган ижтимоий-иқтисодий вазият минтақавий барқарорлик ва хавфсизликка қарши жиддий таҳдид бўлиб қолмоқда.

Шу борада ихчам, ҳаракатчан қисм ва бўлинмалардан фойдаланган ҳолда, кўққисдан, шиддатли ва тез амалга оширилиши билан ажралиб турадиган замонавий жанговар операцияларни ўтказиш шарт-шароити ва характери тубдан ўзгарганини доимо назарда тутиш лозим.

Бугунги кундаги ҳарбий можаро ва маҳаллий урушлардаги жанговар операцияларнинг таҳлили шундан далолат бермоқдаки, махсус вазифаларни бажарадиган принципитал жиҳатдан янги жанговар тизимларни, бир-бири билан бевосита жангга кирмасдан ҳарбий ҳаракатлар олиб бориш шакллари ва энг янги ахборот технологияларини, замонавий юқори даражадаги аниқлик билан зарба берадиган қурол-яроғ турларини қўллаган ҳолда уруш олиб бориш усулларида тобора кенг фойдаланилмоқда.

Лўнда қилиб айтганда, Марказий Осий ва дунёда вужудга келаётган ижтимоий-сиёсий, социал-иқтисодий, ҳарбий-сиёсий вазиятни баҳолаш минтақадаги тинчлик, барқарорлик ва изчил тараққиётга нисбатан таҳдидларнинг кучайиш тенденцияси тобора ортиб бораётганини кўрсатмоқда.

Буларнинг барчаси мамлакатимизнинг бутун муҳофаа ва хавфсизликни таъминлаш тизимини янада такомиллаштириш ва унинг

самарадорлигини юксалтириш бўйича олдиндан ишлаб чиқилган тизимли чора-тадбирларни амалга оширишни, Қуролли Кучларимизнинг салоҳияти ва ҳарбий тайёргарлигини ҳар томонлама мустаҳкамлаш борасидаги ишларни изчил давом эттиришни тақозо этмоқда».

Шунинг ўзиёқ, бизни огоҳлик, хушёрлик, маънавий руҳий бирлик, ҳамкорликка чорлайди, даъват этади.

ҚАСАМЁД

Маълумки, 2010 йилнинг 10 январида Тошкент шаҳрида Қуролли Кучларимиз шарафига «Ватанга қасамёд» ҳайкали бунёд этилиб, унинг очилишида муҳтарам Юртбошимиз қатнашиб, нутқ сўзлаган эдилар. Бу тарихий жараён ўз маъно-мазмун, моҳияти, аҳамияти билан чиндан ҳам халқ ва армия бирлиги, мардлик ва жасорат мадҳияси, эл-юртга садоқат тимсоли сифатида эътироф этилди.

Ёш авлодни миллий ғоя руҳида, фидойи ва матонатли ўғлонлар этиб тарбиялашда маънавий ибрат намунаси бўлиб хизмат қиладиган бу бетакрор обида бугун халқимизнинг энг муқаддас масканларидан бирига айлангани бежиз эмас. Чунки бу салобатли ҳайкал тимсолида жуда чуқур мазмун-моҳият мужассам. Ушбу муҳташам мажмуага қараб, беихтиёр ўйга толасан киши. Биз учун она, Ватан тушунчалари азал-азалдан бир-бирига муштарак ва муқаддас саналган. Она сиймоси ўзининг меҳрибонлиги, фидойилиги, эзгуликнинг ёрқин рамзи бўлса, Ватанимиз ҳам энг улуг ва энг муқаддасдир. Шу боисдан юрт ҳақида ўйлаганимизда, аввало, кўз олдимизда қўлларини дуога очиб, юз-кўзларидан нур таралиб турган мунис ва муътабар она қиёфаси бутун бўй-басти билан яққол гавдаланади. Фарзанд унга оқ сут берган, бағрида кўтариб вояга етказган ўз волидаи муҳтарамаси олдида қанчалик қарздор бўлса, Ватани олдида ҳам шундай бурчлидир, албатта. Шунинг учун ҳам она заминни, гўзал ва бетакрор диёрини кўз қорачиғидай асраб-авайлаш, ҳимоя қилишга астойдил бел боғлаган йигит чин қалбидан қасамёд қилади, онт ичади, аҳлига содиқ қолишга ваъда беради.

Ҳарбий қасамёд қабул қилиш шарафли касб эгалари ҳаётида бир умр унутилмас, ҳаяжонли дақиқалардан бири ҳисобланади. Дастлабки кўникмаларни дилига жойлаган аскар ҳарбий қасамёд қабул қилганидан сўнг бошқача бўлиб қолади, том маънода чинакам ҳарбий хизматчига айланади, унинг зиммасида улкан масъулият, юксак бурч, мажбурият ётади.

Бу жараённи ўз кўзи билан кўриб, қалби бениҳоя фахр, ифтихор ҳис-туйғулари билан тўлиб-тошган аскар оналари ҳаяжонини ифода этиш эса ниҳоятда мароқли ва ибратлидир.

— Саф тортиб турган норғул йигитлар орасида менинг ҳам фарзандим борлиги кўксимни ғурурга тўлдириб юборди, беихтиёр кўзимда севинч ёшлари пайдо бўлди. Қаранг, ҳарбий либос фарзандларимизга янада кўрк, салобат бахш этибди. Ўғлим билан суҳбатлашдим. Гарчи орадан эндигина бир ойдан зиёд вақт ўтганига қарамай, назаримда у анча улғайгандек. Қарашларида, гап-сўзларида қатъият, жиддийлик акс этади. Ўтган давр мобайнида ранг-рўйлари тоза, бироз тўлишган. Ўғлимга боқиб, унинг қаторида мард, жасур ўртоқлари борлигини кўриб, шундай ўғлоннинг онаси эканлигимдан фахрланиб кетдим. Муҳташам «Ватанга қасамёд» мажмуаси пойида ҳарбий қасамёд қабул қилган ўғлимнинг ўз йигитлик аҳди, қасамига содиқ қолишига, Ватан олдидаги бурчини намунали бажариб, юзимизни ёруғ қилишига астойдил ишонаман, — дейди қашқадарёлик Матлуба Раҳимова.

— Қалбимда ўзгача қувонч, ажиб бир ҳис-ҳаяжон бор. Буни қаранг, ўғлоним ҳақиқий йигит бўлиб, эл-юрт, Ватан тинчлиги, осойишталиги йўлида хизмат қила оладиган мардлар сафидан жой олиб турибди! Бу менга фахр, ғурур бағишлайди. Ўғлим ва унинг сафдошларига қараб, кўзим қувнайди, дилим яйрайди, — дейди бухоролик Икром Аҳадов.

— Ҳарбий қасамёд ҳарбий хизматчининг энг азий ва муқаддас каломидир. Агарки, у ўз зиммасига шундай юксак бурч ва масъулиятни олибдими, буни амалга оширишига асло шубҳа қилмаса ҳам бўлади. Чунки йигит кишининг сўзи, аҳди битта бўлади. Шундай мард ва баҳодир, бир сўзли, қатъиятли йигитларимиз бор экан, юртимизда доим тинчлик, осойишталик барқарор, осмонимиз мусаффо бўлади, дейишга тўлиқ асосларимиз бор. — дейди тошкентлик Рустам Ҳайдаров.

Дарҳақиқат, истиқлол йилларида давлатимиз раҳбари бошчилигида барча соҳалар қатори миллий армиямизни шакллантириш борасида ҳам улкан, оламшумул ишлар амалга оширилди. Эътиборли жиҳати шуки, ҳозирда миллий армиямиз сафларида хизмат қилаётган ёшларимиз, ҳарбийларимиз ўзларининг жанговар, маънавий, интеллектуал салоҳиятлари, қасамёдларига, халқимиз ва Президентимизга содиқликлари билан жаҳондаги ҳеч бир армиядан кам эмас ва кам бўлмасликларини амалда исбот қилмоқдалар. Улар ўз измларида, постларида кечаю-кундуз огоҳ ва ҳушёрдирлар. Зеро, Ватанга қасамёд — онага қасамёддир!

Биз тинчлик иштаймиз жумла жаҳонга,
Марказий Осиё, Ўзбекистонга!
Бу йўлда аждодлар руҳи бизга ёр,
Ҳамиша байроқдир, ҳамкор, мадакор!

Йўлимиз тўғридир, қайтиш йўқ асло,
Қасд қилган боридан бўлур мосуво!
Ёлларни янчишга тайёр посбонмиз,
Узилмас арқонмиз, метин қўрғонмиз!

Эшитинг элатлар, азиз инсонлар,
Эй она халқимиз, дунё, коинот:
Она-юрт, жаҳонда тинчлик сақлашга
Биз қасам ичамиз, қасам, қасамед!

ГУРУР ВА ИФТИХОР

Мустақиллик халқимиз асрлар давомида орзиқиб кутган энг улут, энг азиз неъматдир. Президентимизнинг жасорати туфайли биз ана шу неъматдан баҳраманд бўлиб, эзгу ниятларимиз, орзу-интилишларимиз рўёбини кўраёпмиз, ҳаётимиз тобора фаровонлашиб, келажакка катта ишонч билан қадам ташлаяпмиз. Шу боис ҳам фойзли дастурхон атрофида, турли учрашув ва давраларда беқиёс ўзгаришлар бот-бот тилга олинади, мустақиллик берган имкониятлар ҳақида тўлқинланиб гапирилади. Кексаларимиз қўлларини дуога очганда, «Тинчлигимизга, осойишталигимизга кўз тегмасин, шундай тарихий ишларнинг бошида турган Юртбошимиз соғ-омон бўлсинлар», дея ният қилишади.

Таъкидлаш жоизки, сизу бизнинг бугунги хотиржам, осуда ҳаётимиз Қуролли Кучларимиз томонидан ишончли тарзда ҳимоя қилинмоқда. Бундай шарафли ва масъулиятли вазифани сидқидилдан адо этаётган, тараққиётимиз барқарорлигига камарбаста бўлаётган ўғлонларимиз эса ҳар қанча эъзозга, эътиборга лойиқдирлар.

Маълумки, мамлакатимизда Қуролли Кучларимизнинг 20 йиллиги ва Ватан ҳимоячилари куни кенг нишонланди. Президентимиз, Қуролли Кучлар Олий Бош Қўмондони Ислам Қаримовнинг мазкур сана муносабати билан йўллаган байрам табриги барча юртдошларимиз қалбига чексиз гурур ва ифтихор ҳиссини бахш этди. Мустақиллик йилларида миллий армиямизни шакллантириш борасида амалга оширилган кенг кўламли ислохотлар ҳамда уларнинг самаралари ҳақида атрофлича сўз юритилиб,

ушбу йўналишда бошланган ишларни изчил давом эттириш бўйича қилиниши лозим бўлган энг муҳим устувор вазифалар белгилаб берилган мазкур табрик ҳамюртларимиз томонидан катта қувонч билан кутиб олинди. Буни уларнинг дил сўзларидан ҳам илғаш мумкин.

Одилжон ЖЎРАЕВ,

«Содиқ хизматлари учун» медали соҳиб, подполковник:

— 20 йил. Тарихан шу қисқа давр ичида Юртбошимиз бошчилигида барча соҳалар қатори мамлакатимиз мудофаа қудратини юксалтириш борасида ҳам улкан ишлар амалга оширилди. Натижада бугунги кун талабларига мос, тезкор ва ихчам, замонавий қурол-яроғ ҳамда ҳарбий техника билан таъминланган, аҳолимининг тинч ҳаётига қарши қаратилган ҳар қандай ёвуз кучга муносиб зарба беришга қодир Қуролли Кучларимиз вужудга келди. Ўйиборли жиҳати шундаки, ҳозир миллий армиямиз сафларида дунёқараши кенг, жисмоний ва маънавий жиҳатдан соғлом, ватанпарвар ўғлонлар хизмат қилмоқда. Улардаги юртга дахлдорлик, халқимизга ва Президентимизга содиқлик ҳисси кўнгилларимизда алоҳида фахр туйғусини уйғотади.

Давлатимиз томонидан биз, ҳарбийларни моддий ва маънавий жиҳатдан қўллаб-қувватлаш, ижтимоий-маиший шароитимизни яхшилашга ҳам ҳамиша устувор вазифа сифатида ўйибор қаратилмоқда. Буни ҳар биримиз дилдан ҳис қилиб, сезиб турамиз. Президентимиз табригида шу хусусда яна бир қарра сўз юритилиб, «Ҳарбий хизматчиларни ижтимоий ҳимоя қилиш масаласига алоҳида аҳамиятга молик вазифа сифатида қараш зарур. Нега деганда, бугунги замонда фақат ижтимоий жиҳатдан яхши таъминланган ҳарбий хизматчилар, шу билан бирга, пухта тайёргарликка эга бўлган, кучли, ҳар томонлама таъминланган Қуролли Кучларгина давлатимиз хавфсизлигини таъминлашга қодир бўлади», дея таъкидланган. Бундай беқийс ғамхўрлик, билдирилаётган юксак ишонч зиммамизга катта масъулият юклайди. Келгусида ҳам мустақиллигимизни асраб-авайлаш йўлида фидойиларча хизмат қилишга, Ватанимиз равнақига муносиб ҳисса қўшишга ваъда берамиз.

Салтанат ҚОДИРОВА,

«Ўзбекистон Республикаси Қуролли Кучларига 20 йил» эсдалик нишони соҳибаси, катта сержант:

— Жамиятда тинчлик, хотиржамлик ҳукм сурсагина, дилдаги эзгу ниятлар рўёбга чиқади. Буни мамлакатимизда олиб борилаётган кенг кўламли ободонлаштириш, бунёдкорлик ишлари

мисолида ҳам яққол кўриш мумкин. Истиқлол даврида бизнинг ҳеч кимдан кам бўлмаган даражадаги ҳаёт тарзига эга бўлиб бораётганимиз муҳим омилларидан бири ҳам осойишталик билан боғлиқдир. Одамларимиз бу жиҳатларни қалбан жуда яхши ҳис қилишади ва берилган бебаҳо неъматларга доимо шукрона келтириб, юрт равнақиға ҳисса қўшишға интилишади.

Мен ўзимни энг бахтиёр инсонлардан бири, деб айта оламан. Чунки шарафли касб — ҳарбий соҳада хизмат қилаяпман. Шунга ҳам 15 йилдан ошди. Сира афсусланганим йўқ, аксинча, юрт тинчлиги, осойишталиги йўлида, озми-кўпми, ўз ҳиссамни қўшаётганимдан фахрланаман. Байрам арафасида “Ўзбекистон Республикаси Қурулли Кучларига 20 йил” эсдалик нишони билан тақдирландим. Бу мени янада фидойилик билан хизмат қилишға чорлайди.

Бир ўғлим, бир қизим бор. Улар келажакда қайси касбни танлашларидан қатъий назар, Ватанга муносиб фарзанд бўлишади, деган умиддаман.

Нигора ТОЖИБОЕВА,

оддий аскар онаси:

— Президентимизнинг Ўзбекистон Қурулли Кучларининг 20 йиллиги муносабати билан Ватан ҳимоячиларига байрам табригини эшитиб, ўғлим Жаҳонгирнинг ҳам осойишталигимиз йўлида хизмат қилаётган мард, жасур ва фидойи фарзандлар сафида эканидан қалбим яна бир бор ғурурга, ифтихорга тўлди.

Она шундай зотки, ҳамиша болам дейди, унинг тақдирига ҳеч қачон бефарқ бўлолмайди. Очиги, ўғлимни армияға кузатаётганимизда кўнглимнинг бир четиди «Ишқилиб қийналиб қолмасмикин?» деган хавотир ҳам йўқ эмасди. Яқинда у хизмат қилаётган ҳарбий қисмға бориб, шарт-шароитлари билан яқиндан танишгач, хавотирларим беҳуда эканиға амин бўлдим. Кўнглим тоғдек кўтарилди. Жаҳонгир келгусида олий ҳарбий билим юртида ўқиб, офицер бўлмоқчи эканини айтганида икки карра қувондим. Ахир фарзандининг ҳаётда тўғри йўлни топиши, эл корига ярайдиган инсон сифатида камолға етиши ҳар қандай ота-онанинг орзуси, бахти-да.

Боқижон ФАЙЗУЛЛАЕВ,

«Жасорат» медали соҳиби, кичик сержант:

— Байрам табригини катта ҳаяжон билан тингладим ва армиямизнинг суянчи, таянчи, дея эътироф этилган сержантлар таркибида эканимдан беҳад фахрландим. Чиндан ҳам, ўтган давр

мобайнида Куролли Кучларимизнинг қудрати, салоҳияти, ҳарбий қисм ва бўлинмаларнинг ҳаракатчанлиги, мамлакатимиз осойишталигини таъминлаш қобилияти ошди. Сержант кадрларни тайёрлаш, қайта тайёрлашнинг замонавий талабларга жавоб берадиган тизими яратилди. Президентимиз табригида сержантлар ўртасида командирлик ва етакчилик фазилатларини янада ривожлантириш, улар томонидан жанговар тайёргарликни ташкил этишнинг энг янги шакллари, усул ва услубларининг ўзлаштирилиши, шахсий таркибнинг уларга ишониб топширилган замонавий қуроллар ҳамда ҳарбий техникани моҳирлик билан ишлатиши, шунингдек, бошланғич бўлинмаларда маънавий-ахлоқий муҳит ва тартиб-интизомни яхшилашда сержантларнинг ролини кучайтириш борасидаги ишларни давом эттириш зарурлиги қайд этиб ўтилди. Демак, масъулиятимиз янада ошади. Ана шуни ҳис қилган ҳолда, ўз устимизда кўпроқ ишлаб, мамлакатимиз мудофаа салоҳиятини ошириш йўлидаги ислохотлар самарадорлигига муносиб ҳисса қўшишга ҳаракат қиламиз.

(«Халқ сўзи» №11. 17 январь)

БАЙРАМИНГИЗ БЎЛСИН МУБОРАК !

Ўзбекистон мард ўғлонлари,
Баҳодирлар, паҳлавонлари,
Тинчлигимиз чин посбонлари,
Байрамингиз бўлсин муборак!

Қайда бўлманг, ерми, осмонда,
Тоғми, дала, чўл биёбонда,
Бу муқаддас она маконда,
Байрамингиз бўлсин муборак!

Ватан ишқи кўнглингиздадир,
Юрт тақдири қўлингиздадир,
Нигоҳимиз йўлингиздадир,
Байрамингиз бўлсин муборак!

Сизга таҳсин, ботир йигитлар!
Оловюрак, нодир йигитлар!
Кўкси қалқон, чайир йигитлар,
Байрамингиз бўлсин муборак!

ҲАРБИЙЛАРНИНГ ҲАМКОРИ ВА МАДАДКОРИ

Менинг ҳарбий-ватанпарварлик мавзусида баҳоли қудрат қалам тебратишимга Ўзбекистон Мудофаа вазирлигининг Марказий матбуот органи «Ватанпарвар» газетасининг ижодий жамоаси билан яқин ҳамкорликда ишлашим туртки бўлган десам, асло янглишмайман. Сабаби, республикамиз мустақиллиги туфайли ўз миллий армиямиз ташкил этилгач, 1992 йилнинг 24 июнидан эътиборан «Ватанпарвар» газетаси чиқа бошлади. У ҳақли равишда Ўзбекистон Республикаси Қуролли Кучларининг энг яқин, ишончли ҳамкори ва мададкори, тиниб-тинчимас тарғиботчиси ва ташвиқотчиси сифатида майдонга чиқди. Бунининг «Мардлар кўриқлайди Ватанни!», «Ватан ҳимояси — муқаллас бурч!» деган оташин шиорларидан ҳам билса бўлади.

Шуни алоҳида таъкидлашим жоизки, «Ватанпарвар» газетаси мана орадан 20 йил ўтдики, ўз бурчига содиқ қолди, Қуролли Кучларимиз Олий Бош қўмондони Ислом Каримов раҳнамолигида юртимиздаги бошқа соҳалар каби узлуксиз ва изчиллик билан ўтказилаётган ҳарбий ислохотларнинг ҳаётга татбиқ қилиниши, тинчлик ва осойишталикнинг мустаҳкам қалқони сифатида миллий армиямизнинг шаклланишида етакчи ўринлардан бирини эгаллади.

Бир оғиз сўз билан айтганда, бугунги замонавий, ихчам, тезкор профессионал армиямиз ҳамда унинг жанговар сафларида хизмат қилаётган мард ва жасур йигитларимиз билан ҳар қанча фахрлансак арзийди. Чунки ана шундай қудратли ва забардаст армия мустақил Ватанимизнинг осойишталиги миллий хавфсизлиги, тинч ва осойишта ҳаётимизни таъминлабгина қолмай, барқарор тараққиёт ва нурли истиқболимизнинг ишончли кафолатига айланди.

Зеро, Қуролли Кучларимиз Олий Бош Қўмондони Ислом Каримовнинг Ватан ҳимоячилари кунининг ҳамда Қуролли Кучларимиз ташкил этилганлигининг 20 йиллигига бағишлаб йўллаган байрам табригида қуйидаги сўзлар бор:

«...Армиямиз ҳозирги кунда нафақат Ватанимиз чегараларини, халқимизнинг тинч ва осойишта ҳаётини ҳимоя қилмоқда, айни вақтда мустаҳкам ирода ва характер, мустақил фикрлаш қобилияти шаклланадиган, жисмоний чиниқиш ва юксак инсоний фазилатлар камол топадиган ҳақиқий профессионал малака ошириш мактабига айланмоқда».

Юртбошимизнинг байрам табригини ўқир эканман, ниҳоятда тўлқинланиб кетдим. Миллий армиямизда амалга оширилаётган

оламшумул ислохотларни амалга ошириш жараёнида ҳаёлан мен ҳам қатнашгандек бўлдим, беихтиёр «Ватанпарвар» газетаси янги ташкил бўлган кезларда унинг жамоаси билан ҳамкорлигим ёдимга тушди. Чунки газета янги номда чоп этилаётган даврда қалами яхши чархланган, тажрибали, миллий, ҳарбий қаламкашлар бармоқ билан санарли эди холос. Кўп ўтмай, газета таҳририятига таниқли адиблар, Ўзбекистон халқ ёзувчиси Иброҳим Раҳим, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган маданият ходими, шоир Назармат ёрдамга жалб этилди. Газета саҳифаларининг ранг-баранг ва ўқишли бўлиши учун жонбозлик кўрсатишди. Кейинчалик Комилжон Жабборов, Ирисмуҳаммад Абдукаримов, Худойназар Жуманазаров, Абдураззоқ Обрўй, Азимбек Усмоновлар сафига Алижон Сафаров, Расул Жумаев, Аблай Камолов, Яшин Ҳақимов, Зулфия Юнусова, Гулнора Ҳожимуродова, Инобат Иброҳимова каби моҳир қаламкашлар келиб қўшилишди. Шу тариқа «Ватанпарвар» газетаси таҳририяти атрофида миллий ҳарбий журналистика мактаби яратилди. Газета саҳифаларида менинг ҳам ўзбек тилида ҳарбий-ватанпарварлик руҳидаги дастлабки шеър, қўшиқ, марш ва мақолаларим чоп этилди, улар тез орада оммалашиб кетди. Бундан руҳланиб сўнгги йигирма йил ичида жанговар сафларда кўпчилик бўлиб жўровозликда ижро этиладиган кўплаб шеърлар ёздим, улар таниқли хонанда, бастакор, ижодий жамоалар назарига тушди. «Ўзбекистон — Ватаним маним», «Аскар қўшиқлари», фестиваллари кўрик-танловлар совриндори бўлди, республика аҳамиятига молик катта байрам тантаналаридаги концертлар дастуридан ўрин олди, мен бундан ниҳоятда бахтиёрман ва мамнунман. Бундан кузатилган асосий мақсад — Ватанимиз посбонларини ҳарбий хизматнинг ўзига хос машаққатларини мардонавор енгишга руҳлантириш, уларнинг жасоратини мадҳ этиш эди, албатта. Ўйлайманки, мен бу эзгу мақсадимга озми-кўп эришдим, умримнинг охиригача бу орзу-ниятим менга йўлдош бўлишига умид қиламан.

Муҳтарам Президентимиз, Ўзбекистон Қуролли Кучлари Олий Бош қўмондони Ислом Каримовнинг ҳикматли иборалари билан айтганда: *«Замонлар ўтаверади, даврлар ўтаверади, аммо Ватан абадийдир. Ватанни севиш, суюб ардоқлаш, бор вужудинг билан жўшиб куйлаш энг олий бахтдир! Энг гўзал ва дилбар қўшиқлар ҳам Ватан ҳақидаги қўшиқлардир. Бундай жозибадор қўшиқлар эл-элатларни бирлаштиради, уларни тинч-тотув ва осойишта яшашга, Ватанни ҳар жиҳатдан юксалтиришга, кўз қорачиғидай асраб-авайлашга, кўксини қалқон қилиб ҳимоя қилишга даъват этади»*.

Бу борада «Ватанпарвар» газетасининг сўнгги йигирма йил ичидаги қизғин фаолиятига бир назар ташлашнинг ўзи кифоя қилади. Чунки бу тарихан қисқа давр мобайнида газетанинг нафақат ташқи, балки ички қиёфаси ҳам бутунлай янгиланди, моддий, техник таъминоти замон талаблари даражасида мустаҳкамланди, эълон қилинаётган материалларнинг маъно-мазмунини, мундарижасини, савиясини ўзгарди, у кўп саҳифали, ранг-баранг, сифатли, ўқимишли бўлди, муштарийлари ичида нуфузи, эътибори ва адади ошди. Янги-янги рукн ва мақола сарлавҳаларининг хилма-хил, бетакрорлиги, жозибадорлиги ўқувчини ҳайратга солади. Бундан ташқари газета жамоасининг республика миқёсида ўтказилган «Ватан азиз, жасорат мангу», «Ватан ҳимояси — муқаддас бурч!» номли кўрик-танловлар ғолиби бўлганлиги айниқса қувонарлидир. Бу албатта газета таҳририяти ва жамоатчи мухбирлар билан тинимсиз ишлаш, ташаббускорлик самарасидир. Бугун шуни алоҳида гурур ва ифтихор билан айтмоқчиманки, газета таҳририятида жонбозлик кўрсатган ҳар бир ижодкорнинг кичик хабаридан тортиб, катта мақоласигача — барчаси Ватан истиқлоли ва истиқболини асраб-авайлаш, юртга, миллатга, миллий армиямизга меҳр-муҳаббат, фидойилик билан йўғрилган. Шундай экан, уларнинг қалб қўри, юрак сўзи, машаққатли меҳнати бежиз кетмайди. Бу уларнинг ҳар бирини бедор ва беором меҳнат қилиш, ўз измларида ҳаминша огоҳ ва хушёр бўлишга чорлайди. Шундан келиб чиқиб, ич-ичимдан ҳайқариб айтгим келади:

— Парвозинг Ҳаққуш парвозидек юксалаверсин, айтган ҳар сўзинг элни руҳий уйғоқлик ва маънавий юксалик, тинчлик, осойишталикка чорлайверсин, «Ватанпарвар»им!

Оламда нима кўп, рўзнамалар кўп,
Улар чоп этилар ҳар ерда тўп-тўп.
Бирини дилга марғуб, бирини матлуб.
Лек улар ичида ёлғиз севарим,
Жонажон рўзномам «Ватанпарвар»им!

Ватан сўзи эрур, олий, муқаддас,
У ҳар бир юракда берур садо, сас,
Қилолмас асти хор уни бирор кас!
Қароғим ичра сен ёруғ гавҳарим,
Нурафшон рўзномам «Ватанпарвар»им!

Сен тинчлик жарчиси, маслакдошимсан,
Узоқ йўл сафарда, дўст, сирдошимсан,
Ҳар оғир жабҳада кўмакдошимсан,
Илк лавҳам босилган кўнгил дафтарим,
Паҳлавон рўзномам «Ватанпарвар»им!

Сен кириб бормаган хонадон йўқдир,
Миллат ва мағзабга жой, макон йўқдир,
Ҳар сўзинг нишонга отилган ўқдир!
Эзгулик ишларга бош, сафарбарим,
Нуқтадон рўзномам «Ватанпарвар»им!

Орзу инжуларин жиловдорисан,
Жанговар сафларнинг байроқдорисан,
Дил сўзим ўзингсан, қалбим торисан,
Қаторда нори кўп, жасур аскарим,
Чароғбон рўзномам «Ватанпарвар»им!

Ўргандим мен сендан жасорат илмин,
Темурнома, ҳарбий маҳорат илмин,
Она-юрт маконга муҳаббат илмин,
Садоқат боғида мулки сарварим,
Чин боғбон рўзномам «Ватанпарвар»им!

Ёзилдим сен учун келаси йилга,
Отландим сен билан кенг, ёруғ йўлга!
Яна ҳам дадил бўл, яқин ҳар дилга,
Йўлига интизор, мард, музаффарим,
Қадрдон рўзномам «Ватанпарвар»им!

Улуғвор номингга бўлгин ҳамоҳанг,
Ҳар сонинг, саҳифанг чиқсин ранг-баранг,
Сенга бахт талайди Искандар аканг,
Омон бўл ҳамиша тинчликсеварим,
Эй, посбон рўзномам «Ватанпарвар»им!

НАСАФЛИК ДҶУХТИРБОБО

(Ақромхўжани ака билан суҳбатдан)

ҚАШҚАДАРЁ ВОҲАСИ СЎЛИМ-СЎЛИМ, У ТОМОН НЕЧА БОР ТУШДИ ЙЎЛИМ!

— Ақром ака, ёдингизда бўлса керак, сиз билан институтни тугатганимиздан сўнг орадан анча вақт ўтиб, 1980 йилнинг куз ойларида тасодифан эрталаб Тошкент аэропортида учрашиб қолдик.

— Ҳа, сиз биринчи рейс билан Самарқандга, мен эса Қарши самолётига чиқиш учун махсус жой олдида автобус кутиб турган эдик, сиз ҳарбий кийимда эдингиз.

— Ўшанда бу қисқа муддатли учрашув баҳона яна топишиб, оиламиз билан ўзаро борди-келди қила бошладик.

— Биз бундан ниҳоятда хурсанд бўлган эдик. Тоғ-тоғ билан учрашмас, одам одам билан учрашар, бир-бирининг тафтини олар экан.

— Кейинчалик, мен тиббий хизматдан нафақага чиққач, аниқроғи, 1989-90 йилларда ёшликдаги ҳамкасб қадрдонларим, армияда бирга хизмат қилган собиқ қурулдош, жанговар дўстларимни соғиниб, уларнинг дийдорига тўйиш мақсадида, шунингдек, Иккинчи жаҳон уруши йилларида жангоҳларда ва фронт ортида мардлик, жасорат намуналарини кўрсатган ўзбекистонлик «Оқ либосли халоскорлар» номли китобимга материаллар қидириб, бир неча бор шахсий енгил машинада Тошкентдан чиқиб, йўл-йўлакай Самарқанд, Каттақўрғон, Хатирчи, Навоий, Бухоро, Қарши, Бешкентда бир муддат тўхтаганман, Термизгача борганман.

— Қўшни Туркменистоннинг Чоржўй, Байрамали, Мари деган шаҳарларига ўтиб кетишингизга ҳам озгина қолган, янглишмасам.

— Тўғри, яқин дўст-қадрдонлар дийдорига тўйиш учун нафақат Мари, балки ундан анча нарига, ҳатто Ҳиротгача ҳам боришга тайёрман!

— Қойил! Сизнинг бунақа хайрли ва савобли ишларингизга тан бермай иложимиз йўқ, Искандархон.

— Бу борада сиздан ўтиб, қаерга ҳам борардик, Ақром ака. Одамларга астойдил меҳр-муҳаббатли, садоқатли бўлишни аввало Худо, кейин ота-онамиз, қолаверса, сиздан ўрганганмиз.

— Раҳмат, камтарликни бир чеккага йиғиштириб, Худо берган мартабамизни янада ошириб юбордингиз, қўйинг бунақа гапларни. Бу дунёдаги ғанимат дамларда ўртадаги масофанинг узоқ-яқинлигига қарамай, бир-биримизга керак бўлмасак, ўз вақтида ҳол-аҳвол сўраб, хабар олиб турмасак, нима деган одам бўлдик? Шу ҳам одамийликми? Ўртадаги меҳр, оқибат, садоқат, саховат қани?

— Шу ўринда нима сабабдандир бир неча йил аввал ёзган шеърим ёдимга тушди. Рухсатингиз билан шунини эслаб, ўқиб берсам.

— Марҳамат!

Осмон тўла фаришта,
Ҳаммалари ҳар ишда.
Қўли-қўлига тегмай,
Эрта-кеч югуришда.

Иш деганнинг на боши,
На охири кўришар.
Битақолсин шу иш деб,
Ҳар биттаси тиришар.

Ерда бўлса одамзод.
Бир дам тинч, тек тутолмас,
Қолиб кетар деб юмуш,
Бўғзидагин ютолмас.

На ўлганга борар у,
На тирикдан ҳол сўрар.
Гўё дунёга устун,
Бўлмоқчидай югурар.

Иш-иш дея унутар,
Ёру дўст, қариндошин.
Бирим икки бўлсин деб,
Тоғ-тошга урар бошин.

Билмаски, умр ўтар,
Умр эса бир ондир,
Шу инсоннинг ўзи ҳам
Бу дунёга меҳмондир.

Ўткинчи бу дунёнинг,
Ғанимат ҳар лаҳзаси.
Ўлчанмас инсонийлик
Қанча дея ақчаси.

Ҳаётда ишдан ўзга,
Меҳр-оқибат бордир,
Инсон ёруғ оламда
Меҳр, шафқатга зордир.

Адо бўлмас иш, ташвиш,
Бир кам икки бу дунё.
Яхшилик қил, ёритсин.
Йўллариғни нур, зиё!

Биз ахир фаришталар
Олдида бир заррамин.
Йўқолса меҳр, шафқат,
Қай ишга улғурамин?

Бўлармикин бу ишнинг
Шарофати, унуми?
Бўлармикин кўнглининг,
Фароғати, тиними?

Нурамай Меҳр тоғи,
Унга тиргак бўлайлик.
Хор-зор бўлмасин Инсон,
Ҳушёр сергак бўлайлик!

Шундай қилсак, Искандар,
Кетмагай дарз иймонга.
Меҳр-шафқат, яхшилик
Нондек зарур Инсонга!

— Кечирасиз Искандархон, бунақа чуқур маъноли, фалсафий шеърларни ўзингиз ёзасизми?

— Йўқ! Асосан аёлим айтиб турадилар, мен уларни оқизмай-томизмай қоғозга тушираман.

— Гапингизда ҳазил бўлса ҳам унда жуда катта маъно, мазмун, ҳақиқат борлиғига имоним комил.

— Худонинг ўзи бизга меҳрибончилик қилиб, Ойдинхон, Шарофатхонга ўхшаган доно, зукко, меҳр-муҳаббатли, садоқатли,

саховатли, сабр-тоқатли, бағри кенг, қўли очик, иймон-инсофли аёлларни муносиб кўрган бўлса, бунга фақат шукур қиламиз, холос!

— Э, нимасини айтасиз дўстим! Бахтимизга омон бўлишсин, узоқ йиллар қўшганимиз билан қўша қариб, бола-чақаларимизга бош-қош бўлайлик, бошимиз яхшиликдан, тўйдан чиқмасин!

— Айтганингиз келсин!

— Хабарим бор, Ойдинхон билан узоқ масофа босиб, бир неча кун Бухорои шарифда, Фарғона водийсида, Термиз, Деновда бўлибсизлар. Қалай, дўстларимиз эсон-омонми, оилалари тинчми?

— Шукур. Уларнинг аксарияти аллақачон бу оламдан ўтиб кетишди. Аллоҳ ўз раҳматига олган бўлсин. Барҳаётлари ҳам кексайиб, бирор хасталикка чалиниб, аранг ўзларини эплаб юришибди. Уларнинг бола-чақалари билан имкониятимиз даражасида ўзаро борди-келдимиз бор, турли маърака, тўй-ҳашамларда кўришиб турамиз.

— Энг муҳими, икки ўртадаги самимий дўстлик, биродарлик ришталарининг узилмай, тобора мустаҳкамланиши.

— Афсуски, меҳрsizлик оқибатида бу ришталар сўнгги пайтларда анча сустлашиб қолди. Ота-боболаримиз ажлод-авлодларимиз қони, исми-жисми, жонидан ўтган ноёб меҳр-муҳаббат, садоқат ҳис-туйғуларининг янги замон, шароитлар билан уйғунлашиб, бардавом эттиришимиз муаммо бўлиб қолди.

— Шу мавзуга оид яна бир шеърим ёдимга тушди, уни ҳам эътиборингизга ҳавола қилсам:

Меҳр асли нимадир?
Гавҳар тўла кемадир.
Лангари — жон, иймондир,
Бандаргоҳи — виждондир.

Меҳр оддий саломдир,
Энг табаррук каломдир.
Яратганнинг неъматидир,
Тухфаси, зўр инъомдир.

Меҳр булоқ, жилғадир,
Қуйилар қўл, дарёга.
Эл-юрт ундан сув ичар,
Чиқар уммон, дунёга.

Меҳр дарё бўлмаса,
Биёбондир гулистон.
Куриб Орол мисоли,
Озор чекар тирик жон.

Меҳр вафо, садоқат,
Оқибатга эгизак.
Унга ҳасад, адоват
Бегонадир, ёт бешак.

Меҳр ноёб туйғуки,
Дилда дурдай яширин.
Порлаб оташ, қуёшдай
Сочар ҳар ён ўз нурин.

Барча нарса топилар:
Амал, бойлик, мол-дунё...
Аммо меҳр топилмас,
Усиз кўнгил зим-зиё.

Бу оламдан ўтармиз,
Тўймай асло меҳрга!
Умр бўйи эгиб бош,
Бу илоҳий сеҳрга!

Ватан — меҳр булоғи,
Юмилмасин ҳеч кўзи!
Унда бирор нопокнинг
Ювилмасин қўл, юзи!

Бемеҳрлик — фожиа,
Ёвузликдир, даҳшатдир!
Бемеҳрга лаънатдир,
Меҳрлига раҳматдир!

Бўлай десанг одам гар,
Меҳржон бўл Искандар,
Зоҳиран бўл халқ билан,
Ботинан бўл Ҳақ билан!

— Раҳмат! Барака топинг, Искандархон, айнан бизнинг дили-
миздагини ҳўб топиб ёзибсиз. Илоҳо, бир-биримизга бўлган меҳ-
римиз умрбод бўлсин!

— Хўш, ишларингиз қалай, Ақром ака? 1990 йили Қаршига келганимда янги лавозимга тайинланиб, энди иш бошлаган эдингиз.

— Раҳмат, ишларимиз ёмон эмас, у пайтларда иккинчи сонли вилоят шифохонаси бор-йўғи қирқ ўринга мўлжалланган бўлиб, бу ерда даволанувчилар сони жуда кам, саноқли эди. Сабаби, дори-дармонлар танқислигидан ташқари, иситиш, иссиқ ва совуқ сув таъминоти тармоғи бутунлай ишдан чиққан, бинодаги хоналарнинг поли, тахталари чириган, томдаги шиферлар синиб, қор, ёмғир ёққан пайтларда чакка ўтиб, хона деворлари нураб, кўкариб, ўртада «ўрдаклар сузиб юриши» етмаганидек, канализация тармоғи ишламай, бу ердаги шароит белгиланган санитария-гигиена қоидаларига зид, ночор, хароба аҳволга келиб қолган экан. Бунинг устига шифохона ҳудуди девор билан ўралмагани, атрофи кеча-кундузи очиқ бўлгани боис ён-атрофдаги кўни-кўинилар хонадонларида боқаётган мол-ҳолларини бемалол бу ерга қўйиб юборишар экан. Натижада ҳайҳотдай майдонда на бирор дов-дарахт, на гул, майса соғ-бутун қоларди, ҳаммаёқ оёқости, қаровсиз ҳолда эди. Ишни биринчи навбатда деворларни тиклашдан бошладик. Кейин не қийинчиликлар билан жамоатчилик асосида канализация тармоқлари учун қувурлар топиш, уларни жой-жойига қўйиш, шифер, тахта келтириб, шифохона биноларининг томи, хоналарни таъмирлашга киришдик. Шу билан баравар шифохона ҳудудидаги жаъми қуриган, эпақайга келмайдиган дов-дарахтлар ўрнига кўп йиллик, сояли, мевали кўчатлар, турли гуллар ўтқаздик, уларни суғоришга аҳамият бердик. Кейинчалик хоналардаги ётиш-туриш шароитларини кескин ўзгартирдик, янги каравотлар, жовонлар, стол-стуллар, телевизорлар қўйдик, кутубхона очдик. Айни пайтда навбатчи тиббий ходимлар, уларнинг хоналаридаги зарур асбоб-ускуна, жиҳозларни ҳам ўзгартириб, қулай шарт-шароитлар яратдик. Кўп ўтмай, шифохона ҳудудидаги кичик бинода фаолият кўрсатаётган вилоят тиббиёт ходимлари малака ошириш билим юртини бошқа жойга кўчириб, у ерда ҳам таъмирлаш ишларини жадал бошлаб юбордик. 1992 йилдан бошлаб, шифохонамиз ёнидан олтмиш ўринли, кунига бир юз эллик қатновга мўлжалланган янги даволаш корпуси қуришга киришдик. Бу янги бинода албатта ванна, ошхона, шунингдек, ҳар бир хонада санитария-гигиена шохобчалари ишлашига алоҳида аҳамият берилди. Ниҳоят, 1994 йилга келиб, янги қурилган бино ишга тушди, даволанувчилар учун энг зарур ва қулай шароитлар яратилди.

Аммо бу даврга келиб, мустақиллик шарофати билан соғлиқни сақлаш тизимида янги ислохотлар ўтказила бошлади. Республика ҳукуматининг махсус қарорига мувофиқ, Ўзбекистон қасаба уюшмалари Федерациясининг курортлар бошқармаси билан ҳамкорликда тузилган шартнома бўйича, бу ҳудудда «Қашқадарё соҳили» номли янги сихатгоҳ ташкил этилди. Натижада энди қурилган икки қаватли, олтмиш ўринли бино, қўшимча бўлимлари билан иккинчи сонли шифохона ихтиёрига ўтказилди. Эски бинода эса, янги ташкил этилган сихатгоҳ ўз фаолиятини бошлади. Бундан кўзланган мақсад — собиқ Иттифоқ тарқалиб кетиши, ўтқинчи бозор иқтисодиёти қийинчиликлари муносабати билан кўпчилик даволаниш ва дам олиш мақсадларида узоқ жойларга эмин-эркин бориш имкониятидан маҳрум бўлди. Шунинг учун ҳам аҳолининг ўзи яшаб турган жойида даволаниши учун қулай шарт-шароитлар яратиш мақсадида шундай муҳим қарор қабул қилинди ва бу кутилганидан ҳам афзал натижалар берди.

— Демак, бир ҳудудда ўзига мустақил бўлган икки ҳўжалик юзага келибди-да?

— Ҳа, шундай бўлди.

— Энди сиз янги ташкил этилган «Қашқадарё соҳили» санаторийси бош шифокори сифатида белга қамиш боғлаб, ишга киришиб кетдингиз. Қалай, қийналмадингизми?

— Аввало, бундай ташкилотчилик ишлари мен учун янгилик эмас. Сабаби, бу соҳада аввалдан озми-кўп ҳаётий тажрибам, кўникмаларим бор эди. «Қозонда бўлса, чўмичга чиқар», дейишганидек, Ўзбекистон қасаба уюшмалари Федерацияси раҳбарияти янги соҳада иш бошлашим ҳамда санаторийнинг тўлақонли фаолият кўрсатиши учун ёрдамини аямади, мени ҳар томонлама қўллаб-қувватлади.

Биринчи галда бизни зарур маблағ билан таъминлади, бир юз эллик ўринли ошхона қурдик. Ошхона учун махсус идиш-товоқлар, стол, стуллар ва безаклар ҳамда овқат пиширадиган чўян плиталар харид қилдик. Орадан бир йил ўтгач, бир юз йигирма ўринли киноконцерт, томоша залини ишга туширдик. Шу бино таркибида шахмат-шашка, фитобар, маънавият хонаси ва бойитилган кутубхонани ишга туширдик.

Шу орада даволаш-ташхис маркази қурилиши бошланди. Бир сменада икки юз кишини даволашга мўлжалланган ташхис маркази замонавий тиббий асбоблар билан таъминланди.

— Ўтган йиллар мобайнида сизнинг раҳбарлигингиз остида «Қашқадарё соҳили» санаторийсининг Ўзбекистондаги бошқа

сиҳатгоҳларга нисбатан ўрни, аниқроғи, нуфузи, умумий кўрсаткичлари қандай бўлди?

— Бу саволга мендан кўра бошқалар, яъни Ўзбекистон касаба уюшмалари Федерацияси Курортлар ва санаторийлар Бош бошқармаси раҳбарияти, дам олувчилар, қолаверса, расмий ҳисоботлар, маълумотномаларга асосланиб аниқ бир фикр айтилса, маъқул бўлади.

— Келишдик! Қўлимиздаги дастлабки маълумотга кўра, 2000 йилдан 2009 йилгача «Қашқадарё соҳили» санаторийси Ўзбекистон Касаба уюшмалари Федерациясининг биринчи, иккинчи ва учинчи даражали дипломини ўз жамоасида сақлаб, ғолибликни сақлаб келган. Бу катта муваффақият албатта. «Қашқадарё соҳили» сиҳатгоҳи жамоасининг эл-юртда топган обрўси, эришган ютуқларида сизнинг ҳам узоқ йиллик самарали камтарона қилган меҳнатингиз, заҳматингизнинг ҳиссаси бор, албатта.

ҚАШҚАДАРЁ БЎЙЛАБ САФАРИМ, ОЧИЛМАГАН КЎНГИЛ ДАФТАРИМ!

— Ақром ака, ёдимда, 1998 йилнинг август ойида биз бир гуруҳ ҳамкасб курсдошларингиз: мен, Файзуллахон Юсупов, Ўткир Ваҳобов, Шоакбар Мирзаев ва Жалолиддин Раҳимов сизнинг Ойдинхон билан муборак ҳаж сафарига бориб келганингизни қутлаш учун эрталаб Тошкент — Қарши поездиди келдик. Бизни кенг қучоқ очиб, марказий темир йўл бекатида кутиб олдингиз, уйингизда қайта-қайта меҳмон қилдингиз. Бизни «Қашқадарё соҳили» сиҳатгоҳининг энг қулай ва шинам хоналарига жойлаштирдингиз. Ўшанда биз санаторийдаги шароитлар билан танишдик. Санаторий ҳудудидаги экилган дов-дарахтлар ўзини тутиб, ён-атрофга қуюқ соя ташлаган, мевалар шигил ҳосилга кирган, ҳар қадамда анвойи гуллар очилиб, муаттар ҳидларини таратарди. Ҳаво иссиқ, дим бўлгани билан ўзимизни жуда яхши ҳис қилардик. Сиз барча зарур юмушларингизни шогирдларингизнинг зиммасига юклаб, ётиш-туришимиз, ўз вақтида овқатланишимиз, дам олишимиз, турли зиёратгоҳларга боришимизни қатъий режа асосида амалга оширар эдингиз. Иккита енгил машина бизга ажратилган. Ҳатто Абдуллажон исмли ёш, дўмбоққина йигитча қўлида видеокамера кўтариб, бизнинг ҳар бир ҳаракатимизни моҳирона тасвирга туширарди. Уч-тўрт кун мобайнида ҳамма жойда сизнинг ва яқин дўст-биродарларингизнинг ҳурмати ва иззатини ўз кўзимиз билан кўриб, дилдан ҳис этганмиз, азиз меҳмонингиз бўлганмиз, ташки-

лотчилик қобилиятингизга қойил қолиб, тан берганмиз. Сизнинг пухта ўйлаган режангиз бўйича енгил машиналарда Қашқадарё бўйлаб сафарга чиққанмиз, Китоб, Яккабоғ, Чироқчи, Мироқи, Шаҳрисабз, Варганзада бўлиб, қадимий ёдгорлик, обидалар, зиёратгоҳларни кўриб ҳайратга тушганмиз. Бизда айниқса, афсонавий Шаҳрисабздаги машҳур Оқсарой, Дор ул-саодат, Дор ул-тиловат, Кўкғумбаз каби муҳташам обидалар, бетакрор меъморий ёдгорликлар, Жаҳонгир Мирзо мақбараси мажмуи атрофидаги сеҳрли сокинлик, улуғворлик, қадимий, серилдиз чинорларнинг сервиқорлиги чуқур таассурот қолдирган. Ҳар қадамда шу муборак замин фарзандлари бўлмиш Амир Темур бобомиз, Абу Муҳаммад Кеший, Шамсиддин Кулол ва Ҳазрати Башир каби азиз авлиёлар, Фироқий, Хиромий, Равнақий, Фақирий каби улуғ шоир ва алломаларнинг ўлмас руҳи кезиб юарди.

Бундан ташқари жаҳон маданияти хазинасига бебаҳо ҳисса қўшган Хусрав Деҳлавий, Мирзо Бедил, Мирзо Ғолиб сингари улуғ ва табаррук зотларнинг асл насл-насаби шу муқаддас заминдан тарқалгани боис чин қалбдан фахр, ифтихор ҳис-туйғуларидан энтикардик. Афсуски, бу оламга машҳур, улуғ ва табаррук аждоқларимизнинг ўтмиши, тарихий, маданий мероси тўғрисида умуман беҳабар ва билимсиз эканлигимиз учун уларнинг руҳи олдида ҳижолат чекиб, изтиробга тушар, иччимиздан зил кетар эдик. Қолаверса, Қашқадарё воҳасининг турли шаҳар ва қишлоқларида таваллуд топган буюк зотлар, машҳур адиб ва уламолар, Нахшабий ва Насафий таҳаллуси билан ижод қилган ўнлаб Насаф ва Кеш алломалари ҳаёти ва ижоди ҳақида ҳам деярли ҳеч нарса билмаслигимиздан уялиб, ер ёрилмасдию, ерга кирмас эдик. Кейинчалик, «Биз киммиз? Кимларнинг авлодимиз» деган саволларга жавоб қидириб, аста-секин ўзимизни, ўзлигимизни англашга астойдил ҳаракат қила бошладик. Энди бунга катта имкониятлар очилган эди.

Биз сизнинг яқин дўст, ҳамкасбингиз Насимхон ота ҳамроҳлигида Қашқадарё воҳасида донг таратган тасаввуф шайхларидан бири, Мирзо Улуғбек ва Али қушчининг замондоши бўлган Султон Сайид Аҳмад Вали, яъни Ҳазрат Башир яшаб ўтган муқаддас жойларни зиёрат қилдик.

Эл-юрт ичида бунчалик катта обрў-эътиборга эга эканлигингиз, ҳамма катта-кичик сизни ҳурмат қилиб, «Эшонбобо, Дўхтирбобо, Ҳожибобо» дейишидан бошимиз осмонга етган. Ҳамма нарсадан бизни қойил қолдириб ва таажжубга солгани шу бўлдики, сиз қаерда, қайси даврада ва ким билан бўлманг, узоқ йўлда транспортда кетаяпсизми фарқи йўқ, фикру хаёлингиз

эзгуликда, Аллоҳда бўлади. Бирпасда негадир бетоқат бўлиб қоласиз. Бунинг сирини ошкор қилмай, ҳеч кимга ҳеч нарса демай, бу ҳақда ёнингиздаги суҳбатдошларингизга таъна, танбеҳ, дашном бермай, секингина ўрнингиздан турасиз, дарров бир чеккага бориб, ёки ўтирган жойингизда қибла томонга ўгирилиб, секин овоз чиқариб азон айтасиз, қироат билан беш вақт (бомдод, пешин, аср, шом ва хуфтонда) намоз ўқишнинг ҳамма суннат ва фарзларини қазо қилмай, кечиктирмай тўлиқ адо этасиз, қўлингизни очиб дуо қиласиз: «Эй Раббимиз, бизга бу дунёда ҳам, охиратда ҳам яхшилиқни бергин ва бизни дўзах олови азобидан сақлагин, омин».

Сизнинг бундай ибратли ҳатти-ҳаракатларингизни кўриб, шояд биз ҳам тақводор бўлсак, деб астойдил ният қиламиз. Хуллас, Қашқадарёга сафарга келиб, не-не улуг ва муқаддас қадам-жолар, мақбара, қабристонларни зиёрат қилиб, ўзимга-ўзим ўхшамайроқ, сал бошқачароқ, дунёга омонатроқ бўлиб қолдим назаримда. Шунинг таъсирида бўлса керак, хаёлимга қуйидаги сатрлар қуйилиб кела бошлади:

Бир лаҳзада кенг олам кўзимга тор кўринди,
Барча ўтмиш-кечмишим ўзимга ор кўринди.
Нурагандай бўлди тоғ, эриган қор кўринди,
Мени тортган домига ул заҳри мор кўринди.

На бойлигу, на амал, на дўсту ёр кўринди,
Келди жоним бўғзимга ҳолим ночор кўринди.
Ўйладим, не қилмишим хуш ёқмади Эгамга?
Нечун келдим, кетарман сизгамай ёруғ оламга?!

Боқсам дилим тубига, меҳрга зор кўринди,
Иймонни бут қилмасам, сирим ошкор кўринди.
Қувла ғафлат лашкарин, Искандар, ғор кўринди!
Ушбу дамлар ғанимат, улфати чор кўринди!

— Аллоҳ ҳаммамизни паноҳида асраб, иймонимизни саломат қилсин!

ТЎҚИЛМАГАН ҲИКОЯТЛАР, РИВОЯТЛАР

— Ҳаётда кўпчилик билан дўст-қадрдон бўлиб юрар экансану вақти-соати келганда кимдан кимга нима буюриши ёки буюрмаслигини билмас экансан киши.

— «Насиб этса келар Шому Ироқдин, насиб этмаса кетар қошу қовоқдин», дейишган экан машойихлар.

— Бир куни эрталаб азонда хонадонимиз телефони жиринглаб қолди. Гўшагини кўтарсам, Термиздан дўстимиз Тўрақул Бердиев кўнғироқ қилапти. Салом-аликдан сўнг:

— Қадрдонимиз Неъматжон Юсупов оламдан ўтиб қолди. Жаноза намози асрда Деновда бўлар экан, — деди овози ўзгариб.

Бу нохуш хабардан ҳангу-манг бўлиб қолдим. «Наҳотки, яқинда кўришган эдик-ку. Туппа-тузук юрган эди-ку», дейман ўзимга-ўзим. Дарров эс-хушимни йиғиб, қадрдоним Шоҳимардон Қодировга кўнғироқ қилдим. Кутилмаганда бу кўнгилсиз воқеани эшитган Шоҳимардон ҳам анчагача ўзига кела олмади. Сабаби, бу уч ўртоқ мендан кўра ҳам қалин дўст-қадрдон, сирдош, маслакдош эдилар. Институтда ўқиганимизда олти йил талабалар ётоқхонасининг тор хонасида сиқилишиб яшаган, борларини ўртада баҳам кўриб, бир қозонда пишган таом, қотган нон еб, туз ялаб, совуқ сув ичиб, аччиқ, нордон, шўх-шодон кунларда ош-қатиқ бўлишган эди-да! Мен ҳам бошқа дўст-қадрдонларим қатори уларнинг хоналарига тез-тез кириб, ҳангомалашиб турардим. Баъзан ой охирлаб, стипендияларимиз аллақачон тугаб, еб-ичишга бирор егулигимиз қолмаган пайтларда ҳам худди ҳозир тўйиб серёғ ош, ёки гўшти кабоб егандек дам-бадам кекириб, гижим бўлган кўйлак, шимларимизни дазмоллаб, қалин, қора сочларимизни сув билан ҳўллаб, силлиқ тараб «халқимизнинг ҳаётини ўрганиш учун» ташқаридаги боғ-роғларга чиқардик, мириқиб тоза ҳаводан нафас олиб, ҳуш кайфиятда оптимизга қайтардик, ўқишга берилардик.

— Айтиш керакки, сурхондарёлик бу икки дўстимиз ўша пайтларда биздан олдин бир-икки кўйлакни ортиқроқ йиртишгани, бунинг устига оилали, бола-чақали бўлишгани учун ҳам ниҳоятда босиқ, камтар, ҳушмуомала, самимий, тўғри сўз, тўпори, ҳисоб-китобли, «Етти ўлчаб, бир кесадиган», сабр-тоқатли, меҳмондўст эдилар.

Айниқса, пахта теримига чиққанимизда уларнинг олдига тушадиган чаққон, шоввоз топилмасди, яхшигина пул ишлаб, қишлик харажатларини ғамлаб олишарди. Хуллас, мақсадлари фақат ўқиш, ҳалол меҳнат қилиш бўлган бу йигитларимизнинг борлиги, юриш-туришлари биз учун катта ибрат эди.

Табиийки, бу дўстларимизнинг иккови ҳам ўқишни тугатгач, ҳаётда ўз ўринларини топишди, эл-юрт эътиборига тушишди. Масалан, Неъматжон Юсупов умрининг охиригача, ўзи туғилиб ўсган Денов шаҳрида шифокорлик билан шуғулланди. Тўрақул

Бердиев эса вилоят шифохонасига узоқ йил раҳбарлик қилди, кўплаб шогирдлар етиштирди.

Биз енгил машинада қушдек учиб, тоғ-қир ошиб, Қаршидан Деновга ўз вақтида етиб бордик. Мен, Тўрақул, Шоҳимардон, Собир Бозоров ва бошқа дўстларимиз марҳумни сўнгги йўлга кузатдик, кўзимизда аччиқ ёш билан юрак бағримиз эзилиб, узоқ видолашдик, оиласига ҳамдардлик билдирдик, энди янада яқин ва қадрдон бўлишга аҳдлашиб хайрлашдик. Аллоҳ ўз раҳмати ва мағфиратига олган бўлсин, яхши одам эди.

Қани энди, бу оғир жудолик, йўқотишнинг охири бўлса! Афсуски, унинг на боши, на охири кўринмасди, ҳаёт ўз йўлида шиддат билан аёвсиз давом этарди.

Орадан ярим йил ҳам ўтмай эр-хотин дам олиш, даволаниш учун «Кисловодск» сиҳатгоҳига йўлланма олдик. Тошкентдан самолётда учиб кетаётганимизда бизга етиб келган нохуш хабар қалбимизни тилка-пора қилди, ўзимизни қаерга қўйишимиз, нима қилишимизга ҳайрону лол қолиб, аламли ёшларимизни ичимизга ютдик, самолётда учишимизни ҳам, ундан ўзимизни пастга ташлашимизни ҳам билмай қолдик!

Жонажон, меҳрибон, садоқатли, қадрдон дўстимиз Тўрақул Бердиевдан жудо бўлибмиз! Шунча йил бирга ўқиб, яқин дўст-қадрдон бўлиб юрган ўртоғимиз билан рози-ризалик қилиш, тобутини кўтариш, гўрига бир сиқим тупроқ ташлаш бизга насиб этмади!

— Ҳаёт қизиқ экан-да. Туғилиш борки, ўлим бор. Лекин инсон қачон, қаерда ва қандай ҳолатда ўлишини билмайди. Бу фақат барчамизни йўқдан бор қилган ёлғиз Яратганимизгагина аён бўлган сир-синоат, холос.

— Тўғри. Инсон дунёга келибдики, пешонасига ёзилган санокли умри, риску насибаси, бахти ёки бахтсизлиги, қувончи, ғамташвиши, аламлари билан озми-кўп яшайди, ҳаёт синовидан ўтади.

— Энг қизиғи, Аллоҳ кимгадир узоқ умр, тўла-тўқис бахт-саодат, амал, бойлик беради, лекин вақти келиб унинг риску насибасини бутунлай узиб қўяди, на бир қултум сув ича олади, на бир ушоқ нон юта олади!

— Яна кимнингдир риску насибасини мўл-кўл қилиб ташлайди-да, умрини шартга қисқартириб қўяди!

— Шунинг учун ҳам фарзанд туғилганида дуо қилишадики, Э Худо, ўзинг берган неъматингнинг умрини узоқ, ота-онаси, риску насибаси, бахти-саодати, иймон-эътиқоди, инсофи билан бутун қилиб бергин!

— Ҳа, дуода гап кўп. «Дуо олган етар муродга, қарғиш олган қолар уятга!», деб бежиз айтишмаган. Ҳаётда ҳар ким яхши дуо олишга, эзгу ишлар қилишга интилиши зарур. Ҳамма нарсанинг ҳисоб-китоби бор, кутилмаганда албатта ўлим шаробини ичади, ажал эса эшик қоқиб, ё қоқмай тўсатдан келади, буни унутмаслик керак.

— 2003 йилнинг бошида институтда бирга ўқиган ҳамкасбимиз, Тошкент педиатрия тиббиёт институти ректори бўлган, таниқли олим Аминбой Сулаймоновнинг тўқсондан ошган онаси қазо қилибди, деган нохуш хабарни кечроқ эшитиб қолдик. Дарҳол телефон орқали Аминбойга, Тошкентга қўнғироқ қилдик, ҳамдардлик билдирдик. Фотиҳа ўқиш учун қаерга боришимиз ҳақида сўз кетди. Шунда Аминбой деди: «Раҳмат дўстларим, ортиқча овора бўлманглар. Бу онамнинг тўйлари, яхшиликнинг кечи йўқ. Худо хоҳласа, Наврўз байрами арафасида пешинда у кишининг хотира эҳсонларини ўтказамиз, ўша кун кела қолинглар, мен ҳам Бухорога албатта етиб бораман, баҳонада дийдорлашамиз». Бизга ҳам шу фикр маъқул бўлди.

19 март кун эрталаб енгил машинада уч-тўрт киши бўлиб, Қаршидан Бухорога йўл олдик. Одамлардан суриштириб пешинга яқин Жондор туманидаги қишлоққа етиб бордик. Аминбойнинг онаси, ака-укалари яшайдиган кўча, уй атрофи катта-кичик авто, от-улов, тумонат одамлар билан тўлиб-тошган, ҳамма мотамсара ҳолатда, узоқдан қулоғимизга йиғи-сиғи овози чалиниб, юракларни эзарди. Биз тўқсон ёшдан ошган момонинг хотира эҳсони шунчалик йиғи-сиғи билан ўтаётганидан ҳайратга тушдик. Аллақандай нохуш ҳаёллар оғушида одамларга яқинлашдик.

Ҳамроҳларимиздан бири Шоҳимардон машинадан эртароқ тушиб, вазиятни билиб қилишга, Аминбой дўстимизга бизнинг келганимизни айтишга ошиқди. Бироқ орадан кўп ўтмай, афти-ангори оқариб-бўзариб ортига қайтди-да, негадир хомуш тортиб деди:

— Аминбой кетиб қолибди!

— Қаёққа кетибди?

— Нимага кетибди?

— Онасини таъзиясини ташлаб кетибдими?

— Бўлиши мумкин эмас, у бунақа номардлардан эмас эди-ку!

— Ҳа, Аминбой кетибди, — деди Шоҳимардон ўпкаси тўлиб, ўзини тутолмай ҳўнграб йиғлаганича.

Кейин билсак, бир-икки кун олдин тезюар поездда Тошкентдан Бухорога эртароқ етиб келган Аминбой онаизорининг қабрини зиёрат қилгач, тўсатдан юраги қаттиқ безовта бўлиб, кечаси бандаликни бажо келтирибди. Шундоқ катта олим, дўх-

тирга ҳеч ким ёрдам беролмабди. Бу ҳақда Тошкентга яқинлари, оила аъзоларига хабар қилишган экан, уларнинг бу ерга учоқда етиб келишларини ҳисобга олиб, жанозани намози аср ёки шомга тайинлашибди! Хуллас, ўша куни қий-чув, дод-фарёд билан Аминбой дўстимизни азиз ва меҳрибон онаизорининг қабри ёнига, қўшмозор қилиб, қўйиб келдик. Худо раҳматий ва жаннатий қилган бўлсин уни, яхши йигит эди!

— Ўз туғилиб ўсган уйи, қишлоғига тупроқ тортиб келган экан-да, раҳматлик!

— Буни тақдир дейдилар.

— Ҳа, тақдирга тан бериш керак. Лекин тақдир тақозосига кўникмасликнинг иложи ҳам йўқ. Ўлим ҳақ, у барчага баравар, кутилмаганда, хоҳлаган вақтида келади.

— Шу ўринда ёдимга бир ривоят тушди. Бир вақтлар жаҳонни фатҳ этган Искандар Зулқарнайн деган шоҳ ўлими олдидан васият қилиб, дафн маросимида тобутдан икки қўлини чиқариб қўйишларини буюрган. Бу билан у шундай улуғ ҳукмдор ҳам бениҳоя бойликка эга бўлгани билан нариги дунёга икки қўли очик, ҳеч нима олиб кета олмаётганига ишора қилган.

— Иккинчи бир ривоятда айтилишича, у ўлими яқинлигини сезгач, онасига мактуб битган. Унда онасига насиҳат қилиб, Тангри таолонинг хоҳиш-иродасига тан бериб, ортиқча фарёд чекиб бўзламаслигини илтимос қилган ва бу дунёда ҳеч ким абадий қолмаслигини таъкидлаган. Искандар Зулқарнайн ўз мактубида онасига бир зиёфат уюштиришни ва бу зиёфатда таомларга ҳеч кими ўлмаган кишигина қўл узатиши мумкинлигини эълон қилишни сўраган.

Маълум бўлишича, бу зиёфатда бирон-бир киши таомга қўл узата олмаган. Искандар Зулқарнайннинг бу насиҳат-тадбири меҳрибон онасини тинчлантириш, Аллоҳнинг қазои қадарига кўникириш эди, холос. Оламнинг ишлари қизиқ. Ойнинг ярми қоронғу, ярми ёруғ бўлар экан, — деди яна Ақром ҳожи ака. — Қаранг, кейинги беш-ўн йил ичида қанча яқинларимиз, ёру дўстларимиз бошига не-не кулфатлар, ғам-ташвишлар тушмади, уларнинг кўпларидан айрилиб қолдик. Бу йўқотишларни енгиш учун озмунча сабр-тоқат керакми?

— Ҳа, нимасини айтасиз, — дея суҳбатимизга қўшилди Ойдинхон ҳожи опа. — Шоир айтганидек, филча сабр-тоқат керак, ҳай-ҳай!

— Айниқса, энг яқин дўст-биродарларингдан жудо бўлиш катта даҳшат, тенгсиз фожа!

— Биласиз, Искандархон, институтда ўқиган кезларимизда жуда кўп садоқатли дўст-биродарлар орттирган эдик. Булар

водийсидан: Ҳамдамжон Юсупов, Содикжон Баҳромов, Раҳмонжон Абдуллаев, Шерали Муллажонов; Қирғизистондан Убайдулла Бойматов, Қозоғистондан Обиджон Муллажонов, Бўкадан Убайдулла Қосимов, Сурхондарёдан Тўрақул Бердиев, Собир Бозоров, Неъматжон Юсупов, Бухородан Аминбой Сулаймонов, Саттор Фаттоев, Тошкентдан Эркин Қодиров, Аҳмаджон Исроилов, Шоакбар Мирзаев, Ҳусниддин Ёқубов, Ботир Миразимов, Воҳид Ҳожиматов, Эркин Шомирзаев, Маъмурахон Икромов, Раиса Азизова, Зубайра Шералиева, Заҳро Эгамбердиева, Қаршидан Карим Ниёзқулов, Саъдулла Темуров ва бошқалар.

— Афсуски, буларнинг кўпчилиги аллақачон, фоний дунёдан боқий дунёга рихлат этишди, жойлари жаннатдан ато этган бўлсин.

— Лекин ўзларидан яхши ном, яхши из қолдириб кетишди.

— Сарвари олам, Муҳаммад саллалоҳу алайҳи вассаламнинг олдиларига бир йигит келиб: «Ё Расулуллоҳ, мен бир савоб иш қилайинки, Аллоҳим гуноҳимни маҳфират айлаган бўлсин. Шу савоб ишим гуноҳларимга каффорат бўлсин», — деб илтимос қилибди.

Пайғамбаримиз:

— Онанг борми? — деб сўрабдилар.

— Йўқ, онам оламдан ўтганлар, — дебди йигит, — нима учун онамни сўраяпсиз, ё Расулуллоҳ?

— Агар онанг ҳаёт бўлганларида эди, у кишининг хизматларини қилардинг. Сени дуо қилардилар. Шу билан Яратган эгам гуноҳларингни кечирарди.

Пайғамбаримиз, ўйлаб туриб, йигитдан яна сўрабдилар:

— Холанг ёки амманг бормилар?

— Аммам оламдан ўтиб кетганлар, онамнинг сингиллари — холам барҳаётлар! — дебди йигит.

— Ундай бўлса, холангнинг хизматларини қилгин, ҳаққингга дуо қилсалар, дуоларини ололсанг, Аллоҳ гуноҳларингни кечиради, — дебдилар.

— Билингки, амма, хола — она ўрнида, амаки, тоға — ота ўрнида бўларкан. Ота-она вафотидан сўнг улардан хабар олиб, меҳр-мурувват кўрсатиб турилса, ота-онанинг руҳи шод бўлар экан.

— Яна бир йигит сўрабдики, «Ё Расулуллоҳ, ота-онам бу дунёдан ўтганларидан кейин руҳларини нима билан шод этиб тураман? — деб. Шунда пайғамбаримиз Муҳаммад Мустафо (с.а.в.) марҳамат қилиб: «Ота-онангни яхши кўрган, уларга яқин бўлган одамлар билан тез-тез алоқада бўлиб тургин», — дебдилар. Яъни, ота-онага ким яқин? Албатта, ака-ука, опа-сингиллар. Ота-

онангиздан кейин қолган яқин қариндош-уруғ, ёру дўстлар ҳолидан хабар олиб туришлик, улар билан маслаҳат ила иш кўришлик, нақадар хайрли ва савобли иш.

— Яқинда олдимизга бизни кўргани бир йигит келиб кетди, ким деб ўйлайсиз?

— Ким бўларди, бирор таниш-билишингиз бўлса керак-да?

— Деновдан, марҳум дўстимиз Неъматжон Юсуповнинг ўғли бу ердалигимиздан хабар топиб, атайин шунча жойдан майда-чуйда кўтариб келибди!

— Одамнинг қадр-қиммати, ҳурмати унга келтирилган арзимас совға-салом билан эмас, балки унга билдирилган заррача самимий одамийлик, эътибор билан ошади, кўнгли тоғдек кўтарилади.

— Дарҳақиқат, ҳаётда биродарлик, дўст тутиниш жуда катта неъмат. Аслида дўст-биродар дегани ниҳоятда улуг мақом. Ҳаёт эса, улкан синов майдони!

— Оташнафас шоиримиз Эркин Воҳидов ёзганидек: «Дўст бўлиш осон, лек уни асраш қийин». Вақт ғанимат, дам ғанимат-лигида азиз умримизнинг, дўст-биродарлигимизнинг қадрига етайлик. Отахон шоиримиз Фафур Фуломнинг шоҳ сатрлари билан айтганда:

Бир оннинг баҳосин ўлчамоқ учун

Олтиндан тарозу, олмосдан тош оз.

Нурлар қадами-ла чопган секунднинг

Барини тутолмас айюҳаннос овоз!

— Шу ўринда тарозу билан боғлиқ бир ривоят ёдимга тушди. Молу-дунёга ҳирс қўйган бир подшоҳнинг қизи бетоб бўлиб қолибди. Дунёда уни кўрмаган табибу шифокорлар қолмабди. Ҳеч ким дардига шифо бера олмасмиш. Бир тоғнинг тепасидаги ғорда валийўллоҳ ибодат билан машғул эканлар. Бу гапларни эшитиб, фуқаро раиятга раҳмлари келибди. Қизимни тузатмаяпсанлар, деб подшоҳ табибу ҳакимларни дорга остириб, халқига зулм қила бошлабди. Валийўллоҳ Аллоҳга илтижолар қилиб, ибодатдан сўнг, секин юриб тоғдан тушибди. Саройга келибди. Уни дарров шоҳ ҳузурига олиб кирибдилар, подшоҳ тахтда ўтирганча, ўрнидан ҳам турмасдан кибр билан: «Эй чол, табиблик қўлингдан келадими?» — дебди. У эса подшоҳга салом бериб, дебди:

— Ҳаммаси Аллоҳнинг инояти, иродаси ила амалга ошади, подшоҳим, Аллоҳдан беамр тикон ҳам кирмайди. Агар рухсат берсангиз, мен беморга шифо беришни Яратгандан сўраб, муолажа қилиб кўрсам.

— Майли чол, уриниб кўр, лекин билиб қўйки, агар қизимнинг дардига шифо бера олмасанг, танангдан бошингни жудо қилурмиз!

Валийуллоҳни қиз ётган хонага олиб кирибдилар. У киши қиблага қараб, ибодатга тутинибдилар. Аллоҳдан илтижолар қилиб, дуо ўқибдилар. Ва қийиқчага тугилган дармондорилардан бир неча хилини бир-бирига аралаштириб, қизга дамлаб берибдилар. Муолажа бу жумадан, у жумагача давом этибди. Еттинчи куни подшоҳнинг қизи иштаҳага кириб, таом истеъмол қилибди. Яна ҳафта ўтиб, оёққа турибди. Ўзида йўқ хурсанд подшоҳ, валийуллоҳга қараб: «Эй қария, сен улуғ табиб экансан. Қизимнинг дардига шифо бердинг. Энди тила-тилагингни», — дебди. Валийуллоҳ эса бир жилмайиб қўйибди-да:

— Мен истаган нарсани, сиз беролмайсиз, деб кўрқаман, подшоҳим, — дебди.

— Нималар деяпсан, менинг бойлигим қанчалигини биласанми? Дунёнинг симу зарлари ҳаммаси менинг хазинамда. Сўрайвер!

— Ундай бўлса буюринг, бир катта тарозу келтирсинлар, кўрамиз, бойликларингиз менга бериш учун етармикан?

Валийуллоҳнинг бу гапини эшитиб, подшоҳ энг катта тарозу келтиришларини буюрибди. Энди бу чол қилган хизмати учун барча тиллоларимни ўлчаб олади, шекилли, — деб хаёлидан ўтказибди.

Тарозуни олиб келибдилар. Валийуллоҳ жуда осонлик билан бир кўзининг қорачигини олибди-да, тарозунинг бир палласига қўйибди.

Энди мана бу паллага симу зар қўйинг, шу кўз гавҳарича олтин берсангиз кифоя, — дебди. Тарозунинг бир палласига қанча олтин келтириб қўймасинлар, ҳеч тош босмасмиш. Охири подшоҳ тожидаги дуру гавҳарларни ҳам тарозуга қўйибди. Яна тош босмабди. Шунда Валийуллоҳ бир сиқим тупроқ олиб, кўз гавҳарининг устига сепган эканлар, тарозунинг симу зар солинган палласини босиб кетибди.

— Подшоҳим, сиз дунёнинг ҳийласига учиб, молу дунё ҳар нарсадан устун, деб юрибсиз. Кўзи очлик ёмон дард. Унга мубтало бўлган одам ҳамма нарсадан, ҳатто иймонидан ҳам айрилади. Зеро, бу оч кўзни фақат тупроқ тўлдиради. Лекин тупроққа кирганда қилинган тавба-тазаррудан фойда йўқдир. Аллоҳим сизни ана шулардан огоҳ этиш учун қизингизга дард берди. Мени сабабчи қилиб юборди. Ва шу йўл билан сизни синаяпти. Энди бу ёғига ўзингиз биласиз, — дебди.

— Шундан аён бўладики, ўткинчи умрда нафс балосига йўлиқмай, ақл, дид-фаросат, сабр-тоқат, меҳр-оқибат билан яшаш зарур. Бу дунёга меҳмонмиз, ҳамма бирин-кетин ўтади, қўли очиқ кетади.

Ва ниҳоят, суҳбатимиз сўнгида ўртамизда бўлиб ўтган дунёвий, ҳаётий муаммолар хусусида шоир Чустийнинг «Оқибатни ким билур?» деган машҳур ғазалларидан жавоб топгандек бўлдик:

Эй тафаккур оламида фикри дарё дўстлар,
Бу саволимга жавоб бергайму доно дўстлар,
Билгали бу сир иложин борму асло дўстлар,
Ҳайратимни ортирар ҳар дам бу дунё дўстлар,
Телба этмасму мени охир бу савдо дўстлар.

Умримиз лавҳига ёзган турли хатни ким билур?
Қанчадан қанча фараҳ, қанча ғалатни ким билур?
Одам аҳлидан ниҳоний ҳайриятни ким билур,
Билмаган соҳибкаромат оқибатни ким билур?
Ғойиб илми-ла ёзилмишдир бу иншо дўстлар.

Билмадимким қанча умрим, қайда туфроғим қолур,
Билмадим мендан кейинроқ қайси ўртоғим қолур,
Тўну дўппим кимга қолгай, кимга белбоғим қолур,
Боғу роғим кимга қолгай, ким учун доғим қолур,
Бу муаммо, бу муаммо, бу муаммо дўстлар.

Билмадим бир томчи сув кимдан бўлур менга насиб,
Ким куяр ҳолимга-ю, кимлар бўлур менга ҳабиб,
Билмадим давлат-ла ўтгайманму — ё мискин ғариб,
Бу таажжубдир, таажжубдир, таажжубдир ажиб,
Менга пинҳон, кимга маълумдир бу маъно дўстлар.

Оқибатнинг чеҳраси шундай узоқ пинҳон экан,
Қанча донишманд эса бу маънида нодон экан,
Ҳай дариг, оз вақт учун инсон азиз меҳмон экан,
Қолса яхши ном билан ким, Чустий беармон экан,
То абад қолгай юракларда бу сиймо дўстлар.

ОЛИЖАНОБ ФАЗИЛАТЛАРИМИЗ ЙЎҚОЛМАСИН

Ушбу мақолани ёзишга киришар эканман, беихтиёр хаёлимда беозор болалик чоғларим жонланади... Уйда ҳам, кўчада ҳам ота-она, ёши улуғларимиз, устозу мураббийларимиз доимо катталарга ҳурмат, кичикларга иззатда бўлиш, уларга меҳр-шафқат, меҳр-мурувват кўрсатиш, «сен» ҳам, «сиз» ҳам бир оғиздан чиқиши, барча катта-кичиклар билан самимий саломлашиш, хушмуомала бўлиш, ортиқча бақириб-чақирмаслик, оғизда емиш билан сўзлашмаслик, кўча-кўйда сақич чайнаб, хунук кўринишда юрмаслик, акс ҳолда бундай одатлар беодоблик, тарбиясизлик эканлигини кўп уқтиришарди. Хуллас, турмушдаги юриш-туриш одоби, маданияти ҳақида эрта-кеч қулоғимизга қуйиб туришарди. Энг асосийси, уларнинг ўзлари бу борада бизга шахсий намуна кўрсатишарди.

Сира ёдимдан чиқмайди. Урушдан кейинги йиллар эди. Оҳангаронга бориб, поездда қайтдим. Ҳозирги Шимолий темир йўли бекатидан Эски шаҳар, яъни Чорсуга қатнайдиган 1-трамвайга чиқдим. Вагонда одам кўп, тиқилинч. Озгина юк халтам бор эди. Ўзимдан оғир бу юкни аранг ердан узиб, кўтараман деганимда парти кетиб, шарти қолган ямоқ-ямоқ шимимнинг орқа томонидаги чоки сўкилибми, йиртилибми кетди. Ноиложликдан бир қўлим юкимда-ю, иккинчиси кетимда бўлиб қолди! Хижолатдан биров кўрмасин, деб ўзимни вагоннинг бир чеккасига урдим. Яқинроқда бир жой бўшаб қолган эди, ўша ерга ноилож ўтириб, нафасимни ростладим. Мендан ёши каттароқ йўловчилар туриб, бўш жойни эгаллаганимдан ўзимни ўғри мушукдай ноқулай сеза бошладим. Худди ҳамма менга қараб қўлини ниқтаётганди: «Тур ўрнингдан, зумраша! Ўзингдан катталар туриб, талтайиб ўлтиришни сенга ким қўйибди? Ҳе, сени тарбия қилган ўша ...» Аммо мен азбаройи ноиложликдан ичимни ит-мушук тирнаб, «Бетимнинг қалини, жонимнинг ҳузури» қабилида юзимни тескари буриб, миқ этмай, без бўлиб ўлтира бердим. Ўзимдан ўтганини ўзим билардим, холос. Бешёғоч бекатига етиб келганимизда маҳалламиздаги бир таниш одамнинг мен ўтирган вагонга чиқаётганига кўзим тушиб, ичимдан зил кетдим, аъзойи-баданимни совуқ тер босди. Ичимда: «Ишқилиб, мени кўриб қолмасинда, уят бўлади» деган ҳайқириқ, безовталиқ бош кўтарарди. Таниш одам ўчакишгандек, қаршимга келиб, тикка туриб қолди. Қани ўша пайт, ер ёрилсаю ерга кириб кетсам, унинг ҳам, бошқанинг ҳам кўзига кўринмасам. Лекин кўпчиликнинг олдида қийин, ночор аҳволдаман. «Бўлар иш бўлди. Ўлтиравер ўрнингда михлаб

кўйгандек! Маза-маза бемазаники!» — дедим ўзимга ўзим. Таниш одам ҳам атайин мени синамоқчи бўлгандай, кўриб-кўрмасликка олди, индамади. Сездимки, унинг маҳалласидан, туппа-тузук хонадондан шундай беор, сурбет, тарбиясиз, ноқобил фарзанд чиққанидан у ҳам хижолатда. Охири, Чақар ариқ бекатига келгач, иккаламиз олдинма-кетин вагондан пастга тушдик. У ўз йўлига кетди. Мен чаққонлик билан юкимни елкамга ташлаб, одам камроқ, пасткамроқ Дархон ариқ бўйлаб, пилдираганча Чуқур кўприк томон равона бўлдим.

Орадан бир-икки кун ўтгач, отам мени бир чеккага чақириб, дакки бердилар:

— Нима учун тунов куни трамвайда фалончи амакингга салом ҳам, жой ҳам бермадинг, аҳмоқ? Мен сента шундай тарбия берганидим, кулоқсиз? Бугун чойхонада кўпчиликнинг олдида менга бу воқеани айтиб, юзимни шувут қилди-ку! Бу қанақа янгилик? Энди мен маҳаллада қандай бош кўтариб юраман?

Отам шундай дедилар-у, менинг жавобимни ҳам кутиб ўтирмай, жаҳл устида кулоқ-чаккам аралаш тарсаки тортиб юбордилар.

— Агар яна шунақа беодоблик қилсанг, сен билан бошқача гаплашиб қўяман! Мен билан ўйнашма, бола!

Мана, ёшим 75 га қирса ҳамки, ҳали-ҳали кулоғим остида қайнаган шавла ўша пайтдагидай ловуллаб, қизиб туради, ҳар сафар трамвайга чиққанимда беихтиёр эски ярам янгиланади.

Аҳамият берган бўлсангиз, метронинг «Пахтакор», «Алишер Навоий» ва бошқа бекатларида эрта тонгдан ярим кечгача вагонлар бўшми, тиқилинчлигидан қатъи назар оҳанрабо тасмасига ёзиб олинган бир хил эълон-эслатмалар тўтиқушдай тинмай сайрайверади: «Ўрнатили йўловчилар! Ёш болали, ногирон ва кекса йўловчиларга жой беринг!» Афсуски, бу эълонни эшитгувчилар кўпу, уни амалда бажарувчилар кам, йўқ даражада. Бу эълонни тинглаган аксарият йўловчиларнинг фикру хаёли фақат бир нарсда, пул, фойда, маишат ва ҳоказода бўлса ажаб эмас. Бу ҳолат уларнинг гап-сўзи, хатти-ҳаракати, ўтириш-туришидан маълум. Чунки бундай одам қиёфасидаги айрим кимсаларнинг нафақат кулоғи, балки дилини ҳам чанг-ғубор, моғор, пўпанак босган десак, хато бўлмайди. Шунинг учун ҳам улар бунақа эълон-эслатмалар, панду насиҳатларни эшитавериб, даққи бўлиб кетишган, бамисоли роботга айланишган. Бир нарсани айтсанг, ноилож қилишади, бўлмаса...

Ахир худо яратган ҳар бир бандасига келишган қадди-қомат, ҳусн, гавда берганида шунга яраша озми-кўпми дид-фаросат ҳам

қўшиб берган бўлиши керак-ку! Аммо қани ўша дид-фаросат? Ҳамма нарса мўл-кўлу аммо дид-фаросат тақчил бўлиб турган ҳозирги даврда «Тўғри гап туққанингга ёқмайди». Баъзи одамларга бир оғиз сўз камлик қилса, бошқасига бир яримтаси ортиқчалик қилади. Хуллас, кейинги пайтларда одамлар ўртасида меҳру оқибат, меҳру муҳаббат, меҳру мурувват, шарму ҳаё, андиша каби ноёб хислатлар бир қадар сусайиб қолгандай чамамда. Ўйлаймизки, бундай маънавий қашшоқлашиш, мол-дунёга ружу қўйиш ўткинчи, бевафо нарсалардир. Зотан, бу дунё қайтар дунёдир, ким нима экса, ўшани ўради. Шунинг учун ҳам «Гални гапир уққанга, жонни жонга суққанга» деганлари бежиз эмас. Одамларда меҳр-муҳаббат, меҳр-мурувват, меҳр-шафқат, меҳру оқибат бўлган ва бўлади, фақат уни асраш, авайлаш, ардоқлаш, эъзозлаш зарур, холос. Шу маънода ҳаёлимга севимли шоиримиз Абдулла Ориповнинг қуйидаги сатрлари келади:

Дема кўтарилди меҳру оқибат,
Биргина чора бор бундай чоқ фақат:
Токи бор танда жон, оғзингда сўзинг,
Энди хабар ол ўзингдан ўзинг!
... Бир кун трамвайга чиқсанг ҳойнаҳой,
Сенга бир кимса бўшатмагай жой!
Холи ўриндиққа тушса гар кўзинг,
— Ўлтиринг, Домла! — де ўзингга ўзинг...
Хуллас, йўқолмаган меҳру оқибат,
Бунинг чорасини изла, топ фақат!

ҲИКОЯЛАР, ҲАЖВИЯЛАР, ҲАНГОМАЛАР

КУЛГИМИЦИНГА НЕ ЕТСИН!

Ўзбек халқи қачон, қаерда хушчақчақлик қилишни, дилкашликни ўрнига қўйиб келган. Таниқли олим Расул Муҳаммадиев ўзининг «Аския» китобида: «Ўзбек халқ оғзаки ижодининг жанрларидан бири аскиядир. У кенг халқ оммасининг ҳаётини, меҳнат ва кураши, ўзаро муносабатларини, эстетик фалсафасини акс эттирувчи энг оммавий жанр. Унинг негизиди сўз ўйинлари, қочириқлар, чандишлар, киноялар, муболағалар ётади. Аския фикрлаш мусобақасидан иборат сўз санъати ҳамдир», деб юксак баҳо берган.

Дарҳақиқат, аския, кулгига «чеҳранинг гули, кўнгил озиғи, давранинг офтоби», деб бежиз таъриф берилмаган. Кулгининг инсон табиатида тутган ўрни ва аҳамияти жуда катта. Чин дилдан кулган кишининг кўнгилдан губор, танасидан чарчоқ бир зумда тарқалади, кайфияти чоғ бўлиб, ҳаёт ва меҳнат фаолияти ошади, билаги куч-қувватга тўлади, дили яйрайди, умри зиёда бўлади.

Рухшуносларнинг илмий хулосаларига кўра, кулги — овоз пардалари, юз, қорин, қўл ва оёқ мушаклари, қон айланиш жараёнини бир маромга келтирадиган табиий омил сифатида бебаҳо аҳамиятга эга экан.

Инсон ҳамиша ўзида соф ва беғараз кулгига мойиллик сезади. Шунинг учун ҳам қизиқчилар дарғаси Юсуфжон қизиқ Шакаржонов: «Кулинг дўстлар, умрингиз узоқ бўлади», деб бежизга айтмаган ва буни ўз шахсий ҳаётида исботлаб ҳам берган.

Кулгининг инсон саломатлигини мустаҳкамлаши, умрини узайтириши ҳақида буюк алломалар жуда кўп ва ҳўб ёзишган. Буюк ҳаким Абу Али ибн Сино «кулги текин дори, кишилар учун бебаҳо малҳамдир», деб алоҳида таъкидлаган ва кундалик иш фаолиятида бундан кенг, унумли фойдаланган. Ўзбек мумтоз шеърляти султони Алишер Навоий Ҳиротда яшаган пайтида халқ саломатлигини сақлаш ва мустаҳкамлаш учун ўзи ташкил этган «Дор уш-шифо» («Саломатлик уйи»)га машҳур табиблар билан бирга қизиқчи ва аскиячиларни ҳам жалб қилган экан.

Шундай қилиб, XIV асрларда Шарқда камол топган кулги-шифо усули аста-секин Оврўпога, сўнг Амриқогача етиб борган. Булғориянинг Габрово шаҳрида илмий-тадқиқот институти, Сан-Франциско университети қошида кулги институти, Швециянинг Мутала шаҳри марказий шифохонасида кулги-шифо бўлими, Ҳиндистонда кулги орқали даволайдиган шифохоналар очилгани ҳақида маълумотлар бор.

Бу борада бизнинг ибрат олса арзийдиган салафларимиз ва улар яратган ўзига хос мактабларимиз етарли. Шу ўринда Фарғона водийсида Турсунбува Аминов, Ғойибота Тошматов, Абдулҳай махсум Қозоқов, Мамарозиқ Исҳоқов, Обид Норматов, Насриддин Мирзааҳмедов, Муҳиддин Дарвешев; тошкентлик Абдурахмон ака, Қаям ака, Нажим ака, Носир ака, Сулаймон ака, Жура ота, Абулқосим Тўйчиев, Айниддин Зайниддинов, Қодирхон Усмонов, Турсунбой Файзиев, Фозилжон Султонов, Убайдулла Абдуллаев, Жалолиддин Раҳимов ва бошқаларнинг номларини фахр билан тилга олиш кифоя. Эндиликда бу сўз усталарининг анъаналарини умидли ёшлар давом эттираётганлиги қувонарли ҳолдир.

Лекин шунинг унутмаслик лозимки, аския, кулги, қаҳқаҳа орқали энг муҳим ижтимоий-ахлоқий муаммолар «пардага ўралиб» ўртага ташланади, даврнинг, ҳозирги куннинг катта ҳақиқати «Қизим сенга айтаман, келиним сен эшит» қабилида айтилади. Бироқ, одамлар кулар экан, деб турли давраларда бўлар-бўлмас бепарда қочиримларни айтиш, аскиячилик санъатининг аҳамиятини бир қадар тушириб юбориши ҳеч гап эмас. Ана шундай ҳолдан эҳтиёт бўлмоғимиз даркор.

Хуллас, сўз зарғари Абдулла Қаҳҳор айтганидек: «Аския ҳозирги вақтда икки вазифага хизмат қилиши керак: бири — халқимизнинг янги ҳаёт қуриш йўлидаги мақсади ва курашини ифода қилиши; иккинчиси эса, ҳаётимиздаги салбий ҳолатларни танқид қилиб, халқимизни эстетик томондан тарбиялаши зарур».

Текин ва шифобахш дори — кулгимизнинг баҳосига нима етсин. Кулгисевар дўстлар, келинг бир кулишайлик. Асабларимизни мустаҳкамлаб, ўткинчи ғам, ташвишлардан ҳоли бўлайлик!

*Билол АМИНОВ,
элшунос олим.*

ҚИЁФАДОШИМ

Ҳаммаси соқол-мўйловдан бошланди. 1992 йилнинг баҳорида шифохонага тушдим. Аҳволим анча жиддийлиги боис шифокорлар бошимда парвона. Ўсиб кетган соқол-мўйловни қириш уёқда турсин, қимирлашга ҳам рухсат йўқ. Бир неча кундан кейин аҳволим яхшиланиб, оз-моз юрадиган бўлдим. Ўшанда биринчи қилган ишим, ўзимни кўзгуга солиб кўрдим, соқол ўсиб кетган. Олмоқчи бўлдим, лекин қизиқчиликми, ишқибозчилик учунми, менда соқол қўйиш нияти пайдо бўлди. Кўнглим майли-да, соқолнинг уёқ-буёғини тўғриладим, сўнг кўзгуга қараб, «соқол муборак» деб, ўзимга-ўзим кулиб қўйдим. Назаримда шу соқол мени бир неча ёшга улғайтириб юборди. Ҳамхоналарим соқол-мўйловни кўриб:

— Ярашибди, юзингизга улуғворлик бағишлабди, — дейишди.

Мени кўргани келган рафиқам ҳанг-манг бўлиб қолди.

— Вой, адаси, сизга нима бўлди? Тузукмисиз?..

Шундай қилиб, шифохонадан, тап-тайёр оқсоқол бўлиб чиқдим.

БУ ОДАМ ЖУДА ТАНИШ-КУ!

Кўча-кўйда юрганимда, ҳамма менга қараб-қараб қўйганда, кўпинча, ўринларидан туриб, жой беришганда, ўзимни ноқулай сезаман. Баъзан атрофдагиларнинг ўзаро шивир-шивири қулоғимга чалинади:

— Ие, бу одам жуда таниш-ку!

— «Оталар сўзи — ақлнинг кўзи»ни олиб борадиган оқсоқол-ку!— дейди шериги.

— Йўғ-е!— дейди гапни бошлагани.— Бу кинорежиссер Латиф Файзиев! Ишонмасангиз, гаров ўйнаймиз!.

ЎЗИНГИЗНИ УЙИНГИЗ-КУ, КИРАВЕРИНГ!

Таниқли актёр Эркин Комилов билан анча яқинмиз. У йўли тушса, ишхонамга кириб ўтади. Бир куни Ҳиндистондан қайтгани, у ерда «Алиф лайло ёки Маккора» бадийий фильмида суратга тушиб қайтганини айтди ва хайрлашаркан:

— Искандар ака, ҳозир ёнимда таклифнома йўқ, Яқинда «Санъат саройи»да шу фильмнинг тақдироти бўлади, сиз ҳам бординг, — деди...

Тайинланган куни айтилган жойга борсам, тумонот одам. Атрофга олазarak боқсам, Эркин Комилов кўринмайди. Таклифномам йўқлиги учун ичкарига киришга ҳижолат тортиб турсам, эшикоғаси:

— Келинг, келинг, марҳамат! — дея манзират қилди.

— Таклифнома...

— Э, таклифномани нима қиласиз, тақсир! Ўзингизнинг уйингиз-ку, тортинмасдан кираверинг! Ҳамма сизни кўргани келган-ку ўзи...

У шу атрофда юрган бир йигитни олдиға чақириб, тайинлади:

— Домлани ичкарига олиб кириб, жойларига ўтқазиб чиқ!

Мен миннатдорчилик билдириб, йигитга эргашидим. Боряпман, ҳаёлимда шу фикр: «Бу одам ҳам мени Латиф Файзиевга ўхшатди-ёв!»

«ҚУТЛУҚ ҚОН»НИ БИРОЗ БЎШРОҚ ИШЛАГАНСИЗ...

1994 йилнинг 5 июнида Тошкентда Халқаро теннис мусобақаси тантаналарининг очилиш маросимиға бордим. Чап ёнимда ўтирган бақалоққина киши мен билан самимий кўришиб, қуюқ сўрашди:

— Яхши юрибсизми, домла?

— Раҳмат!

— Ижодлар тузукми?

— Ёмон эмас.

— Ҳозир қайси мавзуда ишляяпсиз?

— Уруш қатнашчилари ҳақида...

— Ие, мавзунини ўзгартирибсиз-да. «Қутлуғ қон» киносини бироқ бўшроқ ишлагансиз, аммо «Алиф лайло ёки Маккора»ни қойил қилгансиз. Бола-чақалар билан мазза қилиб кўрдик.

— Сиз мени кимгадир ўхшатдингизми, биродар?

— Йўғ-е! Сиз кинорежиссёр Латиф Файзиевсизку!

ИСКАНДАР, МЕНГА ҚАРАНГ!

Ўзбекистон телевидениесида қадрдон дўстим, шоир ва журналист Анвар Юсуфий хизмат қиларди. Уни кўпинча «Пахтакор» метро бекати олдидаги газета дўкони олдида папиросни бурқситиб турган ҳолда кўриш мумкин. У бир куни кула-кула:

— Яқинда трамвайда, эски ТошМИ томондан қайтаётган эдим,— деб бир воқеани гапириб берди.— «Болалар дунёси»

бекатида ўрта бўйли киши йўлга тескари қараб турибди. Уни сизга ўхшатиб, вагон ойнасидан «Искандар! Искандар!» дея чақирдим. У бўлса индамади, мен томонга ўгирилиб қарамади ҳам. Яна чақирдим, миқ этмайди. Унинг ёнида бир аёл турган экан, «Сизни чақиряпти!» деб елкасига туртди. Шунда ҳам у мен томонга қарамади. «Наҳотки, Искандар мени танимади?» дея хафа ҳам бўлдим. Кейин бирдан эсимга тушди. «Ахир у киши Сиз, Искандар эмас, таниқли кинорежиссёр Латиф Файзиев бўлса-чи!» дедим ва ўзимча кулиб қўйдим. Ҳақиқатан ҳам ўша сиз эмасмидингиз?

РАҲМАТ СИЗГА, ДОМЛАЖОН!

1994 йили божам ўғлини уйлантирди. «Висол оқшоми»да тўкин дастурхон атрофида ўтирсак, ўртакаш йигит, қўлида микрофон, олдимга келди-да, астойдил миннатдорчилик билдира бошлади:

- Раҳмат сизга, домлажон!
- Нима учун?— деб сўрадим.
- Менга берган сабоғингиз учун!
- Тушунмадим, қачон ва қерда сизга сабоқ берган эканман?
- Киностудияда, домлажон, Мана, ҳаётда ўз йўлимни топиб олдим, сира кам бўлганим йўқ. Яна бир бор раҳмат, домлажон!

ХУШ КЕЛИБСИЗ, ЎРТОҚ ЛАТИФ ФАЙЗИЕВ!

Болалигим Оҳангароннинг табиати гўзал Облиқ қишлоғида ўтган. Ҳамқишлоқларим, қадрдонларимни қўмсаб, она қишлоғимга тез-тез бориб тураман. Барча дўстларим дилкаш, меҳмоннавоз, бағри кенг йигитлар. Бир куни дарё бўйидаги салқин оромгоҳда улар билан чақчақлашиб ўтирсак, дўстим Асомхон ҳазиллашиб қолди:

- Сизнинг йўқлаб келишингиз, биз учун катта байрам, дўстим! Хуш келибсиз, қишлоғимизга! Тез-тез келиб тулинг, ўртоқ Латиф Файзиев!...

ТЕЛЕВИЗОРГА ҲАМ ИШОНИБ БЎЛМАЙ ҚОЛДИ

Бир куни рафиқам билан «Фарҳод» бозорида юрсак, картошка сотаётган йигит шеригига мени кўрсатиб, шивирлаб қўйди:

- Тавба! Кеча кечқурун бу одамни «вафот этди», деб телевизорда эълон қилишган эди. Бугун бозорда юрипти! Телевизорга ҳам ишониб бўлмай қолди.

— Сиз назарда тутаетган қиёфадошим вафот этган бўлса-да, руҳи тирик. Картошкани арзонроқ сотсангиз, унинг руҳи шод бўлади,— дедим мен ҳам гапни ҳазилга буриб.

* * *

Латиф Файзиев билан учрашиб, дилдан суҳбатлашиш армонга айланди. Менинг у кишига айтар сўзларим бўлганидек, санъаткорнинг менга айтар гаплари бормиди? Афсус, ўлим деган чавандоз у кишини орамиздан олиб кетди. Мен шундай санъаткорга қиёфадош бўлганимдан, кишилар бизни бир-биримизга ўхшатишларидан ҳали ҳануз миннатдорман!

ЗИКРИЛЛА АКАНИНГ ЗИЁСИ

Аслида ҳарбий шифокор, тиббиёт фанлари номзоди, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган врач, Пирогов номидаги мукофот соҳиби, табиатан хушчақчақ, моҳир қаламкаш, тиниб-тинчимас инсон Зикрилла Эгамбердиев (уни ҳамкасблари «Захар Богданович») деб аташарди) нинг номи эл-юртга маълум ва машҳурдир. У киши қайси даврага қўшилмасин, ўша даврага файз кирар, ҳазил-мутойибанинг кети узилмас, ичакузди қаҳ-қаҳалар осмону фалакка кўтариларди. Сабаби унинг ҳаёти, меҳнат фаолияти латифаю, турли саргузаштларга бой эди.

Бу қизиқ-қизиқ латифаларнинг ижодкори ва ижрочиси ҳам Зикрилла аканинг ўзи эди. У киши ҳар бир воқеани моҳир актёрларга хос маҳорат билан ижро этганда, даврадагилар завқ-шавққа тўлиб кетарди. Қизиги — бу табаррук зот ҳаммани оғзига қаратиб, ўзи ҳеч нарса бўлмагандек, жилмайиб тураверарди. Баъзан жаранглаб турган овозлари туйқус ўзгариб, йиғлаб ҳам берардилар. Бирпасда яна кулиб, ўтирганларни дуо қилиб қўярдилар.

Ўзининг таъбири билан айтганда, у киши «пешингача дўхтир, пешиндан кейин мухбирчилик» қиларди. Жаҳонгашта, қувваи ҳофизаси кенг, билимдон бу инсон қизи, тиббиёт фанлари номзоди Зарифа Эгамбердиева билан ҳамкорликда ўттиздан зиёд китоблар ёзиб, халқимизга катта маънавий бойлик қолдирди. «Луқмони Ҳаким изидан», «Донолар саломатлик ҳақида», «Тиббиёт хазинасидан», «Тиббиётдаги ажойиб ходисалар» каби кўплаб асарлари бунга яққол мисолдир.

Инсон астойдил ният қилса, муродига етаркан. 1955 йили Оҳангароннинг Облиқ қишлоғида ўрта мактабни тугатиб, Тошкент Давлат тиббиёт институти (ТошМИ) да ўқини учун Тош-

кентга келдим. Кириш имтиҳонлари тадорикида юрсам, отам буйрак шамоллаши билан мутахассисга учрашиш учун бир-икки кун ёнимда қолдилар. Ота-бола институтга бордик, мутахассисга учрашиб, қайтаётсак, институт боғида отам танишларини учратиб қолдилар. Улар анчадан бери кўришмаган эканларми, ҳайтовур кучоқлашиб, сенсирашиб кўришишди. ҳатто кўз ёши ҳам қилиб олишди. Кейин четроққа чиқиб, анчагача уёқ-буёқдан гаплашишди. Қорачадан келган, ўрта бўйли, майор унвонидаги бу ҳарбий киши, турган гап, эътиборимни тортди. Юрагим жиз этгандек бўлди. Мен унинг келишган қадди-қомати, ўзига ярашган ҳарбий кийими, айниқса, ҳазил-мutoйибаси, дона-дона, чертиб-чертиб гапиришига маҳлиё бўлиб қолдим.

— Бу ерларда нима қилиб юрибсан? — деб сўраб қолди у киши отамдан. Отам мени кўрсатиб:

— Ўғлим Искандар. У тиббиёт институтига ўқишга кирмоқчи. Сенга ўхшаб ёзув-чизувга, адабиёти ихлоси баланд. Ҳарбий шифокор бўлмоқчи,— дедилар.

Отамнинг дўсти менга қўлини узатаркан:

— Тиббий хизмат майори Зикрилла Эгамбердиев! Отангиз Абдурафиқ қори билан тиббиёт билим юртида бирга ўқиганмиз,— деди ҳарбийча талаффуз билан.— Қолаверса, бир-биримизга куёв жўралик ҳам қилганмиз.

Зикрилла ака менга узоқ тикилиб қолди. Менимча, отам билан мени чоғиштирди. Чунки отам паст бўйли, чуваккина, мен бўлсам, бўйдор, суяги бақувват йигитча эдим.

— Мен бу йигитчани аканг ё укангми, деб ўйлабман, — деди у киши кулиб. — Биров сизларни ота-бола демайди.

— Бу катта хотинимдан ёдгор бола. Ўзим емай, едирганим учун бўйи шунақа ўсиб кетди-да, — ҳазиллашди отам.

— Биринчи хотининг оламдан ўтганми? Узр, эшитмаган эканман. Жойи жаннатда бўлсин! — дея Зикрилла ака фотиҳа қилиб қўйди.

Ўртада мен ноқулай аҳволда қолдим. Отам кулиб:

— Ҳазил, ўртоқ, Худога шукур, онаси ҳаёт. Ҳали мендан кейин ҳам узоқ яшаб, болаларининг камолини кўради, — деди. — Бунинг яна ўзига ўхшаган ука-сингиллари бор.

— Иншооллоҳ, айтганинг келсин! Мен гапингни чин билиб, довираб қолдим. Энди бунақа ҳазил қилма, яхши гапга ҳам, ёмон гапга ҳам фаришта омин, дейди. Илоҳим қўшганинг билан қўшақариб, болаларингнинг роҳатини кўр, — деди Зикрилла ака, кейин қўшиб қўйди: — Айтмоқчи, менинг Заҳро, Зарифа исмли

қизларим ҳам ўқишга кирмоқчи. — Зикрилла ака қизларини чақириб қолди. — Ҳой, қора қизларим, буюққа келинлар!

Истараси иссиққина иккита қиз келиб, бирин-кетин биз билан саломлашишди.

Менда, ота қадрдонимнинг фарзандлари билан танишиш истаги туғилди. Ниятнинг ҳолислигини қарантки, уччалоғимиз ҳам институт талабаси бўлдик. Мен, Заҳро билан даволаш факультетида, Зарифа эса санитария-гигиена факультетида таҳсил олдик. 1961 йили институтни тугатиб, оилали, бола-чақали бўлиб, ҳаётда ўз йўлимизни топдик. Ҳозиргача борди-келди қилиб турамиз. Зикрилла ака бундан хурсанд бўлиб, бизни дуо қилар эдилар. «Ўртоғимнинг ўғли», деб мени алоҳида меҳр-муҳаббат билан алқардилар.

Мен ўзаро суҳбат, учрашувларда Зикрилла аканинг босиб ўтган ҳаёт йўли билан боғлиқ қизиқ-қизиқ ҳангомаларни унинг ўз оғзидан эшитган, кейинчалик кўплаб мақола ва эсдаликларини ўқиб, ажойиб-ғаройиб тақдир эгаси билан яқиндан танишганимдан фахрланиб юардим. Айниқса, унинг «Луқмони Ҳаким изидан» номли ҳасби ҳолига оид ҳужжатли қиссасини ўқир эканман, унинг нақадар синчков, доно ва зукко бўлганлигидан ҳайратландим. Фақат бугина эмас, балки Ватан ҳимоячиси, саломатлик посбони сифатида Иккинчи жаҳон уруши жангоҳларида, тинч меҳнат кучоғида Зикрилла аканинг кўрсатган жасорати, мардлигига тасаннолар айтгим келарди.

Лавҳамиз дебочасида айтганимдек, Зикрилла ака билан илк учрашганимизда, «оғзимга туфлаб» кўйган эканларми, мен ҳам институтни тугатишим билан у киши сингари узоқ муддатли ҳарбий хизматга сафарбар этилдим. 1961—1965 йилларда Зикрилла ака билан Тошкент ҳарбий госпиталида бир неча бор учрашдик. Устоз 1965 йили тиббий хизмат подполковниги унвонида истеъфога чиқиб, адабий, ижодий ишга шўнғиб кетди, мен эса шогирд мақомида бўлдим. Зотан, Зикрилла ака нафақат менинг, балки бугун Ўзбекистоннинг фахри эдилар. Устоздан яхши ном, ёрқин хотиралар, кўплаб китоблар, ширин суҳанлар мерос бўлиб қолди. Улардан айримларини эътиборингизга ҳавола қиламиз, азиз китобхон!

ТОПҚИРЛИК

1930 йилнинг ўрталарида Тошкент Давлат тиббиёт институтида ўқиган Зикрилла ака билимга чанқоқ эди, лекин рус тилини яхши билмагани унга панд берарди. Устига-устига, тиббиётга оид

дарсликлар рус тилида, машғулотлар ҳам шу тилда олиб бори-ларди. Ҳадемай, давлат имтиҳонлари яқинлашиб, аканинг пайта-васига қурт тушади. Чунки «Одам анатомияси»дан имтиҳонни таниқли олим, профессор Сергей Циммерман олар эди. Ака дарров топқирлик қилиб, ўша пайтларда рус тилини нисбатан яхши биладиган курсдоши (кейинчалик таниқли олим, невро-патолог, тиббиёт фанлари доктори, профессор бўлиб етишган Ҳусниддин Салоҳиддинов)га дардини ёради:

— Жон ўртоқжон, менга ёрдам бермасанг, аҳволим чатоқ. Ўзинг биласан, рус тилига нўноқман. Шун Циммерманга ётиги билан тушунтир, имтиҳонда менга тилмочлик қилишингга рози-лигини ол. У сени ҳурмат қилади. Хўп деса, мен оғзимга келганини жаврайбераман, сен кентик жойларини тўлдириб, қўшиб-чатиб таржима қилиб турасан. Қарабсанки, ошиғимиз олчи.

Хуллас, ният ижобат бўлиб, Зикрилла ака имтиҳон топшир-гани кирибди. Саволлар унга танишлиги, қолаверса, ёнида моҳир тилмоч борлигидан руҳланиб, ўзбек тилида мавзун и ёритиб, русча, лотинча атамаларни қистириб, билганича баён этибди. Гап орасида бадан аъзоларини қимирлатиб, мавзуга оид ипюра қилибди:

— Мускулус стерноклеидоматоидеус тўш ва ўмров суяк-ларидан бошланиб, чакка суягининг сўргичсимон қисмига келиб ёпишади. Унинг асосий вазифаси — бошни, бўйинни мустаҳкам ушлаб, керакли томонга буришдир. — Гап орасида қўшиб қўйиб-ди: — Бу ёғини Ҳусни оғайни ўзинг олиб қочасан. Ҳушёр тилмоч вазифасини бажаришга киришибди:

— Доктор Игамбердиев говорит, что... — деган экан, домла унинг гапини бўлибди:

— Вы сначала мне объясните, что обозначает его фамилия?

— Это значит: Богданов, то-есть Эгамберган, Худоберган, божым данный человек!

— Очень приятно! Продолжайте дальше. Следующий вопрос, доктор Богданов!

Бундан яйраб кетган Зикрилла ака давом этибди:

— Кейинги савол ошқозон ҳақида. Ошқозон рус тилида «желудок», лотинчаси «гастер» ёки «вентрикулус», яллиғланганда, гастрит, вентрикулит, дейилади. Ошқозон уч қисмдан иборат: унинг қизилўнгачдан бошланадиган қисми, ўрта қисми, ўн икки бармоқли ичак билан бирлашадиган қисмлари бор. Бундан ташқари, ошқозоннинг учта: ички, ўрта ва ташқи қаватлари мавжуд. Уларнинг вазифаси ошқозонга тушган озиқ-овқат маҳсулотларини майдалаб, парчалаб, тегирмондан ўтказиш, ҳазм қилиш, домлажон.— Яна қўшиб қўйибди:— Энди буёғини ўзинг

олиб қочасан Ҳусни оғайни. Бу ердан эсон-омон чиқсак, битта чойхона палов мендан!

— Подождите, подождите! — дебди домла столни тақирлатиб.— Причем здесь чайхана и плов?

— Доктор Игамбердиев, то-есть Богданов говорит, что,— давом этибди тилмоч,— сегодня мы до экзамена сидели в чайхане и ели плов, как раз об этом говорили, уважаемый профессор!

— Вот какие Вы молодцы ребята! Едите плов в чайхане и думаете о науке, об анатомии человека! Спасибо Вам, доктор Богданов! Действительно ваша фамилия соответствует своему названию! Вы очень одаренный и талантливый человек, преподнесенный Богом! — дебди профессор хурсанд бўлиб, сўнг имтиҳон дафтарчасига «5» баҳо қўйибди.

АЗОННИ ҲАМ, ОЗОННИ ҲАМ ЁЗДИМ-КУ!

Зикрилла ака иккинчи курсда ўқир, биокимёдан имтиҳон топшириш учун ниҳоятда талабчан, қаттиққўл профессор Дамин Соҳибовнинг олдига боради. Домла кўзойнак остидан Зикрилла акага қараб:

— Азонни ёзинг! — дейди.

Талаба ўйлаб ўтирмай бир парча қоғозга катта-катта ҳарфлар билан дона-дона қилиб «Азон» деб ёзади. Бундан домланинг тепа сочи тикка бўлиб, қош-қовоғи уюлади.

— Мен сизга озонни ёзинг, дедим!

— Хўп бўлади, домлажон, озон бўлса, озон-да. Ҳозир ёзиб бераман!

Талаба олдин ёзганини қайта ёзишга эриниб, «Азон» даги «А» ҳарфини ўчириб, устига «О» ҳарфини ёзади. Яна домланинг пешонаси тиришади:

— Мен озоннинг кимёвий формуласини сўраяпман! Унинг оксиген эканлигини билмаган одам қандай қилиб имтиҳон топшириши мумкин? Боринг, тайёрланиб келинг! Баҳоингиз икки!

Талаба — Зикрилла ака, қараса, иш чатоқ, дарров ялинишга тушибди:

— Шошманг, домлажон! Бу қанақаси? Бир-биримизни тўғри тушунмадик чоғи. Ахир, «Азон» дедингиз, ёздим. Кейин «Озон» дедингиз, уни ҳам ёздим, тўғрими? Биламан, домлажон, ёмғир ёққанда ҳавода озон кўпайиб, ҳаммаёқни арзон озон босиб кетади, одамлар маза қилиб нафас олади. Мен унинг формуласи «ноль учлигини» билар эдим, лекин нима учун шундай бебаҳо модданинг баҳоси «ноль беш» эмас, деб кўнглим тўлмай юрарди.

Майли, сиз айтганча бўлсин, ноль уч бўлса, ноль уч-да. Илтимос, нолини ўзингизга қолдириб, учини менга қўйинг, домлажон, стипендиядан қуруқ қолмай.

— Ўз тилидан илинган домла, кулиб, «уч» қўйиб берибди ва Зикрилла ака стипендияга илиниб қолибди.

ПУЛ ЎЙНА-Ё, ПУЛ ЎЙНА!

Зикрилла ака, нашриётда нашр этилган китоблари учун катта миқдорда қалам ҳақи олибдилар-да, уни газетага ўраб, рафиқаларининг қўлига берибдилар:

— Ҳурибиби, мана, бизга осмондан бир даста пул тушди!

— Хайрият-е, кеча бир чеким носга пул тополмай юрган эдингиз. Бугун бўлса қўлингизда жарақ-жарақ пул!

— Ҳа, астойдил сўрасанг, осмондан пул тушаркан!— дебди Зикрилла ака мийиғида кулиб.— Энди бунга эҳтиётлаб, яшириб қўйинг, бир кунимизга яраб қолар.

— Ҳўп бўлади, дадаси! Топганингизга барака берсин! Сизга яна куч-қувват, илҳом берсин!

Эртаси эрталаб Зикрилла ака ҳовлига чиқса, пул дегани хазондек сочилиб ётганмиш. Кўча эшигини очай, деб йўлакка борса, мушуги эркаланиб оёқларига сурканармиш. «Ие, бу қанақа янгилик? Қўлингга озгина пул тушса, хотининг ҳам, мушугинг ҳам мулойим бўлиб қолар экан-да?», деб хаёлларидан ўтказибдилар. Кейин паст овозда хотинларини чақириб:

— Ҳурибиби, кечаги қилган дуоингиз ижобат бўлиб, бугун яна осмондан пул ёғдирипти. Мушугимизнинг хурсандлигини қаранг!— дебдилар.

— Вой, дадаси, астойдил дуо қилсангиз, ҳақиқатдан ҳам Худо ўз бандасига марҳамат қилар экан. Ўзим ҳам тушимда сизни дуо қилиб, Яратганга ҳамду санолар айтиб чиқдим. Дуоларим бекор кетмабди,— дебди хотинлари қўлига супурги олиб, ҳовлини супуришга киришаркан.

— Энди бу пулларни йиғиб, кечагисига қўшиб қўйинг, Ҳурибиби,— дебди Зикрилла ака мулойимлик билан.

— Ҳўп, бўлади, дадаси!

— Ҳа, айтмоқчи, Ҳурибиби, бу янги пулларни бир санаб кўрайлик-чи, кейин кечагисига қўшиб қўярсиз. Эр-хотин бир пул санайлик. Бўлинг, Ҳурибиби, негадир юрагим ҳаприқиб кетяпти!

— Ҳозир дадаси, ҳозир! Пулингиз йўқлигида юрагингиз бунақа ҳаққирмасди-ку! Ҳурибиби ҳовли этагидаги тахта уюми орасига қўл сиқиб, ҳанг-манг бўлиб қолибди.

— Вой, дадаси, мушук ўлгур кечаги пулни ҳовлига сочганга ўхшайди!

— Мен ҳам айтдим-а, мушук негадир оёғимга ҳадеб суркалиб, эркалик қияпти деб! Бекорга эмас экан-да!

— Мушук офтобга бекорга чиқмайди-да, дадаси! У бечора ҳам суюниб кетиб, шунча пулнинг ҳидига маст бўлган-да!

— Замони келибди, мушугимиз ҳам бир яйраб, ўйнаб қолсин. Сичқонлар кемирганда нима қилардик? Хайрият шу мушук бор экан!

— Шундоқ хушёр мушук билан ҳар қанча фахрлансак арзийди.

— Мен ҳам шуни айтаман-да, Ҳурибиби! Пул ўйнаё, пул ўйна, ёшлигингда гул ўйна!— дебди Зикрилла аканинг ўзидан ўзи рақсга тушиб.

ОТЕЛЛОГА ЎХШАЙМАНМИ?

Зикрилла ака билан қарийб сирдош, ҳазилкаш эдик. У киши билан тез-тез учрашиб, фикр алмаштириб турардик. Ёзнинг иссиқ кунларидан бирида уйларига борсам, ўзлари ёлғиз. Ҳеч ким йўқлигидан фойдаланиб, ҳовлининг ўртасига катта тоғорада сув қўйиб, ювиниб, офтобда қораймоқчи бўлиб гурган эканлар.

— Ўзингиз қорасиз-ку, яна қаерингизни қорайтирмоқчисиз?— деб ҳазиллашдим.

— Ҳа, бир оз қорайишим керак экан. Ҳурибибидан ҳар кун гап эшитяпман.

— Шунда сочларингиз ҳам қораядими?

— Йўқ, янада жингалакроқ бўлади,— дедилар ҳурпайган оппоқ сочларини қўллари билан тараган бўлиб. Кейин қорайиб, терлаб кетган юзларини бирдан тундлик қоплади. Кўзларини катта очиб, қўлларини белга тираб, дедилар:

— Нима, мен қораманми? Баъзи олифталар сингари чиройли, сип-силлиқ сўзлай олмайманми? Дездемона, қани рўмолча, ўзим сенга совға қилган рўмолчани бер! Агар тезда бермасанг, фалокатга йўлиқишинг муқаррар!

Мен аввалига эсанкираб қолдим. Кейин Зикрилла аканинг машҳур актёр Абдор Ҳидоятлов қиёфасига кириб, Отелло ролига тақлид қилаётганини сезиб қолдим.

Зикрилла ака тезда асл ҳолатларига қайтдилар ва:

— Қалай, қулоғимга сирға тақиб олсам, Отеллога ўхшайманми?— дедилар.

ДЕРАЗАДАН ОШИБ ТУШМАСАМ ЭДИ

Бир куни домланинг уйларига борсам, каравотда дам олиб ётибдилар. Кайфиятлари йўқроқ, дарров сездим. Салом-аликдан сўнг, кўзлари хира тортаётганидан шикоят қилдилар:

— Бу калла худди қовоқнинг ўзи бўлди-қолди, ичида ҳеч вақо қолмаганга ўхшайди. Шунча гимирилатсам-да, миқ этмайди, парижонхотир бўлиб қолибманми!

— Ўзингиз ҳам унга дам бермай, кеча-кундуз ишлатдингиз-да, устоз! Бир эмас, ўтгизта китоб ёзишнинг ўзи бўладими?— дедим.

— Калла ишлаган пайтларда ҳўб ёзиб қолган эканман-да! Қани энди у сал дурустроқ ишласая, яна қитоб ёзсам! Биласизми, ичим тўла гап, теша тегмаган гаплар! Негадир қўлимга қалам олсам, тихирлик қилади, бу каллага ҳеч вақо келмайди. Ўз ёғимга ўзим қоврилиб ётибман! Ишламайдиган бунақа калла кимга керак! Елкада оғир юк бўлиб тураверадими?

— Ишлаб қолар. Тез-тез дам бериб турунг.

— Фойдаси бўлармикан?

— Албатта!

— Бунинг устига яқинда Ибн Сино даҳасидан бизга икки хонали уй беришди. У ерга бориб-келганимдан бери юрагим ваҳимада. Иссиқ жон, бир гап бўлиб қолса, маййитни иккинчи қаватдан пастга қандай олиб тушишади? Ё деразадан оширишармикан-а?

— Э, яхши ният қилинг, устоз! Аввало ўлманг, шунақа бўлиб қолган тақдирда ҳам кўчада қолмайсиз, албатта васиятингизни бажо келтирамиз!

— Мен ҳам шундай қилсаларинг керак, деб ўйлайман. Яна ким билади. Сиз ҳушёр йигитсиз, кўзим тириклигида бир нарсани айтиб қўяй. Газета-журналларда ишлайдиган оғайниларимни яхши биласиз. Мабодо шунақа бўлиб қолса, уларга хабар беринглар, ҳеч бўлмаса фотиҳага келишар.

Ярим ҳазил, ярим чин — бу гаплардан аъзойи-баданимни совуқ тер босди.

СЎНГГИ ҚЎНҒИРОҚ

1994 йил 31 декабрь эди. Пешиндан кейин соғлиқни сақлаш вазирлигидан Зикрилла акага қўнғироқ қилдим. Ишларим кўпайиб, янги йил билан табриклай олганим учун узр сўрадим.

— Раҳмат, болам!— дедилар.— Шунинг ўзи катта гап. Янги йилда саксонга кираман, эл-юртга ош бераман. Ўзингиз бош бўласиз.

— Ниятингизга етинг.

— Энди бир нарса дейишим қийин, болам. Биз пишиб турган ошмиз. Қачон «бўл» деса, биз тайёرمىз-да. «Боеготовность номер один»да как штик турибмиз! Сиз ёшлар омон бўлинглар. Айтмоқчи, уйдаги анча-мунча нарсаларимни соғлиқни сақлаш музейига бериб юбордим. Қолганлари сизники, ертўланинг калитини сизга топшириб кетаман. Бу ёғини ўзингиз бошлаб, бўшаштирмай давом эттирасиз, ҳўпми, болам?

— Э, устоз, музейингиз ҳам, калитингиз ҳам ўзингизга буюрсин, ҳали узоқ яшасиз!

— Йўқ, ҳақиқий ўғил бола гап шу! Я так решил, значит так и будет, ясно?

— Есть, ўртоқ командир!

— Янги йил баҳонасида бир келсангиз, озгина шўхлик қилармидик...

— Албатта бораман...

«Бораман» дедим-у, ўша куни бормаганимга то ҳануз пушаймонман. Чунки устоз, эртаси куни, 1995 йил 1 январда бандаликни бажо келтирдилар. Орадан ярим йил ўтар-ўтмас, рафиқалари Ҳурибиби ҳам оламдан ўтдилар. Уларни Яратган ўз раҳматиға олган бўлсин, омин!

ТИРИК САЙЁРА

Бу воқеа 1986 йилнинг бошларида бўлган эди. Мактабдош, маҳалладош дўстим, моҳир қаламкаш Тўлқин Расулов, қадрдонларим Солиҳ Ёқубов ва Маҳмуджон Комилжоновлар «Тошкент оқшоми» газетаси таҳририятида ишлашарди. Хизматдан бўш вақтларимда уларнинг ҳузурларига бориб, суҳбатлашар, ижодий йўл-йўриқ, маслаҳатлар олардим.

Бир куни Тўлқин Расуловнинг хонасига кирсам, унинг қаршисидаги ўриндиқда қорачадан келган, қотмагина йигит нималарнидир қоралаб ўтирарди. Саломлашдик.

— Бу киши янги ходимимиз, шоир Муҳаммад Юсуф бўладилар, — ҳамхонасини менга таништирди Тўлқинжон. Кейин менга юзланиб, — бу киши эса ҳарбий шифокор ва ижодкор Искандар Раҳмон, бизнинг фаол мухбирларимиздан, — деди.

Бунга жавобан Муҳаммад Юсуф бошини қимирлатиб, самимий жилмайди.

— Сиз билан танишганимдан хурсандман. Янги ёзган нарсаларингиз бўлса, олиб келинг, бирга ҳамкорлик қиламиз.

Мен фурсатни қўлдан бой бермай, яқинда ёзган бир машини унинг қўлига тутқаздим. У қорғоздаги ёзувларни диққат билан ўқиб чиқди.

— Маъкул. Мавзуни яхши танлабсиз. Қолдириб кетинг.

Орадан кўп ўтмай, «Тошкент оқшоми»нинг 1986 йил 15 март сонидега менинг «Барқарор тинчлик куйи» деган шеърим эълон қилинди. Шу-шу Муҳаммад Юсуф билан яқиндан танишиб, дўст, қадрдон бўлиб қолдик. Бир куни у мени таниқли ҳофизимиз Шерали Жўраев билан бўладиган ижодий мулоқотга бирга боришимни таклиф қилди. Бажонидил рози бўлдим. Мулоқотдан олдин «Халқлар дўстлиги» саройи олдидаги хиёбонда севимли ҳофиз иштирокида бир гуруҳ ижодкорлар эсдалик учун сувратга тушдик. Ҳозир бу тарихий суврат шахсий архивим, альбомимда сақланмоқда. Ҳар сафар бу расмни кўрганимда ўша кунги унутилмас, ҳаяжонли учрашув, самимий суҳбатлар ёдимга тушади.

Орадан кўп ўтмай, Муҳаммад Юсуфнинг иш жойи ўзгарди, у билан камроқ кўришадиган бўлдик. Лекин матбуот, телерадио дастурлари орқали унинг серқирра, баракали ижоди маҳсулларидан доимо хабардор ва мамнун бўлиб турдим. Бир куни «Халқ сўзи» газетасида Муҳаммад Юсуфнинг автоҳалокатга учраганлиги ҳақидаги нохуш хабарни ўқидиму у даволанаётган шифохонага учиб бордим. Ҳол-аҳвол сўрашдик, унга ҳамдардлик билдириб, таскин бердим, ўзини эҳтиёт қилишини уқтирдим. Кўп ўтмай, у соғайиб, оиласи бағрига, хизмат вазифасига қайтди.

Лекин ҳар сафар учрашганимизда у сиҳат-саломатлигидан шикоят қилмаса-да, умрнинг ниҳоятда тез, беҳуда ўтаётгани, вақтнинг, айниқса, одамнинг беқадр ва ғаниматлиги, жўшиб-тошиб ижод қилиш учун фурсат етмаётганидан афсусланарди. Шунга қарамай, унинг куни билан жамоат ишлари, учрашувларда бўлиб, қачон ва қандай шароитда ижод қилаётгани, бир-биридан гўзал ва таъсирчан, ҳаётий асарлар ёзиб, эл-юрт оғзига тушаётгани, иззат-ҳурматга сазовор бўлаётганига ҳавасинг келарди киши. Лекин негадир унинг баъзи шеърларида очикдан-очик ва сира тап тортмай ўлим ва ажал, тақдир ҳақида ёзганида бирдан сесканиб, кетарди одам! Ё алҳазар, у ўзининг тасодифий ўлими ҳақида аввалдан бир нарса билганмиди, сезганмиди, деб ҳам ўйлаб қоласан. Аммо, у бу ҳақда ҳеч кимга ҳеч нарса демай, ҳеч қандай тушкунлик ва таҳликага бориб, дилидаги барча дард, аламлари, ҳасратлари ва кечинмаларини ёниб, куйиб ёзарди, хуморидан чиқарди. У ўзининг тенгсиз жасорати, фидойилиги, башоратомузлиги билан тирикларни ғафлат уйқусидан уйғотиб, ҳақиқий инсонийлик, ҳушёрлик, огоҳликка чорларди десам, муболаға бўлмас.

Менинг сўнгги ҳаётий тафсилотим баёини ким қандай қабул қилади, билмадим. Лекин бу ғофил бандасига ёлғон туюлиши мумкин. Аммо фақат Аллоҳга аён, чин ҳақиқатдир. Ишонасизми, мен қадрдоним Муҳаммад Юсуфнинг бошига тушиши мумкин бўлган оғир мусибатнинг шабада-шарпасини унинг ўлиmidан бир ҳафта олдин, яъни жума куни тушимда кўрган эдим. Бундай ҳолатни тиббий тилда телепатия — бўлажак воқеа, ҳодисаларни олдиндан кўриш, узоқдан ҳис этиш, сезиш дейилади.

Халқимизда «Тушингни сувга айт», деган доно мақол бор. Шунга кўра мен бу кўрган тушим таъбирини ҳеч қаердан изламай, ҳаёлим паришон, ўзим лол ва ҳайрон, дилим вайрон ҳолатда изтироб чекардим. Тасодифни қарангки, орадан бир ҳафта ўтиб, айнан ўша жума тунidaги тушим ўнгимда қайталанди, тасдиқланди. Мен бу кўрган-кечирганларимни баҳоли қудрат қоғозга туширдим, уни минг ҳижолат ва узр билан эътиборингизга ҳавола қилмоқдаман.

Балки, бу кечинмаларим марҳум Муҳаммаджоннинг ҳис-туйғулари, руҳи покига бир қадар яқинлиги, муштараклиги ифодаси белгисидир.

Жума куни. Муҳаммад Юсуф
Илк бор ногоҳ кирди тушимга.
Сухбатлашдик анҳор бўйида,
Келолмайман ҳамон ҳушимга.

— Ака— деди ғамгин, оҳиста,
Ҳар ғалгидек майин жилмайиб.
Дардим оғир, юк босар мени,
Кетмасайдим беҳосдан тойиб!

Ўтган ҳафта Марҳамат бориб,
Отам қабрин қилдим зиёрат.
Онажоним олиб дуосин,
Енгил тортдим, бўлсин ижобат.

Эҳ, бевафо дунё экан бу,
Ким олдин-у ким кейин кетар!
Ҳеч ким билмас қайда ўлишин,
Ажал келса елдайин кетар!

— Қўйинг шоир, бўлманг умидсиз,
Соғайишнинг изланг чорасин.
Ухланг кўпроқ тўйиб, мириқиб,
Кўрсатмайди бир дард қорасин!

— О, ухласам яхши бўларди,
Ухлайман-да, энди ўлганда!
— Сиз ўлсангиз ер тўярмиди,
Ҳамма ўлар вақти келганда.

Сиз бунақа ўлимни ўйлаб,
Тушкунликка тушманг ҳеч, — дедим.
Яхши ният қилинг ҳамиша,
Ишлайверманг эрта-кеч, — дедим.

Қани шоир, беринг қўлингиз,
Томирингиз кўриб қўяйин.
Ғам, ташвишни қўйинг чеккага,
Бир шеър ўқинг, завққа тўяйин.

Шеър ўқимай, шоири замон
Қўлга қалам ва қоғоз олди.
Хаёлан бир аҳли донишнинг
Сийратига тикилиб қолди.

«Тузалмайди дардим менинг ўлсам керак,
Тупроқ билан, оға-ини бўлсам керак.
Ўлим нима? Бу ҳам битта сайр, Она,
Ўғлинг қаро ерга кетди, хайр Она!»

Шу вақт кўкдан оппоқ соқолли
Бир фаришта олдиға тушди!
Кўришдилар. Муҳаммаджонни
Елкасига олдию учди!

Жума туни. Муҳаммад Юсуф
Кирган эди ногоҳ тушимга.
Бу не ўзи? Тушимми, ўнгим,
Келолмайман ҳамон ҳушимга!

Аллоҳ қилсин уни раҳматий,
Ўлимга шай, авлиё эди!
Руҳи уйғоқ, кўзлари огоҳ,
Оташнафас бир дунё эди!

2004 йил, 29 апрель.

МЕҲРИБОНЛАР

Ҳикоя

1943 йилнинг иссиқ ёзи. Хонобод қишлоғидаги пилла қабул қилувчи пункт қаршисидаги анҳор бўйига қурилган шинам чойхонада уч-тўрт киши давра қуриб, алланима ҳақида қизгин баҳслашарди. Олти-етти ёшлар чамасидаги кўз-қошлари қора, оппоққина хушбичим ва серҳаракат бир бола чой ташиш билан овора.

Чойхонага ўрта бўйли, қорачадан келган бир киши, — туман матлубот уюшмаси раиси Комилжон Шербоев келди. У бир чойнак кўк чой чақирди.

Ҳалиги бола бир зумда чой келтирди-да биқир-биқир қайнаётган самоварнинг ёнидаги стулга бориб ўтирди.

— Ҳар ҳолда бу етимчани яна болалар уйига элтиб қўйиш керак эди-да, — деди суҳбатлашиб ўтирганлардан бири чордона қураккан.

— Қайси етимчани, ака? — сўради энди пиёлага қуйган чойни ҳўпламоқчи бўлиб оғзига яқинлаштирган Комилжон ака. У чойнак пиёласини кўтариб уларнинг олдига борди.

— Хув анави ўтирган болани, — деб жавоб қилди боши билан болани ишора қилиб чойхоначи. Кейин чап қўли билан бошидаги чуст дўпписини олиб, ўнг қўли билан бошини аста-аста силаб сўзида давом этди:

— Бултур, кеч кузда Қўқоннинг Қайқободидан шу бола билан ўзимизнинг Қизилой қишлоғимизга бир Шомурод Мадмуродов деган косиб келган экан. Бечоранинг умри калта экан денг, ўғли билан бир тўшакда ётиб кечаси ўлиб қопти. Бу болани болалар уйига келтиришган эди. У ерда туришни истамай, менинг олдимга қочиб келаяпти.

— Ҳеч кими йўқми? — сўради қизиқсиниб Комилжон ака.

— Йўқ, — хомуш, чуқур нафас олиб жавоб қайтарди чойхоначи.

— Болани мен ўз тарбиямга олсам қандай бўларкан, — деди Комилжон ака.

— Жуда яхши бўларди, — деди у ҳаяжонланиб, — мен ҳам тарбияласам бўларди-ю, кўпчиликмиз, — бу гапни айтгач, у бошини эгиб, кўзини бироз бир нуқтага тикиб турди.

— Армияга кетган укамдан беш, ўзимнинг етти болам, ҳаммаси менинг қарамоғимда. Ҳар ҳолда бу бола сизнинг қўлингизда бўлса, чакки бўлмасди.

Комилжон ака болани етаклаб чойхонадан чиқаркан:

— Отинг нима, ўғлим? — деб сўради.

- Орифжон, — деди бола ўзига хос уятчанлик билан.
- Нечага кирдинг?
- Олтига.
- Менга ўғил бўласанми?

Бола нима дейишини билмай, хўрсиниб чуқур нафас олди.

Ўпкаси тўлиб, сўзсиз жим қолди, ота-онасининг унга қилган меҳрибончилигини, уни ширин-ширин сўзлар билан эркалаганликларини эслаб, енгининг учи билан юзига оққан бир-икки томчи ёшларини артди.

Боланинг бу ҳолига Комилжон ака жуда хафа бўлиб, чўнтагидан дастрўмолини олди, Орифжоннинг юз-кўзини артиб унинг чўнтагига солиб қўйди. У чуқур хўрсиниб ўзича деди: «Э, бечора болагина онасидан ажралган жўжадек, бу ерларда тентираб юришингга сени ким мажбур этди? Сенинг ёш бошингга бу кулфатларни ким келтирди? Буларнинг ҳаммасига малъун немис фашистлари сабабчи бўлмаганда, балки ҳозир ота-онангнинг иссиқ бағрида яшаб, уларнинг қувончига-қувонч қўшармидинг? Кўзига нур, билагига куч, белига мадор бўлармидинг! Қўй эркам, йиғлама, сен хору зор бўлмайсан, мен сенинг отанг бўламан, келажак сен билан, бахтинг сен билан, қўзим. Ғалаба бизники бўлади. Шундай кунлар келарки, бошингда қуёш порлаб, бу кунларни туш каби эсларсан. Мен сени ўқитаман. Сенинг ёшлигинг мен каби — қоронғу уй, лип-лип чироқ, ҳафтияк ва кўчада тупроқ чангитиш билан ўтмайди. Ўксинма бўтам, ўксинма».

Улар енгил машинага тушиб уйларига йўл олишди. Умрида биринчи марта машинага ўтириш Ориф учун жуда қувончли ҳол эди. У «Ҳақиқатан ҳам бу киши менга ота бўларкан, мени шунақа машинада уйга олиб келаяпти-а», деб ўйлаб севинчи ичига сигмай келарди.

Машина чанг-тўзонни ортда қолдириб, илон изи йўллардан қушдай учиб борарди. Эсаётган елда кўркем Чотқол тоғининг тубидаги адирларга экилган олтий бугдой ажойиб куй чалиб, шовуллайди. Ўнг қўл томонда зилол сувли Оҳангарон дарёси қуёш нурида илон тангасидай ялтираб, тошдан-тошга иргийди, жўшади, тармоқланиб, тўқайзорлар ичига кириб, кўздан ғойиб бўлади. Узоқ-узоқлардан тоғ чўққисидаги зар ҳошиядай товланувчи оппоқ қорлар, тоғдаги қора-қора бўлиб кўрунувчи арчалар, аста-аста ўтлаб юрган қўй, эчки подалари кўзга чалинади.

Ориф машинада кетаркан, табиат манзараларига қизиқиб қарар, кетма-кет саволлар берарди:

- Хув анави қора нарсалар нима?
- Қўй-эчки подаси.

— Улар кимники?
— Колхозники, давлатники.
— Сизда ҳам борми?
— Ҳа, бизда ҳам бор, қўй бор, сигир бор, жажжигина бузоқ бор, товуқлар бор.

— Уларни мен боқаман-а?

— Ҳа, сен боқасан, ўғлим. Сен боқасан. Улар сеники-да. Атайлаб сен учун олганман.

Яқиндагина Комилжон акага турмуш қурган Хадича опа уларни кўча эшиги олдида кутиб олди, Ориф билан иссиққина кўришди. «Бу ким?» деган савол назари билан эрига қаради. Комилжон ака Хадича опани четроққа тортиб:

— Бу — уруш туфайли ота-онасидан айрилган бир бечора. Бу бола бизнинг паноҳимизда ўсади, ўғлимиз бўлади, — деди.

Ориф ичкарига кирар экан, ҳовлидаги барча нарсаларни: гуллар, мева дарахтлари, сўри қилинган тоқ, ҳовли бурчагидаги қўй қўтони ва унинг олдида қозиққа боғлаб қўйилган ола бузоқ кўздан кечирди. Бузоқ ерга ётиб олиб кўзини юмиб кавшанар, баъзан тилини чиқариб, тумшуғини, у ёқ-бу ёғини ялаб қўярди. Ориф бузоқни кўриб отасининг гапи ростлигига яна бир карра ишониб, севиниб кетди. Чопқиллаб бориб уни кучоқламақчи бўлди-ю, ётсираганидан бўлса керак, бундай қилмади.

— Келақол болам, юз-қўлларингни ювиб, овқатланиб ол. Кейин ювинтириб, янги уст-бош кийгизаман, — деди Хадича опа.

Комилжон аканинг бу иши ҳамма ёққа овоза бўлиб кетди. «Ўғил муборак» деб келган кампирлар: «Умрингдан барака топкур Комилжон, зап савоб иш қилганимиз-а. Бола ҳам боламисан, бола экан-да. Бир мулойим, юзлари ойдай, қошлари камондай, тиқ-мачоқдек бола эканми, ишқилиб бегона кўздан асрасин», дейишди.

Ориф ҳар куни кечқурун узун таёқчасини қўлига олиб қўшни болалар билан подага борар, дўмбой ўйнар, сигир-қўйларини уйга ҳайдаб келарди. Нима ҳам бўлди-ю, бир куни уларнинг қўшниси Роҳат хола касал бўлиб қолиб, сигирини олиб келиш учун подага боролмапти. Шунда Ориф ҳеч ким айтмаса ҳам унинг сигирини ҳайдаб келган эди, холанинг кўнгли тоғ бўлиб қанча вақтгача уни дуо қилиб, оғзидан туширмай юрди.

Мактабда унинг сеҳни ўткирлигидан ўқитувчилар: «Бу боланинг келажаги бор» деб унга ишонч билдириб бир-бирларига, болаларга гапирар эдилар.

Бир кун Ориф сариқ хитой қоғоздан чиройли қилиб, варрак ясаб, «шамол-шамол, бағринг камол, чўлоқ кетмонингни олиб қоч» деб томга чиқиб учирди. Варрак жуда баландга кўтарилиб,

муштдай бўлиб кўринганда бир варақ қоғознинг ўртасидан тешиб осмонга учирди. Мактабга келгач, ўртоғи Жаббор ва Қодирга: «Мен бугун осмонга хат ёздим, хатим бориб етганда варрагим шундай тирилладики, худди мени осмонга чақираётганга ўхшаб туюлди» деди. Буларнинг гапини тинглаб турган мактаб етакчиси Собир ака: «Жуда тўғри-да, жуда тўғри туюлибди. Сизлар катта бўлгач, Куёшга, Юлдузга, Марсга чиқасизлар. Осмонда пўлат қушларга миниб, паға-паға булутларни ёриб, учасизлар. Бунинг учун яхши ўқиш керак» деди. Улар жуда хурсанд бўлиб кетишди. Шундан кейин қоғоздан турли-туман шакллар, қушлар ясаб, уларга: «Ойга салом, Куёшга салом!» деган сўзларни ёзиб осмонга учирашди. Учала ўртоқ гуллардан, капалаклардан гербарийлар тўплаб, мактабга совға этишди.

Ёз кунларининг бирида етакчи уларнинг учовини чақириб, яхши ўқиганингиз, намунали хулқингиз учун Тошкентга, ёш на-туралистлар слётига борасизлар, деганида улар қувона-қувона тайёргарлик кўриш учун уйларига тарқалишди.

Эрта тонг. Станция. Теварак-атроф жим-жит. Шарқ томондан томондан эсан енгил шабада Орифни елпиб-елпиб қўяр, юзини силаб кетарди. Ориф тоғлар ва қирлардан боришга, ҳали ҳеч ким кўрмаган поездни кўришга ошиқар, атрофга тўйиб-тўйиб боқарди. Чўққи устида кулранг булут осилиб турар, кунчиқар томон беғубор эди. Тоғ тепасидаги қор қип-қизил лоладай, шу қадар ярқираб ёнардики, уни кўриб тўймайсан киши. Куёш қорли тоғ ортидан кўрина бошлади.

Узоқдан кўриниб турган семафор кўтарилди. Поезд тўда-тўда оппоқ тутунларни бурқситиб, дарахтзорлар ичидан чиқиб кела бошлади.

Ана, кутилган дақиқалар ҳам келди. Паровоз станцияга «така-так, така-тук, така-так, така-тук» қилиб ҳарсиллаб, ҳайқириб кириб келди. Паровозни, поездни умрида биринчи марта кўрган Ориф ҳанг-манг бўлиб қолди. У паровознинг дарчасидан пастга қараб кулиб турган машинистга «жуда маза экан-ку, бунга» деган назар билан тикилиб, кулиб қўйди.

Вагонга чиқишгач, аввалига анча вақтгача ўртоқларига ҳам гапирмай, худди бир нарсадан қўрққандай ўтирган еридан жилмай, вагоннинг ичини кўздан кечирди. Сўнг етакчидан рухсат сўраб, уни айланиб чиқди, ўриндиқларга ётиб кўрди.

Паровознинг пишиллаб келиши, машинистнинг кулиб тури-ши, вагонларнинг озодалиги унга алоҳида завқ бериб, юрагида машинист бўлиш ҳавасини уйғотди: «Мен ҳам ўша кишига ўхшаган бўлармикинман?».

... Мана, анча йил ўтиб кетди. Ориф еттинчи синфни муваффақият билан тугатди. Кейин у ўзи орзу қилган темир йўлчилар мактабига ўқишга кирди. У темир йўлчилар мактабида ўқиб юраркан ўз отахони, онахонига жуда меҳрибон бўлса ҳам, ўзининг туққан онаси Хайринисони, опаси Ражабхонни ёдидан чиқармасди. Баъзан эса, уларни эслаб, пана жойларда йиғлаб ҳам оларди. Бу воқеа бўлиб ўтгач, ўртоқлари:

— Ҳа Орифжон, кўзинг қизарибди? Биров хафа қилдими? — деб унинг атрофини «гур» этиб ўрашар, аҳволини тушуниб: — Кўй, йиғлама ўртоқ. Фақат сен шундоқ эмассан-ку, бошқалар ҳам бор. Агар онанг, опанг тирик бўлса, албатта топамиз, хафа бўлма. Юр футбол ўйинига борамиз, — дейишарди.

Талабалик йиллари кўп яхши йиллар-да! Ҳар томондан келган янги-янги ўртоқлар, юриш-туришда янгича тартиб-қоида, ўртоқлар билан тўпланишиб, киноларга, музейларга бориш, бирга дарс тайёрлаш, енгил ҳазил, шўх-шўх кулгилар...

Мактаб партасидан бирданига ўқув юртига ўтиб, унинг шарт-шароитларига кўникиш анча-мунча қийин. Янги-янги фанлар ўқитилади, уларни тез ўзлаштиришда ўртоқлар билан ҳамжиҳат бўлмасанг бўлмайди.

Ориф дарсларини ётоқхонада бирга турувчи юқори босқич талабаси Асқар, Аъзам, курсдошлари Наримон, Салима, Гулноралар билан тайёрлайди. Ҳаммаси одобли, интизомли ёшлар.

Салима келингангина: қорачадан келган, қорақош, шаҳло кўз қиз. Унинг отаси ҳам темирйўлчи экан. Бултур кузда вафот этибди. Бечора ўлими олдидан қизига насиҳат қилибди:

— Мен шу ишимда йигирма етти йил ишлаб обрў топдим, бахт топдим. Битта-ю битта қизимсан. Агар сўзимни қулоққа олсанг, ўқишингни битириб менинг изимни бос. Йўқлигимни билдирма. Лекин бил, бу иш жуда нозик, шарафли иш, қизим...

... Ўқишнинг охириги йили. Март кунларининг бири. Майдалаб ёмғир ёғаяпти. Эндигина дарсидан бўшаган Ориф Салимага:

— Мен ёмғир шунақа майдалаб ёғиб турганда сайр қилиб юришни яхши кўраман, сиз-чи? — деди.

Салима эса «қизик» дейишдан бошқа сўз айтмай, уялиб бошини қуйи эгди-да унга кўзининг қирини ташлаб жилмайиб қўйди.

— Юринг, Салимахон. Шаҳримизнинг кўчаларини кетиб қолмасимиздан бир айланиб чиқайлик.

Ёмғир майдалаб ёғмоқда. Икки ёш шаҳарнинг марказий кўчасида секин-секин қадам ташлаб кетарди. Улар аллавақтгача бир-бирларига нима деб гапиришни, гапни нимадан бошлаш

кераклигини билмай, жим юришди. Чунки, шу вақтгача бирор ерга боришса, кўпчилик бўлиб боришар, бунчалик гап топишга қийналмас эдилар. Ниҳоят Ориф:

— Яқинда тақсимот бўлармиш-а? Эшитмадингизми? — деди.

— Ҳа, эшитдим, — орага бир оз жимлик чўкди, — мана, уч йил ўқидик. Энди сиз у ёққа, мен бу ёққа кетамиз.

Салима чуқур нафас олиб, хаёлга чўмди. Ажралиш нақадар оғир. Уч йил ҳам туш каби ўтиб кетибди. Қани энди у вақтлар яна қайтиб келса.

— Ажралиб қаёққа борардик, хат ёзишиб, кўришиб турамиз-да. Бир жойга тушсак, дуруст бўларди.

— Дуруст бўларди-ю, бўлмайди-да.

— Қаерга бормоқчисиз ўзингизча?

— Қаёққа юборишса, ўша ёққа.

Шу кун илар ётоқхонага қоронғи тушганда қайтишди. Ориф Салимани қизлар ётоғига кузатиб қўяркан, дарнозадан ичкари киргач, юраги дов бермай, титраб унинг қўлини ушлади. Салима ҳам буни кутгандай Орифнинг қўлини қаттиқ қисиб, қўлини дарров тортиб олди. Кейин кўзини сузиб, лабини чўччайтириб, имо қилди-да, «сиз қолинг, анови ерда қизлар туришибди, уят бўлади, хайр» деб, чопқиллаб кетди.

Ниҳоят тақсимот кун и ҳам келди. Директор кабинетининг эшиги олдида битирувчилар тўпланишиб навбат кутишмоқда. Кабинетнинг эшиги очилиб Ориф чиқди.

— Қўқонга! — деди у савол кутмай.

— Табриклаймиз, муваффақият тилаймиз, — деган овозлар атрофни тутиб, самимий қўл қисишлар бошланди. Ориф раҳмат, раҳмат, деди. У турганлар ичидан Салимани қидирар эди. Салима ичкарига кириб кетган экан. Ориф эса севиниб ҳеч қаёққа қарамай, чиқа берибди. Бироз вақт ўтгач у ҳам чиқди.

— Горчаковга! — деди Салима кулиб.

Биринчи бўлиб, уни Ориф табриклаб қўлини қисиб қўйди. Бунинг тагида «айни муддао бўлибдими, а?» деган маъно ётарди.

Бу вақт атрофдагилар бир-бирларига қараб, самимий кулиб қўйишди.

... Салқин куз оқшоми. Қўқондаги Фурқат боғининг хиёбонларидан бирида депода слесарь бўлиб ишловчи Тўйчи Мўминов билан Ориф суҳбатлашиб ўтиришибди. Гапдан гап чиқиб Тўйчи Орифдан:

— Қаерликсиз, дўстим? — деб сўраб қолди.

— Қўқонлик, яйпанликман.

— Ие, қўлни беринг, ҳамшаҳар эканмиз-да, — деди Тўйчи қувониб, — ота-онангиз борми?

Орага сукутлик чўкди. Бироздан сўнг Ориф бошидан ўтган дамларни ҳаяжон билан бирма-бир айтиб бергач, унга ҳам айнан шу саволни қайтарди.

Тўйчининг ота-онаси ёшлигидаёқ ўлган, у эса опасининг қўлида катта бўлиб, шу мутахассисликни эгаллашга муваффақ бўлган экан.

— Биласизми, Орифжон, — деди Тўйчи ўринларидан туришаркан, елкасига қўлини қўйиб, — шанба кuni ишдан сўнг Яйпанга опамникига борамиз, онангизни, қариндошларингизни суриштирамиз, топамиз.

Улар орзиқиб кутган шанба кuni ҳам етиб келди. Қизиқ-а. Орзиқиб кутмай бўладими, тагин ўша кутган вақтингнинг бир йилга ўхшаб имирсилашини айтмайсанми!

Тўйчининг опасиникида эрта саҳаргача эртага қиладиган, рўй берадиган ажойиб ишлар ҳақида суҳбатлашиб ширин-ширин хаёлларга чўмдилар.

Эртасига эрталаб улар Тўйчининг поччаси билан кўчага чиқишди. Поччаси: «Қишлоғимизда Хайринисо деган аёл борми? Унинг эри Шомурод 1943 йилда ўғли билан Қўқондан Тошкентга кетган экан, ўғли онасини қидириб келибди!» деб жар солди.

Одамлар дув келиб уларни ўраб олишди, ҳамма Орифга муҳаббат билан тикилар, баъзилар қўлини қовуштириб келиб, у билан самимий қўл қисишар эди. Одамлар ичида турган икки қизнинг бири дугонасига секин: «Мунча қошлари қора, чиройли бола экан» дея шивирлаб, суқланиб боқишди.

Шу вақт кўчадан ҳаворанг «Москвич» ўтиб қолди. Почча қўлини кўтариб: «Толиб, Толиб!» деб уни тўхтатди. Унга масалани аңлатиб, болаларни таништиргач:

— Жон ука, — деди у, — вақтинг бўлса шулар билан райони-мизни бир айланиб, укангнинг ҳолатини чиқариб юборсанг, хўпми?

Толибжон бироз ўйланиб турди-да:

— Сиз айтдингиз-ку, биз йўқ деликми, ака, — деди. — Қани укам, машинага чиқинглар, бир жавлон қилайлик бўлмаса, зорамора топиб қолсак, нима дединглар? «Қари билганни пари билмас» дейдилар, ишни бозорга келган қариялардан сўрашдан бошлаймизми, дейман.

Машина бир зумда бозорга етиб келди. Толибжон бозорга кириб, қариялардан суриштира бошлади. Бу бозорда Нурсуқ қишлоқ кенгашининг молия инспектори Йўлдошев деган оғайнисига дуч келиб, масалани тушунтирган эди, у бир дақиқа ўйланиб:

— Ҳа, дарвоқе бизда шундай аёл бор, — деди. Биз уни «депутат ойи» деймиз, қизи бор. Ўзи ҳозир Қайқобод қишлоғида яшайди. Қани бола, кўрайликчи. Хайрият тирик экан, бечора хотин кунитунни уни ўйларди.

Толибжон бунга жавобан, унинг қаршисида турган Орифни боши билан ишорат қилиб кўрсатди. Улар самимий кучоқлашдилар.

Машина кўзланган манзил бўйича яна йўлида давом этди. Кафтдек текис йўлда гизиллаб кетаётган енгил машина йўл четига экилган тол, терак ва кенг пахтазор далаларни чир айлан-тириб ортда қолдирар, ерга сочилган сариқ тангадай барглр ҳавога кўтарилар эди.

Нурсуқликлар Хайринисо опани «депутат ойим» дейишар экан, чунки у катта Фаргона каналининг қурилишида фаол қатнашган, жамоа хўжалигида фидокорона меҳнат қилиб, қишлоқ, таман, вилоят Кенгашларига депутатликка сайланган эди.

Машина икки тавақали кўк эшик олдида тўхтади.

«Депутат ойим»нинг ҳовлиси қишлоқнинг энг баҳаво ерларидан бирига жойлашган. Ҳовлининг ўртасидан, кўшнининг пахса девори тагидаги омбор орқали каттагина ариқ ўтади. Кўча эшикдан то тўрдаги айвончага тошдан чиройли қилиб йўлка ишланган, икки атрофида айниқса ёз кунларида қирқоғайни, қизил гул ва гулсафсарлар ранг-баранг очилиб, ҳовли ҳуснига ҳусн кўшар, ёқимли ҳид таратади.

Ҳосилни кўтаролмай шоҳлари ерга эгилган олма, узум, шафтоли, беҳи, жийдалар-чи! Ҳаммасидан ҳам жийданинг ҳидини айтмайсизми? Баҳор кунларида эсаётган майин шабада унинг ҳидини димоғингга урганда қандай ором оласан, киши...

Эшикни гирч этиб очиб улар ичкарига киришди.

Тўрдаги айвонда кўрак чувиб ўлтирган олтмиш ёшлар чама-сидаги сочларига оқ оралаган, ўрта бўйли ҳали бақувват, тетик бир аёл уларга ялт этиб қаради-ю, ўрнидан туриб, усти-бошини қоқиб, у ёқ-бу ёқни йиғиштира бошлади. У — фарзанд доғи билан куйган, фикри-ёди унинг хаёли билан банд «депутат ойи» эди.

Ориф дадил одим ташлаб ҳовлига кирар экан, алланечук ўзгариб кетди, юраги дук-дук ура бошлади. У ҳамма ёққа жовдираб боқар, гўё ҳамма нарса эски қадрдондек туюларди.

Ҳовли Орифнинг эътиборини беихтиёр ўзига тортди. У хаёл тулпорида олам кезиб чиқди, кўз ўнгидан ёшлигида кўшни болалар билан ариқ бўйида пақ-пақ ўйнагани, гуллар ичида капалаклар қувлаб, шўх-шўх қийқириқлар кўтарган кезлари, отасининг эшикдан «Орифжон! Қани ачом қил-чи, ўғлим!» деб келиб уни бағрига босиб эркалашлари бирма-бир ўта бошлади.

— Ассалому алайкум аяжон, саломатмисиз, тан-жонингиз соғми, ҳорманг, нима ҳаракат, — деди ҳайдовчи айвонга яқинлашаркан.

— Ваалайкум ассалом, келинглар ўғилларим. Раҳмат, ўзинглар ҳорманглар. Ёлғизлик ҳам ўлсин. Шунини тугатай деб, ҳеч қаерни йиғиштирмаган эдим. Айбга қўшмайсизлар-да айланайлар, қани уйга марҳамат, — деб уларни гарчи танимаса-да, самимий қарши олиб, уйга таклиф қилди.

— Раҳмат, раҳмат, бобой, бола-чақалар сиҳат-саломат, бардам юришиптими?

— Ҳи, — кулди у, — худо бобой билан болани бизга кўп кўрган, биттагина қизим бор. Уни узатиб юборганман. Набираларим бор, худога шукур, бари саломат, бобой билан ўғлим дом-дараксиз йўқолиб кетишган.

— Дом-дараксиз! Бу қандай бўлди? — деб ажабланди ҳайдовчи.

— Қўйинг, болам, уйга киринглар, келишинглар билан ҳасратлашмайлик, — деди ая уларни яна уйга таклиф қилиб.

— Йигитлар, жуда хунук воқеа бўлган экан, шунини эшитайлик, кейин кирамиз-а?

Бу кўз қисишининг тубида «сирни бой берманглар, онахоннинг севинганидан ўтақаси ёрилиб кетмасин, ҳозир бу бечора бизни танимай турибди» деган мазмун ётарди.

— Бўлмаса, кўрпача олиб чиқай, ичкарига кирсанглар бўларди, эссизгина, — деб уйга кириб, кўрпача олиб чиқди. Уларни ўтқизгач, бироз хаёлга ботиб, сўз бошлади:

— Тўнғиз кўпкур немис фашистлари биз билан уруш бошлагач, эл-юрт анча қийинчиликда қолди. Ҳамма бизнинг ёлиб чиқишимизга ишонса-да, нечундир кўнгли ҳам, аламга тўлган эди. Доимо қувноқ, кўзларидан кулги аримайдиган амакингининг юраклари сиқиладиган, бўлар-бўлмасга мен билан жанжал қиладиган бўлиб қолдилар. «Қуриб кетсин косибчилигингиз ҳам, юрагингиз сиқилса далага чиқиб ишланг, нима, бу ҳукуматга ёрдам эмасми?» десам: «Сен қолувдинг ақл ўргатмаган, давлат менинг далага чиқиб ишлашимга қараб қолибдими, ўзинг ишлайвер, бир ўғлимни гадойчилик қилсам ҳам боқиб оламан» деб жаҳл билан Орифжон деган олти яшар момикдеккина ўғлимни олиб чиқиб кетдилар-у, шу-шу дараклари йўқ. Ўғлимга жуда ачинаман, у дунёга келиб нимани кўрди? Ҳаётми, ўлганми бунини Худо билади. Эҳ, болам, фарзанд кўру, доғини кўрма экан, — унинг кўзларида тонгда гулдан тўкилган шабнам каби ёш доналари пайдо бўлди, юзида чумолидай ўрмалаётган ёшни дока рўмолининг бир учи билан артиб, сўзида давом этди. — Фикру

ёдим ўшанда. Қани энди у ёнимда бўлса, қариганимда роҳатини, орзу ҳавасини кўрсам. Уруш ҳам элга келган тўй эди. Амакингиз тушмагур ўжарлик қилмаганда бундай мусибатлар мендан йироқ-да эди. Шундай бахтли тинч, хуррам замонлар келар экан. Хайр майли, тақдир экан-да, болам, тақдирга тан бериш керак.

— Холажон, ўғлингизни кўрсангиз танийсизми? — деди ҳайдовчи унга тикилиб жиддий оҳангда.

Аяжон эса ногаҳон бир нотаниш киши томонидан берилган бу саволга жавоб бериш ўрнига уларнинг учовидан кўзини узмас, юраги дук-дук урар, «Ўғлим ҳақида бирор хабар бўлса керак» деган фикр туғилган эди. Шу чоқ Орифнинг кўнгли бўшашиб кетди. У ўпкасини туголмай, пиқ-пиқ йиғлаб, «онажон» деб унинг бағрига отилди.

Бечора она уларнинг бирини қўйиб, бирини кучар, ўпар эди. Унинг хурсандлигидан кўтарган ҳайқириғига қўни-қўшнилар тўпланди, уйи тўй либосини кийди... «Депутат ойи» терисига сиғмай, чопқиллаб уйга кириб, мева-чевалар олиб чиқди. Одат бўйича уларни Орифнинг устига сочди, ният қилиб олиб қўйган иккита дўппи ва шоҳи белбоғни ҳамроҳларига суюнчига берди.

Ражабхоннинг уйини биладиган бир бола билан ҳайдовчи унинг уйига кетди.

Вақт ярим тундан оққанда одамлар бирин-кетин тарқала бошлашди. Бу вақтгача улар Орифнинг ўтмишидаги ҳикоясини тинглаб, уни асраб олган, тарбиялаган, ўқитган ота-онасига таҳсин айтишди. Ориф ҳикоясини сўзлар экан, «депутат ойи» унга тикилганча қимирламай ўтирар, хаёлга чўмиб, сесканиб ўзига келар, «тушимми-ўнгимми» деб Орифнинг елкасига қоқиб, атрофдагиларга қараб қўяр, баъзан кўзига ёш олиб: «Раҳмат ўша меҳрибонларингга, минг раҳмат! Инимга чопон, синглимга атлас кўйлак қилиб, албатта меҳмонга бораман», дерди.

Ориф Облиқдаги уйига ва Горчаковда ишлаётган Салимага бу қувончли воқеа ҳақида хат ёзди. Облиқдагилар бундан жуда севинганликларини билдириб, уларни меҳмонга таклиф этишди. Орадан бир-икки ҳафта ўтгач, Ориф Салимани онасининг олдига олиб келди. Салиманинг бу ерга келиши жуда оғир бўлди, албатта. У келишни истаса ҳам, нечундир уялиб, розилик бермаганида Ориф: «Менинг онамни кўришни истамайсизми, менинг бахтимдан хурсанд эмасмисиз?» деб хафанамо, қизиқ-қизиқ гаплар айтиб, уни кўндирди.

... Январь. Бўралаб қор ёғмоқда. Совуқ ўзининг сеҳрли қўли билан юзни ачитиб, бурунни чимчилайди. Поезд станцияга келиб тўхтади.

— Ана Ориф акам, ана Орифжон, — деган овозлар эшитилди.
— Ориф онасини вагондан тушириб, Комилжон аканинг қучо-
ғига отилди, онаси эса:

— Фойибона, лекин дил яқин синглим сиз бўлсангиз керак,
истарангиздан кўриниб турибди, — деб Хадича опани самимий
қучоқлаб кўришди. Комилжон билан кўришиб:

— Орифжоннинг тўйига, унинг турмуш тўйига сизларни айт-
гани келдим, айланайлар, — деганида ҳаммалари:

— Ие, ие, тўй муборак, тўй муборак, албатта ўзимиз бош
бўламиз, — деб самимий кулишди.

ЎЗИМ ГАПЛАШИБ ҚЎЯМАН

Укасининг тўйи Тўйчибой учун анча олдинроқ бошланиб,
меҳнат таътилига чиқиш ҳаракатига тушди.

— Мен оиланинг каттасиман, тўйга бош-қош бўлмасам, уят
ахир, — деди раҳбарига вазиятни ётиғи билан тушунтириб.

— Гап бўлиши мумкин эмас, ука, — деди раҳбар ярим ҳазил,
ярим чин қилиб жилмаяркан, томоқ қирди. — Тўйдан олдин
чойхонада битта ошни қойиллатиб қўйсанг, эртасидан таътилни
бошлайвер, мушугингни ҳеч ким пишт демайди.

— Ош сиздан айлансин, хўжайин! — тўлқинланиб кетди
Тўйчибой. — Вақтини айтсангиз бўлди, ош ҳам тайёр-да, ака!
Бир оғиз суҳанингиз!

— Майли, эрта шанбада бўлақолсин. Душанбадан тўй ҳарака-
тига тушиб кетасан.

— Раҳмат, хўжайин, раҳмат! Тўй ҳам сизсиз ўтмайди-да.

— Албатта, албатта, шу кунга етайлик, уч-тўртга ёру дўстлар
билан тўйни безаймиз, ука. Бу томонидан кўнглинг тўқ бўлсин!

— Кутамиз, хўжайин, кутамиз!..

Тўй ўша шанба кунидан «бошланган» бўлса, қариндош-уруғ,
дўст-биродарларни тўйга таклиф этиш, бозор-ўчар, дегандек
яхши ташвишларга уланиб кетди. Тўйчибойнинг хурмачаси ҳам
очилич кетди. Ипакдек эшилиб, тўғри келган билан чўқиш-
тираберди. Ўзи тўйбоши сархуш бўлса, сахийлашади, тўй тўйга
айланади. Шу билан бирга уни қўллаб-қувватлаб, қўлтиғига сув
пуркайдиганлар ҳам дарров топила қолади.

«Қозон қурар» кунини эса Тўйчибойнинг «бити тўкилди». Пиёз-
нинг пўстидай унинг улфати кўп эмасми, бари «тўй муборак»ка
келиб, тоза шакарғуфторлик қилишди. «Сабзи тўғрар» ҳам бинойи
ўтди. Эрталаб ош, лекин Тўйчибойнинг ҳуши ўзида эмас: таги
кесилган дарахтдек чайқалади, овози мойланмаган араванинг

гупчагидек гичирлаб чиқади. У бу ҳолатини мастлик эмас, хурсандчилик деб билди ва ҳаммага ақл ўргатиб, турли топшириқ берар, топшириқларини сўзсиз бажарилишини талаб қиларди. Кимдир гапини икки қилса борми, эшитганини эшитади.

Тўй ҳам режани яхши кўради. Режасиз тўй — бош-бошдоқлик, исрофгарчилик, тартибсизликдан бошқа нарса эмас. Меҳмонларни кутиб-кузатиш, ҳар бирининг кўнглини топиш турган-битгани санъат! Масалан, дастурхонда чети учган, қинғир-қийшиқ пиёла-чойнак қўйилса борми, меҳмон нима деб ўйлайди? Албатта, ҳурматсизлик деб ўйлайди-да! Биттасига қошиқ етмай қолса-чи? Ёки бирорта нозик меҳмон пойгакка тушиб қолса-чи? Э, тўйнинг мингта муаммоси бор. Шуларнинг бари тўйбошининг диққат-эътиборида бўлиши керак. Хўш, бизнинг тўйбошининг аҳволи қандай?

Уни чеккароқ бир хонага олиб киришди, бироз дам олишини уқтиришди. Тўйчибой дарров хуррак ота бошлади. Қанча улаганини билмайди, бир пайт боши устига оппоқ ридоли киши келиб:

— Тўйчибой, вақтингиз тугади! — деди. — Тайёргарлик кўринг, наҳорда жонингизни оламан!

— Кимсиз? Шундай кунда мен билан ҳазиллашаяпсизми, тақсир? — деди Тўйчибой сархушлик билан жилмайиб. — Тўй нима бўлади? Наҳорга ош, меҳмонлар келади. Мен ўлиб ётсам, келганлар нима дейди?

— Ҳазил-пазили йўқ, Тўйчибой, гапим рост. Юқоридан шундай фармон бўлди!

— Ўлим ҳақ, тақсир. Лекин муддатини сал орқага ташлашнинг иложи йўқми? — деди Тўйчибой ялинган оҳангда. — Бир бечоранинг неча йиллар йиғиб-териби, элга ош бераман, деган тўйини азага айлантириш адолатданми?

— Афсус, бизда илтимос инобатга олинмайди. Яратганнынг хоҳиши шу, иним. Кўнишга мажбурсиз...

Оппоқ ридоли киши аста-секин кўздан ғойиб бўлиши билан Тўйчибой ўрнидан сакраб турди-да, ўзини ташқарига урди. Ташқарини электр чироқлари нурафшон қилиб турар, ҳаммаёқ чиннидек супуриб-сидирилган, дастурхонлар тузалган, хуллас, бу ёғи тўйга тайёргарлик, ҳаммаёқ саранжом-саришта. Бу манзарани кўриб, Тўйчибойнинг хаёлидан шундай гаплар кечди: «Наҳотки, шунча тайёргарлик азага бўлса? Ё, тавба! Эрталаб гурра-гурра одамлар ошга, деб келишса-ю, эшик олдида укаларим белбоғ боғлаб туришса-я?»

Тўйчибой ўйлаганларидан эти жунжикиб, юраги товонига тушди, бадани қалтиради. У оҳиста юриб, ҳофизларга ҳозирланган ёғоч сўрига бориб ўтирди. Атрофга яна бир бор разм солди. Ҳовли тўридаги пешайвонли уйдан тўй тараддуди билан елиб-югуриб юрган саксон ёшлардаги онаси шу томонга кела бошлади. Тўйчибойнинг олдига келгач:

— Яша, болажоним! Ука-сингилларингга бош бўлиб, мени хурсанд қилдинг! — деди ўғлининг елкасига қоқиб. — Қани энди шу кунларни отанг кўрса эди? Начора, насиб қилмаган экан! Жойи жаннатда бўлсин!.. Келинимга ҳам раҳмат! У ҳам сендан кам меҳнат қилмади. Иккаланг қўш ҳўкиз бўлиб, шу рўзгорни бут қилдинглар. Худо хоҳласа, шу қилган яхшиликларинг болаларингдан қайтади, иншооллоҳ! Мен, сизлардан мингдан-минг розиман, болам! Ишқилиб, яхши кунларингни кўрай, ғамларингни кўрмай. Тўй деб анча чарчадинг, болажоним. Неча кундирки, тиниминг йўқ. Бир пас чўзилиб, дамингни ол, ҳадемай меҳмонлар кела бошлайди.

Тўйчибой онасининг ўзгача завқу шавққа тўла гап-сўзларидан қувонса, келган ваҳийни ўйлаб, ич-ичидан зил кетарди: «Эй, меҳрибон онагинам! Бугунги шодлигинг бир неча соатдан кейин бошингга не-не алам бўлиб қайтишини билсанг эди! Қувончдан порлаётган кўзларингдан ҳали замон аччиқ-аччиқ ёшлар тўкилади-ку! Суянган тогинг сени ташлаб кетади! Ўн гулидан бир гули очилмаган ўғлинг сўлади! Алвидо, онагинам! Сен ҳам мендан рози бўл!»

Тўйчибойнинг кўзларига беихтиёр ёш келиб, томоғига бир нарса тикилди. «Биров ўлганда, унинг жасади тепасида айтиб-айтиб, овоз чиқариб йиғлаш ҳам санъат, — деб қўйди ўзича ва кимдир эсига тушиб, атрофга олазарак боқди. — Айтмоқчи, фалончининг овози чиқмаяпти? Хабари бўлмагандир-да ҳали. Эшитганида келарди. Йиғлашни қотиради-да, барака топгур: сув деганда шарбат берган жигарим! Нон деганда новвот берган жигарим! Бу дийдиёдан кимнинг жигар-бағри хун бўлмайди, дейсиз. Албатта унга хабар бериш керак! Айтмоқчи, унга хабарни ким беради?»

У савол назари билан ҳовлига тикилган эди, кенжатой укасини кўриб, олдига чорлади:

— Акаларингни чақир!..

Бир зумда тўрт ака-ука Тўйчибойнинг олдига қўл қовуштирди:

— Бирор камчилик борми, ака?

— Назаримда, тайёргарлик яхши, — деди Тўйчибой.

— Ошпаз билан чойхоначи хизматда, новвой ҳам нонни иссиқ-иссиқ етказиб беради, — дейишди укалар бараварига.

— Фақат, — деди уларнинг гапини бўлиб Тўйчибой ва бирдан кўзига ёш олди.

— Нима, фақат? — деди укалардан бири. — Нимадан кўнг-лингиз тўлмаяпти?

— Тўйда мен бўлмайман-да, — деди Тўйчибой маҳзун оҳангда.

— Нега? Нима учун? — укаларнинг саволи шундай бўлди.

— Хабар келди, — деди ака.

— Қандай хабар? Кимдан?

— Азроил келиб, огоҳлантириб кетди. Наҳорда жонимни олармиш!

— Нима деяпсиз, ака? Балки туш кўргандирсиз?

— Йўқ, туш эмас, ҳақиқат!

— Наҳотки тўйимиз...

— Афсуски, шундай! Яхши-ёмон гапирган бўлсам, мендан рози бўлинглар! Ош ўтгунча бу ҳақда ҳеч кимга билдирманглар, ҳатто онамга ҳам, тушунарлими? Тўй азага айланмасин!

— Акажон, нима деяпсиз? Ҳазиллашманг! Ахир, сизсиз тўй ўтадимиз? Отамиз ўрнида отамизсиз-ку!

Ака-укалар кўзларига астойдил ёш олиб, ҳўнг-ҳўнг йиғлашди. Шу пайт қаердандир Тўйчибойнинг хотини пайдо бўлиб, ака-укаларнинг дийдиёсини эшитиб қолди.

— Ҳа, нима гап? Тинчликми? Жам бўлиб олиб, яна қанақа режа тузаяпсизлар? — деди қўлини белига тираб. Қараса, ака-укалар бас қиладиган эмас, хотин бирдан жиддий тортди: — Нима! Нега йиғлаяпсизлар?

— Мен кетадиган бўлиб турибман, хотинжон, — деди Тўйчибой кўз ёшини енгига артиб. — Шунақа хабар келди.

— Қаёққа? — ажабланиб сўради хотин. — Ошни ташлаб қаёққа кетмоқчисиз?

— Қаёққа бўларди, дорилбақога-да!

— Бу гапни ким айтди сизга?

— Азроил келиб-кетди.

— Ўша Азроилингиз бекорларнинг бештасини ебди! Ҳали ўзимизнинг яна беш боламизни уйлантиришимиз керак, сизга жавоб берадиган аҳмоқ йўқ! Ҳеч қаёққа кетмайсиз!

— Ихтиёр менда бўлганида эди... Наҳорда олиб кетаман, деди...

— Кетмайсиз, дедимми, вассалом, ҳеч қаёққа кетмайсиз! Қани ўша Азроилингиз? Менга кўрсатиб қўйинг-чи, ўзим у билан гаплашаман. Сиз жинни бўлиб қолгансиз! Аввало, тўйбоши деган, ана у зормандани камроқ ичади. Тўй бошланибдики, шишанинг ичига кириб олгансиз. Энди «ўламан Саттор», деб ҳаммани

куйдириб юрибсиз. Бир оз тиниқиб дам олинг, ҳаммаси ўтиб кетади! Ваҳимангиз ҳам қурсин!

— Ахир, Азроил...

— Қўрқманг, ўша Азроил келса, менга рўбарў килинг!..

Хотин қаҳқаҳ отиб уйга кириб кетаркан, унинг важоҳатини кўрган киши: «Бу аёл Азроил билан бемалол гаплаша олади», деб ўйлаши шубҳасиз эди.

ТАЛВАСА

Мужгонийнинг қўли ишга бормади. Гўё биров ўласи қилиб ургандай, аъзойи-бадани қақшайди, боши қовоқарининг инидек ғувиллайди, дам-бадам кўнгли озади. «Қани энди бир коса муздек қатик бўлса», деб ўйлади. Иложи бўлса, ўрта йўлда узала тушса-ю, ерга бағрини бериб ётса. Унинг бу ҳолга тушишига хотини Оқилахон сабабчидек гўё. Шу учун бўлса керак, ҳар икки гапининг бирида хотинига заҳрини сочади.

Кейинги пайтларда кўпроқ ичса, уни ваҳима босадиган, уйқуси қочадиган бўлди. Бунинг устига, кўзга кўринмас кишилар қулоғига шивирлайдиган бўлиб қолган. Икки-уч кундан бери бу овозлар анча яқиндан эшитиладиган бўлган: «Эркакман, деб юрибсиз-да, Мужгоний! Хотинингиз уйда бўлмайди. Уйдан эрта чиқиб, кеч қайтасиз, ҳеч гапдан хабарингиз йўқ». Бундан Мужгонийнинг юраги ғаш бўлиб, аламини ароқдан олади... Бир пайтлар бошида шляпа, бўйнида галстук, юришлари сипо Мужгонийга кўрганларнинг ҳаваси келарди. Қадди-қомати келишган, хушмуомала бу йигит тузуккина мутахассис эди. Бир-икки ихтиросига катта-катта мукофот олди-ю, оёғининг тагини йўқотиб қўйди. Шундан кейин саломга алик олмайдиган, маҳаллага қўшилмайдиган бўлди. Ўзига улфатлар топиб, кунда ичадиган одат чиқарди.

У бугун ҳам шубҳа билан ишдан қайтаркан, дўкон ёнидаги кунда-шунда улфатлари билан ичиб, дўппи ҳидлашди-да, кейин уйга кирмоқчи бўлди. Қараса, эшик ичкаридан берк, бирдан ҳаприқиб кетди. Эшикни зарб билан тепган эди, эшик очилди-ю, Оқилахон кўринди. — Биз ҳам кирсак майлими? — деди эр истехзоли кулиб.

— Ичмай келадиган кунингиз борми? Юрагимни қон қилиб юбордингиз-ку! — деди хотин зарда билан. Бу эр учун баҳона бўлди.

... Ўринсиз таъналардан силласи қуриган Оқилахон йиғлай-йиғлай ухлаб қолди. Мужгоний ҳам кайфи бироз тарқади шекилли, жавраб-жавраб ётишга тараддулланди. Ётишдан олдин пичоқ билан болтани каравот остига келтириб қўйди. Назарида, хотини

аллакимлар билан тил бириктириб, уни ўлдиришмоқчи. Ҳар эҳтимолга қарши тайёргарлик кўриб қўйиши керак-да. Алла-маҳалгача уйқуси қочиб, хаёл суриб ётди. Яна ўша нотаниш овозлар эшитилди. У кўзини юмиб, бошини кўрпа остига тикди. Бироқ, овозлар пасайиш ўрнига зўрайди: «Ишонмасанг, бу ёққа қара», дейишди улар. Мужгоний кўрпа остидан бошини чиқариши билан «тап» этган товушдан чўчиб тушди.

— Ким?

— Биз! — уй бурчагидан эркакча товуш эшитилди. Мужгоний қараса, уй бурчагида иккита пашша турибди: бири олдинги оёғини бир-бирига ишқалаб, иккинчиси қанотини силаб-силаб, бир пайт бинойидек одамга айланди. Мужгоний тарашадек қотди-қолди.

— Рухсатсиз бировнинг уйига киришга ким сизларга изн берди? — деб сўради Мужгоний ўзига келгач, — ҳеч бўлмаса эшикни тақиллатсаларинг бўларди. Ичкарида аёл бордир, деб ҳам ўйламадингларми? Сизларга эшикни ким очди?

— Бизлар эшикдан кирмадик, — деди қўл қовуштириб тургани кулимсираб.

— Унда қаердан кирдинглар?

— Дераза тирқишидан, — деди иккинчиси.

— Жуда осон! Хоҳласангиз сизга ҳам ўргатиб қўямиз, — деди биринчи йигит чўнтагидан бир шиша ароқ чиқариб, стол устига қўяркан. — Биз хоҳласак, пашшага, хоҳласак, одамга айланишимиз мумкин.

— Жуда ажойиб-ку!

— Ҳа, ажойиб! — дея Мужгоний ўйланиб қолди: «Уларнинг ҳунарини ўрганиб олсам ёмон бўлмас экан. Бир думалаб пашшага айланардим-да, бировнинг чўнтагидан пулини олиб, улфатларни хурсанд қилардим».

— Бизларни бу ерга бир аёл таклиф этган эди, — деди улардан бири лабидан сўлак оқизиб.

— Қайси аёл? Менинг хотинимми?

— Билмасак, у эрим уйда йўқ, деган эди, шекилли.

— У билан кўпдан бери танишмисизлар?

— Ҳа, анчадан бери.

Мужгоний кўзларини катта очиб, кўрсаткич бармоғи билан хотинини кўрсатди:

— Мана шу аёлми?

— Худди шу, — дейишди ҳар иккаласи барабарига. Мужгоний титраб-қақшаб қўлини каравот остига юбориб, болтани олди.

— Шошманг, биродар! Сизга ҳунаримизни ўргатайлик, кейин майли, — дейишди йигитлар,

— Керак эмас! — деди Мужгоний ва болтани кўтарган эди, улар сариефдек эриб, кўздан ғойиб бўлишди. Мужгоний энди хотинига ташланди:

— Ҳали сен ўз эрингга хиёнат...

... Мужгоний кўзини очса, деразалари темир панжарали касалхонада ётибди. Беморлар ҳам савдойи: бири йиғласа, бири кулади. Мужгоний ёнидаги беморга сўз қотди:

— Қаеринг оғрийди, оғайни?

— Жигарим. Жигарим шишиб кетган, — жавоб берди бемор.

— Бу нимадан бўларкан?

— Ичкиликдан-да!

— Бу қанақа касалхона ўзи?

— Вой, қаерга келиб қолганингни билмайсанми ҳали, жинни?

Мужгоний қаерга келиб қолганини билди-ю, аламдан инграб юборди.

БИР ПАРЧА ГЎШТ

Касалхонада сўзамолгина йигит билан ҳамхона бўлдим. Муолажадан сўнг, айниқса, ҳордиқ пайтида, ўтган-кетганни эслаб, гурунг қиламиз. Менинг гапиришга унчалик ҳушим йўқлиги боис, кўпроқ у гапиради, мен бўлсам, Сарибойнинг Шум болага берадиган машҳур саволини тез-тез эслатаман:

— Иннайкейин?

Бундан руҳланган ҳамхонам тўлқинланиб кетади. У гапираверади, мен орада бир оз мизғиб ҳам оламан. Кўзимни очсам, у ҳамон гапираётган бўлади.

— Иннайкейин? — саволни қайтараман.

— Э, тоға, ёш бўлсам-да, кўп бурди-балоларни бошимдан ўтказганман, — дейди у. — Қишлоқ боласиман-да, дала ишлари борми, мол боқиш борми, барига қўлим ўралаверади. Лекин ўқишга унчалик тобим бўлмади, амаллаб ўрта мактабни тугатиб олдим.

— Иннайкейин?

— Дадам вилоятда анчайин обрўли одам: аҳолини газ ва сув билан таъминлаш корхонасининг раҳбари. Кўпчиликнинг ҳожатини чиқарадилар, ошна-оғайнилари бисёр. Шу десангиз, мен мактабни битирадиган йили вилоят политехника институти газ, сув қувурларини алмаштирадиган бўлди. Улар албатта, дадамга мурожаат қилишган. Дадам бу ишни қисқа муддатда бажариб, навбат ҳисоб-китобга тақалганда, институт раҳбарияти бошини қашиб қолган ва дадамга ялинишга тушишган:

— Жон ака, болаларингиз бўлса, ўқитиб берамиз. Бу ёғига рози бўлинг...

Шу пайт, турган гап, дадамнинг эсига мен тушганман.

— Демак, сендан угина, мендан бугина, — деган дадам. — Майли, харажатларни амаллаб ёнамиз. Эвазига мен сизларга бир парча «гўшт» олиб келиб бераман, шуни одам қилиб берсаларингиз бўлди.

— Бир парча гўшт? — ажабланган институтдагилар.

— Ҳа, бир парча гўшт, — деган дадам оғзини тўлдириб. — Бир ўғлим бор, шуни ўқитиб берасизлар. Суяги меники, гўшти сизларники, келишдикми?

Савдо пишгач, дадам мени қишлоқдан қушхонага олиб борилаётган ҳўкиздеқ институтга етаклаб бордилар ва қўшқўллаб домлаларнинг қўлига топширдилар. Домлалар менга караб кулишди:

— Бунингизни турган-битгани суяк-ку, — дейишди. Дадам ҳам сўзга чечан одам:

— Қўй бир терининг ичида неча бор семириб, неча бор озади. Бу ҳам бир қўйдаи гап-да, озғин бўлса, семиртириб берасизлар!

Шундай қилиб, институтга жойландим. Ўқишлар ҳам бошланиб кетди. Биринчи кунданоқ хол қўйдим. Нимага дейсизми? Битта варақани тўлдиришда қирқ учта хато килибман.

— Иннайкейин?

— Иннайкейин десангиз, варақа варақа бўлмай қолди, нақд лолазор бўлди. Мени-ку қўяверинг, юзим шолғомга айланди.

— Иннайкейин?

— Нимасини айтай, тоғажон, — у давом этди: — «Бошга тушганини кўз кўрар», деб ўқий бошладим. Лекин каллага ҳеч вақо қирмайди. Домлалар боғдан келса, мен тоғдан келаман. Бир куни декан олдиға чақириб олди.

— Сендан ҳаракат, биздан баракат, ука, — деди койиган бўлиб. — Озгина ҳаракат қил-да бундоқ. Бизни ҳам уятга қўйдинг-ку. Агар ўқигинг келмаса, дадангга айт, бир келиб-кетсин!

Дадам бир қўйни нимталаб олиб келганларидан кейин, декан мени тинч қўйди. Хуллас, учинчи курсни битиргунимча, беш қўй ва бир новвоснинг гўшти деканнинг томоғидан ўтди.

— Иннайкейин?

— Э, тоға, боғланган ит овға ярамас экан, — тушкун кайфият-да давом этди йигит. — Дадамнинг ҳам бунга ақллари етиб қолди. «Ўқимай қўяқол, ўғлим, ўқимаганлар ҳам кунини кўриб юрибди-ку! Юр, қишлоққа, декандан омон қолган қўйларни дала-даштда боқиб, тоза ҳавода яйраб юрганга нима етсин», деди дадам ва мени қишлоққа олиб кетди.

— Иннайкейин?

— Бир куни қизиқ бўлди-да, — завқланиб кетди йигит, — дадам, ғунажинни қўшни қишлоқдаги буқага «учраштириб» кел, дедилар. Мен ғунажинни етаклаб кетаётсам, собиқ синфдошим Умрихон олдимдан чиқиб қолди.

— Бозордан келяпсанми? — деб сўради мендан. — Ғунажинни неча пулга олдинглар?

— Қанақа бозор, — дедим ҳовлиқиб. — Қўшни қишлоқдаги буқанинг олдига олиб боряпман.

Умрихон лабини буриб, «қўшмачи» деди-ю, олдинлаб кетди.

Мен йигитнинг соддалигидан кулдим ва яна қадимий саволни такрорладим:

— Иннайкейин?

— Э, яхши иш бўлмади. Буқани важоҳатини кўрган ғунажиннинг бир пасда кўзи ола-кула бўлиб, жон таслим қилди. Сўйя десам, қондан қўрқаман. Ҳаром ўлди, жонивор. Ўлмаганда, жуда узоқ яшарди. Ғунажин ўлгандан кейин менинг ҳам ишим чаппасига кета бошлади. Армияга бориб, бир ой деганда қайтиб келдим. Ичимда касалим бор эмиш. Ўт пуфагим касалмиш. Тўғри-да, ўт пуфаги ўт ишлаб чиқармаса, юракда ўт нима қилади? Юрагида ўти борлар армияда хизмат қилади-да, шундай эмасми, тоға?

— Шундай, — дедим унинг гапини маъқуллаб. Лекин эртаси жуда қизиқ воқеа бўлди. Ҳамшира «зонд ютасиз», деб олдиға найча қўйиб, нариға хонаға чиқиб-келгунича, йигитчамиз найчани чайнаб, қарийб ярмини ютиб қўйибди. Бунга ҳам кулдим, ҳам ачиндим. Йигирма бешга қадам босган йигитнинг то ҳануз бир парча гўштлиғича қолгани мени ўйга толдирди.

ЮМШОҚ СУПУРГИ

Метро бекатида турсам, ноҳос қулоғимга таниш овоз эшитилди:

— Во-ей, намуноча тиқиласиз? Қовурғамни синдириб юборай дедингиз-а, ўргулай!

Беихтиёр ўша томонга қарагандим, жиккаккина одамга кўзим тушди. Унинг чеҳраси иссиқ кўринган билан, ҳадеганда таниёлмадим. Шу пайт унинг ҳам кўзи менга тушди ва тилла тишларини ярақлатиб жилмайди:

— Султонмисан?

Кўпчиликдан хижолат тортиб, бошимни қимирлатиб қўйдим. У мен томонга силжиди.

— Кўзимга оловдай кўриндинг-эй! Қани энди тиқилинч бўлмаса, бир бағирлашиб кўришардик, — қилпантлади у.

— Ҳечқиси йўқ, — дедим қўл узатиб. — Ўзгарибсан, танимай қолдим.

Шу пайт у илондай буралиб, инграб юборди:

— Во-ей, қўлинг бунча қаттиқ! Омбурдай-а, қўлимни узиб олай, деддинг-ку! — деди у ўнг қўлини ҳаволатиб.

— Нима, ҳали ҳам қўлингни совуқ сувга урмай юрибсанми? — деб сўрадим.

— Ўлсин, ҳозир қўлни совуқ сув тугул балчиққа ҳам тиқиб юрибман, ўртоқжон! Тирикчилик, деб эртаю кеч тинмайман. Қўлим юмшоқ бўлгани билан товоним тошга айланди-ку!

— Кўп юрасанми?

— Бош ишламаса, оёққа жабр-да, ўртоқжон. Вақти-да ўқиганимда, сизларга ўхшаб юардим... Буни қара, кўришмаганимизга ҳам ўттиз йилдан ошибди! Сен ўзгармабсан, ўша-ўша. Мен қариб қолдим.

— Соқол қўйган одам қарирканми? — дедим унинг кўнглини кўтариб. — Соқолингни демаса, ҳеч ҳам ўзгармагансан.

— Энди олма билан ўрик бўлармидик, — яна нолиди у. — Куриб кетмагур соқол ҳам бир даҳмаза экан. Кунора тартибга келтириб турмасанг, патак бўлади-қолади. Ҳар куни кўзгуга қарайман.

— Мактабда ҳам чўнтагингдан кўзгу тушмасди.

— Памитинг зўр-да, ўша кунлар ҳали ҳам эсингда экан!

— Ҳозир нима иш қиласан?

— Бозордаман, ўртоқжон, насибамни бозордан териб юрибман. Аслида бунга сабабчи хотиним. Кўярда-қўймай бозорга ҳайдади мени. Оёқ тирасам, қизимизнинг узатилиши-ю, ўғлимизнинг уйланишини пеш қилди. Ноилож олдиға тушдим ва дастлаб ишни тижоратчи хотинларга қўшилиб, четга чиқиб-келишдан бошладим. Ҳар тугул ёмон бўлмади. Чўнтакка уч-тўрт танга тушгач, бозорга ўзим югурадиган бўлдим. Шу-шу, бозорчига айландим, ўртоқжон.

— Синфдош болаларни, тўёс, қизларни кўриб турибсанми?

— Вой, қаердан кўраман? Мактабни битиришди-ю, ҳаммаси бирин-кетин эрга тегиб кетди. Авваллари уларнинг эрлари билан танишиб, бир неча йил борди-келди қилиб юрдик. Кейин нима жин урди, гап-сўз йўқ, узоқлашиб кетдик. Тўрт ўғил, уч қизга ота бўлдим, қуда-андам бор... Вой, ўлай, гап билан тушадиган жойимдан ўтиб кетай дебман, — деди у ўзига хос нозу карашма билан хайрлашаркан. Кейин иккита катта юк халтасини аранг кўтариб, навбатдаги бекатда тушиб қолди.

Унинг орқасидан қараб қоларканман, болалик кунларимизни эсладим. Ҳалимдеккина бўлиб ўсган бу дўстимиз бошқачароқ эди, қилиқлари кўпроқ, қизларникига тортиб кетарди. Эҳтимол, оиладаги муҳит таъсир қилгандир. У тўққиз қиздан кейин туғилган ёлғиз ўғил эди-да. Бизларнинг даврамизда юрарди-ю, қовушолмасди, дарров қизлар томонга ўтиб оларди. Мабодо эркакча гап қилиб қўйсақ, уятдан қизариб кетарди ва «Одам жуда уялиб кетди-ку», деб қўярди... Яхши, қиличдай хотинга тушибди, бўлмаса, ҳали ҳам миёвлаб юрарди. «Эрни эр қиладиган хотин», деганлари шу бўлса керак-да!

БУРУНБОЙ

Касалхонада ётганимда, хонага бир киши кирди. Ростини, ўзидан олдин бурни кирди хонага.

— Зерикмайгина ётибсизми? — деди у жилмайиб. Кейин бармоғи билан узун бурнининг учини аста қашиб қўйди. — Қанақа касаллик билан ётибсиз?

— Томоқ, ангинам бор, — дедим.

— Ашулачимисиз? — деб сўради у томдан тараша тушгандек.

— Нима, фақат ашулачиларнинг томоғи оғрийдими? Ўқитувчиман!

— Ҳа, унда касбий касаллик экан. — Ўзингиз-чи?

— Бизники — бурун.

— Бурун? Бурунга нима қилди?

— Сўраманг, бари бурунги гап, — деди у яна бир бор бурнини қашиб. — Ёшликдан одат бўлиб қолган, бўлар-бўлмас жойга ҳам савил қолгур шу бурунни суқиб юраман. Ҳидни ҳам зўр олардим-да. Қўшнимизнинг сигирини сутининг ҳидидан модами, нарми туққанини айтиб берардим. Мактабда-ку, қўяверинг, қизлардан ҳид олиб, сочини нимада ювишини билардим.

— Нима, ҳамманинг бошини ҳидлаб юрармидингиз?

— Менда ички сезги бор эди-да. Ўқитувчиларни ҳидидан танирдим. Синфдош болаларнинг қайси бириникида ит, қайсиникида мушук борлигини аниқ айтиб берардим.

— Йўғ-е, ошириб юбормадингизми?

— Менда узоқдан ҳид олиш қобилияти ҳам бор эди-да.

— Зўр қобилиятингиз бор экан.

— Э, бунақа қобилият бўлганидан бўлмагани яхши эди, — бирдан нолиб кетди у. — Шу, бурнимни суққан еримдан, бурним қонаб чиқади. Ҳафталаб кўзимнинг ости кўкариб юради. Кўр-

ганлар: «Яна қаерга бурун суқдингиз?» деб сўрайди. «Палон жойга», десам, «У ер сиз бурун суқадиған жойми?» деб даkki беришади. Маҳалладагилар «Бурунбой» деб лақаб қўйишган.

— Бу ерга...

У дарров гапимни юлиб олди.

— Кўриб турибсиз, бурун шолғомдай бўлиб кетган. Бурундан нафас ололмай қолдим. Кечалари отган хуррагимдан уй титраб кетади. Шунини даволатгани келдим бу ерга.

— Фойдаси бўляптими?

— Бурундан нафас ола бошладим, лекин нимагадир ҳид ололмаяпман! Шуниси чатоқда. Дўхтирларнинг айтишига қараганда, энди бурнимга мушт тушса ҳам сезмасмишман.

— Бу яхши-ку. Бўлар-бўлмас жойга бурун тиқишдан қутилибсиз.

— Қутилишга қутилдим-у, ишим нима бўлади?

— Қаерда ишлайсиз?

— Атир заводида синовчиман-да...

САРИЁҒ МАХСУМ

Кейинги пайтларда улфатлари унга «Сариёғ махсум», деб лақаб қўйиб олишди. Нима қилсин, шу лақабни ўзига ўзи сотиб олди. Уч-тўртта одам тўпланган ерга Махсум келиб қолса, ўз-ўзидан суҳбат мавзуси сариёғқа бориб тақалади. Бир ерга меҳмонга борса, еса-емаса, олдига сариёғ келтириб қўйишади:

— Озгина сариёғдан олинг, буёғи яхши кетади!..

Бунинг бошланиши бундай бўлган эди. Бир куни улфатлар жам бўлиб, шакарғуфторлик бошланганда, Махсум "кашфиёт"ини ўртага ташлади:

— Аввал бир бўлак сариёғни ютсанг, кейин қанча ичсанг мойдек кетавераркан, — деди у.

— Бунақасини биринчи бор эшитишимиз, — ажабланишди улфатлар.

— Хўп денглар, сариёғда хосият кўп, — фикрини давом эттирди Махсум.

— Қанақа хосият?

— Бирор каттароқ жойга бошлиқ бўлдингиз, — деди Махсум. — Ҳар куни турли хил одамлар билан ўтирасиз. Ўтиргандан кейин ана ундан бўлмаса, гап гапга қовушмайди. Меҳмондорчилик кўп бўлади. У ерда ҳам албатта, ичкилик бўлади. Кўзингиз қиймайди, олишга мажбурсиз. Шунақа пайтда бир

бўлакча сариёғни ютиб юборсангиз, олам гулистон! Сариёғ ичакларни мойлаб, сув юқмас қилади. Кейин ҳар қанча ичсангиз-да, маст бўлмайсиз.

— Буни қаердан биласиз? — деб сўрашди улфатлар.

— Биттаси ўргатди-да, отини сўраб нима қиласизлар! — деди Махсум иддао билан. — Мана, мен неча марта синадим, дуруст. Энди уйдан сариёғ аримайди. Бугун, бу ерга келишдан олдин совутгичга қарасам, сариёғ йўқ. Болалар нонга суртиб, пок-покиза туширибди. «Ҳой, — дедим, — сариёғни есаларинг енглар, лекин менинг тегишимга тегманглар!»

— Ёпирай?

— Ҳа, шунақа, дўстларим!

Махсумнинг айтганига кириб, ўртага сариёғ тортилди. Кейин нима бўлди, денг? Махсум ҳаммадан олдин чўзилиб қолди. Эҳтимол, у сариёғдан камроқ егандир?

ИСМИ «Қ» ҲАРФЛИ ҚАРИНДОШ

Ота-оналар доимо эҳтиёткор бўлишади. Болаларига: «Кўча эшикни ёпиб юринглар. Эшик тақилласа, очишдан олдин кимлигини сўранглар. Бегонага эшик очманглар. Акс ҳолда, уйга шайтон кириб келиши, сўнг турли кўнгилсизликлар рўй бериши мумкин», деб тайинлашади.

Болалар-чи? Улар: «Шайтон эшикдан қандай киради? Унинг кўриниши қанақа: одамга ўхшайдими ёки бошқа нарсаларми? У қандай ёмонлик олиб келиши мумкин?», деган саволларни бериши табиий.

Бу саволларга ота-оналар тахминан шундай жавоб беришади:

— Масалан, куппа-кундуз куни эшик тақиллаб қолди, дейлик, — деб бошлашади улар. — Кимлиги сўралмасдан эшик очилса, таниш ёки нотаниш одам турган бўлади. Таниш бўлса, дуруст. Бегона бўлса-чи? Мабодо у ёмон ният билан келган ўғри бўлса-чи? Эшик очилиши билан у ўзини ичкарига уради, уйдаги ҳамма нарсани олиб кетади.

Бир куни ишдан ҳориб-чарчаб келсам, менга пешвоз чиққан олти ёшли ўғлим Бахтиёр, бугун кимдир эшигимизни тақиллатганини айтиб қолди.

— Ким? — деб сўрадингми?

— Сўрадим, — деб жавоб берди у. — Мен, тоғангман, деб айтди. «Қайси тоғамсиз?» деб сўрасам, «Ҳа, энди бигта тоғангман-да, эшикни очавер, жиян», деди ва уйда ким борлигини суриштирди. Мен, унга уйда ёлғизлигимни айтдим-у, негадир юрагим

така-пука бўлди. Назаримда, ҳозир шайтон ичкари кириб, бир кор-қол юз берадигандай. У яна эшикни очишимни сўради.

— Шунда ҳам сен эшикни очмадинг? У ҳеч бўлмаганда исмини айтдимми?

— Айтди, — деди Бахтиёр бошини қашиб, — исми «Қ» ҳарфи билан бошланади. Нима эди-я? Шундоқ тилимнинг учиди турипти.

— Бирор гап дедими у? — сўрадим мен.

— «Оббо, жиян-ей, мендек тоғанни танимадинг», деди. «Тоғам бўлсангиз, адам билан ойимнинг исмини айтинг-чи?» дедим. Лекин у исмларингизни айтолмас-да, дўхтир эканлигингизни айтди.

— Кейин нима бўлди?

— Кейин у «Майли, эшикни очмай қўяқол. Аданг ишдан келса, палончи тоғам келдилар, оналари қазо қилган экан, шанба куни наҳорга ошга борар экансиз, деб тайинлаб қўй», деди.

— Ким бўлди экан? — дедим ўзимга-ўзим савол бериб.

— Исмлари «Қ» ҳарфидан бошланади, — деди ўғлим яна бир бор. Эр-хотин уни сўроққа олдик:

— Қобилми?

— Йўқ.

— Қудратми? Қамариддинми?

— Йўқ.

— Қамариями?

— Ҳа, ҳа, — деди ўғлим калаванинг учини топгандай бўлиб.

— Ие, Қамария бўлса, ўзингнинг катта ойинг ўлиптилар-да! — дедим кўзимга ёш олиб. — Наҳотки?

— Йўқ! — деди ўғлим. — Бошқасини айтинг, Қамария эмас!..

Алламаҳалгача исми «Қ» ҳарфи билан бошланадиган қариндош-уруғларни бирма-бир эсладик, лекин қайси бири эканлигини билмадик.

Эрталаб вақтли туриб, болалигим ўтган маҳаллага бордим, ҳаммаёқ жим-жит, ҳеч қандай маъракага тайёргарлик йўқ. Ишхонадан божаларга, амаки-жиянларга қўнғироқ қилиб, исми «Қ» ҳарфи билан бошланадиган қариндошларни суриштирдим. Ҳеч гап йўқ.

Орадан икки ҳафта ўтгач, кўчада қариндошлардан бирини учратиб қолдим. У Қумрихон амманнинг эри Қосимжон ака эди.

— Ўғилчангиз ёш бўлса ҳам, эҳтиёткор экан, — деб қолдилар қулиб. — Икки ҳафта бурун эшигингларга борсам, «кимсиз» деб эшикни очмади. Онамизнинг маъракаларига айтгани боргандим.

Ўғлимнинг эҳтиёткорлиги учун мен қизариб кетдим...

ҚҶШНИЛАР

Ҳикоя

Одилжон хизмат сафаридан қайтар экан, кўча бошида маҳалладош йигитни кўриб қолди.

— Эшитдингизми? — деди йигит у билан сўрашаркан. — Собиржон қизини чиқаряпти. Кечқурун чиқинг, гаплашиб ўтирамиз.

— Уйга айтган бўлса, албатта... — жавоб берди Одилжон. Чунки у тўйга айтилмаганини биларди.

— Қизиқмисиз? Кўздай қўшнини айтмай кимни айтади! Кечқурун чиқинг, албатта.

Одилжон Собиржоннинг тўй қилаётганини эшитиб жуда ғалати бўлиб кетган эди. Бир томондан, ён қўшнисининг кўпдан бери лой чангаллаб, зўри зар билан янги уйини битириб, қиз чиқараётганига қувонса, иккинчи томондан, бўлиб ўтган бир кўнгилсиз воқеа ич-ичини кемириб, қўшнисидан уялиб юрарди.

Озмунча гап-сўз, таъна эшитдими у? Собиржон бу маҳаллага яқинда кўчиб келган ва ҳаммадан бурун Одилжон билан танишган. Икки қўшни кўпинча кечқурунлари кўчага сув сепиб, эшиклари олдидаги супачада шахмат суришарди. Одилжон кези келганда маҳалланинг катта-кичиги билан уни таништирарди.

Собиржон янги кўчиб келгани учун қўни-қўшниларни уйига чақирмоқчи бўлди. Одилжон ўзи бўш бўладиган кунни тайинлади. У келадиган меҳмонларни кутиб оладиган бўлди. «Собиржоннинг ёлғизлигини билдирмайлик», деган қўшнилар эртароқ келиб, қўлларидан келган ишга уннаб кетишди. Биров самовар қўйди, биров сабзи артди.

Одилжон пешинга яқин танбур кўтариб чиқди. Уйқуга тўймаган бўлса керак, ранги оқаринқираб турар, кўзлари ич-ичига тушиб кетганди. «Эшитайлик», деганларга ярим соат танбур созлаб, кўзини юмиб узундан-узоқ бир жуфт хиргойи қилди-да, сўнг танбурни тоқчага тираб қўйди. У игна устида ўтиргандай, жуда бетоқат, дам-бадам томоғини қириб йўталар, соатга қарарди. Охири сабри чидамай ўрнидан турди-да, Собиржонни бир четга тортиди.

— Биласизми, қўшнижон, — деди у айб қилган боладек ердан кўз узмай, зўрма-зўраки илжайиб, — ҳамкасабалар бир ердан иш олиб қўйишган экан, соат тўртда учрашмоқчи эдик. Бораман-у, узримни айтиб, қайтиб келаман, хафа бўлмайсиз.

— Ахир, сиз бўлмасангиз бу ёғи қандай бўлади? Мен кўпчиликни танимайман-ку! — деди Собиржон мулоимлик билан.

— Биласизми, дўстим, бораман-у, изимга қайтаман, хотирингиз жам бўлсин. Ўзим келиб ўтиришингизни қизитиб бераман. Мана, танбурни қолдириб кетяпман-ку.

— Нима дердим, зоримиз бору зўримиз йўқ, ака.

Кутиш ёмон нарсаси. Кутган одамнинг ўз вақтида келса — тузук. Келмаса, дилинг сиқилиб кетади. Собиржоннинг дили сиқилди. Лекин қўни-қўшни, ёр-дўстлари тўпланиб, унинг кўнглини кўтаришди. Баъзилар тоқчадаги танбурга имо қилиб, «тинг-тинг»и келибди-ю, ўзи келмапти-да, асбобининг қадрига етмаган, ўз қадрини на билсин», деб аския ҳам қилишди.

Меҳмонлар орасида хушовоз йигит бор экан, йиғинни шундай қизитиб бердики, ҳамма хурсанд бўлди.

Одилжон эртасига Собиржондан узр сўради. Собиржон:

— Ўша ерда қистириладиган яканни биз ҳам қистирардик, — деди.

— Гап унда эмас, Собиржон!

— Гап унда бўлмаса, бугдойдами?..

Шу воқеадан кейин қўшнилари бир-бирларини кўрганда, ер остидан саломлашадиган бўлишди. Бу ҳам етмагандек, чойхонада уч-тўртта шинавандалар Одилжонни ўртага олиб, изза қилишди.

— Бунақа эмас-да. Йигит киши лафзини пулга сотмайди. Бултур ҳам шунақа қилган эдингиз. Ахир, бир жойда турамиз, тобут-кашмиз, ука.

Одилжон шу мазмундаги гапларни кўп эшитди. Шундан сўнг, ўз қадрига етадиган, санъатини хор қилмайдиган, айтган жойга бориб, айтмаган жойдан қоладиган бўлди.

У, бугун Собиржон йиғинга айтган бўлса, уникига чиқиб, астойдил хизмат қилишни, ўз номини оқлаб олишини кўнглига тугиб қўйди. Уйига кирганда, хотинидан Собиржон тўйга айтган-айтмаганлигини суриштирди. Хотинидан «йўқ» жавобини эшитгач, гумони тўғри чиққанига яна бир карра ишонди. «Балки энди чиқиб қолар», деди ўзича умидланиб. У ҳар эҳтимолга қарши ювиниб, соқолини олди, танбурни ҳам созлаб қўйди. Бироқ, орадан анча вақт ўтса-да, ҳеч кимдан дарак бўлмади. Бу етмагандек, хотини «меҳмонга айтишса, чиқарарман», деб ёпган бир тоғора сомсани олиб келиб, унинг олдида «тўқ» этиб қўйди.

— Эссизгина, атайлаб тандирда ёпган эдим, увол бўладиган бўлди-да. Аксига олиб, ойимнинг йўқликларини айтмайсизми? Балки, бирор жойда лозимандамиз бормиди? Биронта ўртоғингизнинг хотин-потини туғмаганми, йўқлаб келардим?

— Э, кўп валдирама! Чикавермайсанми, тоғарангни кўтариб!

— Нима, айтмаган жойга йўнмаган таёқ бўлиб-а? Сомса хор бўпти-да! — У жаҳл билан уйга кириб кетиб, ўша ердан жавради: — Қизиқ-да! Шундай ён қўшнинг тарақа-туруқ тўй қилса-ю, кўзи-кўзига тушиб турадиган қўшнисини айтмаса! Кечадан бери болалар «Собиржон амакимникида тўй бўлаётганмиш», деб қулоқ-миямни ейишди. Ақалли хотини бир оғиз айтса бўларди. Ўл, хотин бўлмай, биз ҳам тўй қилармиз ҳали. Ҳамма бало сизнинг ўша отарга кетиб қолганингизда, билдингизми? Ҳаммани айтиб, бизни яккамохов қилиб, четга чиқариб қўйишди!

Одилжон барча андишани йиғиштириб, «Айтмаган бўлса ҳам чиқаман», деб турган эди, хотинининг «Айтмаган жойга йўнмаган таёқ», деган гапидан кейин ҳафсаласи пир бўлди. Унинг томоғига бир нима тиқилгандек бўлди ва бошини кўрпага буркаб ётиб олди. Нафаси қайтиб бошини чиқарган эди, тўйхонадан магнитофонга ёзиб олинган қўшиқ эшитилди. Бу Одилжоннинг овози эди.

Мен сенга насиҳат айлай, айтмаган жойга боровчи бўлма...

Одилжон кечаси билан тикан устида ағанаб чиқди. Эрталаб эр-хотин бир-бирларига тумсайиб чой ичиб ўтиришган эди, эшикдан онаси кириб келди.

— Вой, болам-ей, келганинг яхши бўпти-да. Собиржон аканг сени сўрайвериб, тиллари чақа бўлиб кетди, бечора. Келиним ишдалигида хотиниям чиқиб тўйга айтиб кетди. Сизларга айтиш эсимдан чиқпти. Роҳатой, болам, қарилик курсин, ҳеч нарса пишира олмагандирсиз? Кеча холангизникига кетаётсам, йўлда учраб, яна тайинлади, «Сафардан келиб қолса, албатта чиқади», дедим. Қалай, тўйлари яхши ўтдими?

Эр-хотин бир-бирларига бўзрайганча қараб қолишди.

СИРФА

(Воқеий ҳикоя)

*Қадрдон дўстим Мирсоатнинг
ёрқин хотирасига бағишлайман.*

Ишхонамда ишлаб ўтирсам, телефон жиринглаб қолди. Гўшакни қулоғимга тутган эдим, эркак кишининг овози эшитилди:

— Амаки, сизмисиз? Мен Эрсоат аканинг ўғли Ўринбойман.

— Қайси Эрсоат? Э-ҳа, танидим. Қалай, саломатмисиз? Уйдагилар яхшими? Розия бувим тетикмилар?

— Яхши, яхши! Ҳаммалари эсон-омон. Ўзинглар тинч-мисизлар?

- Эшитаман, Ўринбой.
- Ўзим боролмай, телефон қилганим учун узр. Тўйга бирга бўласизлар энди, амаки.
- Ия, муборак бўлсин! Қанақа тўй?
- Уйланияпман.
- Ҳали жуда ёнғисиз-ку, Ўринбой!
- Катта бувим кўзимнинг тиригида кўриб қолай, деб қўйма-яптилар. У киши ҳам ғанимат, пишиб турган ош.
- Жуда маъқул иш бўпти-да, ўғлим. Биздан нима хизмат?
- Дадамнинг йўқликларини билдирмай, тўйга бош-қош бўлсангиз, хизмат шу-да, амакижон!

Ўринбой шундай деди-ю, овози ўзгариб жим бўлиб қолди. Менинг ҳам кўзимга беихтиёр ёш келиб, томоғимга бир нима тикилди.

— Албатта борамиз, ўғлим, — дедим ўзимни қўлга олиб. Кейин хаёл мени узоқ-узоқларга олиб кетди.

...Болаликдан Эрсот билан қишлоқда бирга ўсдик. У уч-тўрт ёшдалигида дадаси урушга кетиб, қайтиб келмади. Онаси Розия хола Эрсотни бағрига босиб, емай-едирди, киймай кийдирди. Аёл боши билан қишин-ёзин оёғида керза этик, далага чиқиб ер чопди, деҳқончилик қилди. Уруш йиллари фронтга ёрдам, деб келинчаклигида ота-онаси совға қилган қимматбаҳо тақинчоқларини «ёрдам фонди»га топширди. Лекин эрининг никоҳ тўйлари куни совға қилган тилло сирғасини авайлаб-асради. «Келин кўрсам, унга совға қиламан», деб ният қилди. Уруш тугади. Ўғлининг кўнглини ўкситмаслик учун не-не жойлардан чиққан «харидор»ларга рад жавобини берди. «Эримдан қолган ёлғиз ёдгоримни катта қилиб, роҳатини кўрсам, шунинг ўзи катта бахт!» деди.

Розия хола шу мақсадда йиллар бўйи йиққан-терганини сандиққа урди, бўлажак келинга сарпо йиғди. Эрсот ёш бўлса-да, онасининг қаватига кириб, унга қарашди. Ёзда буғдойзордан бошоқ терди, сомон йиғди, моллари учун қишки ем-хашак ҳозирлади. Қишда эса енгил-елпи кийиниб, ўзидан катта курак билан томдаги қорларни кураб, мол-қолларига парвона бўлди, ўқишини қилди. Ниҳоят, ўрта мактабни тугатиб, тиббиёт институтига ҳужжат топширди, аммо омади келмади. Умидсизликка тушмай, кўмир конида ишлади, келаси йил имтиҳонларига тайёрланди. «Интилганга толе ёр», деганларидек кейинги йил ўқишга кирди. Шунда ҳам онасига қарашиб турди.

Онанинг бирдан-бир мақсади — ёлғиз ўғлини тезроқ уйлан-тириш ва қатор-қатор неваралар кўриш эди. Сандигини очди, йиғиб-терганларини чиқарди, лекин кичкина тугунчага тегмади. Эрсотдан икки қиз, икки ўғил невара кўрди. Уларни ўзи бешикка солиб, ўзи алла, эртақ айтиб, катта қилди. Энди оғзи ошга етиб, кўрган қийинчиликларини унутиб, қилган меҳнатларининг роҳатини кўраётганида, ўғли бахтсиз ҳодиса туфайли оламдан ўтди. Розия буви қариганида ишонган тоғидан айрилиб, кўзида ёш, бир кучоқ неваралари билан чирқиллаб қолди.

Ўғли ўлганида, келини қорнида олти ойлик ҳомила билан қолган эди. У туғилгач, исмини Ўринбой қўйишди. Онаизор тақдирга тан берди, неваралар билан овунди. Келини ишлади, қайнана уйда, бола-чақаларга бош бўлиб, қора қозонни қайнатди. Болалар ҳам бирин-кетин ўсиб, улғайиб, оилали бўлишди. Энди Розия буви ўғлининг ўрнини тўлдирган кенжатой невараси Ўринбойни ер-кўкка ишонмай, унинг яхши кунлари учун топган-тутганини яна сандиққа сола бошлади. Мана, ака-опаларидан кейин навбат Ўринбойга ҳам етибди. Кўрсатганингга шукур! Бу кунларга етганлар бор, етмаганлар бор! Вақт ҳам худди оқар сувдек ўтиб кетаркан.

Шу кунларга етиб келган Розия бувига ҳаёт қийинчиликлари ўз таъсирини кўрсатиб, боладек беозор ва беғубор бўлиб қолган. У кейинги йилларда қўлига нима тушса, дарров ўраб-чирмаб тугиб қўяр, кўрпачагами, ёстиқ остигами яширадиган одат чиқарди. Кейин дам-бадам уларни текшириб кўрар, ўринларини алмаштириб қўярди.

Биз, эр-хотин совға-салом кўтариб, тўйхонага кириб борганимизда, Розия буви айвон тўрида, ўз жойида ўтириб, одатдаги машғулоти билан банд эди. Уни на келди-кетди, на қарнай-сурнай овози қизиқтирарди. У, гўё соқовдек на саломга алик олар, миқ этмай, қовоғини солганича ниманидир тимирскилаб қидирар, безовталанарди. Мен бешик тебратиб ўтирган қизчадан сўрадим:

- Бу бешик кимники?
- Бизники, — деб жавоб берди қизча.
- Бунда кимлар катта бўлган?
- Ҳаммамиз.
- Бу нима деганинг?
- Ҳаммамиз-да: катта ладам, холаларим, тоғаларим, опачаларим, акаларим, мен...
- Сизларни ким катта қилган?
- Розия бувимлар-да!..

Шу пайт куда томондан келганларга курси етмай қолган бўлса керак, кимдир айвонга шошиб кириб, сўрамай-нетмай Розия буви қаршисида турган курси устидаги нарсаларни, унинг суянчиғи ва оёқларига боғланган тугунчаларни тез-тез ечиб, хонтахта устига қўйди-да, курсини ташқарига олиб чиқиб кетди. Бундан кампирнинг безовталиги, бесарамжонлиги авжига чиқди. Унинг юзлари қизариб, муштлири тугилди. Ниҳоят, алламаҳалгача давом этган тўй ниҳоясига етди. Бироқ кампирга ҳеч нарса татимас, ўтирган жойида тугунларини қайта-қайта титкилаб, ниманидир қидирав, қидирганини тополмай қалтирав, кўзлари пирпирарди...

Тўйдан бир ҳафта ўтиб, ёш келин ҳовли супириб, стол-стулларнинг чангини артиб юрса, бир эски стул суянчиғига боғланган тугунчага кўзи тушиб қолди. «Нима экан бу?» деб уни очиб қаради-да, бир жуфт тилло сирғага кўзи тушди. Юраги ҳаприқиб, топилмани яна тугунчага авайлаб ўради-да, воқеани қайнанасига айтди.

— Тилло сирғамиз топилди, — деди қайнана хурсанд бўлиб. — Ойим бечора уни нимага тугиб, қаерга беркитиб қўйганларини билмай, безовта эдилар. Юринг, келинпошша, уларни хурсанд қилайлик.

Тилло сирғани кўрган кампирнинг кўзлари ёришиб, юзларига табассум ёйилди. Тили ҳам айланиб қолди:

— Бу менга чолимдан қолган ёлғиз ёдгорлик, болам. Худога шукур, топилди, — деди Розия буви кўзига ёш олиб. — Бу энди сенинг мулкинг, қизим. Бахтли кунларингда тақиб юр!

Розия буви сирғани ўз қўли билан янги келиннинг қулоғига тақиб қўйди.

ОРЗУЛАРИ КЎП ЭДИ

Биз, болаликдан бир кўрпа остида тепкилашиб катта бўлган дўстлар эдик. Тўй-ҳашамда, бирор маърақада, байрам дастурхонларида биримиз кўринмай қолсак, иккинчимиз ичикиб қолардик. Марҳум ёзувчи Ҳабибулло Қодирийнинг «Отам ҳақида» хотира китобида шундай сатрларга кўзингиз тушади: «...Жосият бибим бир кун паранжисини ёпинади-да, Эшонгузардаги мулла Зайниддин деган ҳаммаҳалламизнинг уйига чиқади. Мулла Зайниддин Қодирийдан қарийб йигирма беш ёш катта, замонасининг ўқимишли, зиёли, обрўли давлат кишиси бўлади (мулла Зайниддин амаки бир неча йиллар — 1910 йилгача Россия шаҳарларида яшаган, Тошкентдан бориб, дўкон очган, бойлар қўлида чапдаст мирза, приказчилик қилган). Бибим мулла Зайниддиндан илтимос қилади:

— Абдуллангиз ўқишни битириб, уйга кириб қолди. Қилар иши яккаш ўқиш, ёзиш. Бирор монандроқ ишга киритиб қўйсангиз. Худо хайрингизни берсин...»

Кейинчалик мулла Зайниддин амакининг тавсияси билан «ўзига ўхшаш русча ёзув-чизувни билувчи, ҳалол ва чапдаст» одам Абдулла Қодирийни Чорсудаги Расулмуҳаммадбойнинг чит дўконига ишга киритгани ҳикоя қилинади.

Дўстим Жалолиддин ана шу табаррук зотнинг кенжа фарзанди эди. Жалолиддин туғилган оила кўп болали бўлиб, онаси Раҳбарнисо Отамирза қизи (1891—1975) ўн икки болани (фарзандликка қабул қилганлари бу ҳисобга кирмайди) ювиб-тараб вояга етказган. Зайниддин ота билан Раҳбарнисо ая тарбиялаган олти ўғил ва олти қиздан тарқаганлар ҳозирги кунда уч юздан ошиб кетган, деса муболаға бўлмас. Уларнинг барчаси одоб-ахлоқли, меҳр-оқибатли, ўқимишли кишилар бўлиб етишган. Обиддин Зайниддинов — Ўзбекистонда хизмат кўрсатган меъмор, Давлат мукофоти соҳиби; Нуриддин Зайниддинов — маориф ходими; Айниддин Зайниддинов — моҳир журналист, бадиий сўз устаси; Муҳиддин Зайниддинов — иқтисод фанлари доктори, профессор, Республикада хизмат кўрсатган фан арбоби; Мушарраф Зайниддинова — таниқли адиба, мураббия; неваралари Шавкат Зайниддинов — иқтисод фанлари доктори, профессор, Республикада хизмат кўрсатган иқтисодчи; келинлари Азизахон Зайниддинова — фалсафа фанлари доктори, профессор, Давлат мукофоти соҳиби. Бу сулола вакиллари номини яна давом эттириш мумкин...

Бир ҳангома то ҳануз ёдимда. 1960 йиллар эди. Уйимизда бўлиб ўтган маъракада истеъдодли шоир Хайриддин Салоҳ ҳам қатнашди ва Жалолиддинга ҳазиллашиб, тўрт мисра шеър айтди:

Демак, сиз Жалолиддин Зайниддин,
Акангиз — аскиячи Айниддин.
Ёнгин Мирзо сизга почча-ю,
Ўзингиз у кишига қайниддин?!

Ўшанда биз ажойиб ўхшатмани эшитиб, мириқиб кулишдик. Дўстим Жалолиддин жуда қисқа, аммо мазмунли ҳаёт кечирди. 1955 йили Тошкент шаҳридаги 45-ўрта мактабни тугатиб, сўнг Молия-иқтисод институтини битириб, ўттиз йилдан ошиқроқ Тошкент Давлат университетининг сиёсий-иқтисод кафедрасида мураббийлик қилиб, билими, тажрибаси, куч-ғайрати-ю, қалб кўрини талабаларга бахшида этди, ҳурмат-эътибор топди. Қатор илмий-назарий мақолалар, қўлланмалар яратди, жамоат иш-

ларида фаол иштирок этди. «Бир йигитга қирқ ҳунар оз», деган мақол худди шу Жалолиддинга мос тушарди, назаримда. Унинг билмаган ҳунари, қилмаган касби йўқ эди, ҳисоб. Ака-укалари, ёру дўстлари билан аҳил, турли тадбирларда камарбаста эди, миришкорлиги, тадбиркорлиги, жонқуярлигини ҳалигача эслаб юрамиз.

Мана, неча йилдирки дўстим Жалолиддиннинг дилкаш суҳбатларини, давраларга файз киритувчи қувноқ қаҳқаҳасини, қизиқ-қизиқ ҳаётий хангомаларини, ичакузди аскияларини соғинамиз. Дўстим ёлғиз қизи Умидахоннинг камолини, неваралари Шоҳжаҳон, Дилнавозхон, Шоҳумарларнинг жамолини кўрганида гулдай яшнаб, булбулдай сайраб кетарди.

Унинг таниқли сўз усталари Абулқосим Тўйчиев, Фозил дўхтир Султонов, Жалолиддин Раҳимов, Убайдулла Абдуллаевлар билан ижодий ҳамкорликда яратилган, турли давраларда янграган, вақтли матбуот саҳифаларида эълон қилинган аския пайровлари бизга, қолаверса, келажак авлодларга мерос бўлиб қолди.

ДАРВЕШ

Кечқурун уйимиздаги телефон жиринглаб қолди.

— Эшитаман.

— Бу шоир Боқижон Соқийнинг хонадонларими? — деган майин овоз келди нариги тарафдан.

— Худди шундай!

— Шоирни мумкинми?

— Эшитаман, ўзлари.

— Аввало, ассалому алайкум!

— Ваалайкум салом!

— Мен телемухбир Карим Тошматий бўламан. Тахаллусим Дарвеш. Озгина дарвешлигимиз бор-да. Кечирасиз, катта бўлсангиз — акамсиз, кичик бўлсангиз — укамсиз. Яқин ўртоқларнинг тавсиясига биноан, сиз билан ижодий учрашув ўтказмоқчиман. Насиб бўлса, учрашув жуда қизиқарли ўтади. Бунга тайёргарлик зўр! Чунки бундан аввал ҳам бир неча таниқли ижодкорлар билан учрашувлар ўтказиб, озми-кўпми элнинг оғзига тушганмиз. Жаннатий устозимиз Ғафур Ғулом бир вақтлар менга: «Болам, агар шоир бўлмасанг, шоирпарвар бўлгин!» деганлар. Шу гап қулоғимга кўрғошиндай қуйилиб қолган. Хуллас, бир учрашсак, нима дейсиз?

— Эътиборингиз учун раҳмат, Каримжон ака! Фақат...

— Нима, фақат?

— Сиз ўйлагандек, катта шоир ёки ижодкор эмасман. Кўнгил учун қоғоз қоралаб тураман, холос. Бирорта каттароқ, машҳурроқ қаламқаш билан учрашув ўтказганингиз маъқулдир?

— Йўқ, ака, ҳозирги кунда Ватан мавзусида сиздан ўтказиб ёзадигани йўқ, гапимга ишонаверинг! Камтарликни бир чеккага йиғиштириб, мен билан очиқчасига гаплашаверинг. Бўш вақтингиз қачон бўлишини айтсангиз бўлди, олдингизга ёзилаб бораман. Гапнинг ўғил боласи шу!

— Хўп, майли, кўндирдингиз. Сешанба куни учрашайлик, бўлмаса.

— Маъқул. Хайр, кўришгунча!

Мен бу сермулозамат одам билан учрашувни хаёлимда тасаввур этиб, нима ҳақда ва қандай суҳбатлашим кераклигини тахминий режалаштира бошладим. Душанбада яна кўнгироқ бўлди.

— Мабодо режангиз ўзгармадими?

— Қарорим қатъий! Хўп десангиз, эртага албатта учрашамиз.

— Қаерда учрашамиз?

— Бизнинг уйга келинг, ёлғизман, бемалол гаплашамиз. Бир йўла бирга тушлик ҳам қиламиз.

— Маъқул! Манзилингизни айтинг. Дарвешга манзилимни тушунтирдим.

— Келишдик, кутинг!..

Эрталабдан меҳмонга тансиқ таом тайёрлаш тараддудига тушдим. Ёз эмасми — пишиқчилик, мева-чева етарли. Янги гулқарамдан димлама қилмоқчи бўлдим. Қарасам, уйда туз билан нон йўқ. Меҳмон келгунча дўконга чиқиб келаман, деб турсам, эшик жиринглаб қолди. «Оббо, меҳмон эртароқ келибди-ёв», деб эшикка йўналдим.

— Ким?

— Дарвешман!

Эшикни очсам, соч-соқоли ўсган, юпунгина кийиниб, елкасига тўрва-халта осган бир киши илжайиб турибди. Ёнида қорачагина ўғилчаси ҳам бор. «Мухбир ўзи айтгандек, ҳақиқий дарвеш экан-да», деган гап ўтди хаёлимдан,

— Келинг, Дарвеш, марҳамат! — дедим уни ичкарига чорлаб.

— Раҳмат, ако! Бизга шу ер ҳам бўлаверади, — эътироз билдирди у.

— Кириг ичкарига. Остонада суҳбатлашиш ноқулай.

— Яна бир бор раҳмат, ако! Иложи бўлса, бир-икки танга садақа қилинг, Худо йўлига. Топганингизга барака берсин, мартабангиз бундан-да зиёда бўлсин! Бола-чақаларингизнинг роҳатини кўринг, ғам-ташвиш кўрманг! Бошингиз тўйдан чиқмасин, илойим!

— Ие, сиз ҳали ҳақиқий дарвешмисиз? — дедим кулиб. — Мен сизни...

Тез ичкаридан ширинлик, эҳсон учун пул олиб чиқдим-да, унга бердим. Шу пайт тоғни урса талқон қиладиган бу йигитнинг уялмай-нетмай, уйма-уй юриб, тиланчилик қилганига гашим келди.

— Э, ука, шу гавда, сохти-сумбат билан тиланчилик қилиб юргани уялмайсизми? Бирор жойда ишласангиз бўлмайдами? — дедим.

— Ишлаймиз, ако. Кечаси давлат корхонасида қоровулман, кундузи ота касбидамиз. Бачаларни ойлик билан боқиш, тирикчилик қилиш қийин, ако. Узр, ако, сизни ҳам уринтирдик. Кун қизиб кетмай, кундалик режаларни бажарайлик, вақт ғанимат!

— Сизда ҳали кундалик режа ҳам борми?

— Бўлмаса-чи, ако? Режасиз иш бўлмас. «Бир товуққа ҳам сув, ҳам дон керак», дейдилар машойхлар. Ётиб еганга тоғ чидамайди.

— Э, соғ бўлинг, дарвеш!

— Айтганингиз келсин, ако!

Тиланчи дарвеш кетгандан кейин ўзимча роса кулдим. Суҳбат ниҳоясига етган бўлса-да, кутган меҳмоним келиб-кетса-да, рўзғордаги камчиликларни тўлдириш учун ташқарига чиқдим. Қайтишда уйимиз яқинидаги бекатда одмигина кийинган, қўлтиғига катта қора жилд қистирган ўрта ёшлардаги кишини кўриб, кўнглим бир нимани сезди. У бир кишидан бизнинг уйни суриштираётган эди. Мен унга яқинлашиб, сўрадим:

— Ким керак сизга?

— Шоир Боқижон Соқий, — деди у.

Мен унинг оғзидан ўзимнинг исмимни эшитарканман, ҳали замон эшигимизга келган дарвеш кўз олдимга келиб, беихтиёр кулиб юбордим. У ҳайрон бўлиб менга қараб қолди.

ЁЗЛОҚ

Пешанаси ярқираб, Райҳониддинга ҳам дўппидеккина дала ҳовли, яъни ёзлоқ насиб этди. Албатта, текинга эмас, насияга. Шундай бўлса-да, «қарз узилар, хотин ёнга қолар», деганларидек, у таваккал қилди ва таниш-билишларидан, қариндош-уруғларидан қарз кўтариб, шу бир парча ерни гуллатиш учун жон-жаҳди билан тиришди. Қисқа фурсатда дарё бўйида жойлашган ёзлоққа машина-машина серунум тупроқ туширди, текислади, ўғит солди, атрофини симтўр билан тўсди, ариқ қазиб, сув келтирди,

хуллас, ташландиқ ерни обод қилди. Деҳқончиликка зўр бериб, қаровсиз тақир ерга турли кўкатларни экиб ташлади. У куну тун меҳнат қиларкан, сахий қуёшнинг нурлари, гир-гир эсган шабада, осмондаги саноқсиз юлдузларнинг жилваси, чигирткаларнинг чириллаши, қурбақаларнинг вақирлаши Райҳониддиннинг кучига куч, ғайратига ғайрат қўшди. Чарчаш нималигини билмай, офтобда қорайиб экин-тикинларни суғорди, чопиқ қилди, бегона ўт-ўланлардан тозалади. Ҳар бир ниҳолни ўз боласидек парваришлаб, уларга меҳрини берди.

Райҳон, жамбил, гултожихўроз, турли мева-чева ва сабзавот кўчатлари нишона бераётганида унинг хурсандлигини кўрсангиз эди. Меҳнатинг ҳосилини кўриш, унинг мевасидан тотишдан ортиқ бахт, роҳат бормикан! Баҳорда экилган ток, тол, терак қаламчаларининг уч-тўрт ойдаёқ кўкка чўзилиб, одам бўйи бўлиб қолганидан завқланмай бўладими?..

Афсус, унинг барча хурсандчиликлари узоққа бормади. Ер эгаси билан тўлиқ ҳисоб-китоб қилмагани ишнинг белига тепди, қаттиқ панд берди. «Насия ноннинг ҳам куюги, ҳам кесаги бўлади», деганлари рост гап экан. Узоқ вақт қаровсиз ётган жойнинг қисқа муддатда ҳосилдор ерга айлангани ер эгасининг кўзини ўйнатди, ҳавасини келтирди, нафсини қитиқлади. У ўртадаги келишувни бузишга, ерни қайтариб олишга ва бошқага қимматроққа сотишга жазм қилди.

Нафсиламбрини айтганда, ер эгаси тўғри қилди! Райҳониддиндек содда, ишонувчан, лақма одамнинг кўзини мошдек очди. «Ҳой, биродар, қўлингда нақд пулинг, сармоянг йўқ экан, нима қиласан насияга жой олиб? Энди бориб тушингни сувга айт! Охирги пушаймон, ўзингга душман!»

Икки ўртада гуллаб-яшнаб, шигил ҳосилга кирган экин-тикинлар ҳайф кеталиган бўлди. Улар энди қаровсиз қолади, оёқостига тушиб, пайҳон бўлади. Райҳониддиннинг наздида, бу экин-тикинларда айб йўқ! Улар гўёки никоҳсиз туғилган болалардай беозор. Гарчи ер эгаси билан ўртадаги келишув барҳам топган бўлсада, ўз қўли, меҳнати билан етиштирилган барча ҳосилни ўз ҳолига ташлаб қўйиш, уларни «тирик етим» қилиш, гўё бола-чақасини ташлаб, кейин нафақадан қочиб юрган отадек эди.

Райҳониддин хатоларини тўғрилаш, билиб-билмай қилган гуноҳларини ювиш учун ҳам меҳнати ҳосилидан кўнглини узоқламай, уларни асраш, авайлаш тадорикига тушди. Бу эзгу мақсад йўлида ўртадаги «айрилиқ»дан бағри қанчалик ёниб, ўртанишига қарамай, меҳр-муҳаббати тушган, аммо қўли калталиқ қилиб, «висолига етолмаган» ёзлоқда етиштирган ҳосилини ёр-дўст-

лари, қўни-қўшилари, кўча-кўйдагиларга беминнат улаша бошлади.

— Марҳамат, кашнич, райҳондан олинг! Уларни ўз қўлим билан экканман, ёзлогимда етилган! Кимга ўсма керак, тортинмай ола берсин!

Райҳониддин етиштирган кашнич, райҳон, қовуннинг хушбўй ҳиди атрофга таралди, одамларнинг баҳри-дили очилди. Баъзилар унинг бу ишидан ажабланди:

— Тавба! Шу замонда ҳам бегоналарга текинга саховат кўрсатишарканми? Бу одам савдойи бўлиб қолганми?

Бу гап-сўзларни эшитган Райҳониддиннинг қалби гурур, ифтихор, меҳр-шафқат туйғулари билан тўлди. Чунки унинг ҳалол меҳнати барчага татиди, у шунисига хурсанд. Ёзлогдан ажралгани парвосига ҳам келмайди.

— Кимга кашнич, кимга райҳон керак?!

ОББО, СОМСОҚВОЙ-ЭЙ!

Тошкентнинг Бешёғоч даҳаси Эшонгузар (ҳозирги Каттабўғ) маҳалласидаги 45-ўрта мактаб олдида замонасининг маърифатли, маданиятли кишиларида Саидкамолхон домла (1876—1941) хонадони яшайди. Таниқли адиб Ҳабибулла Қодирий «Отам ҳақида» номли хотира китобида у кишининг номини алоҳида меҳр билан қаламга олгани сизга маълум.

Саидкамолхон домланинг оддийгина, ички ва ташқи бўлмали ҳовлиси бўлиб, бу ҳовлидан келди-кетди аримасди. Бу хонадонда ўша даврнинг не-не улуг ва табаррук зотлари — Алижон домла, Абдулла Қодирий, Абдурахмонхўжа Қози домла, Манноп табиб, Мулла Зайниддинларнинг муборак қадамлари изи қолган.

Саховатпеша, етимпарвар Саидкамолхон домла хонадонларидан дарвешнамо, боши хумдай Сомсоқ деган ёши қирқлар атрофидаги фақир кимса ҳам паноҳ топган эди. Аслида Сомсоқ хизматкор, қоровул ҳам эмас, балки домланинг беозор эркатоий, овунчоғи ҳисобланарди. Шу сабаб бу ерда Сомсоққа ҳеч ким қаттиқ гапирмас, дилини оғритмасди. Маҳалланинг катта-кичиги ўзининг топган-тутгани билан уни сийлар, кўнглини овларди. Сомсоқ алоҳида иззат-ҳурматга эга бўлиб, эрта-ю кеч овқат ейишдан бўшамас, бўрдоқидай семириб, қорни тарвуздай дум-думалоқ эди. Икки юзи нақш олмадай қип-қизил, бурни доим терлаган, соч-соқоли, тирноқлари ўсган, лабининг икки чети бичилган, лунжи осилган, кийим-боши бир аҳволда бўларди. Сомсоқ эрта баҳордан кеч кузгача оёқяланг кўча кезарди. Шундан бўлса керак,

товонлари тарс-тарс ёрилган, баъзан тупроқ аралаш қон талашиб, яра-чақасини, ғув-ғув пашша таларди. Қиш келиб, совуқ тушиб, қор ёққанида усти енгил-елпи жанда, оёғи калиш кўрарди. У кўпинча кўча эшик олдида деворга суяниб, офтобшувокда ўлтирар, ўтган-кетганга ер остидан хўмрайиб қарарди. Биров егулик берса, уни дарров оззига соларди. Айём, айниқса, рўза кунлари унинг куни туғарди: егани олдида, емагани ортида бўлар, кийим-бошига ҳам сон тегарди. Домланинг кўрсатмаларига мувофиқ, уйдаги хизматкорлар ҳафтада бир-икки марта Сомсоқни ювинтириб, усти-бошини алмаштириб қўйишса-да, у ўз билганидан қолмасди. Буни кўрган маҳалланинг қитмир болалари ундан кулишар, кесак отиб, калака қилишарди. Шунда у йиғлаб, ўзини четга олар, жаҳли чиқиб, ўшқирарди:

— Нима, ойингни эриманми, нега менга тош отасан!

Бошқа болаларга нисбатан мен унга айрича кўз билан қарардим. Уни кўрдим дегунча, олдига бориб ҳол-аҳвол сўрадим, ширинликлар билан сийлардим. Шунда унинг қош-қовоғи очилиб, ер остидан менга майин жилмайиб қўярди.

— Анув бола ёмон! Менга тош отиб, пешонамни ғурра қилди, ундан кўрқаман. Сен яхши боласан. Тўйингда қорнимни роса тўйдиргансан-а? Бўкиб қолишимга озгина қолган, — дерди мени ҳар кўрганида.

Айтишларича, Саидкамолхон домла бир куни Сомсоққа:

— Пастки маҳаллага, Лаклакхонага тушиб, Зиёвиддин қори, Зухриддинхон, Ҳомидхўжа, Абдуҳакимхўжа, Абдурафиқхонларга хабар бергин, — дебди. — Шу бугун, асрдан кейин бизникига норинхўрликка чиқишсин! Тушундингми?

— Тушундим, — дея бош қимирлатибди Сомсоқ.

— Тушунган бўлсанг айт-чи, кимга нима дейишинг керак? — дея сўрабди домла.

Сомсоқ айтилган гапларни оқизмай-томизмай қайтарибди ва унинг ижросига киришибди. Энг аввал Зиёвиддин қорининг кўча эшигини тақиллатибди ва унга домланинг гапини тайинлабди. Хонадон эгаси берган катта сопол лагандаги совуқ мошкичирини пок-покиза тушириб, орқасига қайтибди. Кейин яна ўша кўчага, Ҳомидхўжанинг уйига бориб, унга ҳам тайинлабди. Мелихон амма мис товоқда узатган серқатиқ мошхўрдани ичиб, орқасига қайтибди. Бир оздан сўнг яна ўша кўчага, Зухриддинхоннинг уйига бориб, домланинг гапини етказибди. Фотимахон ая ёпган иссиққина сергўшт, серёғ сомсадан беш-олтитасини еб, устидан бир коса сув ичиб, орқасига қайтибди. Ҳар бориб-келганини домлага айтиб турар экан.

Пешиндан кейин яна ўша кўчага, Чақар ариғи яқинидаги Абдуҳакимхўжа, Абдурафиқхонларнинг уйига бориб, топшириқни бажариб, улар берган овқатларни еб қайтибди. Бундан ҳайратланган домла Сомсоққа дебдилар:

— Қизиқ экансан-ку, Сомсоқвой. Бизнинг уй билан Лаклакхона ораси, нари борса бир чақирим келади. Шунга эрталабдан бери беш марта бориб келдинг-а, барака топкур! Бир марта борганингда ҳамма ишни битириб келсанг бўлмайдими, жиннивой?

— Жинни эмасман, домлажон! — дебди Сомсоқ бошини баланд кўтариб. — Ахир ҳар бир хонадонда еб-ичганимни ҳазм қилиш учун бироз юриб, ҳаракат қилмасам, ўлиб қоламан-ку, домлажон! Унда сиз менсиз нима қиласиз?

— Тўғри айтасан, Сомсоқвой, — дебди Саидкамолхон домла кулиб. — Ҳаракатда баракат, деганларини яхши биларкансан-да! Оббо, Сомсоқвой-эй!

ТУШ ВА ХУШ

Кўпдан бери Шерл Жерлни яқиндан кўрмаган, ширали кўшиқларини эшитмаган эдим. Унинг Нью-Йоркда машҳур кизиқчимиз билан концерт бераётганини эшитдим-у, йўл тадорикига тушдим. Дарров Америка элчихонасига бориб, рухсатнома, бориш-келиш учун самолётга чипта олдим. Ажабланманг, биздай чапақай тижоратчи учун Америкага қиладиган сафаримиз ўзимизнинг Тўйтепага бориб-келгандай гап. Энг муҳими, кўнгил тинч, ният яхши бўлсин экан.

Хуллас, бозорнинг олд гулларида саралаб, катта гулдаста тузиб, савлат билан самолётга чиқдим. Самолётимиз Атлантика уммони устидан ҳатлаб, Америка ерига енгилгина, оҳиста қўнди.

Самолётдан тушарканман, қўлимдаги гулдаста орасида гиёҳванд моддами ёки портловчи ускуна йўқмикан, деб роса элакдан ўтказишди. Титкилайвериб, тўғриси, гулдасталиги ҳам қолмади. Шунча жойга гул кўтариб келганимга ҳижолат тортдим. Ахир гул дегани Америкада ҳам топиларди-ку! Бировга беришга ярамаган гулдастани нима қилишимни билмайман. Чапақай жаҳлим чиқиб, уни дуч келган жойга иргитиб юбормоқчи бўламан-у, ҳеч иложини тополмайман. Негаки, ҳар қадамда, транспортларда таъкидлаб туришибди: «Ҳурматли фуқаролар ва меҳмонлар! Транспортга чиқаётганингизда ёки ундан тушаётганингизда қўлингиздаги буюмларингизни унутиб қолдирманг! Мабодо, эгасиз қолдириб кетилган буюмга кўзингиз тушса, ҳайдовчи, бекат назоратчиси ёки полицияга хабар беринг!»

Шунинг учун озгина жиззакилик қилсам, қош қўяман деб кўз чиқаришим ҳеч гап эмас. Ҳар қанча оғир бўлмасин, тишимни-тишимга қўйиб, гулдастани маҳкам қучоқлаб олдим. Устига-устак, инглиз тилини билмаслигим панд берди, атрофдагилар билан гаплашишга қийналаман. Бу ердагиларга ҳам ҳайронман, умрларида биринчи бор гул кўраётгандек, қўлимдаги гулдастага қарай-веришади, қарайверишади. Мен хижолатдан қутилиш мақсадида, дуч келган таксига ўтириб, севимли хонандам концерт бераётган санъат кошонасига йўл олдим. Ҳаяжонланиб, терлаб кетаётганимни кўрган қора кўзойнакли ҳайдовчи ҳар замонда менга шубҳа билан қараб қўяди. Охири сабри чидамадим, инглиз тилида мендан сўради:

- Хуш келибсиз, жаноб!
- Раҳмат! — дедим ийманибгина.
- Хўш жаноб, қаердан келяпсиз?
- Тошкентдан.
- Бу гулларни кимга олиб кетаяпсиз?
- Шерл Жерл концерт бераётган экан, ўпанга.
- Ким экан у Шерл Жерл?
- Таниқли ҳофиз.
- Ҳофиз дегани нима, жаноб?
- Кўшиқчи.
- Нега уни биз танимаймиз?
- Сизнинг танимаганингиз, бизнинг айбимиз эмас-ку! Унинг машхурлиги Майкл Жексондан қолишмайди.
- Унинг оммабоп кўшиқлари борми?
- Албатта. «Биринчи муҳаббатим», «Онагинам», «Гулбадан», «Карвон»... Хуллас, унинг ҳар бир кўшиғи оммабоп!
- Унинг қайси ашуласи сизга кўпроқ ёқади?
- Деярли барчаси! Айниқса «Онагинам»ни эшитганда кўзимдан ёш чиқиб кетади.
- Кўшиқ нима ҳақда, жаноб?
- Она ҳақида!
- Она дегани нима?
- Мать, Мамми...
- Понятно, — деди ҳайдовчи рус тилида, кейин кўшиб қўйди: — Она она-да! Номини ҳамма жойда бир хил жаранглайди, унинг меҳри чегара билмайди. У — севги-муҳаббат, меҳр-садоқат рамзи! Мать!
- Шунинг учун ҳам ҳофизнинг «Онагинам» ашуласини эшитиш учун атайин бу ерга келяпман-да! — дедим ҳаяжонимни яшира олмай.

— Нима, сизларда унинг концерти бўлмайдими?
— Бўлади, лекин чипта топиш...
— Ишқилиб, бу ердагисига чиптангиз борми?
— Борайлик-чи, бир гап бўлар. Ҳозирча қўлимда гулим бор-
ку, — дедим аллақандай ишонч билан.
— Молодец! Бу гапингизда жон бор! — деди ҳайдовчи қора
кўзойнагини қўлига олиб, менга ҳавас билан боқаркан.

Кейин билсам, ҳайдовчи хорижга келиб қолган ҳамшаҳар-
ларимиздан экан. Биз манзилга етиб келганда, концерт аллақачон
тугаб, томошабинлар тарқалишяпти. Концерт юксак савияда
ўтганлиги томошабинларнинг чеҳрасидаги табассуму кайфият-
ларидан маълум эди.

Мен ҳаяжондан нима қилишимни билмай, бирпас довдираб
қолдим. Концертга кечинкканим учун қўлимдаги гулларни
томошабинларга тарқатдим. Шу пайт хаёлимда марҳума Онажон-
нимнинг ёрқин сиймоси кўз ўнгимда гавдаланди. У менга
муружаат қиларди:

«Оҳ, болагинам! Менинг руҳимни шод этиш учун шунча йўл
босиб, дунёнинг бир чеккасига гул кўтариб, овора-ю сарсон
бўлиб юрибсанми-а? Билишимча, мени эслаб, яқин ўртоқ-
ларингга дастурхон ҳам ёзармишсан? Мен шундоққина ёнинг-
даман-ку, Тошкентнинг Чопонота даҳасидаги қабристондаман,
бир калима Қуръонингга зор-интизор бўлиб ётибман, болам.
Мана, узоқ Америкага етган қадамнинг мен томонга етмади-я.
Қабрим устидаги ўт-ўланлар қовжираб ётипти. Сен бўлсанг ҳур-
матим учун олис юртларда гул тарқатиб юрибсан. Бу ҳимматинг
учун раҳмат, болам! Сенда шундоқ яхши ният, армон бор экан,
уни жойида қил, вақтида қил! Эл-юрт ичида мақтаниш, сохта
обрў орттириш, хўжа кўрсин учун қилма, онанг ўргилсин! Мен
сендан умрбод розиман. Қаерда бўлсанг, тани-жонинг соғ, кай-
фиятинг чоғ, иймонинг саломат, эътиқодинг мустаҳкам бўлсин,
болажоним!..»

Жиққа терга ботиб, чўчиб уйғонсам кўрганларим туш экан.
Анчагача ўзимга келолмадим. Ўрнимдан туриб, ювиниб-тарандим,
сўнг Онажоним қабрининг зиёрати учун Чопонота даҳаси томон
отландим. Йўлда кетиб борарканман, аллақайси томондан ажиб
бир қўшиқ садолари қулоғимга чалинарди:

*Онагинам, дорилмон кунлар келди, шафақлари ол,
Бу кунларга етганлар бор, етмаганлар бор...*

АСКИЯЛАР

ТИЛ ПАЙРОВИ

Искандар. Айниддин ака, мана мустақил республикамиз ҳам ўзининг дадил қадамларини ташлаяпти. Бунн бутун жаҳон кузатиб турипти ва олқишлаяпти. Демокчиманки, худога шукур, Ўзбекистонимиз ҳам ТИЛга тушиб қолди.

Айниддин. Тўғри айтасиз, Искандаржон. Мустақиллик шарофати билан ўзбекларнинг ҳам ТИЛи чиқиб қолди.

Искандар. Менимча, унинг ТИЛи бу воқеадан анча илгари чиққан эди чамамда?

Айниддин. Жуда тўғри, у туғилибоқ ТИЛга кириб кетган. Бўладиган бола бошидан маълум, дейишади-ку, ука.

Искандар. Бундан чиқди, ТИЛи чиққунча унинг саводи ҳам анча чиқиб қолган экан-да?

Айниддин. Ҳа, балли! Баъзан боланинг танглайини кўтараман деб, ТИЛчасига зарар етказиб ҳам қўйишади.

Искандар. Бола туғилганда қулоғига азон айтилса, зарур расм-русумлар қилинса, унинг ТИЛи тезроқ калимага келса керак-а?

Айниддин. Албатта-да, Искандаржон.

Искандар. Шундай қилиб, ўзбек тилига давлат мақоми берилганига ҳам йигирма йилдан ошди. Энди ТИЛимиз янада бурро бўлади, иншоолло! Ахир қачонгача ТИЛимизни қисиб юрамиз?

Айниддин. Илгари марказдагилар нима дейишса, ТИЛимизни тишлаб, тўтиқушдек шуни такрорлайверар эдик.

Искандар. Тилингизни қичитиб қўйдимми, устоз? Дилингизда анчагина гапларингиз бор экан.

Айниддин. «Айтсам ТИЛим, айтмасам дилим куяди»-да, ука. Лекин эсингизда бўлсин: тўтиқушга ТИЛмоч керак эмас?

Искандар. Тўғри айтасиз. «Тилга эътиборсизлик — элга эътиборсизлик», дейишади. Элнинг дилини билиш учун энг аввало унинг тилини билиш керак.

Айниддин. Жуда тўғри фикр. Ақли расо одам астойдил ҳаракат қилса, бир-икки йил ичида атрофидагилар билан бемалол ТИЛлашадиган бўлади.

Искандар. Янглишмасам ўзингиз ҳам қозоқ, қирғиз, тожик, туркман, татар, рус, озарбайжон ТИЛларида эркин сўзлашасиз, шекилли?

Айниддин. Худди шундай! Аммо уйда келинойингиз билан куш ТИЛда сўзлашаман.

Искандар. Ие, буниси қизиқ бўлди-ку! Қолганлар билан қайси тилда гаплашасиз?

Айниддин. Унисини қўяверинг-у, мабодо олдингиздан бирор фаришта чиқиб қолиб: «ТИЛа ТИЛагингни!» деса, нима дер эдингиз?

Искандар. ТИЛнинг суяги йўқ дегандек, юртимизда тинчлик, омонлик бўлсин, дейман-да, ака.

Айниддин. Шу гап эсингизда бўлсин, яна шошилиб ТИЛингиздан гуллаб қўйманг!

Искандар. Бунақа дашном бераверманг, устоз. Бундайларнинг ТИЛдан қолганини кўп кўрганмиз.

Айниддин. Кечагида метрода кетаётиб икки-учта наманганлик қизларнинг гапига кулоқ солдим. ТИЛлари бирам ширин эканки! Бундай қарасам, уларнинг ёнида ўзлари ҳам ўтирган эканлар. Мени кўрмай: «Гар юз ТИЛим бўлса бўлсин ТИЛим-ТИЛим бегонани ёд айласам» деб, хиргойи ҳам қилаяптилар.

Искандар. Ўшандан кейин уйга кетаётиб, кўчада гандираклаб кетаётган битта пиёнистани кўриб: «Кўзим чиқсин сени кўргунча бундоқ. Кесилсин ТИЛ сени сўргунча бундоқ!» — дедим

Айниддин. Агар у ҳушёр бўлганида ТИЛингизни суғуриб олган бўларди.

Искандар. Хуллас, ТИЛга эҳтиёт бўлиш керак экан-да.

Айниддин. Энди, Искандаржон, соатнинг ТИЛи ҳам вақтимиз тугаб қолганини кўрсатяпти, гапиравериb ТИЛимиз ҳам чақа бўлаёзди. Яна бирор гапингиз борми?..

Искандар. Ҳаҳ, нимадир демоқчи эдим-а? шундоққина ТИЛимнинг учиди турипти. Ҳа, ҳа топдим. Мана, ўлкамизда олтин куз. Ернинг ТИЛини билган деҳқонларимиз бу йил етиштирган қовун, тарвузлар нақ ТИЛни ёради-я!

Айниддин. Қани энди вақт бўлсаю, ўша ерларга борсак. Сиз ТИЛимлаб ердингиз, бизга қириб берсангиз ҳам бўлаверарди

Искандар. Жуда баланддан келдингиз, устоз. Сизнинг шартингизни бажариш учун полизчидан ТИЛхат олиш керак. Майли, бўпти! ТИЛхат олишни менга қўйиб беринг.

Айниддин. Ўғил бола гап, Искандаржон. ТИЛёғламалик қилган одам ТИЛдан қолсин! Мен эса, ТИЛингиздан чиққанини ТИЛлога битаман.

Искандар. Раҳмат, устоз! Энди дилдаги, ТИЛдаги ТИЛсимларни очайлик. ТИЛимиз шунчалик бой, жозибали, сермазмун, сержило экан, уни қадрлайлик, ардоқлайлик!

БЕЛИМИЗДА БЕЛБОҒ БОР

Искандар. Айниддин ака, Сизни полвон деб эшитганман. Келинг, бир БЕЛлашайлик!

Айниддин. Майлику-я, тагин БЕЛингиз чиқиб кетадими, дейман-да.

Искандар. Қурқманг, шу чоққача қанча атоқли полвонларни БЕЛанги қилганман.

Айниддин. Э-ҳа! БЕЛим бақувват, денг.

Искандар. Ҳар ҳолда «БЕЛимизда БЕЛбоғ» бор-да.

Айниддин. Қани, бошладик бўлмаса. Ие, нима бўлди. Искандаржон, ҳали БЕЛингиздан ушламасимдан рангингиз БЕЛиладай оқариб кетди?

Искандар. Ҳар ҳолда кўпни кўрган, БЕЛдор одамсиз, киши бироз чўчир экан.

Айниддин. Ёшлигимда пахсачига лой отиб берадиган БЕЛкаш эдим-да.

Искандар. Айтувдим-а, сизда бир сир бор, деб. Ёшлигингизда БЕЛ ишлатиб катта бўлган экансиз-да!

Айниддин. Айтишади-ку, «БЕЛни пешлаган билар, ерни ишлаган билар», деб! Сизни БЕЛанчакка солиб, қимирлатиб қўйишса миқ этмай ухлар экансиз. Мени уч-тўрт ёшимгача бешикка БЕЛашган экан. БЕЛимнинг бақувватлигию, оёқ-қўлимнинг тўғрилиги шундан-да, ука.

Искандар. Ҳозирги кўпчилик йигит-қизларнинг бўй-бастидарозу, БЕЛибироз хипчароқ эмасми, назарингизда устоз?

Айниддин. Жуда тўғри илғабсиз, Искандаржон. Уларнинг фикри-хаёли яхши еб-ичиш, кийинишда. Улар фақат боғчалалигида қўлларига БЕЛча олиб, озгина қум, тупроқ ковлашган холос.

Искандар. Демокчисизки, ўшандан бери БЕЛкурак нималигини билишмайди-а?

Айниддин. Ҳа, балли! Кўпчилик йигитларимиз енгил-елпи пул топиб, 5—10 минг сўмни БЕЛларига тугиб, ялло қилиб юришипти. Қизларимиз бўлса, БЕЛоручка бўлиб ўсишяпти.

Искандар. «БЕЛи оғрмаганнинг нон ейишини кўр», деб шуни айтишади-да!

Айниддин. Албатта, бу нарсалар яхшиликнинг БЕЛгиси эмас.

Искандар. «Фарзанд — БЕЛнинг қуввати» деймизу, устоз, аммо уларга биз катталар яхши ўрناق кўрсатмаяпмиз. Ҳамма иллат шунда бўлса керак.

Айниддин. Чумолининг ҳам «БЕЛи ингичка бўлгани билан меҳнаткаш». Ёшларни ҳалол меҳнатга ўргатишимиз керак.

Искандар. Баъзилари насихат қилсангиз дарров гапнинг БЕЛига тегишади.

Айниддин. Масалан, завод, фабрикаларда, далаларда қўл кучи, БЕЛ қуввати талаб қилинадиган ишлардан қочиб, тоғни урса талқон қиладиган паҳлавон йигитлар уялмай-нетмай аёлларнинг ички кийиминими, китоб-дафтарми, атрми, совун сотиб ўтиришипти!

Искандар. Бундай нохуш ҳолларга қарши вақтида курашмасак оғзи бурнимиз қонга БЕЛаниши ҳеч гап эмас, ундан Худо асрасин!

Айниддин. Ие Искандаржон, сездингизми, БЕЛбоғ узилди шекилли, бир нарса «чирт» этди-ку!

БЕКАТЛАР ПАЙРОВИ

Жалолиддин. Абулқосим ака, уч-тўртта шинавандалар сизни тўйга таклиф қилиш учун манзилингизни сўрашган эди, айтолмадим. Уйингизга бориш учун қайси бекатда тушиш керак эди?

Абулқосим. Бизнинг бекатга борганда автобус ҳайдовчи орқасига қараб, «ЁНФОҚ»ликлар тушинглар, дейди.

Жалолиддин. Ёнфоқликман, деб мақтанасизу, лабингизга қизил помада суртсангиз «ОЛЧА»дан чиққан бўласиз-қоласиз.

Абулқосим. Жалолиддин ука, биласиз, сизга меҳрим жуда баланд. Шунинг учун мен сизнинг «ОҚ ТЕПА»нгиздан сира кетмайман.

Убайдулла. Бу гапингиз ғирт ёлғон, Абулқосим ака. Чунки сизни қидирганлар доим «ОЛТИН ТЕПА»дан топаяпти.

Искандар. Бизни мабодо қидирсангиз «ТИНЧЛИК» томонга ўтинг, Абулқосим ака билан «АЛОҚА»да бўламиз.

Жалолиддин. Искандар, кеча далага чиққанингизда билмасдан бир илоннинг думини босиб олибсиз. Илон бошини кўтарса, кўзларингиз ола-кула бўлиб, «ОҚ ИЛОН» дебсизми?

Абулқосим. «ОҚ ИЛОН»дан бир бекат нарига ўтсангиз тўппатўғри Жалолиддиннинг «ДАРВОЗА»сига борасиз.

Убайдулла. Тўғри, Жалолиддиннинг олдинги турган жойи «ДАРВОЗА» эди, ҳозир «КАТТА ҲОВУЗ».

Искандар. Сиз айтган «КАТТА ҲОВУЗ» кўмилиб, «САССИҚ ҲОВУЗ»га айланиб кетган, хабарингиз йўқми, ҳали?

Жалолиддин. Абулқосим акам беш-олтита қўй боққанларидан бери у кишининг турар жойлари ҳам «ПОДАХОНА» бўлиб қолди.

Абулқосим. Жалолиддинни қидирган одам ҳеч уйидан тополмайди. Чунки у кўча-қўйда «ЭСКИ ЖЎВА»ни ўйнаб юрар экан.

Убайдулла. Абулқосим ака, кеча бир базмга борган эдик, тўй эгаси сизни сўради. Мен улар «ХОТИН КЎПРИК»да қолдилар, дедим, тўғри айтибманми?

Искандар. Аттанг, мендан сўрашганда сочларини ёйиб «АЛВАСТИ КЎПРИК»да ўтирибдилар, дердим.

Жалолиддин. Абулқосим аканинг қорнини кўрган одам «ДОМБРОБОД» дейди.

Абулқосим. Сизнинг афти-башарангиз, рангингизга қараган одам «ҚОРАТОШ» дейди.

Убайдулла. Автобусга чиқиб, чиптага қўл узатганда Абулқосим акам мен «ФЕРМА»дан чиқдим, десалар, Жалолиддин «РОДДОМ»дан чиқдим, дейди.

Искандар. Эшитдингизми, яқинда Абулқосим акамни худо бир асради, уларни сим арқон билан кўтарма кран ёрдамида «ЧУҚУРСОЙ»дан аранг тортиб олишди.

Жалолиддин. Абулқосим акам қарисалар ҳам жанжал-кашликлари сира қолмади-қолмади-да. Кечагида кўкракларига уриб юрибдилар, «БЕШЁҒОЧ»нинг олтинчи ёғочи менман деб!

Абулқосим. Жалолиддин укам, сизни олти метр оқ сурпга ўрасам, эски «КАФАНОВ» бўласиз қўясиз.

Убайдулла. Нафасингизни иссиқ қилинг, Абулқосим ака. Сизга баланд пошналар туфли кийгизсам, «КАБЛУКОВА» бўласиз қоласиз.

Искандар. Абулқосим ака, елкангизга миниб олайми, «ЧАҚИЧМАН» деб?

Жалолиддин. Искандар, сиздан илтимос, Абулқосим акамнинг елкаларига минманг. У киши саксон ёшга чиққанларидан кейин мункиллаб «ОДО» бўлиб қолганлар.

Абулқосим. Жалолиддин, агар шу гапларни мастлик қилиб гапираётган бўлсанг, четроққа чиқиб «ЎҚЧИ».

Убайдулла. Абулқосим ака, сиз бамисоли от қўшилган аравасиз. Оти чиқариб олинса, «ЛАНГАР» бўлиб қоласиз.

Искандар. Ёш болалар Абулқосим аканинг ёнига келмасликларининг сабабини биласизми? Қўлларига олиб? «НАНАЙ», «НАНАЙ» деб жонидан тўйдирадилар.

Абулқосим. Дўстлар, мустақиллик шарофати билан биз билмайдиган ҳар хил номлар ўрнига жойларнинг асл номлари тикланаяпти. Мана шунақа ишларни кўриб одам «РОҲАТ» қилади-да!

ШОҲМОТ ПАЙРОВИ

Убайдулла. Искандар, шахмат ҳам қизиқарли спорт турларидан бири. «ЖАНГ МАЙДОНИ»га таклиф қилсам розимисиз?

Искандар. Бажону дил. Фақат шахматни Жалолиддин билан ўйнаманг. Чунки унинг фирром ўйнайдиган ФЕЪЛИ бор.

Жалолиддин. Ундай деманг, феълим ёмон бўлса, сизларни ҳайдар эдим, «КИШТ-КИШТ» деб.

Убайдулла. Сизнинг фирромлигингизни мен ҳам яхши биламан, кўпинча УШЛАГАНИНГИЗНИ ЮРМАЙСИЗ.

Искандар. Жалолиддин умрида бир марта ҳам эшак минмаган, аммо доим мақтанади, «ОТ ЎЙНАТАМАН» деб.

Жалолиддин. Искандар, бир нарсга ҳайрон бўлиб турибман, ўзингиз оддий арифметик тўрт амални зўрға биласиз-ку. Яна шахмат МАСАЛАСИНИ ечасизми?

Убайдулла. Жалолиддин, сиз масала ечишга уста бўлсангиз, майли бир ЎЙНАБ кўрсатинг.

Искандар. Жалолиддинда яхши ўйин нима қилсин. Кучли шахматчилар орасида у оддий ПИЁДА-ку!

Жалолиддин. Искандар, сиз ҳам унча кучли ўйинчи эмассиз. Подполковник ҳарбий унвонингиз бўлгани билан армияда оддий СИПОҲ эдингиз.

Убайдулла. Искандар подполковник бўлса, ўйин вақтида РУҲИНГИЗ тушиб кетмасмикин?

Жалолиддин. Искандар, илтимос доналарни термасдан СИПОҲГАРЧИЛИК қилманг.

Убайдулла. Доналар терилган бўлса, ҳозирча ютуқлар ҳақида гапирмайман. Менга сизларнинг ФИГУРАЛАРИНГИЗ керак.

Искандар. Убайдулла ака, юришларингиз бўш, лекин гапларингиз ДОНА-ДОНА-я.

Жалолиддин. Мен Искандарни ортиқча мақтаб юборибман, «ШОҲИМНИНГ КЎЗИ ОЧМАС» деб...

Убайдулла. Яхши формада бўлиш ва ақлли юриш қилиш учун ҳар куни ишга, ўқишга кегаетганингизда ярим соат ПИЁДА юринг.

Искандар. Жалолиддин, икки йилдан бери Отчопарда сув сотаяпсиз. Аммо ишлайман десангиз, ФИЛдек кучингиз бор-а.

Жалолиддин. Тирикчилик-да энди. Мана, сиз ҳам соппа-соғ оёғингиз туриб, машинада юрибсиз-ку, «ПОТ-ПОТ»деб!

Убайдулла. Эҳтиёт бўлинглар, ҳозир икковингиз ҳам ВИЛКАдасиз.

Искандар. Вилкага олганингиз билан барибир қўлингиз баланд бўлмайди, менда «ҲИНДЧА ҲИМОЯ» бор.

Жалолиддин. Нима қилай, ҳозир ўринларингизни алмаштириб РОКИРОВКА қилиб қўяйми?

Убайдулла. Искандар, эҳтиёт бўлинг, қўриқчингиз бўлмаса УРИБ оламан.

Искандар. Битта пиёдани текинга олганингиз билан ютуқ барибир мен томонда, чунки аллақачон МАРКАЗни эгаллаб бўлдим!

Жалолиддин. Искандар, ёшингиз етмишдан ошгани билан барибир гўрлигингиз қолмади-қолмади-да. Учта чиройли юришимга «БОЛАЛАРЧА ТАСЛИМ» бўлдингиз қолдингиз-а?

Убайдулла. Халқаро гроссмейстер РУСТАМ ҚОСИМЖОНОВ Ўзбекистон шахматини дунёга танитди. Унга ўхшаб кўплаб иқтидорли ёшларимиз, Нодираю давронларимиз шахмат бўйича жаҳон чемпионлари Ўзбекистондан чиқишларига сира шубҳа йўқ! Қани, ОТИнгизни суринг! Бўлмаса МОТ бўласиз!

АНАҚА-МУНАҚА

Телефон жиринглайди. Эшмат гўшакни қулоғига тутлади. Нариги томондаги Тошмат билан савол-жавоб бошланади:

Эшмат: Алло, эшитаман.

Тошмат: Хэлло! Анақамисан?

Эшмат: Да, да, шунақаман.

Тошмат: Унақа бўлса, анақа қиламиз.

Эшмат: Қанақа?

Тошмат: Шунақа, шунақа.

Эшмат: О, кей!

Тошмат: Анақа олган эдим.

Эшмат: Қанақа?

Тошмат: Қўлга олиб, на уxo тутадиған анақа борку, ўшанақа.

Эшмат: Телефонми?

Тошмат: Но!

Эшмат: Микрофонми?

Тошмат: Унақамас, бунақа.

Эшмат: Қанақа?

Тошмат: Ҳалиги, по часовой стрелке бураб, анақа қиладиган бор-ку, ўшанақа.

Эшмат: Соатми?

Тошмат: Да, да, ўшанақа.

Эшмат: Ну, что за проблем?

Тошмат: Ўшани анақа қилмоқчи эдим.

Эшмат: Қанақа?

Тошмат: Как тебе объяснить? Вот, есть день и ночь, да?

Эшмат: Да, конечно.

Тошмат: Там есть анақа.

Эшмат: Қанақа?

Тошмат: Например, шундай: сундай, мондай, тиесдай, вед-несдай дальше.

Эшмат: Короче, дни недели, ҳафта кунлари, так? Душанба, сешанба, чоршанба... дегандай?

Тошмат: Да, да, точно шунақа.

Эшмат: Ну и что?

Тошмат: Хотел указатель часов остановить на Четверг. Как у нас по узбекский называется, веднесдай?

Эшмат: Пайшанба по моему.

Тошмат: Точно! Данкэ, данкэ, шунақа! Веднесдай!

Эшмат: Шундай, шундай! Зачем тебе это понадобилось?

Тошмат: Анақа қилмоқчийдим, анақа?

Эшмат: Қанақа?

Тошмат: По нашему есть шунақа обычай, который называется: омин, фотиҳа.

Эшмат: Да, да! Иногда по четвергам режим петуха и делаем фотиҳа, то есть омин.

Тошмат: Шунақа қилмоқчийдим.

Эшмат: Кимга, нимага?

Тошмат: Папаша, мамашани вспоминать қилиб, шунақа қил-моқчийдим.

Эшмат: Ну, молодец! Что, ты ещё своих родителей вспоми-
наешь, да? А мы..., давным давно, ...

Тошмат: Что ты? Что ты! Но! Но! Ни в коем случае унақа
қилиш нельзя, о кей?

Эшмат: О, кей, о, кей!

Тошмат: Бунақада знаешь, не дай Бог, анақа бўламиз-а, анақа!

Эшмат: Қанақа?

Тошмат: Как будто маймун, орангутан, шимпанзе бор-у,
ўшанақа!

МУНДАРИЖА

Аждодларим-авлодларим	4-77
Ҳаёт сўқмоқлари	78-273
Насафлик Дўхтирбобо	274-294
Ҳикоялар, ҳажвиялар, ҳангомалар	295-360

Адабий-бадиий нашр

Искандар Раҳмон

ИЖОД ГУЛШАНИ

Наср

I

Тошкент — «Istiqlof» — 2012 й.

Муҳаррир **Жаббор Раззоқов**
Мусаҳҳиҳ **Наргиза Атабоева**
Мусаввир **Шухрат Одилов**
Саҳифаловчи **Суннат Пулатов**

Нашриёт лицензияси АI №217, 03.08.2012 й.

Босишга рухсат этилди 13.09.2012 й. Таймс Тад гарнитураси. Бичими 60×84^{1/16}.
Ҳажми 22,5 б.т.+1,0 б.т. вкл. Офсет қоғози. Адади 100 нусха.

«Istiqlof nashriyoti», Тошкент ш., 100129, Навоий кучаси, 30-уй.

«Istiqlof nashriyoti» матбаа бўлимида чоп этилди.

Тошкент ш., Навоий кўчаси, 30-уй. Буюртма № 70.